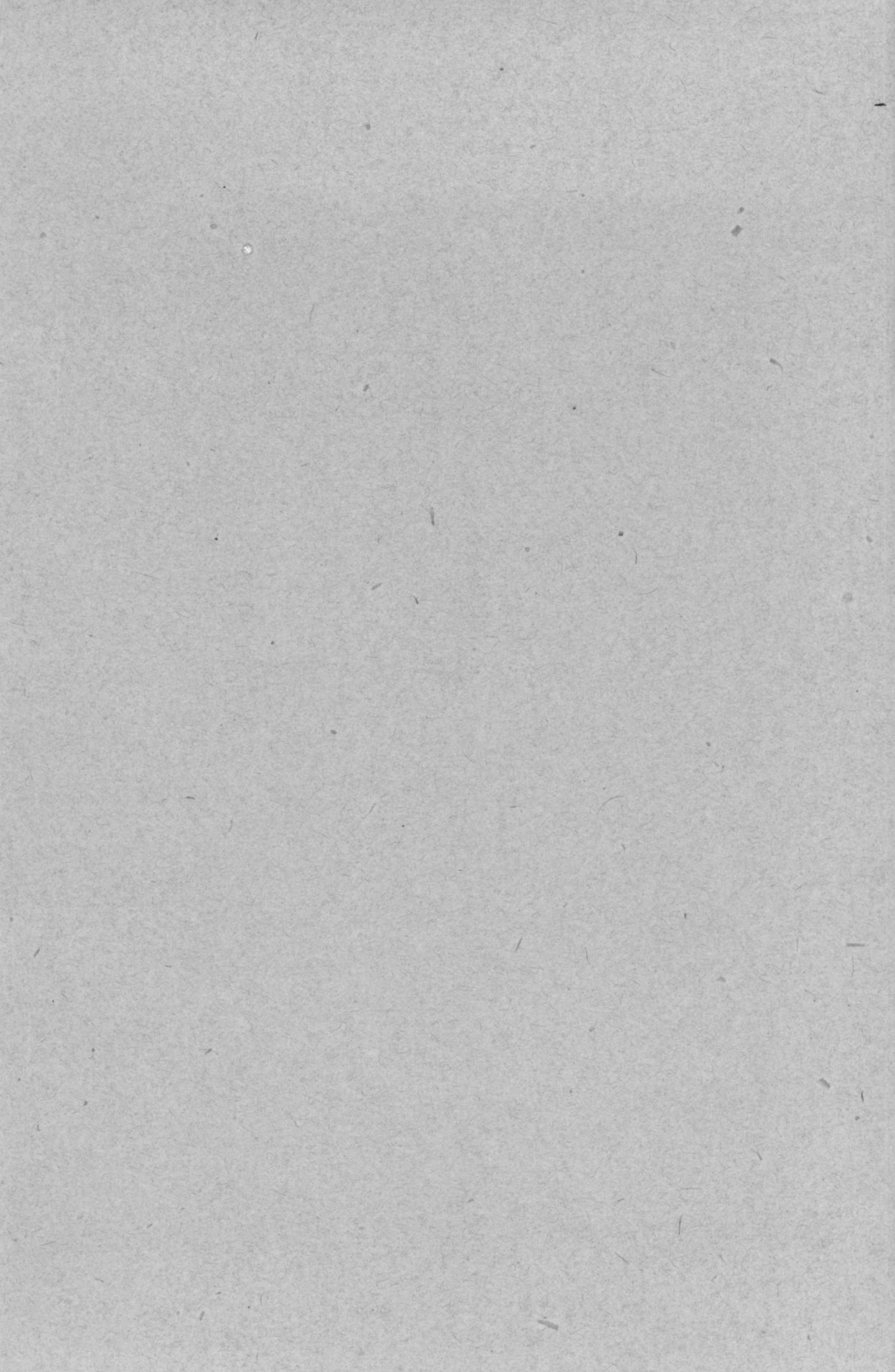

SUOMALAIS-UGRILAISEN SEURAN TOIMITUKSIA LVIII
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ FINNO-UGRIENNE LVIII

JUHLAKIRJA
YRJÖ WICHMANNIN
KUUSIKYMMENVUOTISPÄIVÄKSI

HELSINKI 1928
SUOMALAIS-UGRILAINEN SEURA

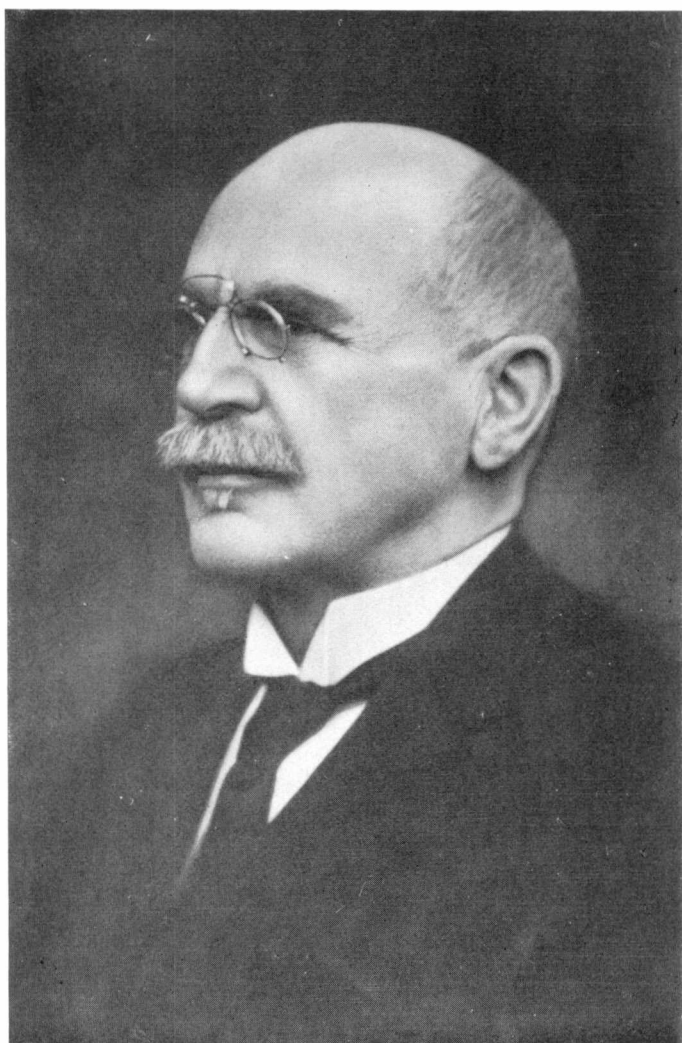
Hinta Smk. 150:—

JUHLAKIRJA
YRJÖ WICHMANNIN
KUUSIKYMMENVUOTISPÄIVÄKSI

Yrjö Wäckman

JUHLAKIRJA
YRJÖ WICHMANNIN

KUUSIKYMMENVUOTISPÄIVÄKSI

Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LVIII
Mémoires de la Société Finno-ougrienne LVIII

HELSINKI 1928
SUOMALAIS-UGRILAINEN SEURA

ALPHABET

YRÖ MICHMANNIN

KIRJAIN KÄYTTÖOHJEITA

1928

HELSINKI 1928

SUOMAL. KIRJALL. SEURAN KIRJAPAINON OY.

Professori

Yrjö Wichmannille

hänen täyttäessään kuusikymmentä vuotta

8:ntenä päivänä syyskuuta 1928

*omistavat tämän kirjan
kunnioituksen ja kiitollisuuden
osotukseksi*

*Suomalais-ugrilainen Seura,
työtoverit, ystävät ja oppilaat*

SISÄLLYS.

	Siv.
AIRILA, MARTTI, Yksipersonaisina käytetyt verbit	1
DONNER, KAI, Samojedische benennungen der russen	366
HOLMBERG-HARVA, UNO, Petsamonmaan kolttain pyhät paikat	12
ITKONEN, T. I., Lappalais-suomalaisia sanavertailuja. II.	26
KALIMA, JALO, Karjalais-vepsäläisestä Vapahtajan nimityksestä	257
—»— Referat des obigen	270
KANNISTO, ARTTURI, Zur etymologie des völkernamens ostjake	417
KARSTEN, T. E., Entlehnung oder urverwandtschaft oder zufall?	57
KETTUNEN, LAURI, Suomen ts:n astevaihtelu	63
KROHN, ILMARI, Melodien der Permier	89
KROHN, KAARLE, Zaubermacht des gesanges. Statistisch-geographische untersuchung	96
LAGERCRANTZ, ELIEL, Eine lappische Melodie aus Varanger	109
LEHTISALO, T., Uralische etymologien	119
MANSIKKA, V. J., Zur altostslavischen Totenklage	138
MARK, JULIUS, Zum längeren I. infinitiv im finnischen	154
MIKKOLA, J. J., Liivinkielisiä kirjeitä A. J. Sjögrenille vv. 1851—53	371
NIEMI, A. R., Sampojakso	195
RAMSTEDT, G. J., Remarks on the Korean language	441
RAPOLA, MARTTI, Tuomas Rajaleniuksen saneet »hywäsäns» ja »hyy- wästäns»	211
RÄSÄNEN, MARTTI, Osttscher. kəzər-pijambar	214
SALMINEN, VÄINÖ, Suomalaista kansanrunoutta 1700-luvun alkupuolis- kolta	217
SCHMIDT, GUSTAV, Über verbale stämmbildung in der sog. tschetscheni- schen gruppe der kaukasischen sprachen	389
SETÄLÄ, E. N., Tehdas	454
—»— Deutsches referat	470
SIRELIUS, U. T., Die syrjänische wohnung in ihren verschiedenen entwick- lungsstadien. Eine vergleichende untersuchung	331
TALLGREN, A. M., Miniaturbogenfutteral aus Ostrussland	220
TOIVONEN, Y. H., Über alter und entwicklung des ackerbaus bei den fin- nisch-ugrischen völkern	229
TUNKELO, E. A., Pari balltilaisperäiseltä näyttävää suomen sanaa	273
UOTILA, T. E., Eräs suomen monikon genetiivin muodostus	241
VÄISÄNEN, A. O., Das zupfinstrument gusli bei den Wolgavölkern	303
ÄIMÄ, F., Etymologisia lisiä	247
ÖHMANN, EMIL, Ungelöste aufgaben der fennistik	255

Yksipersonaisina käytetyt verbit.

Kirjoittanut

MARTTI AIRILA.

Suomenkielessä on varsin huomattava niiden verbien lukumäärä, joita tavallisimmin tai yksinomaisesti käytetään yksipersonaisina; niiden lisäksi on joukko tapauksia, joissa yleisesti monipersonaisina käytetyt verbit esiintyvät yksipersonaisina. Merkityksen mukaan ryhmiteltyinä mainitsemme alla tärkeimpiä tapauksia kummankin pääryhmän alalta, pyrkimättä loogilliseen ilmiöiden ryhmittelyyn.

1) Erittäin huomattavan ryhmän muodostavat luonnonilmiöitä, luonnossa havaittuja tapahtumia tai tiloja osoittavat verbit, »meteorologiset verbit». Esim. *sataa, tuulee, myrskyää, tuiskuaa, pyryttää, salamoii, pilveilee, ruskottaa, hämärtää, pakastaa*. Huom. myös: *alkaa sataa, rupeaa satamaan, lakkaa satamasta, tekee sadetta, alkaa pimetä* j.n.e. (Vastaavasti seuraavissa ryhmissä).

2) Ruumiillista tilaa osoittavat yksipersonaiset verbit ovat suomenkielessä tavallisia. Usein niiden ohella esiintyy objekti. Esim. *huimaa, janottaa, jystää, karmii, kolottaa, kuvottaa, maittaa, oksettaa, palelee, raukaisee, särkee, tympäisee, vapisuttaa, väsyttää, (silmissä) vilisee*. — *Rupes taas päästäni sekottaa(n)* (KANNISTO, Lauseopillisia havaintoja läntisen etelä-Hämeen kielimurteesta).

3) Sielullista tilaa, affekteja, osoittavien verbien ohella niinkään objekti esiintyy. Esim. *minua hirvittää, hävettää, inhottaa, kaduttaa, kyllästyttää, naurattaa, peloittaa, suututtaa*.

4) Olosuhteiden luomaa yleistä tilaa, onnistumista, epäonnistumista y.m. osoitetaan *olla, käydä* y.m. verbeillä. Esim. *Sinua onnistaa. Sinun käy hyvin. Kuinka asian on? Kuinka menettelee?*

5) Näkö-, kuulo- ja hajuaistimuksia osoitetaan yksipersonaisesti käytetyillä verbeillä, tapauksissa, jotka eivät kuulu 1) ryh-

mään. Esim. *Saarella palaa. Metsässä ryskää ja paukkuu. Täällä haisee palaneelle.* Vrt. saks. *Und es wallet und siedet und brauset und zischt.*

Seuraavissa ryhmissä on yksipersonaisen verbin ohella nomini tai nominaalimuoto, joka käsitetään kielipilliseksi subjektiksi.

6) Välttämättömyyttä, sopivaisuutta y.m. osoittavia verbejä seuraa infinitiivi, jota pidetään lauseen subjektina. Esim. *täytyy, tulee, sopii, onnistaa, haluttaa, huvittaa, on helppoa, on tärkeätä, on tapana, käy vaikeaksi, tuntuu vaikealta.* On kuitenkin tapauksia, joissa infinitiiviä ei voida käsittää subjektiksi. Esim. *Pitäs piankin saamani.* Samoin: *Kyllä minä menen erestäs, ettei tartte ilte menäkses* (KANNISTO, m.t., jossa on joukko tämänlaatuisia esimerkkejä). Muissakin tapauksissa vain nykykielen kannalta voidaan pitää infinitiiviä subjektina, koska se alkuaan on latiivimuoto. Subjektina on näin ollen aikaisemmalla kielikannalla ollut substantiivi sellaisissa esimerkeissä kuin *Minun täytyy suorittaa työ*, ja sellainen lause kuin *Minun täytyy mennä tupaan* on ollut subjektiton.

Tässä yhteydessä on syytä mainita myös *olla* verbin käyttö IV infinitiivin ja passiivin I partisiipin kanssa. Esim. *Minun on meneminen. Minun on mentävä.*

7) *olla* tai *tulla* verbi yhdessä nominin kanssa osoittaa havaittavia luonnon tai ympäröivän maailman tiloja. Luonnon tiloja osoittavina nämä ilmaukset ovat lähellä 1) ryhmää, niin että sama käsite joskus voidaan ilmaista pelkällä verbillä. Esim. *On kylmä, kirkasta, pakkaneen. On hämärä, myöhäinen, yö, sunnuntai, juhannus. Tulee hämärä, sade. On liukasta. Tässä on matalaa. Saksassa on kallista. Siellä oli hauskaa. On sota, rauha.*

8) Samoin *olla* tai *tulla* verbi yhdessä nominin kanssa osoittaa ruumiillista tai sielullista tilaa. Vrt. 2) ja 3). Esim. *Minun on vilu, kylmä. Minun on nälkä, jano. Minun on ikävä, hyvä mieli.*

9) *olla* verbiä olemassaoloa merkitsevänä ynnä eräitä intransitiivisia asemaa ja liikettä merkitseviä verbejä käytetään yksipersonaisesti. Esim. *Huoneessa on valoisat ikkunat. Koivussa on isot lehdet. Pojalla on saappaat. Minulla on lapsia. Ei ole rahoja. Puuttuu keinoja. Tulee vieraita. Pihalla juoksee koiria. Aholla kasvaa mansikoita. Ei näy mitään.*

10) Predikaatin täytteen ohella käytettyä *olla* verbiä ja eräitä muita yksipersonaisia verbejä seuraa sivulause, tavallisimmin *että*-lause. Esim. *on hauskaa, että —, on totta, että —, on vahinko, että —, on kumma, että —, näyttää siltä, että —, tuntuu siltä, että —.*

Yksipersonaisten verbien esiintyminen on yleiskielellinen ilmiö; suomenkielessä niiden lukumäärä on huomattavan suuri. Jos vertailukohdiksi otamme esim. viron ja unkarin, niin havaitsemme suomenkielen yksipersonaisten (ja yksipersonaisesti käytettyjen) verbien runsaamuuden.

1) Ryhmästä, meteorologisista verbeistä, on virossa ja unkarissa runsaasti esimerkkejä. Vir. *sajab, tormitseb, tuiskab, tõmbab, lõõb välku, hämardab, läheb hämaraks.* — Unk. *esik* 'sataa', *havaz(ik)* 'sataa lunta', *villámlík* 'salamoi', *dörög* 'ukkonen käy', *heborul* 'pilveilee', *enged* 'suojaa', *fagy* 'jäätty', *kiderül* 'seestyy', *pitymallik, virrad* 'päivä koittaa', *reggeledik* 'tulee aamu', *nappalodik* 'tulee päivä', *esteledik* 'tulee ilta'.

2) Ruumiillista tilaa osoittavia yksipersonaisia verbejä on virossa ja unkarissa huomattavasti niukemmin kuin suomessa. Esim. vir. *Südant pööritab. Mind janutab. Oksele ajab.* Mutta toiselta puolen: *Hammas valutab. Mul süda kipitab. Ma tahan magada* 'minua nukuttaa'. *Tal pea pööritab kui hoobist.* Unk. *Hol fáj?* 'mihin koskee?' *Nyilallik az oldalamban* 'pistää kylkeeni'. *Szúr a hátamban* 'selkääni pistää'. Kuitenkin myös subjektin kera, esim. *Fáj a fejem* 'päätäni särkee', *nyilallik az oldalam, szúr a hátam.*

3) Virossa ja unkarissa yleensä ei ole tähän ryhmään kuuluvia verbejä.

4) Olosuhteiden muodostamaa tilaa osoittavat virossa sellaiset ilmaukset kuin *Mul lääb hästi. Tal on vedanud.* — ja unkarissa: *Jó lesz, ha úgy lesz* 'hyvin käy, jos niin käy'. *Rosszul ment nekē* 'huonosti kävi hänen'. *Majd lesz neked* 'huonosti käy sinun'.

5) Esimerkkejä ei ole.

6) Välttämättömyyttä y.m. osoittavia yksipersonaisia verbejä seuraa infinitiivi. Vir. *Mul ei lähe korda seda teha. Sünnib, kõlbab sinna minna. Läheks tarvis, oleks tarvis, kuluks, tuleks sinna minna.* Mutta: *Ma täin anda. Mis pean tegema? Sa pead tulema.* — Unkarissa on yllä mainittuja suomalaisia murre-

muotoja (*Pitäs piankin saamani*) vastaavia, tavallisia rakenteita. Esim. *Nekem mennem kell* 'minun täytyy mennä'. *Beszédemet nem illik felbeszakítanod* 'sinun ei sovi keskeyttää puhettani'.

7) Vir. *Läheb ju pika pääle*. Unk. *Késő van, későn van* 'on myöhäinen', *korán van* 'on aikainen', *sötét van* 'on hämärä', *világosság van* 'on kirkasta', *hideg van* 'on kylmä', *későre jár* 'tulee myöhä', *délre jár* 'tulee keskipäivä'.

8) Vir. *Mul on hirm, janu, nálg, uni*. *Mul on löbus, háa meel*. — Unkarissa ei ole tämänlaatuista käytäntöä.

9) *Temal on hallid hiuksed*. *Puul on oksad ja lehed*. *Sinna mahub veel inimesi*. *Kas kuulub uudist*. — Mutta unkarissa: (*Nekem*) *új könyveim vannak* 'minulla on (ovat) uudet kirjat' j.n.e.

10) Vir. *kuulukse et* —, *näikse, tunnukse et* —. — Unk. *Úgy látszik, eső lesz* 'siltä näyttää, että sade tulee'. *Nekem úgy tetszik, hogy* — 'minusta näyttää siltä, että —'. *Úgy tűnik fel, hogy* —, *Úgy rémlik, hogy* — 'tuntuu siltä, että —'. *Van úgy, hogy* — 'on niin, että —'. *Úgy lesz, hogy* — 'tulee niin olemaan, että —'. *Megesik, hogy* — 'sattuu, että —'.

Edellä olevassa luokittelussa ovat tärkeimmät huomata ensimmäisiin ryhmiin kuuluvat verbit, jotka ilmaisevat luonnonilmiöitä sekä ruumiillista tai sielullista tilaa. Subjektittomista lauseista puhuttaessa tarkoitetaan tavallisesti lauseita, joissa juuri tällaiset verbit ovat predikaatteina. Onpa väitetty, että varsinaisia subjektettomia lauseita ovat vain sellaiset, joissa meteorologinen verbi on predikaattina. Kun nämä lauseet sisältävät ilmoituksen havaitusta tapahtumasta, tilasta tai ominaisuudesta, niin niiden luonteen ymmärtämiseksi on syytä lähteä muiden samanlaatuisten lauseiden tarkastelusta.

Lauseissa *Poika ui*. *Hevonen juoksee*. *Järvi on sininen*. *Kivi on painava*. on tai ainakin voi olla perustana tehty havainto; kielellisessä ilmauksessa havainto on eritelty kahteen osaan niin, että toinen osa, toiminnan tai ominaisuuden pysyvä kannattaja on osoitettu subjektilla, toinen, toiminta tai ominaisuus, taas on osoitettu predikaatilla.

Kuitenkin voi tämänlaatuinen havainto saada kielellisen ilmauk-

sen, josta toinen tai toinen jäsen puuttuu. Esim. *Hiiri! Jänis! Kummitus! Laukaus!* Tällainen käytäntö on niin ymmärrettävä, että määrättyssä tilanteessa vallitsevat olosuhteet, kiireellisyys, hiljaisuuden tavoittelu t.m.s. on johtanut mahdollisimman lyhyeen sanontaan: syyksi predikaattiosan poisjäämiseen voidaan siis merkitä mahdollisimman säästeliään ilmauksen tavoittelu. Näihin lauseisiin, jotka ovat laadultaan eksistentiaalilauseita, predikaatti, joka siis ilmaisee olemassaolon, näkymisen, kuulumisen määrättyinä aikana ja määrättyssä paikassa, voidaan lauseeseen helposti tilanteen nojalla täydentää.

Näillä lauseilla on vastaavaisuutensa sellaisissa lauseissa, joissa ei ole lainkaan kielellistä subjektia. Samoin kuin äskeiset lauseet esiintyvät nämäkin mitä erilaisimmissa kielissä; tällä yleiskielisellä ilmiöllä on edellytettävä olevan yleispsykologinen perustansa. Eräissä tapauksissa subjektin mainitsematta jättämisen syyksi on merkittävä sama pyrkimys kuin äskeisissäkin esimerkeissä: pyrkimys ilmauksen säästeliäisyyteen. Tämän käsityksen huomaa oikeaksi, jos tarkastaa esim. ensimmäisen ryhmän tapauksia, meteorologisia unipersonaaleja. Alempana tulee luotavaksi katsaus näiden verbien mahdollisiin subjekteihin; tässä huomautettakoon, että puuttuvan subjektin ilmipaneminen yleensä ei rikastuttaisi ilmauksen sisältöä. Millä tavalla subjekti valittaneenkin, niin useimmissa tapauksissa sen ilmipaneminen ei olisi kiintoisaa kuulijalle. Itse tapahtumaan kohdistuu mielenkiinto, ei sen aiheuttajaan, jos sellainen tahdotaan subjektiksi hakea. Sietää myöskin panna merkille, että on erikoistapauksia, joissa yhtä hyvin voi jättää ilmipanematta kieliopillisen subjektin kuin kieliopillisen predikaatinkin. Esim. *Salama! Salamoi!* Toisen tai toisen ilmauksen käyttäminen voi riippua havainnon laadusta: yksinäisen ilmiön äkillinen havaitseminen voi saada pregnantimman ilmauksensa panemalla ilmi kieliopillisen subjektin, jatkuva ilmiö taasen, tapahtuminen, ilmaisemalla predikaatin. — Kieliopillisen subjektin tai predikaatin ilmaisematta jättäminen on samanlaista kielellisten ilmaisukeinojen tuhlauksen välttämistä kuin esim. persoonapronominien poisjättäminen, milloin persoonapäätteet riittävät eroittamaan tekijämuodot toisistaan.

Toisissa tapauksissa taasen subjekti voi puuttua muusta syystä: subjekti on puhujalle tuntematon, tai se on epämääräinen, ja sen tähden sen ilmipaneminen on vaikeata, vieläpä mahdotontakin. Tyypillisimpinä näytteinä tästä ovat sellaiset verbit, jotka ovat ruumiillisten tai sielullisten tilain ilmauksia; itse tila havaitaan, mutta tilan aiheuttaja, aikaansaaja voi olla tietymätön. Eri kielet käyttävät tällaisissa tapauksissa eri määrässä yksipersonaisia verbejä, suomenkieli runsaammin kuin useimmat muut kielet. Yksipersonaisen verbin käyttö tällöin alleviivaa sitä tosiasiaa, että ruumiillinen tai sielullinen tila ei ole »minän» (tahdon alaista) toimintaa; »minä» on itsestään riippumattomien vaikuttimien alaisena.

Selvemmin kuin muissa tapauksissa voimme näkö-, kuulo- ja haju-aistimuksia osoittavissa verbeissä ymmärtää kehityksen subjektin kera käytetystä monipersonaisesta verbistä subjektittomaan yksipersonaiseen verbiin. Havaitaan oksan katkeavan; näköaistimukseen liittyy kuuloaistimus, rasahdus; me tiedämme, mikä rasahduksen synnytti ja ilmaisemme havaintomme lauseessa, jossa on sekä subjekti että predikaatti. Mutta tajuntaan voi tulla myöskin pelkkä kuuloaistimus; olemme kenties mielessämme varmat siitä, että rasahduksen aikaansai oksan katkeaminen; mutta yhtä hyvin voimme siitä olla epävarmat, rasahtiko katkeava oksa vai jokin muu, voimmepa olla siitä tietämättömätkin tai välinpitämättömät; tällöin tyydymme toteamaan itse äänivaikutelman, lausumatta sen aiheuttajasta sitä taikka tätä. Näin päädymme kielipillista subjektia vailla olevaan lauseeseen: *metsässä rasahti*. Mutta yhtä kaikki jää se tietoisuus, että rasahduksen aiheutti jokin epämääräinen, tuntematon seikka; kielelliseltä kannalta katsoen finiittiseen verbimuotoon sisältyvässä persoonapäätteessä on viittaus subjektiin, ja lisäksi eräissä kielissä esiintyy muodollinen subjekti (ruots. *det*, saks. *es*, ransk. *il*). Muodollinen subjekti on tuttu myöskin suomen murteista. Esim. *Satokos se? — Ka sato* (Kangasniemi). *Pürütteli se teäv viko* (Jämsä). *Nüt se al^okä tulta* (Heinävesi). — Tuntematon se ei ole virossakaan. Esim. *Ta läheb sadama, tormiks. Ta läheb kuivale, saole*.

Alistamme kysymyksen kieliopillisen ja loogillisen subjektin esiintymisestä yksipersonaisen verbin ohella vielä tarkemman pohdinnan alaiseksi.

Mitä ensinnäkin kieliopilliseen subjektiin tulee, niin on huomattava, että useimpia näistä verbeistä suomenkielessä voi käyttää subjektinkin kera. Eroitettakoon ensinnä pois ne melko lukuisat tapaukset, jolloinka subjekti ilmauksen sisällyksen rikastuttajana on samanlaisen asiallisen tarpeen vaatima kuin missä muussa lauseessa tahansa. Tällöin predikaattiverbi on yksipersonaisen verbin luonnetta vailla. Esim. *Suolakala janottaa. Äitelä ruoka kuvottaa. Huima korkeus pyörryttää. Sinä peloitat minua.* Tähän on luettava myöskin sellaiset kansankielen esimerkit kuin: *Musta pilevi hirvittää, mut savenkarva sattä* (Kangasniemi). *Ku itä tülē ja länsi lientä, ötas saetta ku kätes takkā* (Kemi). — Sivumennen huomautettakoon myöskin puheenalaisten verbien metaforisesta käytöstä, joka tässä yhteydessä ei saa sen koommin huomiota osakseen. Esim. *Silmät salamoivat. Esik, esik, esik, csókeső esik* (PETŐFI). 'Sataa, sataa, suutelo-sade sataa'. *Talaren blixtrade kvickheter* (TEGNÉR).

Mielenkiintoisempaa on havaita mitenkä meteorologisia ilmiöitä tarkoittavat verbit voivat saada rinnalleen subjektin, jonka esiintyminen perustuu määrättyihin mytologisiin käsityksiin. On ymmärrettävää, että ne luonnonilmiöt, jotka juhlallisella salaperäisyydellään eniten vaikuttavat primitiiviseen ihmiseen, sellaiset kuin ukkonen, salama, rankkasade, useimmiten ovat antaneet aihetta mytologisten käsitystapain syntyyn. Tässä suhteessa voi viitata suomalaisen sananparteen *Tuule, Jumala, ja sada, Jumala, pidä helppoa heinäaikaa!* — Suomenkielessä yhä sanotaan: *ukkonen käy, isänen jylisee*; subjektittomia ilmauksia harvoin suomenkielessä käytetään (ukostaa). Virossa: *kõu müristab* y. m. Huomattakoon vielä: mordv. *atam toraj* 'ukkonen käy' (*ata* 'vanhus'); tšer. *jumo küdörtá* idem; votj. *inmar gudirja* idem, *inmar jugit luä* 'päivä koittaa' (*inmar* 'jumala, taivas'); syrj. *jen kö oz gymyšt, »svjat, svjat» on šu* 'jos jumala ei jyrise, niin et sano »pyhä, pyhä'; unk. *istennyila* 'salama, ukonnuoli'. — Vrt. edelleen ruots. *tordön*. Saks. *Sih was der himmlisch vatter thut, der regnet über bös und gut* (E. ALBERUS);

(*der herr des himmels*) *regnet auf die gerechten und ungerechten* (saks. raamattu 1483). Lat. *Juppiter pluit*. —

Edellisten tapausten ohella on vielä merkille pantava sellaiset tapaukset, joissa yksipersonainen verbi on saanut sellaisen subjektin viereensä, jonka kautta lauseen sisältö ei ole tullut oleellisesti täyteläisemmäksi kuin subjektittomakaan lauseen. Meteorologiset verbit, yksipersonaiset verbit par préférence, tarjoavat tässäkin suhteessa sopivimmat esimerkit.

Kahdenlaiset subjektit voivat tulla kysymykseen. Subjektina voi esiintyä ilmiön oletettu aiheuttaja. Esim. suom. *Pilvi sataa. Taivas salamoii*. Ruots. *Vädret blåser. Molnet blixtrar*. Samantapaisesti saksassa: *Ich . . . wil den wolken gebieten, das sie nicht darauf regnen*. Lat. *Coelum pluit*. Unk. *Menny dörög. Dörög az ég. 'Taivas jyrisee'*. — On myös tapauksia, joissa — tautologisestikin — itse ilmiö mainitaan subjektina. Esim. unk. *Esik az eső*. Saks. *denn der regen, der regnet jeglichen tag* (Shakespearen käännös). Ruots. *Vinden blåser. Och ur molnet blixtrade eld* (Runeberg).

Erikoisesti tarkastettavaksi on syytä ottaa verbi *sataa*. Tämä verbi eroaa useimmista muista meteorologisista verbeistä siinä suhteessa, että se ei ole yksimerkityksinen. Niiden eri ilmiöiden ilmaisemiseksi, joita esim. ruotsinkielen verbit *regna, snöa, hagla* ilmaisevat, on *sataa* verbiä täydennettävä eri subjekteilla. Subjekteiksi näet on tapana käsittää tämän verbin ohella *vettä, lunta, rakeita* y.m. sanat. Kuitenkin kielitajunta horjuu. Huomattakoon subjektin sijasta objekti sellaisissa lauseissa kuin: *Viime yönä satoi uuden lumen. Nyt on satanut paksun lumen. Tuo pilvi sataa vettä*. — Vastaavasti muussa käytännössä: *Ruis sataa tänä vuonna runsaan sadon* (Lönnrot). *Johan se nüt on toas satannu höghenesä kaçkki tüni poes, ov vallan sipsatona* (Jämsä). — Muut kielet tarjoavat analogisia esimerkkejä tähän. Esimerkkejä subjektisesta käytöstä: Virossa sanotaan: *Sajab lund, sajab peeniket vihma. Vihm sadas aknast sisse*. Unkarissa niinkään subjektin kera: *esik a hó 'sataa lunta', esik a jeg 'sataa rakeita', harmat esik 'kaste lankee'*. Saks. *Stürmischer hagel regnet um seine schläfe* (SCHILLER). *Aber was sagen wir dazu . . . wenn frösche, steine oder gar soldatenhüte regnen?* (HEBEL).

Mutta toiselta puolen objektin kera: *Es regnet einen starken guss. Es schneit tiefen schnee. Es weht einen ungestümen wind* (mutta: *Es weht der wind*). Latinassa niinkään voi esiintyä objekti: *Pluit lapides, sanguinem* 'sataa kiviä, verta'. Esimerkit näyttävät, että suomessa, virossa ja unkarissa yhtäpitävästi, täydentävällä sanalla, ilmaistaan, mitä sataa. Virossa verbi *sajab* on vielä säilyttänyt intransitiivisen putoamisen merkityksen, samoin unkarissa *esik* merkitsee putoamista. Suomessa varmaankin tämä merkitys on säilynyt sellaisissa esimerkeissä kuin *sulkasato* ja *lehtisato*. Mutta varsinaisen merkityksen häipyessä yleisestä käytännöstä kielitajunnassa on tapahtunut sellainen siirtyminen, että tätä verbiä on voitu ruveta käyttämään ilmiön oletettua aiheuttajaa osoittavan subjektin kera transitiivisena verbinä.

Palaamme vielä meteorologisiin verbeihin. On kiintoisaa havaita, että kaikkein useimmat tähän kuuluvat verbit ovat denominaaleja, osoittaen kantasanan merkitsemän ilmiön tapahtumista tai syntymistä, esim. *tuulee, salamoii, myrskyää, pakastaa, pyryttää*; samoin virossa; samoin myös ruotsissa: *det dagas, regnar, snöar, blixtrar, åskar*. Siten voi sanoa näiden verbien omituisella tavalla samalla kertaa ilmaisevan sekä subjektin että predikaatin, edellisen verbissä piilevän kantasubstantiivin kautta, jälkimmäisen verbin finiittisen muodon kautta. Tästä syystä nämä lauseet kieliopillista subjektia vailla olevinakaan eivät tee elliptistä vaikutusta. Metaforista ja mytologista käytäntöä lukuunottamatta puheenalaisia verbejä ei voi käyttää monenlaisista subjekteista, niinkuin yleensä muita verbejä. Ne ovat yksimerkityksisiä tarkoittaen vain yhtä, määrättyä luonnon ilmiötä. Milloin jotakuta verbiä käytetään luonnonilmiötä osoittamaan, vaikka verbi samalla voi merkitä muutakin, on subjekti pantava ilmi. Niinpä: *Tuuli puhaltaa* (mutta: *tuulee*). *Ukkonen käy t. jyriisee* (mutta: *det åskar*). Näihin kuuluu juuri mainittu *sataa* verbi, jota alkuaan on voitu käyttää ja vieläkin käytetään erilaisista subjekteista puhuen. Yksinään sitä käytetään vain milloin yleisin subjekti (*vettä*) olisi täydennettävä.

On kyllä tapauksia, joissa kieliopillista subjektia vailla oleva lause on käsitettävä elliptiseksi. Esim. unkarin: *Hányat ütött?*

'Mitä (kello) on lyönyt?' *Délre jár.* 'Tulee puolipäivä'. — Täydellsemmin: *Hányat ütött az óra? Délre jár az idő.* Että kuitenkin kauttaaltaan aiempaan ja aikaisimpaan kielikantaan muka on kuullut vain subjektillisiä lauseita, näyttää perustelemattomalta. Huolimatta ilmeisistä elliptisistä tapauksista, huolimatta runsaslukuisista esimerkeistä, jotka todistavat kielen alemmalla kehitysasteella mytologisen tai muun subjektin esiintyneen, ja huolimatta yksityistapauksista, joissa monipersoonainen verbi on myöhemmin muuttunut yksipersoonaiseksi (esim. latinan *me pudet*, aiemmin *pudeo* y.m.), on kuitenkin käsittääkseni konstruoitu se teoria, että yleensä täydellinen subjektillinen lause muka on ollut alkuperäinen ja vasta myöhemmin kehityksen kautta syntynyt kieliopillista subjektia vailla olevia lauseita. Subjektittomien lauseiden esiintymiseen on kielen aiempaan kehitysaikana ollut samat psykologiset syyt kuin myöhemmilläkin. Primitiivisellä asteella on ollut samat syyt jättää määrättyissä tapauksissa subjekti ilmaisematta kuin kehittyneelläkin asteella. Että primitiivisissä kielissä ei lainkaan tunneta subjektittomia lauseita, ei vain ole todistamaton asia, vaan juuri vastakohta on nykyään elävien primitiivisten kielten avulla todistettavissa.

Edellisen mukaan on kielellisen kehityksen kannalta helppo käsittää yksipersoonasten verbien ohella esiintyvä subjektittomuus. Sitä monimutkaisempiin käsitteellisiin esittelyihin ovat subjektittomat, s.o. kieliopillista subjektia vailla olevat lauseet antaneet aihetta loogikkojen taholla, erittelyihin, joille ei nähdäksemme aina ole ollut eduksi kielitieteellisen ajatustavan puute. Aikaisemmin oli arvovaltaistenkin loogikkojen ja filosofien edustama kanta se, että nämä lauseet loogilliselta kannalta katsoen todella ovat subjektittomia; nykyisemmin päinvastainen ajatustapa näyttää päässeen voitolle. Sillä olipa että arvostelma määrittellään kahden käsitteen yhdistämiseksi (eroittamiseksi) tai kokonaisu mielteen jakamiseksi osamielteihin tai vielä muulla tavalla, niin se aina edellyttäisi kahta osaa, subjektia ja predikaattia. Siksi sellaisessakin lauseessa, jonka predikaattina on yksipersoonainen verbi, on katsottava loogillisen subjektin olevan olemassa, vaikka se on epämääräinen ja siksi

jäänyt ilmaisia vaille. Kysymystä, miksikä tätä epämääräistä subjektia on ajateltava, on paljon pohdittu — varsinkin meteorologisia verbejä silmällä pitäen —, ja erilaisia vastauksia on siihen annettu. Loogilliseksi subjektiksi on milloin katsottu »meitä ympäröivän olevaisen kokonaisuus», milloin »kaiken käsittävä todellisuus», milloin »ympäröivä havaintomailma», »tarkoitettu paikka ympäröivässä havaintomailmassa» ja »määrätty todellisuuspaikka». »Impersonaalisessa arvostelmassa on erikoislaatuinen asiainyhteys asetettuna, nimittäin kvaliteettien ja tapahtumain olo määräytyissä todellisuuden paikoissa» (A. Pfänder, Logik s. 200, Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung IV). Mielenkiintoisen esimerkin siitä, miten tälle epämääräiselle loogilliselle subjektille on pyritty antamaan kielellinen ilmaus, tarjoaa votjakin kieli. Täällä (Munkácsi, A votják nyelv szótára) sana *kwaš* 'időjárás, idő / wetter' esiintyy mitä moninaisimpien sää- laatuja ilmaisevoin predikaattien ohella. Esim. *kwaš čeber, šuldír, žob, pel'mít, kešít* 'ilma on kaunis, kirkas, paha, synkkä, kylmä'; edelleen: *kwaš šgrdá* 'päivä koittaa', *kwaš šitín* 'tulee ilta'. Vielä: *kwaš gudírja* 'ukkonen käy', *kwaš šukk r-jašká* 'myrskyää', *kwaš zorá* 'sataa', *kwaš pužmerja* 'syntyy kuuraa', *kwaš lĩmija* 'sataa lunta'.

Petsamonmaan kolttain pyhät paikat.

Kirjoittanut

UNO HOLMBERG-HARVA.

Vaikka Petsamonmaan koltat jo melko kauan ovat olleet kreikkalais-katolisen kirkon kasvatteja, eivät aikaisempien polvien uskomukset ja tavat silti ole häipyneet heidän muististaan. Varsinkin pyhiin paikkoihin, missä vanha kansa on toimittanut uhrinsa, suhtaudutaan yhä edelleen samanlaisin pelonsekaisin tuntein kuin menneinä aikoina. Lapsia ei niihin lasketa, naiset karttavat niitä ja kulkiessaan niiden ohikin turvautuvat varokeinoin. Muukalaiselta ne pyritään pitämään salassa eikä hänen myöskään ole helppoa saada opastajaa, jos hän haluaa johonkin pyhään paikkaan lähemmin tutustua. Jotkut ovat niinkin arkoja, etteivät edes tohdi mainita pyhän paikan todellista nimeä.

Epätietoista on, onko teurasuhreja enää meidän päivinämmä Petsamonmaassa missään toimitettu, kuitenkin kuulin suonikyläisten keskuudessa kerrottavan, että toisinaan on täällä hädän hetkenä yhä vieläkin pidetty tarpeellisena luvata poro kirkolle, mikä lupaus pannaan täytäntöön siten että asianomainen eläin myydään ja rahat annetaan kirkon hyväksi. Uhriporoa saa ostaja vapaasti käyttää, mutta kun se vihdoin teurastetaan, on luut, ainakin sarvet vietävä pyhään paikkaan.¹

¹ Saman kehityksen alainen on ollut myös *pomik-poads* ('muistajais-poro')-niminen uhritoimitus. Ennenvanhaan oli koltilla tapana teurastaa miespuoliselle vainajalle tämän kuoleman jälkeen porohärkä ja naispuoliselle vaadin. Tällä porolla kuljetettiin myös vainajan ruumis talvisaikana hautaan. Nykyään on peijaisporo annettu hautajaisten jälkeen jollekin kuolleen sukulaiselle, jonka vainaja itse tavallisesti kuolemansa edellä määrää ja jonka velvollisuus on siitä maksaa kirkolle jokunen summa, useimmiten vain »pari kolme ruplaa». Ostaja saa poroa käyttää kolmisen vuotta, minkä jälkeen se teurastetaan. Lihaa syödessä on kuollutta muisteltava. Sen jälkeen tämä poro on toisessa maailmassa vainajan ajokkaana.

Kun täkäläiset koltat muodostavat kolme eri asutusryhmää, joilla kullakin on ollut oma yhteinen talvikylänsä (*sijt*) ja määrätty laaja vuotuinen liikkumisalueensa, on ymmärrettävää, että kunkin kyläkunnan pyhät paikat (*passe paihk*) sijaitsevat tällä sen omalla alueella. Ne eivät kuitenkaan ole olleet yhteisiä kaikille kyläkunnan asukkaille, vaan on kullakin eri suvulla tai suvun haaralla ollut omat pyhäkkönsä samoinkuin sillä on ollut omat riista-alueensa ja kala-vetensä. Samaan kyläkuntaan saattaa näet kuulua useampia eri sukuja.

Parhaiten ovat vanhat perinnäiskäsitykset ja -tavat säilyneet niiden kolttain keskuudessa, jotka asuvat Luttojoen ja sen vesistön varsilla ja joiden yhteinen talvikylä, Suonikylä (*Suenjel-sijt*), jäi rajan siirrossa Venäjän puolelle. Talvikylänsä mukaan on näitä Venäjän vallan aikana Nuortijärven seurakuntaan kuuluneita kolttia ollut tapana nimittää suonikyläläisiksi. Esitämme ensiksi ne pyhät paikat, jotka sijaitsevat *s u o n i k y l ä l ä i s t e n* omistamalla alueella Suomen puolella.

Algaž-jaur-paht ('Algaž-järven pahta'). Tämä pyhä pahta on kapeahko, rannasta kahdelta puolen jyrkkänä kohoava, jylhä kallioharju. Yhä edelleen se askarruttaa kolttain mielikuvitusta. Kerrotaan, että pahdan sisässä asuu 'maanalaisia ihmisiä' (*mad-vuolaš-olmo*), joiden ääniä, ikäänkuin ihmisten puhetta voi pahdasta kuulla tyynenä kesäyönä. Jos matkamies jää pahtaa »kummastelemaan», sattuu hänelle jokin onnettomuus. Pahta saattaa myös aikaansaada pahan ilman. Pahdan salaperäisiä asukkaita ei ole hyvä häiritä varsinkaan yön aikana, jolloin ne kolttain käsityksen mukaan ovat valveilla. Ohi soudettaessakin on kaikkea melua vältettävä, naisten ei sovi edes kääntää katsettaan pahtaan päin. Entisaikaan toimitettiin tälle pyhälle pahdalle uhreja. Algaž-järvi on *M o ž n i k o v* -suvun vanha eräjärvi.

Tästä pyhäköstä on ITKONEN aikaisemmin tehnyt seuraavat muistiinpanot: »Kun soudetaan pahdan ohitse, pitää noudattaa suurinta hiljaisuutta, vieläpä kastella hankavitsat, ettei narinaa syntyisi. Talvitie kulkee juuri samaisen paikan ohi, ja pyhää vuoren seinämää sivuutettaessa kulun täytyy tapahtua äänettömästi ja käyden. Si-vuilleen ei saa liioin vilkua, vaan tulee katsoa säädyllisesti eteensä.

Kun on pari kolme sataa metriä kerjetty paikan ohi, on noustava ahkiosta ja ainakin ensikertalaisen matkustajan juotava viinaa jumalan kunniaksi, ennenvanhaan oli vielä kaadettava hiukan uhriksi jäälle. Vasta senjälkeen saa laskea porot laukkaankin. Jos tämän varokeinon laiminlyö tai solvaa jumalaa, voi tämä nostaa tuhoisan lumimyrskyn rangaistukseksi tai, kuten joskus on käynyt, sitoa syyllisen poroineen päivineen paikalleen, ettei pääse hievahtamaan minnekään» (HOLMBERG, Lappalaisten uskonto, s. 32).

Algaž-järven pahdan mainitsee myös PAULAHARJU teoksessaan »Kolttain mailta» (s. 145) ja sanoo, että sen luona »pitää hyvin kunniottaen kulkea.» »Sen kuuluvilla ei saa kovasti puhua, eikä juoda vettä sen vieriltä, se kun on semmoinen seitapaikka. Paras on ohitse matkatessa heittää pahdan viereen uhriksi vaikkapa leipäpalanen, ellei muuta ole.»

Kādas-suol ('katossaari'). Tämä pyhä ja pelätty saari sijaitsee Karnijärvessä. Saaren ympäri ei sovi soutaa eikä talvikelilläkään ajaa menen ja tullen eri puolta; yleensä ei ole ollut tapana kulkea saaren etelä- ja itäpuolitse. »Miesten tie menee suoraan saaren ohi, mutta naisten tie tekee huomattavan mutkan, eikä siinä miehen sopinut joutua naisen jäljille eikä naisen miehen jäljille.» Lisäksi oli varottava, etteivät koirat päässeet pyhään paikkaan. Saaren sanotaan saaneen nimensä *k a t o k s e s t a*, minkä alla ennenvanhaan säilytettiin uhrilihoja ja luita. Vanhan kansan palvomispaikkana (*palv-paihk*) sanottiin saarta myös 'pyhäksi saareksi' (*pass suol*). Jos saarelle yöpyi ja täällä nukahti, tulivat 'maanalaiset ihmiset' unta häiritsemään. Karnijärvi on samoin kuin Karnijokikin ollut suuren *G a v r i l o v*-suvun pyydysaluetta.

Kōlos-jaur. Tätä pientä järveä, joka sijaitsee Luttojoen eteläpuolella sanotaan useimmiten vain 'pyhäksi järveksi' (*passe jaur*). Siinä kerrotaan olevan lihavia kaloja, mutta niitä pyydetessä eivät naiset ole saaneet ottaa osaa kalastukseen. Järvellä on liikuttava hiljaa, hämärän tullen kalamiehet puhuvat keskenään ainoastaan kuiskaamalla. Kolosjärvi on *G a v r i l o v*-suvun eräjärvi.

Njuhtš-jaur ('joutsenjärvi'). Sekin on pieni »pyhä järvi», joka sijaitsee Ala-Akkajärven pohjoispäästä itään. Saaren rannassa on pelätty pahta, mikä »viheltäessään» ennustaa myrskyä. Pahdassa

sanotaan olevan »ovi», josta siellä asuvat henget kulkevat yön aikana. Järvellä ja varsinkin pahdan rannassa on äänestä puhetta, naurua ja melua kartettava. Pahdassa asuu *madd-jielli* ('maa-eläjä') perheineen. »Joutsenjärvi» on *Sverlov*-suvun vanhaa pyydysaluetta.

Passe-jaur. Tämän niminen pieni pyhä järvi on Madzas-järven vesistöissä lähellä Suomen vanhaa rajaa *Fonov*-suvun alueella (vrt. PAULAHARJU, m.t. s. 43).

Passe kuošk. »Pyhäksi koskeksi» sanotaan erästä Karnijoen koskea. Ken sitä pimeän aikana laskee, hukkuu veteen. Mahdollisesti tällaisia »pyhiä koskia» on ollut muuallakin kolttain mailla.

Rieks-jaur. Pieni, mutta kalarikas järvi Luttojoen eteläpuolella. Jos vieras mies kiroilee tai huutaa pyhällä järvellä, ei hän pääse veneineen minnekään liikahtamaan, vaan on kuin paikkaan sidottu. »Tutut miehet» voivat pyydystää pyhän järven kaloja. Rieks-järvi on *Gavrilo*-suvun alueella.

Velg-jaur. Sekin on pieni 'palvontajärvi' (*palv-jaur*) Huutojärven eteläpuolella Venäjän rajalla Suomen puolella. Järven haltioille on pitänyt uhrata jotakin jollei muuta niin leivänpala. Eräs mies oli talvella ajanut porolla järven yli osoittamatta sille tarpeellista kunnioitusta, mutta henget pidättivät hänet paikoillaan, kunnes mies oli toimittanut uhrin. Kesällä on ollut tapana kaataa viinaa veteen. Järven sanotaan olleen *Sverlovien* eräjärvi.

Vilgis-jaur ('Valkojärvi'). Tämän lähellä Luttoa ja Venäjän rajaa sijaitsevan järven rannassa on 'pyhä vaara' (*passe värr*), jonka ohitse kulkee talvitie Suonikylään. Jos vaaran lähetyvillä meluaa, syntyy kova tuuli, talvella myös sakea lumipyry. Järvelläkin on liikuttava hiljaa, ei saa esim. huutaa järven yli rannassa oleville. Vesilintujen ampuminen on myös ankarasti kielletty. Paikka on ollut niin pelätty, ettei vanha kansa edes tohtinut mainita tai muistella Vilgis-järven nimeä. Sen rannalla olevassa pyhässä vaarassa sanotaan asuvan »maanalaisia ihmisiä» (*jennam-vuolaš-olmo*), miehiä, naisia ja lapsia. Niillä on myös kotieläimiä, poroja ja koiria. Entisajan noidat saattoivat seurustella vaara-asukasten kanssa sekä lepyttää niitä uhreilla taudin tai muun onnettomuuden sattua, minkä uskottiin johtuneen Vilgis-järven vaarasta. Myös Vilgis-järveen on ollut tapana heittää uhriksi leipää tai muuta. Jotkut ovat kaataneet viinaakin

veteen. Kerran kolttien ajaessa poroilla järven yli, oli muudan mies ajatellut, että tokko tämä järvi voi olla ihmeellisempi kuin muutaakaan järvet, mutta silloin oli hänen poronsa jäänyt muista jällelle voimatta liikkua paikaltaan. Myös Vilgis-järven mainitaan olleen Sverlovien eräjärvi.

Vun-jaur. Luton eteläpuolella sijaitsevan Vunjärven pohjoispuolella on »pyhä vaara», jossa sanotaan olevan kaksi luolaa. Tässäkin vaarassa on »maanalaisten ihmisten» asunto, »siinä on ikkunat ja kaikki». Eräs vanha joiku (*leut*) kertoo, että tämän pyhän vaaran kivisessä asunnossa on »kahdeksan ikkunaa». 'Maassa eläjä' (*jennamest jielli*) asuu täällä perheineen ja karjoineen harjoittaen samoja elinkeinoja kuin koltat itse. Vaarasta on kuultu koirien haukuntaa. Jos porot eksyvät pyhään paikkaan, häviävät ne sinne. Täällä ei ole hyvä viettää yötä, ei hakata puuta eikä ampua riistaa. Vaarallista on veden juominenkin pyhän vaaran rannasta. Entiseen aikaan toimitettiin täällä syksyisin teurasuhreja.

Vunjärven pyhästä vaarasta kertoo myös PAULAHARJU ennenmainitussa teoksessaan (s. 145): »Pahan nimensä arvoinen on P i e s s v ä ä r i k i n. Piruvaara, Vuenni-jaurilla Luton eteläpuolella. Senkään lähellä ei saa kiroilla, eipä vaaraa edes nimeltään mainita, ei leikilläkään, vaan pitää sanoa sitä P a i s s - v ä ä r i k s i, 'Pyhäksi vaaraksi', jolloin ei mitään pahaa seuraa. Jopa saattaa tämä vaara olla oikullinen metsässä marjaileville lapsillekin. Niinpä kerran kolttaipoikaset marjamatkallaan vaaran rinteillä vähän ilakoivat ja telmäilivät. Mutta niin kävi, että poikain pää pyörähti ympäri, etteivät enää osanneetkaan kotiin, vaarakin kun vielä laski sankan usvan ympärilleen. Vasta aamun tullen usva haihtui, ja poikaset huomasivat olevansa aivan kotinsa lähetyvillä.»

Vunjärvessä on lisäksi 'pyhä saari' (*pass suol*), mikä sijaitsee »keskellä järveä». Sen ympäri ei sovi soutaa, nuotta on tuotava ja vietävä aina samalta puolelta. Saaressa on salaperäisiä pahtoja, joita suuresti pelätään. Niitä eivät naiset tohdi lähestyä, vaikka he joskus käyvätkin rannassa. Kuukautisten aikana ei naisten kuitenkaan sovi nousta edes rannalle. Ken täällä säikähtää, saa ankaran taudin. Tässä pyhässä saaressa on ollut paljon sarvia, mikä osoittaa, että

siellä on ahkerasti toimitettu uhreja. Vunjärvi on Semenov-suvun pyydysalueella.

Suein-värr ('heinävaara'). Tämä pyhä vaara on Luton eteläpuolella Venäjän rajalla sijaitsevan Lounjärven luoteispuolella. Sitäkin pelätään ja on siellä vanhaan aikaan myös tavattu poronsarvia. PAULAHARJU (m.t., s. 145) sanoo sitä »pahan haltian» vaaraksi.

Entiset pyhät paikat ovat säilyneet myös Paatsjoella ja sen järviolueella asuvien kolttain muistissa. Täälläkin on kullakin suvulla ollut omat pyhäkkönsä; alkuaan ne luonnollisesti ovat olleet niiden sukujen, jotka ovat asuneet täällä jo pakanuutensa aikana. Yhteinen uhripaikka kerrotaan olleen vain vuonon rannassa vähän matkaa Jokiniemestä merelle päin. Täällä on eräässä rantakalliossa reikä, josta mies hädin tuskin voi mahtua sisään ja johon on ollut tapana asettaa rahaa, ennenvanhaan myös kalaa uhriksi. Täten koltat hyvää saalista toivoen lepyttivät vuonon varrella asuvia haltioita joka kerta kun he Kõnkäältä siirtyivät merelle turskan pyyntiin. Muut pyhät paikat sijaitsevat seuduilla, missä Paatsjoen eri kolttasuvut ja niiden haarat kukin erikseen ovat viettäneet myöhäiskesän tai syyskauden. Luettelemme nämä pyhät paikat niissä palvoneiden sukujen mukaan.

Afanasev- eli Lazarov-suku, kuten sitä aikaisemmin nimitettiin¹, on pyydysalueenaan pitänyt Tölleiviä ja sen itäpuolella sijaitsevia pieniä järviä sekä Salmi- ja Kuotsjärveä. Näiden seutujen pyhät paikat ovat myös kansanmuistin mukaan olleet Afanasev-sukuun kuuluvien eri perhekuntien pyhäkköjä.

Sellainen on ollut m.m. Tölleivin eli *Väles-jaurin* ('valasjärven') itäpuolella sijaitseva »pyhä vaara», *Väles-jaur-värr*, jota erään palvojansa mukaan on nimitetty myös »Jorofin vaaraksi». Entisaikaan oli vaaran pyhäkössä ollut paljon poronsarvia. Vielä nykyäänkin naiset pelkäävät sinne mennä. Kerrotaan, että kun muudan noita oli pyhässä vaarassa toimittamassa uhria tuli valas mereltä päin aikoen uida Tölleiviä pitkin Inariin. Tämän nähdessään noita huusi sille: »ei

¹ Kun Kuollassa oli toinen samanniminen suku, antoivat viranomaiset Paatsjoella asuvalle Lazarov-suvulle Afanasev-nimen. Tämä tapahtui kansanmuistin mukaan noin 100 vuotta sitten.

edemmäksi!» Silloin valas pysähtyi ja kivettyi luodoksi. Vähän sen jälkeen saapui hylje aikoen myös Inariin, mutta senkin noita muutti kiveksi. Mainitut kivet sijaitsevat Norjan puolella uhrivaaran kohdalla, edellinen muistuttaa valasta, jälkimmäinen hyljettä. Mainitusta »valaasta» on Töllevin järvi saanut koltankielisen nimensä *Väles-jaur*. Vanha Afanasev-suvun palvomispaikka (*palv-paihk*) on ollut myös noin 3—4 km:n päässä Töllevistä itään lähellä Ryssänjärviä. Täällä on syksyisin, lokakuussa, ollut tapana teurastaa poroja. »Maa on jo kasvanut sarviläjän (*isoarv-lačča*) yli. Lähistöllä on ollut vanhoja kolttain majoja.

Toisen tiedonannon mukaan oli tällainen *palv-paihk*, johon vuosien kuluessa oli kerääntynyt poronsarvia, *Polklam-jaurin* rannalla Töllevistä itään.

Lähellä Ryssänjärviä sijaitsee myös muudan pieni 'pyhä järvi' (*pass jaur*), missä suomalaiset uudisasukkaat vielä myöhään ovat nähneet kaloja mäntyjen juurilla pyhän järven rannassa.¹

'Pyhä vaara' (*passse värr*), jossa on tavattu poronsarvia, sijaitsee täällä *Vatšer-jaurin* eteläpäässä. Järvestä laskee joki Rautavuonoon. Seutua ovat eräät Afanasev-sukuiset perheet pitäneet porojensa syyspaikkana.

Salmi- ja Kuotsjärvillä asuneet Afanasevit ovat palvoneet Salmijärven niemessä Harjun talon takana olevaa *Siedde-värr*-nimistä vaaraa. Entiseen aikaan oli tapana leipoa jo Könkäällä pieniä »valkoisia leipiä» tai rinkelöitä, joita sisävesille siirryttäessä ja vaaran ohi soudettaessa asetettiin sen juurelle. Vaarassa sanotaan asuvan pieniä ihmisiä matalajalkaisine koirineen. Kolttien saapuessa tulivat koirat vaarasta esille ja veivät löytämänsä leivät isäntäväelleen. Vanhan kansan tarinoissa kerrotaan, että uhrileivät ripustettiin koirien kaulaan. Koiria tuli rantaan yhtä monta kuin oli ohikulkevaa venettä. Uhri toimitettiin hyvän kalansaaliin vuoksi. Yleensä ei muulloinkaan ollut hyvä soutaa pyhän vaaran ohi pientä uhria anta-

¹ Omituinen kaksipohjainen järvi on kolttain käsityksen mukaan Kuiva Koirajärvi Töllevin ja Kuvernoörinkosken välimailta. »Järvi on matala, mutta siinä on kaksi osastoa päällekkäin.» Jos järvellä meluaa siirtyvät kalat, jotka täällä yleensä ovat suuria ja lihavia, alempaan osastoon, mistä niitä ei voi saada.

matta. Eräässä tšudi-tarinassa kerrotaan, mitenkä muudan koltta, jota tšudit, aikoessaan mennä hävittämään Petsamon luostaria, ajoivat takaa, pysähtyi *Siedde-värrin* alle ja lupasi 'siedde-vaara-akalle' (*siedd-värr-ahkaš*) jäärän ja, kun siitä ei ollut apua, vaatimen, jotta 'siedde-vaara-akka' synnyttäisi sankan lumipyryn, mikä tapahtuikin, joten koltta sen turvissa pääsi takaa ajajiltaan rauhaan.¹

Tämän pyhän vaaran mainitsee myös HARUZIN teoksessaan »Russkie lopari» (s. 193) nimittäen sitä nimellä »Sidovar». Samalla hän kertoo, että sen ääressä toimitettiin ennen vanhaan uhreja sekä että vaaran uskottiin aikaansaavan hyvän tai huonon sään.

Edellämäinitun suvun pyydysalueella on myös Kuotsjärven pohjoispuolella n.s. Oleksinlahden rannalla kuuluisa pyhä pahta, *Keähtke-luht-paht* ('K.-lahden pahta'). Muistona ajasta, jolloin tälle vaaran rinteessä olevalle pahdalle uhrattiin poroja, ovat poronsarvet, joita vielä aivan viime aikoina on nähty pahdan ääressä. Pahdassa kerrotaan asuvan »maanalaisia ihmisiä».

Samanlaisia olentoja, joita lasten itku ja muu pieninkin melu häiritsee, asuu myös Kuotsjärven pohjoiskärjen, Pitkänloukon takana sijaitsevassa *Orez-värr*-nimisessä pyhässä vaarassa. Tämän vaaran asukkaat avustivat palvojiaan m.m. hoitamalla näiden poroja, mutta saattoivat myös syystä tai toisesta vihastua, varsinkin, jolleivät saaneet heille luvattuja uhreja. Suuttuneina ne ahdistivat ihmisiä unessa, lähettivät tauteja ja tappoivat karjaa. Joka syksy, kun porot oli koottu, piti pyhän vaaran asukkaille teurastaa porohärkä joko pyhässä paikassa tai oli sinne ainakin vietävä uhriporon sarvet. Lähellä Oleksinlahtea on Kuotsjärvestä vielä 'pyhä saari' (*pass suol*), jota toisella nimellä sanotaan 'sarvisaareksi' (*tšoarv-suollagaš*), tääl-

¹ 'Akaksi' (*ahkaš*) on koltilla yleensä ollut tapana nimittää vaaroja ja tuntureita sekä järviä (esim. *Urr-jaur-ahkaš*), joskus jokiakin. — Akkajärven nimen (*Ahk-jaur*) selitetään kuitenkin johtuneen siitä että muudan suuri noita kerta päätti juoda sen veden, jotta hänen akkansa olisi voinut pelkätään käsin poimia järvestä kaloja. Akka keräsikin niitä suuret määrät, kun noita huusi: »lopeta, jo vesi tulvii takaisin suustani, en voi enää pidättää.» Akka halusi kuitenkin noutaa vielä yhden suuren kalan, mutta kun noidan suusta tällöin syöksähti vesi takaisin järveen, hukkuu akka veteen. Senvuoksi tätä järveä sanotaan »Akkajärveksi».

läkin kun on ollut paljon uhriporojen sarvia. Saaren läheisyydessä ei sovi viheltää, joikua tai huutaa, ei myöskään sovi soutaa saaren ympäri, muuten syntyy kova tuuli.

Lisäksi on Kuotsjärvässä muudan niemi, jota on sanottu 'sarviniemeksi' (*tšoarv-njarg*). Koltat selittävät, että Salmi- ja Kuotsjärven välisen salmen pohjoispuolella sijaitsevan niemimaan melkein kaikilla rannoilla on nähty kummituksia. Senvuoksi kalastajat ovat toimittaneet kalauhreja milloin missäkin.

Letov-suvun nykyisellä pyydysalueella sijaitsee Pikku Menikasta itään pienen *Sijt-jaurin* ('kyläjärven') lähellä pyhä vaara, *Sijt-jaur-värr*. Täällä oli aikoinaan ollut Paatsjoen kolttain talvikylä, mutta kun »elämä ei menestynyt», piti kylä siirtää muualle. Maa-eläjä (*jennam-jielli*) oli unessa sanonut eräälle kolttaukolle: »Miksi meidän kylämme ääreen teitte kylänne, menkää tiehenne.» Vielä oli paikan haltia ilmoittanut, että jolleivät koltat pian muuta muualle, kuolevat he kaikki sukupuuttoon ja samalla heidän poronsa. Uhripaikkana on tämän vaaran nimenä ollut myös *palv-värr*. Kerrotaan, että vanhan ajan riistanpyytäjät olivat luvanneet vaaran asukkaille »linnun, oravan tai näädän» aina metsästyskauden alkaessa. Luvattu uhri vietiin myöhemmin, kuitenkin samana vuonna, pyhään paikkaan.

Ikivanha Feodotov-suvun pyhä paikka on *Vagatem-jaurissa* eli Vouvatusjärvässä sijaitsevan Kolttasaaren pohjoisrannassa. Tämän pyhän paikan nimenä on *palv-miell* (*m.* = hiekkatöyräs). Eräseen rannalla olevaan petäjään oli oksien päälle asetettu puusta veistetty »pöytä». Petäjään oli ripustettu myös »mies- ja naispuolisen pyhimyksen kuvat» eli ikonit. Pyhimykset suojelivat kolttia saaren maanalaisilta asukkailta (*mad-vuolaš-olmo*). Elokuussa, kun tänne siirryttiin Könkäältä ja saatiin ensimmäiset kalat, oli parhaat siiat ja taimenet vietävä puuhun asetetulle »pöydälle». Sinne kapuamista varten oli puun juurella tikapuut. Pyhään paikkaan mentiin aina juhlapukimissa. Saaren toisella puolella on vanhojen asuntojen jätteitä.

Saaren rannalla erään petäjän juurella ovat myös suomalaiset uudisasukkaat muutama vuosikymmen sitten nähneet kaloja, joiden päät oli asetettu petäjää kohti. Joka kerta kun koltat nuottaa vetäes-

sään saivat suurenpuoleisen saaliin, asettivat he pyhäkköönsä tuoreita kaloja.

T i t o v-suvun syyspaikalla sijaitseva pieni *Kikk-jaur* Kornetti-vaaran lähellä on myös, samoin kuin monet muut kolttain pyhät paikat, yhä edelleen pelonsekaisen kunnioituksen kohteena. Niin esim. lapsia, jos näitä on mukana nuottaa vedettäessä, kielletään ankarasti kurkistamasta veneen laidan yli veteen. Samoin mainitaan esimerkkejä siitä, miten paha ilma on syntynyt, kun joku on pyhällä järvellä huutanut tai kironnut. Pelätyin paikka on järven rannassa oleva luola, missä on nähty poronsarvia ja -luita sekä kalansuomuja.

Vähemmän tietoja on säilynyt kolmannen eli sen kolttaryhmän pyhistä paikoista, joka asuu Petsamonjoella ja sen vesistön varilla. Muudan vanha pyhäkkö, jossa vielä tämän sukupolven aikana on ollut uhriporojen sarvia, on Kallojärvestä itään sijaitsevan *Sijt-jaurin* ('kyläjärven') rannalla. Järven nimestä päättäen on täällä joskus ollut kolttain talvikylä. Vanha kansa kertoo, että pyhäkössä olevat sarvet, »joita ei ollut päänluusta irroitettu», olivat maassa hevosenkengän muotoisessa piirissä. Tällaista sarviasetelmaa ovat koltat nimittäneet nimellä *tsoarv-kañd* (vrt. RHEEN, s. 39—40). Vanhemmat eivät laskeneet lapsiaan tähän pyhään paikkaan.

Pyhänä on aikoinaan pidetty myös *Mattert*-tunturia, joka sijaitsee Petsamonjoen itäpuolella. Täälläkin on ollut poronsarviryymiä. Uskotaan, että jos kulkija täällä säikähtää, hän tulee sairaaksi. *Mattert* lähettää myös myrskyjä ja sumuja.

Pelätty pyhä paikka on lisäksi *Riepp-tšohk*-niminen jyrkkä tunturinhuippu Yläluostarista lounaaseen. Tunturin laella on ollut »aitan korkuinen» kivi, mikä myöhemmin on haljennut kahtia. Koltat kertovat, että muudan *Riepp*-niminen noita on muuttunut täksi kiveksi. Noidalla oli vaimo ja kaksi poikaa. Kun hän päätti kuolla, pyysi hän että omaiset muistaisivat häntä teurastamalla hänelle silloin tällöin poron. Samalla hän huomautti, että aina kun hän alkaa joikua, on hyvä pysytellä kotosalla, sillä silloin on myrsky tulossa. Sen jälkeen hän nousi tunturille ja kivettyi elävänä. Pahan ilman edellä *Riepp-tšohk* »joikuu» tai »viheltää». Tällöin ei ole hyvä laskea poroja tunturin laelle. Jos pyhän paikan läheisyydessä huutaa tai kiroaa, alkaa

Riepp-tšohk ääntää ennustaen kauniillakin ilmalla pahaa säätä. Kerrotaan, että noidan pojat kyllästyneinä isän vaatimiin uhreihin olivat kerta päättäneet polttaa isänsä keräten tervaskantoja kiven ympärille, mutta ankara tuuli lakaisi heidät alas vuoren huipulta. Kristinuskon vaikutusta osoittaa kertomus, jossa noidan sanotaan lausuneen pojilleen: »Älkää tulko minua polttamaan, vaan pystyttäkää risti lähettyville, niin ei teidän tarvitse minua pelätä».

Puheena olevan pyhäkön mainitsee myös HARUZIN (m. t., s. 186—7) käyttäen siitä nimeä »Rept-kedgi (Rept-kamen)». Samalla hän sanoo, että tunturille kivettynyt noita voi lappalaisten käsityksen mukaan lähettää hyvän tai pahan ilman. Samat tiedot esittää Haruzinin mukaan VIZE (Loparskie sejdy, Izvestija Arhangelskago Obštšetva Izutšeniija Russkago Severa, 1912, s. 454). Petsamonmaan paikannimistöä koskevassa luettelossaan (Petsamon alueen paikannimiä, I, Lappalaisten paikannimiä, Fennia 49, n:o 2, s. 27) TANNER liittää *Riepp(e) čohkk(e)*-nimeen seuraavan huomautuksen: »Annetaan selitys, että eräs *noaide* nimeltä *Rieppe* olisi pitänyt vaaraa uhripaikkanaan.» — Paikkakunnan venäläiset nimittävät tätä Petsamonjoen kolttain pyhää paikkaa nimellä »idolskija gora» (epäjumalanvuori).

Miten läheisessä suhteessa nämä kolttain pyhät paikat ovat olleet »maanalaisiin ihmisiin» (*mad-vuolaš-olmo*) käy selvästi ilmi useihin uhripaikkoihin liittyvistä uskomuksista. Varsinkin omituiset, salaperäiset pahdat ja kallioluolat näyttävät luonnonlapsissa herättäneen käsityksen, että ne ovat henkien asuntoja. Näiden olentojen *p a l v o m i n e n* on kolttien kertomusten mukaan kuitenkin saanut alkunsa siitä, että henget ovat ilmestyneet ihmisten uniin tai muulla tavalla häirinneet ihmisten rauhaa. Tapaturmia, sairautta, porojen katoamista, useita peräkkäin seuraavia kuolemantapauksia y. m. on pidetty todistuksena siitä, että henget ovat tyytymättömiä näiden naapureina eläviin ihmisiin. Joskus on pyhän vaaran asukkaat vieneet toisen kotieläimen toisensa jälkeen »alkaen kissasta ja koirasta lampaisiin ja poroihin asti». Ainoastaan noidat ovat voineet saada selville niiden suuttumisen syyn. »Paikassa, missä isät olivat alkaneet niitä uhreilla lepyttää, oli poikien pitänyt jatkaa, muuten per-

hettä kohtasivat suuret vastoinkäymiset.» Uhripapin toimi meni perintönä, mutta ei aina nuorimmalle tai vanhimmalle pojalle, vaan »sille, jolle isä sen kuollessaan uskoi ja jota hän opetti». Yleisimpiä uhreja ovat olleet porot, järvien rannoilla myös kalat.

Paitsi pahdat luolineen ovat vielä eräät suuret kivet, joissa ilma-
virrat sään muuttuessa synnyttävät ääniä, herättäneet kolttain taikauskoista huomiota. Että kivi itse sellaisenaan voisi »viheltää» tai ääntää, on koltalle käsittämätöntä. Kivessä asuu silloin joku henki ja mikä onkaan sopivampi ja uskottavampi selitys kuin että joku noita on muuttunut kiveksi. Ei kaikkia tarujen mukaan kiveksi muuttuneita ihmisiä silti ole palvottu.¹ Kuitenkin on maanalaisia henkiä uskottu asuvan sellaisissakin paikoissa, missä ei ole pahtaa eikä kiveä. Tällainen pyhäkkö on ollut Kolttasaaren *palv-miell* vanhojen asumusten ääressä.

Kysymykseeni, onko ollut myös pyhiä paikkoja, joissa on toimitettu uhreja jollekin luonnonjumalalle, kuten ukkosjumalalle, jota koltat nimittävät nimellä *tiermes*, sain aina kieltävän vastauksen. »Mitä *tiermes* tekisi poroilla?» huomauttivat monet kolttaukset kummastellen.² Ei myöskään Petsamonmaan paikannimistöä ole mi-

¹ Sellaisia kiveksi muuttuneita ihmisiä ovat kolttain kertomusten mukaan m.m. eräät Vaitoniemen länsirannalla sijaitsevat kivet. Ennenvanhaan, kun Vaitolahdessa (*säme-sahk* 'lappalaisten satama') oli kolttain kesäkylä, asui täällä muori, jonka kaksi poikaa oli suuria noitia. Nämä istuivat vaaralle loitsimaan, jotta hyvä maa nousisi merestä ihmisten asuttavaksi. Toivottu maa olikin jo tulossa, mutta siitä ei pitänyt kenenkään hiiskua, ennenkuin maa oli ehtinyt paikoilleen. Senvuoksi pojat sanoivat äidilleen: »Jos päivän koittaessa kuulet tai näet jotakin, älä mitään puhu.» Muori ei kuitenkaan voinut itseään hillitä, vaan nähdessään maan alkoi joikua: »Minun poikani eivät ole turhanpäiväisiä noitia, suuren maan ovat tuoneet meren pohjasta, jo siellä linnut laulavat ja porot kulkevat.» Silloin maa särkyi pieniksi palasiksi, josta muistona on vain kaksi saarta. Tästä suuttuneina pojat noituivat äitinsä kiveksi ja muuttuivat samalla itsekin sellaisiksi. Nämä kolme kiveä ovat vieläkin olemassa. (Muorin sanat joikui Romman Afanasev-vainaja minulle kesällä 1926).

² Kuun tosin sanotaan ajavan porolla, jos eläin jää yön ajaksi valjaisiin 'pyhän kuun' (*passe mänin*) aikana, millä nimellä koltat nimittävät talven auringotonta aikaa. Tällöin on ahkiotkin asetettavat kumoon,

tään, joka viittaisi siihen, että koltat olisivat omistaneet jonkun vuoren tai muun pyhän paikan ukkosen tai muun luonnonjumalan palvomiselle. Heidän vakituiset uhripaikkansa ovat olleet vain maan alla asuvien ihmisenkaltaisten olentojen asuinpaikkoja, joiden seuraan on uskottu vielä itse palvojenkin siirtyvän. Kerrotaan, että nämä olennot viettävät lappalaisille ominaista elämää, saattavatpa vaeltaakin omia teitään paikasta toiseen. »Pyhät järvet ovat niiden kalavesiä.»

Kolttain mailla tapaa lisäksi suuria sarviryhmiiä luonnon helmassa muuallakin kuin paikoissa, missä on nähty tai kuultu kummituksia. Eränkävijöillä on näet ollut tapana peuroja pyydettyään asettaa näiden sarvet, joita ei ole saanut polttaa eikä muulla tavalla hävittää, aina samaan määrättyyn paikkaan. Näin meneteltiin, »jottei peuranonni olisi hävinnyt.» Tavallisesti näitä sarviryhmiiä näkee maassa entisillä peuranpyyntipaikoilla. Tällaista sarvipaikkaa on myös pidetty pyhänä, sarvien yli ei ole saanut astua, eivätkä naiset ole niitä lähestyneet, mutta tätä erämiesten pyhäkköä ei ole pelätty eikä sitä myöskään ole nimitetty 'palvontapaikaksi' (*palv-paihk*).

Todennäköisesti tällainen vanhan peuranpyyntipaikan muistomerkki on m.m. Pienen ja Ison Kanesjaurin¹ eli Näsykkäjärvien välisen joen rannalla, missä vähän matkaa joesta on maassa ollut suuri määrä peuransarvia. Sarvet ovat olleet kehän muodossa kärjet ylöspäin. Sarvien kohdalle, missä ei ole pahtaa eikä kiveä, on muodostunut kumpu, »maa kun jo osaksi on kasvanut sarvien yli». Nykyään tämän kummun päällitse kulkee poroaita.

Samanlainen sarviläjä on ollut myös Kuotsjärveen laskevan Kolosjoen varrella. Täälläkin ovat sarvet jo joutuneet maan ja samalien peittoon.

Lisäksi on eräillä tuntureilla nähty näitä erämiesten asetelmia.

jottei kuu niitä käyttäisi. Poron, jolla kuu on ajanut, sanotaan aamulla olevan väsynyt ja hiestynyt. Ei kuitenkaan ole säilynyt mitään tarua tai perinnäistietoa siitä että koltat olisivat uhranneet kuulle poroja.

¹ Petsamon alueen paikannimien luettelossa (m.t., s. 16) TANNER liittää mainitsemaansa *Kanes-jaur*-nimeen seuraavan selityksen: »Luultavasti mytologinen nimitys, *ganiš* = Bergtrod; vrt. QVIGSTAD, Norska Vid.-selsk. skrifter 1903. N:o 1, s. 46.» Tämä oletamus on kuitenkin epävarma.

Mitään tietoja ei ole siitä, että peuroja tai peuransarvia olisi uhrattu maanalaisille hengille.

Lopuksi lienee syytä mainita, että koltat kuvittelevat Lapin vaaroissa ja metsissä asuvan sellaisiakin maanalaisia olentoja, joille ei ole uhreja toimitettu. Sellainen on m.m. *kufitter* (< norj. go[d]vetter), jonka Petsamon- ja Paatsjoen koltat tuntevat ja joka toisinaan nousee maan päälle kauniine porokarjoineen. Paljon poroja, jotka kaikki näyttäytyessään aina ovat samanvärisiä, valkoisia, ruskeita tai mustia, omistaa myös sievään poronpeskiin puettu *sild*. Niitä on useita yhdessä sekä miehiä että naisia. Joskus on niiden nähty ajavan tuntureilla poroillaan pitkänä raitona. Hyvästä vaatimesta sanotaan: »se on kuin *silde-ald* (s:n vaadin')». Kun nämä henget kolttain käsityksen mukaan liikkuvat etenkin joulun tienoissa, on joulun jälkeisillä illoilla ollut nimenä *sild-jehkea* ('s:n illat'). Vuorien onkaloissa asuu vielä *tšakkehi*, lapsen kokoinen, alaston olento, jolta voidaan kiristää kultaa ja hopeaa. Viimeksimainitusta johtuu erään vaaran nimikin *Tšakkla-värr*, mikä sijaitsee Kaskamajärvestä itään (vrt. TANNER, m.t., s. 12; PAULAHARJU, m.t., s. 145—6). Mutta vaikka nämä olennot, varsinkin *kufitter* ja *sild*, elintapojensa puolesta suuresti muistuttavat ennenmainittuja pyhien paikkojen asukkaita, eivät koltat silti milloinkaan sekoita niitä toisiinsa. Eivät he myöskään puhu edellisistä sellaisella pelonsekaisella kunnioituksella kuin jälkimäisistä, jotka vihastuneina ovat voineet hävittää parhaimmillakin edellytyksillä alkaneen elämän menestymisen ja onnen.

Lappalais-suomalaisia sanavertailuja.

II.¹

Kirjoittanut

T. I. ITKONEN.

1. lpN juomek, jumiš (u < uo) 'geminus; Tvilling', Luul. *jūamēke-*, *jūamiče-* 'zwilling', I *jūšmehabž* 'kaksoinen', vrt. s. jama 'fogning, hopfogning, hopfogadt stycke (t.ex. af klädnad, nät), sammanhang'. Lappalaisen sanan merkitys tuo mieleen sanskriitin *jamás* sanan, joka merkitsee niinkään kaksoista (ks. UHLENBECK, Etym. Wörterbuch d. aind. Spr., s. 233). Olisiko kysymyksessä vanha iraanilainen lainasuhde?

2. lpN gaggat, gagam 1) 'effringere, tollere; bryde op, løfte', 2) 'niti, elaborare; anstränge sig, stræbe', gagga 'Løftestang', gagan 'vec-tis; Spet, Brækstang', Ko (Pa) *kašcam*, *kāšcam*, *kāšcam*, Kld *kašc^kv^δ*, *-ηšam*, T *kāšc^kv^d*, *-ngam* 'nostaa', Ko (Pa) *kašc^δ'ttov* 'nousta' ~ s. kanki, -ngen l. -ngin; kanko, -ngon 'stång, häfstång', kankoa, -ngon 'bryta l. häfva med stång', kangeta, -nkean, kangota, -nkoan id. Laina suomesta on lpKo (Pa) *kašc^k*, *kā^kc^k* 'kanki', *kašc^δov*, *kāšcam* 'kangeta', mahdollisesti myös N gaggad, gaggis 'rigidus, invitus; stiv, utilboielig' (< kankea). N gaggā ~ s. kanki (QVIGSTAD, Beiträge, s. 178).

3. lpN galjem, -ljem 'levis, lubricus; glat (om Is)', galjot, -jasmet 'blive glat', Ko (Pa) *kāl^r-jaiq^r* 'paljas, lumeton, vanha järvenjää (myös tuulen talvella paljastama)', *jaiq^r lī kāl'vst* 'järvi on kaljamalla' ~ s. kalja 'halka', kaljama 'slipprigt ställe, halka, isgata; slipprig, hal', kaljain, kalju id. Vrt. myös lpKo (N) *keļš^r* 'iljanne' (LSS, n:o 91). N galjem ~ s. kaljama (QVIGSTAD, m.t., s. 179).

¹ Jatkoa ensimmäiseen sarjaan (SUSA XXXII), josta tässä käytetään lyhennystä LSS.

4. lpN *gāllo*, *gālo* 'frigus; Kjølighed', Luul. *kāl'u-* 'kühles wetter im sommer' ~ s. *kalea*, *kalia* 'kylig, kulen'. Laina lapista on s. (Inari) *kaalo*(sää) 'kolea sää'.

5. lpN *gārggalet*, *gārgalmastet* 'baculi ope trānssilire; hoppe eller springe ved Hjælp af en Stok', T *kārē^{kd}*, *-rē^{ei}* 'hypätä, juosta', Ko (N) *kār^asten*, Kld *kārē^{ssē}*, T *kārg^aze^d* 'ajaa hölkkää, »nulkkaa» (porolla)' ~ s. *karata*, *-rkaan* 'springa (hastigt)', *löpa*, *rusa*, *störta*; *hasta upp*, *skjuta fram*; *rymma* etc'. Kantasana on lpKld *karrd*, *kar^{ri}*, T *karra^d*, *kar^{ri}* 'juosta, nelistää' ~ s. *karata*, *-raan* = *karata*, *-rkaan*. (lpN *gargadus-jakke* eli *garggas-jakke* 'annus intercalarius; Skudaar' < s. *karkausvuosi*). N *gargedet* ~ s. *karkaan*, *-rata* (QVIGSTAD, m.t., s. 180).

6. lpLuul. *kiñcare-*, nom. *kin^ccar* 'mutvillig, unbändig', *kiñcure-* (*kiñcare-*) 'mutvillig sein', Ko (Pa) *k'eñⁱtsøn*, *k'ientsam*, *kiñⁱtsim* 'vetää kitkuttaa, vetää vaivalloisesti' ~ s. *kinttä*, *-ntän* 'motsträfvig, motbjudande'; vrt. myös *kintsata* (= *k i n t r a t a*, *k i n s t a t a*) 'brottas, bullra, slåss'. N (Sfj.) *gincardet* 'sich sträuben (von einem gebundenen)' ~ s. *kinttura* 'motspänstig, ostyrig, svär' (QVIGSTAD, m.t., s. 184).

7. lpI *kiñk^{ke}*, Ko (Pa) *kiñ^kk^{el}* 'äkkiä' ~ s. *kiukka* 'häftig, hastig, snabb, bråd', *kiukat naimiset* 'hastigt giftermål', *kiukka käännös* 'tvär vändning'.

8. lpN *goakke*, *goake* 'rastrum', Luul. *kōōke-* 'eräs reen osa, keulasta kohoava puu', Ko (Pa) *kōō^kk^e*, g. *kōō^kk^e* *koukku* (puinen tai rautainen, ei ongenkoukku), *kuokka*', *kōōjām-k.* 'kojamon, uroslohen koukkuleuka', Kld *kuōō^k*, g. *kuōōke* 'puukoukku, (G.) ongenkoukku', T *kiōōki^d*, g. *-^a* 'keksi' ~ s. *kokka* 'någonting uppstående, ngn uppstående spets, ända, spetsen af fram- och bakstammen på en båt', 'koukku' (Karjala). Lapissa on *goakke*, *gokke* sanalla myös merkitys 'tabulatum cameratum cunis aut puppi cymbae impositum; Hvælving eller Kalesje over Barnets Hoved i Vuggen, over Bagdel af Baade'. (WIKLUND, UL, s. 213: *goakke*, *gokke* ~ s. *kokka*. Ks. myös PAASONEN, Virittäjä 1907, s. 5, SETÄLÄ, FUF VI, s. 67, Virittäjä 1907, s. 28-9, TOIVONEN FUF XV, s. 76; SETÄLÄ on sitä mieltä, että N *goakke* (ja *guokke*) 'rastrum, ligo' on laina s. *kuokka* sanasta, I *koakki* 'haken' taas kernaammin s. *kokka* sanasta, samoin-

kuin varmasti Luul. *kōōke-*. WICHMANN tekee yhdistyksen: s. **kokka** (ja **konkka**) ~ N **goankko**, FUF XI, s. 184).

9. lpKo (Pa) *koḷ'kkšev*, 3 p. sg. *-kkaš* 'olla pystyssä, sojottaa (päisitikkaa lumeen pudonneen jaloista)' ~ s. **koikka**, **-ikan** 'ngnting med långt utstående delar; långbent och krokig varelse', **koikata**, **-kkaan** 'taga ett långt steg, göra en svängning, krets, slänga sig'.

10. lpLuul. *koḷu-* 'spalte, kleine kluft in berg oder gletscher' ~ s. **kolo** 'inskränning l. ingröpning, urhålkning, ihållighet, hål, håla, refva, bergshåla, -skrefva, -klyfta'.

11. lpKo (Pa) *kott'uten*, 3 p. sg. *-a't* 'lyödä' ~ s. **kollata** 'slä'.

12. lpLuul. *kōḷu-* 'frieren, erfrieren', *kōḷiče-* 'fröstler', Vefsen *cyōḷiqt*, *coḷiḡ* 3. Sg. Präs. 'frieren' ~ s. **kolea** 'kylig'.

13. lpLuul. *kōrālaaka-* 'eisrinde (auf bäumen)', Ko (S) *kōržev*, 3 p. sg. *kōrš'* 'jäättyä (ikkunasta)', (N) *kōržev*, g. =, 'kuura', *kōrževastev* ja *kōržlaastev* 'mennä kuuraan' ~ s. **kuura** 'rimfrost'. SETÄLÄ ON yhdistänyt suomen ja lpLuul. sanat (SUSA XXX, 5, s. 39); WICHMANN on esittänyt s. **kuuran** vastineita kaukaisemmista sukukielistä (FUF XI, s. 211).

14. lpKo (Pa) *kōutos*, g. *kožtovz* 'eräs sisustauti, jota poteva vapisee, huokailee suu auki ja oksentaa' ~ s. **kohde**, **-hteen**, **kohtaus** 'träffning, möte; sjukdomsanfall, anstöt, åkomma'. N **goatatu** **vuvat** 'impetu doloris affici; faa en Attake eller Anfald af et Onde, man har i Kroppen' < s.

15. lpT (G.) **kōmte (oa)* 'selkämä; äussere fläche', **kitt-k.* 'käden-selkämä; äussere handfläche', (EUR. käsikirj.) **jilk-komte* 'jalanrinta', Vor. (EUR. käsikirj.) **kōemt* id., T *kōāmiv'laas*, g. *-az'* 'kansi', *kōāmdes*, g. *kōāmiv'qz'*, Sem. (G.) **kūmdes*, g. *koamtas* 'kannus eli noitarumpu', N **govdes** (**gobdes**), g. **govdda** (**gobda**), Luul. *kōeptēs*, g. *kōb'tāsa* id. ~ s. **kansi**, **kannen** 'lock, däck', **kannel**, **kantele**, **kantelo**. **kantelvo**, **kantervo** 'ett slags stränginstrument, harpa, luta, cittra', **kannus** 'lappskt trollinstrument (i allmänhet)'. ¹ (lpT **kōmte*, **koamtalas*

¹ J. FELLMAN sanoo (II, s. 33): »Vid näidernas trollkonster tillkom spåtrumman, *Qovodas* eller *Kobdas*, äfven benämnd *Kannus*, en framstående roll». Alaviitassa: »Benämningen *Kannus* lärer dock förekommit endast hos de Lappar, som bodde närmare gränsen mot Finland, hvarföre ordet torde vara af finskt ursprung — om det ej är allt ifrån den tid, då finnar och

~ s. **kansi**, mordv. **kundo**, **kunda**, tšer. **komdoš**, SETÄLÄ, SUSA XIV, 3, s. 28, FUF II, s. 230, lp. **kobdes**, **govdes** ~ s. **kannus** sama, SUSA XIV, 3, s. 10, WIKLUND, UL, s. 96-7). Turjanlapin *kõamn'naas* on s. **kantele** (murt. *kanteles*) sanan tarkka äänteellinen vastine. (-le-, -l- johtimeen nähden vrt. s. *myötä* : *myötäle* 'myötämaa', *vasta* : *vastale* 'vastamaa', *sanka* : *sangal*, *sankalen* 'kapea niemen tyvi', Peräpohj. murt.). Mitä **kannukseen** tulee, ei se yhtä tarkasti vastaa *kõmdes* sanaa (odottaisi muotoa **kannas**). Toisaalta ei **kannus** liioin voi olla laina lapista, sillä tällöin se kuuluisi **konnas**; vrt. lpSemiostrovsk (G.) †*Koamtka* 'Lapin jumalia' > s. **kontakka** 'lapparnes trumma' (ÄIMÄ, Lapp. lainasanoja suom. murteissa, n:o 37). Kun siis suomalaisilla on omaperäinen nimitys noitarummulle, niin todistaa tämä joko sitä, että he muinoin itsekin ovat käyttäneet noitarumpua tai on **kannus** (ja FELLMANIN mainitsema **kansi**) alkuaan tarkoittanut jotakin muuta soitinta (kanteleen prototyyppiä?) ja myöhemmin lapinkielen vaikutuksesta tullut merkitsemään noitarumpua. (lpI *kann'las* 'kantele' < s.). O. DONNER jo piti **kantele** ja **kansi** sanoja yhteenkuuluvina (Wb, n:o 39) ja katsoi liett. *kanklės*'in olevan lainan suomesta (Techmer I, s. 269). THOMSEN kallistuu siihen mielipiteeseen, että suomalaiset ovat omaksuneet kanteleen nimen pikemmin balttilaisilta kansoilta kuin päinvastoin (BFB, s. 178-81). Viimeksi on **kantele** sanan alkuperää käsitellyt MIKKOLA johtaen sen s. **kanta** sanasta (Kalevalaseuran vuosikirja V).

16. Lappalaisen sanan N **guoppat**, **guobam**, **guovam** 'suendo ali-
quid contrahere, longiorem pannum ita contrahere, ut ad breviorum
respondeat; rynke og sy sammen, rynke under Syng et længere
Stykke, saa det passer til et kortere', Luul. *kūēpa-* 'falten (beim
nähen)', Ko (Pa) *kuo'ppon*, *kuovam* »koota» paulakengän parrassau-
maa', *kuov'dns* 'koottu, poimutettu sauma', T *kūpp'le'* »koota» saumaa'
olen LSS:n n:ossa 578 yhdistänyt s. **kapea**, **kaventaa** sanoihin. Suomen

lappar hade gemensamt språk. Den benämndes äfven »kansi» (lock),
mähanda deraf, att af den lyckobringande Sampo endast locket qvarstad-
nade i Pohjola, medan det öfriga samt dermed ymnigheten och rikedomen
fördes till Kaleva folk.

murteissa on lisäksi sana, joka muodoltaan ja merkitykseltäänkin täydellisesti vastaa edellämainittua lappalaista kengäntekotermiä, nim. (Sodankylä) **kuupia**, **kuuvin** 'koota parrassaumaa (pieksua neulottaessa)', (Kesälahti, maist. M. PENNASSEN tiedonannon mukaan) **kuuvittaa** id. Tekisi mieli pitää tätä sanaa lappalaisena lainana (lp. *uo* > s. *u:*hun nähden vrt. esim. lp. *luobal* > s. *lumpero*, ÄIMÄ, SUSA XXV, 1, s. 27), niinkuin on laita s. *itt* 'kauto, kengänpäällinen' sanan (< lp. *äldäs*), joka tavataan erinäisissä suomen murteissa aina Hauholle asti etelässä (ÄIMÄ, m.t., s. 9-10).

17. lpKo (N) *kuõpp*, *kuõpe* ja *võõv-k.* 'pääkallo' ~ s. **koppa**, **kopan** 'urhålkad l. urgröpt ting, ngnting skåligt, framdelen af hufvudskålen, panna, huf, kupa; korg, skal'.

18. lpKo (S) *kuora*, g. *küõ'ray* 'pikku siika,' *küõ'rayvž* 'pikku kapasiika (avaamatta kuivattu)' ~ s. **kuore** 'norsyngel'.

19. lpVefsen *cyõ'w'à'n* 'krumm', *cyõ'wias* 'krummes Messer zum Aushöhlen von Holzgefässen' ~ s. **koveli**, -eri 'knif att göra skedar med, krokig knif, krokknif, gröpslef, skafknif l. -jern'. Samaa juurta lienee myös lpN **goppat**, **gobam**, **govam** 'scalpo excavare; udhule med Skavjern, gjøre Fordybning i noget', Luul. *koõpo-* 'aushöhlen', Ko (Pa) *kõ'ppov*, *kõvam* 'kovertaa', N **goppe**, **gobe**, **gove** 1) 'cavum; rundagtig Fordybning, Hulning', 2) 'sinus; rundagtig Bugt, Vig', Luul. *koõpe-* 'aushöhlung; enger, runder alpenthal', *sapēka koõpē* 'die rinne unter dem schneeschuh', *koõpeke-* 'hohlhobel', Ko (Pa) *koõpp*, g. *kõ've* 'kuoppa, kolo; kuurna, kouru (veneen emäpuun päällä, jousipyssyssä)', *kuõ'pp*, *kuõve* 'olas, pohjaura (suksen)', *sõ've-k.* id., Kld *koõp*, g. *kõ'be*, T (G.) *koõppe* 'kuoppa, syvennys', Kld myös: 'kouru, kuurna', T *kuõpp*, g. *kuõbe* 'kuoppa' ~ s. **koõpare** 'grop för rofvor'; 'jäähän hakattu syvennys, johon talvinuotalla saadut kalat kootaan' (Suomenlahden itäosa), **koõpera** 'urgröpt, urhålkad, konkav, krökt genom urhålkning, krokig, böjd'. WICHMANN yhdistää s. **kovera**, **kovero**, **kovelo** y.m., **koõpera**, lp. **goppe**, **goppat** ja tšer. *kõ'pā*, *kõ'pāl* sanat (Virittäjä 1915, s. 112-3).

20. lpN **gutta-** : **guttamakka** 'abdomen piscis; Fiskemave', Ko (Pa) *ku'tt'mä'kk* 'turskansuoli, joka keitetään turskanmaksalla täytettynä (ruokalaji)', Kld *kõ'dt*, g. *kõ'ta*, T (G.) 'ku'tte, kuttu' 'jauholla ja rasvalla täytetty kalansuoli (G. kalannahka)', *võ'jja-õ'võt*, g. -õ'võt

id. ~ s. **kutta** 'fosterhölje'. S. sanaa KARSTEN pitää germaanisena lainana (Germ.-finn. Lehnwortstudien, s. 253).

21. lpN **laivve**, **laives**; **slaives** 'insulsus, infirmi saporis, vapidus, mollis; slap, blød, flau', **laivvot**, **laivom** 'fatuum, imbecillum fieri; blive slap, flau, svag, miste sin Kraft, Styrke', Luul. *slai've-*, *slai'vēs* 'schwach (von getränken)', *slai'me-* 'windstille', adj. *slaimēs*, *-muke-*; *slai'mije-* 'still werden (vom winde)' ~ s. **laimea** 'stilla, lugn, flat, eftergifven, jemn, lagom', **laimeta**, **laiveta** 'bli lugnare, stilla sig, sakta, utspäda', **laimistua** 'förlora kraften etc', **laimistunut** (juoma) 'nattståndet, dufvet', aun. **laivea** = **laimea**; **laivea** tuuli (LÖNNR. lisävihko). QVIGSTAD ja WIKLUND pitävät lapin **laivve**, **slaives** sanaa skand. lainana (Nord. Lehnwörter, s. 209).

22. lpKo (Pa) *lättes*, g. *lätta* 'loiva (mäki, rinne)', Kld. *lättes*, g. *lätas* 'tasainen, lakea' ~ s. **lattu**, **latun** 'nedtryckt läge', **lattea** 'platt, hopplattad'. Vrt. myös lpN **lata**, **-ttaga** 'asser; Bræt, Fjel'. S. **lattea** sanaan nähden ks. PAASONEN, Beitr. n:o 131, WICHMANN, Tser Texte mit Wörterverzeichnis, s. 68, ÄIMÄ, SUST XLV, s. 15, THOMSEN BFB, s. 208-9.

23. lpN **iätto** 'via soleae nivalis; Skispor', Luul. *lälu* 'spur der schneeschuhe', Vefsen *läläse* 'Spur von einem Schneeschuh', Ko (Pa, Sk) *säve'k-lädä*, g. *-läda*, ill. *läde* 'suksilatu' ~ s. **latu**, **ladun**, **suksi-latu**; myös muoto **laju**, **-un** on tunnettu (Lohtaja, Oulainen, Simo, Tervola, Rovaniemi, Kittilä, Enontekiö, Petsamon Salmijärvi), osaksi **latu** muodon ohella (j < *δ). Koltanlapin Nuortijärven murteessa on 'ladun' nimenä *säve'k-lädä*, g. *-läve*, jota täydellisesti vastaa Ylitornion **sivakkalalva** (= **-latva**) 'latu'.

24. lpVefsen *lä'uset*, *lä'usa* 3. Sg. Präs., *lä'usiet* 3. Pl. Präs. 'verleumden' > s. **lausia** 'loitsia', **lause** 'glåpord' (LÖNNR. lisävihko).

25. lpLuul. *lelu* 'schwimmen, fliessen' ~ s. **letto** 'sank; äfja, dy, källfly, flottmossa', **lettojärvi** 'med mossa öfvervuxet träsk'. (S. **letto** ~ lpR **iesjo**, ÄIMÄ, SUST XLV, s. 257. LIDÉN pitää s. **lettoa** skandinaavilaisperäisenä, FUF XII, s. 89).

26. lpEnontekiö *läävi-vol'gi* 'sulka, joka putoaa kuolevasta kaarneesta, lentää vastatuuleen ja tekee löytäjänsä ruuasta rikkaaksi', Luul. (DRAKE, s. 346) **leven-tälki** 'en fjäder, tillhörande örnen, korpen, göken; tros sitta å inre sidan under vingen, men det är en hem-

lighet; när man skjuter och träffar, skall man genast skynda till fågeln; har han liv, skall man vänta till sista andedräkten, då lossnar en fjäder, som far upp, och som man skall skynda att taga, gömma som den dyrbaraste skatt så länge man lever och även lämna sina barn till arv; dess ägande medför lycka i allt' ~ karj. *lievo*, *lievi* 'parallelwort von kaarne (rabe)' (K. KROHN, Kalevalastudien IV. Sampo, F. F. Communications N:o 72, s. 47, jossa tiedonantoni perustalla mainitaan Enontekiönlappalainen sana).

27. lpKo (Pa) *liēxtov*, *liēxti*, *liēuti*, Kld *liēte^d*, *lieulam*, T *liēte^d*, *lier^rtam* 'lähteä (jonnekin lähelle), pistäytyä, piipahtaa (jonnekin)' $\gtrsim$ s. lähteä, -hden 'begifva sig, börja gången l. farten, aftåga, afgå etc'.

28. lpKo (Pa) *liē^rp^r*, g. *lie^rp^r*, ill. *liē^rp^ra*, Kld *liē^r*, (G. †*liehp*) g. *liēpe*, T *lie^rp^r*, g. *liepe* 'leppä' ~ s. leppä, lepän 'al'; vrt. lpN *læibbe* 'Betula alnus', Luul. *lei^rpe-* 'erle'.

29. lpKo (Pa) *liēven*, *liēves* 'varava, pyöreäpohjainen (vene, ahkio)', *liēvov*, *liēvam*, *liēvim* 'levittää (esim. vaatekääröä, heiniä)' *liēvalen* id., *liēv^rned* 'levitä', (N) *liēvov*, *liēvi* 'olla levällään', *liēv^rien*, *liēva^rten* 'levittää', Kld *liēvov*, *liē^ri*, T *liēv^ra^d*, *liē^ri* 'olla levällään', T myös: 'levitä' ~ s. leveä 'bred, vid', levitä, levittää, levällään. Ks. LSS n:oa 155.

30. lpN *lippō*; *šlip^ro*, *šlipo* 'funda; Slynge', I. *lipp^o*, *lip^o* 'linko', N *lip^ot*, *lipom* 'semovere; svinge, bevæge til Siden (f. Eks. Snaren, saa Fuglen ei bliver hængende)', Ko (Pa) *li^rp^rlen* 'paiskata, lennähtää auki (esim. ovi)', *le^rp^rten*, *-^rpp^rt* 'lennähtää auki; heilahtaa (esim. vaatteesta)', *le^rp^rt^rse keš^rjev* 'revetä »palkeenkielelle» (ihosta)', *le^rp^rit^rel* 'heilutella', N *šlippardet* 'pendere et jactari' *lippatas*, *lippacak* 'pars paene avulsa vel desecta; et næsten afrevet eller afskaaret Stykke, som kun hænger lidt igjen', I. *lip^risah* 'pieni kevyt airo tai lapio' ~ s. lippa, lipan 'någonting lättörligt l. fladdrande', lippu, lipun 'vimpel, flagga, flöjel, fana', lippua, lipun 'fladdra, fläkta för vädret', lipattaa 'springa hastigt, löpa, ila, skrida, gå lätt och fort, fara fram i fläng, flänga, kila af, kippa af', *lipata korvalle* 'lyödä korvalle' (Keski-Pohjanmaa), lipakko, -asko 'pieni mitätön suksi, poikasen suksi'. Ks. LSS n:oa 669; siinä m.m. mainittu lpR (HALÁSZ) *lâpie* 'schneeschlittschuh' ei liene tähän kuuluva; vrt. R

(Piitime) *labbe*, pl. *labjeh* 'bred skida' (DRAKE, s. 70). lpN *lippo* sanaa QVIGSTAD pitää skand. lainana (Nord. Lehnwörter, s. 218).

31. lpLuul. *liotačada-* 'fliegen, schweben?', *kōškem* (adler) *l.* ~ s. *liittää*, *liidän* 'glida, sväfva, ila, röras fram'; *liidellä* frekv., *lenteleepi* *liiteleepi*.

32. lpKo (S) *liuγ^astev* 'liirata, luistaa syrjään (reestä, suksista)' (Pa) *liūšsen*, -švs 'horjahtaa',? N *liivgga*, *lævga* 'vexillum nauticum; Vimpel, Fane, Fløi' ~ s. *liuvata*, -ukaan 'glida, slinta', *liukua*, -uvun 'glida på halka, skrida, slinta (långsamt); skrinna'. Ks. LSS n:oa 171; siinä mainittua lpKo (Pa) sanaa *liuγas* 'liukas' en myöhemmin ole murteesta voinut todeta.

33. lpLuul. *liukilāuki* 'kosenime des hundes' ~ s. *liukki*, -ukin (loits.) koirannimi (LÖNNR. lisävihko).

34. lpKld (G.) [†]*liwtje-* 'löytyä | sein', *liwtjeß* 'niitä on | es gibt solche' < s. *löytyä* 'hittas, bli funnen, kunna finnas, gifvas'.

35. lpN *loaiddo*, g. *loaido* 'spatium tugurii Lapponum, ab utraque parte foci, locus dormitorius; Rummet i Gamme eller Telt paa høire og venstre Side av Ildstedet, Sengeplads', I *lōāḷḷḅḅ*, Ko (Pa) *lōāḷḷḅḅ*, (N) *lōḷḷḅḅ*, Kld *lōḷḷḅḅ*, T *lōāḷḷḅḅ* id. ~ s. *laita* 'sida, brädd, kant'. Tähän verrattakoon kodanperän lappalaista nimitystä *boasšso*, jonka suomalainen vastine on *pohja*. Laina lapista on s. *loito*, g. *loidon* (< *loaiddo*) 'oleskelu- ja makuupaikka lieden molemmin puolin kodassa' (Enontekiö), 'suojakatoksen ja rakovalkean välinen, makuusijana käytetty ala' (Pohjois-Pohjanmaa; ks. SIRELIUS, Suomen kansanomaista kulttuuria I, s. 35).

36. lpK (Jokostrov, EUR. käsikirj.) [†]*lōppes* l. *lōeppes* (s. o. *lāppes*) 'lipas' ~ s. *lipas*, -ppaan 'litet skrin, kista, låda; skeppa, vacka, pertkorg'.

37. lpKo (Pa) *lōūḷḷḅḅ*, g. *lōūḷḷḅḅ*, ill. *lōūḷḷḅḅ* 'railo, rako (jäässä)' ~ s. *louru* 'smalt, trångt ställe; sköl, ravin; bergspass; smal och trång dal, bugt, långsmal vik'.

38. lpKo (Pa) *luḷḷḷḷḅḅ*, g. *luḷḷḷḷḅḅ*, ill. *luḷḷḷḷḅḅ* (sana kuuluisi norjanlapissa *luösso*, g. *luöso*): *vḷḷḷḷḅḅ-l.* 'veneluoska, vanha rikkinäinen vene' ~ s. *lusu*, *lusa* 'utnött, förfallet ting, vrak', *losa* 'utnött, förfallet, söndrigt ting; vrak', *reenlosa* 'söndrig släde'.

39. lpA (Jokostrov, EUR. käsikirj.) †*luott* 'luoto' < s. *luoto* 'ö, holme, klippa, ref, grund'.

40. lpKo *mārdes*, g. *mār̄d̄'az*, Kld *mārdes*, g. *mār̄d̄'os* 'marras, saalis (otus tai kala), joka outoutensa tai epätavallisen pyyntisattuman tähden ennustaa saajalleen kuolemaa', Ko (N) *te mār̄d̄'az šellim* 'jopa sain martaan', (Pa) *tēt lei mār̄d̄'az oudvst* 'se oli martaan edestä, edellä = ennusti kuolemaa' < s. **marras**, **martaan** id. (Peräpohjola). Myöskin **marto** muodolla on lapissa vastineensa: Ko (S) **mār̄d̄'* : *jīēēē-mār̄d̄'in léäde* 'olla henkiihieverissä, kuolemaisillaan'.

41. lpKo (N) *mēä'ker*, g. =, Kld *mie'ker*, g. =, 'mäkära' ~ s. **mäkära** 'flygfä, yrfä, mygga, knott'. lpN **muöger**, g. **muökker** 'culex; Knot, den mindste Slags Myg' vastaisi oletettavaa suomalaista muotoa **makara**. (Ks. WIKLUND, UL, s. 150).

42. lpKld (RAE¹) †*morknoush* 'dinner' < s. **murkina** 'frukost; middag; måltid'.

43. lpN **muoggaret** 'dorso proclinato, pedibus manibusque innoxum incedere; gaa med nedbøiet Ryg, gaa paa Hænder og Fødder' ~ s. **mankia**, **mangin** 'krypa, kräla', **mönkiä**, **möngin** 'kräla, röra sig långsamt fram l. i något'.

44. lpKo (Pa) *no'pp'*, g. *nō'pp'*, ill. *no'ppe* 'nuha', R (FRHS) **noppa**, **snuop** 'gravedo, rheuma; Snue', vrt. s. **noppa**, **noppo** 'droppe', **nopata**, **-ppaan** 'droppa'. lpR **snuop** voi paremmin kuulua Luu'. *snūōpa-* 'schnupfen' sanan yhteyteen; jälkimäisen *-ōp-* palautuu *p ~ *β* vaihteluun.

45. lpKo (Pa) *nēll'ēd*, 3 p. sg. *-ll'äv* (ε palautuu tummaan a:han) 'pujahtaa (sisään)', vrt. s. **nuljaa** 'slinta, halka', **nuljahtaa** mom., **nuljahtaa** id.

46. lpN **nuttak**, **nuttuk** 'calcei, quos e pellibus crurum rangiferinorum conficiunt; Komager eller Lappesko, der gjøres af Skindet paa Renens Lægben', Luul. *nw'take-* 'aus der fusshaut des renntieres gefertigter schuh', Ko (S) *nū'terne'k̄*, (Pa) *ny'terni'k̄* 'komea koipikenkä eli nutukas, tehty purkakoivista, koristettu verkkaterein ja helmin', vrt. s. **nuttu** 'rock, jacka; sämre öfverrock af ylle, mantel; plagg;

¹ EDVARD RAE, The White Sea Peninsula. A Journey in Russian Lapland and Karelia, s. 333.

trasa; slarfva', **nuttur**a 'knottrighet; uppbundet hår i form af krona; martofva'; **nutukka**, **nutukas** 'lappsk qvinnosko af renbelling', 'koipinkenkä (sekä naisen että miehen)' on kenties lainattu lapista. Kantasana **nuttu** näyttää alkuaan merkinneen karvanahkaista pukukappalletta yleensä. Samantapainen merkitysero kuin s. **nuttu** ja lp. **nuttak** sanoissa esiintyy myös suomalaisissa sanoissa **rukka** 'lappmudd af renkalfskinn', 'peski eli poronahkaturkki '(Enontekiö), 'handske af läder l. skinn' (EUR.) = **rukas** ja **rukkanen** 'handske', **rukas**, **-kkaan** 'handske af läder l. skinn, vante', ja **peski** 'lappmudd; luden sko, handske'.

47. lpKo *návvvd*, *návam*, Kld *návvv^δ*, *nava^m*, T *návva^d*, *návam* 'kietoa, kääriä, vyyhdetä (nuoraa, suopunkia)' ~ s. **naaviutua** 'bli hoprullad, skrupna, fastna, intrasslas' (LÖNNR. lisävihko). LSS n:ossa 217 olen yhdistänyt lappalaisen sanan s. **nivara**, **nivoo** sanoihin.

48. lpT *nieļģ^{k*}*, attr. *nieļģes* 'laiha, rasvaton (varsinkin kala)' ~ s. **nälkä** 'hunger'. *n:*n ja «alkeellisemmän» merkityksen takia on turjanlapin sanaa pidettävä **nälän** alkuperäisempänä vastineena kuin lpN *nælgge*, I *nelē'*, Ko *nēāļģ^{k*}*, Kld *nieļģ^{k*}*, T (G.) *nieļke* 'nälkä' sanaa, joka lienee käsitettävä lainaksi suomesta.

49. lpKo (N) *nōvæd*, 3 p. sg. *-ad* 'rynnätä, hyökätä kimppuun' ~ s. (Inari) ***nyyvätä** (v < δ) id.; karhu n y y t ä s i päälle.

50. lpKo (Pa) *ōvd^d* (< *ōddoi), pl. *ōvdā* 'into, himo, kiihko', *jū^hkam-ōvd^d* 'juomahimo', *ōvdāv kie'ltšēn par'ttšēvvik* 'intosu vuoksi jouduit vahinkoon', *ōvdal* 'näppärä, joutuisa (varsinkin juoksemaan)', *ōvd^dlvs* *ōvd^d* 'vireä into' ~ s. **into**, **innon** 'själskraft l. -styrka, skarpsinne, snille, fantasi, känsla; inre drift, kurage, modighet, ruff; ifver, ifran, (sinnet) häftighet, hetta, passion; begär, brånad'. Patsjokelaisesta sanasta on erotettava Ko (N) *ōvda^d*, *-les*, T (G.) *uda^d* 'rohkea, reipas' < удалой, -лый. SETÄLÄ yhdistää s. **into** ja lpN *agotet*, *aggar* sanat (FUF II, s. 224). WICHMANN esittää **into** sanalle votjakkilaisen ja syrjäniläisen vastineen (Wotj. Chrest., s. 56).

51. lpKo (Pa) *pa^hkk^{k*}*: *vā^hva pa^hkk^{k*}* 'ottaa (parantaa) pakotuksen', *pa^hkktev*, 3 p. sg. *-^hkkā^t* 'pakottaa, kivistää', (S) *suōñn^a-baōkk^{k*}* 'suonitauti takajalan sujumassa (porolla)', T *pā^hkk^{k*}*, g. *pā^heka* 'tauti', (G.)

*jilke-pähka 'sorkkatauti'; ? Luul. *jūälkē-paāka* 'schlechter weg (im herbste, wenn es noch nicht geschneit hat)' ~ s. **pakko** 'trängning', r i n n a n p a k k o 'trängning i bröstet, bröstvärk', p ä ä n p a k k o 'hufvudvärk', **pakottaa** 'tränga, påtränga; värka'.

52. lpN **balkos**, pl. **-kkosak** 'trabeculae, quibus impositum est lignum transversum, de quo cucuma suspenditur; Stokke, hvorpaa den Stang hviler, hvori Grydekrogen eller andet hænges', I *pälhus*, g. *pälkkuz*, Ko (Pa) *pätkos*, g. *paälkköz* 'kalankuivausvarras' ~ s. **palka**, **palan** 'stång, spett, brödspett', Inari **palkka**, **palkan** 'lihankuivausvarras', Vihti **palkkalainen**, pl. **-iset** 'riihen ovi- ja kiuaspuolen lyhyiden parsien yläpuolella olevat kiinteät orrentapaiset riu'ut (pitemmät riu'ut ovat »loittoja»)'. Mahdollisesti tähän kuuluu myös s. **palku**, g. =, 'takareen pankko eli ketaroita yhdistävä puu' (Pyhämaa), **palkut** (< **palkuh**, joka vastaisi tarkasti lappalaista sanaa), g. **palkkuun** 'förening af två l. tre tjärtunnor som sjelfva rulla i st. f. hjul vid transport på bar mark'. Tämän voidaan otaksua alkuaan tarkoittaneen aisoja, jotka ovat kiinnitetyt ensimmäisen tynnyrin päihin, siis (Kainuu) **palku-aisoja**. **Palku(t)** muotoa ei muuten yleensä käytettäneen, vaan sanotaan tervoja kuljetettavan **palkkuilla**. Lieneekö s. **palka**, **palkka** ja ven. **палка** 'sauva' sanojen yhtäläisyys satunnainen?

53. lpKo (Pa) *peälkkod*, *peälka'm*, *piälkköm* 'pilkkoa, särkeä polttopuita (lapin tavalla rangan päätä lohkoen, katkomatta puuta ensin pölkyiksi)' ~ s. **pilkkoa**, **-lkon** 'hugga i smått, spjelka, klyfva'. Sana on tuskin skandinaavilaisperäinen, kuten WIKLUND olettaa.

54. lpKo (S) *peältt*, *peältt*, g. *peälta*, ill. *piälte* 'siestin, veneen keulassa laitojen välissä oleva poikkipuu, josta vene vedetään maalle' ~ s. **piitta** 'bjelke som binder l. förenar flere mindre, stor tvärbjelke (i badstuga, fartyg m.m.), föreningsträ, bottenträ i båt, hvori masten instickes, maststöd, toft, roddarbänk'. Kun suomalaisella sanalla on myös sivumuoto **pinnta** 'tvärträ i båten från ena sidan öfver till den andra hvori masten fästes, mastbänk, tvärbalk, toft', käy **piitta** sanan oletettu germaaninen alkuperä epäiltäväksi.

55. lpT *päässö^d*, *pääzⁱ* 'luoda karvansa (nisäkkäistä)' on varmaan yhdistettävä s. **päästä**, **pääsen** sanaan (merk. 'slippa, löskomma, befrias, undkomma, undgå, blifva lös, ledig'). Turjalainen sana on kenties alkuperäisempi merkitykseltään kuin lpN **bæssat**, **bæssam** 'elabi,

solvi, aditum nancisci; slippe fra, slippe for, slippe till, komme til', Luul. *pāsa-*, I *pēssqđ*, *pēzam*, Ko *pēssvđ*, *piežzam* id., T *pieznāvtvđ* (-znā- < -zanda-) 'synnyttää'.

56. lpKo *pielā*, g. *piela*, Kld *pīlā*, g. *pīla* 'masto', T *uks-piel's*, g. -*laqzē* 'ovenpieli' < s. *pieli* 'upprättstående stolpe, pelare, påst, påle', *purjeen pieli* 'mast', *oven pieli* 'dörrpost, pieles 'stolpe, dörrpost'. (Ks. LSS n:oa 266). N *bielas* 'fulcrum; Støtte, der bruges under Langstokken i Høkraken og Fiskegjellen' ~ s. *pieles* (WIKLUND, UL, s. 163). Huom. myös lpT *peālas*, -*laqzē* 'pielus, päänalunen' < s. *pielus* 'kudde, dyna'. (lpN *bællje* 'unumquodque crassorum et curvorum istorum fulcrorum, quibus tugurium Lapponis continetur; hver især af de fire tykke og krumme Træer, som danne Spærreværket i en Lappehytte' ~ s. *pieli*, mordv. *päl*, syrj. *bel*, SETÄLÄ, SUSA XIV, 3, s. 47, WICHMANN FUF XI, s. 227).

57. lpLuul. *pīēpure-* 'rollen': *son vūālkī pīēpurit vūelus pūāltau* 'er rollte den hügel hinab' ~ s. *pepuroita*, *peppuroita* 'vältra sig, rulla' (sanasta *peppu* 'stuss, säte, bakända?').

58. lpT *pieātav*, -*ves* 'hyvin kalastava (ongesta)', vrt. s. *pättää*, *pätän* 'gå an, duga, vara passabel, duglig'.

59. lpKo (Pa) *pīēv̄v̄*, g. *pieuv̄* 'kämnenen tyvi eli ranteenpuoli; (?) päkiä (jalan)', (N) *pev̄v̄*, g. *pēuve* 'sormenpää(?)', *jūālēv̄v̄* -*v*. 'päkiä', Kld *pev̄v̄*, g. -*uv̄e* 'varpaankärki' ~ s. *pöytä*: *jalkapöytä*, -*pöydän* 'fot (f. ex. människans); fotabjelle, fotblad, -rygg, -lag, -vrst'.

60. lpR (FRIS) *polla* 'pollen; fint Stov af Mel eller deslige' ~ s. *pöly* 'damm, stoft, yrsnö', *pulu* 'skräp, affall, fnask, fnas'.

61. lpKo *polā*, g. *pōāla*, Kld *puāla*, g. *pūla* 'verkontylly, -koho' T *puā-*: *puāqar*, g. -*p̄v̄qrē* 'kupla, pore, soro', Vefsen *βυλλοθήες* 'Blase', *tšātsie βυλλοθήες* 'Wasserblase' ~ s. *pullo*, (*polo*, *pola*) 'flöte, nätmärke, klabb till fiskkrok', *pulli* 'bubbla, bläddra, blåsa'. (Ks. LSS n:oa 283). Mahdollisesti näistä on erotettava lpN *bulle* 'tuber, tumor; Bule, noget udspændt eller opsvulmet', *bullai*, -*as* 'ventruosus; som har stor, fremstaaende Mave' ~ s. *pulli* 'stinnhet', *pullea* 'pyylevä'. KARSTEN pitää s. *pullo*, *puili* sanoja skandinaavilaisperäisinä (Zur

Kenntnis der germ. Bestandteile im Finnischen, Neuphil. Mitteil. 1906).

62. lpN **buikket**, **buikam** 'sursum, deorsum moveri; dukke op og ned, smætte ind og ud' ~ s. **puikkia**, **-ikin** 'sticka sig hastigt, slinka, slingra, smyga sig undan'.

63. lpN **buikko** 'aculeus, spiculum, fastigium, cacumen; liden, smal Kniv, Pig, Top', Ko (N) *póik̄k̄k̄*, g. *põike*, Kld *puik̄k̄*, g. *-iõke* 'puikko, vaarna', Kld myös 'ruuvi', T *puivkai*, g. *-iõkã* 'penis puorum' ~ s. **puikko**, **-ikon** 'liten käpp, stång, sticka, pinne, tapp, plugg, pigg'.

64. lpT *põik̄k̄*, g. *-iõka* 'puikko; s u u d e', *kubõk̄k̄-võik̄k̄* 'pieni etuviisto sarvi (poron)'; *puivka(i)* g. *-iõkã* 'penis (praesertim puorum)' ~ s. **pulkka**, **-lkan** 'träplugg, -tapp, -pinne, nystpinne, bult', **pulkko**, **-lkon** 'plugg, tapp, kil'. S. **pulkka** sanaa on pidetty, varmaankin aiheettomasti, germaanisena lainana.

65. lpT *põššeleä* 'kiiruhtaa, olla hopuissaan', *põššelnël* 'kiireesti', vrt. s. **puuha** 'bestyr, fjäs, fjäsk, bång, stök, fläng, tråk, bråk, svårt arbete, brydsamt l. besvärligt läge, bryderi', vrb. **puuhaella**, **puuhailla**; **puoha** = **puuha** (esim. paikoin Keski-Pohjanmaalla), **puohe** 'bestyr, fjäsk'. Vrt. kuitenkin lapin sanaan nähden ven. спѣшить; jos *põššeleä* olisi laina venäjältä, odottaisi ð:n sijasta ð:tä.

66. lpN **raksa**, g. **ravsa** 'glandula; Kjertel', R (FRUIS) **rausa** id., Vefsen *rõusa* 'Drüse', Ko (Pa) *rãxs̄*, g. *rãus̄*, ill. *rãxs̄v̄*, T *rãks̄*, g. *rã'sã* (*ã < uo*, ks. LSS, s. 145) 'rauhanen, risa' ~ s. **rauha**, **rauhanen** 'körtel, mandel (anat.), glandel'. Lapin *ks*, *us* palautuu *õs*:hen (lp. **k** ~ s. **u**-suhteeseen nähden vrt. **njukõa** ~ **joutsen**). Vefseniläinen muoto ei voine olla heikon asteen yleistymä, sillä puheena olevassa murteessa on *ks*, *kš* miltei säännöllisesti säilynyt (ks. LAGERCRANTZ, Wörterbuch des Südlappischen, n:ot 25 a, 409, 693, 822, 1088, 1159, 1914, 2008, 2976, 3124, 3125); poikkeuksena on n:o 25 b *ã'õs̄iõ* Dem. 'ein vollständiges Gehörn am lebendigen Tier' (mutta: *ãkõs̄õ* 'ein abgebrochenes Horn, das wie eine Ähre hinabhängt'). Huomautettakoon tämän yhteydessä eräästä tapauksesta, jossa *õs* on säilynyt Vefsenin murteessa: *vãõs'ãmõ* 'Lippe' ~ N **bovsa**, **boksama**, Ko *põus̄*, *põxs̄õm*. (QVIGSTAD tekee yhdistyksen N **raksa** ~ vir. **rahk**, **rahu** 'Drüse' (Beitr., s. 213). Viron **k** lienee

kuitenkin myöhäsyntyinen ja **rahk** palautunee varhempaan muotoon **rauhk-**).

67. lpN **ramšo** 'asperitas, salebra; Ujævnhed, Hump, Forhøining, Knude', **roamšo**, **-še** 'res aspera, nodosa (v.c. arbor, caudex lignis discutiendis); en ru, ujævn, grov, knudret Gjenstand (f. Eks. knudret Træ, Huggestab)', **rumšo**, **-še** 'scabritia, iniquitas; Knude, Ujævnhed, Ruhed (f. Eks. paa stygt høvlet Bord)', Ko *rūāmšs*, g. *ruamše* 'roso, ryhmy', N **rumšo**, **rumho** 'campus rupibus circumdatus, quo chasmata existunt et multæ crescunt arbores; Mark med Klipper, Huler og tæt Skov' ~ s. **ryhmy** 'kula, knöl, ojemnhet, skrynka', **ruhmuska** 'rynka, skrynka', **rohmu** 'skrynkla, rynka'. LSS n:ossa 332 olen suomalaisiin sanoihin yhdistänyt lpLuul *rōsme-* 'unebenheit auf dem eise' sanan; tälle sopinee kuitenkin vastineeksi paremmin s. ***rosma** : **rosmukka** 'skroflig knöl'.

68. lpKo (Pa) *revlšod*, 3 p. pl. impf. *rivlšd* 'vilahdella; huiskia', *kādd^s pe²tte revlšd* '(juoksee niin, että) kantapää takapuoleen vilah-televat', *rivlš^oled* 'heilahuttaa, vilahuttaa', *revlš^oted* 'viskata (onkea vavalla)', Kld *riplš^oχe^o*, *riplš^oad^o* 'huiskuttaa, heiluttaa' ~ s. **ripsaa** eli **ripsata** 'slänga, dänga, svänga', **ripsa**, **ripsas**, **ripseä** 'hurtig, liflig, qvick, snäll, snabb, flink'.

69. lpV (FRIIS) **riekkad** 'plagis caedere; slaa, prygle' = Jokostrov (EUR. käsikirj.) ***riekkad** 'lyödä', Ko (S) *riē^okkod*, *riē^okkam* 'vitsoa, lyödä, pieksää' ~ s. **rääkki**, **rääkin** 'misshandling, martering', **rääkätä** 'illa handtera, misshandla, pina, plåga, martera'.

70. lpKo (Pa) *riχt^s*, g. *riūt^s*, ill. *reχla* 'tunturin rinne', (N) *reχt^s*, g. *rēute*, Kld *riχt^s*, g. *riūt^s* 'vierinkivipenger (tunturin juurella)' ~ s. **riutta**, **riutan** 'långsträckt sluttning, stenig mark'. S. riuttaa pide-tään germ. lainana. S. **utt** ~ lp. **kt-** edustus tavataan eräässä toisessakin lainasanassa: s. **lautta** ~ lpT *lāht^s*, g. *lār^sta*. Kuitenkin lp. *riχt^s* tuntuu merkitykseltään niin aidolta ja »arktiselta», että sitä ei hevin voi pitää lainasanana (vrt. myös Ko (Pa) *riχt^s* 'tuntu-rimaa (vastakohtana metsämaalle eli »oudalle»).

71. lpR (FRIIS) **rippem** 'locus ubi avis in arena lota est; en Sted, vor en Fugl har badet sig i Sandet' ~ s. **rypeä**, **ryven** 'vältra sig, sås, svin i gyttja, tumla om i smuts, söla sig', **rypysija**, **rypöös** (murt.) = lp. **rippem** (lapin sana vastaa muotoa **rypemä**).

72. lp. (dial., FRIIS) *roabmë, roamë* 'ruga; Rynke paa Huden', vrt. s. *rome* 'vindfalle, stenar och annan skroflighet, oländig mark'.

73. lpKo (Pa) *roa'kk'tev* 'rohtua, tulla näppylöihin (ihosta)' *roa'kk'tas* 'rohtuma' ~ s. *rokko, rokon* 'qvissla, bläddra, blåsa, blemma, koppa; koppor, koppsjukdom', *rokahtaa, -tua* 'få små blemmor l. hetblåsor'.

74. lpN *rodno, rono* 'rangifer femina, raris tantummodo annis vitulum pariens; Rensimle, som enkelte Aar har Kalv, andre Aar ikke, Gjeldsimle', Luul. *roṅnu-* 'dreijährige oder ältere rennkuh', *ronuče-* 'zweijährige rennkuh im sommer', Ko (Pa) *roṅn^a*, g. *rōn^a*, (N) *rōna*, g. =, *rōn-gāṅv^t*, *rōnā^k*, g. =, Kld *rōn-aṅv^t*, *rōnā^t*, g. -*apt*, T *runa^g*, g. -*g^e*, merkitys sama kuin N *rodnon* ~ s. *ruuno* 'gall renko', *ruuna, ruona* 'vallaack'. S. *runo* (merk. = *rodno*) on laina lapista, mahdollisesti myös *ruuno*. (*rodno* ~ *runo*, QVIGSTAD, Beitr., s. 215). S. *ruuna* on osoitettu alkuperältään germaaniseksi.

75. lpKo *rōmas*, g. *roṃmaz* 'paha, kummitteleva vainaja, joka päivällä pysyy arkussaan, mutta yöllä nousee ja ahdistelee ihmisiä' näyttäisi ensi silmäyksellä olevan yhdistettävissä s. *ruumis* 'död kropp, lik' sanaan, mutta kun lapissa on tällä toinen vastine, N *rumaš*, Ko (Pa) *rūmaš*, ja *rōmas* sanasta on verbi *rōm^aljev* (siis ilman *s*-ainesta, harvinaisemman *rōm^asked* muodon ohella) 'kummitella', niin tulee mieleen toinen sana, nim. s. *ruma*, johon liittyy kammaa ilmaisevia uskomuksellisiakin merkityksiä: *ruma* 'ful, vanskaplig, oformlig, plump, otäck, led, stygg; den lede, den stygge, byting', *ruma henki* 'hin onde, fan', *rumahinen* lievä kirosana (Pohjois-Pohjanmaa), lpN *ruöbme, ruöme* (= *robme*) 'en hæslig og fordærvelig, farlig Ting (f. Eks. Søorm, Heks)', R (FRIIS) *ruomas* 'cognomen lupi; Ulvens Binavn', Luul. *rūamas*, g. *rūāp^mmase-* 'wolf', N *robme, rome*; *romes* 'foedus, deformis; fæl, uskjøn, styg, vanskabt (af Udseende), R (FRIIS) *robme, rome* 'nomen omnium bestiarum deformium et aspectu foedarum, ut reptilium etc. Navn paa Dyr eller Kræk af ufyseligt Udseende'; lp. *robme* voi olla myöhempi laina suomesta. (N *röbmë, ruöbmë* ~ s. *ruma*, QVIGSTAD, m.t., s. 215).

76. lpKo (Pa) *rē³p^pov, rē³p^pa, rē³p^pi* 'sirottaa, ripottaa sormin raapaisemalla (esim. hietaa haudassa olevalle arkulle)', *rē³pp^osted* mom. ~ s. *rippoa, ripon* 'utströs, spillas, stänkas', *rippua, ripun* 'falla,

strös', ripottaa 'kringströ, beströ, öfverströ, stänka, bestänka, sprida l. spilla omkring'.

77. lpLuul. *rōčeu-* 'grosser steinhaufen in dem walde' ~ s. *roso* 'skroflighet'.

78. lpKo (Pa) *rouñēd*, attr. *-es* 'komuisa, liian iso, kookas (tava-rasta, joka ei mahdu esim. ahkioon tai veneeseen)', vrt. s. *roumio*, *rounio* (= raunio) 'stenröse, kummel, ruin'.

79. lpKo (Pa) *ruōdz^s*, *rūōdz^s* 'lika (esim. kuivaneet ruuanjätteet astiassa), kuivanut räkä (lapsen nenässä)' ~ s. *runtu* (= runsu, runsi) 'skräde, afskräde'. Ks. LSS n:oa 309.

80. lpKo (Pa) *ružš^s*, g. *rūžš^s* 'saastaisuus', *rūžštōvōvō* 'saastua (esim. ruoka-aineesta, jota hiiri on syönyt)', vrt. s. *ruhka* 'afskräp, sopor; fnask, smolk, grums, grummel, drägg, smuts'.

81. lpN *runddot* (obsol.) 'vi vellere; med Magt rykke og slide', Ko *ronñtššōvō*, 3 p. sg. *-aš* 'rynnistellä, tempoa (vars. pidätysporosta aja-jan ahkion takana)', (Pa) *ronñtššō^šlōvō* 'rynnistää (lujapäisestä ajok-kaasta, joka äkkiä lähtee laukkaamaan, odottamatta, että ajomies pääsee kunnolla istumaan)' ~ s. *ryntää*, *-nnäu*, *rynnätä*, *rynnistää* 'an-stränga sig, anfalla våldsamt, storma, bestorma, rusa', *ryntätä*, *-ttään* 'stöta våldsamt, tränga på l. in, bestorma'. (SETÄLÄ, FUF II, s. 230: s. *rynnätä* ~ lpUtsjoki *radšat* (*rāžžat*) 'sich anstrengen').

82. lpN *ruodno* 'tabes; indvortes Sygdom, Værk, Svulst (hos Dyr), som gjør at de tæres hen, Svindsot, Lungesygdom, Bronchit, Tæring (hos Folk)', *ruodnot*, *ruonom* 'tabescere, tabe extenuari; faa Svindsot, tæres hen', Luul. *ruōlnēs* 'eine krankheit des renntieres', vrt. s. *raani*, *-tauti* 'kräftsår; kræfta; »sormikoi» (erotettava sanasta *raana* 'sår, blessyr' < ven. *pána*).

83. lpN *ruossot*, *ruosom* 'scintillas spargere, emicare; kaste, sprude Gnister, sprude ud', Luul. *ruōsu-* 'aus dem feuer spritzen', Ko (N) *rūossad*, *ruozz^{ai}*, Kld *rūssv^d*, *rūz^{ai}* 'säkenöidä, kipinöidä', vrt. s. *roso* 'stor och häftig låga, flamma'.

84. lpLuul. *sāikēr*, *sai^akare-* 'kleiner bratspiess' ~ s. *saikara* 'spö, stång'.

85. lpKo (Pa) *sālōvō*, *sālōvam* 'pistää neula vaatteeseen tai nahkaan kahdella pisteellä (niin että neulan molemmat päät tulevat samalle puolen)', *sālō^l*, g. *sālō^l* 'salpa, telki', *sālō^l*, *-bām* 'salvata, tel-

jetä, (N) sulkea (esim. ovi)', I *sāl̄v̄-kiedai* 'kädet ristissä' ~ s. *salpa*, *-lvan* 'regel, bom, skottbom, stängsel, förbomning', *salvata*, *-lpaan* 'regla; tillbomma, tillsluta; tildämma, hämma; inspärta, instänga'.

86. lpN *salvvet*, *salvam* 'mordicus tenere; faa Tag i, holde fast i og ikke ville slippe', *salvva*, *salva* 'manuum immissio; Tag, Grep', Vefsen *siq̄awgt*, *siq̄awa* 'beissen' ~ s. *salvata*, *-vaan* 'verka, ta på, inverka, bita på', *kirves salvaapuuhun*; vir. *salvama* 'beissen' (norjanlapin, suomen ja viron sanat yhdistää QVIGSTAD, Beiträge, s. 217). Tähän kuuluvat varmaan myös seuraavat sanat: s. *salvaa*, *salvoa* 'skära, timra, bygga; utskära, gälla, snöpa, kastrera', *salvea* 'kast-rera', *salvattimet* 'klofve, klämskruf, ett slags tänger för att tillklämma borden vid båtbyggnad', 'jäärän kuohitsemisessa käytettävät puupihdit' (Simo, Ylitornio), *salvo*, *salvu* 'timring, timra, lårnurkan salvo' 'fogning i knuten', *salvoin*, *salvain* 'hörnknut', *salma* 'hörn, timmerknut, fogning', *salpo* (p myöhäsyntyinen), *-lvon* 'hörnknut', *salvo*, *salvu*, *salu* 'gällgumse, snöping'. Olisiko kuohitsemisen merkitys tullut sanalle siitä, että tämä toimitus muinoin ehkä toimitettiin hampain puremalla, kuten vielä on poronhoidossa tapana? Rakennusterminä *salvo*, *salvaa* on lainattu lappiin: N *salvvo*, *-lvo* 'incissura tigni, ut coassari possit; Indskjæring, Indhug (i Enden af Tømmer for at lafte det sammen), Laft', Ko (Pa) *sāl̄v̄v*, *sāl̄vam* 'salvaa, rakentaa nurkkaa', *sāl̄va*, g. *sāl̄v̄i* 'salvain', (S) *saāl̄v̄a*, g. *sāl̄va* id. — Koltanmurteessa on vielä sana (S) *sōāl̄v̄ēv*, *-vāv* 'kääntää taitteelle kulmat rovetta eli tuokkosta tehtäessä', *suolvas*, g. *sōāl̄v̄az*, *sōāl̄v̄muōrra* 'säylä, puikko, joka ulottuu ropeen kulmasta toiseen, reuna-puu'; mahdollisesti tämä on yhdistettävä alussa mainittuihin Ruijan ja Vefsenin murteiden sanoihin. SETÄLÄ esittää (FUF II, s. 259) s. *salvaa* sanalle mordvasta, tšeremissistä, ostjakista ja unkarista vastineita, jotka edellyttäisivät lapissa ä-alkuista muotoa.

87. lpN *sapas*, *-ppasak* 'intestina tenuia; de smaa krogende Tarme', Luul. *saopase-* 'die dünndärme', Kld *šāḍpraš*, g. =, T *šāḍpraš*, g. *-ašē* id., (Lapin suom.) 'kinniäiset', vrt. s. *haparainen* 'isterhinna som bär tarmarna' (LÖNNR. lisävihko). S. sanassa odottaisi pf:tä.

88. lpN *sidno*, *sino* 'Juncus conglomeratus, cujus medulla ad filum candelae adhibetur; Græs, hvis Marv bruges til Vege', Luul.

sitnu- 'Juncus', I *siño*, g. *siñò* 'jokin sitkeä heinälaji' ~ s. *sino* 'lin' (Lönnr. lisäviikko). Mahdollisesti tähän kuuluu myös lpVefsen *säijinu?*, *süüñuobžē* Dem. 'Stroh, Rohr, Binse, hohes Gras in einem Fichtenwalde', joka voi palautua muotoon **si'no*, niinkuin Vefsenin *dāijma'n* 'im vorigen Jahre' vastaa muotoa N *dimag* (*dīmag*), Ko *tēim^a*. QVIGSTAD pitää lp. *sidno* sanaa skandinaavilaisperäisenä: < muinaisnorj. *sina*, norj. *sina*, *sinegras* (Nord. Lehnw., s. 286).

89. lpKo (Pa) *sieme*, g. *siēmman* 'siemen', lapsen aihe, hedelmöitymiskyky (naisella) ~ s. *siemen* 'frö, korn, kärna, utsäde', v a i m o n s. 'qvinnans säd'. Myöhempi laina suomesta on N *siebman* 'semen; Sæd, Frø', Ko (Pa) *siēmman*, g. =, 'kasvin siemen'.

90. lpKo (Pa) *siev^elev*, *-vålv* 'sivaltaa, lyödä (kädellä, puulla, kivellä)', vrt. s. *sävähyttää* 'göra ngt hastigt, i en blink, slå till med hast', s. k o r v a l l e 'ge ett slag för örat'. (Vrt. lpKo *såvellev* ~ s. *sivaltaa*, LSS n:o 358).

91. lpN *skerro*, *skerru* 'trochus, orbiculus; en rund Brikke el. Skive, der bruges at trille med, eller med en Pind igjennem at snurre rundt, »Tril», »Snurrebas», *skærro*, *skæro* 'rota vehicularis; Vognhjul', Luul. *skæru-* 'rolle, trisse',? Luul. *kērase-*, nom. *kēras* 'hornring am lasso (ks. LSS n:o 53) ~ s. *keri* 'krets, omkrets, rundel, rand, kant omkringt ngt', 'sompa' (Kauhava), *kerin* 'sompa' (Ylitornio). Sanan vastineita muista sukukielistä esittää TOIVONEN, Virittäjä 1918, s. 77-8. Samaa juurta lienee myös *kerkkä* 'sompa' (Ilomantsi, Rääkkylä, Tuupovaara, Kontiolahti), *kerkko* 'vierkku, poronpangan j. -päitsien ja ajohihnan yhtymäkohdassa poron kaulan alla oleva sarvinen tai rautainen rengas ja kara (hihnan kiertymisen estämiseksi)', (Peräpohjan itäosat) ~ lpKo *skiēr^ekk^e*, g. *skierka*, A (Jokostrov, EUR. käsikirj.) †*kierk* 'vierkku'. Tämän ja samaa merkitsevien lpN *vierggo* ja Luul. *svè^eokō* (ks. WIKLUND, UL, s. 166) sanojen suhde on vaikeasti selitettävissä.]

92. lpN *skobos*, *skoppos*; *skobodas* 'pars exterior inanis, putamen exuviae; den tomme Skal, Ham el. Ydre af noget (f. Eks. Ham af dødt Insekt, tomt Æggeskal, Krabbeskal', Ko (Pa) *škò'pik* 'valokin eli hillan (muuraimen) raakaleen verhiö', (N) (*š*)*kò'pašk* id. ~ s. *kopo*, *-pon* 'ngnting ihåligt och utstående, kull', *koponen* 'ihåligt, tomrum', *kopojää* 'is med tomrum under'.

93. lpN *skuorppo*, -rpo 'techna, dolus, difficultas; Puds, Knibe, Forlegenhed' ~ s. *korppu*, -rpun 'skälmstyeke, knép, spratt, mis-söde'.

94. lpVefsen *skuuräse* 'loser Abgang; Diarrhöe', *skuurästij* 'einen sehr weichen Leib haben' ~ s. *kura* 'träck, slem, smuts, äfja, lort; olla kuralla 'ha diarrhe', *kurastaa* id. (Enontekiö). S. *kura* sanaa pidetään skand. lainana (~ m.-isl. gor); oudoksumista herättää kuitenkin lp. sana-alkuinen *sk*.

95. lpKo (Pa) *σεχζον*, *sqχl'*, *sεuti* 'melkein läikäytyä (kovasti juosseesta ajokkaasta)' ~ s. *hihtua*, *hihdun* 'bli andtruten, kikna, digna, qväfvas'. Lapin sana on samaa juurta kuin N *sakkat*, *sagam* 'anhelare; puste', Ko (Pa) *σε'kkov*, *sä'kk'*, *σεγγam* 'sähiä, läähättää (ihmistä)'. (S. *hihtua* ~ lpN *saidnat*, ÄIMÄ, SUST XLV, s. 35. lpN *sakkat* ~ s. *sähiä*, QVIGSTAD, Beitr., s. 105, WIKLUND, UL, s. 250).

96. lpKo (Pa) *soü'kk'*, *sōuk'*, *soü'k'k'e* 'koivua, pajua kasvava kuru, notko vaarojen välissä,' vrt. s. *soukka* 'smal, tunn, trång; mjöl- och grynskopa'.

97. lpVefsen *σευκ'ετ*, *σευκ'ijε* 3 Sg. Präs. 'Hunger veranlassen (von schlechter Speise gesagt)', vrt. s. *hiuka*, *hiu(v)an* 'qval i hjertgropen af hunger l. svaghet, sugning i magen'; *hiukaista*: m i n u a h - s i 'jag kände hungersqval', *hiukapala* 'litet mat till stillande af sugning i magen, icke till mättnad'. LAGERCRANTZ pitää lapin sanaa skandinavisperäisenä (vrt. ruotsin *suga*, Wörterbuch des Südlappischen, n:o 2059).

98. lpN *suoiva*, -vvan l. -vvaga; *suoivan*, -vvan; *suoivva*, -iva 'umbra; Skygge', *suoivalget* 'repente evanescere; forsvinde som en Skygge', Luul. *sui'vanisa* 'schatten', *sūivalte* 'wie ein schatten vorüberlaufen', vrt. s. *haimi* 'skymt, svag lukt, doft, aning', *haimentaa* 'synas otydligt, visa sig skumt, skymta', *häivä* 'hinna (på ögat), ögonhinna', ei häivääkään 'icke skymten ens', vir. *aim*, *aimu*; *äim* 'Schimmer, schwacher Schein', *aimama*, *äimama* 'undeutlich schimmern'.

99. lpKo (Pa) *suäm-* : *s-g'tte li ölmöž'* '(hän) on omituinen ihminen' ~ s. *soma*, *somas* 'omituinen, erikoinen' (Peräpohjola). S. *soma* ~ N *suomad* 'aptus; høvelig, passende' (WIKLUND, UL, s. 208).

100. lpKo (N) *šuo'paṛē^{k'ε}*, g. -rje, Kld *šō^bpaṛē^k*, g. -rē^r, T *šjā^bpiṛē^{kε}*, g. -rē^ε 'jouisorsa, Anas acuta' $\approx$ s. *soperkko* 'en vattenfågel'.

101. lpN *dabmok*, Luul. *tāpmuke-* 'Salmo trutta' $\sim$ s. *taimen* 'Salmo fario tai S. trutta' (LSS n:o 407). Lisäksi mainittakoon tähänkuuluvina Ko (Pa) *jaṁṛ-tāmmā^k* 'järvitammukka, -mullo', Vefsen *vūppmā^kε* 'Forelle'.

102. lpR (FRIS) *taimasket* 'animo linqui; daane' $\sim$ s. *taino* 'vanmäktig, sanslös', *tainio* 'matthet, vanmakt, sanslöshet, dåning, svimming'.

103. lpKo (S) *taōk^kstā^ll^ll^l* (< *taōk^kst-*) 'takaltaa, paataa (ahkion tai suksen pohjaan tarttuvasta lumesta)' $\sim$ s. *takistaa* 'fästa, häfta vid, hämma, hindrá', *takistua* 'häfta, fastna, snärjas, stadna', *tak-kala* 'snöns fastnande vid skidan l. slädmedarne; tungt vägalag'.

104. lpT *tā^ll^ll^lpa^a*, -*ab^a* 'koparoida, lyödä etujaloillaan (porosta)' $\sim$ s. *talpoa*, *talvon* 'knåda, älta'.

105. lpN *danceat*, *dancam* 'subsilire, exsilire; hoppe, sprætte, bevæge sig hurtigt og viltert (som bunden Ren eller Hund)', Ko (Pa) *tañ^lsv^l*, *tāntsam* 'polkea, astella (yhdessä kohden)' $\sim$ s. *tantata* 'resa' sig på bakfötterna (om hästen)'.

106. lpN *dāppat*, *dāpam* 'cludere, ocludere; lukke, tillukke, stænge, stoppe', *dāppaluvvat*, -*ašuvvat* 'claudi, ocludi; lukkes, tilstoppes'; *vuoiqanas dāppašuvvagoatta* 'Aandedrættet begynder at tilstoppes', Luul. *taōpa-* 'schliessen, zumachen', R (FRIS) *tappas* 'clausus; tillukket', *tappalet* 'respiratione privari; miste pusten', Ko (Pa) *tē²pp^ll^l*, *tē²ppam*, *tā²pp^a* 'tukkia (reikä)', *tē²pp^al^ll^l* mom., *tē²pp^ll^ll^l* 'hukkua' $\sim$ s. *typpiä*, *typin*; *typätä*, *typpään* 'stympa, stubba; förse med stump, tillstoppa, proppa, stoppa', *typehtyä*, *tupehtua* 'förqvåfvas, dämpas, storkna'. (QVIGSTAD, Beitr., s. 171: *dāppat* $\sim$ *typpiä*).

107. lpN *darbme*, *darme* 'vis, vigor, occasio; Kraft, Udholdenhed, Styrke til at fortsætte noget paabegyndt, Udkomme', Ko (Pa) *tārm^ll^ll^l* 'tulla älyttömäksi, mennä suunniltaan (esim. säikähdyksen tähden)' $\sim$ s. *tarmo* 'hållning, kraft, raskhet, kroppskraft, styrka', *tarmoton* 'kraftlös, utan känsla, orörlig (= hermoton)'.

108. lpN *dække*, *dæke* 'pulpa; det skjære Kjød uden Ben, Stegekjød' $\sim$ s. *täkkä*, *täkän* 'det feta, köttiga af ngt', l i n n u n t. 'fågel-

bröst' (DONNER, Vergl. Wörterb. 394, QVIGSTAD, Beiträge, s. 176). lpKo:ssa sana kuuluu *tēāw̄k̄k̄*, g. *tēū^ok̄e*, Kld *tiēɔk(-vuāñv^tš^s)*, mutta T *tiēv̄k̄*, g. *-v̄k̄e*; turjanlappalainen muoto viitanee siihen, että **täkkä** sanan **kk** palautuu **pk**:hon.

109. lpN *dævkad*, **-kis**, **-kas** 'obscurus, infuscatus (de metallis), fuscus facie; dunkel; anløben (om Metaller), mørkladen (af Ansigt), blegblaa (af Frost)', Ko (N) *tēāw̄kkav*, attr. *tēukēs*, T *tem^okās*, *-m̄k̄qz^s* 'pimeähkö, pilvinen (päivä)', Ko (N) *tēāw̄kk^t*, *tēāuka*, 'pimeys, himmeys' $\approx$ s. **teukka** 'dimma, töcken, dunst, ånga' (LÖNNR. lisävihko). S. **teukka** sanalle ovat eräät tutkijat esittäneet epäiltäviä germ. vastineita.

110. lpKo (Pa) *tēl̄v̄^s*, *tiēlg^e*, *tēl̄v̄ā* 'tilka, puuesineen paikkausliista (esim. airossa hangan kuluttamalla kohdalla)' $\sim$ s. **tilka**, **-lan** 'lapp, stycke, flik, kil, spån, klut'. Ensimmäisen tavun vokalismiin nähden vrt. N *dielkko* (**dilkko**) $\sim$ s. **tilkku** (WIKLUND, UL, s. 185).

111. lpT (EUR. käsikirj.) ⁺*to(a)itted* 'ehitiä', vrt. s. **toittaa** 'trifvas; finna sig, fatta'; 'osata, ymmärtää' (Pohjois-Pohjanmaa ja Peräpohja), oras **toittaa** 'brodden frodas'.

112. lpT *toekte^d*, 3 p. sg. *-k̄d^a* 'ponnistaa jaloin, tarristautua, seisoa tukevasti alallaan' $\sim$ s. **tuki**, **tuen** 'stöd, ryggstöd, skydd, försvar, tukea, tuen' 'stödja, understödja, upprätthålla, skydda'. lpN **dugek** pl. 'fulcra, quae tabulatis foeno suspendendo opponuntur, ne vento percussa ruant; Støtte, som sættes mod Hæsjer, at Vinden ei skal rive dem ned' < s.

113. lpKo (Pa) *to^lttov*, *tōdām*, *to^lttōm* (sana kuuluisi norjanlapissa *dotto-) 'tyytyä' $\sim$ s. **tytyä**, **tydyn**; **tyytyä**, **tyydyn** 'uppfyllas, mätas, tillfredställas, hafva l. få nog, bli l. vara nöjd'. Laina suomesta on lpN **duttat**, **duđam**, Luul. *tuđta*.

114. lpKo (Pa) *tuñšēv*, *-šām* 'koota kasvavia jäkäliä (käsin)', vrt. s. **tunkea**, **-ngen** 'tränga, intränga, drifva, stoppa, packa, påtränga, pådrifva, truga', **tunkean**, **-ngeta** id. QVIGSTAD: **tunkea** $\sim$ N **coggat** (Beitr.; 222).

115. lpN **cikko**, g. **ciko** 'femina (de bestiis); Hun af Slaget (om Hund, Ulv)', Luul. *cīka-*, *cīku-* 'hündin' $\sim$ s. **sinkka** 'hynda, tik'. Vrt. myös lpT *tsuck-š^okaī*, (EUR. käsik.) ⁺*cukka* id. Samaa mer-

kitsevä Luul. *tōku-* on laina ruotsista. QVIGSTAD pitää myös *oikko* sanaa skand. lainana (Nord. Lehnw., s. 335).

116. lpKo (Pa) *tsītaev* 'kilistä (kulkusesta)', T *tsīāp'gā*, -*āp'vi* 'soida, helistä' ~ s. *tsilli* 'liten klocka l. bjellra'.

117. lpR (FRIS) *čarfo* 'instrumentum hastae ferratae instar, quo glaciem pertundunt; Isbile' Luul. *čšār'fō*, Arj. *čarfo*, Malå *čšar'vū*, Gullesfjord *ččarfū*, V (FRIS) *čarv* id. ~ s. *saara* 'gren; tvetandad plog, gaffelplog; isbill', auran saara 'plogfjöl, ploggaffel' (ks. WIKLUND, SUSA XXIII, 16, s. 7-9; WIKLUND arvelee, että s. saaraan sisältyy kaksi eri sanaa, joista 1:nen on kontamination johdosta *sahran* kanssa saanut jälkimäisen merkityksen ja 2:nen 'tuura' on alkuperäinen; hän pitää tähän kuuluvina myös s. *sarvo*, *sarvu* ja *sarpa*, *sarpio* 'blomvass; rörvass, säf' sanoja, jotka nähdäkseni ovat kuitenkin toista alkuperää). S. *saara* on todennäköisesti sama kuin *sahra* 'gaffelplog'. *čarfo* vastaisi suomalaista muotoa *sarho < *sahro. Näyttää siltä kuin *čarfo*, *sahra* olisi alkuään merkinnyt vain kärkeä, piikkiä (vrt. ruotsin *bill*: *plogbill* 'aurankärki, -vannas', *isbill* 'tuura') ja se seikka, että *sahra* useissa murteissa esiintyy vain monikkumuotoisena (*sahrat*, -*rojen*), viittaisi siihen, että sana alunperin on tarkoittanut nimenomaan »hankoaatran» hangon eli haarukan kärkiä. Huomattakoon puheenparsi *saada sahroihinsa* 'fā i sina klor'. Niinmuodoin olisi *sahra* omaperäinen sana ja ven. *coxa* sanasta erotettava. Samaan tulokseen on RAPOLA tullut suomen murteiden nojalla (Virittäjä 1921, s. 23-29 ja 118). Hän huomauttaa m.m., että paikoin *sahrakin* merkitsee *saaran* tavoin 'saarapuuta' (eli »aatran» hankoa), niin esim. Iitissä ja Nastolassa, ja hän on sitä mieltä, että länsimurteiden *sahra* ja itämurteiden *saara* muodoissa ilmenee samanlainen vaihtelusuhte kuin esim. sanoissa *ruohtua*, *rohtua* ~ *ruqtua*; *haahmo*, *hahmo* ~ *haamo*; *rahkale* ~ *raakale*, *kahlata* ~ *kaalata*. (lp. *čarfo* > s. *jarho* id., WIKLUND, m.p., ÄIMÄ, SUSA XXV, 1, s. 10).

118. lpN *čuoivvad* 'albidus, qui colore est albescente; hvidagtig, blak, blas', Luul *ču(ə)ivvis*, pred. *čuivvake*, -*uke*- 'grau (von renntieren)', I *čšūōjāv*, -*jis* 'sininen', Semiostrovsk (EUR. käsikirj.) *ččuvjed*, T *čšijivgā*, -*ivēs* 'sininen, vihreä', N *čuoivag*, -*vvaga* 'Ren som har hvidgraa Haar', Ko *čšuoiva'k* 'valkoturpainen poro, »suivakko»

(< lp.)' ~ s. **saivo** 'poro, jonka väri on harmaa, »mustan ja valkean välillä» (Ylitornio, E. TAMELANDERIN tiedonanto).

119. lpKo (Pa) *tšuum^rr-vuod^rs* 'sora, somero', *tš.-säl'tt^r* 'isorakeinen suola' ~ s. **somer**, -ro 'grus, småsten, klapper'.

120. lpKld *tšünn^e*, g. *tšüne*, T *tšünn^e*, g. *tšüne*, ill. *tšüanna* 'ahkio, pulkka', N *čoanos* ja *čoanohas*, -tas, -kas 'rangifer vectarius alteri rangifero habenis alligatus et posterior incedens; Ren, som bindes bag en anden Ren for at holde igjen og stoppe Farten, Løsren, Bagren' (lp. sana on johdannainen) ~ s. **tsuna** 'kelkka', tuna 'kälke' (LÖNNR. lisävihko). (N *čoanohas* ~ T *čioanne*, WIKLUND, SUSA XXIII, 16, s. 10). PODVYSOCKIJN mukaan tavataan Arkangelin venäjänmurteessa eräänlaista rekeä merkitsevä sana *čuni* (*čunka*, *čunki*), joka on laina kuolanlapista (KALIMA, Wörter und Sachen 1911, s. 183-5). Voisi ajatella sitä lainatuksi myöskin s. **tsuna** sanasta; päinvastaisen lainasuhteen tehnee s. tuna muoto mahdottomaksi. S. **tsunaa**, **tunaa** on vaikea pitää myöskään lainana lapista, koska se merkitsee 'kelkkaa', kuten sen vastine ostjakissa, kun taas lapin sana tarkoittaa 'ahkiota'.

121. lpN **vagge**, **fagge** 'lucta; Tag, Kamp, Bryden' ~ s. **vänkä**, -ngän 'slingrande; vingleri, trakasseri, envishet', **vängällä** 'väkisin' (Pohjois-Suomen murt.), **vänkiä**, -ngin: v. v ä k e ä t i e l t ä 'tränga folket ur vägen för sig'.

122. lpN -vajas : **sadne-vajas** 'proverbium; Ordsprog', R (Vefsen) *wājas* 'Ausdruck', R (FRIIS) **vajatet**, -atastet 'proverbio dicere; sige i et Ordsprog' (vrt. myös T *pāi's : sānp^e-bāi's*, g. -*ijazⁱ* 'sananlasku') ~ s. *(sana)**vaihe**; **vaihe** (< *vajeh*) 'ombyte, omkastning, vexling, skifte, mellanskifte, mellanrum, mellantid'; **vajehtaa** = **vaihettaa**, **vaihtaa**, veps. (SET.) *vajeh* 'sana'.

123. lpN **valat**, g. -ta, -ka, -ha 'ambitus corporis super alterum umerum sub alterum brachium; Legemets Omfang, regnet over den ene Skulder og under modsatte Arm', R (FRIIS) **valas**, -llasan 'lorum, quo pera gestatur; Bærebaand paa Randsel', Luul. *valās*, *vallase* id., *valāke*: *šūöpan læ v-kin* 'der wurfstrick hängt über der schulter', V (FRIIS) **vilas** = **valat**, Ko (Pa) **vėilas*: *vėĩsin* = Luul. *valākin* ~ s. **viileke** 'bärhängsle l. axelband på en rensel', Inari **vilke*: *suopun̄ki ov*

vilkkhëssä = Luul. *valäkin*. Suomen lyhyttä *i:tä* vastaa nähtävästi lapin *a* ja s. pitkää *i:tä* lp. *i*. Ks. LSS n:o 489.

124. lpN *valgget, valgam* 'rete sub glacie in lacu gelato pertica promovere; med en Stang stikke et Garn frem under Isen paa en Indsø', *valggam* 'pertica; Hage, Stang med Hage', Ko (N) *vaāškä*, g. *vārya*, (Pa) *va'kkä*, g. *välkä*, Kld *vāškä* (G. †*vglhk*), g. *vāška* »nitto», juomussalko, jota käytetään jääverkolla kalastettaessa' ~ s. *valkki, -lkin* 'lång påk l. stör för att skjuta fram nät under isen', ? *valkain, -kamen* 'stöt, påk', vir. *walk, -lgi* 'Knüttel' (verkkopyynnissä).

125. lpN *vārastet* 'aequor turbare et rimari (de scaphis, piscibus); frembringe Stribe i Vandfladen (Baad, Fisk)', ? Kld *varro^d, var^{ei}* 'syn-tyä, nousta (tuulesta)' ~ s. *väre, väre* 'krusning på vattenytan', *värehtiä* 'darra l. röras lindrigt, krusas (om vattenytan)'.

126. lpKo (Pa) *vj'čtsov, vādzām, vj'čtsōm* 'hangata, kaapia (terä-aseella jäätä, lunta kulkuneuvon pohjasta)' ~ s. *vitoa, vidon* 'skära till raskt, rensa hampa från skäfvor; skäkta lin', *vitiä, vidin* 'skafva med skäkträd, skäkta lin'. Muista lapin murteista tunnetaan vain samaa juurta oleva N *vaskot, faskot*, Ko *ve'tškad*, Kld *ve'tška^d*, T *va'tška^d*, ks. LSS n:o 688.

127. lpN *vētas, vēttasa*, sivum. *vētta, vettis* '1) nimis parce salitus; forliden saltet; vassen, kraftløs; 2) recens, non acidus (cibus); ikke sur (om Mad)', *vēttat, vētam* 'dilui, aquosum fieri; blive vassen, faa forliden Saltsmag', Ko (Pa) *viē'tas*, attr. *viē'tä* 'tuima, suolaton (ruoka, esim. keitto)', ? (N) *vē'tja'k*, g. = 'rimpi, levä, vento, vetelä suo' ~ s. *vettää, vetän* 'väta, göra våt, blöta, uppblöta', *vettyä* 'bli våt, blöt, fuktig, vattendränkt, vattnas, vätskas; svälla till, insupa vatten'. N *vētas, vēttasa* ~ s. *vetelä* (WIKLUND, UL, s. 173).

128. lpN *vieggaset* 'titubare; snubbe', *vieggot* 'dubitare, haesitare; være tvivlraadig', Ko (Pa) *viē'česeb, -čas* 'horjua, hoipertaa' ~ s. *vengota, -nkoan* 'fortskrida, röras ovigt l. trögt', *venkaella* 'obäka sig, bete sig ovigt', *venko, -ngon* 'ovigt, obäkligt framskridande, trög l. ovig rörelse'. WIKLUND, UL, s. 176: *vieggio* 'dubius, tvivlraadig' ~ s. *venko*). Vrt. myös s. *vänkä* 'slingrande', *vänkäellä* 'böja långsamt och trögt, gå i bugter, vingla'.

129. lpSompio *vikatasch* 'viikate', Kld (Vor.) *vičkχas*, T (G.)

†*vikkas*, *-azi* 'kalvin, hankarauta (viikatteen muotoinen nahanmuok-kausesine)' < s. *vikate*, *vikahde*, *viikate* 'lie'.

130. lpN *vilsse*, *vilse* (= *vilnje*) dial. 'semita obliqua, rlvus; Skraaning' ~ s. *vilso* 'sned l. vind ställning, skefhet'.

131. lpKo (S) *viššēv*, *-saw* 'hijoa (metsosta soitimessa)' ~ s. *viheltää* 'hvissla, pipa'.

132. lpN *vista*, *vistaga* 'aliquid quod acriter indagans rheno circum-agitur (ex. gr. lemai, fungi); noget, hvorefter Renen løber ivrigt omkring, f. Eks. Lemen eller Sop', *vistet* 'avidissime quaerere, indagan-tem circumcursare', Pa (S) *vīst*, *póavvze-v*. 'hyvä poron kesäruoka (nurmi, sienet)' ~ s. *viisti* 'hum, nys, vink, aning, märke, väder, väderkorn'.

133. lpVefsen *weššije*, Dem. *wāšņābžē* 'Strauch; Torfzelt (in über-tragener Bedeutung', *wāšņātō* 'Buschwerk', vrt. s. *vihko* 'lös knippa, löst band; häfte; skurqvast; heinävihko 'hötapp', vir. **wihk**: pūd wihku panema 'das abgehauene Gestrauch in Bündel binden', wihk-puid raiuma 'Strauchholz hauen', wihk-pū-mets 'niedriges Gebüsch'. Lp. η ~ s. k:hon nähden vrt. *sedhið* ~ *hylkää*, *bædnes* ~ *päläs*, *-lkään*, *kuas/a* ~ *koskea*. S. *vihkole* on esitetty epävarmoja germ. vastineita (viimeksi KARSTEN, Germ.-finn. Lehnwortstudien, s. 149).

134. lpKo (Pa) *vuarbōvvd* (< *oarbaiduvvat) 'rokahtua, sieroa, halkeilla (huulet, kädet keväällä)', vrt. *orvas* 'öfversta huden, öfver-hud; narf; nahassa on päällimpänä marraskesi, sen alla on orvas-kesi ja alimpana verinahka'; *orvastuohi*, *orpotuohi* (LÖNNR. lisä-vihko) 'nytt näfver, som vuxit i stället för det först borttagna'.

135. lpKo (Pa) *vūōlē*, g. *vuotga* 'pitkä, kova, karkea saralaji (Carex acuta), joka poistetaan valmistettavien kenkäheinién jou-kosta' ~ s. *olki*, *oljen* 'halm, halmstrå; växande l. oskuren halm'. lpN *oalga*, *oalga* 'Halm' < s. (Ks. QVIGSTAD, Beiträge, s. 210, SETÄLÄ, SUSA XIV, 3, s. 31).

136. lpT *ijâreg*, g. *-eŕe* (< *oareg*) 'urakka, urosporo toisella ikävuo-dellaan' on yhdistettävä lähinnä s. (LÖNNR.) *orakka* sanaan, jonka merkitys on sama ja joka kuuluu samaan sanapesään kuin *ori*, (RENV.) *ora* 'hingst', *orainen* 'af hankön', *oro* 'hingst, liten hingst' (lpT *ijâres*, g. *óarràze* 'urosa, uros-'). lpLuul. *orēke* - I *orèh*, Ko *òre*ʔ, Kld *ore*ʔk

'urakka, urosporo toisella ikävuodellaan' ja I *orès*, g. *orraz*, Ko *òres*, g. *orraz*, Kld *ores*, g. *orras* 'urosa, uros' vastaa lähinnä s. **urakka, uros, urosa** sanoja. Kolmannen ryhmän muodostavat lpN **varek, varet (väret)**, Luul. *varêke* 'urakka, orakka', N **väres**, Luul. *varēs* 'urosa, uros-'.
 137. lpR (FRIIS) **vuorve** 'pavidus, proprie de avibus; sky, især om Fugle', Luul. *vuørve*, attr. *vüörvēs* 'scheu (von vögeln)', Ko (N) *vüörvø*, *vuørves* 'arka' > s. **vorva** 'lättsöfd; skygg (arkaluontoinen)', v. **hevonen** (LÖNNR. lisävihko). Ks. LSS n:oa 530.

138. lpN **vuossa, vuosa** 'uterus; Fosterleie i Moders Liv', **vuossgoatte** 'Fosterleie', Ko (Pa) *vuoss*, g. *vuozz* 'kohtu; sikiö', *jämm-v.* 'kuollut sikiö (ihmisen, eläimen)', *tjēy-vuozzost* 'viimeisessä raskaudentilassa', vrt. s. **vasain, -imen (vasain)** 'genitalia mulieris' (Kesälahti, M. PENNASSEN tiedonanto). S. **vasa, vasikka**, lpI *vuøði*, g. *vuøzi* on mahdollisesti samaa juurta. Eri alkuperää on *ss* ~ *ss*-vaihtelunsa vuoksi Luul. *vuøssa*, g. *vüøssa* 'sack', Ko *vüøss*, g. *vuossa* j.n.e. 'pussi'. (Ks. LSS n:oa 531).

Lisäys.

139. lpN **addit** 'intelligere (sc. linguam); forstaa (om Sprog)', Kld *andššē*, -*ivšt* 'ymmärtää, käsittää' (lp. a, $\alpha < \acute{a}$), vrt. s. **äntti, äntin**, (LÖNNR. lisäv.) **änti, ännin** 'ordning, tillbörlig skick'.

140. lpVefsen *äitie*, -*es* (*ēities*) 'ungesalzen (von Speise)' ~ s. **äitelä** 'sötig, äcklig, frän, fadd, smaklös, osmaklig, vämjelig, vidrig, oangenäm, motbjudande (i anseende till smak)'.

141. lpKo (Pa) *ärðed*, *ärdäm* 'ärsyttää, härnätä (koiraa ja ihmistäkin)', vrt. s. **äreä** 'knarrig, kinkig, otålig, snarsticken, argsint, vresig, stråf, morsk', **ärtyä, ärryn** 'retas, upphetsas, upptåndas af vrede, bli ond, vresig'; lpN *ærdðot* 'stomachosum, tristem fieri; blive grættten, missfornøiet, i slæt Humør' olisi tällöin laina suomesta.

142. lpT *äst*: *äst* -*ä*. -*ä*. -*ä*. 'tuku, tuku! tako, tako! (näin huudellaan lampaita)', *äst-qøkaž* 'lammas (leikillinen nimitys)' ~ aun. **esti** 'uttryck för att locka får' (LÖNNR. lisävihko).

143. lpN **einostet** 'divinare; spaa' ~ aun. **einustaa** (= e n n u s t a a) 'förebåda, bebåda, förutsåga, förespå, profetera' (LÖNNR. lisävihko); vrt. myös lpT *qīna^d*, *qīnam* 'tietää'.

144. lpKo (Pa) *ilʹ-jieŋʹa* 'uusi sileä musta syysjää' ~ s. *ilja*, *iljä* 'hal, slipprig, slemmig; halka, slipprighet, slem', *iljajää* 'glansk l. hård is', johdannaisia: *iljama*, *ilja(i)n*, *iljanko*, *iljanne*, *iljen*.

145. lpKo (S) *jād̄v̄a*, g. *jād̄va : sāṃe-j*. 'kaksi verkkoa toisiinsa yhdistettyinä' ~ s. *jata*, *jadan*, (LÖNNR. lisävihko) *jato*, *jadon* 'rad, följd, skede, led; sköt, skottnät'. Lp. *dv*:hen nähden vrt. n:oa 23: *-lād̄d̄a* ja *-lād̄v̄e* (*dv < dv*).

146. lpKo (Pa) *jääv̄v̄ēd*, 3 p. sg. *-d̄av* 'panostaa, ladata (pyssy)', (N) *jääv̄v̄d*, *jiaāv̄dam* 'virittää (hana)', (Pa) *jääv̄v̄-peṣṣ* 'ladattu pyssy', *j.-kōā k̄k̄* '1 1/2—2 syltä pitkä koukkupäinen seiväs, jolla tunnustellaan jääverkon uittosalkoa läpinäkymättömän jään alta', *jääv̄v̄γvs*, (S) *jāv̄v̄γvs*, *-eṣvs* 'takajalan vahva keskijänne' ~ s. *jänne*, *-nteen*; *jänsi*, *-nnen* 'sena, sensträng, sträng, bågsträng', *jännittää* 'spänna, uppspanna; stränga, förse med strängar'. Lp. *jääv̄v̄d* ja *jääv̄v̄γvs* sanojen merkityksiin nähden vrt. N *gælddet*, *gielddet* 'tendere; spände (Bue, Bøsse)' ja *gielldagas* 'maximus pedis posterioris nervus; den tykkeste Sene i Bagfoden'.

147. FRIS (dial.) *jærga* 'ratio, intelligentia; Forstand, Fornuft, Sands', V *jærgal*, *-lac* 'fornuftig, forstandig, besindig, snild', Luul. *jær̄ka-* 'verstand', R (FRIS) *jærga : tate jærgast* 'quod subsequitur; det som følger straks efter, som kommer umiddelbart ovenpaa', N *jærgalagai*, *jiærgalagai* 'continuo, proxime inter se; lige efter hinanden, næst efter hinanden', Ko (N) *jäär̄ka*, g. *jäär̄ya* 'siivo, ruokko, järjestys', (Pa) *jäär̄ka : vūđj̄em-j*. 'ajokeli', pl. *šieγγa jierga* 'hyvät kelit' ~ s. *järki*, *-rjen* 'fornuft, omdömeskraft, i ordning ställande förmåga, förstånd, vett, reson; stadga; tillbörligt skick, ordning'; *järjestään*, *järkiään* y.m., *järjestys* 'ordning', vir. *järg*, *-rje* 'Abteilung, Reihe'. (SETÄLÄ yhdistää lpR *jærga* (*järga*), s. *järki* ja vir. *järg* sanat, SUSA XXX, 5, s. 31).

148. lpT *kq̄v̄ka*, *kq̄kam* 'kaatua' ~ s. *kuukkua*, *kuukun* 'vackla, bli halt, stupa, runka', vir. *kukkuma*, *kukun* 'fallen; fallen lassen'.

149. lpKo (S) *kām̄me*, g. *kāme*, (Pa) *uχ̄s-kām̄men*, g. =, 'kamana (kodan, tuvan ja aitan oviaukossa)', *kām̄me-keṣ̄* 'kamana-, otsakivi (takkauunissa)' ~ s. *kamo*, *kamana*, *kamaja* 'fals, fogning; tvärbalk öfver dörren, den öfversta dörrposten, som nedantill motsvaras af tröskeln'.

150. IpLuul. (NENSEN) **Kara jegge** 'höckeriges moor (WIKLUNDIN mukaan)' $\approx$ s. **karamätäs** (Inari) 'korkea saramätäs (sellaisia, hoi-kanpuoleisia, sylinterinmuotoisia, jopa $\frac{1}{2}$ m:n korkuisia mättäitä, joiden päässä kasvaa saraa, näkee varsinkin rannoilla ja kosteissa lehdossa; mättäät kasvavat korkeutta sikäli kuin saratuppaan vuosi-kasvaimet maatuvat, ja niiden hoikka runko johtunee tulvaveden ja roudan vaikutuksesta)'; **kara** on tässä yhdynnäisessä varmaan sama sana, jonka merkitys on 'pinne, regel, axel etc.'

151. IpKo (Pa) *kóal^aš^mev*, -*aš^m* 'kuloutua, lakastua (ruohosta, lehdistä)' $\sim$ s. **kulo** 'långt gräs som torkat under vintern utan att hafva blifvit afbetadt l. slaget året förut, fjolårigt stående gräs, förtorkadt gräs, allt förvissnadt hö, gammal stubb, smolk'. Vrt. myös N. **goldnat** 'flaccescere, marcescere; visne, falme', Luul. *kaīna-*'erstarren, lahm werden' (QVIGSTAD, Beitr., s. 187).

152. N **gobbolastet** 'in aqua dormire (de phoca); sove paa Vandet (om Sælen)', R (HALÁSZ) *†kappul^ti* 'schwimmen auf dem wasser; fliessen', vrt. s. **kummuta**, -**mpuaa** 'qvälla, välla, upp- l. framvälla etc.' Ks. LSS n:o 556. Tällä sanalla on vastineensa myös mordvan, unkarin, vogulin, ostjakin ja samojeedin kielissä (ks. SETÄLÄ, SUSA XXX, 5, s. 39).

153. IpI *kulmihab^ž*, T *kol^meχ*, g. =, 'kivenuoliamen (Cobitis barbatula)' $\approx$ s. **kulmakko** id. (Sodankylä).

154. IpKo (S) *ma^žkk^a*, g. *māika*, Kld *ma^žk^a*, g. -*iška* 'iso siika (8—10-naulainen), »ruotokisko», vrt. s. **muikku** 'mujka, siklöja'. Vrt. IpKld *smaj^ž* 'muikku' $\sim$ s. **muje** id. (LSS, n:o 655).

155. IpN **nađđot**, **nađom** 'languescere, remitti; give sig over, ligge i Ro, ikke gidde bevæge sig (paa Grund af Uveir, af Frygt), ligge i Vrangvillighed', Luul. *nātu-* 'verweigern', Ko (Pa) *nāđđov*, *nāđvi* 'juroa, pysähtyä alalleen (äkämystyneestä porosta)' $\sim$ s. **nateuta** 'fastna', j ä n i s j u o k s i j a n a t e u s i l o u k k o o n.

156. IpKo (Pa) *ñe^ukk^a*, g. *ñēuk^a* 'vina, vita (eräs poron korva-merkki, jossa korvan kärjestä on toiselta reunalta leikattu kappale pois, suoraviivaisesti)' $\sim$ vrt. s. **näykkiä**, -**ykin** 'nappa uti, rycka, knycka, skuffa, nagga (vanl. med näbben l. tänderna); smått bitas, lugga, rycka i håret; gnabbas; snatta'.

157. lpN *njuottat, njuođam* 'allinere, oblinere; klæbe til, kline', *njoađdot, njoađom* 'adhærescere; klæbe fast til, hænge ved', vrt. s. *juutua, juudun* (= *juuttua*) 'fastna, stanna fast, klibbas, klibba fast; storkna; digna'. Lp. *nj* ~ s. *j*-edustuksen nähden vrt. *njukča* ~ *joutsen*.

158. lpKo (N) *ēðzas*, g. *ēðtsaz* 'uhkuvesi', (S) *ēðzastev* 'paantua, uhkua' ~ s. *ihistää* 'öfversvämna; uhkua' (LSS, n:o 233). Lapin sana on johdannainen verbistä: Ko (S) *qottsev, ēðzi* 'uhkua (kuten jänkä talvella)', Kld *avtse^d, ožzi*, T *avtse^d, a^dzi* 'nousta (vuorovedestä)', N *accet, acam* 'intumescere (de aestibus maris); flø, stige (om Havet)'.
 159. lpN *sarre, sare* 'rima, hiatus; Kløft, Aabning mellem Fingrene', *sarrat, saram* 'disscindere; optrevle, kløve eller ridse op i Trevler (f. Eks. Rensener til Traad)', Luul. *sāra-* 'aufritzen, ausfädeln', Ko (Pa) *sārrov, sār^a, sāram* 'halkea (hirrestä kelleksiä, jänteistä säikeitä)', N *sargge, -rge* 'incisura; Snit, Indsnit (i Renens Øre), Kløft', *sarggot, -rgom* 'gjøre (flere) Indsnit, ridse', Luul. *sar^{ku-}, sār^{kute-}* '(den kopf mit einem messer) kratzen', *sar^{kije-}* 'einen schnitt machen', K (FRIS) *sarked*, T (EUR. käsikirj.) [†]*sarkkēn* 3 p. pl. imperf., Ko (Pa) *sār^{rov}, sār^a, sārgam* 'leikata, viiltää (lyhyin vedoin)', vrt. s. *sarka* 'näfverrimsa'.

160. lpN *urbbe, urbe* 'surculi arborum vernaes, gemmae, oculi; Nyskud, Knop paa Træer om Vaaren', R *urbe* 'casus foliorum, tempus anni, quo folia ex arboribus decidunt; Løvfaldstid', Luul. *ur^apa-* 'knospen treiben (im frühling)', *ur^apa-* 'die zeit im herbste, wenn die bäume ganz abgelaubt sind', Ko (N) *ur^{BB}, g. ūrbe*, Kld *ur^{BB}, g. ur^{BE}* 'urpa', lehdenlähtö', Ko *ur^{BB}-piēss^e l. -suvo^{k^k}* 'urpakoivu, lehdetön koivu', (Pa) *ur^v-rišs^e* 'urpaoksa (lehdetön)', *ur^ved, o^va, ūrvⁱ* 'varistaa lehtensä (puista)', T *urvac^k, g. -agⁱ* 'varpu, virpi, lehdetön oksa' ~ s. *urpa, urvan* 1) 'björk- l. alknopp, frökotte på löfträd', 2) 'lehdenlähtö' (Lapin suom.), *urvan aika* 'lehdenlähtöaika'; *urpi, urven* = *urpa* 1; *urpia, urvin, urvata, urpaan* 'plocka björk- l. alknoppar'.

Näissä sanavertailuissa esiintyviin äännesuhteisiin nähden viitataan LSS:n sivuihin 85—130.

Edellä käsiteltyjen suomalaisten sanojen luettelo.

	N:o		N:o
(aun.) einustaa	143	kuupia, kuuvittaa	16
(aun.) esti	142	kuura	13
haimi, -mentaa, häivä, (vir.) aim, -mama, äim, -mama ...	98	laimea, (aun.) laivea	21
haparainen	87	laita.....	35
hihtua.....	95	lattea, lattu	22
hiuka, -aista	97	latu, laju	23
(ihistää)	158	latva (sivakkalalva)	23
ilja, -ama, -a(i)n, -anko, -anne	144	lausia, lause	24
into	50	leppä	28
jama	1	letto	25
juutua, juudun	157	leveä, levitä, levä-	29
jänne, jänsi, jännittää	146	(karj.) lievo, lievi	26
järki, järjestys	147	liittää	31
kalea	4	lipas	36
kalja, kaljama	3	lippa, lippu, lippua, lipattaa, lipakko, -asko	30
kamo, kamana, kamaja	149	liukki	33
kanki, kangeta, kankea	2	liuvata, -ukaan, liukua	32
kansi, kannus, kantele	15	loito	35
(kapea)	16	losa	38
kara(mätäs)	150	louru	37
karata, -raan, -rkaan	5	luoto	39
keri 'sompä', kerin	91	lusa, lusu	38
kerkkä, kerkko	91	lähteä	27
kintsata	6	löytyä	34
kinttä	6	mankia	43
kiukka	7	marras, marto	40
kohde, kohtaous	14	muikku	154
koikka, koikata	9	murkina	42
kokka	8	mäkärä	41
kolea	12	mönkiä	43
kollata	11	naaviutua	47
kolo.....	10	nateut(u)a	155
kopare, kopera	19	niljahtaa	45
kopo, koponen	92	noppa, noppo, nopata	44
koppa	17	nuljaa, -jahtaa	45
korppu 'missöde'	93	nuttu, nuttura, nutukka, nutu- kas	46
koveli, -eri	19	nyyvätä (*nyydätä), nyytäsi ...	49
kulmakko	153	nälkä	48
kulo	151	näykkiä	156
kummuta, -mpuaa	152	olki	135
kuore	18	ori, ora, orainen, orakka	136
kura, -astaa	94	orvas, orpo-	134
kutta	20	pakko, pakottaa	51
kuukkua, (vir.) kukkuma	148		

	N:o		N:o
palka, palkka, palku, palkut ...	52	sarka 'näfverrimsa'	159
pep(p)uroita	57	siemen	89
pieli, pieles, pielus	56	sinkka	115
piitta, pintta	54	sino	88
pilkkoa	53	soma, -as	99
polo, pola	61	somer, -ro	119
puikkia	62	soperkko	100
puikko	63	soukka	96
pulkka, pulkko	64	sävähyttää	90
pullo, pulli, pullea	61	taimen, (tammukka)	101
pulu	60	taino, -nio	102
puuha, puoha, puohe	65	takistaa, -tua, takkala	104
pättää, pätän	58	tantata	105
päästä, -sen	55	tarmo, -oton	107
pöly	60	teukka	109
pöytä (jalkapöytä)	59	tilka	110
raani	82	toittaa	111
rauha, -nen, (vir.) rahk	66	tsilli	116
riippoa, rippua, ripottaa	76	tsuna, tuna	120
ripsaa, -sata, ripsa, -sas, -seä	68	tuki	112
riutta	70	tunkea	114
rohmu	67	typpiä, typätä, typehtyä, tu-	
rokko, rokahtaa, -tuä	73	pehtua	106
rome	72	ty(y)tyä	113
rosmukka	67	täkkä	108
roso 'skroflighet'	77	urpa, urpi, urpia, urvata	160
roso 'läga, flamma'	83	uros, urosa, urakka	136
roumio, rounio	78	vaihe, vajehtaa, (veps.) <i>vaiheh</i>	122
ruhka	80	valkki, valkain, (vir.) wal'k ...	124
ruhmuska	67	vasa, -sikka	138
(rukka, rukkanen, rukas)	46	vasain	138
ruma, -ahinen	75	venko, -ngota, -nkaella	128
runtu	79	vettä, vettyä	127
(ruumis)	75	viheltää	131
ruuna, ruona, ruuno, runo	74	vihko, (vir.) wihk	133
ryhmy	67	vi(i)kate, -ahde	129
ryntää, -nnätä, -ntätä	81	viileke, vilke-	123
rypeä, rypysija	71	viisti	132
rääkki, rääkätä	69	vilso	130
saara, sahra	117	vitoa, vitiä	126
saikara	84	vörva	137
saivo 'harmaa poro'	118	vänkä, vankiä	121
salpa, salvata	85	väre, väry	125
salvata, salvaa, -voa, salvo,		äitelä	140
salvu, salu, salvain, -voin,		änti, -tti	139
salvattimet, salma	86	äreä, ärtyä	141

Entlehnung oder urverwandtschaft oder zufall?

Von

T. E. KARSTEN.

Inbezug auf die zwischen den indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen bestehenden vielfachen berührungen ist diese frage schon öfters erörtert und vor allem in den letzten jahrzehnten — dank einem vertieften studium der entfernteren finnisch-ugrischen sprachen — auch erheblich befördert worden. Es ist aber nicht meine absicht auf das problem als solches hier näher einzugehen. Ich beschränke mich auf ein paar einzelfälle, die in der aller letzten zeit in meiner lehnwörterforschung mir in den weg gekommen sind und die vorläufig nicht eine in jeder hinsicht befriedigende lösung gefunden zu haben scheinen.

Eine vorstellung von den vielen schwierigkeiten des fraglichen forschungsgebietes gibt uns das bekannte, 1912—1913 durch E. N. SETÄLÄ herausgegebene bibliographische verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostsee-finnischen sprachen. SETÄLÄ verzeichnet mit recht auch die als verfehlt zu betrachtenden gleichungen und es begegnet uns ihrer hier eine ganze anzahl, ältere und jüngere. Aber auch einige in diesem verzeichnis genehmigte oder nicht bestimmt abgelehnte zusammenstellungen haben sich durch die spätere forschung als unhaltbar erwiesen.

1. Fi. *moni*, wot. estn. *mõni* 'mancher' (mit zahlreichen ableitungen) hielt THOMSEN Einfluss S. 156 für entlehnung entweder aus got. *manags* oder slaw. *mānogŭ*. In seinen »Beröringer S. 89, n. 2 nimmt er nur die gotische herkunft in betracht, auch diese jedoch mit? Die zusammenstellung wird in SETÄLÄS »Verzeichnis» als »unsicher», jeden-

falls aber als möglich bezeichnet. Die hauptschwierigkeit lag hier in dem finnischen *-o-* gegenüber dem germanischen *-a-* der stammsilbe. Ein erster versuch, das vokalproblem zu lösen, wurde in meinen »Lehnwortstudien» s. 109 und »Fragen» s. 36 gemacht und zwar vom germanischen aus, aber schon in der letztgenannten schrift s. 126 habe ich diesen vorschlag zurückgenommen, und zwar weil die von Y. WICHMANN FUF. 14: 90 ff. herangezogene offenbare finnisch-ugrische entsprechung syrj.-wotj. *min* 'menge, vielheit' mir inzwischen bekannt geworden war. Damit verfallen überhaupt die von verschiedenen forschern ausgesprochenen vermutungen über finnische spuren eines vorgermanischen stammsilben-*o*. Die dreisilbigen formen fi. *monias* usw. wären nach WIKLUND Indog. Forsch. 38: 88 mischformen von dem finnischen *moni* und einem später entlehnten germanisch-finnischen *manias. Ein solches finnisches pronomem hat doch wohl nie existiert. Wir haben keinesfalls belege dafür. Fi. *monias* kann auch eine finnische neubildung sein, denn gerade auf dem gebiete der pronominalbildung ist die weiterbildung eines wortstammes eine gewöhnliche erscheinung. Der gleichklang zwischen fi. *moni* und got. *manags* etc. beruht daher wohl auf urverwandtschaft, kaum aber auf blossem zufall.

2. Fi. *kuokka* 'erdhacke', kar. *kuokka*, weps. *kok*, wot. *kokka* dass. wurde i. j. 1905 von SETÄLÄ mit got. *hōha* 'pflug', ags. *hóc* 'haken' zusammengestellt (Bibliogr. Verzeichn. 51). Damals kannte man zu dem finnischen Worte kein finnisch-ugrisches zubehör und i. j. 1915 erscheint die gleichung in modifizierter form bei mir (Germanisch-finnische Lehnwortstudien S. 181) sowie i. j. 1917 in meiner erfassung bei K. B. WIKLUND (Indog. Forsch. 38: 71, 79). Später wurde aber u. a. ein syrjänisches *kokan* 'erdhacke' gefunden (Y. WICHMANN, Wotjakische Chrestomathie s. 72, vgl. WIKLUND, Virittäjä 1921, s. 13) und davon lässt sich das gleichbedeutende finn. *kuokka* nicht trennen. Die formale und begriffliche übereinstimmung zwischen fi. *kuokka*, permisch *kok-*, *kuk-*, indog. *khākh*, urgerm. *χōχ-* (got. *hōha*) mag auffallen, sie ist doch zufällig oder beruht auf urverwandtschaft: höchstens könnte die finnische vokallänge (*uo* < *ō*) von germanischer seite her beeinflusst sein (got. *hōha*), aber auch diese annahme dürfte kaum vonnöten sein.

3. Fi. *kumpu* 'anhöhe' wird in meinen »Lehnwortstudien« s. 170 mit germ. **humpu-* 'erhöhung, bergknollen' in einer vorgermanischen form **kumbu-* oder lieber **χumbu-* verglichen (vgl. norw. *hump* 'bergknollen', schwed. dial. Finnl. *hompil* 'anhöhe' usw.). WIKLUND Indog. Forsch. 38:67 vergleicht zunächst Lule lapp. *kobbo* (< *kumbu) 'anhöhe, hügel' sowie ungar. *gömbölyü* 'rund, kugelförmig, kugelförmig'. Von diesen wörtern kann lapp. *kobbo* finnische entlehnung sein oder auch selbständiges urnordisches lehnwort. Bei dem ungarischen belege wiederum ist die begriffliche übereinstimmung mit finn. *kumpu* eine allzu lose: ein hergehöriges finnisch-ugrisches substantivum, das nicht entlehnung sein könnte, ist vorläufig überhaupt unbelegt. Zusammenstellung mit dem völlig synonymen germanischen worte ist daher fortwährend zulässig, ja liegt tatsächlich viel näher. Vielleicht ist ein nur zufällig unbelegtes, ausser gebrauch geratenes finnisch-ugrisches wort hier mit dem germanischen (durch sprachmischung) zusammengeschmolzen?

4. Fi. *kuve* 'weiche bei den hüften, seite' (auch estnisch) habe ich Lehnwortstudien s. 103, 169 aus einem vorgermanischen **kubes-* (oder eher **χubes-*) hergeleitet, der grundform von got. *hups* m. (**hupi-*) 'hüfte' usw. WIKLUND Indog. Forsch. 38: 66 findet dies unsicher und denkt eher an lapp. *goppat* 'aushöhlen', syrjän. *göp*, *gu* 'grube', fi. *kopera* 'ausgehöhlt'. Bei finn. *kuve* (urfi. **kubes-*) und germ. *hupi* (vorg. **χubes-*) decken sich aber form und bedeutung so vollkommen, dass die übereinstimmung schwerlich eine ganz zufällige ist. Wie im Falle 3) könnte auch hier sprachmischung vorliegen, obwohl ein substantiv mit der bedeutung von fi. *kuve* 'seite (hüfte)' finnisch-ugrisch sonst nicht nachgewiesen ist.

5. Fi. *kiides* 'tiefe grotte', *kides* 'abteilung in einem bienenkorb, zelle', *ketun kides* 'fuchshöhle' hängt wenigstens anscheinend zunächst zusammen mit awn. *hið* n. 'lager des bären', schwed. dial. Östernb. *björn-hider* n. dass. (s. WIKLUND, Le monde orient. 5: 241, T. E. KARSTEN, Germanisch-finn. Lehnwortstudien s. 9, 85). Seitdem hat aber Y. H. TOIVONEN, FUF. Anz. 18: 48 ein ostjakisches *kīles* 'unter freiem himmel in den schnee gegrabener ruheplatz mit unterlage von zweigen und bei regen mit einer scheibe birkenrinde als schutz' herangezogen. Hier macht die geographische entfernung und der

bedeutungsunterschied den finnisch-ostjakischen wortzusammenhang zweifelhaft. Das finnische wort ist *nur* finnisch (aus Finnland) bekannt und das damit verglichene germanische wort ist gerade in Finnland — im selben lande — gebraucht worden. Da alle zwischenglieder fehlen, scheint mir die finnisch-ostjakische gleichung aus dem gesichtspunkt der wortverbreitung etwas gewagt, ganz wie z. b. der vergleich eines *nur* germanisch und arisch belegten indogermanischen wortes. Ausserdem liegen die germanisch-finnischen bedeutungen einander näher als die finnisch-ostjakischen. Bei den erstgenannten handelt es sich um tierhöhlen, bei der ostjakischen nur um einen ruheplatz im schnee.

6. Fi. *vanne'* (G. *vante(h)en*) 'reif, band der gefässe', weps. *wandeh* dass. Das wort ist nach herkömmlicher auffassung germanischer herkunft < got. *wandus* usw. (THOMSEN, Einfl. 181 usw., Bibliogr. Verzeichn. 125). THOMSEN (s. 103, n. 5) verweist jedoch auf die abweichenden endungen. Diese schwierigkeit besteht aber nicht mehr, denn das germanische wort lässt sich ungezwungen als alter *es*-stamm erklären (vgl. meine Lehnwortstudien s. 101 f. und THOMSENS zustimmung in Samlede Afhandlinger Bd II, s. 255), wobei gerade das ostschwedische den beweis für meinen ansatz liefert (estland-schwed. *wander* n., vgl. schwed. dial. *höder* n.: *kiides*). Y. H. TOIVONEN hat FUF. 19: 117 die germanische formentwicklung nicht verstanden, sondern beruft sich auf THOMSENS unhaltbare bemerkung v. j. 1869—1870 über den unterschied zwischen got. *vandus* und fi. *vanne'*. Das von TOIVONEN herangezogene syrjänisch-wotjakische wort liegt begrifflich ferner. Wenn trotzdem ein zusammenhang existiert, was auch ich für möglich halte, liegt auch hier sprachmischung vor.

Bei der beurteilung eventueller entlehnungen besonders vom germanischen heraus ist also die grösste vorsicht vonnöten, und zwar nicht nur von seiten der germanisten sondern auch der fenno-ugristen. Die im verlaufe der jahrzehnte von germanisten und anderen hier gemachten verstösse sind gewiss viele. Sie erklären sich aber leicht: aus der bisherigen unmöglichkeit, den lexikalisch noch nicht zugänglichen finnisch-ugrischen wortschatz zu überschauen. Und meines dafürhaltens sind sie auch nicht so gefährlich: auch die verfehlten wortkombinationen haben öfters ihre bedeutung, wenn auch nur

eine mittelbare, denn u.a. ist ein reiches finnisches wortmaterial in dieser weise öfters zum erstenmal unter wissenschaftliche diskussion gezogen worden. Andererseits zeigen sich die reinen fenno-ugristen nicht selten etwas allzu bereitwillig, die möglichen germanischen wortzusammenhänge ganz abzuschreiben. Ausser den oben behandelten fällen (n:ris 3—6) erwähne hier noch die m.e. evidente zusammenstellung fi. *vaania* 'dem wilde auflauern': altwestnord. *vāni-*, neuschwed. dial. (Wästerbotten) *vån* (< **vāni-*) 'vorrichtung zum fang von tieren'. Das finnisch-ugrischerseits herangezogene mordwinische *vanəms* 'schauen' etc. hat — im vergleich mit dem geographisch naheliegenden und in sowohl formaler als begrifflicher hinsicht zutreffend gleichen nordischen, vor allem auch ostnordischen worte — eine allzu allgemeine, unbestimmte bedeutung um in diesem zusammenhänge überzeugen zu können. Höchstens auch hier sprachmischung.

Und zuweilen sind die jüngerer königlicher als der könig selbst. Das finnische wort *kunta* 'gesellschaft' (ursprünglich nur als zweites kompositionsglied) wurde von THOMSEN 1869—70 als germanisches lehnwort erklärt. Die deutung (< got. *-kunds*) war offenbar falsch und in »Beröringer« (1890), s. 28 n. 1 wurde sie zurückgenommen: das finnische wort war »wahrscheinlich« nicht-germanisch. In THOMSENS »Efterskrift« (1919) begegnet dasselbe wort aber unter denjenigen, für die man kontamination eines echten und eines entlehnten wortes in betracht zu nehmen hätte. Bei Y. H. TOIVONEN FUF. 18: 48 (1927) heisst es nun von den germanisten, dass sie sich oft wenig darum kümmern, ob für ein finnisches, estnisches usw. wort, das sie als germanisches lehnwort erklären wollen, finnisch-ugrischerseits möglicherweise eine erklärang und eine entsprecherung gefunden worden ist, und so würde ich verfahren, wenn ich z. b. fi. *kunta* trotz den für das wort bis aus dem ungarischen beigebrachten entsprecherungen kategorisch als germanisch erkläre. Dass finn. *kunta*, wie schon THOMSEN 1869—70 zugibt, möglicherweise mit wogul. *kant*, ung. *had* 'familie, nation, heer, krieg' irgendwie zusammenhängt, habe ich in der tat nirgends bestritten, ich behaupte nur, dass die finnische und estnische verwendung des kompositionsgliedes *-kunta* vor allem als landschaftsbezeichnung mit den altuppländischen *-hunda-terri-*

torien eine so vollkommene ähnlichkeit aufweist, dass vor einer historischen und kulturhistorischen sprachbetrachtung hier ein zusammenhang unmöglich zu leugnen ist, wie heutzutage unter den sprachhistorikern auf diesem gebiete auch wohl allgemein anerkannt wird. Man beachte dabei, dass Uppland archäologischerseits das alte kulturhistorische mutterland Finnlands ist und besonders auch dass der finnisch-estnische landesname *Ruotsi* 'Schweden' anfänglich mit der uppländischen seelandschaft Røds-lagen identisch ist. Operiert ja doch die heutige wortforschung nicht nur mit blossen wörtern. Die sachen sind ihr nicht weniger wichtig.

In fällen wie denjenigen, die ich hier erörtert habe, müssen bedeutungsinhalt und geographische verbreitung genau erwogen werden. Zu berücksichtigen ist, dass die finnisch-ugrische sprachgemeinschaft vielleicht seit 3,000 jahren aufgelöst gewesen ist und dass vor allem die ostseefinnen seit dieser zeit sich mit verschiedenen indogermanischen stämmen in intimster weise berührt haben, u.a. mit den germanen seit mehr als 2,000 jahren.

Helsingfors, juli 1928.

Suomen *ts*:n astevaihtelu.

Kirjoittanut

LAURI KETTUNEN.

I. *ts* astevaihteluteoriassa.

On vanhastaan tunnettua, että *ts*:n edustus suomen murteissa on hyvin kirjava (*metsä, mettä, meθθä, messä, mehtä* j.n.e.), jota kirjavuutta monessa murteessa vielä lisää tämän äänneyhtymän erikoisen mielenkiintoinen astevaihtelu (*metsän, mesän, mehän* j.n.e.). Eri edustusalueetkin ovat pääpiirteissään tunnetut, varsinkin senjälkeen kuin HARRY STRENG v. 1907 kokosi siihen aikaan saatavissa olleet tiedot tutkielmaansa »Konsonanttiyhtymä *ts* suomen kielessä» (Suomi IV 5, Vähäisiä kirjelmiä XXXVIII) sekä julkaisi samalla tunnetun *ts*-karttansa. Siihen aikaan oli jo tietysti suomen murteiden *ts*:llä mitä tärkein sija astevaihteluteoriassa. Lyhyessä katsauksessa »*ts* yhteissuomalaisena aikana» Streng sovittelee suomen murteiden edustusta, Setälän ja Ojansuun mukaan, senaikaiseen astevaihtelukaavaan, jonka mukaan nykyinen *ts* ja *ss* olivat ikivanhan paradigmaattisen *ts:δs* vaihtelun vahvan asteen yleistystä, kun taas muut edustustavat olivat lähtöisin heikosta asteesta. Kuten tunnettua, muutti SETÄLÄ myöhemmin uudessa astevaihtelututkimuksessaan (»Über art, umfang und alter des stufenwechsels im finnisch-ugrischen und samojedischen», Helsinki 1914) entisen kantansa, ja sen mukaan *ts* jäi heikon asteen yleistykseksi, kun taas *ss* olisi yleistynyt vahvasta asteesta; vahvassa asteessa hän näet edellyttää jälkikomponentin muutenkin olleen hallitsevassa asemassa ja siis kyenneen myös assimiloimaan edellisen komponentin itseensä. Täsmällisemmin ja varmassa muodossa esittää Setälä ajatuksensa Tietosanakirjassa (9, s. 349)¹, jossa hän suomen murteiden tärkeim-

¹ Miltei samoin sanoin esittää hän asian jo v. 1910 ilmestyneen Suomen kartaston tekstiliitteeseen kirjoittamassaan lyhyessä suomen murteiden katsauksessa. Todistelun hän sanoo esittävänsä toisessa yhteydessä, tarkoittaen kai mainittua 1914 ilmestynyttä uraalilaista astevaihtelututkimustaan.

mät edustustavat lueteltuaan sanoo: »Tämä kirjavuus on syntynyt siitä, että alkujaan koko suomen kielen alueella (*ts:stä* syntynyt) *ss* on taivutuksessa vaihdellut *θs:n* (*δs:n*) kanssa: on sanottu esim. *messä*, mutta gen. *meθsän (aik. *medsän*). Vaihtelu jäi kuitenkin pois käytännöstä, ja vain toinen tai toinen vaihteluaste säilyi. Toisaalla yleistyi vahva aste *ss*, toisaalla heikko aste *θs*. Jälkimmäisestä syntyi toisaalla *ts* (*tš*), toisaalla aluksi *θθ*, mikä edustus historiallistenkin todisteitten mukaan oli sangen yleisesti levinnyt suurella osalla suomenkielen aluetta; myöhemmin tuli edelleen *θθ:stä* toisaalla *tt*, toisaalla *ht*. OJANSUU, joka yleensä tarkoin oli omaksunut astevaihteluteorian sekä sitä suomen murteiden ja lähisukukielten aineksilla tukenut ja kehitellyt, oli ottanut *ss*-edustukseen nähden jyrkästi toisen kannan. Hän näet piti sitä tuon ikivanhan vaihtelun *heikosta* asteesta (*δs:stä*) lähteneenä (ks. FUF XI, Heft 1—2, s. 152—154). Ojansuu ei tästä kannastaan myöhemminkään luopunut (ks. Äännehistoriallisia lisiä s. 34, Vähäisiä kirjelmiä XLVI, Suomi IV 14), niin innokkaasti kuin hän itse vaihteluteoriaa muuten puolustikin. Muut tutkijat, sikäli kuin ovat joutuneet tekemisiin suomen murteiden edustuksen kanssa, lienevät yleisesti asettuneet Setälän knanalle, mutta mikä minkin suhde lienee tässä kysymyksessä ollutkin (vrt. esim. PAASONEN, Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte, s. 168, vaikka hän ei siinä suomen vaihtelua käsittelekkään), näkyy itse *ts:n* ikivanhan astevaihtelun olemassaoloa ja sen heijastumista suomen edustuksen kirjavuudessa pidetyn todistettuna asiana, jota ei ole käynyt epäileminen. ¹

¹ Sen jälkeen kuin tämä tutkielma oli — tosin pienemmässä koossa — jo kirjoitettu sekä esitettynäkin (Kotikielen seuran kokouksessa 5. II 25 sekä paria vuotta aikaisemmin luennoilla Tarton yliopistossa), on RAPOLA tehnyt (Abraham Kollaniuksen kielestä, Helsinki 1927, s. 48) jossakin määrin yllättävän ilmoituksen, että hän katsoo velvollisuudekseen — tosin mielipidettään perustelematta — merkitä eriyvän kantansa, nimittäin, että »myöhäiskantasuomessa todennäköisimmin on esiintynyt kvalitatiivisesta vaihtelusta irtautunut *ts* (kenties *ʔs ~ ʔs*)». Mutta itseasiassa näkyy Rapola tässä kannattavan (ehkä huomaamattaan) ÄIMÄÄ, joka »Astevaihtelututkielmissaan» (1919) oli lausunut, että suomen murteiden kirjava edustus on foneettisesti selitettävissä pelkästä *ʔs*-edustuksesta lähteneeksi.

Tämä kanta on hyvin tyypillinen koko sille tavalle, millä suomen kielen astevaihteluilmiöitä on totuttu katselemaan. Ennenkuin vakavaa äännehistoriallista tutkimusta on yritettykään — eikähän edes tutkimusaineiksi ole useista kielistä riittävästi olemassa —, teorioidaan kaikenlaiset vaihtelut joidenkin epämääräisten ja lisäksi hyvin summittaisesti konstruoitujen ikivanhojen vaihtelujen kuvastajiksi sekä rinnakkaismuodot arvellaan sellaisten vaihtelujen asteyleistyksiksi. Tämä Vernerin lain periferiassa syntynyt oppi samalla kuvastaa tuota meilläkin niin voimakkaasti väritettyä junggrammatikkojen poikkeuksettomuusoppia, joka optimistisesti luuli — kauniiden ensi voittojensa rohkaisemana — voivansa paljastaa selvät ja suoraviivaiset »lait» hämärimpienkin ilmiöiden selitykseksi. Niin mystillisiltä näyttäviä ja houkuttelevia kuin myöskin suomen kielen *ts:n* vaihtelutapaukset ovat, ei niiden selvittelyyn ainakaan liene lähdeittävä väärästä päästä, kaukaisten sukukielten hämärästä, vaan lähinnä suomen kielestä itsestään, yhtä vähän kuin muita vaihteluteorioita on suomeen ja sen lähisukukieliin sovellettava, ennenkuin niiden soveltumista vastaan puhuvat seikat on selvitetty — vaatimus, jota tuo tosin yhä vain »vorläufige mitteilungen'ien» merkeissä kulkeva astevaihteluteoria erikoisesti näyttää väheksyvän. Niinpä *ts:n* edustuksessa olisi vähin etsimisin ollut nähtävissä tapauksia, joissa tavu on pysyvästi avoin tahi pysyvästi suljettu, mutta siitä huolimatta samanlainen *ts:n* edustus kuin kaikissa muissa sanoissa. Olkoon, että esim. tyyppin *ruotsalainen, ruossalainen, ruhtalainen* j.n.e. tahi *ratsastaa, rassastaa, ratastaa, rahastaa* j.n.e. (joissa siis yhdessä paradigmassa on pysyvästi avoin, toisessa pysyvästi suljettu tavu) selitettäisiin saaneen nuo teorian vastaiset heikon ja vahvan asteen edustajansa läheisten, vaihtelussa esiintyvien tyvisanojensa (*ruotsi : ruotsin, ratsas : ratsaan*) analogiasta (mikä väite kylläkin olisi vähän umpimähkäinen) tahi että sellainen, tavuasemaltaan pelkkää vahvaasteisuutta edellyttävä nimi kuin *Ätsävä, Ässävä, Ähtävä* tahi *Ätsäri, Ässäri, Ähtäri* olisi ruotsalaisesta lähtömuodosta saanut vastoin kaikkea odotusta myös »heikon» asteensa (joskin *ts:llistä* lähtökohtaa näissäkään tuskin on järjellistä syytä kieltää), niin olisi ennen kaikkea ollut kiinnitettävä huomiota *ts:n* edustukseen

kaudempana sanassa, jossa teorian mukaan klusiilien astevaihtelua vain rajoitetuissa tapauksissa on esiintynyt. Kun siellä kuitenkin näemme, vieläpä sellaisessa suljetussa ryhmässä kuin prolatiivissa, yleensä kaikki *ts:n* »asteyleistykset», niin olisi kai tämäkin suuri kysymysmerkki ollut poistettava, ennenkuin teoria omisti itselleen yleispätevyyden arvon.

Vaikka onkin helppo osoittaa, että suomen murteiden *ts:n* edustus ei ole ilman ylipääsemättömiä vaikeuksia selitettävissä tuolla sovinnaisella tavalla, niin on uuden, kaikin puolin tyydyttävän selityksen löytäminen sekin niitä vaikeita tehtäviä, joita äännehistoriallisen tutkimuksen nykyisellä, verrattain alkeellisella kannalla ollen näemme kaikkialla niin runsaasti. Koettakaamme ensin tarkastella eri edustustapoja, vaikka monia yksityiskohtia valaisevia tietoja erinäisistä murteista vielä puuttuu.

II. *ts:n* edustus ensi tavun jäljessä.

Tässä asemassa tulee kysymykseen *ts* seuraavissa tapauksissa:

a) Nominien ja verbien vartaloissa, esim. *metsä, metso, otsa, vitsa, vatsa, veitsi, ruotsi, ruotsalainen, loitsu, patsas, ratsailla, katsoa, katsastaa, kutsua, etsiä, viitsiä, lietsoa, loitse-, kaitse-*. — Huomattakoon myös sanat *suitset, päätset*, joita pidetään *-nen* nomineihin kuuluvina.

b) Prolatiiveissa, esim. *maitse, suite, päitse* (sikäli kuin niitä murteissa yleensä tunnetaan).

c) Lukusanassa *seitsemän*.

d) Pronominissa *itse*.

ts:n yleisedustus on suomen murteissa seuraava. (Alueiden rajoja emme luettele tarkasti pitäjittäin, koska ne selviävät oheenliitetystä kartasta I.)

1. Astevaihtelematon *ts*. Esiintyy vain Kannaksella, esim. *metsä* (s.o. *metsä*): *metsäst* (s.o. *metsäst*), *metso*: *metsöl*, *patsät*: *patsäs*, *suitsèt*, *vitsa*: *vitsäl*, *itse* j.n.e. Imperatiivimuodossa *kaţso* tapaa joskus (ainakin Uudellakirkolla) affrikaatan ikäänkuin aikaisemman vaihtelun heikon asteen merkkinä, mutta kun sana on interjektsionaalinen luonteeltaan (siitähän on lyhentynyt interjektsiooni *kas*),

niin voisi affrikaatta tässä olla kvantiteettireduksiona. Todennäköisemmin on tämä interjektsionaalinen muoto kuitenkin idempää tullut laina.

2. *tš'* (tahi *ttš'*) : *tš'*. Tämä tyypillinen karjalais-edustus esiintyy Suomen aunukselaisissa murteissa (Salmi, Suojärvi, Suistamo), mutta jossain määrin aina Sortavalan seuduillakin, esim. *metš'ä* (tahi *metššä*) : *metš'än*, *kaš'ou* : *kač'š'on*, *kuš'uy* : *kuč'š'un*, *vejš'i* : *vejš'en*.

3. *tš* (tahi *ttš*) : *tš* — siis edellisen kaltainen vaihtelu, jossa *t* ja *s* ovat palatalisoidut, mutta *s* terävähälyisiin sibilantteihin kuuluva. Tällaista vaihtelua olen todennut Impilahdelta, ainakin sen luterilaiselta väestöltä. Esim. *kašö* (*nim_pahasti*) : *kačšön*, *paššäm* (*piššä*) : *pačšäs*, (*se*) *kuššu* (*käššä*), (*mie*) *kučšun*, *ošša*, *oššä* (*kivistä*) : *očšassa*, *račšästä*.

Etuvokaalin *e:n* ja vielä vähemmän *i:n* jäljessä tahi edellä ei vierreinen konsonantti ole palatalisoitu, esim. *metšü* : *metššässä*, *metšo* : *metššöt*, *liešomä* : *liečšön*, *ručši* (»mikä ručši lienö») sanotaan tuntemattomasta sisämaalta tulleesta kulkijasta) : *ručšiksi*, *suišši* : *suičšèt*, *päjššèt*, *elši* : *ečšin* (*vuota mie ečšim_mä tšjü löšvän*), *vejšši* : *vejššèt*, (*mie*) *ičšè*. — Heikon asteen affrikaatta vivahtaa palatalisoituun *t:hen*.

Mainittakoon, että *s:n* sibilanttihäly on paikoin karjalassakin hyvin heikko. (Esim. Uhtualla on *tš' : tš'* edustuksen rinnalla myöskin tässä mainittua ääntämistä havaittavissa.)

4. *tš' : š'* tahi *ts : s*. Tällaista omituista vaihtelua näyttää jossakin määrin esiintyvän kahden edellämainitun alueen välimaissa, Jaakkiman seuduilla. Edellistä niistä olen merkinnyt Lumivaaran pitäjältä (Harvian kylästä). Esim. *pačš'ogt* : *paš'as*, *kačš'ö* : *kaš'on*, *metš'o* : *meš'om_poiška*, (*mänim_*)*metš'ä* : *meš'ässä*, *ručš'alaine*, *suiš'et*, *viš'a* : *viš'alla*¹. — Toisesta paikasta samaa pitäjää (Kalksalan kylästä, Laatokan rannalta) ja jossakin määrin Jaakkimastakin olen merkinnyt *ts : s*, esim. *pačš'ogt* : *pasas*, (*kaks*) *metš'og* : *mesom_*

¹ Minulla ei ole ollut tilaisuutta ottaa selvää, onko tämä ääntäminen paikkakunnalla yleinen. (Muistiinpanot tehty Viipurin lääninvankilassa kesällä 1925.)

poika, kalsomoa : kason. (Kuitenkin *kuksutti, päiiset, etsin, itse,* jotka muodot lienevät eteläistä vaikutusta.)

5. Vaihtelematon *ss.* Tämä edustus on yleinen Kannaksen pohjoispitäjissä ja Säkkijärveltä pohjoiseen, osittain aina Juvalle saakka. (Kaakkoissavolainen *ht : h*-kiila ulottuu kuitenkin Viipuria kohti.) Esim. *messä : messäs, passas, messopoika, pössi, suisset, jous-sen, kussun, essin, rassustimet.* On kuitenkin huomattava, että tällä alueella näyttää vanhemman polven ääntämisessä olevan tahi olleen (esim. Jääsken ja Muolaan seudulla) *ss*:stä poikkeavaa väljempää spiranttisuutta: »kielen ollessa *t*-asennossa äännetään *s*- ja *h*-äänneet yhtäkaa, niin ettei *t*-ääni kuulu» (J. Uodin maininta, ks. Strengin tutkimus s. 1, muist. 2). Samoin Salenius (Suomi II, 10, s. 258) sanoo Säkkijärven *ss*:n olleen »toisinaan kuin pehmeä *tt*». Varmaankin *t*:n klusiiliartikulatsioni oli väljennyt, mutta ei ehtinyt vielä muodostua seuraavan *s*:n kaltaiseksi. *ss*-alue näyttää jatkuneen myös pitkälle Uudellemaalle (Pornaisissa on ollut säännöllinen *ss*, Tuusulassa kuulee *kasson* 'katson', ja *ss*:n jälkiä lienee tavattu laajemmallakin alalla, ks. Strengin tutk. s. 26, 27). Vaihtelemattoman *ss*:n aluetta ovat Pohjanmaan neljä pitäjää: Halsua, Veteli, Kaus-tinen ja Ähtävä, esim. *messästä, vissalla, seissemän, suisset, isse.* Sen edustuksen mahdollisesta yhteydestä edellämämainitun *ss*-alueen kanssa myöhemmin.

6. *ss : s.* Edellämämainitun vaihtelemattoman *ss*:n alueen pohjois-päässä (Taipalsaari—Mikkeli) sanotaan esim. *messä : mesässä, passat : pasas, ossa : osassa, vissa : (lööp) visalla, kassomä : kasotä, (pitä) essiä : esin, jous-samet* ('joutsenet'), *seissemä : seisentä, suissiä : suiset, päiset, issēs* ('itseäsi') : *ise* 'itse'. Poikkeuksellisesti kuitenkin (Mikkeli:) *ruussin kieltä, messom pesä*; kai toisen murrekannan vaikutusta. Mutta toisaalta ovat vaihteluun mukautuneet myös *ss*-sanat esim. (Mikkeli:) *kissa : kisas, pässi : päsisä.*

Huomattakoon *ts > ss* muutos (lehmälle käytettävässä) interjektsionissa *vaási*. Pohjoisempana (esim. Jor.) se on *vaiši* tahikka vielä alkuperäisemmässä muodossaan (esim. Suonenj.) *vaet si·he*.

Toinen vaihtelualue on länsi-Uudellamaalla Lohjan seudulla (Lohja, Karjalohja, Sammatti, vieläpä osittain Vihti, Nummi ja Pyhä-

järvi), esim. *messä* : *mesäs*, *vissa* : *visäl*, *viso* (‘vitsoja’), *ossa* : *osäs*, *ruassalaine(n)*, *sejssämä(n)*, *mesäs* (‘metso’), *mesäksem_peli*, *kasò*. Kuitenkin väitettiin sanottavan *isse* (‘itse’). — Huom. myös nuoret lainasanat kuten *plassi* (‘paikka’, ruots. *plats*) (»älä istu minim plassin»).

7. Vaihtelematon *ðð*. Tällainen äänne — alveolaarinen tahi interdentaalinen soinniton spirantti — jonka tapaista (kai suoraan *ts*:stä kehittyneenä) mainitsimme tavattavan vanhan polven ääntämisessä myös Kannaksella, esiintyy nykyisin eräissä Ala-Satakunnan pitäjissä (Kauvatsalla, Kokemäellä ja Huittisissa), niissäkin vain vanhimmilla kielenkäyttäjillä (nuoremmilla *tt* : *tt*, ks. IKOLA, Ala-Sat. murt. I, s. 159). Esim. *kavððö*, *kavððella*, *meððäsä*. *sujððet* j.n.e.

8. *ðð* : *ð*. Tavataan Rauman seuduilla lounaismurteissa, esim. *meððä* (‘metsää, metsään’) : *meðä* ‘metsät’, *viðða* (‘vitsaa’) : *viðäst* ‘vitsasta’, *pavððal* : *pavðäs*, *kuvðutti* j.n.e. Nuoremmilla pyrkii valtaan *tt* : *t*.

9. *hh* : *h* esiintyy saarekkeena *ðð* : *ð* murrealueella (Korven kylässä Hinnerjoella), esim. *mehhä* (‘metsään, metsää’) : *meh^hst*, *vihha* (‘vitsaan, vitsaa’), *mihmari* (‘juhannus, messumaari’, ruots. ‘midsommar’) j.n.e. Tämä edustus on ilmeisesti kehittynyt — nähtävästi eristetyllä alueella — edellämainitusta (ks. OJANSUU LMÄH II, s. 75).

10. Vaihtelematon *tt*. Kuten kartasta näkyy, on tämä alue hyvin laaja: se käsittää yleensä n.s. länsisuomalaiset murteet, alkaen Viipurin läänin länsiosista ja jatkuen länteen mainittuun *ss* : *s* alueeseen saakka, ulottuu edelleen miltei yli koko Hämeen (vain koillinen nurkka toista, *ht*-edustusta), miltei yli koko Satakunnan ja kokonaan yli Etelä-Pohjanmaan; edustuksen katkaisee pohjoisempana *ss*- ja *ht*-alue, mutta se alkaa uudestaan Pohjois-Pohjanmaalla (Salon, Vihannin ja Rantsilan kohdalla) ja käsittää Perä-Pohjolan, lukuunottamatta itäistä *ht*-aluetta, sekä Tornionkin murteen rajan tällä ja tuolla puolen. Tällä laajalla alueella siis sanotaan esim. *mettä* : *mettässä* (*mettäsä*, *mettä*), *kattomä(n)* : *katton*, *ettimä(n)* : *ettin*, *vittalla*, (*vittal*), *itte*, *suittet*, *päittet* j.n.e.

11. *tt* : *t*. Tätä vaihtelua tavataan kahdella erillään olevalla alueella: a) edellämainitun *tt* : *tt* alueen itäreunassa (Mäntyharju

—Virolahti), esim. *mettä* : *metässä*, *otta* : *otassa*, *vitta* : *vitalla*, *metto* : *metot*, *kattova* : *katon*, *veitti*, *päitet*, *suihet*, *ite*. (Kuit. *vajtsi* < *vajit siihen*, interj. lehmälle). Savitaipaleen (jossa myös *ss*) ja Luumäen kohdalla lienee kuitenkin *tt* : *tt* edustus pääsemässä voitolle, niin että alue ei enää ole oikein yhtenäinen.

c) Suurimmassa osassa lounais-Suomea (mainitun Rauman *θθ*-edustuksen ja Ala-Satakunnan *tt*-edustuksen rajaan saakka) sekä läntisimmässä kolkassa Uttamaata (Pusula, Nummi, osittain Vihti), esim. (loun. murt.) *mettä* 'metsään, metsää' : *metä* (gen.), *neittä* 'neitsyt'; *neittä* 'neitsyen', *kuttu* 'kutsuu' : *kututti* 'kutsuttiin', (Vihti, usein) *kattelä* : *katella*, *kuttu* : *kututtin* (tav. *mettä* : *mettän* j.n.e.). — Kuten mainittu, tuntuu tämä edustus olevan myöhään kehittynyt ja osittain kehittymässä *θθ* : *θ* edustuksesta, jollaista alueen itäkolkassakin (Pyhäjärvellä) vanhimmilla vielä kuulee.

12. Vaihtelematon *ht*. — Itäsuomalaisten murteiden (lukuunottamatta Kannaksen seutua ja *ss*-aluetta) luonteenomaisuuksiin kuuluu *mehtä* tyyppi, joka onkin maamme laajin *ts*:n edustusalue (ks. karttaa). Heikon asteen edustuksessa jakaantuu tämä alue, kuten alempana näemme, useihin osiin, ja heikon asteen *ht*-alue on suhteellisesti pieni: se käsittää koilliset hämäläismurteet (Padasjoelta ja Hartolasta, osittain Sysmästäkin alkaen pohjoiseen). Tämän edustuksen katkaisee Savosta päin Evijärvelle tunkeutuva murrekiila, mutta se alkaa taas Lestijärveltä ja jatkuu ranta-alueelle. Esim. *mehtä* : *mehtässä*, *vihta* : *vihtat*, *ohtassa*, *ihte*, *suihet*, *kahtoppas*, *kuhtutti(n)*, *en vihti* j.n.e.

Omituista, että vaihtelematonta *ht*:tä tavataan (omien havaintojeni mukaan) jossakin määrin myös kaukana idässä, Kurkijoella ja vähin Parikkalassakin, vaikka molemmissa tämä edustustapa näyttää olevan häviämässä. (Elisenvaarassa: *mię kahton*, *pahtas*, *kuhtun* ~ *kuhun*, Parikkalassa: *mehtässä* ~ *mehässä* ~ *messässä*, *vihtalla*, ~ *vihalla*).

Pantakoon heti merkille, että vaihtelematon *ht* esiintyy alueella, jossa (Padasjokea lukuunottamatta) alkup. *ht* esiintyy *ht* : *h* vaihte-lussaan: *tahtō* : *tahon* (paikoin *tahjon*), *lähtē* : *lähen* — siis puhtaasti »itäsuomalaisten» murteiden piirissä.

13. *ht* : *h*. Tämä vaihtelu esiintyy puhtaimpana savo-karjalaisen

kielialueen eteläliepeellä (Tohmajärvi—Pälkjärvi—Ruskeala linjalta lounaaseen Parikkalan—Sulkavan seuduille saakka), esim. *mehtä*: *mehässä*, *ohta*: *ohassa*, *mehom_poeka*, *vihat*, *kahon*, *rahasti(n)*, *~ rahustin* (Kesäl.), *ehin*, *ihtesä*: *ihe*, *ev_vihi*, *sejhentä*, *jouhe(n)* (: *jouhteneks*). Mutta tätä edustusta jatkuu, vaikkakin enimmäkseen rinnan *ht:t* edustuksen kanssa, paitsi pohjoisiin rajapitäjiin (esim. Kiihtelysvaara, Heinävesi, Joroinen) lännemmäksikin (yli Mikkelin *ss*-alueen) Hirvensalmelle ja Kangasniemelle sekä edelleen, sekaisin *ht:t* edustuksen kanssa, läntisiin ja pohjoisiin savolaispitäjiin saakka (Viitasaari, Pihtipudas, Kiuruvesi, Sonkajärvi y.m.).

14. *ht:t*. Tämä on yleisintä savo-karjalaista edustusta ja ulottuu sekä pohjoiseen että länteen aina rantaseudulle asti (vaihdellen paikoin *ht:ht* tahi *ht:h* edustuksen kanssa). Esim. *mehtä*: *metässä*, *pahtät*: *patas* (kuit. myös *pahas*, esim. Jor., Suonenj., Rautal., Maaninka), *otassa*, *vitat*, *katon* (kuit. esim. Jor. myös *kahon*, *kahoppas*), *kutun* (paikoin *~ kuhun*), *metom_poeka*, *etin* (paikoin *~ ehin*), (*vejht*): *vejtellä*, *sujet*, *päetet*, *ratastimet*, (*ihtesä*): *ite*, *ruhtalaene* (Jor., Rantas. myös *ruossalaene*): *ruftiks* (*~ ruossiks*).

Kuten esimerkeistäkin näkyy, on tälle alueelle tunkeutunut jossakin määrin myös naapurimurteiden edustusta. Mainittakoon lisäksi tuo — suhteellisesti harvinainen — 'joutsen' nimi (joka muuten nuoremmilla alkaa olla kaikkialla *ts*:llinen); se näkyy olevan koko levinyt muodossa *jouhen* (: *jouhtenet*), myös alueelle, jossa (kuten Leppävirroilla) esim. paikannimi *joutellahi* viittaa aikaisempaan odotuksenmukaiseen edustukseen. — *ts* tahi tavallisempi *fs* on tällä alueella myöskin tunnettu. Yleinen se on interjektiosissa *niitse* tahi *niitses_sen* ('kas, kas vaan', < *nät se* < *näet sen*), samoin jo yllämainitussa *vatsi* (< *vajt siihen*) (*ss*-alueella kuit. *ts* > *ss*: *vašsi*). Tapaa paikannimiä, joissa yhtymä on syntynyt sisäheitosta, esim. (Jor.) *katsallaht* (kirjoissa *Katisenlahti*, mutta kenties < *katitsan*), *vuotsi suq* (? < *vuotisen*-). Eräissä myöhäisissä lainasanoissa esiintyy *ts* myös, esim. *pitsi*, *putсата* ('puhdistaa'), *latsi* (merkit. 'hautausmaa', vrt. ruot. *plats*). Näissäkin siis (paitsi *-itsi*-yhtymissä) merkillisesti *p a l a t a l i s o i t u t*, samoin kuin niissä *ts*-sanoissa, joita kirjakielen mukaan lausutaan (esim. *vatsa* pro

maha, ratsastä, ratsu y.m.). Kun karjalan kielen sanoja jäljiteltäessä (karjalaiset kulkukauppiat liikkuvat ennen kaikkialla Savossa) *tš'* korvattiin *ts*:llä, voi tämä palatalisatsioni olla sitä tietä saatua, mutta osittainhan se on myös sisäheittomuodoissa äännelaillisestikin syntynyttä. — Mainittakoon lopuksi, että tämä murteen fonetiikalle lopulta tutuksi tullut yhtymä on suosittu — kuten tällaisissa tapauksissa on yleensä laita — kaikenlaisissa deskriptiivis-onomatopoeettisissa sanoissa, kuten *lätsüttä, rätsäht, kutsaht, lötsöttä* j.n.e.

Jos yhdistämme edellä luetellut alueet suuremmiksi ryhmiksi, niin saamme niitä seuraavat viisi: 1) *ts-*, *tš'*-alue kaakossa; vain Laatokan luoteisrannalla on sisämaan edustus tämän alueen katkaissut tai katkaisemaisillaan. 2) *ss*-alue, eteläsavolais-kannakselainen. Jos tosiaan tästä edustuksesta on jälkiä eri seuduissa Uuttamaata sekä aina Virroissa ja Saarijärvellä (ks. Strengin tutkimus s. 26, 27), niin eivät länsi-Uudenmaan ja Pohjanmaan nykyiset *ss*-alueet ole aivan itsenäisesti syntyneitä saarekkeita. Mutta siihen katsoen, että *ss*:n asemesta on eri paikoissa tavattu vielä jonkinlaista *ts*:ään vivahdavaa kompromissiaännettä, eivät nämä alueet ilmeisesti ole voineet suorastaan *ss*-kannasta haarautua, joskin niiden edustus on voinut olla geneettisessä yhteydessä keskenään. (Kysymyksen ratkaisuun vaikuttaa oleellisesti se tulos, johon näiden murteiden muiden yhteispiirteiden yksityiskohtainen tutkimus johtaa.) 3) *θθ*-edustus Rauman seuduilla ja osittain Ala-Satakunnassa (aikaisemmin laajemmalla alueella), sekä *θθ*:stä kehittynyt: 4) *tt*-edustus, joka on ulottunut aikaisemmin yhdenjaksoisesti pitkin länsirannikkoo pohjoiseen, vaikka savolainen asutus on tämän murrevyön Keski-Pohjanmaalla katkaissut. 5) *ht*-edustus, joka on alueeltaan laajin, käsittäen varsinaisimmin koko itä-Suomen, lukuunottamatta sen kaakkoista kulmaa.

III. *ts*:n edustus kauempana sanassa.

Kauempana sanassa on *ts* esiintynyt seuraavissa ryhmissä:

a) *-itse*-vartaloisissa verbeissä, esim. (*tarvita* :) *tarvitsen, keritsen, karhitsee, kyäditsee, ansaitsee* j.n.e.

b) *-ts*-nomineissa, kuten *karitsa*, *katitsa* (*katiska*), *lavitsa*, *kuurnitsa*, *paatsain* (< *pakatsa-), *kupitsa*.

c) Prolatiivin päätteessä, esim. *ylitse*, *alitse*, *sivuitse*, *lävitse* j.n.e. (myös *maitse*, *suitse*, *päitse*).

Vielä tulee *ts* kysymykseen *-nen*-loppuisten nominien taivutuksessa: (*punainen*;) *punaisen*, *punaiselle*, *punaiset*, *punaisia* j.n.e. Useat tällaisista nomineista viittaavat näet eräissä länsisuomal. murteissa *ts*-edustukseen (esim. Etelä-Pohjanmaalla: *lakehittet* 'lakeiset', *omahittet* 'omaiset', *viluhittet* 'viluiset', joissa *tt* < *ts*), mutta yleinen on kaikissa suomal. murteissa pelkkä *s*¹, samoin kuin lähisukukielissäkin (paitsi eestissä, jossa osittain *ts*). Kun koko tämä tyyppi on johdoltaan vielä epäselvä (*t* näkyy, kuten lapin muodoista on päätetty, esiintyneen palataalinasaalin ja *s:n* välissä, joten se on voinut kadota myös ennen kuin palataalinasaali kehittyi diftongin *ɨ:ksi*), tyydyimme sen vain tässä mainitsemaan.

Samoin näkyy *ts* voineen esiintyä eräissä *-ise*-johtoisissa verbeissä, kuten *värisen*, *vapisen* (Agricolalla *wapitzen*), mutta ne ovat ehkä vain sekaannuksesta joutuneet *ts*-ryhmään.

Katsokaamme, missä määrin siis varsinaisissa *ts*-tapauksissa edustus ensi ja toisen tavun rajalla sekä kauempana sanassa sattuu yhteen. (Eri alueita valaisevat kartat II ja III).

1. *metsä*: *metsän* alue. Sillä alueella tavataan sama vastaavaisuus, esim. *keritsen*, *karitsa*, *kūritsat*, *kärvitsä*, *alatse*, *ülitse*, *ohitse* (s.o. *ohitse*).

2. *meššä*: *meššän* alue. Samoin: *tarviššou*: *tarviššen*, *merištši*, *tuqštši* 'asemesta' < *takatsi-.

3. *meššä*: *meššän* alue. Samoin: *tarviššō*: *eḡ tarvišše*, *üliše* (?).

4. *meššä*: *meššän* tahi *metsä*: *mesän* alue. Yleensä vain vaihtumaton *ts*: *keritsen*, *karhitsuēn*, *ülitse*.

5. *messä*: *messän* alue. Samoin (esim. Ruokolahti:) *eḡ tarvišše*, *kerisse* (*lampät*), *karhisse*, *alasse*, *ohisse*, *pēälisse*, *tallin tašše*, (esim.

¹ HYYRYLÄINEN mainitsee Hirvensalmen murteen tutkimuksessaan (Suomi III 7, Vähäisiä kirjelmia XIX, s. 31) kuulleensa Hirvensalmella muotoja *jokaitselta*, *tuollaitsija* j.n.e. Tämä varsin merkillinen edustus sietäisi saada uudestaan todetuksi; minun hirvensalmelaiseni ovat antaneet vain *s*-muotoja.

Pornainen, Veteli:) *ei tarvitse, kerisse, karissa*. (Varsinkin prolatiivin *ss*-ala kuitenkin ahtaampi *messä*: *messän* aluetta).

6. *messä*: *mesän* alue. Ei ole vaihtelua, esim. (Mikkeli:) *ei tarvitse, miä tarvitse sitä, kerissemä*: *kerissel* (*lampät*), *karhissem* (*peltova*), *küvissö, küvissemässä* (*käv*). Mikkelin alueella ovat prolatiivit kokonaan toista tyyppiä: *sivutte, ülite, alatte* j.n.e. Sitävastoin esim. Sammatissa: *ülisse*, kuten *ei tarvitse, karissan* (~ *karittan*). Uudenmaankin *ss*: *s* alueella siis vaihtelu rajoittuu vain ensi- ja toisen tavun rajalle.

7. *meððä*: *meððän* alue. Samoin (Ala-Satakunnassa) *haràvoijtðen, ei tarviððe, aliððe, läpiððe*.

8. *meððä*: *meððän* alue. On todettava, että kauemp. sanassa ei ole vaihtelua, esim. (Rauman seud.) *karìððä* 'karitsat', *tarviððe, üliððe, läpiððe*.

9. *mehhä*: *mehän* alue. Kauempana sanassa ilmeisesti vain *hh*, vaikka esimerkkejä ei ole mainittu (ks. Ojansuu, LMÄH II 75).

10. *mettä*: *mettän* alue. Kauempana sanassakin on vaihtelematomuus yleisintä (miltei yksinomaista), esim. *karittan, tarvitten, ülitte*. Vain *karitta*: *karitan* voidaan tällä alueella tavata (länsi-Uudella- maalla ja myös Porissa), nähtävästi mukaantuneena *ometta*: *ometan* vaihteluun.

11. *mettä*: *metän* alue. Mäntyharjun—Virolahden ryhmässä vaihtelu myös tyyppissä *karitta*: *karitan*. Sensijaan kuulee *ei tarvitte* ja *ülitte*, vaikka ei ole (ainakaan Mäntyharjun seuduilla) aivan tuntematon myös (*tarvittē*): *ei tarvite*, samoin *ülitte* (tai *üli*). Mutta vanhimmilla on tällä alueella vallalla mielenkiintoinen verbityyppi (*kerittä*-): *keritän, (en) tarvita, kүйitän* ('kyyditsen').

Lounaissuomalaisella *mettä*: *metän* alueella voi niinkään esiintyä *karitta*: *karitan* (kuten *ometta*: *ometan*), mutta sitävastoin *havätte, ei raskitte, ei haràvojtte, sijutte, ülitte, alitte* j.n.e. — Siis kauemp. sanassa yleensä vaihtelematon *tt*.

12. *mehtä*: *mehtän* alue. Vaihtelematon *ht* myös kauempana sanassa, esim. *tarvihten, ei tarvihte, kerihten*, (Pohjanmaalla:) *karihtan*, (Laatokan luoteispitäjissä kuten myös — varmistusta vailla olevan

tiedonannon mukaan¹ — Padasjoellakin) *ülihte*, *lävihte*, (Rusk.) *alahti*, *sivuhim_män*, *tallin_eihtik_kulokō*, *liiväm_perihti*. — Prolatiivit näkyvät kuitenkin tunkeutuvan joko *tt*:llisinä (esim. Padasjoella) tahi yleisimmin *t*:llisinä myös *ht*-alueelle: *ülite*, *lävite* j.n.e.

13. *mehätä*: *mehän* alue. Kun alueella ei ole — enemmän kuin edelliselläkään — aivan kiinteitä rajoja, ei luonnollisesti *ht*:*h* edustus käy täydelleen yhteen ensit. ja tois. tav. rajalla ja kauemp. sanassa. Kuitenkin tuolla eteläisellä savo-karjalaisella alueella (Sulka—Tohmajärvi) esim. *eḷ tarvihe*, *kerihel_(lampät)*, *küḷḷihen* (verbeissä on tämä edustus yleinen myös laajalti *mehätä*: *metän* alueella, ks. karttaa); erittäin huomattakoon prolatiivit (Kerimäen seudulla:) *sivuhthe*, *ülihe*, *tallin_tahhet_(tul)*. Sitävastoin näyttää *kahtita*: **kahtihan* olevan tuntematon (?), s.o. *kahtitan* tyyppi on levinnyt tällekin alueelle. (Valitettavasti ei tämän tyyppin esimerkkejä ole muita, joten edustus jää epävarmaksi.)

tarvihen tyyppiä tavataan myös läntisellä ja luoteisella *mehän* alueella (vieläpä, kuten mainittu, myös osittain *metän* alueella), mutta prolatiivin *h* (*ühihen*) on siellä tuntematon.

14. *mehätä*: *metän* alue. Tämä Savossa laajimmin esiintyvä edustus seuraa vain osittain samaa linjaa kauemp. sanassa. Prolatiiveissa se on vallalla koko tällä alueella, vieläpä länteen ja pohjoiseen päin koko sillä laajalla alueella, johon yleensä savolaismurteiden vaikutus ulottuu: *ülite*, *alatte*, *lävite*, *sivuhthe* j.n.e. Mutta tämä ryhmä jääkin ainoaksi *t*-edustuksen ryhmäksi. Verbeissä on joko *ht*:*h* (Kurkijoen—Ruskealan linjalla yli Savo-Karjalan aina Kiuruveden—Sönkajärven seudulle), esim. *tarvihen*, *kerihen* — kenties myös mukautumista *parahtä*: *parahan* < **parahtan* tyyppiin —, tahi sitten vaihtumaton *ht* (mainitun *ht*:*h* alueen länsipuolella aina länsimurteiden rajoille saakka, samoin pohjoispuolella, josta käsin se ulottuu Juuan—Pielisjärven seuduille), esim. *tarvihten*, *kerihten*, *eḷ ansahte*

¹ Tieto saatu Helsingin keskusvankilassa (1925) eräältä Padasjoen Syrjäntaan kyläläiseltä, joka väitti vanhojen sanoneen *lävihte*, *ülihte*, *alahte*. Padasjoella käydessäni (1926) sain todetuksi siltäkin kylältä vain *läpitte*, *ülitte*, *alitem_män*, *tallin_tahittet_(tul)*, vaikka odotuksenmukainen kylläkin olisi *ht* (koska on *mehätän*, *tarvihten* j.n.e.).

j.n.e. Yksityissanoissa (sikäli kuin sellaisia on) näkyy myös *ht : t* olevan koko *ht*-alueella tuntematon; esiintyy vain *ht*, esim. *tul'ihto* ('nuotio'): *tul'ihtolla* (Tuusniemi, Lapinlahti), *kar'ihtassa* (paikoin vain *kar'iskassa*), *karihtat* (itämurteiden alueella yleisimmin *vugna t. vugna*).

Yleiskatsauksena voimme siis todeta, että ne edustustavat, jotka esiintyvät ensi- ja toisen tavun rajalla (*metsän, messän, mettän, metän, mehtän, mehän, metän* y.m.) esiintyvät yleensä myös kauempana sanassa, vieläpä niin suljetussa ryhmässä kuin prolatiiveissa (*ülitse, ülisse, ülitte, ülihte, ülihe, ülite*). Alueet eivät tosin käy useinkaan maantieteellisesti täysin yhteen, mutta muihinkin murresekoituksiin katsoen sitä seikkaa ei tarvitse ihmetellä. Eritäinkin prolatiivin lainautuminen on hyvin ymmärrettävää, koska laajalti näyttää aikaisemmin käytännössä olleen vain adverbiytyyppi *üli, sivu, läpi* j.n.e., joka nytkin paikoin (esim. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla, Säkkijärvellä y.m.) on miltei yksinomainen.

Joka tapauksessa siis näemme, että — kuten jo aluksi huomautimme — yksistään *ts:n* edustus kauempana sanassa (mikä edustus muuten on pääpiirteissään ollut kyllä tunnettua ennen astevaihteluteorioiden syntyä) tekee liian vaikeaksi noihin tavanomaisiin vaihteluihin ja heikkoihin asteisiin uskomisen. Tuntuishan suorastaan väkivaltaiselta selitys, että esim. *karitsa, karissa, karitta, karihta* olisivat joidenkin vanhojen vaihtelujen yleistyksiä, kun vanhaa vaihtelua ei tällaisessa asemassa olisi pitänyt ollakaan. »Analogia» taas olisi tässä vain hämärä sana, sopiva hämärän asian verhoksi. Entä prolatiivit. Ei auta tietysti vetoaminen siihen, että prolatiivipäätte voi esiintyä ensi tavunkin jäljessä (*maitse, päitse* j.n.e.), sillä tavuhan on silloinkin ollut pysyvästi suljettu, eikä siis »vahvan asteen» olisi teorian mukaan pitänyt päästä esiintymään — mutta on kuitenkin päässyt, mitä edustustapaa sitten mikin tutkija »vahvan asteen yleistykseksi» halunneekin nimittää.¹ Yksinkertaisesti *ts:stä* lähtien pääsemme kaikenlaisista fiktsioneista.

¹ Vetoaminen possessiivisuffiksien kanssa käytettyihin prolatiiveihin (*sivuitsemi, sivuitsesi* j.n.e.), jolloin emme tarvitsisi nykykielessä heikkoa astetta odottaakaan, ja sellaisista muodoista lähteneeseen yleistykseen

IV. *ts* kirjallisissa muistomerkeissä.

Tässä on vain lyhyesti muistutettava, että jo ennen kirjakielemme perustamista esiintyy paikannimimerkinnöissä eri seuduilla *tz* tahi *z*, jotka äänteet ilmeisesti viittaavat *ts*-ääntämiseen tahi ainakin hyvin likelle sitä; nykyiset edustustavat ovat sellaiset, että kenenkään olisi mahdotonta ruveta *tz*-merkkiä yhdessäkään niistä (paitsi Kannaksen murteissa) käyttämään.¹ Agricolan käytäntöön ottama *tz* puhuu sekin puolestaan, joskin tuo hänen harvoin käyttämänsä *dz* ehkä osoittaa lähennytyä myös *ðð*-ääntämistä, joka myöhemmin todistettavasti oli laajalla alalla ilmeinen, joskin kirjakielen perinäinen kirjoitustapa vain harvoin pääsi sitä kuvastamaan.

Jos me siis myönnämme, että *ts* tahi ainakin likipitäen *ts* kuvastui sellaisissa 1500:n seuduilla merkityissä paikannimissä kuin (Sääminki) *Joutzen lahe salmi*, *catitza lahen*, (Rantasalmi) *Joutzsenmäki*, (Asikkala) *Ruoziwesi*, (Tuulos) *witziäla*, *Vitziälä*, (Hauho) *Ruotziäla*, *Witzapää*, (Kemi) *Frantzila*, (Raisio) *Leetzala*, *Watziala* j.n.e., ja pidämme mielessä, että tällaisista nimistä on kehittynyt aivan odoituksenmukaisia *ht*-, *tt*-, *ss*- j.n.e. muotoja, niin luulisi senkin tosiasian omasta kohdastaan osoittavan, että on mahdotonta soveltaa suomen murteiden nykyisiin edustustapoihin niitä selityksiä, joita astevaihteluteoria on sovelluttanut. Onhan näissä nimissä sitäpaitsi paljon sellaisiakin, joissa ei tavun laatuun katsoen mikään vaihtelu olisi tullut kysymykseen (siitähän jo muuten kirjoituksen alussa huo-

tuntuisi kai liian etsityltä. Mutta myönnettävä on, että niinkauan kuin prolaatiivin alkuperä on hämärä (jospa sen päätteestä tutkimus paljastaisi kaiken lopuksi *itse* pronominin — mikä fantastinen olettaus!), ei pelkästään tämän muotoryhmän varaan käy ratkaisua rakentaminen.

¹ Tämä oli myöskin SETÄLÄN kanta siihen aikaan, kun hän tutki suomen murteiden ja lähisukukielten äännehistoriaa. V. 1891 ilmestyneessä Äännehistoriassaan s. 177 hän sanoo: »Kuitenkin on syytä päättää, että siihen aikaan, jolloin suomen kirjakieli perustettiin, *ts* ääntäminen oli vielä jotenkin yleinen, sillä eihän muuten voi selittää, että juuri *ts*, *dz* merkit valittiin tätä äänneyhdistystä osoittamaan». Hän esittää myös seikkaperäisesti kirjallisuudesta saatavat tiedot yhtymän myöhemmästä ääntämisestä eri seuduilla maata ja pitää sekä historiallisen että äännefysiologisin perustein selvänä, että nuo murteiden nykymuodot ovat *ts*:stä lähtöisin.

mautimme: *Ähtäri*, *Ässäri*, *Ättäri* j.n.e.), ja kuitenkin on kehitys antanut niissä saman tuloksen kuin muissakin sanoissa. Ja jos ajattelee sellaista yhdysperäistä paikannimeä kuin on Et.-Pohjanmaalla esiintyvä *veijttalö*, joka vanhoissa asiakirjoissa on *Weitz Salo*, niin ei tässäkään pääse minkäänlaisella teorioimisella yli eikä ympäri kehityksestä $ts > tt$. Muistutettakoon tässä yhteydessä myös sellaisista lainasanoista kuin *lietsari*, *liessari*, *liettari*, *liehtari* (ruots. *ledsagare*) tahi *messumäri*, *mittumäri* ('juhannus', ruots. *midsom-mare*), joissa sama lähtökohta olisi niinkään antanut niin »vahvat» kuin »heikot» asteensa. Niissäkin on siis tapahtunut vain sama yksinkertainen äänne muutos kuin muissa ts -sanoissa.

On hyvin kuvaavaa, että esim. IKOLA, joka Ala-Satakunnan murteen tutkimuksessaan (1925) on kiitettävällä perinpohjaisuudella (s. 162 ja seur.) käsitellyt ts :n vanhimpia merkitsemistöpoja, ei ajattelekaan murteensa vanhojen paikannimien ylen lukuisissa tz -esimerkeissä voivan kuvastua muuta kuin tuota »heikon asteen» $\theta\theta$:tä, kun näet ts :n olettaminen ei sovellu astevaihteluteoriaan. Saman kannan löydämme luonnollisesti jo m.m. LAUROSELALTA, joka muuten »heikon asteen yleistymisen vuoksi» ei näe Etelä-Pohjanmaan murteesta (tutk. s. 21) muita $ts > ss$ -esimerkkejä (siis »vahvan asteen» rudimenteja) kuin deskriptiiviset muodostumat *kissahätä* 'kutistua', *joussata*, *ollak kinsuras* 'toisiinsa sotkeutuneena' sekä lisäksi joukon kysymysmerkillisiä (niiden joukossa m.m. *selssi*, jota hän oikein vertaa eestin *selts* sanaan — siis myöhäiseen lainaan). Todistuksia kumminkin siis myös suomen murteissa toisesta ikivanhasta asteesta? Tuskinpa tällaisten sanojen todistusarvosta voitaneen edes vakavasti keskustella.

V. ts :n edustus lähisukukielissä.

Aivan lyhyt katsaus lähisukukielten edustukseen lienee paikallaan, ennenkuin ryhdymme tekemään lopullisia johtopäätelmiä tähän asti esittämästämme.

Eestissä me näemme painollisen tavun jäljessä säännöllisesti ts :n, joka kuitenkin esiintyy pituusvaihtelussa (esim. *mešsa* 'metsään, metsää': *mešä* 'metsän'). Sama vaihtelu on kaikille

eestin pitkän ensitavun äänneille ominainen, ja ainakin nykyiseen laajuuteensa on se voinut kehittyä vasta toisessa tavussa tapahtuneiden supistusten ja heikennysten yhteydessä. On kuitenkin pari kolme *ts*-edustuksen erikoisuutta, joissa tutkijat halukkaasti näkevät vaihteluteorioita tukevia todistuskappaleita. Pronomini 'itse' esiintyy yleisesti muodossa *ise*. (Vrt. myös *ise-ennast* 'itseensä', *isegi* 'vieläpä', *ise* 'eri', *ise* painottomana käytetty 'hän'). Ei tosiaan tarvitse paljon tutkia tämän tapaisten sanojen rinnakkaismuotoja (vrt. muitakin pronomineja, esim. *ta* ~ *tema*, *ma* ~ *mina*, *sa* ~ *sina* j.n.e.¹), voidakseen nähdä tässäkin tuota lausepainottomiksi usein jääville sanoille ominaista kehitystä. (*ise* sanan rinnakkaismuotoja ovat muuten *esi*, *ezi*, *isi* — siis vokalisminkin erikoisuuksissa riittäisi aste-teorioille tilaa). Toinen erikoisuus on *viisida* ('viitsiä') verbin eräissä murteissa esiintyvä muoto *viisida*, jossa kuitenkin voi tulla näkyviin myös jonkin murteen äännelaillista kehitystä; heikon asteen *ts* tässä asemassa (*-iisi-*) vaikuttaa yleensäkin *s*-voittoiselta affrikaatalta. — Jostakin etelämurteista merkitty *riste, dzä* 'risti-isä' tuntuu satunnaisuudelta (yleisesti *risti-isa*, *ristezä*), eikä ole missään tapauksessa ajateltavissa, että tässä yhdyssanan jälkiosassa olisi säilynyt jotain »täydellisempää» (vrt. muuten vatjan *ristintsä*, jossa loppuosa tullut käsittämättömäksi — ehkä vain jonkinlainen analoginen suffiksi, jossa siinäkin ei enää 'isän' merkitys tunnu). Vihdoin on etelämurteista merkitty (Wiedemann'in mukaan) *kadza* '(kirveen) kasa'. Itse sanan esiintymisala ja foneettinen puoli vaatisi tarkistusta, ennenkuin siitä kannattaa puhua. Mutta miten lieneekin, tällaisia »poikkeuksia» löytää detaljitutkimus jokaisen äänteen ja äänneyhtymän edustuksesta siksi runsaasti, että niillä voitaisiin tukea miltei mitä hyvänsä kaukaisten sukukielten hämärrästä abstrahoitua teoriaa. Poikkeusten ja epäsäännöllisyyksien syyt ovat siksi moninaiset, että ne kaikista vähimmin ovat rat-

¹ Vaikka ovathan nämäkin (*minä* ~ *mie* y.m.s.) saaneet käydä »epäilemättöminä» todistuksina intervokaalisten nasaalien ikivanhasta astevaihtelusta (OJANSUU, Virittäjä 1910, s. 37, SETÄLÄ, Nyr. 41:31). PAASONEN on toki (Beiträge s. 25) evännyt tältä todistuskappaleelta arvon, tunnustaen tässä kohden tuon realisen tekijän (lausepainosuhteiden) vaikutuksen tämän tapaisten vaihtelujen synnyttäjäksi.

kaistavissa sillä yksipuolisella ja jäykällä formalismilla, johon aste-
vaihtelututkimusten metodi on kangistunut.

Eestin lähimmässä sisarkielessä *liivissä* tulee lyhyen painolli-
sen tavun jäljessä näkyviin samanlainen vaihtelu kuin eestissä,
esim. *meʹʹsə* 'metsää, metsään': *meʹsə* 'metsä', *veʹʹʹsə* 'etsiä': *veʹʹʹsə*
'etsii'. Se on tietysti vain osa liivissä tavattavasta kaikkien konso-
nanttien samanlaisesta vaihtelusta. Liiviin nähden on kuitenkin koko
sen laajaksi kehittynyt astevaihtelu, niin siis myös puheena oleva
ʹs: *ʹs*, helppo osoittaa myöhäsyntyiseksi. Johan pelkästään se seikka,
että heikko aste esiintyy äänne­laillisesti tietyissä tapauksissa
myös alkuavonaisen tavun edessä (*meʹʹsə* 'metsä', *mèrda* 'mertä'
j.n.e.), kun taas alkusuljetun tavun edessä voimme nähdä vahvan
asteen (*pīlktə*, ei *pīlktə 'vilkuttaa'), osoittaa liivin astevaihtelun
olevan kaikkea muuta kuin teorian edellyttämää vanhaa perua.
Mutta liivissäkin voisi löytää merkkejä vanhasta »asteyleistyksestä»:
seʹʹsə 'seitsemän', *veʹʹsə* 'veitsi'. Nämä sanat eivät ole saaneet eivätkä
tarvitsekaan mitään vaihteluteoriain apua (sanan lopussa on ollut
mahdollinen *ts* > *ʹs*, ja muitakin selitysmahdollisuuksia on olemassa¹).
Kokonaan epäonnistunut on yritys etsiä liivin *ʹʹ* 'itse' sanasta
tukea muinaiselle *ts*:n astevaihtelulle, sillä tämän sanan selitys
on sama kuin eestissäkin. (Vrt. muuten liivin muita samanlaisia
heikennyksiä, kuten esim. *iebə* > *ievə*, *midə* > *mia*). Olkoon muu-
ten mainittu, että katkoäänne ja pitkä vokaali viittaisivat johonkin
aikaisempaan *ihsi tahi *ihse muotoon, vaikka sanan partikkeli-
luonne tekee yleensäkin vaikeaksi kehityksen määräämisen tavallisten
kriteerioiden avulla.

Vatjassa on *ts* pituusvaihteluissaan säilynyt (*vaʹʹsə*: *va-
ʹsə*, *imoʹʹsə*: *imoʹʹsə*, *üliʹʹsə*, *pāliʹʹsə*), lukuunottamatta *ize*,

¹ Nämä liivin sanat ovat tainneet jäädä suomalais-ugrialaisten affrikaat-
tojen tutkijoilta huomaamatta, koska niitä ei ole näkynyt heidän vaihtelu-
teorioissaan. Setälähän sanoo Äännehistoriassaan (s. 180) niistä vain epä-
määräisesti: »Mahdollisesti tämä on äänne­laillista edustusta». Itse asiassa
on tämä edustus sen verran epäselvää, että sen olisi luullut paljon parem-
min kelvanneen myöhempiin teorioihin kun esim. liivin 'itse' sanan vastineen
(jota poikkeusta Setälä muuten ei Äännehistoriassaan mainitse ollenkaan).

izze pronominia, jonka selitys on sama kuin eestissä ja liivissä¹. On mainitsemisen arvoista, että inessiivin *-za*, *-zä* päätteeseen edessä ilmenee »vastoin odotusta» *ts:n* vahva aste, esim. *vaſsaza* 'vatsassa' (vrt. *vaſsassa* 'vatsasta'), samoin kuin myös geminaattaklusiilien, *ss:n* (myös < *st*) ja *hs:n* (< *ks*, *ps*) edustuksessa (*nokkaza* 'nokassa', *püssüzä* 'pystyssä', *ehsaza* 'oksassa', *lahseza* 'lapsessa', vrt. elat. *nokassa*, *püssüssä*, *ehzassa*, *lahzessa*). Jos tässä vahva aste olisi esim. illatiivin analogiaa, niin jäisi ylen vaikeaksi käsittää, miksi sama analogia olisi jättänyt heikkoasteiseen asuun muut astevaihtelutapaukset: *pagoza* 'paossa', *ǰalgaza* (ei *ǰalkaza) 'jalassa', *orgoza* 'laaksossa', *tšäezä* 'kädessä' j.n.e. Näyttää siltä, että viimeainituissa tapauksissa astevaihtelu on vanhempaa, edellisissä, joihin siis myös *ts* kuuluu, on se kehittynyt vasta sen jälkeen kuin inessiivin *ss* oli painottomassa asemassa lyhentynyt *s:ksi* (> *z*).

Vepsässä on *ts* (resp. *tš*), kuten geminaattaklusiilitkin, lyhentynyt: *ots* 'otsa', *paſsaz* 'patsas', *röŷnätš* 'reunatse' j.n.e., mikä lyhennys on loppu- ja sisäheittoa myöhäisempi (ks. tekijän LVHA I, s. 37). Vaikkakin eräissä vepsän murteissa voi esiintyä myös lyhenemätön *ts* (ks. SETÄLÄ, ÄH s. 180), ei ole todisteita siitä, että *ts* tahi edes geminaattaklusiilit olisivat olleet vepsässä paradigmaattisessa vaihtelussa. — Vepsään läheltä kuuluvissa lyydiläismurteissa, joille lyhyiden klusiilien astevaihtelu (lukuunottamatta painottoman tav. jälkeistä labiaalia) on vieras, esiintyy selvä *ts:čs*, esim. *paſsahad:paſsaz*, *haravoŷtšou:haravoŷtšen*, *pičličš* j.n.e., mutta huomattava on, että samoissa murteissa esiintyy myöskin geminaattaklusiili vaihtelussa: *akkad* 'akkaa': *akad* (tahi *akad*) 'akat', *kattada* 'kattaa': *katan* 'katan'. Siis täälläkin geminaattaklusiilit ja *ts* yhtäläisesti edustettuina.

Karjalala-aunukseen astevaihtelukielessä esiintyy samoin *ts:čs* (resp. *tš':č's'* tahi varsin yleisesti myös jokseenkin selvä *tš':č's'*) esim. *kučš'uoq* (~ *kučš'uoq*): *kučš'utah*, *kurvičš'a:kurvičš'at*, (aun.) *pičličš'i*. (Karjalasta olen kuitenkin — Oulangasta, Uhtualta, Tunguelta, Vitsataipaleelta ja Kiestingistä — merkinnyt prolatiivin päätteeksi

¹ AHLQVISTILLA (Wotisk grammatik s. 48) on lisäksi *ihse*, joka, samoin kuin *izze*, omalta osaltaan näyttää, miten tämantapaisista sanoista syntyy rinnakkaismuotoja.

-*tš'i*, -*tši*, jopa -*tši*, < -*tši*). Palautettakoon mieleen, että karjalassa myös *st* on mitä tyyppillisimmässä astevaihtelussa: *mušta* : *muššat*, *muššikka* 'mustikka', *peššä* 'pestä', *varaštau* : *varaššetah*, *korvušta* : *korvuššat*. Näyttää ilmeiseltä, että tässä astevaihtelu on syntynyt suhteellisen myöhäisestä kehityksestä — ei mistään analogiasta voi olla puhe —, jolla äännekehityksellä ovat olleet samat edellytyksensä kuin heikon asteen syntymisellä yleensä.

VI. Miten kehitys suomen murteissa on selitettävä.

Voimme siis huoletta sanoa, että lähisukukielet eivät anna mitään tukea sille uskolle, että suomen murteiden kirjava edustus olisi lähtöisin joistakin ikivanhoista *ts*:n kvalitatiivisen vaihtelun eri asteista, yhtä vähän kuin kaukaisemmistakaan sukukielistä on tämän uskon tueksi tuotu mitään vakuuttavaa esiin¹; uraalilaisen tahi suom.-ugrilaisen kantakielen mahdollisesta astevaihtelusta ei tässä tietenkään ole tarvetta sanoa mitään.

On merkille pantavaa, että joutuessamme takaisin suomen

¹ Kirjoitusta painokuntoon pannessani ilmestyi Y. H. TORVOSEN yliopistollinen väitöskirja »Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten», jossa laajasti ja järjestelmällisesti on käsitelty suomalais-ugri-laista *ts*:n historiaa. Teoksessa kyllä toistetaan (ks. esim. s. 227) väite *eest. ise y.m.s. s*-sanojen todistusarvosta suom.-ugrilaisessa *ts*:s teoriassa (todisteina on myös *eest. matsakas ~ masakas, rutsuma ~ rusuma*, vaikka tekijä muuten yleensä on kiitettävällä varovaisuudella suhtautunut äännesymboliikan ilmiöihin), ja periaatteellisissa ja metodisissa kysymyksissä kuljetaan yleensäkin noita tuttuja, silmämäärältä tallattuja oikoteitä, mutta kaiken sen ohella on yllättävää nähdä tekijän — ehkäpä vähän epäjohdonmukaisestikin — omaksuvan eräitä suomen ja lähisukukielten tutkimuksen vanhaa kantaa vastustavia tuloksia. Tässä on tietysti mielenkiintoisinta todeta, että suomen murteiden *ts*:n edustuksessa ei nähdä enää noiden tuttujen »asteiden» kuvastajia. Tosinhan lappologi Äimä jo oli, kuten mainitsimme, aikaisemmin esittänyt saman ajatuksen, mutta sen ylimakaisuuden vuoksi ei siihen liene kiinnitetty huomiota. Sopinee siis uskoa, että kun nyt suomalais-ugrilainen affrikaatta-spesialisti on tällaisen kannan omaksunut, astevaihteluteoria on edes tässä kysymyksessä suomen murteiden kohdalta vihdoinkin »vanhentunut».

murteisiin, tulemme aunuksen tietä alueelle, jossa (s.o. Kannaksen murteissa) tapaamme myös kvantitatiivisesti vaihtelemattoman *ts:n*. Mitään vaihtelua ei tunneta Suomenlahden saaristomurteessakaan (esim. Tytärsaarella *katson, patsas* j.n.e., ks. ÄIMÄ, Äänneop. tutk. Tytärsaaren murteesta s. 17), yhtä vähän kuin Inkerin suomalaismurteissa tahi edes Inkerin karjalassa. Voidaan tietysti väittää, että vaihtelemattomuus olisi myöhäisempää tasoitusta. Mutta jotta sellainen väite tulisi uskottavaksi, pitäisi osata näyttää, että myös jokin muu tyyppillinen astevaihtelutapaus (esim. geminaattaklusiilien vaihtelu) olisi samalla tapaa tasoittunut. Kun siis klusiilien vaihtelu on yleistä, vieläpä — kuten sanotaan — »laajenemassa» (*hk : h* y.m.), niin on käsittämätöntä, että vaihtelu, jos sellaista *ts:ssä* olisi ollut, olisi voinut kangistua vaihtelemattomuudeksi.

Kun tulemme sitten tuolle laajalle *tt : t* alueelle (*mettä : mettän*), niin ei ainakaan mistään myöhäisestä tasoittumisesta saata olla kysymystä, koska kerran alkup. geminaattakin esiintyy vaihteluksaan (*ottaa : otan, katto : katon*); pikemminkin sopii ihmetellä, että tämän geminaatan vaihtelu ei ole tällä laajalla alalla vienyt myöskin *mettä* tyyppiä vaihteluun *mettä : metän*, jollaista vaihtelua tavataan vain ahtaahkolla alalla (siitä alempana). Tiedämme kuitenkin, että *tt* on syntynyt jostakin *θθ*:stä. Sekin esiintyy tuolla tunnetulla alueellaan (osassa Ala-Satakunnan murretta) vaihtelemattomana (*meθθä : meθθän*), eikä ole oikeata syytä väittää, että vaihtelemattomuus olisi jotakin tasoitusta. Koko tämän *θθ*:n syntyminen *ts*:stä, tuosta kirjallisista muistomerkeistäkin toteamastamme yhtymästä, on ilmeinen (siihenhän tarvittiin aluksi vain *t*-artikulatsionin vähäistä lähentymistä homorganista *s*-artikulatsionia kohti, viimeainitun puolestaan mukautuessa hiukan likemmä spiranttiseksi väljentyvää *t*-artikulatsionia), ja kun kerran näimme suomen murteiden *ts:n* olevan ulkopuolella vaihtelun, ei ole *θθ*:n edellä käyneestä *ts*:stä muuta oletettavissa. Edelleen on ilmeistä ja osittain, kuten mainitsimme, todistettuakin, että *ss* (*messä*) on syntynyt *θθ*:stä tahi sentapaisesta äänneestä, ja mitäpä syytä olisi siis myöskään *messä : messän* tyyppistä olettaa muuta, kuin että siinäkin kuvastuu *ts:n* vanha kvantitatiivinen vaihtelemattomuus.

Vihdoin on meidän tehtävä sama johtopäätös myös tyyppiin *mehtä : mehtän* nähden. Mitä ensiksi foneettiseen puoleen tulee, niin tässäkin on täysin luontevana lähtökohtana jokin $\theta\theta$ -ääntämys. Artikulaationin ummistuessa loppupuolella tapahtui miltei suorastaan äännekehitys $\theta\theta > ht$. Kun siis päätimme $\theta\theta$:n olleen vaihtelun ulkopuolella, niin mitä syytä olisi *mehtä : mehtän* tyyppistä olettaa muuta? Se olisi sitäpaitsi mahdotontakin, sillä ei voi ajatellakaan, että *ht* olisi voinut yleistyä (ainakaan *ht : h:sta*) tällä alueellaan, jossa muuten vallitsee vaihtelu *lehti : lehen, lähtemä(n) : lähen*, jota paitsi asteyleistys tuskin olisi muutenkaan voinut vallata niin tarkoin yksityistapauksia (vrt. lisäksi *tarvihten, lävihte*). Huomattakoon muuten, että *mehtä : mehtän* alue on juuri tuon (hämäläisperäisen) *mettä : metän* alueen välittömässä naapurisuudessa (lukuunottamatta pikku patamaa Laatokan rannikon luoteisseudussa, jossa edustuksen selittänevät asutushistorialliset seikat), joten siis *ht:n* ja *tt:n* vaihtelemattomuudella on nähtävästi maantieteellinen ja geneettinen yhteytensä.¹

Mutta siihen loppuvatkin ne tapaukset, joissa suomen murteissa voimme lähteä mielestäni selvästi pituusvaihtelun ulkopuolella olleesta *ts:stä*. (Niitä siis olivat *ts : ts, tt : tt, \theta\theta : \theta\theta, ss : ss, ht : ht*.) Miten selitämme muut, astevaihtelussa olevat tapaukset (*tt : t, ht : t* j.n.e.)?

Kuten nähtiin, on *karjala-aunuksen* sisar- ja naapurimurteessamme, paitsi Inkerin karjalassa, säännöllinen *ts:n* ($\tilde{s}$:n) ja affrikaatan astevaihtelu (*metšä- : metš'an*), samanlainen kuin

¹ On hyvin mielenkiintoista todeta, että kaukana Ala-Satakunnassakin tavataan *pähtain* 'paatsain' sekä paikannimet *äehtä, äiehtä* (~ *äittä*, Äetsän kosken nimi, Keikyä), *kavahta, kavahtalla* (~ *kavatta*). Vieläpä Tyrväässäkin tämä Kauvatsan pitäjän nimi *ht:*llisenä tunnettu. Ks. IKOLAN tutk. s. 179). En voi puolestani selittää tätä *ht:*tä muuten kuin idempää kerran tulleen siirtolaisuuden tuomaksi, jonka muut jäljet länssuomalainen valtaedustus on peittänyt. Onhan vähän pohjoisempaan Kankaanpäässä ja Ikaalisissa tällaisia jälkiä vielä koko selvästi tuntuissa. — Maantieteellisesti ei siis suinkaan tarvitsisi olla mahdottomuus, että esim. Kollaniuksen aikana vielä Karkussa tunnettiin jossakin määrin myös *ht*-ääntämistä ja että se olisi vaikuttanut tuohon Kollaniuksen merkilliseen *hdh*-ortografiaan. (Vrt. »Suomen ja sen sukukielten professorinviran täyttäminen», Turun yliopiston julkaisemia asiakirjoja v. 1924, s. 3,55.)

vatjassakin. (Eestissä ja liivissä miltei samoin, mutta näissä kie-
lissä se, kuten mainittiin, on vain osa kaikkien tavunloppuisten
konsonanttien vaihtelua.) Vatjassa näimme viittauksen *ts:n*
(kuten geminaattaklusillienkin) heikon asteen suhteellisesta myöhä-
syntyisyydestä (*mešsüzü*), ja jos Inkerin karjalan sekä suomen mur-
teiden *ts:n* (ja siitä syntyneiden äänteiden) vaihtelemattomuus
on tosiaan alkuperäinen, niin on *ts* ainakin varhais-kantasuomessa
ollut kvantitatiivisesti vaihtelematon (lukuunottamatta tietysti
niitä vähäisiä kvantiteetin muutoksia, joita tavuasema on aiheutta-
nut). Siksi vanha on karjalan *šs* : *čs* joka tapauksessa, että se meille
kykenee selvittämään suomen murteiden vaihtelusuhteita. Täytyy
muistaa, että itäinen Suomi oli aina Kymijokea myöten ollut historial-
lisen aikamme alussa karjalankielistä aluetta. Karjalaisuus tosin
peräytyi valtiollisten rajojen muuttuessa kauaksi itään, ja länsi-
suomalainen asutus tuli sen jäljissä, mutta onhan syntynyt koko
tuo valtava savolaismurteiden ryhmä (siihen luettuna myös n.s.
suomen karjala) hämäläisyyden ja karjalaisuuden sekoituksesta.
Onpa kaakkoishämäläisessäkin murreryhmässä vielä karjalaisuuden
leimaa, ja yksityiskohtainen tutkimus (erittäinkin paikan- ja henkilö-
nimien tutkimus) kenties osoittaa hyvinkin tuntuvia karjalaisuu-
den merkkejä kaukana Lounais-Suomessa saakka.

Karjalan *ts:n* vaihteluedustusta tulee siis muistaa suomen
murteita tarkattaessa. Voimme tässä vähällä syrjäyttää tuon
myöhäisen, Salmin seudulta tulleen aunukselaisen vaihtelun *šš'*
: *čš'* ja sen substitutsionit ja kehittymät Laatokan pohjoisseutu-
jen murteissa (*šs* : *čs*, *šš* : *čš*, *šš* : *š*, *šs* : *s*). Emmehän tosin niiden-
kään myöhäisyyttä voine pitää täysin varmana, sillä niistä voi
aina kuultaa vanhoja karjalaisuuden päiviä, jotka ovat peittyneet
länempää tulleiden murteiden peiton alle. Lännen murteiden tuoma
on kenties myös tuo Kannaksen vaihtelematon *ts* (*metsä*
: *metsän*) samoin kuin pohjoisempana esiintyvä vaihtelematon *ss*
(*messä* : *messän*). Onhan *ss:n* tilalla todettu sitäpaitsi vielä jonkin-
laista *θθ* ääntämistä, siis samaa, jota näimme lännessä ja jota
pidimme *ts*:stä välittömästi kehittyneenä. Muistettakoon lisäksi,
että 1300:n paikkeilla Kannaksen seutuville Inkeriin siirtyneet
äyrämöiset sekä myös savakot näyttävät vieneen vaihtumattoman

ts:n sinne mennessään — siis siihen aikaan oli tämä edustus nähtävästi myös nykyisellä *ss*-alueella (ja todennäköisesti muuallakin Suomessa) yleinen.

Tuota etelä-Savon (Mikkeli—Taipalsaari) *messä* : *mesän* vaihtelua, joka on tarttunut myös entiseen *ss*:ään (esim. *kissa* : *kisan*), on vaikea ymmärtää muuten kuin karjalan vaikuttamaksi. Sehän onkin sitä luonnollisempaa, kun samoilta kohdin alkaa laaja savolainen *mehätä* : *metän* alue, ja tämäkin edustus on todennäköisesti syntynyt karjalan tapaisen vaihtelun vaikutuksesta. Väliasteena on ollut tuo *ts*:ää muistuttava länsisuomalainen *θθ*, joka murrealueen länsilaidassa oli kehittynyt vaihtelemattomaksi *ht*:ksi, mutta idempänä sai karjalaismallisen heikon asteensa, ehkä suorastaan *θ:n*, jossa vain kielenkärki-artikulaationin tarvitsi ummistua, jotta siitä tuli klusiili *t*. (Muuten myös karjalankielen affrikaatta *ts* vivahtaa paikoin *t*:hen). Mutta jos kielenkärki-artikulaationi ei ummistunut, vaan vähän väljeni, jouduttiin *θ*:stä *h*:hon. Siten onkin ymmärrettävä *mehätä* : *mehän*, joka edustus kiertää (tiheimmin kaakossa ja lännessä) varsinaissavolaista *ht:n* aluetta puoliympyrän tavoin ja joka on yksinomainen myös Skandinavian metsäsuomalaisten savolaisperäisessä murteessa. Pinnallisesti katsoen voisi kyllä ajatella, että koko *mehätä* : *mehän* edustus olisi syntynyt (*mehätä* : *mehätän* edustuksesta) vain mukautumisesta tyyppiin *lehti* : *lehen*, *tahtö* : *tahon*, mutta pelkästään sellaiset esimerkit kuin *rahastimet* osoittavat mukautumisselityksen liian epäilyttäväksi, puhumattakaan sellaisesta suljetusta ryhmästä kuin prolatiiveista (*lävihe*). Niinpä siis tämä *h* on yhtä äännelaillisesti omalla alueellaan *ts:n* heikosta vastineesta kehittynyt kuin *t* omalla alueellaan, molemmat karjalaisvoittoisten murteiden vaikutuspiirissä.

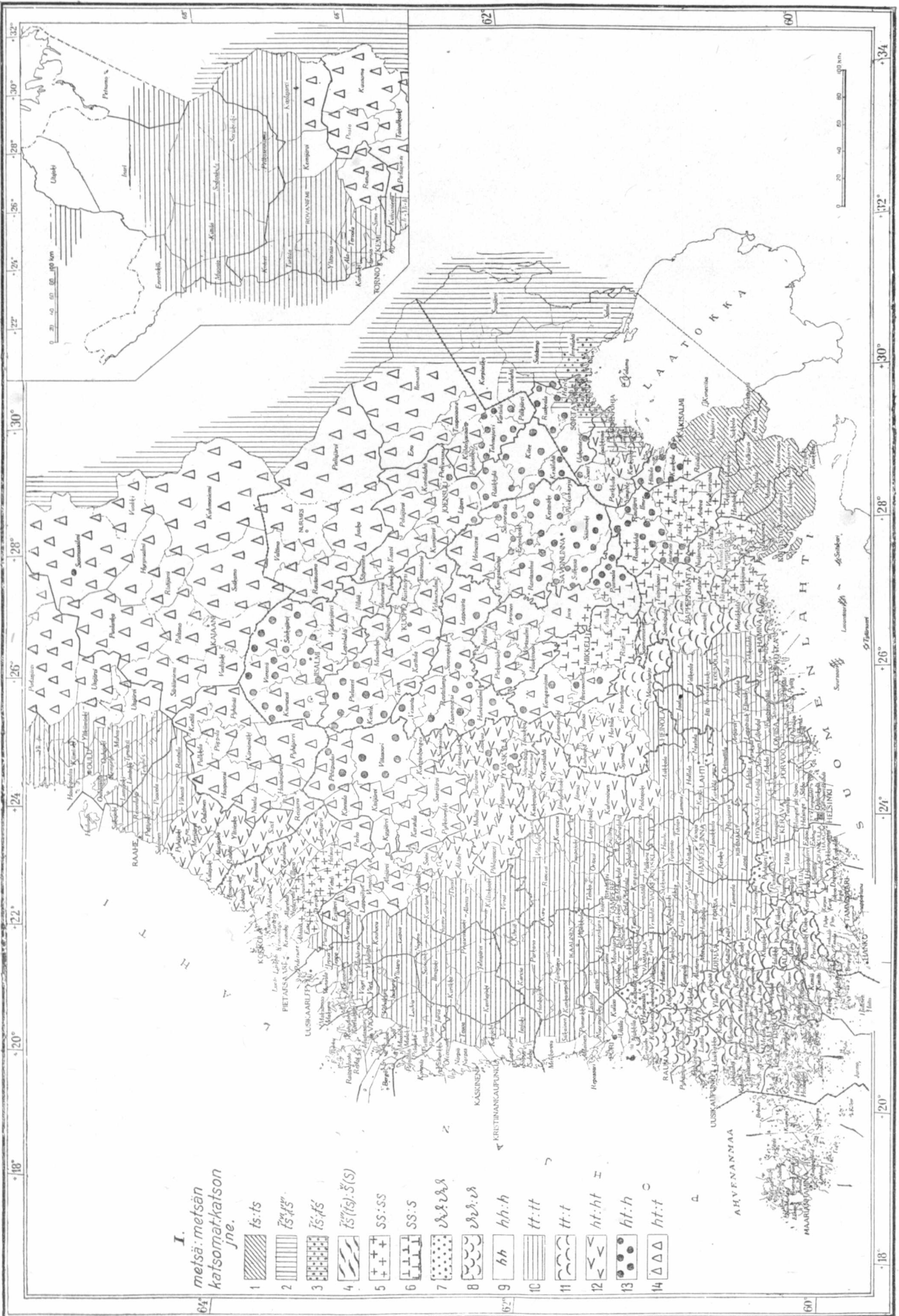
Vaihtelua *mettä* : *metän* tavataan Mäntyharjun—Virolahden vyöhykkeellä, jossa sen voisimme niinkään ymmärtää karjalan vaikutuksena (tahi ehkä myöhäisempänä hämäläis-savolaisena sekapiirteenä). Mutta mikä karjalan vaikutus selittäisi tämän ilmiön *lounais-suomalaisissa* murteissa? Siellähän oli, ei ainoastaan *mettä*- : *metän*, vaan myös *meθθä*- : *meθän* (vieläpä *mehhä* : *mehän*), ja tässä suhteessa samaan ryhmään kuuluvassa läntisen

Uudenmaan osassa *messä* : *mesän*. Millaiset juuret karjalan kielen esihistoriallisella vaikutuksella lännessä lienevätkin, tuntuisi liian rohkealta panna näitä vaihteluita sen tiliin. Kun sensijaan tiedämme, että lounaismurteiden erikoisuudet yleensä ovat peräisin eestistä, olisi tämäkin vaihtelu mieluummin ehkä sitä tietä selitettävissä. Minkä verran tämän edustuksen voidaan mahdollisesti katsoa syntyneen mukautumisesta geminaattaklusiilien astevaihteluun (tahi ehkä syntyneen yhdessä geminaattaklusiilien astevaihtelun kanssa), sen koettakoon ratkaista lounaismurteiden spezialitutkimus.

ts:n edustukseen kauempana sanassa ei tässä ole enää paljoa lisättävää. Karjalassahan esiintyy vaihtelua siinäkin asemassa. Suomenkin puolella näemme kyllä »heikkoa astetta» (prolatiivit), mutta varsinaista vaihtelua sensijaan yleensä ei ole (*karissan*, *karittan*, *karihtan*, *tarvissen*, *tarvitten*, *tarvihten*), paitsi vähin *ht* : *h* edustuksessa (*tarvihtö* : *tarvihen*), jota *ht* : *h* alueella tietysti voidaan pitää äännelaillisena. Se on levinnyt yli alueensa, ehkä syntynyt myös analogisesti (*ansahtö* : *ansahen* tyyppin mukaan); eihän näet tuolla laajalla *mehtä* : *metän* alueella koskaan ole *tarvihtö* : *tarviten, vaan *tarvihen* taikka *tarvihten*. Geminaattaklusiilien vaihteluun mukautumista voi olla myös lounaissuom. murteiden *karitta* : *karitan*, sillä jos edustus olisi äänelaillista, esiintyisi se kai toisissakin tyypeissä (*tarviten, *ülite*, eikä *tarvitten*, *ülitte*). Mäntyharjun—Virolahden puolella on heikkoasteisuus ehkä (karjalan tapaan) äännelaillistakin (*ülite*, *keritän* 'keritsen', ei *tarvite*).

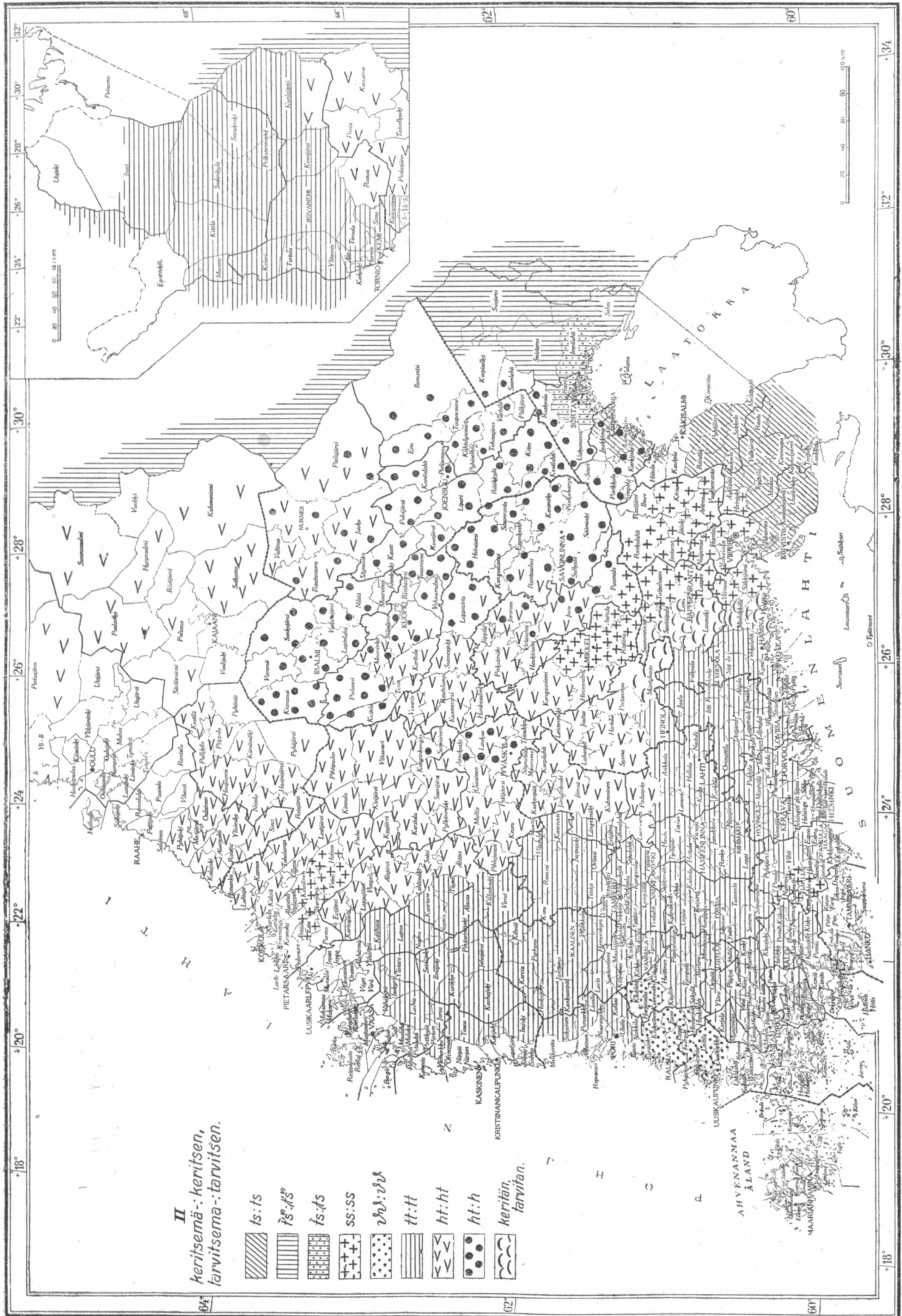
Tarvitsematta koota yhteen esittämiämme todisteita voimme siis päättää, että Suomen hämäläisen heimon murteeseen on kuulunut paradigmaattisen vaihtelun ulkopuolella oleva *ts*, josta kehittyi — ehkä tuon noille murteille ominaisen löyhän tavuliittymän vuoksi — *θθ* sekä siitä edelleen yleisimmin *tt*, mutta laita-alueilla myös *ht* ja *ss*. Hämäläismurteiden levitessä karjalaisperäiseen itä-Suomeen veti karjalainen *ts*:n vaihtelu tämän edustuksen piiriinsä, samoin kuin muitakin hämäläis-karjalaisia sekapiirteitä on syntynyt näihin murteisiin. Mutta samaa, mitä karjalaisuus on itä-Suomessa, on eestiläisyys maamme lounaisosassa, ja sitä tietä selittyisi vaihtelu

siellä. Osittain on kuitenkin lounais- ja itä-Suomessa tapahtunut suoranaista mukautumista klusiliien astevaihteluun. Onko ehkä laajemminkin omapohjaista vaihtelua syntynyt siellä, missä olemme vaihtelun synnyttäjänä tahtoneet nähdä vain vieraan vaikutuksen, sen ratkaiskoon tulevaisuuden tutkimus.

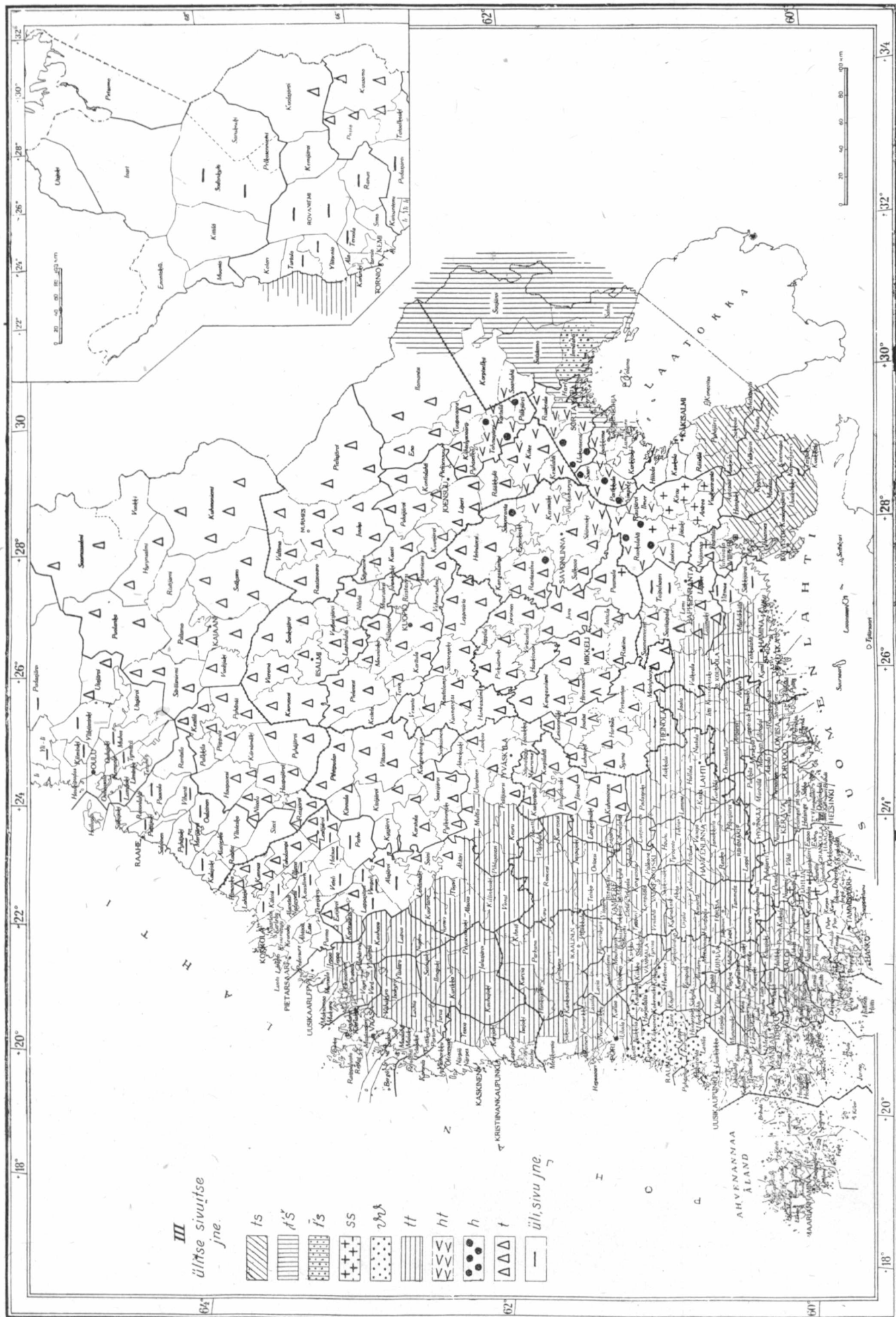
I.
metseen
katsomat/katson
jne.

- 1 ts:ts
- 2 ts:ts
- 3 ts:ts
- 4 ts'(ts):s'(s)
- 5 ss:ss
- 6 ss:s
- 7 ts:ts
- 8 ts:ts
- 9 hh:h
- 10 tt:tt
- 11 tt:t
- 12 ht:ht
- 13 ht:h
- 14 ht:t

II
keritsemä-: keritsen,
larvitsema-: larvitseisen.

	<i>ts:ts</i>
	<i>ts:ts</i>
	<i>ts:ts</i>
	<i>ss:ss</i>
	<i>tt:tt</i>
	<i>ht:ht</i>
	<i>ht:h</i>
	<i>keriän,</i>
	<i>larvitan.</i>

III
ültse sivutse
jne.

- ts
- ts
- ts
- ss
- ts
- tt
- ht
- h
- t
- üli, sivu jne.

Melodien der Permier.

Von

ILMARI KROHN.

Der Musik der in Ost-Russland ansässigen finnisch-ugrischen Volkstämme, die als Ganzes mit dem alten historischen Namen der Permier («Bjarmen») bezeichnet werden mögen, hat unser Jubilar als erster die Aufmerksamkeit zugewandt. Bereits 1891 hat er als Stipendiat der Finnisch-Ugrischen Gesellschaft 15 wotjakische Melodien aufgezeichnet, die bald darauf im Jahrbuch der Gesellschaft veröffentlicht wurden (XI, 1893). Ein Jahrzehnt später erhielt die Gesellschaft vom Lehrer des geistlichen Seminars in Kasan, Herrn NIKOLAI SUWOROV, 30 Melodien der Berg-Tscheremissen, die von mir in den Sammelbänden der Internationalen Musikgesellschaft veröffentlicht wurden (1902) nebst einer Untersuchung über ihre tonalen und rhythmischen Eigenschaften, sowie ebenfalls über die Art der genannten wotjakischen Melodien («Melodien der Berg-Tscheremissen und Wotjaken»). Ich betonte damals den Gegensatz dieser Melodiengruppen, indem in der tscheremissischen eine hochentwickelte Pentatonik, in der wotjakischen dagegen eine primitivere Stufe derselben, verbunden mit diatonischen Tongängen, vorherrschte. Die Finnisch-Ugrische Gesellschaft erwartete fortgesetzte Sammlungen von Herrn SUWOROV, der dazu die beste Gelegenheit besass, da seine Schüler gerade aus den »fremdstämmigen« Völkergruppen stammten. Doch die Erwartung ward getäuscht, und somit unterblieb damals die weitere Erforschung dieses interessanten Materials.

Die Fortsetzung erfolgte erst während des Weltkriegs, als finnisch-ugrische Kriegsgefangene in österreichischen Lagern untergebracht wurden. Von denselben hat Prof. ROBERT LACH (Wien) als Delegat der Oesterreichischen Akademie für Wissenschaft in

den Sommern 1916 und 1917 80 wotjakische und 65 syrjänische Melodien aufgezeichnet. Zu den letzteren fügte er noch 3 von Syrjänen des permischen Bezirks erhaltene und den ersteren 2 von anderen Gelehrten übergebene, von denen eine wotjakisch und eine ostjakisch (»Gesänge russischer Kriegsgefangener. I. Finnisch-ugrische Völker. 1. Wotjakische, syrjänische und permiakische Gesänge«, 1926).

Dieses Material hat Prof. LACH vergleichend untersucht, wobei er zu dem Hauptergebnis gelangt ist, dass in den Melodien zweierlei Stilrichtungen vorliegen: eine pentatonische, turktatarisch beeinflusste, und eine diatonisch-rezitativische, der finnisch-ugrischen Melodik eigene (teilweise auch chromatische Töne enthaltend). Die Stilarten sind somit dieselben, die schon von mir in der genannten Studie über tscheremissische und wotjakische Melodien hervorgehoben wurden und die übrigens auch allgemein als zwei parallele Grundströmungen der in primitiven Erscheinungen kristallisierten ältesten Musikkultur angesehen werden. Unter den finnischen Musikologen hat die Tatsache schon früher Interesse erregt, dass die Pentatonik weder in der finnischen noch in der ihr nächst verwandten Volksmusik (der estnischen, ingermanländischen, fernkarelischen) vertreten ist, mit Ausnahme gelegentlicher und ganz zufälliger Erscheinungen, obgleich sie in den »Juoigos«-Melodien der Lappen vollkommen waltet (ARMAS LAUNIS: »Lappische Juoigos-Melodien«). Dagegen erscheint die diatonische rezitativische Melodik typisch in den fernkarelischen Juoigos und Klageliedern (A. O. WÄISÄNEN). Diese Tatsachen bestärken ersichtlich die These Prof. LACHS über die ethnographische Gegensätzlichkeit der erwähnten Typen.

Nun scheint es eigentümlich, dass die wotjakischen Melodien, die in meiner Untersuchung einen primitiveren und teilweise diatonischen Typus vertraten, im Vergleich zur ausgebildeten Pentatonik der Tscheremissen, in der Sammlung Prof. LACHS im Gegenteil den pentatonischen vertreten gegenüber der ausgesprochen rezitativischen der Syrjänen. Dieser Gegensatz der Anschauungsweise erklärt sich dadurch, dass Prof. LACH Sänger aus verschiedenen Gegenden des wotjakischen Sprachgebiets angetroffen hat,

bei denen sich ein demgemässer stilistischer Unterschied erwies. Die Sänger aus den Bezirken Kasan, Ufa und Perm vertraten den reinsten pentatonischen Typus, wogegen diejenigen aus dem Bezirk Wjatka rezitativische oder rezitativisch durchsetzte Melodien vorführten. Nun befinden sich die Wohnsitze der ersteren näher zum tatarischen Sprachgebiet, während die letzteren weiter abgelegen davon leben. Und die anfangs erwähnte Melodiensammlung von Prof. WICHMANN stammt auch gerade aus dem Bezirk Wjatka.

Zum melodischen Gegensatz der Typen gesellt sich der r h y t h m i s c h e derart, dass in der turk-tatarischen Pentatonik ein regelmässiger Periodenbau vorliegt, mit 4 Zeilen gleicher Länge, wogegen dem finnisch-ugrischen Rezitativ eine freie und zufällig wirkende Abwechslung der Zeilenlängen eigen ist. Noch ist zu bemerken, dass im wotjakischen Gebiet neben rein typischen Melodien auch mancherlei Zwischen- und Mischformen auftreten. Die Melodien der Syrjänen bilden dagegen eine überaus einheitliche Sammlung; nur im Rhythmus kann man neben den charakteristischen freien Formungen auch regelmässige finden.

Eine genauere, bis zu den Einzelheiten gehende vergleichende Untersuchung der Melodien dieser Sammlung würde sicherlich manches Wertvolle sowohl in rhythmischer als in melodischer Hinsicht zu Tage fördern. Hier beschränke ich mich auf das rein melodische Element, indem ich die verschiedenen G e b r a u c h s t o n l e i t e r n angebe. Zugleich mache ich den Versuch, auch die t o n a l e Lage derselben zu bestimmen. Die von Prof. LACH benutzten Vorzeichnungen dienen nur dazu, die realen Intervalle zwischen den Tönen zu verdeutlichen. Die Frage der Tonalität hat er überhaupt nicht berührt gemäss der verbreiteten Ansicht, sie lasse sich in primitiver und exotischer Melodik nicht nach unserem Dur- und Mollsystem ermessen. Dieser Anschauung kann ich nicht beipflichten («Die Kirchentonarten», Bericht über den musikwissenschaftlichen Kongress in Basel 1924). Allerdings gibt es Melodien, deren Gebrauchstonleitern in tonaler Hinsicht doppelte oder mehrfache Deutung zulassen. In solchen Fällen führe ich die wahrscheinlichste an, die übrigen in Klammern dazu angehend. Zur Bezeichnung der Gebrauchstonleitern benutze ich die üblichen

Solmisationssilben: do re¹ mi fa sol la si, nebst deren Varianten für die chromatischen Töne (mit verändertem Vokal). Die Melodien der Wotjaken bezeichne ich mit *W*, die syrjänischen mit *S*. Die Gebrauchstonleitern teile ich in pentatonische, teilweise diatatonische, diatonische und chromatische ein. Die teilweise diatonischen enthalten Halbtonstufen gleich den diatonischen, sind aber lückenhaft wie die pentatonischen. Für die chromatischen genügt es, wenn sie auch nur einen chromatischen Ton enthalten.

A. Pentatonische Gebrauchstonleitern

- 1) do-re: *W*. No. 40, 41, 42, 43, (= re mi, sol-la, la-si),
- 2) do-re-mi: *W*. 1, 4, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 27, 35, 36, 37, 38, 39, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 69, (= sol-la-si), *S*. 31, 51,
- 3) do-re-mi sol: *W*. 3, 5, 6, 7, 9, 12, 28, 29, 34, 49, 71, 81, *S*. 53,
- 4) do-re-mi sol-la: *W*. 32, 79,
- 5) do-re-mi sol do: *W*. 72, 73, 74, 75, 76,
- 6) do-re-mi sol-la do: *W*. 61, 63, 64,
- 7) re-mi sol-la do: *W*. 67,
- 8) re-mi sol-la-si: *W*. 25, 26, (= sol-la do-re-mi),
- 9) re-mi sol-la-si re: *W*. 70, (= sol-la do-re-mi sol),
- 10) mi sol-la-si re: *W*. 20, (= la do-re-mi sol),
- 11) sol-la do-re-mi: *W*. 62, 66, (= re-mi sol-la-si).

B. Teilweise diatonische Gebrauchstonleitern

- 1) do mi-fa-sol: *S*. 38, (= sol si-do-re),
- 2) do-re-mi sol-la-si-do: *W*. 60, 68,
- 3) si-do-re-mi sol: *W*. 30,
- 4) si-do-re-mi sol-la: *W*. 33,
- 5) sol si-do: *S*. 57, (= do mi-fa),
- 6) sol si-do-re: *S*. 21, (= do mi-fa-sol),
- 7) la-si-do-ra-mi sol: *S*. 8.

¹ nebst ra für mutmassliche Senkung um ein Komma (reine Quarte zu la).

C. *Diatonische Gebrauchstonleitern*

- 1) do-re-mi-fa: W. 82 (*ostjak*), (= sol-la-si-do), S. 35,
- 2) do-re-mi-fa-sol-la: S. 3, 29, 44, 60, (= sol-la-si-do-re-mi),
- 3) do-re-mi-fa-sol-la-si-do: S. 17, 54,
- 4) si-do-re-mi: W. 31, (= mi-fa-sol-la),
- 5) si-do-re-mi-fa-sol: S. 46, 61,
- 6) re-mi-fa-sol-la-si-do: S. 12,
- 7) mi-fa-sol: S. 45, (= si-do-re),
- 8) fa-sol-la-si-do: S. 49,
- 9) sol-la-si-do: W. 80, (= do-re-mi-fa), S. 13, 24, 25, 37, 39, 40, 47, 48, 50, 52, 56, 59, 62, 63, 64, 66, 67, 68,
- 10) sol-la-si-do-re: S. 7, 36, 65, (= do-re-mi-fa-sol),
- 11) sol-la-si-do-re-mi: W. 59 (= do-re-mi-fa-sol-la), S. 4, 18, 23,
- 12) sol-la-si-do-re-mi-fa-sol: S. 28, 41, 43,
- 13) la-si-do: W. 24, 44, 45, (= mi-fi-sol),
- 14) la-si-do-ra: S. 2, (= mi-fi-sol-la),
- 15) la-si-do-ra-mi: W. 77, 78, S. 5, 9, 15, 30,
- 16) la-si-do-ra-mi-fa-sol-la: S. 27.

D. *Chromatische Gebrauchstonleitern*

- 1) mi-fi-sol: S. 20, (= la-si-do),
  - 2) mi-fi-sol-la: S. 10, 22, 42, (= la-si-do-ra),
  - 3) mi-fi-sol-la-si: S. 19, (= la-si-do-ra-mi),
  - 4) mi-fi-sol-la-si-do: S. 14, (= la-si-do-ra-mi-fa),
  - 5) mi-fi-sol-la-si-do-ra-mi-fi-sol: S. 26, (= la- - - - - do),
  - 6) re-mi-fi-sol-la do-re: W. 65,
  - 7) fi-sol-la do: S. 58, (= si-do-re fa),
  - 8) fi-sol-la-si-do: S. 1, 55, (= si-do-re-mi-fa),
  - 9) fi-sol-la-si-do-re: S. 11, (= si-do-re-mi-fa-sol),
-
- 10) sil-la-si-do: W. 2, 8, 11,
  - 11) ri-mi-fa-sil-la: S. 6,
  - 12) ri-mi-fi-sol-la-si-do-re: S. 16,
-
- 13) do-re-(mu-) mi: W. 22,
  - 14) sol-la-si-do-re-mi-fa-(fi-)sol: S. 32, 33, 34.

Aus obigem Verzeichnis ergibt sich, dass von den pentatonischen Melodien 64 wotjakisch sind (60 haupt- und 4 wechsell-pentatonisch) und nur 3 syrjänisch. Zu den teilweise diatonischen gehören 4 wotjakische und 4 syrjänische. Von den diatonischen sind 8 wotjakisch (nebst einer ostjakischen), aber 45 syrjänisch. Unter den chromatische Töne enthaltenden Melodien sind 5 wotjakisch und 16 syrjänisch. Das Verhältnis zwischen den beiden Haupttypen ist somit überaus deutlich erkennbar.

Beim Vergleich der verschiedenen Gebrauchstonleitern innerhalb der Typen ist zu merken, dass von den pentatonischen die bloss trichordische (do-re-mi) am reichlichsten vertreten ist (31 wotj., 2 syrj.), daneben diejenige mit Hinzufügung der Quinte (do-re-mi sol: 12 w., 1 s.), also genau die beiden allerprimitivsten. Von den diatonischen Gebrauchstonleitern ist am häufigsten das lydische Tetrachord: (sol-la-si-do: 18 s., 1 w., sowie do-re-mi-fa: 1 s., 1 w.).

Hierbei ergibt es sich, wie wichtig es ist, die Gebrauchstonleitern in tonaler Hinsicht zu untersuchen. Das bloss mechanische Vergleichen der Intervalle bringt die beiden angeführten repräsentativsten Formungen einander sehr nahe, obgleich dieselben in Wirklichkeit einander durchaus fern stehen. Scheinbar besteht die gemeinsame Wurzel aus dem Trichord (do-re-mi), zu welchem bloss entweder die Quinte oder die Quarte zuzufügen ist, um einerseits den pentatonischen Quintambitus (do-re-mi sol), andererseits das lydische Tetrachord (do-re-mi-fa) zu erhalten. Doch ist das letztere in dieser tonalen Lage nur in 2 Melodien zu finden, während alle übrigen (19) sich zwischen der Quinte und Oktave des Grundtons bewegen (sol-la-si-do), wie der melodische Gang unschwer erkennen lässt. So wird aber der Unterschied zwischen den repräsentativen Typen ein bedeutender. In den pentatonischen Melodien liegt der Grundton und somit der tonale Schwerpunkt an der unteren Grenze des Ambitus, in den diatonischen dagegen an der oberen. Infolgedessen ist der Grundcharakter derselben ein gegensätzlicher, in den pentatonischen ein ruhiger und gemessener, in den diatonischen ein scharfer und gespannter. Dieser Gegensatz kommt zu

künstlerischer Geltung, insofern im pentatonischen Typus die Wiederkehr regelmässiger Periodisierung dem Ganzen genügende Flüssigkeit verleiht, wogegen im rezitativischen Typus die Zufälligkeit der wechselnden Zeilenlängen das Ganze leicht auseinanderfallen lässt und so eine erdrückende Monotonie herbeiführen würde, wenn nicht im melodischen Elemente das drängende Moment zu seinem Recht käme. Es ist hierdurch bemerkbar und erweisbar, wie schon die primitivste Volksmusik wesentlich wirkende künstlerische Faktoren enthält, die auf eine tatsächliche musikalische Urkultur hinweisen.

Zaubermacht des gesanges.

Statistisch-geographische untersuchung.

Von

KAARLE KROHN.

Unter der rubrik »Zaubermacht des gesanges« hat H. NEUS in *Ehstnische Volkslieder I* (Reval 1850) vier gesänge veröffentlicht. In einem derselben finden wir folgende fünf zeilen, die in neuerer orthographie und mit seiner übersetzung lauten (nr. 24 B):

Ma laulan mered muruksi,	Um sing ich das meer zur matte,
mere ääred ätse'eksi,	meeres ufer um zu blumen,
mere põhjad põllumaaksi,	meeres tiefen um zum acker,
mere kivid killingeeksi,	meeres steinchen um zu münzen,
mere liivad litteriksi.	meeres flötsand um zu flittern.

Die variationen dieses liedes sind im folkloristischen seminar von LIISI RAUNIO, teilweise auch von mir, und die ordnung der zeilen von L. LÖNNROT verzeichnet worden.

Die anzahl der vorhandenen örtlich bestimmten varianten war 240, die sich nach den landschaftlichen kreisen folgendermassen vertheilten:

Estland: Wiek 11, Harrien 25, Jerwen 13, Wierland 41.

Livland: Ösel 19, Pernau 40, Fellin 41, Dorpat 33.

Walk 1, Werro-Setukesien 16.

Von den varianten des Öselschen kreises stammen drei von der zwischen Ösel und dem festlande liegenden insel Mohn, die übrigen sechzehn, zu denen die von Neus gedruckte gehört, von der hauptinsel.

In acht öselschen varianten tritt noch eine sechste zeile auf (wie Hurt II 35 s. 84, I 5. s. 219, IV 2 s. 436, vgl. II 65 s. 151 *rahtajad*):

A. Mere raunid rahadeksa.	Meeres steinhaufen zu geld.
B. Mere rahud rahasiks.	Meeres riffe zu geld.
C. Mere rahkeme'ed rahaksi.	Meeres steinplatten zu geld.

In den drei ersten zeilen wünscht der sänger sich die macht, das vor ihm liegende meer in wiesen und äcker zu verwandeln, in den drei letzteren aus dem sande und den steinen des meeres geld zu münzen.

In den öselschen varianten der ersten zeile wird das meer achtmal zum rasenplatz (*muruksi*), viermal zu waldland (*metsamaaks* od. *metsadeks*) und fünfmal einfach zum land (*maaksi*) gesungen; umgekehrt werden zweimal die meere zu ländern (*maad meredeks*) umgewandelt. In einer variante geht vor dem singen des meeres zu waldland das singen des waldes zu 'meerland' (*metsa meremaaks*) voraus. Bloss die erste variation: *Ma laulan mered* oder *mere muruksi* 'ich singe das meer zum rasenplatz' erfüllt die metrischen forderungen des runenverses in der alten sprachform.

Die zweite zeile lautet im Öselschen fast regelmässig: *mere ääred ätse'eksi*, *ätsedeksi*, *äätsedeksi* oder *ätsemaaksi* 'des meeres randufer zu blumen oder zu blumenland'. Bloss eine variante (Hurt III 5 s. 108) bietet: *heinamaaksi* 'zu heuland', das erst nach dem wegfall des *h-* mit dem vorhergehenden *ääred* einen stabreim bildet.

Die ganz regelmässige dritte zeile: *mere pöhjad* oder *pöhja põllumaaksi* 'des meeres boden zu ackerland' nimmt diese stelle in sieben öselschen varianten ein; in fünf steht sie an zweiter stelle und in zweien zu allerletzt.

An der vierten stelle erscheint die verwandlung des sandes siebenmal im Öselschen, bloss dreimal bildet sie die fünfte zeile, wie bei Neus. Die zeilenform: *mere livad* oder *liiva litteriksi* 'des meeres sand zu flittern' (kleinen münzen, rechenpfennigen) ist sechsmal bezeugt; das einmal auftretende *linteriksi* (Hurt II 54 s. 365) weist auf eine kontamination mit dem worte *lint* 'schmuckband'. Dreimal ist durch die attraktion der vorhergehenden zeilen statt der münzen

eine neue art nutzbares landes: *linamaaksi* 'zu flachsländ' eingetreten (Niemi I nr. 575, Hurt I 5 s. 219, III 5 s. 108):

- A. — *metsamaaks* — *ätsemaaks* — *pöllumaaks* — *linamaaks*.
 B. — *metsamaaks* — *linamaaks* — *ätsemaaks* — *pöllumaaks*.
 C. — *murule* — *heinamaaksa* — *pöllumaaksa* — *linamaaks*.

In den drei varianten aus Mohn tritt ein neuer gedanke vom wunsche nach geniessbarem auf: *mere liiva linna[k]seksi* 'des meeres sand zu malz' (wie Hurt II 65 s. 151).

In denselben erscheint eine ganz neue zeile von der verwandlung der steilen ufer des meeres in essbare fische: *mere kaldajad kalaksi*. Diese kann als verdoppelung der zweiten zeile von der verwandlung des sandufers angesehen wurden.

Die fünfte stelle kommt der zeile: *mere kivid killingiksi* 'des meeres steine zu schillingen' zu; im Öselschen wird sie sechsmal der zeile vom sande nachgestellt und bloss dreimal, wie bei Neus, vorangestellt.

An die steine schliesst sich näher als an den sand die bei Neus fehlende sechste zeile an, deren sprachlich und metrisch rekonstruierte form: *mere rauni[a]d rahaksi* (oder plur. *rahuksi* ?) 'des meeres steinhaufen zu geld', in hinsicht auf die verteilung der acht silben (3 + 2 + 2 nach viermal 2 + 2 + 4) die strophe hübsch abschliesst.

Die öselsche grundform hätte somit gelautet:

Ma laulan mere muruksi,	Ich singe das meer zum rasenplatz,
mere ääred äätsedeksi,	des meeres ufer zu blumen,
mere põhja põllumaaksi,	des meeres boden zu ackerland,
mere liiva litteriksi,	des meeres sand zu flittern,
mere kivid killingiksi,	des meeres steine zu schillingen,
mere rauniad rahaksi.	des meeres steinhaufen zu geld.

Für die entstehung des liedes auf der insel Ösel spricht das nach Wiedemann öselsche dialektwort *äätse* 'blume'. Dieses hat sich in je zwei varianten der zunächstliegenden Kreise Wiek (*ätse*) und Pernau (*ätsik* 'blumenland') erhalten; ferner erscheint in einer dörptschen die zeilenvariation: *järve ääre ätsikusse* 'des sees ufer zu blumenland'.

Die zeilenform: *mere ääred heinamaaksi* 'des meeres ufer zu heuland' ist zwölfmal im Pernauschen kreise vertreten, in den übrigen bloss zwei-, ein- oder keinmal. Der stabreim hat sie, wie erwähnt, erst nach dem wegfall des *h* in *heina-* oder durch hinzusetzung des *h* vor *ääred* erhalten. Dasselbe gilt von den in einer wiekschen und zwei dörptschen varianten vorkommenden *hernemaaksi* 'zu erbsenland' und *heeringisse* 'zum hering'.

Am weitesten verbreitet ist die aus *ätsikusse* sichtlich verdrehte form *ättikusse*, *ätikasse*, *äädikaksi* 'zu essig', der besser als zu den ufern zum meere selbst passen würde:

Wiek 2, Harrien 10, Jerwen 2, Wierland 15,
 Pernau 11, Fellin 23, Dorpat 15,
 Walk 1, Werro-Setukesien 1.

Ein meeresgestade voll essig wäre jedoch ein im verhältnis zum bedarf allzu unmässiger wunsch, um als ursprünglich gelten zu können.

Die öselsche grundform der ersten zeile: *ma laulan mere muruksi* 'ich singe das meer zum rasenplatz' ist an der nördlichen küste Estiens und am Peipussee am besten bezeugt:

Wk 2 H 15 J 6 Wl 30
 P 1 F 3 D 16 WS 2

Aus dieser form lässt sich auch die variation mit *puruksi* 'zu bröckchen' in zwei harrienschen und sieben wierländischen aufzeichnungen erklären.

Das metrisch fehlerhafte *metsaksi* 'zum wald' erscheint selten, dagegen ist die in betreff der silbenzahl mangelhafte zeilenform: *ma laulan mere maaksi* sowie das umgekehrte *maa mereksi* oder *meresse* 'das land zum meer' oder 'ins meer' sehr verbreitet, besonders im Pernauschen und Fellinschen:

Wk 1 + 6 H 0 + 1 J 1 + 1 Wl 0 + 1
 P 9 + 29 F 11 + 21 D 4 + 7
 Walk 1 + 0 WS 2 + 1

Hie und da treten noch zwei metrisch mögliche variationen auf: *mäeksi* 'zum hügel' und *mõuksi* 'zum met' oder *mēeksi* 'zum honig' auf:

<i>mäeksi</i>	Wk 1	—	J 3	Wl 1	
			P 1	F 3	— WS 8
<i>mõuksi,</i>	—		H 2	—	—
<i>me'eksi</i>			—	F 2	D 1 —

Die erste zeilenfassung kommt auch in umgekehrter form: *mäe meresse* 'den hügel ins meer', vor (Wl 1, WS 2): Die letztere werden wir in den finnischen varianten antreffen. Auf die estnische grundform haben sie keinen anspruch.

Nachdem die blumen der zweiten zeile in der öselschen grundform mit dem essig vertauscht worden, lockerte sich die verbindung mit der ersten zeile, und die schon in Mohn auftretende neue zeile von der verwandlung in fische konnte um den zweiten platz konkurrieren. Der ihnen gemeinsame begriff 'ufer' hielt sie zusammen, so dass auch der dritte platz einer derselben meistens vorbehalten blieb. Die zeilenvariation: *mere kaldad karjamaaksi* (Wk 2, H 2, P 7), weist, wie die aus *kalda(j)ad* verkürzte zweisilbige form *kaldad* bezeugt, auf späteren einfluss der zeile: *mere põhja põllumaaksi* 'der meeres boden zu ackerland' hin.

Die letzterwähnte zeile hat sich noch am anfang des liedes erhalten können, indem sie sich an die erste unmittelbar anschloss:

Wk 1	H 1	—	Wl 4
	P 4	F 6	D 4 WS 4

Öfter tritt sie jedoch als letzte zeile des liedes auf:

Wk 4	H 7	J 5	Wl 13
	P 6	F 10	D 14 WS 4

Zu dieser verschiebung hat die besonders im südosten Estiens vorkommende vertauschung des letzten wortes mit *põrmanduksi* 'zur diele' beigetragen:

<i>põllumaaksi</i>	Wk 8	H 10	J 6	Wl 20
		P 13	F 2	D 10
<i>põrmanduksi</i>	Wk 1	H 4	J 2	Wl 2
		P 4	F 15	D 12 WS 10

Die öselsche grundform der verwandlung des sandes 'in flitter' (*litteriksi*) hat sich in zwei wiekschen varianten, die nebenform 'zu

flachsland' (*linamaaksi*) in zwei ernauschen erhalten. Östlicher in Estien erscheinen bisweilen die variationen *lillakaksi* 'zur steinbeere' (W1 2, F 3, D 2) und *lindudeksi* 'zu vögeln' (H 1, J 1, D 2). Allgemein auf dem festland, im westen allerdings am schwächsten (Wk 2, P 6), ist die mohnsche zeilenform: *mere liiva linnakseksi* 'des meeres sand zu malz' vertreten.

Die fünfte öselsche zeile: *mere kivid killingiksi* 'des meeres steine zu schillingen' ist bedeutend spärlicher als die anderen, jedoch überall verbreitet.

Wk 2 H 5 J 1 W1 3
P 7 F 5 D 4 WS 12

Bei den Setukesen kommt die ihnen unbekannte münze *killing* nur in verdrehter form vor (wie Hurt Setuk. laul. 680, vgl. 678, 681):

Laalas iks mere mäestä,	Singen würde ich das meer zum hügel
mere kivi' keerängist,	des meeres steine zu -?-,
mere põhja põrmandust,	des meeres boden zur diele,
mere sõmera' soolast,	des meeres kies zum salz,
mere vatu võizmest.	des meeres schaum zur butter.

Das singen des kieses zu salz kommt auch im Werroschen und Süddörptschen, das singen des schaumens zu butter noch im Südfelinschen und Walkschen vor.

Die sechste öselsche zeile hat sich nicht ausserhalb dieses kreises verbreitet.

Die in den hinzugekommenen zeilen offenbarten wünsche beziehen sich auf die nahrung: fische, malz, met oder honig, salz und butter. Die zeile mit den fischen erhält bisweilen eine parallelzeile mit hervorhebung einer besonderen art, wie: *mere lained lattikasse* 'die wellen des meeres zu brachsen' (H 2, W1 1, F 3) oder *mere allid ahvenaksi* 'die seehunde (!vgl. fi. *allot*, *aallot* 'die wellen) zu barschen' (W1 Hurt II 9 s. 790).

Beide fischarten nebst den lachsen kommen in einer einkapselung unseres liedes aus Kusal (östlich von Reval) in Harrien vor (Eesti Ülioplaste Selts VIII s. 2173):

Koep meri kaluja anna,
 aud ei anna ahvenaida,
 lau ei laia lattikaida,
 mere kalda'ad kaluja,
 mere louka'ad lohija:

ma laulan mere äräje,
 mere kalda'ad kalaksi,
 mere louka'ad loheksi,
 mere auad ahvenaksi,
 mere laud lattikaksi.

Künnämme mere ülesse,
 äästämme mere äräje,
 tiemme sisse siemenida,
 otsa ohrida ilusi,
 korva kaeruja kenuja,
 serva siemenrukkisida.

Wenn nicht das meer fische gibt,
 der graben barsche,
 der flache boden brachsen,
 die steilen ufer fische,
 die vertiefungen lachse:
 singe ich das meer weg,
 die steilen ufer zu fischen,
 die vertiefungen zu lachsen,
 die graben zu barschen,
 die flachen boden zu brachsen.

Wir pflügen das meer auf,
 eggen das meer weg,
 säen hinein samen,
 an den enden schöne gerste,
 an den seiten hübschen hafer,
 an den rändern samenroggen.

Auch der wunsch nach ackerland ist spezialisiert worden. In einer pernauschen aufzeichnung finden wir nach dem singen des meeres zu land, der ufer zu heuland, des meerbodens zu ackerland und des sandes zu flachland noch folgende (Hurt II 19 s. 341):

Mere ro'od rukkidessa,
 mere kōrkjad kaeradessa,
 mere osjad otradessa.

Des meeres rohr zum roggem,
 des meeres binsen zum hafer,
 des meeres schachtelhalme zur
 gerste.

Die letzteren zeilen sind bloss im Pernauschen (P 4), die erste auch ausserhalb dieses kreises (P 3, Wk 1, F 6, D 2) vertreten.

Die gewünschten münzen sind in fünf aufzeichnungen aus Kusal in Harrien durch kostbare ringe ersetzt: *mere sōrvad sōrmauseksi* 'des meeres ränder zu ringen'.

Alle drei wünsche: land, geld und speise, werden im Pernauschen, Fellinschen und Dörptschen mit einer weiteren bezeichnung der meeresufer, *mere veered*, verbunden: *vitsikusse* 'zum gesträuch' (P 17, F 13, D 4, WS 1), *veeringisse* 'zu ferdungsmünzen' (P 1, F 2), *viidingisse* 'zu weisfischen' (D 1), *virde'esse* 'zur bierwürze' (Walk 1, P 1) oder *viinadessa* 'zum branntwein' (F 1).

Dasselbe lied von der zaubermacht des gesanges finden wir gleich an der nordostgrenze Estiens im westlichsten Ingermanland (Narvusi) neunmal aufgezeichnet (wie Suomen Kansan Vanhat Runot III 2753):

Laulaisin meret muroksi,	Ich würde singen das meer zum
	rasenplatz,
meren kalliot kaheksi,	des meeres felsen entzwei,
meren liivat linttilöiksi,	des meeres feinsand zu schmuck-
	bändern,
meren hiekat helmilöiksi,	des meeres sand zu perlen,
suolaksi meren somerot.	des meeres kies zum salz.

Schon die erste zeile weist auf entlehnung des estnischen liedes hin. In der zweiten zeile ist *kalliot* 'felsen' nach *kaldad* 'steile ufer' gebildet und *kaheksi* 'entzwei' aus *kalaksi* 'zu fischen' verdreht. Der mit dem estnischen worte *liiva* bezeichnete sand wird in einer westingermanländischen variante wie in einigen östlichen estnischen 'zu vögeln' (*lintuloiksi* SKVR III 1033) gesungen. Ob das viermal vorkommende *linttilöiksi* 'zu kopfbändern' aus dieser zeilenform oder aus der westestnischen mit *litteriksi* 'zu flittern' zu erklären ist, kann umstritten werden. Die dreimal bezeugte variation: *lietteheksi* 'zum schlamm' hat schwerlich etwas mit einer seltenen estnischen variation der ersten zeile: *mudassa, muaksi* 'zum schlamm' (J 1, D 2) zu tun.

In der vierten hinzugekommenen zeile führt die finnische bezeichnung des sandes (*hiekkä*) und der erforderliche stabreim den gedanken zu kostbaren perlen (*helmi*). Die fünfte zeile tritt zweimal in der form: *meren somerit sormuksiksi* 'des meeres kies zu ringen', auf. Diese steht sichtlich mit den Kusalschen varianten in Harrien in verbindung. Dem zweisilbigen estnischen *sõrvad* 'ränder' entspricht das finnische *somerit*, das eine überschüssige silbe enthält. Eine vollständige übereinstimmung erweist sich im singen des kieses zum salz in Südostestien und Ingermanland. Hier fällt der geographische abstand bei der richtung der verbreitung des liedes in Estien auf.

Auffällig ist auch das nichtvorkommen unseres liedes im östlichen teile Westingermanlands. In Mittelingermanland, Nordingermanland und Finnisch-Südkarelien erscheint wiederum eine fassung des

liedes, die nicht aus der im westlichsten Ingermanland gesungenen erklärbar ist (wie Saucko 27 aus Antrea östlich von Wiburg):

Laulamme meret mesiksi,	Wir singen das meer zum honig,
meren mullat maltaseksi,	des meeres mull zum malz,
meren kaislikot kaloiksi,	des meeres schilf zu fischen,
meren hiekat herneheksi,	des meeres sand zu erbsen,
suoloiksi meren somerot.	des meeres kies zum salz.

Dieselbe sangart finden wir sowohl westlicher im savolaxischen gebiet als nördlicher in Finnisch-Nordkarelien. Sogar im Archangelschen wird das lied mit veränderter einleitung als wiegenlied gesungen: (SKVR I 1802):

Mie se laulan lammin lummen,	Ich singe des teiches seerose,
meren lummen luikutan;	jodle des meeres seerose;
meren kaislasat kaloiksi,	des meeres schilf zu fischen,
meren oallot ahveniksi,	des meeres wellen zu barschen,
meren hiekat hernehiksi.	des meeres sand zu erbsen.

Die zeile von der verwandlung des meeres selbst in honig (*mesiksi*) weicht regelmässig von der öselschen grundform (*muroksi*) ab und stimmt mit der von zwei harrienschen varianten aus Kusal, einer norddörptschen aus Talkhof und zwei fellinschen aus Fellin vertretenen zeilenform, an die sich noch eine nordfellinsche aus Pillistfer anschliesst, in der des meeres schlamm zum met gesungen wird (H Hurt II 34 s. 581 und 40 s. 685, D Hurt IV 3. 725, F Hurt Peet nr. 13 und 140, Hurt II 26 s. 872).

H 1: zu: met — fisch — schilling — diele.
 H 2: zu: met — fische — malz — essig — schilling.
 D 1: zu: met — fische — malz — roggen (aus: rohr).
 F 1: zu: met — essig — fisch — rebsfisch (aus: rohr).
 F 2: zu: met — essig — fisch — kümmel (aus: seiten) —
 branntwein (aus: ufer).
 F 3: zu: hügel — fisch — malz — fass (aus: schaum) — met
 (aus: schlamm) — stube (aus: wind).

In diesen varianten ist keine zeile der öselschen grundform unverändert geblieben, mit ausnahme der verwandlung der steine in schil-

linge. Dieselbe zeile hat sich auch in einer mittelingermanländischen aufzeichnung unverändert erhalten (SKVR IV 1443): *meren kivet killingiksi*. Mit der änderung des letzten wortes: *kiiltäviksi* 'zu glänzenden' tritt sie ferner in einer südsavolaxischen variante auf (v. Schröter Finn. Runen s. 82). In einer anderen kommt die etzte zeile der öselschen grundform zum vorschein (Pennanen 155): *meren rauniot rahoiksi* 'des meeres steinhaufen zu geld'.

Sehen wir noch von der dielenform der dritten öselschen zeile und der gelegentlichen verwandlung des windes in die stube ab, so ist in den angeführten estnischen varianten bloss von nahrungsmitteln die rede, die im finnischen ausserhalb des westlichsten ingermanländischen gebietes die regelmässigen gegenstände der wünsche bilden.

Die in diesen estnischen varianten auftretenden späteren zeilen vom singen der steilen ufer zu fischen und des sandes zu malz sind im finnischen durch je zwei zeilen vertreten. Dem estnischen: *mere kalda'ad kalaksi* entspricht am genauesten in einer südkareelischen variante (Pennanen 155): *meren kalliot kaloiksi* 'des meeres felsen zu fischen'. Die allgemeine sangart mit *kaislikot* 'schilfdickicht' könnte durch die spätere estnische zeile vom singen des röhrichts beeinflusst worden sein; auf dieselbe ist eine in Südkarelien und Südsavolax ange-troffene parallele zeile: *meren ruohot ruumeniksi* od. *ruokapuiksi* 'des meeres gras zur spreu od. zu brotbäumen (*ruoho* < *ruoko* 'rohr'; vgl. estn. *rukki-desse* 'zum roggén'), zurückzuführen. (Ahlqvist A 188; v. Schröter Finn. Runen s. 82).

Das als parallelzeile im Archangelschen auftretende: *meren aallot ahveniksi* 'des meeres wellen zu barschen', ist auch im südkareelischen gebiet bezeugt (Lönnrot R 163; vgl. in Mittelingermanland SKVR IV 2216 *altahiksi* 'zu trögen'). Die entsprechende wierländische zeile aus Haljal (s. 101) mit *allid* 'seehunde', deren verwandlung in barsche unnatürlich ist, setzt die im finnischen bis zum Archangelschen verbreitete zeile voraus.

Die estnische zeile: *mere liiva linnakseksi* 'der meeressand zum malz' scheint sich im finnischen derart gespaltet zu haben, dass einer-seits der sand mit der finnischen bezeichnung *hiekkä*, andererseits das malz, im finnischen *maltaat*, da sie nicht miteinander im stabreim ste-

hen, andere alliterierende wörter herangezogen haben: einerseits die erbsen (*hernehiksi*), andererseits die mulde (*mullat*):

Die zeile von der verwandlung des kieses in salz ist im finnischen und südostestnischen völlig identisch. Dass die übereinstimmung nicht auf zufall beruht, erhellt aus dem vorkommen der anderen südostestnischen zeile vom singen des schaumens zu butter in einer südkarelischen variante (Reinholm XI 155): *meren vaahto voi-pytyksi* 'des meeres schaum zur butterbütte'. Beide südostestnischen zeilen müssen wohl einmal auch in Nordostestien gesungen worden sein.

Das estnische lied ist sichtlich zu zwei verschiedenen malen nach Ingermanland aus Estien eingewandert. Die spätere fassung, die sich auf Westingermanland beschränkt, hat daselbst die in Mittelingermanland auftauchende und über Finnisch-Karelilien bis ins Archangelsche Gouvernement verbreitete fassung verdrängt.

Von den fünf zeilen der westingermanländischen fassung (s. 104) entsprechen vier wort für wort ihren estnischen vorbildern. Einige estnische ausdrücke, die an der sprachgrenze noch verstanden werden (wie *muro*), sind beibehalten, andere sind lautähnlich substituiert worden (wie *kalliot* < *kalda'ad*). Das einzige ins finnische übersetzte wort, *hiekkä* 'sand', tritt neben dem in der vorhergehenden zeile unübersetzten *liiva* als parallelwort auf.

Eine freiere übersetzung ins finnische bietet die früher eingewanderte mittelingermanländisch-ostfinnisch-archangelsche fassung. Charakteristisch für dieselbe ist das in Estien selten vorkommende 'zum met' anstatt 'zum rasenplatz' in der ersten zeile. Wäre in diesem falle eine rückwirkung des finnischen liedes auf das estnische denkbar? Noch stärker behauptet sich dieser gedanke in betreff des im finnischen bis zum archangelschen verbreiteten wunsches von der verwandlung der wellen in barsche, der im estnischen einmal mit gedankenloser lautlicher substitution (*allid* 'seehunde' < *allot* 'wellen') vorkommt. Doch kann die entstehung dieser späteren parallelzeile aus einem anderen liede, das wir mit dem unsrigen verbunden angetroffen haben, erklärt worden (s. 102).

Auffallend ist das auftreten der gewünschten verwandlung der steinhaufen des meeres in geld einerseits in Finnisch-Südkarelilien,

andererseits auf Ösel, während dieser zug sowohl auf dem estnischen festlande als in Ingermanland fehlt.

Denselben zug, aber ohne den genitiv *meren* 'des meeres', finden wir in einem anderen finnischen liede, das die berühmte sängerin der karelischen landenge Lariñ Paraske ausserhalb unseres liedes vorge-tragen hat (Paraske 572):

Laulan rauniot rahoiksi,	Ich singe die steinhaufen zu geld,
kiven juuret kiiltäviksi,	die steinwurzeln zu glänzenden,
mäet mämmikattiloiksi;	die hügel zu malzbreitöpfen;
laulan vuoret voivatiksi(!),	ich singe die berge zu butter-
	schüsseln.
kalliot sianlihoiksi.	die felsen zu schweinefleisch.

Das wort *kiiltäviksi* 'zu glänzenden (münzen?)' in der zweiten zeile haben wir in einer südsavolaxischen variante unseres liedes anstatt *killingiksi* in der allgemeinen estnischen zeile, die auch in Mit-telingermanland vorkommt, angetroffen (s. 105).

Das singen der berge zu butter und der felsen zu schweinefleisch finden wir ferner in einer südösterbottnischen variante desselben fin-nischen liedes aus dem von Savolaxern besiedelten kirchspiel Lappa-järvi (Fellman I 8):

Kun minä rupeaisin laulamahan,	Wenn ich zu singen anfinde,
niin minä laulaisin vuoret voiksi,	sänge ich die berge zu butter,
kalliot sianlihaksi,	die felsen zu schweinefleisch,
väärät koivut makkaroiiksi.	die krummen birken zu würsten.

Die letzte zeile erscheint auch in einer variante unseres liedes aus dem ebenfalls von Savolaxern besiedelten Nordtavastland als an-hängsel an das singen des meeres zu met, des kieses zu salz und des sandes zu erbsen (SKVR IX 2. 23).

Hier genügt es, auf das vorkommen eines von dem estnischen un-abhängigen finnischen liedes hinzuweisen, in dem der anblick des meeres und der gedanke seiner verwandlung in bebautes land fehlt und ein krasses schlaraffenideal vorliegt (ausser geld: butter, schweine-fleisch, würste).

Von bedeutung für das estnische lied ist die zeile von der ver-

wandlung der steinhaufen in geld, die der südkarelichen variante des finnischen liedes und der öselschen grundform des estnischen gemeinsam ist. Die erwähnung des schillings in der parallelzeile des letzteren erlaubt uns nicht, die entstehung des liedes in eine zeit vorhistorischer verbindung zwischen Finnland und Estien zu versetzen. Allzu umständlich wäre die annahme, dass die zeile von der verwandlung der steinhaufen in geld in allen varianten nicht nur des estnischen festlandes, sondern auch Ingermanlands und Finnlands aus unserem liede verschwunden, aber vor ihrem verschwinden in das finnische eingedrungen wäre. Somit müssen wir die möglichkeit zugeben, dass die verbindung von *raunio* 'steinhaufen' und *raha* 'geld' durch vermittlung des stabreimes im estnischen und finnischen volksliede ihren verfassern unabhängig von einander eingefallen sei.

Eine lappische Melodie aus Varanger.

Von

ELIEL LAGERCRANTZ.

1. Am 27. V. 1927 hatte ich die Ehre, in der Sitzung der Finnisch-ugrischen Gesellschaft einen Vortrag über die jetzt noch lebendige Volksdichtung der Varangerlappen zu halten, die ich mit Unterstützung der Gesellschaft i. J. 1920 untersucht hatte. In Prosaerzählungen und Liedern werden die Erlebnisse, Seltsamkeiten und Schicksale noch lebender Menschen behandelt und zumeist lächerlich gemacht. Diese Erzählungen und Lieder werden an den Fischwehren, bei Trinkereien und Abendunterhaltungen von der sehr geschwätzigem Bevölkerung vorgetragen. Dadurch werden sie weit bekannt, gehen in die Tradition über, können mit Zügen aus der alten mythologischen Dichtung ausgeschmückt werden und beziehen sich oft auf Tatsachen, die schon einige Jahrzehnte zurückliegen können. Was insbesondere die Lieder betrifft, dürfte man annehmen, dass die Melodie auch dort erheblichen Alters sein kann, wo der Text jung ist. Neue Worte werden zu alten Melodien hinzugesetzt.

2. In der vorliegenden Untersuchung will ich an die sehr verdienstvolle, obwohl leider kurze Darstellung »Finske folkesange fra Indre-Varanger»¹ des Nesseby-Lappländers ISAK SABA (Ip. Saǝrǝq) anknüpfen, die in JENS OTTERBECHS Buch »Kulturværdier hos Norges finner»² (Kristiania, Aschehoug 1920) enthalten ist.

Mit ausserordentlicher Pietät und mit musikalischem Talent hat dieser begabte und für viele Gebiete interessierte Mann (er war Lehrer, Stortingsabgeordneter und hat grosse Sammlungen

¹ »Lappische Volkslieder aus dem inneren Varanger».

² »Kulturwerte bei den Lappen Norwegens».

lappischer Folklore gemacht) die Lieder der Varangerlappen beschrieben.

SABA hat die meisten seiner Lieder von NILS MOSESSEN (*Mou̯sis Ni̯illa's*) gelernt. Dieser noch lebende Mann wird wahrscheinlich am meisten alte Lieder in Varanger kennen. Bei meinen Besuchen in Nesseby habe ich nach ihm viele folkloristische Aufzeichnungen gemacht. Um eine Kontrolle über die Melodien zu haben, liess ich ihn eine Anzahl Lieder in meinen Kymographionapparat hineinsingen. Unten wird eine solche Aufnahme analysiert.

3. Es handelt sich um »*Č̣ā̄BRA K̄ā̄BRE luē̄tte*«. »Das Lied von dem schönen Gabriel«, welches SABA auf S. 78 mitteilt.

Beim Aufnehmen wurde das Kymographion allmählich ein wenig verschoben, so dass sich die Zeile nach unten bewegt. In den mitgeteilten Tafeln über unser Lied sind jedoch die Ordinaten parallel zu der Drehungsachse des Zylinders gezogen. Die Zeilen sind auseinandergeschnitten, aber wieder so zusammengeklebt, dass der Verschiebungswinkel beibehalten ist. Die Zeit (100 vd pro Sek.) ist von einer Stimmgabel unter der Zeile der Mundschwingungen registriert worden.

4. Der Text der zwei hier in Frage kommenden ersten Strophen lautet:

<i>Č̣ā̄BRA K̄ā̄BRE vāca</i>	'Der schöne Gabriel wandert
<i>ir̄k̄erēīssȳī vāca</i>	auf Freiersfüssen
<i>lȳlȳ lȳlȳ lȳ lȳ lȳ.</i>	lulu lulu lu lu lu.
<i>K'ū̄vī'ttar-niēīrain</i>	Mit einem Mädchen der Unter-
<i>kilva[re]l̄ij[a]</i>	irdischen lief er um die Wette
<i>lȳlȳ lȳlȳ lȳ lȳ lȳ.</i>	lulu lulu lu lu lu.'

Dass der Text nicht ganz mit dem identisch ist, den SABA von eben demselben NILS MOSESSEN gehört hat, darf übrigens gar keine Verwunderung hervorrufen. Der Text ist bei den lappischen Liedern nicht so genau fixiert. Rhythmisch bildet der Refrain mit den langen Fermaten einen wesentlichen Unterschied von dem, was SABA in seinen Noten darstellt.

Die Noten gestalten sich folgendermassen:

Č̇ā̇BPA K̇ā̇BṖe luē'tte.

Lebhaft

Č̇ā̇BPA K̇ā̇BṖe vaā̇ċq, iṙk̇e- rėj̇sṡẏā̇ vaā̇ċq   ly-ly ly-ly
K'u- fitṫar- niėj̇tȧjn kil- va-te- lija

ly ly ly.

Ich bat meinen Gewährsmann, am Kymographion in der letzten Zeile statt des schwierig abzugrenzenden hinteren *l*-Lautes ein *p* auszusprechen.

In der Tabelle sind die Werte der Dauer, der absoluten Schwingungszahl und der Tonhöhe der einzelnen Laute eingetragen.

5. Die Tonbewegung. — Als Grundton wird der erste und am häufigsten vorkommende Ton angesehen. Der Mittelwert seiner Schwingungszahl beträgt 196.4 vd pro Sek. Die genügende Reinheit dieses Tons lässt sich aus der kleinen mittleren Abweichung von nur 2.2 vd beurteilen. Diese Abweichung macht in dieser Tonlage 20 Cents oder $\frac{1}{5}$ Halbton aus. Unten werden die Intervalle im Verhältnis zum durchschnittlichen Wert des Logarithmus (Mantisse: 29310) der Frequenzahlen des Grundtones berechnet.

Um ein richtiges Bild von den Intervallen zu erhalten, empfiehlt es sich, dieselben in geometrisch gleichen Hundertstelhalbtönen auszurechnen. Man weiss, dass die Zunahme des Reizes direkt proportional dem Verhältnis des Logarithmus der Frequenzahlen ist. Wenn man die Oktave in 12 geometrisch gleichmässige Halbtöne wie gewöhnlich in europäischer Musik einteilt, lässt sich eine Formel aufstellen, wonach man von den Logarithmenzahlen zu den geometrisch gleichen Hundertstelhalbtönen («Cents») kommt. Diese Art der Centsrechnung ist von dem bekannten Engländer J. ELLIS (vgl. STUMPF, Vierteljahrschrift) eingeführt. Man bekommt die Formel für einen Halbton $x^{12} = 2$ (Oktave mit 12 Halbtönen), wobei

Instrumentale Messungsergebnisse.

Laute im 1. Vers:	Dauer in Hs.:	Absol. Schwingungszahl:	Tonhöhe	Laute im 2. Vers:	Dauer in Hs.:	Absol. Schwingungszahl:	Tonhöhe:	Durchschnittliche Dauer:	Durchschn. Frequenzzahl:	Ton	Mantisse des Logarithmus der Frequenzzahl:	Rest des Logarithmus:	Cents:	Intervall:
č	(13,5)			K	(11,5)									
ā	23,0	45,5	197,8	û	42,5	83	195,3	52,9	197,7	g	29601	+ 291	11	unisono
BP	11,5													
A	3,8	7,7	202,6											
K	8,7			r	9,5	18,5	194,7							
ä	15,5	36,5	235,5	i	7,5	18	240	49,3	237,7	ais	37603	+ 8293	330	kl. Terz
BP	12,0			tt	17,0									
ē	16,5	40,5	245,6	q	12,0	29	241,7		243,6	h	38668	+ 9358	373	gr. Terz
				r					(231,8)					
v	10,0	23,5	235	n		24	228,6							
a	18,0	36	200	iei	18,0	35,5	197,2	60	198,6	g	29798	+ 488	19	unisono
āc	15,5			r	10,0									
g	18,0	31,5	175	ai	8,5	15,5	182,3		178,6	f	25188	- 4122	164	gr. Sek.
(Pause)	5,0	10	200	n	6,5	11	169,2							
i	19,5	38,5	192,3	κ	12,0	30	200		196,1	g	29248	- 62	2	unisono
r				i	15,0			40,7						
κ				l	8,5	17	200							
ē	3,5	7	200	e	14,0	27,5	196,4		198,1	g	29688	+ 378	15	unisono

also $x = \sqrt[12]{2}$. Für Cents, Hundertstelhalbtöne, gilt also die Formel $C = \sqrt[1200]{2}$. Daraus ergibt sich $\log C = \frac{\log 2}{1200} = 0.000251$. Wenn x die gesuchte Anzahl Cents ist, wenn ferner n_1 die grössere und n_2 die kleinere Frequenzzahl bezeichnen, ergibt sich die Formel $C^x = \frac{n_1}{n_2}$ also $x \cdot \log C = \log n_1 - \log n_2$, wonach $x = \frac{\log n_1 - \log n_2}{0,000251}$. Man hat also den Unterschied der Logarithmenwerte mit 0.000251 zu dividieren. HORNBORSTEL hat folgende bequeme Tabelle über die Centswerte ausgerechnet: $(\log^1) 251 = 100 C$, $(\log) 502 = 200 C$, $(\log) 753 = 300 C$, $(\log) 1003 = 400 C$, $(\log) 1254 = 500 C$, $(\log) 1505 = 600 C$, $(\log) 1756 = 700 C$, $(\log) 2007 = 800 C$, $(\log) 2258 = 900 C$, $(\log) 2509 = 1000 C$, $(\log) 2759 = 1100 C$, $(\log) 3010 = 1200 C = 1$ Oktave. Bei kleineren Intervallen als einem Halbton beachtet man in der Tabelle nur die ersten bzw. die erste Ziffer; man rechnet bei kleineren Intervallen als eine Oktave nur mit Mantissen ohne Kennziffern.

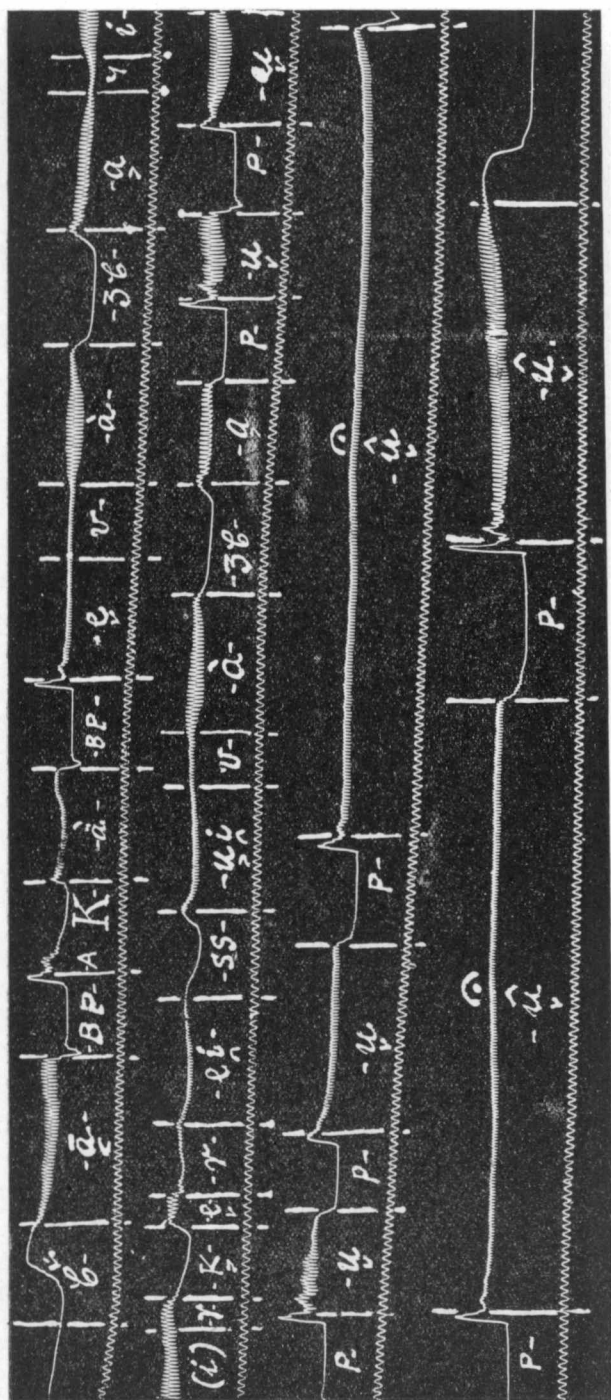
Es wäre gut, wenn dies einfache Verfahren bei der Untersuchung der lappischen Lieder allgemeiner in Gebrauch käme.

Ohne weiteres ist man ja nicht berechtigt anzunehmen, dass die lappischen Lieder nach dem 12stufigen System aufgebaut seien. Die Analyse in geometrisch gleichen Teilen der Oktave bietet jedenfalls ein Mittel, um das tonale System eines Liedes festzustellen und dessen Reinheit zu prüfen.

Es ist die Meinung ausgesprochen worden (LAUNIS), dass die lappischen Lieder auf Ganztonintervallen aufgebaut seien. Falls es sich bei gewissen Liedern zeigen würde, dass die sich ergebenden Anzahlen der Hundertstelhalbtöne sich mit keinen reinen Intervallen oder deren einfachsten Bruchteilen decken, wäre es sehr leicht, die Formel z. B. für ein pentatonisches System so auszubauen, dass man den Unterschied der Logarithmenwerte mit $\frac{\log 2}{500}$, um Hunderstelpentatöne zu erreichen, dividiert usw. Doch tut man bei den lappischen Liedern am besten, auch die kleinsten Tonbewegungen und feinsten Unterschiede der Intervalle zu berücksichtigen.

¹ Die Unterschiedswerte der Logarithmen (nur Mantissen!) der Frequenzahlen.

2. Strophe.

Von den Intervallen vom Grundton nach oben ist die grosse Terz $g : h$ von vier Halbtönen am grössten. Dies Intervall beträgt durchschnittlich 385 Cents, ist also um 15 Hundertstelhalböne zu klein. Danach folgt die kleine Terz $g : ais$ mit durchschn. 281 Cents, um 19 Cents zu klein. Die nur einmal vorkommende kl. Sekunde ist mit 127 Cents um 27 Cents zu gross. Nach unten vom Grundton gibt es nur ein Intervall, die grosse Sekunde $f : g$ mit durchschnittlich 198 Cents.

Die mittleren Abweichungen von den durchschnittlichen Werten der Intervalle sind erheblich. Nur verhältnismässig rein wird die grosse Terz genommen. Die dazwischen liegenden Intervalle besitzen überhaupt wenig musikalische Reinheit: sie scheinen nur den Übergang vom Grundton zur grossen Terz zu vermitteln. Das Intervall vom Grundton nach unten setzt SABA als eine kleine Terz an. Dies könnte auch in der analysierten Kurve einmal bei einer Frequenzzahl von 170.3 (vgl. Tab.) angehen.

Die in der Tabelle angegebenen Bezeichnungen der Töne (f bis h) stimmen einigermaßen mit den Schwingungszahlen der internationalen temperierten Stimmung überein. Dem Gewährsmann wurde allerdings bei der Aufnahme kein Anfangston gegeben.

Nach der Tabelle sind die Noten geschrieben.

Trotzdem die Intervalle nur teilweise mit denen der zwölfstufigen Skala übereinstimmen — sie erscheinen meistens zu klein —, darf man wohl aus den Rechnungen schliessen, dass der Sänger doch diesem System folgt.

6. Die *d y n a m i s c h e n* Verhältnisse können ja aus der Kurve nicht abgelesen werden. Ein leichtes Crescendo wird am Ende des Refrains nach der akustischen Beobachtung angesetzt. Das *T e m p o* ist lebhaft.

7. Mit Bezug auf den *R h y t h m u s* zerfällt das Lied in zwei Teile. Zuerst hat man zwei Takte mit $\frac{3}{4}$ -Takt. Der Refrain bildet einen Takt mit $\frac{5}{4}$ -Takt.

Die Dauer der zwei ersten Takte beträgt 308.4 Hs.; jeder Viertelton beträgt 51.4 Hs. Der Refrain beträgt allein 379.5 Hs. und ist somit absolut genommen länger als die zwei ersten Takte. Da er jedoch rhythmisch nur zu fünf Vierteln geschätzt wird, erklärt

sich dies aus den zwei langen Fermaten, vgl. die Noten. In der Tat haben die zwei ersten Vierteltöne genau dieselbe Durchschnittsdauer von 51.4 Hs. wie in den ersten Takten. Die letzten drei Töne betragen dagegen allein 276.9 Hs. Durchschnittlich nimmt eine Strophe 718 Hs., d. h. etwa 7 Sekunden Zeit. Zwischen den beiden Strophen wurde eine Pause von 78 Hs. gemacht.

Gewöhnlich zerfällt jeder Viertelton in zwei Achteltöne. Die Behauptung I. SABAS, dass die rhythmischen Werte genau eingehalten werden, gewinnt auch bei den Messungen ihre Bestätigung. Die mittlere Abweichung von dem Durchschnittswert beträgt beim Viertelton in den ersten Takten nur 4.2 Hs. Der Durchschnittswert für den Takt beträgt 154.2 Hs. mit einer mittleren Abweichung von 8.0 Hs.

Um den richtigen Rhythmus einzuhalten, wird auch die sprachliche Form der Wörter willkürlich verändert. In der zweiten Strophe wird *u* in *k³uri'ttar* übermässig gedehnt, weil es einen vollen Viertelton auszufüllen hat. Aus der richtigen Form *kilvaliġ*, 3 Sg. Prät. wird mit Hinzufügung und Einschaltung ganz sinnloser Laute *kilvarelija* gemacht.

Uralische etymologien.

Von

T. LEHTISALO.

1. jurO T₁ *nēnnā* 'zornig sein', Sjo. *nēnnēš*, Nj. *nējješ*, Kis. *nējješ* id., O *nēnsemts* 'zornig werden', T₁ *nēnzeimmo*² 'wurde zornig', N *nēnzimev*, Nj. *nējšeimev*, Kis. *nējšeime*² id. | OS B Tas Kar. *neñemannan* 'sich ärgern', *neñalženam* 'erzürnen'.

lpK FRIIS *nienne* 'hass'.

Vgl. ferner fi. *nenä* 'verstand', *panna jotakin nenällä* 'anhexen', *se tauti on nenällä pantu* 'die krankheit ist angehext'. SIRELIUS (Suomen kansanomaista kulttuuria II s. 549 f.) berichtet, dass der anstifter des Übels meistens *maannenä*, *metsänenä* oder *tuulenenä* war, die bisweilen personifiziert wurden; der am meisten gefürchtete anstifter von unglücksfälle und krankheiten war *kalmanenä*, unter welchem ausdruck man die toten verstand. — Semasiologisch ist zu beachten, dass fi. *maannenä* usw. synonym mit *maanvihata* usw. sein könnte, worin *viha* 'hass' bedeutet. Und manche völker, worunter auch z. b. die samojeden, hüten sich, die zauberer und toten zu erzürnen, weil diese unglück und krankheit verursachen können. Ob die bedeutung 'verstand' des fi. *nenä* ursprünglich ist, mag dahingestellt bleiben.

Es ist jedoch vielleicht wahrscheinlicher, dass dieses fi. wort nicht hierher gehört, denn es könnte gut auch mit fi. *nenä* 'nase' zu verbinden sein. Vgl. semasiologisch lpN FRIIS *njudne* 'nasus, rostrum, mucro' ~ *njunnadet* 'obirasci'. Oder sind im fi. worte zwei urspr. verschiedene wörter zusammengefallen?

2. jurLj. *βā'ttqš* 'birkenrinde von der birke nehmen', Kis. *βā'ttqš*, Nj. *βā'tto'qš* id.

IpI ÄIMÄ (Ast. 82) *vüötkid* 'die kieferrinde mit dem safte abschälen', *vüötkim* 'ein gerät aus horn, mit dem man die kieferrinde mit dem safte abschält' (> fi. *vuotkin* id.) | mord. PAAS. *vatkams* 'schinden, (ab)schälen; prügeln' | tscherKB RAMST. *βa'ktàs* 'schälen, die rinde von den bäumen nehmen; schinden' (fig.) — Vgl. Ast. 82.

Zum inlautenden konsonantismus ist zu beachten, dass sekundärer wechsel zwischen *-tk-* und *-kt-* bisweilen vorkommt, vgl. z.b. sub 7 Ip. *totko* 'costae sive statumina cymbarum et navigiorum' ~ tscher. *tâ'ktâ* 'spant, rippe'. Im jur. kann ein früheres **-kt-* auch **-tt-* vertreten, vgl. z.b. jurU *mätta'* 'sechs', Nj. *ma'i* ~ OS *muktet* usw. id. (Vjur. 17, 88; Beitr. 68; Stuf. 60).

Vgl. ferner wog. (Vwog. 100) KU *à'χt-*, KM KO *e'χūt-*, P *aχt-*, VS *εχφt-*, LU *εχt-*, LM *à'χt-*, LO *ā'χφt-* 'schälen (baumrinde u. dergl.)'. Dieses wort gehört hierher nur unter der voraussetzung, dass anl. **β-* geschwunden wäre (vgl. FUF XVI 209).

3. jurO T₁ Sj. K U-Ts. *ńēðv* 'zufälliger winterweg, wo der argisch gefahren ist (kein allgemeiner weg)' (O T₁), 'weg, wo der argisch gefahren ist' (Sj. K U-Ts.), N *ń'ēðv* 'weg'; O Sj. *ńēðvrmv* 'allgemeiner renntierweg', T₁ *ńēðvrmv*, K U-Ts. *ńēðvrmv*, N *ń'ēðvrmv* 'russischer weg mit hingestellten wegzeichen' | kam. *nirmi* 'pfad, schmaler weg'.

ostjK PAAS. *ńāγət* 'pfad der waldtiere'.

Zum konsonantismus vgl. nr. 5.

4. jurO T *βūðv* 'bastseil', Sj. *βūð* id., S Nj. *βu'i* 'seil', Lj. *βu'ku* (dem.) id. (Vjur. 37).

mord. *βiks* 'seil' | ostj. (OL 213) DN *βīγət*, VVj. *βūγət'*, Trj. *β'ūγət*, Ni. *βīγət* 'tragband, -schnur'; Kaz *βīγət'tə-* 'die tragbänder über der brust zusammenheften'; PAAS. Wb. K *χēēnt-βīγət* 'tragriemen des birkenrindenränzels', J *χēnt-βīwət* id., K *βīγətη* *īū'χ* *βīγət ont χēē'χō'tlī*, *tīrətη* *īū'χ* *tīrət ont χēē'χō'tlī* 'ist kein stumpf vom stumpfbaum, keine wurzel vom wurzelbaum (= keine nachkommen) geblieben?' — FUF XVI 222.

Die bedeutung 'seil' ist wohl schon uralisch. Die urbedeutung dieses wortes — nach dem obigen ostjakischen beispiel von

der Konda zu schliessen — war der stoff, woraus das seil verfertigt wurde, vielleicht 'die wurzel' (oder 'sprössling'?; 'stumpf' scheint nämlich keine richtige übersetzung von *pl̥γə't* zu sein).

5. jurO *šājjū* 'krieger', Sj. Sjo. *šājjūβ*, N *šājjūβ*, S Ni. *hājjem* id. 'soldat', P *hā,djənm* id.; O *šāññnōrts* 'krieg führen, streiten', Kis. *hājnōr's* id., Lj. *hājññl'ep* 'sie führen krieg, sie streiten', T₁ *šāññnōrno* id., Sjo. *šāññnōrno's miñno* 'sie gehen zu streiten'; T₁ *šājjē* 'balzen'.

fi. *suotia* 'coitum appetere ut equa', *suota* l. *suotta* 'grex equarum in venerem ruentium' | lpN FRIIS *čuođđet* 'feminam circumcurrendo quaeritare (de rhenone mare); (de animalibus salacibus) sonos libidinosos edere', *čuođđe* 'Hanren, som løber omkring og søger efter Hunren (foragteligt ogsaa om Mandfolk)'. — Ast. 207.

Zum konsonantismus vgl. jurO *šèi* 'herz', usw. (Vjur. 107) und lpN *čadā* id. Semasiologisch vgl. jurLj. *puñno* 1) 'sie laichen' 2) 'sie zanken'. Und bekanntlich kämpfen die männchen während der brunstzeit miteinander.

6. jurNj. *tšihvə* 'hölzerner angelhaken, mit dem quappen und hechte gefangen werden', Kis. *tšihv* id., P *tšihəv* 'angelhaken', *tšēšitto* poss. 3. p. sg., mehrfacher besitz.

ostjK PAAS. *tšγ* 'mit einer zwiesel endender pfahl, stange', J *tšγ* id.

Das waldjurakische *tš-* < **t-* (mit sekundärer mouillierung), das bekanntlich, wie auch die ostjakischen anlautenden konsonanten, auf urural. **s-* zurückgehen kann. Die urspr. bedeutung ist 'zwiesel' gewesen.

7. jurO T₁ Sj. *tāđē* 'querholz zwischen den borden des einbaumes', S *tattā*, P *tattāñno* id.

lp. Schw. FRIIS *totko* 'costae sive statumina cymbarum et navigiorum' | tšcherKB WICHM. *təktə* 'spant, rippe' | syrjUd. WICHM. *tik* 'querholz, usw.' (**tikt-*) | wog. KANN. (Vwog. 74) KU KM *təxt*, KO *ioχət*, P VN *təχət*, VS *təχət*, LU LM *toxt*, LO *təxt*, So. *təχət* 'querholz des kahnes'; (ibid. 78) K So. *təβl-*, P *təyl-*, LU *təyl-*, LO *təβl-* 'zusammenfügen (mittels eines querholzes)' | ostj. PAAS. Wb.

K *tqχ̄st*, J *tqw̄w̄p̄* 'querholz im boot' | ung. (MTsz.) *tat* (*taty*, *toty*) 'zur verstärkung des einbaumes dienender, in die quere gehender holzteil, der zugleich als sitzplatz dient', usw. — FUF XIV 109 ff.

Die urform war **tukt̄s*.

8. jurO *had'ō* 'ohne anteil bleiben', T *hɔd'ō*, Sjo. *həd'ōš*, Kis. *kq̄tt̄š* id., Lj. *kq̄tt̄šun̄p̄v̄* 'er blieb ohne anteil'. (Vjur. 29).

lpN FRIIS *gokset* 'aliquem in distribuendo praeterire; suo ipsius lucro inservire, plus justo sibi vindicare', lpL *kōpsu-* 'seines anteiltes verlustig gehen' | fi. *kupsoa* 'ohne anteil an speise lassen' (vielleicht aus dem lp., vgl. lpI *kōpsed* id.). — LSS 13.

Die urform war **kuks̄s-*.

9. tawgy CASTR. *fanká'am* 'trunken sein'.

mordE WIED. *pango* 'pilz, schwamm, flechte' | tscherKB RAMST. *pon̄ḡ* 'schwamm, pilz; kornbrand, mehltau (der gerste)' | wog. AHLQV. *pānx*, *pīnka* 'fliegenschwamm' | ostj. PAAS. Wb. K *p̄ān̄χ*, J *p̄ān̄k̄* 'fliegenpilz', K *p̄ān̄χt̄əm*, J *p̄ūn̄k̄t̄əm* 'singend zaubern nach dem essen von fliegenpilzen, durch zaubern heilen'. — Neuphil. Mitt. 1914 pp. 165 f., 168.

Vgl. semasiologisch jurO *jā̄s'ē* 'betrunken sein', jur. REG. *ja-veb̄s* 'fliegenschwamm', Lj. *β̄īpp̄ī*, S *β̄'īpp̄ī*, Nj. *β̄'īpp̄ī*, P *β̄īp̄ī* id. (mit sekundärem β̄-, β-, vgl. Anl. 65), jenCh. *jébi'éro*, B *jebi'edo* 'betrunken sein'.

Es ist also wahrscheinlich, dass man schon in ururalischer zeit durch essen von fliegenpilzen betrunken wurde.

Die ähnlichkeit dieses wortes mit lat. *fūngūs* 'pilz, erdschwamm', griech. *σπόγγος* kann nur zufällig sein. — Die von MUNKÁCSI angenommene entlehnung von indo-iranischer seite her ins fi.-ugrische ist nicht wahrscheinlich (vgl. z. b. altind. *bhanga-s* 'hanf und daraus verfertigtes betäubungsmittel').

10. jurO *jū̄tt̄šē* 'mit verlorenen stichen anheften', T₁ *jū̄tr̄ē*, Sjo. *jū̄tt̄š̄*, Kis. *jū̄tt̄š̄er'š* id., *jū̄tt̄š̄iš* 'ein stück ansetzen (z. b. an einen treibstock)', Nj. *jū̄tt̄š̄iš*, Lj. *jū̄tt̄š̄iš* id.

syrj. WIED. *jitny* 'verbinden, verknüpfen, ansetzen, anbinden, zusammenhalten (von kalk), anschirren, pfuschen, überhin nähen' |

wotj. WIED. *jityny* 'ansetzen, verbinden', MUNK. Sar. Kaz. *it-* 'anstückeln, zusetzen, dazu binden, hinzunähen'.

Der inlautende konsonantismus der jur. wörter kann auf *-tt- zurückgehen, das auch das permische -t- vertritt. Es scheint möglich zu sein, dass die beiden bedeutungen im jur. 'ein stück ansetzen' und 'mit verlorenen stichen anheften' ururalisch sind.

11. jurO *jilt ē* 'den kantenband annähen', T₁ *jējiltē* 'stickerei ausnähen (z. b. an einem nähbeutel)', Sjo. *jèiltēš* 'mit renntierbart sticken (z. b. einen beutel)', Kis. *β'iejjješ* id., Lj. *β'e'č'pstt^N* 'sticke die nähte mit renntierbart! (z. b. am weiberrock aus fell, an der ärmelöffnung und am saume des malitsa-pelzes)', Nj. *β'ēj'mi tuššev* 'mit renntierbart gestickter beutel', O *jèiltstiβš* 'gestickt', Sj. *pīšβa'-jī^{me}* 'kantenband aus leder oder tuch an der bräme des fellstiefelschaftes', M *jī^{me}* id., P *βāš^mmev* 'kantenband', Nj. *kattvō-βāš^mmev* 'die haut an der nagelwurzel des menschen'.

tscher. TR. bei SZIL. **wejā* 'gebräme (ошумка)', KB RAMST. *βä'jā* 'verbrämung mit lämmerfell', P GEN. *βaja* 'hosszú szőr az állatbőrön, gubancz'.

Der grundstamm war *βstjš. Die urbedeutung war 'langes tierhaar'; davon sekundär 'mit langem tierhaare sticken' und 'verbrämung', welche bedeutungen möglicherweise schon ururalisch sind.

12. jurO *šiš³* 'knopf; nestel (am weiberrock)', Sj. *šiš*, M *šiš* id., Lj. *šiš³* 'nestel (am weiberrock); fersenriemen (am ski)', Nj. *šiš* id. syrj. WIED. *kiš* 'knopf, nestel', *kišalny* 'zukunftspfen, zunesteln'. Im jur. *ki- > ši-, vgl. z. b. J XXXVII₂ und unten nr. 39.

13. jurO *tšis* 'sich in einen schlitten oder in ein boot setzen', Sj. *tšis*, KU *tšis*, Sjo. *tšiš*, Lj. *tšiš*, Kis. *tšiš* id.

fi. *sälyttää* 'onus impono, onero e. c. jumentum' | lpS Lind. & Öhrl. *sälket* 'conscendere in littus, adpellere ad littus; navem aut cymbam conscendere' | syrj. WICHM. Ud. *sevnis*, V *sevnj* 'sich (in einen schlitten oder in ein boot) hineinsetzen, sich (aufs pferd) aufsetzen, sich in etw. od. auf etw. setzen', L *selni* 'sich getrauen, wagen' | wog. KANN. (Vwog. 7) TJ *tšls* 'er setze sich (in ein boot,

aufs pferd)', TČ *veās*, KU *tōāōas*, KM *tōāls*, P *tōāas*, VN *tōāls*, VS *tōāls*, LU *toāas*, LM *toāls*, LO So *tāls* id., usw. | ostj. PAAS. Wb. K *tētəm* 'einsteigen (in ein boot), sich hineinssetzen (in einen schlitten), (zu pferde) steigen', J *tētəm* id. | ung. ül 'sitzen, sich setzen'. — l-laute 36.

Zum anlautskonsonanten des jurakischen vgl. nr. 6. Im jur. liegt schwund des *l vor; der auslautende s-laut ist infinitivsuffix.

14. OS MO OO Tscha. B Tas Kar. *kūdago* 'zugriemen für menschen'.

lpN FRIIS *vuotta* : *vuotta-raippe* 'lorum quo traha a rhenone vehitur', *vuotam*, gen. sg. *vuottama* 'aliquid ad quod animalia v. navigia devinciri possunt' | wog. MUNK.-SZIL. *†votéji* 'aufschnallen', *votäji*, *volinti*, *volintaxti* id. (die schneeschuhe), MUNK.-TRÓCS. *am kis-votä kit jgsä* 'én a lábkarikás két hótalpat' | ostj. PAAS. Wb. K *wät* 'schneeschuhriemen', J *wät* id. — Suomen Museo XXVII—XXVIII 60 f.

Über OS *k-* vgl. zuletzt Anl. 44 ff. — Im ururalischen stand hier inlautendes *-tt-, auf dessen schwache stufe OS *-d-* zurückgehen kann.

Möglicherweise gehören hierher auch folgende sam. wörter, deren früher dargestellte etymologien m. e. aus lautlichen gründen nicht befriedigend sind.

jurO T₁ Sj. U *βādā* 'erziehen, aufziehen, pflegen; führen, leiten', Lj. *βātqš* 'erziehen, aufziehen, pflegen, (eier) legen', Kis. *βātqš*, Nj. *βātqš* id., *βātqš* 'führen, bringen, leiten', *βātarš* id., *pūññōāt βātarōt* 'führe hinter dem schlitten angebunden! (z. b. ein renntier)', Lj. *βātarōt*, *kq. djuuttjē* 'führe hinter dem schlitten angebunden, es bleibt nach (ein renntier)', T₁ *βāderit* 'lenke! (z. b. ein renntier am lasso)', Sjo. *tjñnv* *βādāqš tārqš* 'man muss unsere renntiere an eine andere stelle führen (durch lenken ein fahrrenntier voran, die anderen renntiere treibt ein anderer mann nach ihm)', O T₁ Sj. *βqđđ* 'wachsen', Nj. *βq. tšóš*, Kis. *βq. tšóš* id. | tawgy *bada'ama* 'füttern, ernähren (ein kind)', *baduam* 'aufwachsen' | jenCh. *barábo*, B *badábo* 'aufziehen, füttern', Ch. *bare'áro*, B *bade'ádo* 'aufwachsen' | OS DONNER (Anl. 47, 186) Ty. *kuđab*

'erziehen, aufziehen, pflegen', Tscha. *kuēday* id. | kam. DONNER (ibid.) *bōd'lam*, *bud'lam*, *byd'lam* 'füttern, ernähren'. — Anl. 186; Beitr. 293; Stuf. 46; Vjur. 76. — Semasiologisch vgl. das deutsche ziehen ~ erziehen; lit. *vedu*, *vesti* 'führen; kinder ziehen'; russ. *водить* ~ *водить птицу*.

15. jurS *la'ppa'k* 'öhr am renntierhalfter'.

fi. *lappa* 'schnalle' | ostj. KARJ. Kr. *лӱхӱр*, Trj. *лӱрр'э*, Ni. *лӱрр'е* 'schnalle, spange des gurts', PAAS. Wb. K *лӱхӱр* 'haken, schnalle'. — FUF XV 78.

16. jurSj. *mēñnurçì* 'renntierochs, der nicht zum zugrenntier abgerichtet ist', K *mēñnurçì*, U-Ts. *mēñnurçì*, N *m'ēñnurçì*, S *mēñnařrçj*, Nj. *mēñnurçj*, P *mēñnařrçj* id.

lpN FRIIS *mænnot* 'consternari, laqueum effugere' | mordE PAAS. *mēne-*, M *mēne-* 'loskommen, entlaufen' | syrj. *myn-* 'sich befreien, sich losmachen, loskommen' | ung. *menik* : *ki-m.* 'sich retten, gerettet werden', *meneködik* 'sich losmachen, sich retten', *menekül* id. — Beitr. 297.

Das suffigierete jurakische wort hat sekundäre bedeutung.

17. jurO U-Ts. *nēkkv* 'älterer bruder, jüngerer bruder des vaters', Sj. *nākkv*, U Oks. *nākkv* id. | ? OS N K OO *agá*, Tschl. *aká* 'älterer bruder'. — Vjur. 100.

lpN FRIIS *ække* 'patruus patre senior' | wog. (J XXX, 23) LU *ek'm* 'mein vaterbruder' | ostj. KARJ. Kaz. *ççç* 'älterer bruder des vaters', usw., Trj. 'ik'i', Vj. *ik'i* id. — FUF XIII 209 f., 220 f.

Jur. anlautendes *n-* ist sekundär, vgl. jurO *nūv'è* 'nadel' zu fi. *äimä* id. (Vjur. 110).

18. jurO T Sj. K U Oks. N *çççjju* 'renntierkalb, sowohl zahmes als wildes', U-Ts. *çççju*, Nj. *hççju*, P *hççd'ju* id., O T Sj. *çççjã* 'gebären; geboren werden; anschaffen', Kis. *hççjãš*, Lj. *hççjã* id., Nj. *hççju'-hççççev* 'mutterleib, gebärmutter' | jenCh. *soāro*, B *sojādo* 'geboren werden', Ch. *soadabo*, B *sojarabo* 'gebären'.

lpN FRIIS *çoavgje* 'stomachus, venter', *çoavgjodet* 'gravidam reddere; gjøre drægtig (om Husdyr)', *çoavgjot* 'gravescere; blive

drægtig (om Husdyr)', *ċoavjek* 'cerva rangiferina gravida', Enontek. ITK. *tšaktša-tšovji* 'das kalben der renntierkuh im herbst'.

Der wechsel zwischen $\bar{v}$ und $\bar{y}$ in der ersten silbe des jur. wortes könnte durch quantitäswechsel aus *ou entstanden sein (vgl. urjur. wechsel zwischen *e- und *i-lauten aus *eĭ, Vjur. 66), was lautlich gut mit dem lappischen worte stimmt.

ostjO AHLQV. *suju* 'kalb des renntieres' < jur.

19. jurO *hąđŷ* 'winterweide wo die renntiere gruben und gänge in den schnee gescharrt haben', Sj. K *hąđō*, U-Ts. *hąđō* id.

syrlj. WIED. *kođjyny* 'graben, aufgraben, aushöhlen, meiseln, ausmeiseln, auswaschen (v. regen)', *kođjysny* 'wühlen, scharren, sich vergraben, sich eingraben, sich durchgraben', *kođjas* 'graben, grube' *kođjysēm-in* 'loch, gruft, grube, ausgefahrene stelle'.

Vgl. ferner lpL *kūāstu-* 1) 'weide, weideland', 2) 'weiden', *kūā-tūōte-* 'weiden, füttern', lpN *guottot, guođom* (QVIGST.) 'weiden', (FRIIS) 'grässe, gaa paa Græs, beite, gaa paa Havnegang, afgrässe, afbeite'. — Man möchte im lp. a erwarten, aber wegen des lappischen wechsls a ~ uo (vgl. z. b. ITKONEN, Lappalais-suomalaisia sanavertailuja p. 145) ist diese verbindung lautlich nicht unmöglich. Wir müssen sie jedoch für unsicher halten, weil auch die semasiologische seite nicht ganz einwandfrei ist.

ostj. PAAS. Wb. K *χąĭĭəm* 'wohngebiet des waldtieres; metsän-elävän asuinpiiri l. -alue, jonka rajojen sisällä se liikkuu (hirven, oravan y. m.)', J *ķąĭĭəm* 'weidegrund des renntieres; peuran l. poron laidunmaa (jolla ne yhtä mittaa oleskelevat)', *ķąĭĭəmłəm* 'auf dem weideplatz gehen oder fressen' ist schwerlich von dem jur. worte zu trennen, aber wegen des inlautenden konsonantismus kann es kaum urverwandt sein. Vielleicht handelt es sich hier um eine alte entlehnung aus dem jur. — Russ. dial. *кайма* 'winterweide der renntiere' < ostj.

Möglicherweise gehören hierher noch jurO *hąđ'ĕts* 'kratzen', Sjo. *hąđ'itš*, Kis. *ķąđ'ĕqš* id., U *hąđ'ĕppq* 'kratzen, harken'; O Sj. *hąđv* 'nagel, krallen', Sjo. *hąđv*, Lj. S Nj. *kattvō* id. | tawgy *kataju'ama* 'kratzen', *katu* 'fingernagel' | jenCh. *kora*, B *koda* id., Ch. *koreabo*, B *kodeabo* 'kratzen' | OS B Tas Kar. *katennam, katolnaq* id., N

kad, MO Jel. B Kar. *kat*, NP K *katte*, Tsch. OO *kače*, Tas *kate* 'fingernagel' | kam. *kata* id., *kada*'am 'kratzen' | koib. KL. *koda* 'nagel' | mot. KL. *kada-m* id. — Vjur. 86; Beitr. 73; Stuf. 92; Verw. 55. — Man hat diese sam. wörter früher mit fi. *kynsi* 'nagel, klaue', usw. (Stuf. 92; Verw. 55; FUF XIX 107 f., 254) verbunden, was ja möglich ist, aber wegen des selten vorkommenden *-t- als vertreter des ural. *-tš- im sam. — nach TOIVONEN ursam. schwachstufiges *-š- > -t- — und infolge der schwundstufe des *-n- im sam. ist diese etymologie m. e. nicht ganz einwandfrei; man könnte auch an die oben vorgeschlagene verbindung denken.

20. jurO *šehè* 'der harte schnee' (O *šēššī*, O₂ *šūššī* acc. pl.), Sj. *šehè* id., U *nē* 'šihādamdō m^šēηo'ū' 'die weiber versehen sich mit hartem schnee (aus dem sie dann im kessel wasser auftauen)', O *šēššī-tā* 'den kessel mit hartem schnee füllen (aus dem wasser aufgetaut wird)', Sjo. *šēššīnnō* 'jāηy', *šēššīnd'ūβa* 'z hāntām' 'wir haben keinen harten schnee, ich gehe, harten schnee zu holen'; Lj. *šihāš* 'winterweide, wo die renntiere gruben und gänge in den schnee gescharrt haben', S *šihāš*, Kis. *šihāš*, P *šihēp*, Nj. *šehāš* id., *jārrekkī jīrrūnnē* 'taη šehēttā' 'die renntierherde des jārrehkī fing dort zu weiden an'; O *šehērī* 'winterweg', T₁ *šehērī* id., Sj. *šehērī* 'allgemeiner renntierweg', U-Ts. *šehērī* »дорога«, Nj. *šehērī* 'allg. winterweg', Kis. *šehērī* id.

lpL WIKL. *čekar* 'ausgeweidetes, grubiges land im winter', lpK GEN. *čīyar*, *čīyar* 'weideplatz der renntierherde', lpN FRIIS *čīyar-det* 'campum nivalem effodere et conculcare' | ostj. ПЛАС. Wb. K *čāčār*, J *čāčār* 'weideplatz der renntiere oder der elentiere im winter, wo der schnee plattgetreten ist' (< wog.?) | wog. KAN-NISTO hat brieflich gefälligst folgende nähere und interessante auskünfte gegeben: So. *šāyr*, LO *šīyr*, KU *šōr* 'niedergetretener schnee (weg, hof, schneefeld)'; (So. auch) 'schneeball (den man in der hand zusammendrückt), schneeklumpen (der aus dem hufe des laufenden renntieres fliegt)', LO *sālišīyr* 'aufenthaltsort der wilden (und zahmen) renntiere', KU *χόνγοςōr* 'ort, wo die wilden renntiere längere zeit weiden (wenn die herde gross ist, umfasst

es bisweilen ein gebiet von 20—30 werst)', KM *k^uonyšōr* id., (*iāa*)*šōp^ram-* 'plattgetreten werden (z. b. der weg)', *iāašōp^ram-* 'platttreten', So. *šāyrt-*, LO *šīyrt-*, P *šōq^rt-* 'niedertreten, platttreten (die wilden und zahmen renntiere den schnee an dem aufenthaltort)', KU *šōy^rš-* 'niedertreten, platttreten (die kühe den schnee auf dem hofe)'. — *s*-laute 121 f.; FUF XI 272 f.

Weil im konda-wogulischen sekundär hintere *ā, *o und in ostjK J ebenfalls hintere *a*, *à* vorkommen, halte ich es für wahrscheinlich, dass das ostj. wort aus dem konda-wogulischen entlehnt ist.

Die urbedeutung ist 'harter schnee' gewesen. Die sekundäre bedeutung 'ausgeweidetes, plattgetretenes land im winter' scheint auch schon uralisch zu sein.

21. jurO *hā^rrē* 'aufscheuchen; treiben (fahrrenntiere)', T₁ Sj. *hā^rrē*, Sjo. *hā^rrēš* id., Lj. *kq^rl'ī'vēš* 'die fahrrenntiere treiben (gew. mit dem treibstock)', Kis. *kq^rl'ī'vēš* id. | tawgy kari'e 'treibstange' | jenCh. *kođi'o*, B *kori'o* id. — FUF II 175.

lpN »dial.» FRIIS *gurastet* 'pellere'.

Wie schon WICHMANN l. c. gezeigt hat, ist syrjI U Peč. *karež* 'treibstock, lange stange zum antreiben des renntieres' aus dem jur. entlehnt. Das wort kommt auch im russ. vor: russ. dial. (gouv. Archangel, an der Mezen) *xapéñ, xopéñ* (PODVYS.)

22. jurO *pid'ēris* 'breites, stumpfes gerbeisen, mit dem die haut aufgeweicht wird' (vgl. J XXII₁ fig. 17), T *pid'ērt^s*, Sj. *pi-d'ērts*, Nj. *pi^tšir'ššēn*, S *pi^tšū^lš*, P *pi^tšū^lš* id., Sjo. *pid'ērt^s* 'stumpfes, einer sensenklänge ähnliches gerbeisen, mit dem die haut aufgeweicht wird'; O *pid'ērts* 'die haut mit dem gerbeisen aufweichen', S *pi^tšū^lš^otoā* 'die haut mit dem gerbeisen aufweichendes (weib)' | tawgy *fedā'a* 'ein gerbeisen, mit dem die häute weich gemacht werden', *fedē'ama* 'eine renntierhaut mit dem gerbeisen streichen' | jenCh. *fīro'o*, B *fi^oo* 'gerbeisen', Ch. *fi ābo*, B *fi'ebo* 'schaben, gerben' | kam. *phi lām* 'gerben, häute bereiten'.

wotj. WIED. *posyny* 'reiben, zerreiben, zerdrücken, verknitern', ku p. 'gerben'.

Die sekundäre technische bedeutung 'die haut aufweichen' ist wahrscheinlich auch schon ururalisch.

23. jurO T Sj. *järkkä* 'mit dem lasso fangen', Sjo. *järkkqš*, Lj. *β'ärökkqš*, Kis. *β'ärökkqš*, Nj. *β'ärökkqš* id.; Nj. *β'ērro'har'* 'fangschlinge (für auerhühner, birkhühner, eichhörnchen, hermelin)', P *β'ēlššv'až'* 'fangschlinge (für kleinere vögel)' (fi. »pyynnä»).

?fi. (KETTUNEN, *Äännehistoriallinen katsaus metsäsuomalaisten kieleen* p. 145) *virka* 'schlinge' (»rihmapyydys»), *virkamiēs* 'schlingen legender jäger'; vgl. AGRICOLA *wirancannos* 'schützgott des hafers bei den kareliern' (»*Wirancannos Cauran caitzi mutoin oltin Caurast paitzi*»), der mit dem *Virokannas* der alten finnischen lieder verbunden ist und den man möglicherweise als eine art schlingengott erklären könnte; die entsprechende *Viran akka* war bei den finnischen lappen der schutzgeist der jagd (K. KROHN, *Suomalaisen runojen uskonto* p. 111). Vgl. ferner fi. *vire*, *virkeessä* (iness. sg.) 'uppspant l. gillrat tillstånd', *virittä* 'uppspanna, uppgillra', usw. | lpI ИТК. (Lappalais-suomalaisia sanavertailuja nr. 512) *virrū-sägg'* 'durch den aufstellknebel losgehende bogenförmige schlinge für unglückshäher' (*virrū* < *virray* gen. sg., *vīra nom. sg.).

Im jur. ist *-kkä*, *-kkq-*, *okkq-* ein momentanes suffixelement, ähnlich wie z. b. in T *jirkkä-ttä* 'mit dem lasso festfangen', Kis. *jirökkataptqš* id., Lj. *β'irökkv't'ptanqätvōē* 'er warf den lasso geschickt fest' ~ O *jirōptā* 'mit dem lasso plötzlich festfangen'. Ferner ist zu beachten, dass es im urjur. einen wechse! *ā ~ *ē gab. (Vjur. 63). Fi. *virka* verhält sich möglicherweise zu lp. *vīra ähnlich wie z. b. jurP *pōηkv* 'netz, reuse', usw. (Vjur. 89) zu ostjO *pp'η* 'fischreuse', usw. (vgl. z. b. Anl. 168), d. h. wir hätten hier im fi. und sam. ein nominalsuffix.

Man kannte also schon in ururalischer zeit das legen und aufstellen der schlingen.

Man hat bisher zweifelnd fi. *virka* für ein älteres germanisches lehnwort gehalten: fi. *permi-virka* 'vogelfang' < *permi* 'vogelschlinge' + *virka* < germ. *virkia in aschw. *virke* n. in *fast-virke* 'auf dem boden befestigte vorrichtung zum fang von tieren; vorrichtung für den fischfang in einem strome'; FUF XIII 472. Weil

hier die semasiologische seite etwas dunkel ist, halte ich die von mir oben dargestellte etymologie für ebenso wahrscheinlich.

Wir können jedoch vielleicht eher an eine andere verbindung denken. Zu den obigen jur. wörtern gehört möglicherweise noch jurS Nj. *β'ārēj* 'renntierbart', P *β'ārēj* id. Dieses wort, das also das material, woraus man vermutlich schlingen verfertigt hat, bedeutet, hat eine entsprechung im ostjakischen: KARJ. (OL 5) DN *uāras*, Trj. *uārās*, V *uārās* 'schweifhaar des pferdes', Ni. *uārās*, Kaz. *uārās*, O *uārās* id.; 'dünne gerte', PAAS. Wb. K *uārās* 'pferdehaar', J *wārās* (*wārām*) id., AHLQV. N. *vāras* 'schlinge'. — Oder gehören alle oben behandelten wörter zusammen?

24. jurO *hāššū* 'belohnung des zauberers', T U-Ts. *hāššō*, Sj. *hāššō*, Nj. P *kāššū* id., P auch 'opfergeschenk an einen geist, einen götzen (z. b. ein band, ein ring)', Nj. *kāššū-tī* 'ein renntier, das man dem zauberer zur belohnung gibt', *kāššū-β'ārēššev* 'geld, das man dem zauberer zur belohnung gibt'.

mord. PAAS. E *kažems*, M *kažems* 'schenken, beschenken', E *kažne*, *kažne*, M *kažně* 'geschenk, gabe' | tscher. WICHM. KB J JU U T *kūzək*, B *kuzək*, M *kū-šək* 'mitgift (vieh, fuhrwerke, hausgerät, kleider usw.)', P GEN. *†kužək* 'ein geschenktes tier' | syrj. WICHM. I Ud. V S L P *kožin* 'hochzeitsgeschenk' (I), 'geschenk der braut an die verwandten des bräutigams (kleidungsstücke)' (Ud. V S L P), 'geschenk' (P) | wotj. WICHM. MU J *kužim*, G *kužim* 'geschenk, gabe'; MUNK. S *†kužim*, K. *†kužem* id. — J XXIII 24; Beitr. 168; FUF XIV 87 f.; FUF XIX 143.

In dem endvokal jur. wortes steckt das suffix **-me*, das uns auch im mordE und wotj. begegnet. Die urspr. bedeutung war wohl 'schenken' und 'geschenk'.

Aus dem syrj. ist dieses wort ins wog. und ostj. entlehnt (vgl. ll. cc.).

25. jurO *pidā* 'scheren (z. b. bart, haare, haare am renntierfell, haare am renntier für eigentumszeichen)', Sjo. *pidqš* 'scheren (z. b. mit einem messer die haare kürzer am renntierfell, das zu dickhaarig ist)', Lj. *pittqš* 'scheren (z. b. bart, haare, die haare

kürzer am renntierfell)', Nj. *pittaš*, Kis. *pittaš* id., T₁ *pīdad* 'scherer! (z. b. bart, haare)', O *pīl^{ts}ēmme*, *pīd^{ts}ēmme* 'eigentumszeichen (auch im haare des renntieres), namenszug', Sj. *pīl^{ts}ēmme* id., Nj. *pīp^{ts}ār* 'eigentumszeichen (z. b. am boote, am ruder, im haare des renntieres), namenszug', Lj. S *pīp^{ts}ār* id. | jenCh. *firi'abo*, B *fidi'abo* 'zeichnen, zustutzen', Ch. *firi*, B *fidi* 'fleck, merkzeichen'.

IpN *bæsket*, *bæskedet* 'tondere; klippe (Haar)', L *peskēste-*, *-ētē* 'scheren', Sü. LAG. *pietskēdīt* 'haare schneiden', Ko. ИТК. *piē^{ts}kēd* 'scheren' | fi. LÖNNR. *pätkiä* 'stycka, skära i stumpar; plocka; afplocka; upprycka', *pätky*, *pätkä* 'stump, karbas, aflängt stycke' | mord. PAAS. E *petškoms*, M *petškoms* 'schneiden, schlachten' | tscher. WICHM. KB *pätškäm*, J *pütškäm*, JU *pütškam*, U T *pütškam*, M *pütškam*, B *pütškäm* 'abschneiden, abhauen'. — FUF II 226; FUF XIX 131.

Die urspr. bedeutung war 'scheren, kürzer schneiden'. — Abweichende verbindung mit hintervokalischen fi.-ugr. wörtern Beitr. 241; Anl. 160 f.

26. jurO *parā* 'brennen', *parādā* 'anzünden, brennen machen; braten', Sj. *parādā* id., Sjo. *parādād* 'zünde an!', *parānnqā* 'brennt', U *pārquā* 'braten', Kis. *parratqš* id., P *par^{ts}ā^{ts}d'jāhā* 'geruch von angebranntem' | jenCh. *fođarābo*, B *foradabo* 'braten' | OS DONNER Ty. *pur^{ts}as* 'feuer mit zündhölzern machen', KeO *po^{ts}ry^{ts}an* 'brennen', Tscha. *pórtšau* 'anzünden, zünden', OO *pó^{ts}ba* 'brennen'. — Anl. 150; Beitr. 82; Stuf. 45; Verw. 71; Vjur. 89.

fi. *purra* 'beissen, kauen, schmerzen, brennen', usw. (mit entsprechungen in fast allen fi.-ugr. sprachen, vgl. MUSz. nr. 471).

Die bedeutung des urural. **purε-* war 'beissen'. — Zur bedeutung des sam. wortes vergleiche, dass die juraken das brennen auch das essen des feuers nennen, und das feuer wird als feuer-alte personifiziert. Vgl. ferner fi. *vatsaa puree* 'det kniper i magen', *vatsaa polttaa* id.

Die frühere verbindung des sam. wortes mit ung. *fáz-* 'frieren', usw. (vgl. ll. cc.) bietet m. e. hinsichtlich des vokalismus schwierigkeiten.

27. jurO *šōrmūṅk* 'faust', T *šūr^rmuṅk* id., Nj. *hīrmuṅk* 'das hervorragende gelenk des mittelfingers in der faust', P *hōlīṅv-muṅk* id.

lpN FRIIS *čorbma* 'pugnus', *čorbmat* 'pugno percutere' (vgl. ferner ITKONEN, LSS nr. 471).

28. kam. *phigije* 'falke'.

lpT *pījkij* 'eine eule (каніокъ)' | fi. *piekanahaukka* 'archibuteo lagopus'.

Auf diese etymologie hat mich dr. T. ITKONEN aufmerksam gemacht.

29. jurO *jāp,tsqrv* 'vertiefung zwischen dem Oberschenkel und dem bauche', Sj. *jāmšsqrv*, K *jāmdz^rrv*, U-Ts. *jāmdz*, *jāmdz^v*, Nj. *β'āām'tš*, P *β'āāmš* id. | tawgy *bobsúdu* 'kreuz' | jenB *batádo* id.

ostj. PAAS. Wb. K *wōmās* 'stelle zwischen rücken und hinterteil', J *wāmās* 'hinterteil (жона)'.

Zum mouillierten anlautenden konsonanten des jurakischen vgl. Vjur. 73; im tundrajur. *β' - > j-.

30. jurO Sj. U-Ts. *tjñno* 'haarlose nasenspitze des hundes, des wolfes, des bären u. dgl.', M *tjñno^s* id., S *tjñnoā* 'nasenspitze (auch beim menschen)', P *tjñnāp* id.

lpN FRIIS *digna* 'extrema pars nasi canini, vulpini' etc.

Zum konsonantismus vgl. lp. -ŋ- ~ fi. -n- LSS p. 113. — Obgleich das verhältnis des lp. i zum jur. i mir dunkel ist, wäre es doch schwer, diese wörter voneinander zu trennen.

31. jurNj. *šōr'* : *β'it-šōr'* 'die tiefste stelle oder sehr tiefe stelle im wasser', P *β'it-šōl'* id., Nj. *β'ēntv^st-šōr'* 'die stelle im flusse, wo es eine grössere stromschnelle gibt', *hīβ-šōr'* 'die kälteste zeit im mittwinter', P *hīββ^szn-šōl'* id., P *š'āām-šōl'* 'tiefe stelle im flusse', *šōl^v nēns^sā ṅāš^smmāšⁱ* sagt man, wenn sich das holz beim spalten gerade spaltet.

lpN FRIIS *čorgge* 'apex, quod summum est in aliqua re'.

32. jurLj. *kūš* 'reifen (von beeren)', Kis. *kūš* id., Lj. *kūš'z* 'reife weiche multbeere', Nj. *kūpⁱ* id.

est. WIED. *kēma* 'kochen (intr.), sprudeln, heiss sein, weiss glühen, fiebern', *kōtma* 'kochen, glühen (tr.), weissglühend machen, hervorsprudeln lassen', fi. *keittää* 'koka, välla, svetsa' | lp. ITK. LSS nr. 562 Ko. *kēdteḏ*, *kētam*, Kld. *kiḏte^δ*, *kintam*, T *kiḏte^δ*, *-ptim*, FRIIS *kepteḏ* 'kochen' (tr.) | tscher. WICHM. Wört. nr. 480 KB *kūām*, U *kūām*, M *kūjām* 'sieden; reifen' (KB), '(fertig) gekocht werden, gebacken werden, reifen, zeitigen' (U M), KB *kū-k-tem*, U *kūkte^m*, M *kūjunkte^m* (kaus.) 'sieden machen, aufkochen, kochen' (KB), 'braten machen, kochen machen, braten, kochen, bähnen' (U M), RAMST. KB *kütəm mör* 'unreife beeren'.

Im jur. ist *-s*, *-š* infinitivendung und *-s¹z*, *-p^z* partizipsuffix. — Die ursprüngliche bedeutung war 'reifen'.

33. jurO *hājjūppā* 'an den mann gebracht sein', Sjo. *hājjūppaqš*, Lj. *kē^δjiōppō*, Kis. *kējjioḑōš* id., Sjo. *hājjūppaqš hānltām* 'ich werde mich verheiraten'; fi. 'menen miehelään'.

lp. GEN. T **kijj*, K A *kujj* 'ehegatte', T *kijji antet* 'verheiraten', *kijji manni^t*, *kijji vi^lket* 'verheiratet werden' | wogN *χoj*, *χuj* 'männchen' | ostj. KARJ. (OL 99) DN *χoi*, Trj. *ḑo*, Ni. *χu*, Kaz. *χo*, O *χo^k* 'mann, ehemann, mensch', V Vj. *ḑu*, Kond. *χu^k*, OK *χoi* id., Vj. *ḑuⁱ* 'männchen (von tieren)', Ni. Kaz. *χū^k*, O *χuⁱ* id., PAAS. Wb. K *χūⁱ* 'mann, gatte, ehemann, männchen', J *ḑo* 'mann, gatte', *ḑuⁱ* 'männchen'. — Beitr. 52 f. (und da zitierte literatur).

34. jurO *hētā* 'erzählen', T *hētā*, *hēltā*, K *hēltā*, Sjo. *hēottqš*, Lj. *kēttas*, Kis. *kēttas* id., Sjo. *ḑu^{uβ} hēotta^γūn* 'du bist wie ich', Lj. *ḑe^j kēttjin* 'dass du wie ich seist!' | OS N *kadáp* 'sagen', MO K *kānau*, OO *kannam*, NP *kātnam*, B Tas Kar. *kētam* id., Tym DONNER *ket-* 'sagen, sprechen'. — M LII 156.

lpL WIKL. *keottu-* 1) 'erzählen', 2) 'erzählung', FRIIS Sv. *kæt-tot* 'accurate describere'.

Semasiologisch vgl. fi. *kertoa* 'erzählen; wiederholen'.

Zum vokalismus der ersten silbe ist zu beachten, dass bisweilen sowohl fi.-ugrischer- als auch samojedischerseits sekundäres sehwanen zwischen hinteren und vorderen vokalen vorkommt.

35. jurO U *miñnā* 'auf der nomadenwanderung für einen oder zwei tage mit dem zelte und den renntieren haltmachen (z. b. zum ausruhen der renntiere)', Oks. *miñnā-*, Sjo. *miñnāš* id. (»дневать»), Kis. *miñnāmmō* 'wir machten an einer stelle halt (z. b. nach der eichhörnchenjagd, werden nicht mehr jagen)', Lj. *miñnāpā* 'macht mit dem zelte für einige tage halt' | kam. *mindlām* 'den tag zubringen'.

? tscher. RAMST. *mendāš* 'zögern, langsam sein', *menden-dolc š* 'langsam gehen', TR. *mendēm* 'zaudern, zögern'.

Diese verbindung ist unter der voraussetzung gemacht, dass jur. *-ñn-*, *-ñ-* und kam. *-n-* hier auf **-nt-* zurückgehen, was ja sehr möglich ist (vgl. Beitr. 90; Stuf. 83), aber nicht sicher, weil sie auch einen urspr. *n-*laut vertreten können.

36. jurNj. P *šēlβ* 'geronnenes und hart getrocknetes blut', T₁ *šēlβ^o* 'blutrot', *šēlβ^ohāšimtā³* 'rot angestrichen sein', O *šēlhāšēmtā* id., 'rot anstreichen', Sj. *šēlhāšēmtā* id., Sjo. *hārβ^uβ^uēi-tānd^o* *šēlβhāššēmd¹ā³* 'der sarg aus lärchenbaum sieht rot aus (nach dem trocken)'.

IpN FRIIS *gielo*, *gillom* 'cruor coagulatus', L *kīēlu-* 1) id. 2) 'gerinnen (von blut)', FRIIS *gillot* 'løbe sammen (om Blod)' | wog. KANN. (Vwog. 41) KU *kēlp*, KM *kēlp*, KO *kēlp*, VN *k'ēlp*, VS *kēlp*, So. *k'ēlv* 'blut; rot' | ? ostj. KARJ. (OL 61) DN *χātēp* 'blut (in einigen redensarten)', Ts. *χātēpāη uōjā* 'opfertier (in den gebetsprüchen)'.

Der grundstamm ist **kālē-*. — Im jur. der erwartung gemäss **k-* > *š-* (vgl. nr. 13). — Wie ist das eigentümliche hintervokale ostj. wort zu erklären?

37. jurNj. *pīētat-rē* 'brustknochen eines vogels', *pīētat* 'die hintere sprosse des renntiergeweihs', Lj. *pīētat^v*, Sjo. *pīēd^o* id., P *pīēt¹* 'die erste hintere sprosse des renntiergeweihs'.

IpN QVIGST. (Acta Soc. Sc. Fenn. XII 166) *biksa* 'brustknochen der vögel' | est. WIED. *pāks* 'knöchel, unterbein'.

38. jurO Sj. K U-Ts. Sjo. *tq³* 'haar', S *tar³* 'haar, feder, daune', Nj. *tar³* id. | tawgy *tar³* 'haar', mscr. *tor³a*, Ad. *tor* | jenCh. *tō³*, B

to² id. | OS *tar, tare* 'wolle' | kam. *ther* 'haar, wolle' | taigi Atl. *tere* 'haar (am körper)'. — Beitr. 256; Vjur. 86 f.

lpN *FRIS duđđe, duđe* 'longa barba'.

Die frühere, in Beitr. 256 zweifelnd vorgeschlagene etymologie ist ja lautlich nicht ganz klar. Der vokal der ersten silbe des sam. wortes könnte auf kurzes hintervokalisches *-u- zurückgehen, und ich würde meinerseits dieses wort eher mit lp. *duđđe* als mit mordM *šejεš* usw. verbinden.

39. jurO *β^zēd'ēts* 'prüfend betrachten, sich nach etwas erkundigen, besichtigen (z. b. fanggeräte)', Lj. *β^zētto²qš* 'spüren (z. b. der jäger die beute)', Nj. *β^zētto²qš* id.; O *β^zēdants* 'scheu, behutsam sein (ein tier, dem man sich nicht nähern kann)', Lj. *β^zēt²ηqōš* 'ist behutsam, nähert sich nicht dem menschen (pferd, renntier)', Nj. *β^zēt²ē* id., MI *β^zēd²ηqōš* (præt.).

lpN *FRIS vuottet, vuotam* 'vestigia animalium videre, investigare, conspicere, explorare', L *vuotte* 'spüren', I *vüött'id, vuat'am*, Ko. *vüätten, vuo'tam* id. (LSS nr. 532).

Nach ITKONEN (l. c.) fi. *vuottaa* 'följa efter, gå efter spår; finna' < lp. — Mit dem obengenannten lappischen worte vergleicht ITK. fi. *ottaa* 'taga, borttaga, antaga, upptaga'; est. *wõtma* 'nehmen, ergreifen, annehmen'; fig. 'fassen, begreifen', usw.

Im jur. ist die schwache stufe von *-tt- vertreten.

40. jurO *ηi)* 'zahn, kirre, zu sich lassend (ein tier), demütig (ein mensch)', Nj. *ηi)* 'sanftmütig, angenehm (renntier, mensch)', Sjo. *nohòm² nōr²kkū²àδv i)jūmd²āmb²qš* 'er verfolgt den steinfuchs, bis dieser ihn nahe an sich heranlässt' | OS B Tas Kar. *yneka* 'ruhig', Tas Kar. *yne* id., B *ynemžam* 'kirre machen'.

lpN *FRIS vuodnjot* 'leniorem, placidiorem fieri'.

Zum vokalismus der ersten silbe vgl. z. b. lp. *juoksa* 'bogen', jur. *ηiñ*, OS *ynde* usw. id.

41. jurMI *šöllā* 'hinter dem schlitten angebunden führen (z. b. ein renntier), hinter dem boot bugsieren', O *šöllā* 'bugsieren', Lj. *hō²rrqš*, Kis. *hō²rrqš* id. Wenn hier *sōn- grundstamm wäre, könnte man dieses wort mit folgendem lappischen worte verbinden:

lpN FRIIS čoanostet 'binde en Løsren bog en anden Slæde'.

Zur vertretung des *n* im jur. vgl. O T₁ *pidā* 'um etwas streiten (z. b. um ein ding, das zwei oder mehrere personen gleichzeitig haben wollen)', Nj. *piñtšesš*, Lj. *piñtšesš* id., vgl. ferner ostj. PATK. AK *pentese*m, KK *pantesem* 'streiten, einem etwas streitig machen', *ätte-kēšeat pantese*sen *sagāt* 'während sie um das schwert stritten'; PAAS. Wb. K *pēnttēm* 'scheiden, trennen (die streitenden); helfen', J *pānttēm* 'beruhigen'. — Jur. *-llā*, *-rā*- könnte gut ein kaus.-suffix sein. — Die urspr. bedeutung wäre 'hinter etwas angebunden führen'.

ostjN AHLQV. *solaiem* 'bugsiren' ist wohl aus dem jurakischen entlehnt.

42. jurO *mallā* 'brechen, zerbrechen', T *mālā*, Sjo. *mālšesš*, Nj. *mārieš* id., Lj. *mālmān* 'um zu brechen', S *māššš* 'zerbrochen' | kam. DONNER *builām*, *builām*, *bāilām* 'entzweigen', *buldelām*, *βōlāšlām* 'brechen, sondern, knicken'. — Anl. 74 f.; Vjur. 88.

lpN FRIIS *moallo* 'mica', *moalas* 'frustatim discerptus', *mollanet* 'frustillatim comminui', *mollit* 'in frustilla comminuere', lpSv. FRIIS *molljertet* 'articulatim dissecare' | fi. *mu*i 'hornlös ko' | ostj. PAAS. Wb. K *mālgā* 'ungehörnt; stumpf' (wenn hier K *a* < *q).

43. jurO Sj. *māšēr* 'stütze (подпорка)', S *māšššār* id.

ostj. KARJ. DN *māš* 'stütze, strebe', Trj. *māššš*, Vj. *mēššš* 'durch balken stützen', V *mēšš*, Ni. Kaz. *māš*, O *mš* 'stütze'; PAAS. Wb. K *māš* 'stütze (запорка, подпорка)', J *māš* id., K *māššš* 'stützen', J *māššš* id. | syrj. WIED. *mydž*, *mydžöd*, *mydžös* 'worauf man sich stützen kann, stütze, widerhalt', *mydžny* 'stützen, stemmen, lehnen'.

44. jurS *māhk* 'an der seite der zeltdecke befestigter strick, mit denen jene an die zeltstangen festgebunden wird', P *māhkat* id., Sjo. *māhkvōd* nom. pl. | OS B Tas Kar. *mūkol* 'knoten'.

ostj. KARJ. (OL 137, 148) DN *mūhḡāḡl*, Trj. *mūhḡāḡl*, V *mūhḡāḡl*, Ni. *mūhḡāḡl*, Kaz. *mōhḡāḡl*, O *mōhḡāḡl* 'knoten', DN *mūhḡāḡl*, Trj. *mōhḡāḡl* 'knüpfen', PAAS. Wb. K *mūhḡāḡl* 'knoten', J *mūhḡāḡl* id. | wog. MUNK.-SZIL. *†moxel* 'knoten', *†moxēnli* 'schnüren', *†moxēlti* 'binden'.

Das ostjak-samojedische wort haben schon sowohl CASTRÉN

(in Wb.) als SETÄLÄ (Verw. 83) mit dem ostjakischen worte verbunden.

45. juo Sj. *mqr* 'drüse', K *mqr*², S Nj. *mar*, P *ma*¹ id., Nj. *β'wēk-mar* 'halsdrüse', *šəät-mar* 'drüse in der achselhöhle'.

ostj. PAAS. Wb. K *mqr* 'knollen, knorren; hautpustel', J *mqr* id., 'bläschen; пупырунъ, смороковина (на деревѣ, въ особ. на березѣ)', *mqr̄r̄əŋ ē-səm* 'knorpeliges euter'.

46. juo *tāšlā* 'prüfen, untersuchen, verstehen, aufklären, ordnen, erwählen, sortieren', T₁ *tāzlā*, Sjo. *tāšlāš* id., Lj. *tāz'arq̄š* 'über etwas klar werden, eine sache aufklären, schätzen', Kis. *tāšr̄q̄š* id.; O Ni. *tāš* 'gleich (beim teilen, so dass nichts übrig bleibt), gleich (an zahl), paarweise', O *tāšq̄änv* 'zu zweien', MI S P *tāš* 'ganz (z. b. jahr, renntier)', S *tāšmannvə kq̄l' i'en* 'ich bin ganz alleinstehend', Nj. *tšurram jəän-n'āmt tāšōš šjērōttammī q̄āšmq̄j* 'mein treibstock war auf die weise (aus stücken) verfertigt, dass je das zweite stück aus mammutknochen war'.

fi. *tasa* 'jemn, plan, slät', *panna tasan* 'dela jemt', *tasata* 'jemna, dela jemt, göra lika, jemka', *tasottaa* 'jemna, släta, planera; jemka; gottgöra, ersätta', *tasottaa asia* 'ställa en sak till rätta', *tasottaa riita* 'medla i en tvist'; est. WIED. *taza* 'gleich, gleichmässig, quitt, richtig, eben; leise, sachte, sanft, sanftmütig, besonnen, langsam, gelinde', *kū on taza* 'es ist halbmond', *tazu* 'vergeltung, bezahlung, ausgleichung', *tazuma* 'gleich machen, ausgleichen, ebenen, ersetzen, vergelten, bezahlen; besorgen, beschicken', *elajaid tazuma*, *weiksed ära tazuma* 'das vieh beschicken', *tazutama* 'ebenen, glatt machen, beschneiden; expediren, besorgen, abfertigen' | tscher. RAMST. KB *tusaraš* 'genau betrachten; durchschauen, erklären', *o'mänəm tusaraš* 'träume auslegen'.

Die urbedeutung war 'gleich' (z. b. beim teilen) (> 'ganz' d. h. ohne überbleibsel) und 'gleich teilen' (> 'erklären', 'ordnen', 'prüfen', usw.)

ITKONEN (LSS nr. 423) vergleicht das fi. wort mit lpN *doazže*, *doages* 'lenis, haud fluctuans', was mir nicht unmöglich scheint. In diesem falle hätten wir hier wohl inlautendes *-ńċ- (oder *-ńċ-?). lpN *dasse* 'æqualitas', I *tāši* id. < fi. (vgl. l. c.)

Zur altostslavischen Totenklage.

Von

V. J. MANSIKKA.

Die weit verbreitete Sitte, das Ableben eines nahen Verwandten oder Freundes mit besonderen Klageliedern zu beweinen, spielte auch in den alten ostslavischen Bestattungsbräuchen eine grosse Rolle. Fast überall, wo in älteren, sowohl einheimischen als ausländischen, Quellen von Bestattungszeremonien die Rede ist, werden Klagelieder erwähnt. Hier und da werden dabei Bruchstücke der Totenklagen selbst angeführt. Bei näherer Untersuchung kann man sich leicht davon überzeugen, dass diese älteren Klageliederfragmente den neueren, in einigen Gegenden bis jetzt anzutreffenden Totenklagen ziemlich ähnlich sind und dass zu ihren einzelnen Zügen und Motiven manchmal genaue Gegenstücke in der modernen Folklore zu finden sind. Auf einige, in den einheimischen Quellen (Chronik, Heiligenlegenden und Enthüllungsschriften) einerseits und in den neueren Klagen andererseits auftretende gemeinsame Züge haben E. BARSOV¹ und VL. DANILOV² hingewiesen.

Wir werden unsere Aufmerksamkeit zuerst den einheimischen Quellen zuwenden. Die übliche Bezeichnung des Beweinens ist плакаться gew. mit по und Praep., aber auch mit надъ und Instr., seltener рыдати, карити (Ipatievchronik 6770), желѣти, жалити (Laurentiuschronik 6601), въпити. In der engeren Bedeutung »Klagelieder singen« waren von diesen Wörtern nur плакаться und карити gebräuchlich. Das Beweinen gehörte zu dem Begräbnisritus. Ob fürs rituale Beweinen bestimmte Momente vorgeschrieben waren, wird nicht mitgeteilt. Dass das Beweinen u. a. sofort nach dem Eintritt des Todes geschah, ersieht man aus einer Stelle der Chronik, wo von

¹ Причитанія сѣвернаго края in der Einleitung.

² Кіевская Старина 1904, XII, 151—2.

der Blendung des Fürsten Vasilko die Rede ist.¹ Nach der Lebensbeschreibung des Alexander Nevskij betrauerte das Volk mit Klageliedern den populären Fürsten schon vor dessen Tod.² Andererseits wurden Klagelieder auch nachher am Grabe gesungen, wie aus dem Chronikberichte über Olga³ und aus dem Stoglav⁴ (»Am Pfingstsonnabend versammeln sich in den Kirchdörfern und bei den Kirchen Männer und Frauen auf den Friedhöfen und beweinen die Verstorbenen an den Gräbern mit viel Geschrei») hervorgeht.

In den uns erhaltenen Klageliederfragmenten äussert sich gewöhnlich das Bestreben zu zeigen, wie teuer der Verstorbene den Hinterbliebenen war. Die Verdienste des Verstorbenen lobend, schildert der Klagende die Lage der ihres besten und mächtigsten Beschützers und Verteidigers beraubten Nachlebenden als äusserst schwierig, wenn nicht verzweifelt. Der Verstorbene wird dabei als lebender Mensch angeredet. Schmeichlerisch werden ihm lauter gute Eigenschaften zugeschrieben. Man bedauert, dass man das schöne Gesicht des Verstorbenen nicht mehr sehen und seine Stimme nicht mehr hören kann. Öfters wird sein Hintritt mit dem Untergang der Sonne verglichen. Den Tod des Fürsten Mstislav beweinend, bedienten sich »die besten Männer Novgorods« nach der Ipatievchronik der Worte: »нынѣ же, господине, уже к тому не можемъ тебѣ узрѣти, уже бо солнце наше заиде ны. и во обидѣ всимъ остахомъ« (jetzt, unser Herr, können wir dich ausserdem nicht mehr sehen, denn unsere Sonne ist uns untergegangen, und uns allen ist Unrecht geschehen) (1178). Die Worte wiederholen sich unter 6796 (1288), im Bericht über den Tod Vladimir Vasilkovičs. In der Märtyrerlegende Boris und Glěbs, in der zwei christlich gefärbte Totenklagen erhalten sind, werden u. a. folgende Worte dem den Tod seines Vaters beweïnenden hl. Boris zugeschrieben: Увы мнѣ, свѣте очию моею, сияние и заре лица моего, бѣздо уности моеѣ, наказание недоразумѣния моего . . . Къ кому прибѣгну, къ кому възърю, къде ли насыщю-

¹ MANSIKKA, Die Religion der Ostslaven I, 96.

² Житіе Александра Невскаго (herausgeg. von MANSIKKA) S. 25.

³ Die Religion der Ostsl. 82.

⁴ Die Religion der Ostsl. 257.

ся таковааго благааго учения и наказания разума моего! Увы мнѣ, увy мнѣ, како заиде, свѣте мой, не суцy ми ту, да быхъ нонѣ самъ чьстное твое тѣло своимa рукама съпряталь и гробу предалъ, нъ то ни понесохъ красоты мужьства тѣла твоего, ни съподобленъ быхъ цѣловати добролѣпныхъ твоихъ сѣдинъ. Нъ, о блажениче, помяни мя въ покои твоємъ! Сердце ми горить, душа ми съмысль съмуцаеть, и не вѣмъ, къ кому обратитися и къ кому сию горькую печаль простерети¹ (Weh mir, o du meiner Augen Licht, meines Gesichtes Glanz und Morgenröte, meiner Jugend Furche, meines unvollständigen Verstandes Erzieher . . . Zu wem werde ich meine Zuflucht nehmen, auf wen werde ich meine Augen erheben, wo werde ich zur Genüge eine so gute Lehre und Erziehung meines Verstandes geniessen! Weh mir, weh mir, wie bist du untergegangen, mein Licht, wo ich nicht da war, um jetzt deinen teueren Körper mit meinen eigenen Händen zu bestatten und dem Grabe zu übergeben, so habe ich deinen schönen männlichen Körper nicht getragen und bin nicht würdig gewesen, dein schönes graues Haar zu küssen. Aber, o du Seliger, erinnere dich meiner in deiner Ruhe! Mein Herz brennt, mein Geist verwirrt den Verstand, und ich weiss nicht, an wen ich mich wenden und wem ich diesen bitteren Kummer entgegenbringen soll).

Dem Vergleich mit dem Untergang des Lichtes begegnen wir ferner in der Laurentiuschronik beim Bericht vom Tode Vasilkos (6745: Рыдаху же народа множество правовѣрныхъ, зряще отца сирымъ и кормителя отходяща, печальнымъ утѣшение великое, омрачнымъ звѣзду свѣтоносну зашедшую) und in der Lebensbeschreibung Alexander Nevskijs. Den Tod des siegreichen Fürsten dem Volke meldend, wandte sich der Metropolit Kiril an die Versammelten mit den Worten: Чада моя, разумѣйте, яко уже зайде солнце земли Суждальска (Meine Kinder, verstehet, dass die Sonne des Suzdallandes schon untergegangen ist) (Laurentiuschronik 1263)².

¹ Памятники древнерусской литературы II, 29.

² Vgl. in der Heiligenlegende der Grossfürstin Anna von Kašin (XVII. Jh.): «Meiner Augen Licht, warum verlischest du so unerwartet? Warum hast du dich so bald gegen Westen geneigt, o mein Morgenstern, und warum strahlst du nicht mehr?» I. Svjencickij, Похоронне голосіє і церковно-релігійна поезія (Lemberg 1910, Ševčenko-Gesellschaft) 26.

Die letztgenannte Heiligenlegende enthält auch andere Fragmente der Totenklage. Der bevorstehende Tod Alexanders rief beim Volke schmerzliche Gedanken hervor: Увы намъ, драгый господине нашъ, уже къ тому не имамъ видѣти красоты лица твоего, ни сладкихъ твоихъ словесъ насладитися! Къ кому прибѣгнемъ и кто ны ущедрить? Не имуть до чяда отъ родителю такова блага приати, якоже мы отъ тебе въспринимомъ, сладкии господине наю! (Weh uns, unser teurer Herr, wir werden nie mehr die Schönheit deines Gesichtes sehen, noch deine süßen Worte zur Genüge geniessen. Zu wem werden wir unsere Zuflucht nehmen, und wer wird uns reich beschenken? Denn die Kinder werden von den Eltern keine solchen Güter bekommen, wie wir von dir bekommen haben, unser süßer Herr). Der unbekannte Autor selbst drückt seinen Schmerz folgendermassen aus: Отца бо человѣкъ можетъ забыть, а добраго государя не можетъ забыть, аще бы живъ съ нимъ во гробъ влѣзлъ (Den Vater kann der Mensch vergessen, aber einen guten Fürsten kann der Mensch nicht vergessen, sondern er möchte lebendig mit ihm in das Grab steigen).

Die Bereitschaft, dem Toten freiwillig in das Grab zu folgen, wird in den alten Totenklagen öfters unterstrichen. So in der obenerwähnten Totenklage der Ipatievchronik (1178): Добро бы ны, господине, с тобою умрети, створшему толикую свободу Новгородцемъ от поганыхъ, якоже и дѣдъ твои Всеволодъ свободилъ ны бяше отъ всѣхъ обидъ. Ты же бяше, господине мои, сему поревновалъ и наслѣдилъ путь дѣда своего (Es wäre uns gut, unser Herr, mit dir zu sterben, der du den Bewohnern Novgorods eine so grosse Freiheit von den Unchristen geschaffen hast, wie auch dein Onkel Vsevolod uns von allem Unrecht befreit hat. Du hast, mein Herr, ihm nachgeeifert und bist dem Weg deines Onkels gefolgt). Dieselben Ausdrücke werden unter dem J. 6796 (1288) wiederholt. Vgl. ferner in der Boris- und Glëblegende die Worte Glëbs: Увы мнѣ, уне бы съ тобою умрети ми, неже уединену и усирену отъ тебе въ семь житии пожити. Нынѣ же что сѣтворю азъ умиленный, очюженный отъ твоея доброты и отъ отца моего мнотааго разума? (Weh mir, besser wäre es für mich, mit dir zu

sterben, als von dir entfernt und abgeschieden in diesem Leben zu leben. . . Was werde ich, Lieber, jetzt tun, der ich von deiner Güte und meines Vaters vielem Verstand entfernt worden bin?)

Ein neuer Zug, die Bitte an den Verstorbenen, den Klagenden mitzunehmen, wird in einer der späteren Redaktionen derselben Heiligenlegende, in der sog. Лѣтопись Переяславля Суздальскаго, hinzugefügt: Гдѣ ми твоя сладка словеса? . . . Сіаніе свѣта моего, зашелъ еси уже. Возми и мене, отче, к собѣ, да не оскѣврю возраста младенства моего . . . Увы мнѣ, како заиде свѣте мои, не видевшу ми приставленія твоего (Wo sind deine süßen Worte? Schein meines Lichtes, du bist schon untergegangen. Nimm, o Vater, auch mich zu dir, damit ich mein junges Alter nicht verunreinige . . . Weh mir, weil mein Licht untergegangen ist, ohne dass ich dein Verscheiden gesehen habe). In einer kurzen Klage um den Grossfürsten Izjaslav in der Ipatievchronik wird dieselbe Idee etwas abweichend ausgedrückt: Вячеславъ же стрыи его наипаче плакася по сыновци своемъ по Изяславѣ река: »Сыну, то мое было мѣсто, но предъ Богомъ нѣ что учинити» (Aber Vjačeslav, sein Onkel, beweinte besonders seinen Bruderssohn Izjaslav, so sprechend: »Mein Sohn, es wäre mein Platz gewesen, aber vor Gott ist nichts zu tun») (6662).

Das in den später aufgezeichneten ostslavischen Totenklagen oft vorkommende Motiv der Ermahnung an den Verstorbenen, den Schlaf abzuschütteln und aufzustehen, kommt unseres Wissens in der Chronik nur einmal vor, und zwar an der oben zitierten Stelle der Ipatievchronik, wo der Tod des Vladimir Vasilkovič beschrieben wird: Востани отъ гроба твоего, о честная главо, востани, отряси сонъ, нѣси бо умерлъ, но спишь до обьщаго востания. Востани, нѣси бо въмерлъ, нѣсть бо ти умерети лѣпо, вѣровавшу въ Христа, всему міру живодавча, отряси сонъ, возведи очи да видиши, какою ты чести Господь тамо сподоби и на землѣ не бес памяти ты оставилъ братомъ твоимъ Мьстиславомъ. Востани, видь брата твоего, красящаго столъ земля твоя. К сему же вижь и благовѣрную свою княгиню, како благовѣрье держитъ по преданью твоему, како поклоняется имени твоему (Stehe auf aus deinem Grabe, o du ehrliches Haupt, stehe auf, schüt-

tele den Schlaf ab, denn du bist nicht gestorben, sondern du schläfst bis zur allgemeinen Auferstehung. Stehe auf, denn du bist nicht gestorben, denn es ist dir nicht angemessen zu sterben, weil du an Christus, den Beleber der ganzen Welt, geglaubt hast, schüttele den Schlaf ab, richte deine Augen nach oben, damit du siehst, was für eine Ehre dir Gott dort beschert und wie er dich nicht ohne Andenken auf Erden durch deinen Bruder Mstislav gelassen hat. Stehe auf, sieh deinen Bruder an, der die Residenz deines Landes verschönert. Ausserdem sieh auch deine fromme Gemahlin, die Fürstin, an, wie sie nach deinem Vorbilde den wahren Glauben aufrechterhält und deinen Namen verehrt).

Unter literarisch umgebildeter und christlich gefärbter Oberfläche sind Elemente der ursprünglich-volkstümlichen Totenklage manchmal schwer zu erkennen. Der Chronist oder der Heiligenbiograph, der sich des widerchristlichen Charakters mancher volkstümlichen Klage bewusst sein musste, benutzte sie für seine Darstellung selbstverständlich mit der grössten Vorsicht. In einigen Fällen ist die Ähnlichkeit daher eine sehr geringe, wie z. B. die in der eben angeführten Klage vorkommende Ermahnung, die um das Totenlager stehenden Leidtragenden anzusehen, und in der Heiligenlegende Boris und Glébs die Bitte des ersteren an seinen seligen Bruder, sich seiner im Jenseits zu erinnern. Für beide Fälle gibt es Parallelen in der modernen Totenklage. Ziemlich oft, besonders bei den Ukrainern, wendet sich der Klagende an den Toten mit der Bitte, dieser solle die versammelten Angehörigen ansehen.¹ Noch öfter begegnet man der Bitte, dass der Tote, sich an seine Hinterbliebenen erinnernd, diese besuchen solle. In einer aus dem Gouv. Pskov stammenden Klage² spricht die Klagende zu ihrem gestorbenen Mann: Не забывай меня, сиротинушку, съ своими бѣлыми лебедушками, что летай-ка ты къ намъ яснымъ соколомъ, что садись-ка ты передъ моимъ окошечкомъ (Vergiss mich, dein Waisenkind-

¹ Етнографічний збірник der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg XXXI—XXXII, 39, 45, 52, 56, 60, 64 et passim.

² ŠEIN, Русскія народныя пѣсни I, 567, Етногр. збірник XXXI—XXXII, 118 et passim.

chen, mit deinen weissen Schwänen nicht, sondern komm als schöner Falke zu ihnen herangeflogen und setze dich vor mein Fenster)¹.

Gross ist die Ähnlichkeit mit der modernen Überlieferung auch nicht in denjenigen Fällen, wo den Inhalt der Klage Lobpreisungen und individuell-biographische Züge bilden. Zu den oben angeführten fügen wir noch folgende Beispiele hinzu:

In der Ipatievchronik beim J. 6688 lesen wir über den Tod Fürst Romans: и плакашася по немъ вси Смолнянѣ поминающе добросердѣе его до себе, паче же и сыновѣ его плакахуся слезами обливающе лице свое . . . княгини же его беспрестани плакаше предъстоящи у гроба, сице вопиюще: Царю мои благи, крѣпкыи, смиренныи, правдивыи, во истину тебе нарчено имя Романъ, всю добродѣтель сыи подобень ему; многия досады прия от Смолнянѣ, и не видѣ тя, господине, николи же противу ихъ злу никотораго зла въздающа, но на Бозѣ вся покладывая провожаше (und alle Bewohner von Smolensk beweinten ihn, sich an seine Gutherzigkeit ihnen gegenüber erinnernd, und auch seine Söhne beweinten ihn, ihr Gesicht mit Tränen netzend . . . seine Gemahlin, die Fürstin, aber weinte unaufhörlich, bei dem Grabe stehend und so wehklagend: Mein guter, starker, bescheidener, redlicher Zar, fürwahr, dir ist der Name Roman gegeben, mit aller Tugend bist du ihm ähnlich; viel Ärger hast du von den Bewohnern Smolensks gelitten, aber nie habe ich gesehen, dass du, mein Herr, ihre Bosheit mit Bösem vergolten hättest, sondern alles hast du auf Gott vertrauend durchgeführt).²

Über der Leiche des Grossfürsten Andrej von Suzdal wurde nach der Ipatievchronik (6683) folgende Totenklage hergesagt: Господине мои, како еси не очюилъ сквѣрныхъ и нечестивыхъ пагубоубииственныхъ ворожьбитъ своихъ идущихъ к тобѣ, или како еси не домыслилъ побѣдити ихъ иногда побѣжая полкы пога-

¹ »Не забывайся на насъ» (Vergiss uns nicht) Šein, Материалы для описанія быта и языка русскаго населенія сѣверо-западнаго края I, II, 685.

² Mit ähnlichen Worten wird in der Ipatievchronik das Beweinen Vladimir Vasilkovičs geschildert (6796).

ныхъ Болгаръ (Mein Herr, wie hast du nicht deine garstigen, gottlosen und totbringenden Feinde, die zu dir ziehen, erkannt, und wie bist du nicht auf den Gedanken gekommen, über sie zu siegen, der du manchmal über der gottlosen Bolgaren Heere gesiegt hast).

Über den Tod Izjaslavs findet sich in der Laurentiuschronik folgende Mitteilung (6586): Ярополкъ же идяше по немъ, плачяся съ дружиною своею: Отче, отче мой, что еси пожилъ безъ печали на свѣтѣ семъ, многы напасти приимъ отъ людій и отъ братья своя! (Jaropolk aber ging hinter ihm her und beweinte ihn mit seinem Gefolge: Mein Vater, wie hast du in dieser Welt ohne Kummer gelebt, der du von den Menschen und deinen Brüdern viel Unglück gelitten hast!).

Wir wollen zuletzt auf einige Ausdrucksweisen des Chronisten aufmerksam machen, die auf Totenklagen zurückzuführen sind. Im Bericht vom Tode Vladimirs 1015 in der Laurentiuschronik lesen wir folgendes: плакашяся по немъ боляре акы заступника ихъ земли, убозии акы заступника и кормителя (beweinten ihn, die Bojaren als den Beschützer ihres Landes und die Armen als ihren Beschützer und Ernährer). Mit ähnlichen Worten schildert der Chronist das Beweinen auch anderer Fürsten. So z. B. unter dem J. 1218 im Bericht vom Tode des Grossfürsten Konstantin: плакашяся по немъ плачемъ вельимъ, боляре яко заступника земли ихъ, слугы такоже яко кормителя и господина, убозии и черноризци яко утѣшенъе и одѣнъе наготѣ ихъ, и весь сборъ убогихъ плакахуся вскорѣ лишени такого милостивца (beweinten ihn sehr, die Bojaren als den Beschützer ihres Landes, die Diener ebenso als den Ernährer und Herrn, die Armen und die Mönche als den Tröster und Bekleider ihrer Nacktheit, und die ganze Versammlung der Armen beweinte ihn, weil sie einen solchen Wohltäter früh verloren hatten).¹ Bis jetzt wendet sich der Klagende an den Verstorbenen, diesen als seinen Ernährer, Beschützer und Verteidiger anredend.²

¹ Vgl. noch die Laur.-Chronik unter 1237.

² BARSOV, Причитанія сѣвернаго края 48 ff., 58 ff.: »Ernährer«, M. AZADOVSKIJ, Ленские причитанія 48, 52, 54: »es gibt keinen Ernährer,

In den Berichten der Ausländer, die das ostslavische Bestattungsritual beschrieben haben, wird der Totenklage als wichtigem Bestandteil des Ritus gebührende Aufmerksamkeit gewidmet. Nach einem englischen Beobachter war das Wehklagen Pflicht der Angehörigen, wobei die Beerdigung für desto prachtvoller gehalten wurde, je mehr Frauen wehklagten (Die Religion der Ostsl. 371). Wo die Frauen des nächsten Familien- und Bekanntenkreises die Kunst des Wehklagens vergessen oder vernachlässigt hatten, leisteten gemietete Klagefrauen Hilfe. Einem Bericht zufolge fand das Wehklagen nicht statt, wenn der Tod unter ausserordentlichen Verhältnissen (z. B. bei gewaltsamem Tod) eintrat (Die Religion 372, vgl. jedoch 374: einen Selbstmörder begleiteten im Leichenzuge *ejulantes atque ficto sonitu plorantes 5 foeminae*). Wir erfahren auch Näheres über die Momente, wo der Tote beweint wurde: zu Hause, während die aufgebahrte Leiche da lag (349, 359, 365: um die Leiche herumstehend), auf der Strasse während der Fahrt zum Friedhof (361, 366, 370, 374, 376) und am Grabe entweder vor oder nach der Übergabe der Leiche an die Erde (356, 359, 365: vor der Beerdigung, 366, 374, 376). Ausserdem war es üblich, an Gedächtnistagen und allgemeinen Totenfesten an den Gräbern zu wehklagen (359, 365).

Nach Aussagen fremdländischer Beobachter geschah das Wehklagen gewöhnlich unter gellendem Jammergeschrei und schrecklichem Geheul (365, 370, 371, 374, 375). Die im Leichenzuge schreitenden Klagefrauen, deren Gesicht mit Leinwand bedeckt war, weil man sie nicht sehen sollte, heulten und schrien »wie andere Wölffe und Hunde« (361) oder, wie Adam Olearius sich ausdrückt, »erheben sich mit Geberden und Wehklagen sehr jämmerlich; bald schreyen sie überlaut, bald halten sie ein wenig stille, bald fangen sie wieder zugleich an und beklagen den allzeitigen Hintritt ihres Freundes« (366).

Der Zweck des Heulens liegt auf der Hand. Man wollte dem Toten Pflieger, Verteidiger, Beistand, Bekleider»; *Етнографічний збірник XXXI—XXXII*, 61, 107; *ŠEIN*, Русскія народныя пѣсни 561 (Tula): »Ernährerin«; *ŠEIN*, Матеріалы для изученія быта и языка русскаго населенія сѣверо-западнаго края I, Teil II, 638: »Ernährer«; *Етнографическое обозрѣніе 1907*, III, 89, 91: Ernährer-Väter.

zeigen, wie teuer und unersetzlich er den Nachlebenden war. Besonders charakteristisch sind in dieser Hinsicht Ausdrücke des Schmerzes, die dazu dienen, den Toten zu täuschen. Adolph Lyseck sah in Moskau Frauen, die sich zu ihren Männern in die Gräber warfen und — wie auch in den Totenklagen oft geäußert wird — bereit waren, mit ihnen zu sterben, die aber dort bloss so lange blieben, bis man begann, die Leiche zu verschütten; in dem Augenblick sprangen sie schnell aus dem Grab heraus (374). In einer Beschreibung des russischen Bestattungsritus schildert J. Struys, wie die Frau bei der Leiche ihres Mannes ihren Schmerz ausdrückt: sie tut, als ob sie sich das Gesicht zerkratze; danach tobt sie, gerät in Verzweiflung und stellt sich desto betrübter an, je weniger Zärtlichkeit sie ihrem lebenden Manne gezeigt hat (372). Von diesem Gesichtspunkt aus betrachtet darf manche in alten Quellen erwähnte Trauerkundgebung, wie das Zerkratzen des Gesichtes, das Haarzausen, das sich Schneiden, die von Moralisten angegriffen werden (Die Religion 205, 207, 208, 255: sich nach einem Toten schlagen, 337 und 342: sich in die Hände und das Gesicht schneiden), als äusserliche Sitte erklärt werden, in der weniger die unverfälschte Gemütsstimmung des Trauernden als die Sorge um die Befriedigung der Seele zu Tage tritt: durch die heftige, übertriebene Trauerkundgebung soll die um die Leiche herum-schwebende, alles hörende Seele freundlich gestimmt und dadurch alles von ihr drohende Unheil abgewendet werden. Bei überlautem Geheul galt es eigentlich für gleichgültig, ob die Wehklagende die nächste Verwandte oder eine gemietete Klagefrau war. Der Vorsicht halber, um nicht etwa von der anwesenden Seele erkannt zu werden, war es nichtsdestoweniger geboten, sich durch Verhüllung unkenntlich zu machen, wie die Klagefrauen in den von Petrejus (361) und Olearius (366) beschriebenen Leichenzügen.¹

¹ Auf dieselbe Sitte weist der Verfasser des Слово св. Діонисія о желѣющихъ hin, indem er in folgender Weise das übermässige Beweinen der Toten schildert: »Denn hier beweint man sie mit vielen Tränen und mit bitterem Schluchzen, die Köpfe mit groben Lumpen bedeckend«. In demselben Zusammenhang erwähnt er eine andere Sitte der Leidtragenden, sich dem Toten unkenntlich zu machen: er spricht von Männern, die sich die Haare auf dem Kopf lang wachsen lassen (205).

Dem Inhalt nach sind die von ausländischen Beobachtern aufgezeichneten Klagen den angeführten in vielem ungleich. Trotzdem lassen sich für alle ihre Details Gegenstücke in der modernen Folklore nachweisen.

Allgemein, in allen Klagen vorkommend ist die Frage nach der Ursache des Ablebens: warum bist du gestorben; quare mortuus es (349), mit Variationen wie: cur nostro abiisti e conspectu, o carissime (356); ach du, mein Herzchen, mein Lieber, warum hast du mich verlassen (371); was hat ihn bewogen, so gleichgültig zu handeln (372); fatere nobis, quae te res movere potuit, ut non tantum suavissimam thalami consortem et liberos dulcissimos tuos desereres, sed etiam delitiis pulcherrimi hujus mundi, tuis praeterea fortunis et familiaribus abrenuntiares (357). Gewöhnlich wird als Ursache Mangel und Unzufriedenheit des Verschiedenen angegeben: Woran mangelte es dir? (375, 376). Dabei zählt die Klagende die Dinge auf, an welchen der Verstorbene eventuell Mangel gehabt hat. Vor allem werden dabei die äusserlichen Lebensbedürfnisse genannt: der Mangel an Nahrung, Kleidung usw. (Ob er an Nahrung, Essen und Trinken, Kleidung und dergleichen Mangel gehabt 365; woran sie Mangel gehabt haben, an Speisen oder an Getränken 375; num tibi deerat essa aut potus 349, 357 usw.) Wichtige Bedeutung wird auch der eventuellen Unzufriedenheit des Toten mit Frau und Familie beigemessen. Vielleicht war die Frau nicht jung, gut, schön, temperamentvoll, ehrlich, treu, gehorsam, sorgfältig genug (350, 359, 361, 365, 371, 372), vielleicht hatte sie ihm nicht schöne und fromme Kinder geboren (371, 361). Auch die Dienerschaft wird genannt (376). Zu den unentbehrlichen Lebensbedürfnissen des Russen gehörte auch der Rausch (372, 371). Andererseits konnte es wichtig sein, die Gunst des Zaren zu haben (359). Auf die allgemeine Frage: »Hattest du nicht alles im Überfluss?« (371, 359) wird in einigen Fällen bejahend geantwortet: »Habseligkeiten jeder Art hast du viel besessen; zur Genüge hast du Kleider und Branntwein gehabt« (371); oder »da im Hause genug Brot, Honig, Branntwein und alles Übrige vorhanden war« (374); oder »enumerant ordine omnia externa illius bona, cujus mortem deplorant, nempe liberos, oves, boves, equos, anseres, gallinas etc, ad quae singula respondentes, occinunt hanc naeniam: cur

ergo mortuus es, qui haec habebas?» (350). Dazu war die Frau eine Schönheit, und die Kinder waren vortrefflich (371, vgl. 357: *suavissimam thalami consortem et liberos dulcissimos*), mit einem Wort, das Leben war ideal, und diese Welt mit ihren ergötzlichen Dingen ist wunderschön (*delitiis pulcherrimi hujus mundi* 357). Ausserdem, wird einmal schmeichelnd hinzugefügt, ist der Verstorbene selbst ein frommer lieber Mensch gewesen, so dass er länger hätte leben mögen (366). In diesen und ähnlichen («oder was ihm sonst hette gemangelt, dass er nicht länger leben wollen» 361) Ausdrücken kommt gewöhnlich die Anschauung zum Vorschein, dass der Tod auf dem freien Willen des Verschiedenen beruht habe (weil er so nicht länger harren, sondern reysen wolte 361; weil du so nicht länger hast wollen bey uns bleiben 362). Nur einmal wird ein unfreiwilliger Grund angedeutet (musstest du denn sterben 371). Andererseits scheint dem Klagenden der Tod nicht ganz unwiderruflich zu sein: er glaubt an die Möglichkeit, mit seinem Jammergeschrei den Verstorbenen zum Leben zurückrufen zu können (*defuncti conjux iterum accurrens cum ejulatu et clamore maritum ad vitam revocat* 357). Der Klagende will nicht glauben, dass der Verstorbene, der momentan verstummt ist, nichts mehr sagen werde (376). Der Tod mit seiner Fahrt ins Totenreich wird mit einer Reise verglichen (weil er nicht länger harren, sondern reysen wolte 361). Wehklagend nimmt man Abschied vom Verstorbenen (361) und wünscht ihm Gedeihen in seinem neuen unterirdischen Heim (weil du so nicht länger hast wollen bey uns bleiben, so nim diese Erde zu dir und gehab dich wohl 362).

Die von ausländischen Autoren angeführten Klagen sind im allgemeinen im Vergleich mit neueren Aufzeichnungen kurz und schematisch. In einigen Fällen ist eine literarische Überlieferung nicht ausgeschlossen. Lang und reich an Details ist dagegen die von Klonowicz aufgezeichnete ukrainische Klage (353), die unter den ausländischen Materialien einen besonderen Platz einnimmt. Trotzdem sie individuell-poetische Züge und Weitschweifigkeiten enthält, ist ihre volkstümliche Unterlage unzweifelhaft. Die in ihr vorkommenden volkspoetischen Züge hat VL. DANILOV deutlich unterstrichen.¹ Wir wollen die Klage vollständig anführen:

¹ Киевская Старина 1904, XII, 151—153.

Heu moreris coniux, moreris fidissime coniux,
 Ibis in aeternas non rediture domos.
 Cui viduata domus parebit? Cui me proles?
 Qui pingues agros te moriente colet?
 Qui pecudes pascet? Qui promet stipide mella?
 Quis calathos plectet caseolisque meis?
 Miror, cur moriari amens, quasi plurima desint,
 Non te vivantem prestitit acerba fames.
 Commoda fert hortus, fert commoda plurima campus.
 Multa reposta tibi sunt alimenta domi.
 Sunt matura operi bis septem colla iuvenum,
 Sunt quinquaginta libera colla iugo.
 Ad muletram veniunt viginti vespere vaccae
 Et totidem medio corpora lecta die.
 Sus quoque dependet tugurri de parte suprema,
 Est in fiscelis caseus esse meis.
 Parturit exercens crebras gallina querellas,
 Edit stramineis ova relictis toris.
 Et capitolinus tacite mihi parturit anser,
 Occultat nido callidus ova suo
 Dulces exercent apiaria nostra susurros,
 Truncus habet flavas ventre cavatas opes.
 Heu moreris coniux, moreris fidissime coniux,
 Ibis in aeternas non rediture domos.
 Cui mea colla viro cedent stringenda lacertis?
 Cuius in amplexus ibo relictis viri?
 Certe ego perpetuos producam te sine luctus,
 Nil erit, o coniux, te sine dulce mihi.
 Ferreus, heu miserae, clausit tua lumina somnus,
 Verba tibi infoelix non valitura loquor.
 Jamque vale, longum sommo requiesce perenni.
 Surdus es in voces ferreus ipse meas.

Es erübrigt, die in der obigen Darstellung auftretenden einzelnen Motive und typischen Züge, insofern sie in den neueren Klagen belegt und deshalb als volkstümlich und für das ostslavische Altertum bezeichnend zu betrachten sind, in aller Kürze aufzuzählen.

1. Dem Verstorbenen, der als lebender, alles hörender Mensch angeredet wird, werden Fragen nach der Ursache des Ablebens gestellt.

2. Warum ist er gestorben?

3. Hat er Mangel an Nahrung, Kleidung u.dgl. gehabt?

4. War er mit Frau oder Familie unzufrieden?

5. Hat es ihm an Liebe gemangelt?

6. Dem Verstorbenen wird geschmeichelt: er wird als vorbildlicher Mensch, als unersetzliche Stütze seiner Familie geschildert.

7. Sein Ableben wird dem Sonnenuntergang gleichgestellt. Er selbst wird »Sonne« genannt.

8. Das Leben der Familie vor dem Todesfall war ein Ideal.

9. Der Tod wird als freiwilliger Akt aufgefasst.

10. Durch den Tod sind die Hinterbliebenen in eine verzweifelte Lage geraten.

11. Was werden wir tun? Wie werden wir ohne dich leben?

12. Wer wird diese und jene Arbeit ausführen?

13. Wer wird uns, bzw. die Kinder ernähren?

14. Wer wird uns unterrichten?

15. Wer wird für uns sorgen?

16. Zu wem werden wir unsere Zuflucht nehmen?

17. Es gibt keinen Verteidiger.

18. Nie werden wir dich sehen, noch deine Stimme hören.

19. Bereitschaft, mit zu sterben. Es wäre besser gewesen, mit dir, anstatt deiner zu sterben. Das war mein Platz.

20. Die Bitte, mit in den Tod zu nehmen.

21. Die Bitte, den Schlaf abzuschütteln, aufzustehen und die Umgebung anzuschauen.

22. Sage uns nur ein Wort.

23. Der Tod ist die Reise ins Totenreich.

24. Das Grab ist das neue Heim des Toten.

25. Man nimmt Abschied von dem Toten.

1—2: vgl. oben S. 148 und Етнографічний збірник der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg XXXI—XXXII, 35, 37, 43, 48—50, 52, 54, 55, 57, 58, 61, 70—72, 74 usw.; Sein, Матеріалы для изученія быта и языка русскаго населенія сѣверо-западнаго края I, II, 638,

639, 641, 643, 655, 664, 666, 668, 670, 672, 682, 686, 694; Barsov, Причитанія сѣвернаго края 131, 184, 192.

3: vgl. oben S. 148 und Етногр. збірн. XXXI—XXXII, 35, 41, 47 (Essen, Trinken, Kleidung), 53, 78, 95, 120, 126; Этнографическое Обзорѣніе 1898, III, 106 (Essen u. Kleidung).

4: vgl. oben 148 und Етнографічний збірник 47, 58, 69, 72, 74, 75, 78, 93, 95, 99, 112, 120, 121, 123, 125; Šein 643, 661, 674, 676, 697.

5: vgl. oben 148 und Етногр. зб. 78, 121, Кіевская Старина 1904, XII, 152.

6: vgl. oben 144, 149, 150 und Barsov 106, 201—202, Етногр. збірн. 47, 54, 61, 63, 88, 98 et passim.

7: vgl. oben 139—140, 142 und Barsov 1, 11, 49, 93, 122, 210; mit der Sonne verglichen: 46, 71, 73, 89, 151, 192—193, 197; Етногр. збірн. 45, 62; »Sonne»: 70, 89; Šein 687; Azadovskij, Ленские причитанія 91.

8: vgl. oben 148—150 und die unter 6., 7., 11.—17. angeführten Belege.

9: vgl. oben 149 und Етногр. збірн. 42, 44, 55, 71, 101, 102, 112, 113, 125; Šein 641, 650, 661, 667, 692.

10: vgl. oben 139, 141, 150 und Barsov 184 et passim.

11: vgl. oben 141, 150 und Етногр. збірн. 34, 38, 42, 57, 65, 66, 72, 77, 81, 88, 94, 99, 100, 105—107, 116; Šein 638, 642, 687, Кіевская Старина 151, 152; Azadovskij 78, 82, 89, 93, 110; Barsov 94, 106, 169, 244.

12: vgl. oben 150 und Barsov 82, Azadovskij 75, 92, 104, 108, 115, 119; Етнограф. збірн. 42, 44—46, 48, 50, 60, 61, 63, 64, 68—70, 77, 79, 82, 85, 86, 107, 124, 125; Кіевск. Старина 152; Šein 642, 644, 650, 655, 690.

13: vgl. oben 145 und Етн. зб. 47, 62—64, 66, 72, 75, 81, 85, 87, 102, Кіевск. Ст. 151; Šein 640, 650—652, 689, Azadovskij 112.

14: vgl. oben 139—140 und Barsov 1, 13, Šein 669, 670; Кіевск. Ст. 151; Етн. зб. 63, 75—77, 124—125, Azadovskij 88, 98, 104, 116.

15: vgl. oben 140—141 und Šein 643, 646, 648, 666, 681, 686, 690, 694, 695; Azadovskij 117, 123.

16: vgl. oben 139, 141 und Етн. зб. 63, 74, 77, 80, 82, 83, 85,

87, 89, 92, 94—96, 99, 100, 108, 111—115, 119, Azadovskij 93, 98, 104, 110; Šein 643, 671, 673, 677, 680, 682, 687, 697; Киевск. Ст. 151.

17: vgl. oben 145 und Етн. зб. 106, 107, 123, Šein 644, 684, 686, 697, Azadovskij 98, Barsov 282.

18: vgl. oben 139, 141, 142 und Barsov 153, 154, Этногр. Обзоріе 1897, IV, 115, Azadovskij 78, 93, 100, 101, 106, 122; Šein 687; Етн. зб. 51, 60, 88, 95, 105, 119, 123.

19—20: vgl. oben 141—2 und Етн. зб. 35, 37, 43, 51, 54, 60, 70, 71, 73, 74, 77, 78, 80, 83, 89, 97, 100, 105, 107, 113, 118, 127—9; 48, 72, 86; Šein 651, 656, 666, 674, 677, 680, 682, 686, 653, 665; Barsov 18, 67.

21: vgl. oben 142 und Етн. зб. 39, 40, 45, 48, 52, 53, 56, 59, 60, 63, 79, 81, 82, 84, 86, 87, 88, 90, 95, 102, 105—7, 114, 117, 126; Šein 672, 685; Barsov 191, 241; Azadovskij 75—77, 89, 101, 103, 104, 109, 112, 117, 122.

22: vgl. oben 149 und Етн. зб. 40, 48, 54, 59, 60, 69, 71, 82, 102, 106, 114, 118, 123; Azadovskij 75, 77, 94, 104, 117, 122; Barsov 71, 109, 241, 242; Šein 688.

23: vgl. oben 149 und Етн. зб. 41, 50, 57, 60, 63, 66, 71, 75, 79, 82, 83, 88, 100, 103, 105, 112, 115, 119, 121, 122, 124; Šein 640, 646, 648, 659, 670, 679, 686, 687, 689, 695; Barsov 11, 122, 169, 205, 215, 244; Azadovskij 73, 85, 88, 93, 112.

24: vgl. oben 149 und Етн. зб. 42, 53, 63, 66, 73, 82, 87, 104, 120; Azadovskij 82, 87, 88, 97, 100, 102; Barsov 28, 31, 112; Šein 641, 649.

25: vgl. oben 149, 150 und Етн. зб. 54, 123; Šein 662, 667; Barsov 121, 123, 244; Azadovskij 85, 122.

Ausserdem machen wir auf folgende seltener vorkommende Motive aufmerksam: Bedauern, dass der Klagende im Augenblick des Todes nicht anwesend war (oben 140, 142 und Barsov 151, 152, 165, 192, 194, 212; Етн. зб. 10); »das Herz brennt mir« (oben 140 und Barsov 11, 43, 217, 224) und die oben S. 143, 145 angeführten Fälle.

Zum längeren I. infinitiv im finnischen.

Von

JULIUS MARK.

1. Der I. infinitiv hat im finnischen, gemäss der in finnischen grammatiken üblichen terminologie, zwei formen: eine kürzere wie **saada'** (pr. 1. p. sg. **saan**) 'erhalten, bekommen', **viedä'** (**vien**) 'führen, bringen', **juosta'** (**juoksen**) 'laufen, rennen', **sanoa'** (**sanon**) 'sagen', **puhua'** (**puhun**) 'sprechen, reden', **punnita'** (**punnitsen**) 'wiegen', **vastata'**¹ (**vastaan**) 'antworten, erwidern' usw., die in der finnischen schriftsprache ohne possessivsuffix gebraucht wird, in der poesie, vor allem im Kalevala und der Kanteletar jedoch auch mit possessivsuffix: **saa'ani**, **lähteäni**, **itkeäni**, **valittoani** usw.²,

¹ Das zeichen -' (»schlussaspiration«), das für *-k steht, wird in der fi. schriftsprache, in den wörterbüchern und auch in den schulgrammatiken (in der syntax) nicht gesetzt. Zur behandlung des *-k, die in verschiedenen dial. im fi. verschieden ist, vgl. SETÄLÄ, ÄH § 146.

² A. OKSANEN, Säkeniä (5. auflage):

Nyt lak' on lukeas	'Jetzt hast du das gesetz, um es anzuwenden' 18,
En ole kulta työntääne tullen,	Ich bin kein gold, um von euch in das feuer geschoben,
En pahantekijä maast' ajaanne	Kein verbrecher, um von euch aus dem land getrieben zu werden' 77;

Kalevala:

Mieleni minun tekevi,	'Werde von der lust getrieben,
Aivoni ajattelevi	Mein sinn fordert mich auf,
Lähteäni laulamahan,	Zum singen zu schreiten,
Saa'ani sanelemahan	Zum sprechen zu gehen',

und eine längere, die immer possessivsuffixe zu sich nimmt, wie *saadakseni, -si, -nsa* usw. 'um zu erhalten (ich, du, er usw.)', *sanoakseni, -si, -nsa* usw. 'um zu sagen (ich, du, er usw.)' usw. In dieser letzteren form liegt ausser dem mit der kürzeren infinitivform gemeinsamen teil und den possessivsuffixen am ende noch ein *-kse-* vor, das nach allgemeiner auffassung die translativendung ist, vgl. transl. *onneksi* 'zum glück' zu *onni* 'glück', *onnekseni* 'zu meinem glück'. Das possessivsuffix bezieht sich auf die handelnde person, deren tätigkeit durch den infinitiv ausgedrückt wird, vgl. *hän kävi joella uidaksensa* 'er ging an den fluss, um zu schwimmen', *kirja on tietääkseni ilmestynyt* 'das buch ist meines wissens erschienen', *seppä otti työn tehdäksensä* 'der schmied übernahm die ausführung der arbeit' usw. (Vgl. SETÄLÄ, Suomen kielioppi⁸ § 126, zum gebrauch der beiden formen s. SETÄLÄ, Suomen kielen lauseoppi⁹ § 110 ff.

Diese auffassung von dem I. längeren infinitiv ist noch nie behandelt und näher begründet worden. Indessen können gegen sie schwerwiegende einwände erhoben werden, und bei beachtung einiger umstände dürfte der I. längere inf. mit seinem *-kse-* in ganz anderem licht erscheinen.

2. Die beiden infinitivformen haben in der fi. schriftsprache, wie aus dem letzteren werk von SETÄLÄ zu sehen ist, jede ihr begrenztes spezielles anwendungsgebiet. Die kürzere form wird u. a. als umstandsbestimmung (adverbiale) gebraucht, um den zweck der durch das verbum ausgedrückten handlung anzugeben. Die handelnde person bleibt dabei unausgedrückt oder wird durch den genetivus subjectivus angegeben: *onko teillä hevosta myöä?* 'habt ihr ein pferd zu verkaufen?', *minulla ei ole mitään sinulle antaa* 'ich habe dir nichts zu geben', *isä toi omenoita lasten syöä* 'der vater hat für die kinder äpfel zum essen

*Onpa syytä itkeäni,
Vaivoja valittoani*

4: 43-44

'Es ist grund, dass ich weine,
Mein leid klage'

usw., weitere belege s. bei PETERSEN, Lauseopillinen esimerkki-kokoelma, suomen vanhemmasta kansanrunoudesta kerätty (Suomi II, 18) 137 ff.

mitgebracht' usw.¹ Anstatt dieses kürzeren I. infinitivs, dem im satze passive bedeutung zukommt, wird gewöhnlicher das I. part. pass. im essiv oder translativ verwendet: *onko teillä hevosta myötävä n ä?*, *isä toi omenoita lasten syötäväksi* (*syötäväksi*). Vgl.: die längere form wird ebenfalls als adverbiale gebraucht, um den zweck der durch das verbum ausgedrückten handlung anzugeben: *minun on aikomukseni oleskella täällä paikkakunnan murretta oppiakseni* 'ich beabsichtige mich hier aufzuhalten, um die mundart des ortes zu lernen', *hän kävi joella uidaksensa* 'er ging an den fluss, um zu schwimmen', *emme elä syödäksemme*, *vaan syömmme elääksemme* 'wir leben nicht, um zu essen, sondern wir essen, um zu leben' usw. Der so gebrauchte längere infinitiv entspricht einem finalsatz, z. b. *oppiakseni = jotta oppisin*. Er drückt ein aktives verhältnis aus, wogegen die kürzere form, wenn dadurch der zweck ausgedrückt wird, passive bedeutung hat (z. b. *onko teillä hevosta myö d ä*, s. o.). Doch wird statt der kürzeren form die längere gebraucht, um das passive verhältnis auszudrücken, wenn an den infinitiv das possessivsuffix angefügt ist: *hän toi omenoita syödäksemme* 'er hat äpfel mitgebracht, damit wir [sie] essen' (aber *lasten syö d ä* 'für die kinder zum essen', vgl. oben), *anna tytölle vettä hänen juodaksensa* 'gib dem mädchen wasser zu trinken', gewöhnlicher jedoch *syötäväksemme*, *juotavaksensa*, s. SETÄLÄ, Suomen kielen lauseoppi⁹ § 112 I und § 113 I.

Die dialekte des finnischen sind syntaktisch wenig durchforscht. Unter den wenigen diesbezüglichen untersuchungen gibt es jedoch eine vorzügliche mit sehr reichem material auch betreffs des fraglichen I. infinitivs. Dies ist die arbeit von ARTTURI KANNISTO, Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta (Syntaktische beobachtungen über den Südwest-Häme-dialekt),

¹ Die handelnde person kann weiter durch den allativ (zum hauptverbum tretendes dativadverbiale) ausgedrückt werden (vgl. bei KANNISTO in dem gleich unten zit. werk p. 211, § 94 I): dial. (Südwest-Häme) *tarttis viäläv viikatteita se pälle k_ korjata* 'man müsste dem schmied sensen zum reparieren bringen', — solche wendungen sind auch in der schriftsprache möglich.

Suomi III, 20. Einige beispiele aus diesem dialekt für den kürzeren I. infinitiv als adverbiale: *kyllä mu'llakiv_viäl ov_vähä myyräkkäin kai* (K)¹ 'ich habe auch noch etwas, vielleicht sogar ein wenig zum verkaufen', *viäläkö siäll om_myyräp_pernoita?* (U) 'sind da noch kartoffeln zu verkaufen?', *sull om_puita kyllä, että myyläkkäin ov_viälä* 'du hast holz genug, um noch davon verkaufen zu können', *tarttis viäläv_vii'katteita se_pällek_korjata* (K) 'man müsste dem schmied sensen zum reparieren bringen' usw. Interessant ist, dass der kürzere I. infinitiv in diesem dialekt oft mit possessivsuffix gebraucht wird: *ka'ks mi'ästä toi ko'irraa ny'ikeensä* (K) 'zwei männer brachten einen hund, um ihm das fell abzuziehen', *se oli tääl'lä, kuulu pernoita hakevan o'staansa* (K) 'er war hier und soll kartoffeln zum kaufen gesucht haben', *yks mi'äs, joka teki a'stioita myylänsä*... (U) 'ein mann, der gefässe zum verkauf anfertigte...' usw.² Merke besonders den kürzeren infinitiv mit dem verbum *ottaa* 'nehmen' und *olla* 'sein': *se otti niitä permannoita korjatansa* (K) 'er übernahm es, die fussböden auszubessern', *ei tääl' ottanum_maksansa sam_mitä(n)* (Pä.) 'dieser hat nichts zu bezahlen übernommen' usw. (infinitive mit passiver bedeutung), *ka'ikki sano että mull on sisällinev_vaiiva ja on ottanut_tullansa u'los* (Kang.) 'alle sagten, ich hätte ein inneres leiden, und es sei heraus gekommen' (infinitiv mit aktiver bedeutung), *sano »kuinka vahingot on nitu'llansa»* (K) 'er sagte, »wie die schäden so geneigt sind zu kommen«' (inf. mit akt. bedeutung) usw., KANNISTO l. c. § 94 I. — Beispiele für den längeren I. infinitiv in demselben fall (als adverbiale): *ki'viä se noukkii la'sketelläksensä Te'ittiä* (UT) 'steine liest er auf, um nach Ihnen zu werfen', *ä'ite pani sev_vettä noutaan isäller_ru'akaa keittääksee(n)* (L) 'die mutter schickte sie wasser zu holen, um für den vater essen zu kochen' usw. (infinitive mit akt. bedeutung), *kyllä ne niitä (sanomalehtiä) a'ina*

¹ Die abkürzungen siehe bei KANNISTO l. c. p. IV f.

² Vgl. ein eben solches beispiel aus Nordost-Satakunta *puut tuavat polttaansa* (K. A.) 'sie bringen das holz zum verbrennen', SETÄLÄ Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä (Suomi II, 16) 124.

tu'a, kum_ma kāsken tu'amaal_lu'keekseni (K) 'sie bringen sie (die zeitung) immer, wenn ich sie zu bringen befehle, zu m l e s e n', sisaren (= sisareni) tä'n (talon) sai pi'tääksee(n) (A) 'meine schwester hat dies (gehört) bekommen, um [es] zu bewirtschafte n', ei isäntä muuta vei ke'stätäksens vi'araat (U) 'der bauer konnte nicht anders, er führte die gäste hinein, um [sie] zu bewirte n' (inf. in diesen beispielen mit passiver bedeutung). Bisweilen wird neben dem verbum ottaa und olla die längere form auf dieselbe weise wie die kürzere gebraucht: si'nnä sem_piti pa'ljo menettäneen, ku(n) han otti se'l_laittaaksensa (U) 'da sollte er viel verloren haben, als er es zu m a c h e n übernahm' (inf. mit pass. bedeutung), ei se' ollul_lähteeksensä (U) 'er war nicht geneigt a u f z u b r e c h e n' (inf. mit akt. bedeutung), KANNISTO l. c. § 95 I.

In der fi. schriftsprache wird der kürzere infinitiv weiter u. a. als s u b j e k t des satzes gebraucht, während das prädikat ein unpersönliches verbum ist, wie z. b. pitää 'soll, muss', täytyy 'muss', tarvitsee 'braucht', tulee 'soll, muss', sopii 'es passt sich', kelpaa 'es taugt', käskee 'es lohnt sich', onnistuu 'gelingt': minun täytyy o p a s t a a tämä mies perille 'ich muss den mann h i n f ü h r e n', sinun tulee olla ahkera 'du sollst fleissig s e i n' usw. Wie man aus diesen beispielen sieht, geht das unpers. verbum dem infinitiv voran, und die handelnde person wird durch den genetivus-dativus ausgedrückt, s. SETÄLÄ l. c. § 112 IV. Ebenso in Südwest-Häme: Tanni lähetti sa'nan si'tte että Poukam_piti m e n n ä hänellem_ma'ksaa(n) (U) 'dann liess Tanni sagen, Poukka solle h i n g e h e n, um ihn zu bezahlen', si'llon täyty ihmistev_vähä kul'kee (U) 'da mussten die leute etwas w a n d e r n', passarin täytyy sa:nook_kö'yhyylensä (K) 'die aufwärterin muss ihre armut e i n g e s t e h e n', mitä vaan se'mmost o'li, niim_minuv_vaa'n tartti m e n n ä (U) 'wenn so etwas (zu besorgen) war, musste ich eben g e h e n' usw. Doch wird hier bisweilen die handelnde person statt durch den genetivus-dativus durch das possessivsuffix am infinitiv ausgedrückt: tarttis ma'atani (V) 'ich sollte s c h l a f e n g e h e n', viäläkö nyt tarttee ollanne kauan siällä? (A) 'braucht i h r jetzt noch lange dort z u s e i n?', täytyy siirttä pa'inaanne niin kauan kum_minä no'sta(n) (UT) 'i h r müsst solange darau

druck en, wie ich es hebe'. Ähnlich bei dem unpers. gebrauchten verbum olla 'sein'. Siehe KANNISTO l. c. § 94 IV, 1-2. Statt des kürzeren infinitivs mit possessivsuffix wird auch der längere gebraucht: *kyllä minä me'nen e'restäs, ettei tartte ittem_mennäk ses* (U) 'ich gehe schon für dich. damit du nicht selbst zu gehen brauchst', *ei tartt(e) evästä tualak ses* (U) 'du brauchst keinen mundvorrat zu holen', KANNISTO l. c. § 95 II; dies ist auch oft der fall bei dem verbum *pitää* in Nord-Savo, s. LATVALA, Lauseopillisia muistoonpanoja Pohjois-Savon murteesta (Suomi III, 17) § 113.

Schliesslich wird der kürzere infinitiv als objekt gebraucht neben verben mit der bedeutung können, wollen, erlauben, wie z. b. *voin, jaksan, saatan, osaan* 'kann', *saan* 'mihi licet', *häpeän* 'schäme mich', *kehtaan* 'mag', *tohdin* 'wage', *pelkään* 'fürchte mich', *aion* 'beabsichtige', *koen, koetan* 'versuche' usw.: *minä en jaksa tehdä työtä ja häpeän kerjätä* 'ich bin nicht fähig zu arbeiten [eig. zu tun (tehdä) arbeit (työtä)] und schäme mich zu betteln', *saatatko selittää minulle tätä asiaa* 'kannst du mir dies erklären', *hän ei osaa mitään tehdä* 'er versteht nichts zu machen' usw., SETÄLÄ l. c. § 112 V. Vgl. in Südwest-Häme: *ei jaksanut_tullak_kukkaa* (nim. perunaan) (K) 'es konnten keine blüten kommen (sc. an die kartoffeln)', *parempi* (nim. hevonen) *nyk_kestääkin nälkääkin nählä* (= jaksaa n.n.) (K) 'das bessere (sc. pferd) vermag nun auch besser den hunger zu ertragen', *tohtori käski mennä ahteikii(n)* (U) 'der doktor befahl, in die apotheke zu gehen' usw. Bisweilen infinitiv mit possessivsuffix: *minä kysym_* (imperf.) *päästäni sittet_tohterin tykö* (U) 'ich fragte, um dann zum doktor zu kommen', *minä pyysim_mennäni* (U) 'ich bat, gehen [zu dürfen]', *se pyysitullans tännem_maate* (K) 'er bat, hierher schlafen kommen [zu dürfen]' usw., KANNISTO l. c. § 94 V, 1. — Auch die längere infinitivform (mit possessivsuffix) wird auf dieselbe weise benutzt: *ei prinsessaa* (nom.) *o'llukkan siällä ja hän olis tavottanus_sitä nähläksensä_sitä prinsessaa* (U) 'die prinzeßin war aber nicht da, und er hätte versucht, die prinzeßin zu sehen', *isäntä päätti sittes_sanookseen sen sitte* (U) 'der bauer beschloss, es dann zu sagen', KANNISTO l. c. § 95 III.

In diesem fall, d. h. wenn der infinitiv als objekt auftritt, sind die mit possessivsuffix versehenen infinitivformen, eine kürzere oder längere, nach den gegenwärtig vorliegenden syntaktischen untersuchungen auch anderswo im fi. sprachgebiet belegt: Nordwest-Satakunta *en min' oo oikein päättäny' tullakseni* (S) 'ich habe mich nicht richtig entschlossen zu kommen', *minäkin aikoisin mennäkseni sinne* (S) 'auch ich gedachte hin zu kommen', *eikö te yhtään epäile ollaksenne täs pihäs?* (N) 'tragt ihr kein bedenken, in diesem hof zu sein?', *ei niitä sitte enää tartte aatella saaðaksenne* (L) 'ihr braucht dann gar nicht mehr daran zu denken, dass ihr sie bekommt', LATVALA, Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä (Suomi III, 12) 57¹; Nord-Savo *hommaelin ruvetaksen* 'ich beabsichtigte, [es] zu unternehmen', *pyytäsin ostooksen* 'ich möchte kaufen', LATVALA, Lauseop. muistoonpanoja Pohjois-Savon murt. § 114; Jääski und Kirvu (im ostfi.) *ku mie ajatteli käyvväi* (mit $-\dot{i} < -\dot{i}n < -ni$) siihe 'als ich dahin zu gehen dachte', *yhten päivän miekii tänä kesän jo sain uijjain* 'an einem tage konnte auch ich in diesem sommer schon schwimmen' oder *ne haastoit, jott ihmiset saís sill aijjaaksee* 'sie haben gesagt, dass die leute damit fahren dürften', *hää lupaás sen portí laittaaksee* 'er versprach, das tor zu machen', *hää koittel päästäksee aittaa, mutta eipäs pääst* 'er versuchte in den speicher zu kommen, kam aber nicht hinein', SIRELIUS, Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta (Suomi III, 10) 121.

Das obige belegmaterial aus den dialekten, das allerdings aus den zahlreichen dialektstudien, resp. den ihnen beiliegenden texten leicht vermehrt werden könnte, ist spärlich. Doch liegt es glücklicherweise aus verschiedenen gegenden des finnischen sprachgebietes vor, was ohne weiteres vermuten lässt, dass es sich auch in den dazwischenliegenden gebieten mit der anwendung des kürzeren und längeren infinitivs auf dieselbe weise verhält. Einige beispiele hierfür findet man unten im folgenden §. Während in der fi. schriftsprache grammatikalisch die norm herrscht, dass der I. infinitiv z. b. als subjekt und objekt die kürzere form hat und ohne possessivsuffixe steht, trifft man in der volkssprache (in den lebenden dia-

¹ Die abkürzungen siehe bei LATVALA I. c. 5.

lekten) daneben die kürzere form mit possessivsuffixen an oder an deren stelle die längere, wie immer, mit possessivsuffixen. Aber auch in der schriftsprache begegnet in diesen zuletzt erwähnten und auch in anderen fällen die längere form mit possessivsuffixen statt der kürzeren ohne dieselben. Bei SETÄLÄ l. c. § 113 II, 3 liest man: »Die kürzere und die längere form des I. infinitivs haben sich einigermassen vermischt, so dass die längere form als ergänzungsform (ersatzform², verf.) der kürzeren gebraucht wird, wenn an den infinitiv ein suffix angetreten ist. Z. b. *minä annan sinulle omenan syödäksesi*¹ 'ich gebe dir einen apfel zu essen' (vgl. *syödä*, s. oben I, anm. 1), *kirja on hyvä lukeakseni*² 'das buch ist gut für mich zu lesen' (vgl. *lukea*). — Selten: *sain luvan lähteäkseni* 'ich bekam die erlaubnis wegzugehen.' — *Täällä kelpaa eläkseni* 'hier lässt es sich für mich leben'. — *Lähteäksensä käkesi, tullaksensa toivotteli* (poet.) 'er gedachte zu gehen, versprach zu kommen'.» Zu den zwei letzteren beispielen mit inf. als obj. (letztes beisp.) od. subj. vgl. bei KANNISTO, LATVALA und SIRELIUS ähnliche wendungen aus dialekten; zu *sain luvan lähteäkseni*, wo der infinitiv attribut des substantivs, vgl. in Nordost-Satakunta *sain luvan tehäkseni* (Ke.) 'ich habe die erlaubnis erhalten, [es] zu tun', SETÄLÄ, Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä (Suomi II, 16) 122, Südwest-Häme *pyysi keisarilta luvan että päästänsä pois siältä* (V) 'er bat den kaiser um die erlaubnis, von dort wegzugehen [zu dürfen]', KANNISTO l. c. § 94 III.

3. Wenn man nun solche fälle wie z. b. Südwest-Häme *mi:nuv_ vaan tartti mennä* 'ich musste eben gehen' einerseits und *tarttis maatani* 'ich sollte schlafen gehen' sowie *eitartt(e) evästä tualakses* 'du brauchst keinen mundvorrat zu holen' andererseits, wo der infinitiv als subjekt auftritt, vergleicht, so sieht man, dass in dem ersteren fall die handelnde person durch den genetivus-dativus (*minun*) ausgedrückt wird, in den letzteren fällen aber durch das possessivsuffix am infinitiv.

¹ Der inf. (: *syödäksesi*) als adverbiale, hierzu oben.

² Der inf. (: *lukeakseni*) als adverbiale des prädikativen adjektivs (: *hyvä*), vgl. hierzu SETÄLÄ l. c. § 112 II, KANNISTO l. c. § 94 II.

Der infinitiv, die kürzere und die längere form, zeigt dabei, wie klar zutage liegt, keinen bedeutungsunterschied. Merke weiter: Südwest-Häme to'htori käs*k*i mennä a'hteikii(n) 'der doktor befahl, in die apotheke zu gehen', minä pyysim_mennäni 'ich bat, gehen [zu dürfen]' und isäntä päätti s*itt*es_sa_nookseen sen s*itt*e 'der bauer beschloss, es dann zu sagen', wo der infinitiv als objekt steht. Hier kann man ebenfalls zwischen den drei fällen (: blosser kürzerer infinitiv, kürzerer infinitiv mit possessivsuffix und längerer infinitiv mit possessivsuffix) keinen anderen unterschied finden als den, dass in den zwei letzteren fällen das possessivsuffix, das sich auf das subjekt des satzes bezieht, am infinitiv steht; vgl. hierzu einerseits mies tappoi koiran 'der man schlug den hund tot' und andererseits, jo sain-rahani 'ich habe mein geld schön bekommen', mies on jo saanut osansa 'der mann hat seinen anteil schon bekommen', wo das substantiv als objekt des satzes auftritt (diese beispiele aus SETÄLÄS Suomen kielen lauseoppi⁹ § 24, 85). Die beiden syntaktischen gruppen (der I. inf. als objekt in der ersteren und das substantiv als objekt in der letzteren) stehen hinsichtlich der anwendung des possessivsuffixes auf gleicher linie. Oder nimmt man weiter den fall, wo der infinitiv als adverbiale gebraucht wird: isä toi omenoita lasten syödä 'der vater hat für die kinder äpfel zum essen mitgebracht' und hän toi omenoita syödäksemme 'er hat äpfel mitgebracht, damit wir [sie] essen'. Neben dem genetivus subjectivus (lasten) steht also die kürzere infinitivform, neben der längeren form wird inhaltlich dasselbe durch das possessivsuffix ausgedrückt. In der bedeutung des infinitivs, zwischen dessen kürzerer oder längerer form, wird man keinen unterschied konstatieren können.

Bei dieser sache wird man zwei möglichkeiten in erwägung ziehen, und zwar entweder die, dass die bedeutung der translätivendung sich im lauf der zeit am I. infinitiv verwischt hat, oder die, dass das **-kse-** in der längeren infinitivform keine translätivendung ist und auf irgendeine andere weise zu erklären ist. Hierbei muss man noch beachten, dass die längere infinitivform immer mit possessivsuffixen gebraucht wird. So in der finnischen schrift-

sprache wie auch in den dialekten.¹ Vgl. z. b.: der II. infinitiv in der instruktivform wird dagegen entweder ohne oder mit possessivsuffix gebraucht: Ohne poss. *sen teen maailman nähden* 'das tue ich im angesicht der welt' (I. inf. *nähdä* 'sehen'), *äiti luki kirjeen kaikkien kuullen* 'die mutter las den brief, so dass [es] alle hörten' (I. inf. *kuulla* 'hören', *kaikkien* gen. subj.) usw., mit possessivsuffix *niin se on luulteni, tieteni* 'so ist es, soviel ich glaube, weiss' (I. inf. *luulla* 'denken', *tietää* 'wissen'), *sanoin sen heidän kuultensa* 'ich sagte es, während sie zuhörten', vgl. SETÄLÄ l. c. § 114 II; zu den instruktivformen des II. infinitivs mit possessivsuffixen vgl. auch verf., Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen I (= MSFOu. 54) 227 f. Von einigem belang dürfte, wie man schon a priori denken möchte, auch der umstand sein, dass auch der I. kürzere infinitiv mit possessivsuffix vorkommt. Oben haben wir gesehen, dass die beiden formen des I. infinitivs in Satakunta (nach SETÄLÄ und LATVALA), Südwest-Häme (nach KANNISTO) und im ostfi. in Jääski und Kirvu (nach SIRELIUS) sich nebeneinander vertragen. Über dieselbe sache in den zwei erwähnten ostfi. kirchspielen sowie in den nordwärts davon liegenden Rautjärvi und Ruokolahti hat schon früher LÖNNBOHM, Suomi II, 13 80, berichtet und mehrere beispiele dafür angeführt: *mitä sie tahot syvväis* 'was willst

¹ In den älteren grammatiken finden sich wohl bei RENVALL, Finsk Språklära (1840) 82 ff. die translative des I. inf. ohne possessivsuffix in verbalparadigmata angeführt: *sanoaksi* zu *sanoah* (= *sanoa*) 'sagen' usw.; ebenso bei EURÉN, Finsk Språklära (1849) 73, vgl. p. 74, wo er sich hierüber folgendermassen ausdrückt: »Några af dem (d. h. von den infinitiven), såsom transl. af subst. I. (= I. inf.) . . . äro so beskaffade, att de endast sällan förekomma utan suffix; *niin sanoaksi* så till sägandes . . .». Vgl. weiter bei SALONIUS, Kielimurteista Kiskon, Karjalohjan, Lohjan, Wihdin ja Nurmijärven pitäjissä, Suomi II, 10 114: *jäädäks* zu *jäädä* 'bleiben' und Tutkimus kielimurteesta Tornion seuduilla, Suomi II, 14 276: *sanoaksi* zu *sanoa*. Diese formen (: *sanoaksi* usw.) beruhen jedoch auf theoretisierungsbestrebungen der angeführten grammatiker und sind in wirklichkeit nirgends vorhanden [vgl. hierzu schon COLLAN, Finsk Språklära (1847) 85], und SALONIUS hat sich in seinen dialektstudien EURÉNS grammatik in der anordnung des stoffes zum vorbild genommen.

du zu essen haben?', *soap juuvvaase* 'er bekommt zu trinken', *annetaa häne ollaase* (= olla) 'lassen wir ihn sein', sie *sait ajjaakseis paljo, koko kierrokse* 'du bist tüchtig gefahren (eig. hast zu fahren bekommen), den ganzen weg herum', sie *saisit sill konstill tietäakseis* (= tietää) 'auf diese weise hättest du [es] zu wissen bekommen' usw. Dasselbe ist der fall in *Hirvensalmi*: *o'lkos huvä muatais?* 'hast du gut geschlafen? (eig. war es gut für dich zu schlafen?)', *HYYRYLÄINEN*, *Tutkimus Hirvensalmen kielestä* (Suomi III, 7) 49, vgl. *suahaksee* 'saadakseen' 52 usw.; *Loppi*: *mitä mä niillä (rahoilla) teen juarani* 'was soll ich damit (mit dem geld), um [es] zu vertrinken (= ich vertrinke es doch)', ei *tarvinnu mennäni* 'ich brauchte nicht zu gehen', *ota siit syäräs!* 'nimm davon und iss (eig. für dich zum essen)!', *jokse sai syärääs* 'hat er schon zu essen bekommen', *LEINO*, *Lopen pitäjän kielimurteesta* (Suomi III, 3 286) 30, vgl. *saarakseni* usw. 'saadakseni' usw. (288 ff.) 32 ff., vgl. (283) 27 (§ 53); *fiVerml. sun pitää elätteäns* 'du musst [ihn] erhalten', *on paha käyän* 'es ist schlimm für mich zu gehen', *AMINOFF*, *Suomi II*, 11 219, vgl. *soahaksein* 'saadakseni' 222. Eine eingehendere untersuchung der *fi*. dialekte würde den *I*. kürzeren inf. mit possessivsuffix — der längere *I*. infinitiv ist allerdings allgemeiner, und in einigen dialekten ist der kürzere inf. mit dem possessivsuffix überhaupt nicht gebräuchlich, wenigstens wird darüber in den betreffenden dialektstudien nichts berichtet — ohne zweifel auch anderswo ans licht bringen.¹ Unter den älteren *fi*. schriftstellern ist er neben dem längeren belegt bei *LJUNGO THOMÆ* *ei mahda jokun pitää tauaraa caupitans ja mydäns* 'niemand darf waren halten zum handeln und verkaufen', *Nytt että kuningas on wannonut caickia oikeutta wahuistaxens ia caiken pahudhen alas painans* 'jetzt, da der könig geschworen hat, er wolle alles recht bestätigen und alles schlechte

¹ So hat man z. b. nach freundlicher mitteilung von mag. T. E. UOTILA im kirchspiel *Lammisain-süälän* (bei älteren leuten) = *sain-süäläksen* 'ich habe zu essen bekommen'.

unterdrücken', MALIN, Kielellinen ja sanastollinen tutkimus Ljungo Tuomaanpojan lainkäännöksistä (Suomi II, 19 98) 12. Vgl. noch z. b. VHAEL, Grammatica Fennica 49: *anna maatani* 'fac cubem', *ota syödäs* 'accipe tibi edendum', *juodaxensa* 'sibi ad bibendum', vgl. p. 70; SJÖGREN, Ueber die finnische Sprache und ihre Literatur 30 f.: *anna maatani* »lass mich schlafen, eig. gib mich meinem Schlafen«, *ota süödäns* (*süödänsi*) »nimm dir was zu essen«, *hän otti süödäksensä* »(Casus Qualificat.) er nahm sich was zu essen (Er nahm, was zu seinem Essen wird)»; v. BECKER, Finsk Grammatik 242: »*Kuin tuli aika minun lähteäkseni* eller *kuin tuli aika minun lähteäni* (ell. *lähteä*), när tiden kom att jag skulle begifva mig. *Se on huokea sinun sanoaksesi* (*sanoasi* ell. *sanoa*), det är dig lätt att säga.» Wie die verbreitung des I. kürzeren infinitivs im fi. zeigt, kann er hier unmöglich sehr jung sein und muss somit offenbar bei der erklärung des längeren unbedingt mitberücksichtigt werden. Gewiss könnte man auf den ersten blick den kürzeren I. inf. mit possessivsuffix als sekundär, etwa aus dem blossen I. inf. mit analogisch nach dem I. längeren inf. angetretenen possessivsuffixen auffassen. Dies braucht aber nicht der fall gewesen zu sein, da er sonst ganz befriedigend erklärt werden kann, wie man im folgenden sehen wird.

4. In dem zitierten werk des verfassers p. 92-94 sind aus karelischen volksliedern (sammlung »Suomen kansan vanhat runot«, abgekürzt SKVR) u. a. folgende verse angeführt:

Jyskyjärvi (SKVR I, 25, GENETZ' aufz.)

Vaka vanha Väinämöine	'Jener alte Väinämöinen
Lähtieksehen ¹ käkesi,	Gedachte zu gehen,
Tullaksehen toivotteli	Versprach hinzukommen
Luotolah on lanko'ahan,	Nach Luotola zu seinem schwager,
Väinämön šizorihinze	Nach Väinämö, zu seinen schwestern',

¹ Im originalkonzept bei GENETZ *Läksieksehen*.

Piismalaksi (I,1 34, BORENIUS' aufz.)

Se on v[anha] V[äinämöi]he	'Jener alte Väinämöinen
Toivottihi tullakšehi,	Versprach h i n z u k o m m e n,
Käyähäksehi käkesi	Gedachte z u w a n d e r n
Luotolahi langolahi,	Nach Luotola, zu seinem schwager,
Väinämön sizärihisse	Nach Väinämö, zu seinen schwe- stern'

Vuonninen (I,2 207, BORENIUS' aufz.)

Lähtieksehen käkesi	'Er gedachte z u g e h e n
Luoto'laha, lankoboise	Nach Luotola, zu seinen schwägern
Väinöhön, anoppihise	Nach Väinö, zu seiner schwieger- mutter'

Pääkönniemä (I,1 38 GENETZ' aufz.)

Tuob' oli vanha Väinämöine	'Jener alte Väinämöinen
Lähtieksengö se kägesi,	Gedachte z u g e h e n,
Tullaksehe toivotteli	Versprach h i n z u k o m m e n,
Tädihisseh voattolaha	Zu seiner tante nach Voattola,
Langohoh, sisarihisseh	Zu seinem schwager, zu seinen schwestern'.

Während lähtieksehen¹, lähtieksehen = fi. lähteäkseen (eine wechselform davon lähteäksensä), tullakšehen, tullakšehi², tullaksehe = fi. tullakseen, käyähäksehi² = fi. käydäkseen, ist lähtieksengö sehr befremdend. Hier ist -gö (= fi. -kö, -ko) eine partikel, urspr. eine interrog. partikel, in diesem fall vielleicht schon bedeutungslos, nur wegen des versmasses gebraucht. Das somit gewonnene lähtiekseen würde im fi. *lähteäksen lauten. Diese form aus lähteäksensä oder eher einer früheren entwicklungsstufe derselben zu erklären, wäre lautlich unmöglich, ebenso unmöglich ist es, sie aus lähteäkseen, (<) lähteäksehen herzuleiten. Dass sie auf verschreibung des aufzeichners beruhe, ist auch nicht wahrscheinlich, weil

¹ Im kar. š < s, hierzu OJANSUU, KAÄH 37.

² -i < *-yik (emphatische partikel), vgl. verf. l. c. 92 fussn. 1 und 86 fussn. 2.

derartige formen noch zahlreich und zwar bei mehreren aufzeichnern vorkommen.¹ Es seien hier nur einige angeführt:

P ä ä k ö n n i e m i (I,1 237, GENETZ' aufz.)

Tuob' oli nuori Jougamoini	'Jener junge Joukamoinen
Männäksengö heän kägesi,	Gedachte z u g e h e n,
Tullaksense toivotteli.	Versprach h i n z u k o m m e n'.

Tuob' oli vanha Väinämöine	'Jener alte Väinämöinen
Lähtieksengöze kägesi	Gedachte z u g e h e n'.

(I,1 560, GENETZ' aufz.)

Tuob' oli vanha Väinämöine	'Jener alte Väinämöinen
Lähtieksengöze kägesi	Gedachte z u g e h e n'.

¹ Es könnte natürlich auch der gedanke auftauchen, dass lähtieksen u. dgl. formen (s. unten) zufällig gebildet seien. Das ist aber unwahrscheinlich, denn dafür sind sie zu zahlreich und untereinander zu ähnlich gebildet. Allerdings sind gelegentlich entstandene bildungen einzeln belegt. Sie sind aber nicht einheitlich, sondern ganz verschiedener art, vgl. z. b. folgende verse:

U h u t (SKVR I,1 208, BERNERS aufz.)

Vakas oli vanha Väinämöini	'Jener alte Väinämöinen
Läksihekse käkisi,	Gedachte z u g e h e n,
Tullakseksi toivotteli	Versprach z u k o m m e n'.

(I,1 211, BORENIUS' aufz.)

Vakas vanha Väinämöini	'Jener alte Väinämöinen
Läksi heän, kehen käkesi	Ging, zu dem er gedacht hatte' [?].

J y s k y j ä r v i (I,1 27, BERNERS aufz.)

Tuop' on vanha V[äinämöin]i	'Jener alte Väinämöinen
Lähtieks' hän käkesi,	Gedachte z u g e h e n,
Tullakses hän toivotteli	Versprach z u k o m m e n'.

Hier hat man jedenfalls gelegentlich entstandene formen: läksihekse (vgl. oben Jyskyjärvi läksiieksehen), tullakseksi, tullakses, beachte besonders den vers Läksi heän, kehen käkesi (!) etwa für Läksiehen (vgl. kulgiehe auf der folgenden seite) heän käkesi.

Kiimasjärvi (I, 2 45, BORENIUS' aufz.)

Anna miehem männäkšegi 'Lass den mann gehen,
Kulgie tiem miehengi Den mann den weg wandern'

Anna miehem männäkšegi 'Lass den mann gehen,
Matkalaizen kulgiehe Den reisenden wandern',

Uhut (I, 1 192, LÖNNROTS aufz.)

V[aka] v[anha] V[äinämöinen] 'Jener alte Väinämöinen
Lähtiekseni käkesi Gedachte zu gehen,
Tullaksehen toivotteli Versprach zu kommen',

(I, 2 281 f., BERNERS aufz.)

Ei ottan olut hapata, 'Das bier wollte nicht sauer werden
Eikä juosta urosten juoma, Noch der trank der recken fliesen,
Mesi musta muijatakse Ders schwarze met stark werden'

Jo otti olut hapata Da begann das bier sauer zu werden,
Jopa juosta urten juoma, Der trank der recken zu fliesen,
Mesi musta muijotakse Der schwarze met stark zu werden',

Lonkka (I, 2 246, LÖNNROTS aufz.)

Aina aiko Lemmink[äinen], 'Immer beabsichtigte Lemmin-
k[äinen],
Lähtiäksen käkeeki Gedenkt er aufzubrechen'.

Es kommen diese formen also vorwiegend von dem verbum lähte-
'gehen' vor, doch hat man auch solche von dem verbum mäne-
'gehen' und anderen. In lähtieksengöze und lähtieksengöze (bei
demselben sänger) ist -ze, -ze das demonstrativpronomen se (vgl.
oben Lähtieksengö se kägesi). In lähtiekseni (nicht etwa = fi. läh-
teäkseni!) ist -i ohne zweifel < *-yik (emph. partikel, wie in den
oben angeführten tullakšehi, käyhäkšehi). Dass man es hier mit
dem auf die 3. person bezüglichen infinitiv zu tun hat, zeigt die in

dem folgenden, einem parallelvers vorkommende form der 3. p. **tullaksehen** (= fi. **tullakseen**), und übrigens lässt sich kein beleg dafür geben, wo die 1. und 3. person nebeneinander vorkommen. Eine solche form von demselben verbum ohne jeglichen zusatz liegt in **L o n k k a** vor: **lähtiäksen**. Von dem verbum **mäne-** ist aus **P ä ä k ö n n i e m i** bezeugt **männäksengö** mit fest angeschlossener partikel **-gö** (vgl. oben **lähtiäksengö**). Wegen des anschlusses der partikel ist auch das **-n** davor erhalten; eine form mit geschwundenem **-n** liegt in **K i i m a s j ä r v i** vor: **männäkségi**, worin die emph. partikel **-gi** (< **-kik*) später zugefügt worden ist; vgl. in **U h u t m u i j o t a k s e**, **m u i j a t a k s e**, weiter in **J y s k y j ä r v i** **lähtiäks'** und **tullakses** mit angefügtem **-s**, in **U h u t** ferner noch **läksihekse** und **tullakseksi** mit doppeltem **-ks-**.

Es fragt sich nun, was diese sonderbaren formen **lähtiäksen**, **männäksen** usw. eigentlich sind? Sie werden, wie aus den oben angeführten beispielen hervorgeht, neben den längeren I. infinitiven **lähtiäksehen**, **tullaksehen** usw. oder deren wechselformen (**U h u t**) **lähtiäksensä**, **tullakseñse** (SKVR I,1 200) usw. (= fi. **lähteäkseen** od. **lähteäksensä**, **tullakseen** od. **tullaksensa** usw.), resp. statt derselben gebraucht, vgl. **P ä ä k ö n n i e m i Tuob' oli vanha Väinämöine Lähtiäksengö se kägesi**, **Tullaksehe toivotteli**, **Tuob' oli nuori Jougamoini Männäksengö heän kägesi**, **Tullaksense toivotteli** (s. o.). Sie entsprechen also inhaltlich genau diesen längeren I. infinitivformen und müssen folglich auch selbst als infinitivformen aufgefasst werden. Aber nicht nur in den kar. volksliedern liegen derartige formen vor, sondern auch in der gesprochenen sprache. In GENETZ' VKarj. 234 hat man **kandoaksi: tämä kebiäh kandoaksi** 'tämä on keveä kantaa (kannetaan keveästi), 'das [ist] leicht zu tragen (trägt sich leicht)', urspr. wahrscheinlich 'das [ist] leicht für ihn zu tragen', vgl. fi. **kirja on hyvä lukeakseni** 'das buch ist gut für mich zu lesen' (s. o. § 2). In **kandoaksi** (= fi. **kantaaksen*) **-ksi** (über **-kse**)¹ aus **-ksen*, vgl. den ausgang der 3. p. sg. bei den reflexiven finiten formen wie kar. **P o a e n ind. peziäksi**¹ 'er wäscht sich', pot.

¹ Zu **-i** in **kandoaksi**, **peziäksi** vgl. OJANSUU, KAÄH 120 f.

pessekše (mit -ss- < -sn-) 'er mag sich waschen' (GENETZ I. c. 235), volksl. L o n k k a tungekšen (mit bewahrtem -n): Miekka tungekšen tul[esta] 'Das schwert drängt sich aus dem feuer' (SKVR I, 369), vgl. fi. dial. (Vermland, Nord-Savo) keännäksen 'er wendet sich', muutaksen 'er verändert sich' (SETÄLÄ, TuM 32, verf. I. c. 270 fussn. 1).

Die fraglichen infinitivformen lähtieksen usw. erinnern an die sogenannten reflexivinfinitive im ostfi.-ol.-kar.-weps. oder genauer gesagt decken sich lautlich mit denselben, und es ist offenbar, dass man bei ihrer erklärung rücksicht auf die letzteren nehmen muss. Es seien hier einige reflexivinfinitive angeführt¹: ostfi. P a r i k k a l a laskiikse 'sich legen, sich niederlassen, sich senken' usw., rehennelläkse 'sich brüsten' usw. [HANNIKAINEN, Kielenmurteesta Parikkalan pitäjässä (Suomi II. 19 130) 44]; ol. S u o j ä r v i keännälläkse 'sich wenden' (GENETZ, Suomi II, 8 232), jaksoakse 'riisuita, riisua päältänsä, sich entkleiden, sich ausziehen (vgl. russ. раздеваться)' (269), kazotellakse 'kiskotella, oikaista itseänsä, sich strecken, sich recken (russ. растягиваться, выпрям-

¹ Am leichtesten und genauesten lassen sich die ol.-kar.-weps. reflexive ins russische übersetzen (mit reflex. verbum), aus welchem grunde hier und auch im folgenden gelegentlich die russ. übersetzungen hinzugefügt werden. Oft ist die übereinstimmung zwischen den ol.-kar.-weps. und den russ. reflex. dermassen genau, dass der russ. einfluss auf die fraglichen osfi. sprachen auch in diesem punkt unverkennbar ist. Aus dem russ. einfluss erklärt sich auch offenbar eine gewisse erweiterung des gebrauchs der reflexive, die sich hier im vergleich mit den anderen osfi. sprachen konstatieren lässt. Das gilt auch z. t. von den ostfi. dialekten. TUNKALO hat zweifellos recht, wenn er MSFOu. 52 352 annimmt, dass der russ. einfluss bei der ausbildung der verschiedenen reflexivverba in dem genannten gebiet des osfi. eine bedeutende rolle gespielt hat.

Auf die gruppierung der reflexiva nach gewissen kategorien (rezipr., pass. usw.) wird hier verzichtet, weil das für die vorliegende untersuchung nicht unbedingt nötig ist. Doch sei hierbei darauf hingewiesen, was bei dieser gelegenheit wichtig ist, weil uns dadurch gewisse ol.-kar.-weps. reflexivformen verständlich werden, dass das verbum in einigen sprachen f o r m e l l reflexivisch sein kann, in anderen aber nicht, vgl. z. b. engl. refuse = d. sich weigern, engl. move = d. sich bewegen usw.; dän. lykkes = d. glücken usw.; russ. ostatsja = d. bleiben usw.

лѣться usw.)' (269), *kičkisselläkse* id. (270), *pahoitellakse* 'pahaksua, pahottua, übelnehmen, anstoss an etwas nehmen usw. (russ. обижаться, сердиться, гнѣваться usw.)' (272) usw. (vgl. 230 ff.); kar. *pessäkše*, *peššäkše* 'pestä itsensä, sich waschen' (GENETZ, VKarj. 234 ff.); wepsM *pestase*, *pestakse* 'peseytyä, sich waschen' (SETÄLÄ, ÄH 170), *tehtas* 'tekeytyä, sich machen, sich stellen, sich verstellen, werden (russ. дѣлаться, притворяться, становиться)' (165), *tebvidakse* 'levätä, sich ausruhen' (166). Neben kar. *pessäkše*, *peššäkše* kommt auch und zwar häufiger *pessäkšeh*, *peššäkšeh* vor, vgl. weiter *puškiakšeh* 'puskea toisiansa, sich mit den hörnern od. köpfen stossen', *keännelläkšeh* 'sich wenden', *kumarrellakšeh* od. *kumardeliakšeh* 'sich verneigen' *nägiäkšeh* 'nähdä toisiansa, einander sehen, sich sehen (russ. видаться)', *herjahtoakšeh* 'horjahtaa, schwanken, straucheln, stolpern (russ. шататься, качаться, спотыкаться usw.)' (GENETZ, VKarj. 234 ff.); ähnliche formen sind auch im ol. belegt: *kaččuokšeh* 'katsoa itseään, sich betrachten' (GENETZ, Aun. 180 f.), *puččiekšeh*: *kaksi miest' ei ni vojja puččiekšeh lujah* 'kaksi miestä ei voikaan täysin puolustella (puhdistaa) itseänsä, zwei männer können sich ja nicht recht verteidigen' (19); Salmi *heitelläkšeh* 'olla olevinaan, sich verstellen' [KUJOLA, Äänneopill. tutkimus Salmin murteesta (Suomi IV, 10) 28, 91] usw.¹; vgl. weiter lüd. *P y h ä j ä r v i salbatakšeh*

¹ Die reflexivinfinitive gelten heute nicht nur für die 3. p., sondern auch für die 1. und 2., und zwar ohne unterscheidung des numerus: ol. *kui olled Sinä Jumalan Poigu, ga kāske täl kivel leiväkse muuttoakšeh* 'bist du gottes sohn, so sprich zu dem stein, dass er brot werde, если ты сынъ божій, то вели этому камню сдѣлаться хлѣбомъ', übers. Lukasevang. IV 3, *ga anna minul iel prostiekšeh kodilaizien ker minun* 'aber erlaube mir zuvor, dass ich einen abschied mache mit denen, die in meinem hause sind, но прежде позволь мнѣ проститься съ домашними моими' IX 61; *silloi käske rahvahal moah istuokšeh* 'und er gebot dem volk, dass sie sich auf die erde lagerten, тогда велѣлъ народу възлечь на землю', Mark. VIII 6, *voittogo juvva mall'an, min minä juon, da rištiekšeh rištindäl, mil minä rištivün?* 'könnt ihr den kelch trinken, den ich trinke, und euch taufen lassen mit der taufe, da ich mit getauft werde?, можете ли пить чашу, которую я пью, и креститься крещениемъ, которымъ я крещусь' X 38 usw. Vgl. wepsS *a ve' i ehtint kaitazhe*

'sich schliessen', GENETZ, Kioletär I, 4 26. Das -h in den zuletzt angeführten ol.-kar. reflexivinfinitiven ist sekundär, aus den finiten (refl.) formen eingeführt, wo es sich urspr. auf die 3. person sg. prät. ind. bezogen hat: -h < *-hen (< *-zen) (~ *-sen nach vorangehendem k im präs., vgl. oben *tungeksen* usw.), vgl. hierzu weiter unten. Von den angeführten ol.-kar.-weps. reflexivinfinitiven ohne -h (: kar. *peššäkse* usw.) kann allerdings nicht etwa angenommen werden, dass in ihnen *-hen geschwunden wäre, was lautlich undenkbar ist, denn im ol.-kar.-weps. ist schwund des h überhaupt unbekannt, vgl. SETÄLÄ, ÄH § 177 ff. Auch in den ostfi. (P a r i k k a l a) formen braucht man schwund von *-hen nicht anzunehmen.

Von den ol. infinitivformen mit -h (: *kaččuokseh* usw.) hält es GENETZ l. c. für möglich, dass das -kse- in ihnen die translativenendung ist.¹ Eine erklärung für diese ol.-kar.-weps. reflexivinfinitivformen hat, soweit sie das k im -kse-, (>) -kše- derselben betrifft, SETÄLÄ l. c. 170 geliefert. Nachdem er gezeigt hat, dass im kürzeren I. infinitiv im fi. die »schlussaspiration« < *-k (lativendung) (: *saada* 'bekommen', *antaa* 'geben', dial. noch *soahak*, *antoak* mit bewahrtem *-k, vgl. weiter ingr. *tullak* 'kommen', *männäk* 'gehen', estS *üldä* 'sanoa, sagen', *kaiva* 'kaivaa, graben') sich unmöglich aus -ksi (translativendung) erklären lässt, wie man früher angenommen hat, fährt er fort: »Das auslautende k ist also überall ausser im finnischen² und süd-estnischen verschwunden, was auch das lautgesetzliche verhalten ist;

naptha 'mutta veli ei ehtinyt väistya syrjään', KETTUNEN, Näytteitä etelävepsästä I (Suomi IV, 18) 64, *iaugha kögetzhe kumartazhe tütar tsaviae* 'keisarin jalan eteen kumartua kyykistyi tytär' 70, *zavodī sittāzē* 'alkoi sittua', *mä ku zavodīn sittāzē*, . . . 'minä kun alan sittua, . . .' 117, *pertāzē milēn tagaz libo händ obbegda da sadazē edeje da pandazē koljaks* 'pitää kaantya minun takaisin tahi juosta hänen sivuitsensa ja päästä edelle ja paneutua kuoliaaksi' 14-15, *etä mahta ištāzē* 'ette osaa istua' 116 usw.

¹ Vgl. Kioletär I, 4 25, wo er sich über die lüd. reflexivfin. (z. b. *salbatakseh* 'salpautua, sich schliessen') ähnlich äussert. Zu einer anderen alternativen erklärung bei GENETZ II. cc. siehe gleich unten.

² Nach der damaligen auffassung von SETÄLÄ war das ingr. ein dialekt des finnischen, nicht aber des karelischen, wie man jetzt annimmt.

das ursp. **k** findet sich nur im infinitiv der reflexiven verben des kar., ol. und weps. vor **s**, z. b. kar. **peššäkseh** od. **peššäkse** 'sich waschen', **puškiakseh** 'sich mit den hörnern stossen'; ol. **kaččuokseh** 'sich betrachten'; weps. **peštase** od. **peštakse** 'sich waschen'. Die auffassung, das diese formen translative seien, rührt daher, daß sie bisweilen mit translativen wechselnd gebraucht werden (**ylemmäc** und **ylemmäksi**) und dass der I. infinitiv im finnischen gewöhnlich in der translativform auftritt, wenn sich ihm ein personalsuffix anfügt. Hiergegen ist zu bemerken, dass der wechsel der formen mit **ksi** und ausl. '(=)' in demselben dialekt eher gegen als für ihre identität zeugt. Ausserdem beschränkt sich der eigentliche translativ des I. infinitivs auf ein ziemlich enges gebiet, eigentlich nur auf die finnische sprache. Die oben angeführten karelischen, olonetzischen und wepsischen reflexivformen widersprechen ausserdem der annahme, dass die form des I. fininfinitivs ursprünglich auf **ksi**, **kse** ausgegangen wäre. Bestände auch eine gewisse möglichkeit, bei einer form wie kar. **peššäkseh** **kse** als translativendung und **h** als reflexivendung abzuteilen, so ist dieselbe bei formen wie kar. **peššäkse**, weps. **peštakse** doch ganz ausgeschlossen. Es kann kein zweifel darüber bestehen, dass man **peššäk-seh** od. **-še**, **peštak-se** abzuteilen hat. Wenn irgendwo, hätte man in diesem falle zu erwarten, dass die volle »unverstümmelte« form zum vorschein käme.» Dieser deutung von kar. **peššäkse**, weps. **peštakse**, (>) **peštase** usw., die übrigens schon GENETZ, Aun. 179 f. (§ 122), geahnt hat¹, muss man unbedingt beistimmen. Es fragt sich nun, wie diese reflexivinfinitive weiter zu analysieren sind? Wenn z. b. kar. **peššäkse** 'sich waschen' reflexivisch ist, so ist darin, worauf schon

¹ L. c. liest man bei ihm nämlich folgendes: »Muuten refleksiiviohjekti näissä taivutusmuodoissa ilmoitetaan seuraavilla päätteillä: 1) **kseh** mon. 1 ja 2 p. päätteissä **mmokseh**, **ttokseh** (imperatiivissa myös **akseh**) ynnä I inf:ssä; huomattava on kuitenkin, että subjektiivikonjugationissa nämät muodot ovat päättyneet aspirationilla, joka nyt saattaa ilmestyä **k**:na, ja että refleksiivipäätteenä siis olisi ainoastaan **seh**; inf:ssä saattaa sitä päitse lukea **kse** translatiivinpäätteeksi, joten ainoastaan **h** olisi refleksiivipäätteenä; siis esim. **kaččommo-kseh** tai **kaččommok-seh** katsomme itseämme, olemme varoillamme, **kaččuok-kseh**, **kaččuok-seh** tai **kaččuokse-h** katsoa itseään.» Vgl. seine äusserungen über ähnliche reflexivinf. im lüd. in Kioletär I, 25.

GENETZ l. c. 179 (§ 121) und VKarj. 234 (§ 196)¹ aufmerksam gemacht hat, kein verbales reflexivsuffix aufzuspüren, vgl. hierzu die reflexivverba mit besonderem bildungselement, z. b. ol. *avavu-* 'avautua, sich öffnen, sich aufschliessen, aufgehen' gegenüber *avoa-* (inf. *avata*) 'avata, öffnen, aufmachen, auf tun' usw., *elävü-* od. *elavu-* 'elpyä; asettua asumaan, sich erholen, wieder aufleben, aufblühen; sich (irgendwo) niederlassen, sich etablieren' gegenüber *elä-* 'leben' usw. GENETZ, Aun. 161; fi. *juopua* 'berauscht od. trunken werden' gegenüber *juoda* 'trinken, zechen', *elpyä* 'sich erholen, wieder aufleben, aufblühen' gegenüber *elää* 'leben' usw., od. fi. *peseytyä* 'sich waschen' gegenüber *pestä* 'waschen', usw. Was diese beispielsweise zuletzt angeführte kar. infinitivform, resp. andere ähnliche im kar., ol., ostfi. und wepsM reflexivisch gemacht hat, ist das possessivsuffix der 3. p. [vgl. wepsS *keŋkta-ñzç* (= I. inf. + possessivsuffix der 3. p.) 'sich die schuhe anziehen' usw., hierzu unten], das, an den infinitiv des aktiven verbums mit dem ausgang **-k* angefügt, heute im ostfi. und ol. als *-se* (: ol. *Suojärvi jaksoakse* 'sich entkleiden, sich ausziehen' usw.), im kar. als *-še* (: *peššäkše* 'sich waschen' usw.) und im wepsM als *-se*, *-s* [: *pestakse* od. *pestase* 'sich waschen' (mit *-s-* in der letzteren form über *-ss-* aus *-ks-*, hierzu das nähere bei SETÄLÄ l. c. § 121)] erscheint; dieses possessivsuffix der 3. p.: kar. *-še* usw. < **-sen*, genauer **-sen* ~ **-sen* (teils, z. b. im wepsM < **-sek*?, vgl. unten). Somit z. b. kar. *peššäkše*, wepsM *pestakse*, *pestase* < **pestäk + sen* (= I. infinitiv + possessivsuffix der 3. p.), wepsM *tehtas* < **tehtäk + sen* 'sich machen' usw., vgl. fi. *pestä* 'waschen', *tehdä* 'machen' usw.²; zum possessivsuffix der

¹ L. c. heisst es bei ihm folgendermassen: «Paitse *ndu-*, *üdü-* ja *u-*, *ü-pääteillä* johdettuja verbejä on Venäjän Karjalan kielessä suuri joukko hyvin vaihtelevia verbimuotoja, joilla on oikeastaan refleksivinen, usein myöskin reciprokinen, passivinen tai ainoastaan intransitivinen merkitys, esim. *peššäkšeh* l. *peššäkše* *pestä* itsensä, *puškiakšeh* *puskea* toisiansa, *nägiäkšeh* *nähdä* toisiansa, *tämä kebiäh kandoakši* *tämä* on *keveä* kantaa (kannetaan *keveästi*), *herjahtoakšeh* *horjahtaa*» usw.

² Es handelt sich also hierbei prinzipiell um dasselbe, was man bei der bildung der reflexivverba in den baltischen und slavischen sprachen mittels des reflexivpronomens beobachtet: lit. *máudytis* 'sich baden': *máudyti* 'baden', lett. *mazgātiés* 'sich waschen': *mazgāt* 'waschen', russ. *umyvatsja* 'sich

3 p. bei verf. l. c. 261 ff. Wenn das possessivsuffix der 3. p. darin jetzt nicht mehr als solches empfunden wird und diese formen, wie oben in einer fussnote an mehreren beispielen gezeigt wurde, auch für die 1. und 2. p. gelten, wobei die zahl der handelnden person ebenfalls nicht beachtet wird, so liegt darin nichts befremdendes, vgl.: in adverbien wird nicht nur im weps. und ol.-kar., sondern auch oft im fi. das possessivsuffix der 3. p. ebenfalls nicht mehr empfunden und gilt heute auch für die 1. und 2. p. ohne unterscheidung der zahl des besitzers, hierüber verf. l. c. 77 (weps.), 104 (kar.), 242 (fi.), 276 f. (osfi.).

Es ist offenbar, dass auch die oben aus dem kar. angeführten formen **lähtiekseen**, **männäkseen**, **kandoakási** usw. ebenso beurteilt werden müssen. Diese von dem heutigen stand der dinge aus betrachtet eigentümlichen formen sind jetzt, nachdem der bau der reflexiv-infinitive aufgeklärt ist, ganz deutlich und leicht analysierbar. Man findet hier genau das, was sich aus der zusammensetzung des I. infinitivs mit dem possessivsuffix der 3. p. **-sen* erwarten lässt. Also z. b. **lähtiekseen** < **lähteδäk + sen*, **männäkseen** < **määndäk + sen*, **kandoakási** < **kantadāk + sen* usw. = I. infinitiv **lähteδäk*, **määndäk*, **kantadāk* usw. mit possessivsuffix der 3. p. **-sen*. Es wären jedoch vielleicht einige bemerkungen über die rolle des possessivsuffixes der 3. p. **-sen* am I. infinitiv am platze. Vgl. zu den reflexivinfinitiven: ol. **keännälläkse** (Suojärvi) 'sich wenden', **puččiekseh** 'sich verteidigen': **kaksi miest' ei ni vojja puččiekseh** 'zwei männer können sich ja nicht recht verteidigen', kar. **peššäkše** od. **peššäkseh** 'sich waschen' (die verwendung des letzteren im satzzusammenhang entspricht derjenigen des fi. reflexivverbuns **peseytyä** 'sich waschen', vgl. fi. **hän meni joelle peseytyäkseen** 'er ging an den fluss, um sich zu waschen': **umyvāt** 'waschen'; hierüber unterrichtet man sich bei PORŽEZINSKIJ, *Vozvratnaja forma glagolov v litovskom i lathyškom jazykach*, ENDZELIN, *Lettische Grammatik* § 702 ff., MARGULIÉS, *Die Verba reflexiva in den slavischen sprachen*; oder weiter in den nordischen sprachen: aisl. **finnask** (mit **-sk** aus **sik** 'sich') 'sich finden', **safnask** 'sich sammeln' usw., hierzu NOREEN, *Altisländische und altnorwegische gramm.* ³ § 532 ff., *Geschichte der nordischen sprachen* ³ § 258, *Altschwedische gramm.* § 570, HEUSLER, *Altisländisches elementarbuch* § 356 ff., 429, NYGAARD, *Norrøn syntax* § 144 ff.

waschen') usw. die nichtreflexive: kar. **kandoakási** '(für ihn zu) tragen': **tämä kebiäh kandoakási** 'das [ist] leicht zu tragen (trägt sich leicht)', urspr. wahrscheinlich 'das [ist] leicht für ihn zu tragen' (vgl. fi. **kirja on hyvä lukeakseni** 'das buch ist gut für mich zu lesen'), **lähtieksen** 'gehen, sich begeben': **Tuob' oli vanha Väinämöine Lähtieksengö se kägesi** 'Jener alte Väinämöinen Gedachte zu gehen', **männäksen** 'gehen': **Tuob' oli nuori Jougamoini Männäksengö heän kägesi** 'Jener junge Joukamoinen Gedachte zu gehen' usw., vgl. noch fi. **hän meni joelle pestäkseen kengät** 'er ging an den fluss, um die schuhe zu waschen'. In den infinitiven mit possessivsuffix bezieht sich das letztere, wie schon oben (§ 1) bemerkt wurde, auf die handelnde person, deren tätigkeit durch den ersteren, d. h. den infinitiv, ausgedrückt wird, vgl. weiter die angeführten beispiele in den obigen paragraphen und unten. Dasselbe gilt oder galt vielmehr auch von den reflexiven infinitiven: kar. **peššäkse** usw. und von den jetzt in frage stehenden infinitiven: kar. **lähtieksen** usw. Die durch das possessivsuffix am infinitiv bezeichnete person in diesen kann sich bei intr. und tr. verben auf das subjekt des satzes beziehen (vgl. in den obigen beispielen kar. **lähtieksen**, **männäksen** und hierzu den I. längeren infinitiv fi. **pestäkseen**) und, wenn der infinitiv ein trans. verbum ist, zugleich auch auf das objekt [vgl. oben im satzzusammenhang einerseits reflex. ol. **puččiekseh**, kar. **peššäkse** (in der verwendung = fi. **peseytyäkseen**), bei welchen das letztere der fall ist, und andererseits kar. **kandoakási**, vgl. zu diesem fi. **lukeakseni**, **pestäkseen**]. Wie man hieraus sieht, wird der inf. eines trans. verbums bei antritt des possessivsuffixes erst dann reflexivisch, wenn das letztere sich zugleich auf das subjekt und objekt — miteinander identisch — bezieht und ein anderes objekt fehlt (vgl. gleich unten). Im vordergrund steht das subjekt, und das objekt wird nicht besonders bezeichnet.¹ — Wegen des verhältnisses

¹ Hierbei sei darauf hingewiesen, dass bei der objektiven konjugation in den fgr. sprachen das objekt unbezeichnet bleiben kann, beachte z. b. ung. **várom** 'ich erwarte ihn od. sie (pl.)', **várod** 'du erwartest ihn od. sie (pl.)' usw. (vgl. **karom**, **karod** usw. 'mein, dein usw. arm'), kurz hierüber SZINNYEI, Sprw. ² 131 ff.

der ol.-kar.-weps. reflexivinfinitive: kar. **peššäkse** usw. zu den nichtreflex.: kar. **lähtieksen**, **männäksen** usw. darf vielleicht auf gewisse formen der 3. p. sg. des osfi. finiten verbums hingewiesen werden: reflex. fi. dial. **muutaksen** 'er verändert sich', **keännäksen** 'er wendet sich' usw., kar. **kumarraksi** 'er verneigt sich', **pessekse** 'er mag sich waschen' usw., dagegen nichtreflex.: fi. dial. **tarinoikse** 'er spricht', **lyöppäröikse** 'er plaudert', est. **surekse** (od. **sureb**) 'er stirbt', **kaukse**, **kadukse** (od. **kaob**) 'er geht verloren', **küsikse** (od. **küсіб**) 'er fragt' usw., s. SETÄLÄ, TuM 31 ff., wo reiches material. In diesen formen zerlegt sich **-ksen* (> kar. *-kse* usw., est. *-kse* usw., s. SETÄLÄ l.c.) in das tempussuffix, präsenssuffix *-k* und das personalsuffix der 3. p. sg. **-sen*, das sich mit dem possessivsuffix **-sen* in den oben behandelten infiniten lautlich deckt und ohne zweifel damit auch formell identifiziert werden muss (s. hierzu zuletzt bei verf. l. c. 268 ff.). In fi. **muutaksen** 'er verändert sich' zu **muuttaa** '(ver)ändern' usw. (tr.) z. b. werden durch das personalsuffix **-sen* subjekt und objekt gleichzeitig bezeichnet, während z. b. in est. **surekse** 'er stirbt' zu **surema** 'sterben' (intr.) damit nur das subjekt ausgedrückt wird. Wie aus den angeführten beispielen erhellt, steht auch hier das subjekt im vordergrund, das eigentlich (durch **-sen*) angegeben wird¹; vgl. z. b. noch fi. dial. **kajastaksen: taivas k.** 'der himmel klärt sich auf' zu **kajasta-** 'sich aufklären', wo

¹ Vgl. SETÄLÄ l. c. 38 f., wo anders (vgl. auch verf. l. c. 269 im anschluss an SETÄLÄ). Bei SETÄLÄ l. c. heisst es, dass das personalsuffix der 3. p. **-sen* in den fraglichen finiten formen dasteht »entweder zur Bezeichnung des O b j e k t e s, wobei alsdann das Subjekt, wie es in der 3. Person allgemein ist, nicht angegeben wird, oder auch bisweilen um das S u b j e k t zu bezeichnen«. Und weiter: »Es giebt jedoch einige Formen, in denen sowohl das S u b j e k t, als auch das O b j e k t angegeben zu sein scheint.« Als solche formen werden dann u. a. wepsN (=lüd.) **salb: -heze** 'er schliesst sich', ol. **ro: -heze** 'er wird', kar. **kumarrelle-heze** 'er mag sich verneigen' usw. angeführt. Die formen mit doppeltem personalsuffix, wo das eine das subjekt, das andere das objekt angeben würde, sind jedoch aller wahrscheinlichkeit nach sekundär, beachte z. b. im ol. neben **roi-heze** auch **roi-h** (vgl. SETÄLÄ l. c. 39 f.), allerdings aber, wie ihre verbreitung zeigt, schon recht alt. Auch solche imperativformen wie kar. **peskë-häze** 'er wasche sich', ol. **hairahakka-heze** 'er wanke' und dgl. (SETÄLÄ l. c. 39 fussnote 1.), ebenfalls mit doppeltem personalsuffix, dürften nicht ursprünglich sein.

das verbum selbst schon reflex. ist, s. SETÄLÄ l. c. 37 f. — Es liegt also z. b. bei kar. **peššäkše** 'sich waschen' und **lähtiekseen** 'gehen' od. 'sich begeben' eigentlich kein grund vor, der hindern könnte, sie formell auf dieselbe weise zu beurteilen und zu zerlegen.

5. Man möchte sich nun noch einen schritt weiter wagen und behaupten, dass **-kse-** im fi., **-kse-**, (>) **kše-** im kar. usw. (vgl. unten § 7) in der längeren I. infinitivform [: fi. **saadakseni**, **-si**, **-nsa** od. **-en**, **-mme**, **-ñne**, **-nsa** od. **-en** usw. (§ 1, 2), kar. **lähtieksehen** od. **lähtiekšehen** usw. (§ 4, 7)], das man bisher als translativendung aufgefasst hat, auf derselben grundlage zu erklären ist. Wie oben gezeigt wurde (§ 3), kann im fi. bei der längeren I. infinitivform gegenüber der kürzeren, die sachlage vorurteilsfrei betrachtet, nichts aufgedeckt werden, was uns zwänge, in ihr ein mit besonderer funktion bekleidetes bildungselement, die translativendung **-kse-** zu sehen, während z. b. im instruktiv od. im inessiv des II. infinitivs die bedeutung der instruktiv- od. inessivendung deutlich zutage tritt¹,

¹ Instr. ohne possessivsuffix: **kuuset paukkuen** (I. inf. **paukkua** 'knallen, krachen' usw.) **palavat**, **hullut kulkevat kehuen** (I. inf. **kehua** 'prahlen, flunkern, grosstun' usw.) 'die fichten brennen knallend, die toren gehen prahlend einher', **poika tuli itkien** (I. inf. **itkeä** 'weinen') **kotiin** 'der knabe kam weinend nach hause', **äiti luki kirjeen kaikkien kuullen** (I. inf. **kuulla** 'hören') 'die mutter las den brief, so dass [es] alle hörten' usw. [vgl. den instr. von nominalstämmen: **hän vei kirjani varkain pois** 'er trug mein buch heimlich (wie ein dieb) weg', **rinnan rikkahat ajavat, käsityksin köyhät käyvät** 'nebeneinander (eig. brust an brust) fahren die reichen, hand in hand gehen die armen' usw.], mit possessivsuffix: **niin se on luulteni, tieteni** 'so ist es, soviel ich glaube, weiss', **sanoin sen heidän kuultensa** 'ich sagte es, während sie zuhörten'; iness. ohne possessivsuffix: **toukoja tehtäessä oli suuria sateita** 'als man die saat bestellte, regnete es viel', **menessä viivytettiin viikko** 'als man hinging (auf dem hinweg) verweilte man eine woche lang', **aika menee arvellessa** 'die zeit geht während des denkens' usw., mit possessivsuffix: **tätä työtä tehdessäsä hän alkoi siihen mieltä** 'während er diese arbeit ausführte, begann er gefallen daran zu finden', **poikkeatko menessäsi kauppialle?** 'sprichst du auf dem hinweg beim kaufmann vor?' usw., SETÄLÄ, Suomen kielen lauseoppi⁹ § 114, vgl. zum instr. § 67.

ausser dass **-kse-** sich hier lautlich vollständig mit der translativen-
 dung deckt. Dabei ist auch zu beachten, worauf ebenfalls oben hin-
 gewiesen wurde, dass die längere I. infinitivform nie ohne pos-
 sessivsuffix gebraucht wird, während von den anderen infiniti-
 ven formen solche ohne und mit possessivsuffixen
 vorkommen¹, wodurch diese annahme weiter unterstützt wird.
 Schliesslich muss man sich noch daran erinnern, was ebenfalls
 wichtig ist, dass im fi. und kar. neben dem I. längeren infinitiv mit
 possessivsuffix auch der I. kürzere inf. mit possessivsuffix vorliegt:
 fi. **pestäkseni** usw. und **pestäni** usw., beachte noch besonders wepsM
pestakse 'sich waschen' gegenüber wepsS *pestaze* id. (zu kar.
 und wepsS s. unten § 7). Mit rücksicht auf alles und angesichts
 der oben behandelten reflexivinfinitive und anderer infinitive mit
 possessivsuffix, darunter besonders der in den kar. volksliedern auf
 uns gekommenen **lähtiekseen**, **männäksen** usw., hat man zunächst
 die für die 3. p. geltenden formen: kar. **lähtieksehen**, **tullaksehen**
 usw. od. **lähtiekseñsä**, **tullakseñse** usw. = fi. **lähteäkseen**, **tullakseen**
 usw. od. **lähteäksensä**, **tullaksensa** usw. als sekundär, als neubildun-

¹ Zum II. inf. siehe oben; vgl. weiter z. b. beim III. inf.: **ystäväni tekem**
kirja on saavuttanut suurta suosiota 'das von meinem freund verfasste
 buch hat grossen anklang gefunden', **tämä on oma tekemäni** 'dies ist
 von mir gemacht', **isän kirjoittama kirja, hänen tekemänsä**
pöytä 'der vom vater geschriebene brief, der von ihm angefer-
 tigte tisch'; I. part.: **lasten luettava kirja** 'ein buch, das die kinder
 lesen sollen', **asia on minun toimitettavani** 'die angelegenheit
 muss von mir besorgt werden'; II. part. (partitiv): **vihollisten voi-**
tettua läksi sotajoukko pois 'nachdem die feinde gesiegt hatten,
 zog das heer ab', **viholliset voitettuañsa läksi sotajoukko pois**
 'nachdem die feinde besiegt worden waren, zog das heer ab',
 SETÄLÄ l. c. § 115 ff., wo das nähere mit weiteren beispielen; siehe weiter z. b.
 über den Südwest-Häme-dial. bei KANNISTO, Lauseopillisia havaintoja län-
 tisen Etelä-Hämeen kielimurteesta § 97 ff., vgl. zur verwendung der pos-
 sessivsuffixe bei infinitiven formen § 68 f., besonders § 69, wo reiches ma-
 terial. — Dies gilt auch von den anderen osfi. sprachen, soweit es sich in
 ihnen noch beobachten lässt; das livische kommt hierbei nicht in betracht,
 weil hier allein das possessivsuffix der 3. p. und auch dieses nur im prono-
 men der 3. p. und in einigen adverbien vorliegt (s. verf. l. c. 54 f.).

gen aufzufassen, und zwar so, dass in den älteren, auf grund von kar. *lähtiekseen*, *männäkseen* usw., *peššäkše* usw. rekonstruierbaren formen **lähteäkseen*, **tulläkseen* usw. **lähteäkse-*, **tulläkse-* usw. oder vielmehr in deren vorgängern **lähteäkäsen*, **tuläkäsen* usw. (vgl. unten) **lähteäkäse-*, **tuläkäse-* usw. abstrahiert wurde — vielleicht wurde in ihnen *-kse-* als translativendung empfunden (vgl. unten) —, und dass daran das sonst (nach vokal) übliche possessivsuffix der 3. p. **-hen* gefügt wurde (dadurch z. b. kar. *lähtieksehen* = fi. *lähteäkseen*) od. das daneben existierende **-nsak*, **-nsäk* ~ **-nsək*, **-nsek* (dadurch z. b. kar. *lähtiekseñsä* = fi. *lähteäkseñsä*) od. andere in der 3. p. gebräuchliche possessivsuffixe; über die formen des possessivsuffixes der 3. p. siehe bei verf. I. c. 261 ff. Man konnte nunmehr auch mit den anderen sonst üblichen possessivsuffixen z. b. ein **lähteäkäsemi* od. *-ni* (< **-nni*) für die 1. p. sg., **lähteäkäsesi* od. *-nsi* für die 2. p. sg. bilden usw., vgl. gleich unten. Diese umformung ist recht alt, vielleicht geht sie in die urfi. (späturfi.) zeit zurück, weil solche formen wie fi. *lähteäkseeni* usw. auch im kar., wot. und est. vorliegen (s. unten § 7); natürlich könnten diese neubildungen auch parallel entstanden, resp. z. t. entlehnt worden sein.

Vom *-h* in den ol.-kar. reflexivinfinitiven: ol. *kaččuokseh* usw., kar. *peššäkseh* usw. wurde oben behauptet, dass es in diese aus den finiten formen eingeführt worden sei. In den finiten formen findet sich hier *-h* (< **-hen*) in den refl. verben, wenigstens in der 3. p. sg. prät. ind. (: kar. *pezih* 'er wusch sich' usw.), wo es auch urspr. ist, im kar. und ol. jetzt stellenweise, wie es scheint, durch übertragung fast in allen formen, s. GENETZ II. cc., vgl. TUNKELO, Vir. 1924 29. So konnte es auch in den infinitiv eingeführt werden. Alt ist es in diesem jedenfalls nicht: im kar. hat man neben *peššäkseh* noch *peššäkše*, ebenso im ol.: *kaččuokseh* usw. und (S u o j ä r v i) *keännälläkse* usw. (vgl. auch ostfi. *Parikkala laskiikse* usw.) und im wepsM *pestakse* u. dgl. In den reflexivinfinitiven hat sich schon früh, wie es scheint, schon vor dem zeitpunkt, als in den anderen infinitiven mit possessivsuffix die oben beschriebene umformung in grösserem umfang begann, die bedeutung des possessivsuffixes der 3. p. **-sen* (: kar. *peššäkše* usw. < **pestäkseen* usw.) verdunkelt oder ist wenigstens nicht mehr deutlich fühlbar gewesen (vgl. oben). Sie galten vielleicht

schon damals als allgemeine (generelle) reflexivinfinitive ohne unterscheidung der person und deren zahl, jedenfalls bildeten sie eine geschlossene gruppe für sich und konnten somit an der neubildung der anderen infinitive mit possessivsuffix nicht teilnehmen, vgl. im ostfi. *Parikkala laskiikse* 'sich legen', *rehennelläkse* 'sich brüsten' (s. oben), dagegen *tietäksein* (mit *-in* < *-ni*) 'tietääkseni, soviel ich weiss' (HANNIKAINEN l. c. 39), weiter kar. *peššäkše* 'sich waschen' usw., dagegen *lähtieksehen* usw. (s. o.), *nähäkšeni* 'nähdäkšeni, soviel ich sehe' usw. (§ 7). Eine parallele zu dieser *-h*-frage liefert wahrscheinlich das wepsS, wo solche formen wie *keŋktañzhe* (mit *-ñzhe* = *-ñze* + *-he*) 'sich die schuhe anziehen' usw. neben *keŋktañze* usw. (s. unten § 7 und auch oben) vorliegen mit *-he*, worin man eine fortsetzung der urfi. possessivsuffixform der 3. p. **-hen* (od. **-hek*?, s. verf. l. c. 261 ff.) sehen möchte, was lautlich vollkommen möglich und vom verf. l. c. 74 (§ 52,1), 262 auch so aufgefasst worden ist. Auf dem ganzen weps. gebiet ist aber die urfi. possessivsuffixform der 3. p. **-hen* sonst nicht belegt. Das fragliche *-he* als possessivsuffix kann aus diesem grunde aller wahrscheinlichkeit nach nicht aus dem urfi. ererbt sein, da die infinitivformen mit *-he*, wo es sich, an das possessivsuffix *-ñze* angefügt, bis heute erhalten hätte, offenbar nicht so alt sind, dass dies denkbar wäre. Das *-he* kann hier somit nur so erklärt werden, dass es aus den finiten formen, und zwar aus der 3. p. sg. prät. ind. des reflex. verbs: *pañhe* 'ta heitis magama, er legte sich schlafen', *pežhe* 'pesi ennast, er wusch sich' usw. (s. KETTUNEN, LVHA § 166,3, 186,3) eingedrungen ist, vgl. übrigens KETTUNEN l. c. § 166,3, 180,2, 186,3, 187. Es handelt sich hierbei allerdings ohne zweifel um ein und dasselbe suffix **-hen* (< **-zen*), das urspr. bald als possessivsuffix, bald als personalsuffix der 3. p. auftrat (vgl. oben § 4 bemerkungen zu **-sen*). Hier ist nur gemeint, dass das **-hen* in der funktion des possessivsuffixes ausser gebrauch gesetzt worden ist, in der funktion des personalsuffixes (des verbs) aber erhalten blieb, woraus es in den inf. drang.

Oben wurde darauf hingewiesen, dass der I. inf. von einem (aktiven) transitiven verbum mit possessivsuffix entweder reflexivisch (subj. und obj. identisch) oder nichtreflexivisch sein kann.

Zu der zeit, wo das possessivsuffix der 3. p. an den reflexivinfinitiven (: kar. *peššäkše* 'sich waschen' usw.) noch empfunden wurde, muss die grenze zwischen reflex. und nichtreflex. infinitiven nicht so scharf, mit anderen worten, der I. inf. mit possessivsuffix je nach dem zusammenhang bald reflex., bald nichtreflex. gewesen sein. Reflexivisch stand er aller wahrscheinlichkeit nach nicht nur mit dem possessivsuffix der 3. p. für alle drei personen ohne unterscheidung des numerus (vgl. aisl. *finnask* 'sich finden', lit. *máudytis* 'sich baden', s. oben), sondern wie bei dem im nichtreflex. sinne gebrauchten I. inf. mit entsprechendem possessivsuffix für alle drei personen sg. und pl. (vgl. d. *mich, dich, sich, uns, euch, sich waschen*, hier jedoch ohne unterscheidung des numerus in der 3. p.), vgl. unten § 6; später aber wurde die form für die 3. p. zum generellen reflexivinfinitiv. Heute heisst es im fi. *hän meni joelle peseytyä kseen* 'er ging an den fluss, um sich zu waschen' (reflex.: die handlung des subjekts zielt auf das subjekt selbst) und *hän meni joelle pestäkseen kengät* 'er ging an den fluss, um die schuhe zu waschen' (die handlung des subjekts zielt nicht auf das subjekt selbst, sondern auf etwas anderes, auf ein anderes objekt).¹ Im ersteren fall, d. h. statt *peseytyäkseen*, hätte man im kar. *peššäkše* und im wepsM *pestakse*, das ein urfi. **pestäksen* voraussetzt, und im letzteren fall steht schon fi. *pestäkseen*, eine sekundäre form, wie soeben gezeigt wurde, für früheres **pestäksen*. Wenn man nun in den beiden obigen sätzen diese konstruierte urfi. form an stelle von *peseytyäkseen* und *pestäkseen* einsetzt, so erhält man nebeneinander *hän meni joelle *pestäksen* (mit reflexivobjekt) und *hän meni joelle *pestäksen kengät* (mit anderem objekt).² Auf gleicher linie mit dem letzteren satz, wenn man nur

Vgl. d. *sich vom felsen herabstürzen* und *einen vom felsen herabstürzen*, *sich zu tode hetzen* und *einen zu tode hetzen* usw. Zu den reflex. verba im deutschen vgl. BEHAGHEL Deutsche Syntax II 139 ff.

² Es gibt im osfi., wie oben bemerkt wurde, reflexivverba, die mittels eines verbalen reflexivsuffixes gebildet sind — hierher gehört auch das soeben angeführte fi. *peseytyä* (mit *-yty-* = *-y + t + y-*, hierzu SZINNYEI, Sprw.² 105) 'sich waschen'. Sie gehören der urfi. zeit an und haben auch schon

ins auge fasst, dass sich darin das possessivsuffix am inf. auf das subjekt des satzes bezieht (und nicht zugleich auch auf das objekt wie in dem ersteren satz), steht z. b. kar. *lähtieksen* im satze *Tuob' oli vanha Väinämöine Lähtieksengö se kägesi* 'Jener alte Väinämöinen Gedachte zu gehen' (vgl. oben). Es ist leicht verständlich, dass die reflex. infinitive in wendungen wie dem ersteren satz infolge ihrer syntaktischen bedeutung sich isolierten und eine gruppe für sich bildeten, die an den Neubildungen der (nichtreflex.) infinitive in wendungen wie dem letzteren satz (: fi. *hän meni joelle *pestäksen kengät* od. kar. *Tuob' oli vanha Väinämöine Lähtieksengö se kägesi* und dgl.) nicht teilnahmen (also im ostfi. *Parikkala laskiikse* 'sich legen', aber *tietäksein* 'tietääkseni, soviel ich weiss', vgl. oben); und so konnten sie auf einem weitem gebiet (ostfi., ol., kar., wepsM) bis heute erhalten bleiben, doch mit dem possessivsuffix der 3. p. **-sen* erstarrt und z. t. (im ol. und kar.) mit sekundärem, aus finiten formen bezogenem, *-h* (s. oben); i sen sind auch aus dem kreise der zweiten gruppe urspr. formen in resten auf uns gekommen: kar. (volksl.) *lähtieksen* usw. (s. oben). Eine parallele bildung des reflexivinfinitivs — urspr. natürlich auch nichtreflexivisch gebraucht —, aber mit einem anderen possessivsuffix, einer *n*-form von **-sen* (**-sek*?): **-nsen* (**-nsek*?) gebildet, liegt im wepsS vor: *kenktañze* 'sich die schuhe anziehen', *pestaze* 'sich waschen' [was formell einem fi. (dial.) *pestänsä* (nichtreflex.) entspricht] usw. Dieser wepsS reflexivinfinitiv, obwohl jüngeren datums als der soeben besprochene ostfi.-ol.-kar.-weps. reflexivinfinitiv, ist ebenfalls schon erstarrt und hat z. t. ebenfalls aus den finiten formen ein auf **-hen* (od. **-hek*?) zurückgehendes *-he*

vor diesem zeitpunkt existiert (vgl. SZINNYEI l. c. 113). Wie die durch das antreten des possessivsuffixes an den I. infinitiv (: **pestäksen* 'sich waschen') oder des personalsuffixes der 3. p. an den tempusstamm (: fi. dial. *muutaksen* 'er verändert sich') zustande gekommenen reflexivformen sich zu den entsprechenden formen von den mittels eines besonderen verbalen reflexivsuffixes gebildeten verben urspr. (urfi.) verhalten haben, darauf wird hier nicht eingegangen, vgl. jedoch fi. dial. (Nord-Savo und umgebung von Kaani) *vesi laskeutuu* 'das wasser senkt sich', aber *mies laskeksen* 'der mann legt sich', AMINOFF, Suomi II, 11 229.

erhalten: *keḡktañzhe* usw., s. oben. Die entstehung dieser wepS reflexivinfinitivformen im übrigen muss aber zusammen mit den fi. »kürzeren inf.« mit possessivsuffix wie *pestāni* usw. behandelt werden, worüber im folg. §. Dasselbst auch weitere bemerkungen zu den längeren, **-kse**-formen und eine systematische zusammenfassung des obigen.

6. Wie in dem oben oft zit. werk des verfassers, Die Possessivsuffixe etc., § 80,3 gezeigt worden ist, sind für das urfi. (späturfi.) für den sg. besitz die folgenden possessivsuffixe anzusetzen: sg. 1. *-mi*, 2. *-si* (< **-ti* ~ **-di*) und *-ti* [nach *t*, *s* und *h* (< **ḡ*)], 3. **-hen* (< **-zen*) (nach vokal) ~ **-sen*, pl. 1. **-mmək* < **-mək*¹, 2. **-tək* ~ **-ḡtək*¹, 3. **-hek* (< **-zek*) ~ **-sek*, denen bei pl. besitz *n* voranging, somit sg. 1. *-ni* (< **-nni* < **-n + m-*), 2. *-nsi* (< **-nti*), 3. **-nsen* usw.; auch in einigen, in den auf einen *n*-laut ausgehenden kasus (z. b. im gen. mit der endung *-n*) im sg. des besitzes konnten ganz ähnliche *n*-formen durch verwachsung desselben mit den possessivsuffixen entstehen.² Von dem possessivsuffix der 3. p. ist zu bemerken, dass sich nicht genau ausmachen lässt, inwieweit im urfi. die formen auf *-n* als singularisch und die auf *-k* als pluralisch empfunden wurden (vgl. hierzu verf. l. c. 268 ff.), doch dürfte mit den beiden formen (: die ersteren als sg., die letzteren als pl.) nebeneinander operiert werden. — Bei dem I. infinitiv waren urspr. die *n*-formen (: *-ni*, *-nsi* usw.) ausgeschlossen, weil hier durch das possessivsuffix nur die person, die subjektzahl singularisch und pluralisch ausgedrückt wird und nicht zugleich auch die pluralität des besitzes in frage kommt, und weil der I. inf. auf *-k* ausging und somit die *n*-formen auch nach der letzteren art, d. h. durch verwachsung einer kasusendung mit possessivsuffixen hier nicht entstehen konnten. Nimmt man nun ein verbum, z. b. *pese* 'waschen' und fügt dem I. inf. von demselben: **pestək* die oben angeführten, und zwar die *n*-losen possessivsuffixformen an,

¹ Das *ḡ* (wie bei verf. l. c.) steht für *a*, *ä* ~ *e* (genauer *ḡ*, *e*).

² Durch verallgemeinerung einer *n*-losen oder einer *n*-form — ansätze hierzu waren gewiss schon in der urfi. zeit vorhanden — ist es allmählich dazu gekommen, dass heute in einem bestimmten gebiet meistens nur eine der beiden formen (z. b. *-mi* oder *-ni*) vorliegt, hierüber verf. l. c. § 80,2-a.

so erhält man für das urfi. in der 3. p. sg. das uns schon aus dem obigen (§ 4, 5) bekannte **pestäksen*, dem im pl. ein **pestäkses* gegenüberstand (zum nebeneinander dieser zwei formen vgl. jedoch hier oben), in der 1. p. sg. **pestämmi* < **pestäk* + *mi* usw. Da nun in zwei formen ein gemeinsames **pestäkse-* vorkam, ist die abstrahierung desselben, resp. die identifizierung des *-kse-* in ihm mit der vor possessivsuffixen gleichlautenden translativendung (vgl. fi. transl. *onne-ksi* 'zum glück', *onne-kse-ni* 'zu meinem glück') sehr begreiflich.¹ Dabei konnte noch der umstand mitwirken, dass in der 2. p. sg., nach dem wandel des **-ti* zu *-si* (vgl. fi. *kaksi* < **kakti* 'zwei'), ein **pestäksi* (I. inf. + possessivsuffix der 2. p. sg.) aufkam, das in gewissem grade zu den formen der 3. p. (: **pestäksen*, *-sek*) stimmte, dessen ausgang *-ksi* aber andererseits der translativendung ganz gleich sah, wodurch diese form für eine infinitivform nicht durchsichtig genug gewesen wäre und somit ihrerseits die neubildung gerade gefördert haben müsste. Der so aus der 3. p. (: **pestäksen*, *-sek*) gewonnene neue »infinitivstamm« (: **pestäkse-*) konnte und musste sogar bei diesem sachverhalt allmählich über sein urspr. gebiet hinausdringen. Die reflexivisch gebrauchten infinitive (: **pestäksen* 'sich waschen') blieben jedoch bei dieser umformung wegen ihrer sonderstellung beiseite, vgl. den vorhergehenden §.

¹ In dem letzteren fall, d. h. wenn der translativ tatsächlich mit im spiele sein sollte, was sehr wahrscheinlich ist, muss man bedenken, dass der lativ auf **-k* — und ein solcher ist ja der I. infinitiv — und der translativ sich z. t. in der bedeutung decken, vgl. z. b. partikeln wie fi. *ylemmä* (mit schwund des lat. **-k*) und *ylemmäksi* 'höher': (Renv.) *nousee ylemmä* l. *ylemmäksi* 'in locum altiore l. altius surgit', *kauvemmä* und *kauvemmäksi* 'weiter weg, entfernter': *meni kauvemmä* l. *kauvemmäksi* 'abiit in locum remotiore' (vgl. SETÄLÄ, Suomen kielen lauseoppi⁹ § 53, ÄH 169 ff.) oder vgl. weiter, um der sache näher zu treten, den I. inf. als adverbiale, wo dadurch der zweck der durch das verbum ausgedrückten handlung auch mit dem translativ von dem I. part. in demselben fall angegeben wird: *isä toi omenoita lasten syödä* (I. inf.) od. *syötäväksi* (I. part. im transl.) 'der vater hat für die kinder äpfel zum essen mitgebracht', s. oben § 2, wo weitere beispiele zum I. inf., zum transl. vgl. noch z. b. *juon maljan onneksesi* 'ich trinke das glas auf dein wohl', SETÄLÄ, Suomen kielen lauseoppi⁹ § 56.

Doch gehen wir weiter, um auch die kürzeren infinitivformen: fi. *maatani, sanoasi* usw., wepsS *kerktañze* usw. zur behandlung mit heranzuziehen. Wenn die lautgesetzlich entwickelten formen des I. infinitivs mit possessivsuffixen z. b. im fi. auf uns gekommen wären, hätte man von dem inf. **pestäk* 'waschen' u. a. etwa folgende, resp. darauf zurückgehende formen: sg. 1. **pestämmi* (< **pestäk + mi*), 2. **pestäksi* (= **pestäk + si* < **pestäk + ti*), 3. **pestäksen* (= **pestäk + sen*), pl. 1. **pestämme* od. (dial.) *-mme*¹, resp. *-mmek*¹, weiter *-mmä* usw. < **pestämmäk* (< **pestäk + mäk*), 2. **pestätte* usw. < **pestättäk* (< **pestäk + täk*), 3. **pestäkse* od. *-se*², *-sek* (< **pestäk + sek*), stattdessen hat man aber (fi. schriftsprache und auch dial.) sg. 1. *pestäkseni*, 2. *pestäksesi*, 3. *pestäkseen* od. *pestäksensä*, pl. 1. *pestäksemme*, 2. *pestäksenne*, 3 = sg. oder, wenn man sie in den dialekt von Südwest-Häme umsetzt (nicht alle möglichen formen angeführt, soweit es die possessivsuffixe gilt)²: sg. 1. *pestäkseni* ~ *pestäni*, 2. *pestäkses* ~ *pestäs*, 3. *pestäksee(n)* od. *pestäksensä* ~ *pestänsä*, pl. 1. *pestäksemme* ~ *pestämme*, 2. *pestäksenne* ~ *pestänne*, 3. = sg., s. oben (§ 2) die zitate nach KANNISTO aus diesem dialekt oder besser die untersuchung selbst und dazu ergänzend über die possessivsuffixe KANNISTO, Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kymäkosken ja Akaan murteesta (Suomi III, 14) 64, auch 21, 38 f., 46; zu anderen hier herangezogenen dial. s. oben § 2, 3.

Was zunächst die possessivsuffixe anbetrifft, sind jetzt bei dem I. infinitiv (infolge analogischer übertragung) dieselben formen im gebrauch wie auch sonst in dem betreffenden dial. statt der nur *n*-losen formen (: *-mi*, *-si* usw., vgl. oben)³, vgl.: ebenso bei dem

¹ Vgl. im fi. dial. das possessivsuffix der 1. p. pl. *-nne*¹, *-nnek* < **-n + nek* (eine *n*-form von **-m3k*).

² Z. b. hat man hier in der 1. p. sg. statt *-ni* auch *-n*, in der 3. p. statt *-nsa*, *-nsä* *-ns*.

³ Vgl. z. b. zu der form für die 1. p. pl. *pestäksemme* (~ *pestämme*) in Südwest-Häme mit possessivsuffix *-mme*, das hier auch sonst für die 1. p. pl. gilt, in Iitti juolaksenne¹ 'juolaksemme' (: sielt myö saatih juolaksenne¹ 'dort bekamen wir zu trinken'), asuaksenne¹ 'asuaksemme' (: meitil olis kyl tilaa asuaksenne¹ tos toiseskih tuvassanne¹ 'wir hätten für uns gewiss auch in jenem unserem hause platz zum wohnen')

II. infinitiv im instruktiv, wo umgekehrt nur die *n*-formen zu erwarten wären, weil sich hier durch verschmelzung der instruktivendung *-n* mit *-mi*, *-si* usw. *-ni* ($\langle *nmi \langle *-n + mi \rangle$), *-nsi* usw. ergeben müssten, hierzu verf. l. c. § 78 II. Was nun den I. infinitiv mit possessivsuffixen als ganzes genommen anlangt, war schon oben (§ 5) von der entstehung der längeren formen, also von formen wie **pestäkseen** usw. die rede. Es wäre jetzt am platze, alle formen des I. inf. mit possessivsuffixen der reihe nach durchzunehmen, um zu sehen, wie sich die soeben angeführten theoretisch möglichen formen zu den tatsächlich vorhandenen verhalten, wobei auf die beiden formenserien: die längere (: **pestäkseeni** usw.) und die kürzere (: **pestäni** usw.) rücksicht genommen werden soll. Es kommt jetzt eigentlich nur darauf an, das gegenüber der längeren und kürzeren formen zu erklären. Dabei empfiehlt es sich, dies an den formen aus Südwest-Häme vorzunehmen, weil sich die beiden formenreihen hier nebeneinander vertragen und weil dieser dialekt hinsichtlich der possessivsuffixe der fi. schriftsprache, die der vorliegenden untersuchung als ausgangspunkt gedient hat, sehr nahe kommt; gelegentlich oder wenn es von gewicht ist, werden auch andere fi. dial., resp. die anderen osfi. sprachen herangezogen. Von den kürzeren formen in Südwest-Häme: **pestäni** usw., kann die für die 1. p. pl. **pestämme** nach den obigen ausführungen lautgesetzlich sein, wie z. b. kar. **peššäkše**, **männäksen** usw., wepsM *pestakse* usw. es in der 3. p. sind; analogisch, nach der 3. p., ist **pestäksemme** (vgl. oben), ebenfalls analogisch hinsichtlich des »stammes«, aber dazu noch mit anal. possessivsuffix: mit *-nne'* (einer *n*-form) statt *-mme'* (der entsprechenden *n*-losen form) ist aus I i t t i bezeugtes **juolaksenne'**, **asuaksenne'** (s. oben). In der form für die 1. p. sg.: **pestämmi* ($\langle *pestäk + mi \rangle$) konnte leicht dial. schon früh **nmi* ($\langle *-n + mi \rangle$) oder dessen jüngere (anal.) form *-ni*¹ eingesetzt werden statt **mmi* oder dessen jüngerer (anal.) form *-mi*¹, sobald sonst in dem betreffenden dial. **nmi*, resp.

(NUMMELA, Vir. 1901 85) mit possessivsuffix *-nne'* wie auch sonst, vgl. in dem zuletzt angeführten satze **tuvässanne'** 'tuvässamme', weitere beispiele bei NUMMELA l. c. und verf. l. c. 153.

¹ Der wandel von **nmi* zu *-ni*, resp. von **mmi* zu *-mi* ist unter dem einfluss von *-mi* erfolgt, hierzu verf. l. c. 150 f.

-ni verallgemeinert worden war — in verschiedenen dialekten geschah das natürlich zu verschiedenen zeiten¹ —, wodurch das heutige **pestäni** zustande kam. Somit wäre **pestäni** lautgesetzlich betreffs des »stammes» **pestä-**, das durch zerlegung von **pestämmi* od. (>) **pestämi* in **pestä-mmi* od. **pestä-mi* gewonnen wurde, aber mit analogisch angetretenem *-ni*; zu anal. **pestäkseni** vgl. oben. Bei den übrigen formen steht es entweder ähnlich wie bei **pestäni** (so z. b. in der 2. p. pl.: **pestänne**) oder sie sind schon rein analogisch [wie in der 1. p. pl. **juolaksenne** (I i t t i) und in der 1. p. sg. **pestäkseni**]. Warum sich die form für die 2. p. sg.: **pestäksi* nicht erhalten konnte, darauf wurde schon oben hingewiesen; statt ihrer entstand nach der analogie der 3. person (mit *pestäkse-*) *pestäksesi* od. *pestäksensi* (mit der *n*-form des possessivsuffixes der 2. p. sg.) (in Südwest-Häme **pestäkses** mit *-s* aus *-si* od. *-nsi*, vgl. verf. l. c. 138) einerseits und nach der analogie der 1. p. und 2. p. pl. (mit abstrahierung von *pestä-* in **pestämmi*, **pestämmäk* und **pestättäk* oder in deren jüngerer entwicklungen, resp. umbildungen) *pestäsi* od. *pestänsi* (in Südwest-Häme **pestäs** mit *-s* < *-si* od. *-nsi*, vgl. weiter einerseits in **Hirvensalmi muatais** mit *-is* < *-si*, andererseits in **fiVerml. elätteäns** und von SJÖGREN ermitteltes **syödäns** mit *-ns* < *-nsi*). Die form für die 2. p. pl.: **pestättäk* (< **pestäk + tæk*), das im heutigen fi., z. b. in Südwest-Häme **pestätte** (< **pestäk + tek*) (vgl. hier **menette** 'ihr geht' < **menek + tek*), Süd-Pohjanmaa **pestättä** (vgl. hier **saatta** 'ihr bekommt', vgl. **wotO sättas** id.) ergeben hätte, musste schon früh darum beseitigt, resp. umgebildet werden, weil sie mit ihrem **-ttäk* nicht in das paradigma des infinitivs mit possessivsuffixen passte, sondern zu der 2. p. pl. präs. des verbums mit gleichem ausgang (vgl. fi. **pesette**, *-ttä* < **pesek + tæk* 'ihr wascht') stimmte.² Das einerseits. An-

¹ Es ist möglich, dass in dem fi. sprachgebiet, wo heute *-mi* (> *-m*) vorliegt (in **Iitti**, **Sippola**, **Jaala**, **Nastola** usw., siehe verf. l. c. 119 ff., 151), noch heutzutage eine form wie **pestäm* vorkommt, vgl. im Heinola-dialekt **luulin tullehem** 'ich glaubte gekommen zu sein' (verf. l. c. 120).

² In **pesek + tæk* (= präsensstamm + personalsuffix) ist das personalsuffix der 2. p. pl. **-tæk* mit dem fraglichen possessivsuffix der 2. p. pl. **-tæk* (~ **-ðæk*) identisch, vgl. SZINNYEI, Sprw. ² 97 ff., 128 f.

dererseits muss man sich aber erinnern, was hierbei noch wichtiger ist, dass die possessivsuffixe sich am infinitiv, wie oben bemerkt, nach den sonst gebräuchlichen possessivsuffixen richteten, und in diesem fall (in der 2. p. pl.) hatte die *n*-form (: fi. *-nne* usw. < **-nnek* < **-n + dek*) schon früh, vielleicht schon in urfi. zeit, die *n*-lose: **-tək* ~ **-dək* verdrängt, wenigstens ist die letztere auf osfi. gebiet nicht sicher nachweisbar (hierzu verf. l. c. 259 ff.). Daher einerseits *pestänne* und andererseits *pestäksenne* wie entsprechend bei der 2. p. sg. In der 3. p. entstand, wie schon oben (§ 5) gezeigt wurde, durch abstrahierung von *pestäke-* in **pestäksen* (sg.) und **pestäksek* (pl.) und durch hinzufügung der sonst üblichen possessivsuffixe einerseits *pestäkseen* od. *pestäksensä* und andererseits nach der analogie der 1. p. und 2. p. pl. (durch abstrahierung von *pestä-* in **pestämmi* usw.) *pestänsä* — hierher gehört auch wepsS *kenktañze* 'sich die schuhe anziehen', *pestazę* 'sich waschen' usw., vgl. oben § 5 und unten am ende dieses artikels — oder, was auch möglich ist (vgl. kar. *kulgiehe*, s. unten) — in den zur verfügung stehenden quellen im fi. allerdings nicht belegt —, **pestään* < **pestä + hen*.

Es waren also ursprünglich (urfi.), um das ganze kurz zusammenzufassen, bei dem I. infinitiv mit possessivsuffixen formen mit *-kse-* (z. b. 3. p. sg. **pestäk + sen*) und ohne *-kse-* (z. b. 1. p. sg. **pestämmi* < **pestäk + mi*) vorhanden. Die verallgemeinerung, wozu somit gelegenheit gegeben war, ist in zwei richtungen vor sich gegangen.

7. SETÄLÄ behauptet, ÄH 170, dass die längere form des I. infinitivs auf osfi. boden auf einem beschränkten gebiet, eigentlich nur im fi. vorkomme (s. oben § 4). Oben wurde diese behauptung aber schon mit den belegen aus dem kar. widerlegt. Vgl. weiter: karN *pane ottoakšes keralla* 'lege es dahin, um [es] mitzunehmen', *nähäkšeni* 'soviel ich sehe', Luomajärvi *virttä sait kuullakses* 'du bekamst das lied zu hören', *se piti ottoakses* 'das solltest du nehmen', *pitäv saahaksena* 'wir sollen (od. ihr sollt)¹ [es] bekommen', Pääkönniemi *šiel' on valda juoššakšesš* 'dort darfst du laufen', GENETZ, VKarj.

¹ *-na* im karN kann entweder für die 1. od. 2. p. pl. gelten, vgl. verf. l. c. § 60 f.

Liite (ergänzung zu § 162). Und aus den kar. volksliedern können, wie nach dem obigen zu vermuten ist, derartige belege noch in menge angeführt werden. — Der längere infinitiv ist auch im ingr. belegt (ebenso in den ingr. fi. dialekten), wenn auch nicht häufig, PORKKA, ID 89: He v a a sai sôäkseen, jôakseen 'er bekam zu fressen, zu saufen' 140, vgl. auch die infinitivformen in den verbalparadigmata 96 ff. Es seien noch ein paar beispiele aus den volksliedern angeführt:

Soikkola (SKVR III,₁ 570, PORKKAS aufz.)

Pääsköilintu, päivöilintu	'Schwalbenvogel, tagvogel
-----	-----
Etsi maata maataksee,	Suchte sich einen boden, um zu schlafen,
Lehtoa leväätaksee,	Einen hain, um zu ruhen,
Mätästä munniaksee	Eine bülte, um eier zu legen'

(SKVR III,₂ 26, PORKKAS aufz.)

Elä tuo meroista vettä,	'Bring nicht aus dem meere wasser,
Kesävoita pessäksees	Um sommerbutter zu waschen,
Leipoja seataksees	Um brote zu kneten'.

Ferner findet sich der I. längere infinitiv im wot.: süwwähseⁿⁱ 'för mig att äta', AHLQVIST, Wotisk gramm. 54, weiter (aus volksl.; wahrscheinlich stammt auch süwwähseⁿⁱ aus volksliedern): tullahseⁿⁱ 'tullakseⁿⁱ', öllahseⁿⁱ 'ollakseⁿⁱ' 104, tuwwahseⁿⁱ 'tuodakseⁿⁱ' 106.¹ — Auch in den est. volksliedern liegt er vor:

estN (NEUS, Ehstnische Volkslieder 162)

Ma'ap sa kuus kuuldakseni,	'Werd' ihn Monden wohl nicht hören,
Näddalas ei nähjakseni!	Wochen durch nicht schauen [dürfen]!

¹ Zu -hs- in den angeführten formen vgl. SETÄLÄS bemerkungen in ÄH 164 f. zu ivuhset 'hiukset', sörmehsi 'sormeksi' usw. bei AHLQVIST, wo es auf einer theoretisierung des letzteren beruhe, vgl. hierzu jedoch KETTUNEN, VÄH 32 ff., besonders 34 fussn.

(WESKE, Eesti rahvalaulud I 54)

Ei mahu mödu minule	'Der met schmeckt mir nicht
— — — — —	— — — — —
Ennegu saan neidu nähak-	Ehe ich das mädchen z u s e h e n
sena¹,	bekomme,
Neiu minu teadaksena¹	Ehe ich das mädchen k e n n e n
	l e r n e,

Vaivara (Eesti Rahvalaulud I 297, Vi 5)

Ei votand Peter kuulakseni²,	'Peter wollte es nicht h ö r e n,
Eigä Pavel luulakseni²	Und auch Paul nicht [daran]
	d e n k e n'.

Die verbreitung der längeren infinitivform zeugt also dafür, dass ihre bildung in der tat in die urfi. zeit zurückgeht, d. h. urfinnisch ist, wenn auch die wot. und est. belege nicht von grossem werte sind, weil sie aus volksliedern stammen.

Andererseits ist zu bemerken, dass die kürzere form des I. infinitivs mit possessivsuffixen ausser im fi. noch im kar. belegt ist, wie schon die oben (§ 1) gegebenen zitate aus dem Kalevala vermuten lassen. Es seien aus kar. volksliedern jedoch einige beispiele angeführt:

Vuonninen (SKVR I, 1 283, BORENIUS' aufz.)

Mitä itket poikuo¹ni,	'Was weinst du, mein söhnlein,
Onko süätä itkiesi,	Hast du grund z u w e i n e n,
Vaivoa valittoasi?	Ein leid z u b e k l a g e n?
— — — — —	— — — — —
Ompa süätä itkieni,	Habe wohl grund z u w e i n e n,
Vaivoa valittoani	Ein leid z u b e k l a g e n'.

Kiimasjärvi (I, 2 44, BORENIUS' aufz.)

Anna miehen männäksegi	'Lass den mann gehen,
Matkalaizen kulgiehe	Den reisenden w a n d e r n'.

¹ Zu -na als possessivsuffix im est. siehe verf. l. c. § 33.

² Hier wird -ni (= das possessivsuffix der 1. p. sg.) gebraucht in bezug auf die 3. p., vgl. hierzu verf. l. c. § 29 f.

Ferner findet er sich, wie schon aus dem obigen bekannt, im wepsS als genereller reflexivinfinitiv für alle drei personen sg. und pl.: Kett. *keŋktañze* ~ *keŋktāze* ~ *keŋktaze*, *keŋktañzhe* usw. (mit später angefügtem *-he*, hierzu oben § 5) 'sich die schuhe anziehen', s. verf. l. c. 74, weitere beispiele bei KETTUNEN, LVHA u. a. im § 104, 6 (: *taptañze* 'tappa ennast, sich töten' usw.), 166, 3 b, 180, 2, 181, 186, 3 (: *pandāze* ~ *pandaze*, *pandazhe* 'magama heita, sich schlafen legen'), 272 (: *vötāzhe* 'ennast vööga kōita, vōötada, vyöttäytyä, sich umgürten'), 333 (: *pestaže* 'ennast pesta, sich waschen' usw.), 366; s. auch oben p. 171 fußsn. 1, wo aus den von KETTUNEN veröffentlichten sprachproben mehrere beispiele im satzzusammenhang. Im wepsS ähnliche bildungen auch vom III. inf.: *keŋgmañze* usw. und II. part.: *keŋgnuñze* usw., s. verf. l. c.; weitere beispiele s. KETTUNEN l. c. § 104, 6 (: *hebōñe paha poŋkmañze* 'hobune paha pōtkum a', *nägū kuna heŋtmāñze māñ* 'näe, kuhu riidest lahti vōtma läks'), 166, 3 b (: *pannuñzhe* 'magama heitnud', *i petatannuñzhe kōñdī* 'ei laksnud ennast petta karu' usw.), 180 usw. In den formen des III. inf.: *keŋgmañze*, *poŋkmañze* usw. nach KETTUNEN (l. c. II p. 135) möglicherweise *h* geschwunden (vgl. *samha* 'saama, fi. saamaan' usw., § 166, 2), vgl. jedoch § 333 Krl. *vastōmhanze* 'vihtlema, sich mit dem badebesen schlagen', wo es noch vorliegen dürfte, falls man es hier nicht mit einem schreib-, resp. druckfehler zu tun hat. — Vgl. weiter wepsN *pandaze* 'paneutua, sich schlafen legen' (SETÄLÄ, ÄH § 121), *pestaže* 'sich waschen' (TUNKELO, Vir. 1924 33), *panemahaze* (= wepsM *panemahaz*) 'paneutumaan' (SETÄLÄ l. c. 165, 250), *peznuzē* : *en* (*ed, ei, em, et, ei*) *peznuzē* 'ich (du, er, wir, ihr, sie) habe mich (hast dich, hat sich usw.) nicht gewaschen' (TUNKELO l. c.), die man offenbar ebenso zu beurteilen hat wie die entsprechenden formen im wepsS: *keŋktañze* usw., *keŋkmañze* usw. und *keŋgnuñze* usw., d. h. als I. inf., III. inf. und II. part. + possessivsuffix der 3. *-*nsen* (od. *-*nsek*?). Was speziell das *-ze* in den angeführten formen des wepsN anbetrifft, so stimmt es lautlich vollkommen zu dem daselbst vorhandenen possessivsuffix der 3. *-ze* (= wepsS *-nze* ~ *-ñze* usw.): *mamaze* 'seine mutter', *bataze* 'sein vater' usw., s. verf. l. c. 73 ff. Nun tritt dasselbe *-ze* im wepsN als ausgang der 3. p. präs. der reflexiv- und passivform auf ge-

genüber wepsM *-se* (reflex.) und *-s* (pass.), resp. wepsS *-se* und *-s*: *paneze* 'paneksen, er legt sich schlafen', *tutaze* 'tunnetaan, man kennt' usw., vgl. wepsM *tejesē* 'er macht sich, *tehtas* 'tehdään, es wird gemacht' usw. (SETÄLÄ I. c. § 121), wepsS *tapase* 'er tötet sich' (< *taṣṣak-sen), *magatas* 'magatakse, man schläft' usw. (KETTUNEN I. c. § 186, 3). Auch im wepsN hätte in diesem fall, wo urspr. **-ksen* (= präsenssuffix *-k* + personalsuffix der 3. p. *-sen*) anzusetzen ist, auf dem wege der lautgesetzlichen entwicklung etwa *-se*, resp. *-s* entstehen müssen (vgl. SETÄLÄ I. c.). Das *-ze* muss also in wepsN *paneze*, *tutaze* sekundär, analogisch sein. Es ist wahrscheinlich, dass das *-ze* hier desselben ursprungs ist wie in den obigen fällen (: *pandaze* usw.), genauer gesagt, von dort hierher eingedrungen. Vgl.: nach SETÄLÄ beruht das *-ze* im I. inf. sowie im präs. (reflex. und pass.) auf analogischer übertragung aus fällen wie *paṛgahaze* 'paneutukoon, er lege sich schlafen' und *panemahaze* 'paneutumaan', wo *-ze* nach ihm (I. c. 250, 373) < **-sen*; ebenso im anschluss an SETÄLÄ bei TUNKELO I. c. 33, der auch das II. part. (: *peznuze*) heranzieht. Wie soeben gezeigt wurde, kann jedoch in der letzteren form : *panemahaze* mit rücksicht auf wepsS *keṅmañz* usw., falls diese unmittelbar zusammengehören, das *-ze* aus **-nsen* erklärt werden; auch in der ersteren form (: *paṛgahaze*) braucht es nicht unbedingt auf **-sen* zurückgeführt zu werden, sondern ebenfalls auf **-nsen*, vgl. im Kalevala *kuolkahansa* (statt *kuolkahan*) 'er sterbe', wenn auf diese form irgendwelches gewicht gelegt werden kann, übrigens vgl. zu *paṛgahaze* oben p. 177 fussn. Wenn die hier oben ausgesprochene neue auffassung von *-ze* in wepsN *paneze* 'er legt sich schlafen' usw. richtig ist, so dürfte weiter wahrscheinlich sein, dass die lüd., aus S u n u n s u u bezeugten reflex. formen: präs. 1. **pezezen**, 2. **pezeded**, 3. **pezezöu** usw. 'ich wasche mich, du wäschst dich, er wäscht sich' usw. (GENETZ, Kioletär I, 4 28 f.) auf derselben grundlage zu erklären sind. Man kann sich die sache folgendermassen vorstellen: als basis hätte die form der 3. p. sg. präs. ***pezeze** 'er wäscht sich' (vgl. wepsN *pezeze* id., *paneze* 'er legt sich schlafen' usw.) gedient, und daraus wären nach dem aktiv : präs. sg. 1 **pezen**, 2. **pezed**, 3. **pezöu**, pl. 1. **pezemme**, 2. **pezette**, 3. **pestäu** usw. (GENETZ I. c. 26 f.) die jetzigen formen gebildet worden. Dass hier analogiewirkung von

dem präs. aus vor sich gegangen ist, kann man daraus schliessen, dass im prät. des reflex. verbs das *ze*-element ausser in der 3. pl., die eine besondere stellung einnimmt, nicht vorkommt, vgl. sg. 1. *pežiimme*, 2. *pežiite*, 3. *pežiie*, pl. 1. *pežiimmeheze*, 2. *pežiitteheze*, 3. *pežiizetti*. Von diesem gesichtspunkt aus wäre auch die ganze reflexive konjugation in Sununsuu (ebenso in Mundjärv) zu beurteilen, so z. b. der I. inf. *pezezettä* (= *pezeze-ttä*) 'sich waschen' usw., anders TUNKELO l. c. 31 ff. Man kann natürlich dagegen einwenden, dass das possessivsuffix **-ze* (< **-nsen*) hier überhaupt nicht vorhanden ist. Früher ist es aber sicher dagewesen (vgl. das dem lüd. nahestehende *weps.*) und dann ausser gebrauch gekommen, wie auch von den anderen possessivsuffixen nur das der 1. p. sg., aber nur in resten, erhalten geblieben ist (GENETZ l. c. 21). Die fragliche lüd. bildung ist jedenfalls sekundär und verhältnismässig jungen datums.¹

¹ Bei der abfassung dieses artikels verdanke ich manche ratschläge und übersetzungen meinen freunden, herrn prof. W. WIGET und dr. Y. H. TOIVONEN.

Sampojakso.

Kirjoittanut

A. R. NIEMI.

Sampojaksoa on pidetty Kalevalan keskeisimpänä osana ja sitä se todellisuudessa onkin. Sen puitteisiin sovitti LÖNNROT Runokokouksessa Väinämöisestä muut kertovaiset runot ja säilytti seuraavissa Kalevalan laitoksissa alkuperäisen suunnitelmansa melkein muuttamatta huolimatta siitä, että Sammon taonnan ja ryöstön väliin tulleet ainekset kasvoivat moninkertaisiksi siitä, mitä ne alkuansa olivat olleet.

Vienan läänin, lähinnä sen pohjoisten runoalueiden, laulutapaa saamme kiittää siitä, että LÖNNROT tuli toteuttaneeksi tämän järjestyksen, sillä siellä vain esiintyy Sampojakso kokonaisena, Suomen puolella, näet, Sampojakson alku, Luomisruno, ja loppu, Sammon ryöstöretki, lauletaan eri runoina. Sammon takominen on Suomessa tuntematon, samaten kuin kertomus merellä harhailevan Väinämöisen joutumisesta Pohjan neittä kosimaan ja Sampoja takomaan.

Sampojakson kokoonpano on herättänyt erikoisuudellansa tutkijain huomiota. Alettuansa epäillä Sammon taonnan ja ryöstön yhteenkuuluvaisuutta tuli J. KROHN aikanaan siihen tulokseen, että Samporetken pääpiirteet olivat: lähtö Pohjolaan — Sammon vaatimus — Pohjolaisten nukuttaminen — Sammon vieminen laivalla, sittenkun se suurella vaivalla on saatu irti — kehotus riemulauluun yrityksen onnistuttua — Pohjolan herääminen kurjen huudon kautta — takaa-ajo — Pohjolan laivan rikkuminen taulaluotoon — Pohjolan emännän muuttuminen kotkaksi — Sammon hukkuminen mereen. Vienalaisen Sampojakson keskiosaa — Väinämöisen korjaamista mereltä, Sammon vaatimusta lunnaiksi ja takomista — piti J. KROHN myöhempanä muodostuksena etupäässä siitä syystä, että

kaikki paremmat laulajat, kuten hän sanoo, erottivat kaksi retkeä, toisen, jolla Väinämöinen lupaa Ilmarisen takojaksi, toisen, jolla hän Sammon ryöstää. Epäiltävältä hänestä tuntui jo se seikka, että Väinämöinen oli takojana eikä varsinainen seppä, Ilmarinen (Suom. kirj. hist. s. 411).

Prof. K. KROHN on sittemmin »Kalevalan kysymyksissä» ottanut erikoisen tutkimuksen esineeksi kysymyksen »Onko Sampojakso alkuperäinen runoelma vai myöhäinen kokoonpano» (osa II, ss. 63—192) ja tulee siihen lopputulokseen, että Väinämöisen ammunta, Sammon taonta ja Sammon ryöstö ovat muodostaneet alkuansa yhtenäisen kokonaisuuden (m.t. II, s. 192). Sammon taonta ei hänestä voi olla, koska sillä ei ole omaa alkua eikä loppua, eri runoksi irrotettavissa; joko se on muista runoista kokoonpantu myöhäinen liite, taikka on Sampojakso alkuperäinen kokonaisuus, jossa Väinämöisen ammunta on Sammon taontan edellytyksenä ja ryöstö sen seurauksena (m.t. II, s. 124). Todettuaan että Sammon taontarunoja on saatu yksinomaan Vienan läänistä hän rekonstruoi itsenäisen runon, jonka mukaan tuuli vie Väinämöisen Vuojolaan, miesten syöjään kylään, missä V. itkee tihustelee. Vuojolan emäntä kuulee jorun mereltä, toteaa, että itku ei ole lasten eikä vaimon itku, juoksee purren luo, panee orjat soutamaan ja lähtee tiedustelemaan V:n itkun syytä. V. vastaa, että itkuun on syytä, kun hänessä on sata haavaa sivulla, tuhat tuulen pieksämää. Siitä Vuojolan emäntä istuttaa V:n veneen perään, syöttää, juottaa, mutta V. pyrkii pois omalle maalle, jolloin Vuojolan emäntä kysyy: mitäpä annat minulle, kun saatan omalle maalle. Vuojolan emäntä kysyy puolestansa: taidatko takoa Sammon, kirjokannen kirjaella? V. ilmoittaa sepon omalta maaltaan takojaksi, pääsee kotiin, laulaa kuusen kultalatvan ja siihen nädän kultarinan, houkuttelee Ilmarisen puuhun, nostaa tuulen tuppuriin, joka vie sepon Vuojolaan, missä V:n emäntä hänet syötettyään, juotettuaan panee Sammon laadintaan. Ilmarinen takoo päivät Sampoja, yöt lepyttelee neittä, saa Sammon valmiiksi, mutta ei neittä lepytteykseksi. Uusi Sampo jauhaa ja salvataan yhdeksän lukon taakse.

Samalla tavoin kuin taontarunon on KROHN rekonstruoinut Sammon ryöstörunon (m.t. II, ss. 183—185). Kuten tunnettua, Sammon ryöstö on laulettu eri runona Suomen Pohjois-Karjalassa.

Luomisrunon esiintyminen Sampojakson alussa on omansa oudokuttamaan sitä, joka ei tunne Vienan läänin runojen yhdistymistapaa. Siinä ei kuitenkaan ole mitään erikoista, jos ottaa huomioon, että Kalevalasta tuntemamme yhdistelmä ei ole läheskään yleinen siellä. Eteläisemmillä runoalueilla esiintyy Luomisruno milloin Kilpaulannon ja Kanteleen synnyn välissä (VLR I 1,7), milloin sitä seuraa Sammon taonta, Laivaretki ja Sammon ryöstö (VLR I 9) milloin Kilpakosinta käy Luomisrunon edellä (VLR I, 5—6) j.n.e. Tätä runojen mekaanista yhdistymistä ei ole näihin saakka tarpeeksi otettu huomioon, vaikka se runojaksojen muodostumisissa on ollut varsin tärkeä tekijä.

Vasta pohjoisessa alkaa Sampojakso saada kiinteämmän muodon. Oli suuri onni, että ratkaiseva vaihe Lönnrotin keräystöissä juuri sattui siellä ja että Sakari Topelius-vanhempi oli saanut kokoelmansa Vuokkiniemen seutuvalta. Tuntuu kuin laulajat olisivat vapautuneet muodollisuudesta, joka heitä etelämpänä kahlehti. Otteet käyvät määrätietoisemmiksi, esitys maalaavammaksi, rikkaammaksi. Luomisruno saa jatkon, välittäviä momenteja, joista Väinämöisen itku joskus näkyy etelämpänäkin, esim. Lähteenkorvan Piismalahdesta muistoonpanemassa (VLR I 17, 91—138). Latvajärven Arhippa Perttunen lauloi tämän välittävän kohdan laveasti seuraavaan tapaan. Merelle joutunut Väinämöinen rukoilee Ukkoa nostamaan suuren tuulen, minkä tämä tekeekin ja vie Väinämöisen pimeään Pohjolaan. Pohjan akka harvahammas, joka aamuaskareillaan kuulee uroon itkun, viitisekse, vaatisekse ja pelastaa Väinämöisen, jolle omille maille saaton hinnaksi esittää Sammon takomisen yhden joukosen sulasta, yhden värkkinän murusta, yhden villan kylkyestä. Väinämöinen lupaa lähettää seppo Ilmarisen. Pohjan akka vie Väinämöisen kotiin (VLR I 54, 43 ja seur.). Arhipan runo edustaa ilmeisesti kehityksen lopputulosta. Arhipan laulutapa ei onneksi ole niin yksinäinen, ettei sen muodostusta voisi ollenkaan seurata. Päinvastoin on jälkiä useista yksinkertaisista yhdyssiteistä, jotka osottavat, että laulutapa on vanha.

Tämän kohdan lisääntulon voi sielullisesti selittää johtuneeksi siitä oudoksumisesta ja säälin tunteesta, joka laulajassa on herännyt ajatellessaan Väinämöisen surullista kohtaloa meren selällä.

Hän antaa Väinämöisen itse valittaa polonalaista tilaansa (esim. VLR I 9, 66, Suurestajärvestä). Ajatusta on seurannut toinen; vieraalla maalla kodittomana elävän runo on johtunut laulajan mieleen ja niin hän on siitä liittänyt säkeitä jatkoksi (VLR I 17, 93—102). Parempi omalla maalla ropehesta vettä juoda, kuin vieraalla tuopista olutta. Tällaisessa tapauksessa voi vedota lähimäisen apuun. Niin lauloi etevä laulaja Simana Kyöttinen Repolassa Luomisrunon lopussa, kerrottuaan Väinämöisen mereen jouduttuaan nousseen taloon mäelle:

»Oiot entinen emänt[ä], Muoriseni mustakulma, 125 Kuin mun nälkäni näkisit, Asiani arvo[aisit], Kuin mie kulin 6 [vuotta], Seu[lain 7 keseä],	Juosten aittahan mänisit, 130 Keikot[ellen kellarihin], Toisit voita lautas[ella], Olutta pik[arisella], Syöä mifehen nälkähisen. » Juoksi ait[tahan mäellä]. [Aunuksen r., n. 173, 123—34].
--	--

Myöhemmin lauloi Konoï Kyöttinen saman kohdan niin, että Väinämöinen kuljettuaan kuusissa hakona, pääsee emonsa luo ja pyytää tämän tuomaan lohta lautasella, olutta pikarisella (m.t. n. 175 a), 133 ja seur.). Runo ei ole tähän yhteyteen syntynyt. Suomen-Karjalan runot osottavat, että runo on itsenäinen ja että sitä on käytetty kahdessakin tilaisuudessa: jauhinkiveä pyörittävä neitonen on sitä laulanut, sitä on käytetty myös häärunona.

Elina hyvä emändä, Teeekös kacku jauhajallen? Suuri leipä survojallen, Emänneinen Herran lahja! 5 Kuinsa nälkäni näkisit, Janoni havahteleisit, Juosten aittahan mänisit,	Keikutellen kellarihin: Sieläs voita vuolaiselit, 10 Sivuisit sian lihova, Ainoisellen jauhajallen; Peivet pyörin petkelessä, Kiven puussa kijuttelen. ¹
---	--

(Publikationer ur de Alopaeiska pappren, s. 816.)

¹ Tämä vanha kirjaanpano on A. NEOVIUKSEN mukaan luultavasti ja jokseenkin varmaankin Sigfrid Porthanin muistoonpanema.

Pantakoon merkille runon eteläinen ilmenemispaikka ja se, että Pohjolasta ei puhuta mitään, sen sijaan kylläkin emännästä yleensä.

Jatkamisen halu on eräs kertovaisen kansanrunon oleellisimpia piirteitä. Kun ajatus lisästä kerran oli syntynyt, johti se jatkoon. Kiimasjärven alueella tavataan seuraava tähän kuuluva kohta, joka pohjoisempana esiintyy paljon laveampana:

I[tse] P[ohjolan] em[äntä]	Viit[itsekse], va[atitsekse].
70 Kuuli uron itk[ömässä].	»Ei [täm' oo itku lapsen itku]
Juosten aittah me[nöövi];	j.n.e.

(VLR I 9, 69—73.)

Yllä tavattava aitassa pukeutuminen on virolais-suomalaisella alalla usein tavattava piirre. Virolaisissa »Suisa suud»- ja »Ehib neiu kiigele»-runoissa se on oleellisimpia kohtia (Kallas, Die Wiederholungslieder, ss. 303, 371) ja Suomen-Karjalassa se tavataan esim. runossa »Kuulen Kuuttaren kutovan» (Ahlqvist B, n. 172 Ilomantsista) nuoresta neidosta käytettynä.

Nämä pikkuballaadit eivät varmaan kuitenkaan olisi yksin kyenneet aikaansaamaan tätä kohtaa. Siihen ovat myötävaikuttaneet kaksi rajan tuolla puolen yleiseen tunnettua runoa, joissa kertomus on kulkenut samaa latua. Tarkoittamani runot ovat seuraavat.

Aunuksessa on häiden katsotusvirtenä laulettu:

Nouzin tänä huomenessä	Šeizatime topillañi,
aivoin aiga huom[enessä];	kuundeliṁe, keändeliṁe,
pezime, kumardelime,	keännin peäni päivän laškuh,
pyyhin pikku p'erttizeñi,	luonnin šilmät luodehella,
5 lagoon lattiañi;	20 katsahin on kangahalla:
vaški fippu varbazista,	*kuulu šuolda šukšen eäñi,
fina fippu lehvazistä.	kangahalda rein kabina,
Kunne, minne toppazeñi:	jovelda kellon jorina,*
vaškizehe vakkazehe,	kainut šulhot kangahalla,
10 kuldazeh kuburizehe.	*25 šuitset seitset vyön tagana.
Koppai(n) topat helmahañi;	Mid on šuitset šeitšellähän,
kunne, minne toppazeñi:	tabitarhinat käzissä?
oššetulla ozramaila,	Meän on niemen neidozia,
kaupatuilla kagram[ailla].	Meän on kaupuuñin kanoja.
15 vellotuilla vehnäm[ailla].	— — — — —

Lähteenkorvan muistoonpanema Suulaansaaresta 1877 (ks. Aun. n. 470.)

Pohjoisimmalla Vienan läänin seudulla, mistä runoja yleensä enää on saatu, Jelettijärvellä, on Meriläinen muistoonpannut seuraavan lasten viihdytyslaulun:

<p>Laajin aivoin noustakseni Kuun ta päivyen keralla; Ennempä ennätin nousta. Pesimä, kumartelima, 5 Pyihin pienen pirttiseni Tinasilla lehtisillä, Vaskisilla varpasilla. Kävin vaski vakkaseni, Siihen panin rikkaseni. 10 Siitä siirrätin pihalle, Pihalle pärettä myöten, Pellolle solia myöten. Seisotimpa rikoillani.</p>	<p>Siihen kuulin kuusialta, 15 Selvittelin seitsemiltä, Tähystelin kaheksialla: Sulhot on ohran leikannassa, Neitokset sitelemässä, Vanhat päitä poimimassa, 20 Itse hanhut haasimassa, Laklonen latsoitsemassa. Minä lausuin lakloselle, Hanhuille haastoelin: »Anna, hanhut, siivyttäsi, 25 Lakla, laakamaisuttasi, — — — — —</p>
---	---

(VLR 3, n. 1913.)

Miten likelle näitä tulevatkaan pohjoisen Vienan läänin Sampo-
 jakson säkeet! Verrattakoon edellä oleviin esim. seuraavia Arhippai-
 sen Miihkalin laulamia:

<p>100 Pohjon akka harva-hammaš Nouši aivoin aikaiselie, Aivoin aika huomenešša. Lämmitteli pirttisielie Halkosilla hienoisilla, 105 Pieñillä pilaštehilla. Püühki pienem pirttisielie Vaškisella vaštaisella, Vaškiseh on vakkaiselie. Vei oñ rikkaša pihalla, 110 Pellolla perimmäisellä, Leviellä pientarella. Tuolta kuuli kuušielfa,</p>	<p>Tähüšti kaheksielfa. Kuuli miehen itköväkše, 115 Urohoñ valittavakše. Läheñ luota kattšomalie, Tarkašta tähüštämälie. Viitittšihin, voatittšihin, Peä-šomihi šuorieuve, 120 T'ina-vöih on filkitšekše, Vaški-pantah on panekše. »Mitä itet Väinämöiñi, Urajat Umannoñ šulho?» »Ompa šüitä itkieki, 125 Vaivoa valittoaki j.n.e.</p>
---	--

(VLR I 58, 100—125.)

Kuten mainitsimme, laulajan saattoi tarttumaan tähän ainekseen hänen Väinämöistä säälivä mielialansa. Väinämöisen valitus, että on joutunut vieraalle maalle, puulle pyörivälle, varvalle vapise-

valle, jossa tunsi tuhon tulevan, johti Pohjolan emännän kuunteleluun. Hänen avuksilähtöönsä on osaltansa ehkä vaikuttanut myös Katrin ja Riion pojan runo, joka ennen on voinut olla laajemmalta tunnettu kuin nykyään. Siinä, näet, kerrotaan, kuinka Katri kaunis, nuori-neiti, vei rikkansa pihalle aamulla ani varahin, seisattui rikoilensa, kuuli kumun-kylästä, tomun toisesta talosta, rannalta reen ratsinan. Siitä k a p o t u o n n e j u o k s e m a h a n¹; riski Riion poika tunkee kihlat kukkaroon j.n.e. (Ahlqvist B, n. 23, 181 Ilomantsista). Samantapainen on runo varhain nousseesta, korunsa kadottaneesta tytöstä, joka panee kullat kulmillensa, lakaisee latiansa, vie rikat liinamaille, *kuulee jyryn Jyrkilästä*¹ j.n.e. (Eur. G, n. 612 Suoj.).

Mutta Vuonnisessa, Vienan läänin runoalueen pohjoispäässä, on tässä paikassa toinen laulutapa, joka johtaa sekin etelään. Väinämöisen vie aalto Pohjolaan. Homañi Ohvo lauloi Lähteenkorvalle, että Väinämöinen joutui paikkoihin pahoihin, maihin ristimättömiin, pimeään Pohjolaan, miesten syöpään kylään, urosten upottajaan (VLR I 83, 18—23). Nämät säkeet ovat todistettavasti Suomen-Karjalasta ja epäilemättä sieltä asti seuranneet runon mukana. Kun näin on, on uskottavaa, että edellä mainittu hää- ja lastenlaulusta saatu aines on sekin varhain kuulunut runoon, eikä ole vasta Venäjän-Karjalassa mukaan joutunut. Toisissa pohjoisen alueen runoissa V. joutuu kiven kirjavan sivulle (VLR I 58, 89 ja seur.) tai kahden kallion lomaan (VLR I 53, 120—1), joista edellinen ainakin on etelässä Suomen puolella tunnettu.

Siihen nähden, että Luomisrunoon on liittynyt erilaisia jatkoja, on tietenkin mielenkiintoinen kysymys, miksi se on saanut jatkokseen myös Sammon taonnan. Sanat, joilla Pohjolan emäntä Väinämöiseltä tiedustele, saattaisiko tämä takoa Sammon, johtavat käsittääkseni oikeille perille. Tämä kysymys tehdään samoin sanoin Kilpakosinnassa. Ei voi olla sattumaa tämä yhtäläisyys; laulajan tiedossa on täytynyt olla samanlainen ansiotyökosinta kuin Kilpakosinta oli. Kosintatarkoituksessahan sankarien retket vaaralliseen Pohjolaan tapahtuivat: sinne pyrkivät Väinämöinen ja Ilmarinen Kilpakosinta-

¹ Alleviivaus allekirjoittaneen.

runossa, sinne Lemminkäinen, uhmaten vaaroja ja vastuksia. Mikä olikaan luonnollisempaa kuin ansiotyön asettaminen ensi työksi — jatkon miettiminen ei yleensäkään ole Vienan läänin runolaulajan huolena — hän tarttuu silloin lähinnä mieleen tulevaan aiheeseen.

Sammontaontarunon oleellisin piirre on itse asiassa aivan sama kuin Sammon taonta Kilpakosintarunon ansiotöissä. Esitän seuraavassa vastaavat kohdat kummastakin.

1. Kellovaaran Miihkaliine Simana lauloi Kilpakosintavirressä:

140	Küzü vanha Väinämöine:		Liitäñ lembi-linduizeñi.»
	»Oi sie akka, Pohjon akka,	150	Vain kuiñ vanha Väinämöine
	Jogo annat tüttäresi,		Päivät sambuo azuvi,
	Liität lembi-linduizezi?»		Kirjo-kantta kirjuttaugi,
	»Engä anna, en kägie,		Üöd neittä lepüttelövi;
145	Engä siula toivottadgi!		Saiba sambo valmeheksi,
	Soatat sammoñ valmeheksi,	155	Kirjo-kañzi kirjavaksi.
	Kirjo-kannen kirjavaksi,		— — — — —
	Siidä annañ tüttäresi,		

(VLR I 433, 140—155.)

2. Liedmassa Vazen Kilpakosinnassa sama kohta kuului:

	Tuo se vanha Väinämöine		Päivät kirjo-kantta kirjuttauve.
60	Sanoin virkki, noim pagazi:	70	Üöt neittä lepüttelöuve;
	»Jogo annat tüttäresse?»		Sai oñ sampoñ valmehekse,
	»Engö anna, engö kiellä,		Kirjo-kannen kirjavakse.
	Eig' ole siula toivotettu.		»Jogo nüd annad Annizesse,
	Kuin soanet sampon valmeheksi,		Liität lembi-linduizesse.»
65	Kirjo-kannen kirjavakse,	75	»Embä vielä annakkana,
	Siidä annan Annizeñi,		Kuin on künnät küizem pelloñ,
	Liitäñ lembi-linduizeñi.»		— — — — —
	Tuo se vanha Väinämöine		

(VLR I 434, 59—76.)

3. Liedmassa Ahappeine Iivana, laulettuaan kyisen pellon kynännästä, jatkoi:

	Tuog' oli vanha Väinämöine		»Äsen annan Anniseni,
	Noin tu'o sanoiksi virkki:		Liitän lembilinduseni,
	»Oi armas anoppiseni,		Kuin on kirjutat kirjokannen.»
175	Jogos annat Annisessi,	180	Päivät kirjuttau kirjokantta,
	Liität lembilindusessi?»		Üöt on neijoista leputti,

Sai kirjokans' kirjutetuksi,	Otti neijen, otti kannen.
Neidoni leputetuksi.	Muurahain' on murha-poiga
»Jogo annat Annisessi,	190 Jo kusi kurelda sorkat,
185 Liität lembilindusessi?»	Kurgi loadi kumman eänen.
Tuog' oli vanha Väinämöine	— — — — —
Lähtöü on poiges pihalla,	(VLR I 435, 172—191.)

4. Sammon ryöstöllä jatkui niinikään Kiimasjärven laulajan Huotararin Naston Kilpakosintaruno. Pohjolaan saapuneelle kosijalle, Ilmoriselle, Pohjolan ukko sanoo:

Ässen tästä annetaha,	Se oli vanha Väinämöine
Kuin soat sampon valmeheksi.»	240 Uinotteli Pohjan ukoñ,
— Se oli seppo Ilmoriine,	Pohjon ukom, Pohjon akañ,
235 Tagoja ijän igiine,	Kaikem Pohjoilam peräizeñ.
Tago päivän, tago toizen,	Siidä neidi otetaha
Joba piänä kolmandena	Da i mellittsa otetaha.
Sai õñ sampon valmeheksi.	— — — — —
	(VLR I 442, 232—44.)

5. Samaa eteläistä muodostusta on seuraava Niskajärvestä saatu toisinto, jossa Kilpakosinnassa kerrotaan, sittenkun piika on ker-tonut Väinämöisen tulleen sulhasiksi:

Pohjolan ison emäntä:	Murti šuuta, m[urti] peätä,
»Kuin soatat sammon takuo,	M[urti] muštoa haventa;
Kirjokannen kalkutella	125 Taisi sammon takuo,
Yhtenä kešäissä yönä,	Kirj[okannen] kalk[utella]
120 *Šykysyissä vietinkinä*	Yht[enä kešäissä yönä],
Äšen neiti annetaha.»	Šyk[ysyissä vietinkinä].
Šiitä v[anha] V[äinämöi]ni	— — — — —
	(VLR I 457, 116—28.)

6. Kenttijärvestä olevassa Inhanmuistoonpanemassa Kilpakosin-nassa on seuraava kohta:

95 Sanopa tuo Pohjon ukko:	Jopa peänä kolmantena
»Äsen tästä annetah,	Uinotettih Pohjon ukko,
Kun saa Sampo valmehekse.»	Pohjon ukko, Pohjon akka,
Soatih Sampo valmehekse.	Koko Pohjolan pere.
Ruvettih hyö laulamah.	— — — — —
100 Laulettiin päivä, laulettih toiini,	(VLR I 465, 95—104.)

7. Mutta Sammon taonta ansiotyönä käy harvinaisemmaksi, mitä pohjoisemmaksi tullaan. Kuitenkin laulettiin vielä Latvajärvessäkin:

<p>»Jokos annat tyttisesi?» »Enpä anna tyttieni; Vain kuin šoanet šammon šuuren, Kalkutellet kirjokannen, 93 *Niim mie annan [tyttäreni].*» »Šoat en šampuo takuo, Enkä fiijä timproalla; Ois tuo šepo Ilmorini, Takoja ijänikuini,</p>	<p>100 Se šoatto samp[uo] t[akuo], Šepä fiesi timpr[oalla].» Siit' on itse V[äinämöi]ni Päivät šampuo takouve, Yöt neittä lepyttelöyve, 105 Šai nyt sampo valmehekše, K[irjokansi] kirjatukše. — — — — —</p>
---	---

(VLR I 476, 91—106.)

8. Kivijärvestä on osaksi suorasanainen toisinto, jossa kerrotaan, että seppo tulee Väinämöisen keralla ensin Pohjolaan, ei saa neittä ja menee pois, jonka jälkeen emäntä kysyy, mitä haukkuu linnan halli j.n.e. Kuultuaan miehen itkeväksi, urohon urisevaksi kahden kallion lomassa, kolmen koivun haarukassa, käy hakemassa miehen pois, jonka jälkeen tämä alkaa kosia neittä ja

<p>Päivät Sampuo takou, Kirjokantta kirjuttau, Yöt neittä lepyttelöy. 125 Sai heän Sampu valmehekše,</p>	<p>Kirjokansi kirjatukse, Sai neiti lepytetykse. — — — — —</p>
---	--

Suorasanaisesti jatkuu kertomus, että sitte lähdetään tytön kera matkaan, Sampo otetaan mukaan ja Pohjan akka lähtee ajamaan aivan kuin Sammon ryöstöretkellä (VLR I 467, 128 ja ss.).

Kahden kallion lomasta pelastaa Pohjolan akka, Ulmoan umpisilmä, Väinämöisen myös Kenttijärven runossa (VLR I 49, 109—11).

9. Muisto Sammon taonnan kuulumisesta Kilpakosintarunoon sisältyi seuraaviin Vuonnisen Ontrei Malisen Kilpakosintarunon loppusäkeisiin:

<p>Yks' on seppo Ilm[arinen], Aja[a] meren harjuloita Hevosella hirvisellä, — — — — — Toinen v[anha] Väin[ämöinen] 120 Purjehti punaista merta Punasella purjeella,</p>	<p>Tuopi sammolla rahoa, Aluksella aartehtia. Sano Pohj[olan] emäntä: 125 »Neito sille antaminen, Ku on sampusen takonu, Kirjokann[en] kalkottan.» (VLR I 487, 116—27.)</p>
---	---

Sampojaxsossa kuuluvat samaa kohtaa esittävät säkeet näin:

1. Kellovaarassa Riigoisen Maksima lauloi:

105	Pohjoilan sogie akka Sanoin virkki, noim pagazi: »Oi sie vanha Väinämöine, Kirjutteles kirjo-kañzi, Soat on neijem palkoistazi!»		Kirjo-kantta kirjuttaubi, Üöt neittä lepüttelöubi. Sai on sampu valmeheksi, 115 Kirjo-kañzi kirjatukši, Neidoine lepütetüksi.
110	Tuog' oñ vanha Väinämöine Päivät sampuja tagoubi,		----- (VLR I 4, 105—16.)

2. Suuressajärnessä Ondreine Gostja:

	»Mitä i[tet] V[äinämöinen]?»	85	Päivät Samppua tak[oovi], Kirj[okantta] kirjot[aaavi], Yöt on neitoa l[epyttäävi]. Sai o[n] sam[ppu] val[meheksi], Ki[rjokansi] k[irjutetuksi].
89	Olen m[aalla vierahalla]. »E[lä] i[tke] V[äinämöinen], Kirjutas on kirjokansi, Annan n[eijen] p[alkoistasi].»	90	Neitonen lepytetyksi. ----- (VLR I 9, 78—90.)
	V[aka] v[anha] V[äinämöinen]		

Seuraa välittömästi Laivaretki.

3. Jyskyjärnessä muistoonpani Lönnrot v. 1835 seuraavan:

[Pohjolan emäntä]:	80	Päivät sam[pu] takoo], Sai on sampu [valmihiksi], Neitone[n] lepytet[ynksi]. ----- (VLR I 11, 76—82.)
»Mitä itket V[äinämöinen]?»		
»On mun syytä itkiä, Kuin ma uin omilta mail[ta].»		
»Kirjottele [kirjokansi].»		

Seuraa Kanteleen synty.

4. Jyskyjärnessä pani Genetz v. 1872 muistoon:

Tuop' on P[ohjola]n e[mäntä] T[uo] varsin vastoali: »Elä itke, V[äinämöi]ni, Ulise Uvantolaine, 125 Kirjota sie kirjokansi, Soat neion palkoistasi.» Tuop' on v[anha] V[äinämöi]ni	130	Päivät samppuja tekeöpi, Kirjokantta kirjuttoopi, Yöllä neittä leputteloupi. Sai on samppu valmehekse, Kirjokansi kirjutukse, Neien on leputetuksi. ----- (VLR I 14, 121—33.)
--	-----	--

Seuraa Haravan taonta ja Kanteleen synty.

5. Samaten Jyskyjärvestä on seuraava Basilierin muistoonpano:

»Eläs itke Väi[nämöinen]!	Yöt on neitoa lepytti.
Kirjotas mulle kirjokansi,	Sai se kirjokansi kirjotuksi,
Saat nuoren neion palkoistas.»	Sai neito[a] lepytetyksi.
Tuo se vanha Väin[ämöinen]	— — — — —

85 Päivät kirjokantta kirjottaa,

(VLR I 15, 81—88.)

Haravan taonta ja Kanteleen synty.

Kiimasjärven runoalueella kerrotaan tapaus aivan samoin seuraavissa toisinoissa:

6. Lähteenkorvan Piismalahdesta saamassa, VLR I 17, 129—138. Jatko on Haravan taontaa ja Kanteleen syntyä.

7. Genetzin Pääkönniemestä muistoonpanemassa, VLR I 18, 82—90. Jatko Laivaretkeä ja Sammon ryöstöä.

8. Europaeuksen Kiimasjärvestä saamassa, VLR I 21, 105—119. Tämä runo on merkittävä sen puolesta, että Kilpakosintaruno, jolla esitys jatkuu, jo heti alkusäkeissä on ilmeinen:

105 Tuo[pa] s[eppo] I[lmarinen]	1 jouz[enen] kyn[ästä].»
Iz[e] tuon s[anoikse] v[irkki]:	T[uopa] s[eppo] I[lmarinen]
»P[ohjan]ak[ka]har[vahammas],	115 Iz[e] tuon s[anoikse] vi[rkki]:
Joko neit[i] annetah?»	»Jo on kansi kaunehena,
P[ohjan]ak[ka]harvahammas]	Kirjokansi kirjutet[tu];
110 Tu[opa] var[sin] vas[toaapi]:	Jokos [saan neijen palkostani]
»Äsk[en] neiti annetahan],	Maan kuulu[n], ve[en] valio[n].
Kuin kirjokannen kirjael[et]	— — — — —

(VLR I 21, 105—119.)

Seuraa suomuhain pyytäminen, kyisen pellon kyntäminen ja kultaneidon taonta.

Vertauskohtia voisi lisätä, mutta nämät riittänevät osottamaan, kuinka lähellä Kilpakosinnan ansiotyötä n.s. Sammontaonta on. Taonnan esiintyminen yhtenä useammasta ansiotyöstä Kilpakosinassa selittää sen lyhyiden. Näyttää uskottavalta, että edellä siteerattu stereotyyppisesti samanlainen kohta on rudimentti jostakin Hiidestä-kosinta- t. Kilpakosintarunon muodostuksesta. Syynä siihen, ettei siihen aikaisemmin ole kiinnitetty suurempaa huomiota, lienee

se, että Sampojaksossa tämä kohta näytti niin kiinteältä ja Väinämöisen tulo Pohjolaan oli niin erikoinen. Huomiota on muualle voinut johtaa Väinämöisen keskustelu kotiinpaluusta, Ilmarisen lähettäminen takojaksi j.n.e. Ei tultu ajatelleeksi, että liitekohta oli juuri tässä paikassa, koska se runollisesti oli melko hyvin suoritettu. Ei huomattu myöskään sitä, että laajennus esiintyi Vienan läänin parhaalla runoalueella, jossa osattiin runopukuun pukea Ilmarisen lähetys Pohjolaan kautta ilmojen, mikä ilmeisesti on sadun mukaan runoiltu, saattaa uros kotiin Kilpakosintarunosta tunnetuilla säkeillä ja suorittaa vuoropuhelu Ilmarisen ja Väinämöisen välillä Tuonelassa käynnistä tunnetulla tavalla.

Tavallisista ansiotyökosinnoista eroaa Sampojakso eräässä varsin huomattavassa kohdassa. Ansiotyökosinnat palautuvat ilmeisesti satuihin, joille on tyypillistä kolme ansiotyötä. Tässä ei ole kuin yksi; mahdollista on, että olettamamme Hiitolassa käynnistä kertova runo on tämän vaikuttanut. Kiimasjärvellä on säilynyt piirteitä tästä runosta, joka etelämpänä on yleinen. Aunuksessahan kosinta tavallisesti tapahtuu Hiitolasta; siellä kosija menee »Hiitolasen akan tyttäreh» (Aun. run. n. 92) ja Hiiden ukolta pyydetään tyttöä, Anningaista (Aun. run. n. 93).

Kiimasjärvessä laulettiin:

Pohjoilan sokie akka,	10 Pohjoilañ šogie ukko,
5 Umbi-lammin undamoiue	Umbi-lammin undamoiue
Tuoñ tuo sanoiksi virkki:	Tuon tuo sanoiksi virkki
»Šillä tüttö annetaha,	»Šillä tüttö annetaha,
Kaupatah kodí-kanaiue,	15 Joga šampoñ valmistauve.»
Joga šampoñ valmistauve.»	— — — — —

(VLR I 24, 4—14.)

Runossa tyttö ryöstetään; edellä siteeratuissa Kilpakosinnoissa Väinämöinen vie neidon lisäksi »kannen» (3:ssa kohd.) ja »melitsan» (4:ssä).

Kehityksen kulku on nähdäksemme ollut seuraava.

Kilpakosinta ansiotöineen, joihin kuului Sammon taontakin, oli Vienan läänin runoalueilla hyvin tuttu. Väestön yleinen

henkinen taso oli kuin luotu sadunomaista, mystillistä Sampoa varten; ilma oli täynnä tartuttavia aineksia. Lisäksi kehitti pitkäaikainen runonlaulanta taitoa uusien tapausten ja piirteiden luomiseen ja niin pääsi taru Sammosta ja sen ryöstöstä valta-asemaan, etenkin kun kansan suurin sankari oli siinä toimivana uroona. Latvajärven suuren laulajan Arhippa Perttusen mahtava Samporuno voittaa aineen käsittelyssä ja muodon eheydessä kaikki muut; jotta hän, olkoonkin että oli taitava laulaja, on voinut aikaansaada jotakin tällaista, on siihen tarvittu suuressa määrin yhtenäistä ja voimakasta elävää traditiota (VLR I 54).

Suorasanaaisina taruina on epäilemättä Sammosta kulkenut kertomuksia runoja laulaneen kansan keskuudessa. Ne ovat Vienan läänin pohjoisilla runoalueilla olleet elävämpiä nähtävästi siitä syystä, että Sammon ryöstöstä kertova runo näyttää siellä olleen tutumpi. Tämä kohotti Sammon ainutlaatuiseksi kilvoittelun esineeksi. Tämä käy ilmi eräistä Samporunon toisinoista. Esim. Latvajärvessä Pohjan akka kysyy palkkaa omille maille saatanasta:

»Niin mitä minulle annat, Kun saata[n] omille maille, *Oman kukon kuuluville,* Näiltä mailta vierah[ilta], 95 Äkki ouoilta ov[ilta]?» Sano v[anha] V[äinämöinen]: »Mitäpä kysyt minulta?» Niin sanoop[i] P[ohjon] ak[ka]:	»Kun sie laait uuen sam[on], 100 Kirjokannen [kirjoalet] Yhen joukosen sulasta, Yhen värkk[inän] murusta, [Yhen] villan kylkyvöstä, Maiosta mahovan lehmän, 105 Yhen otrasen jyvstä.» — — — — —
--	--

(Arhippa Perttunen VLR I 54, 90—105.)

Tyttären naittaminen joutui sivummalle; uusi näkemys Sammon mukana astui runoilijan silmien eteen. Kilpakosinnan kaava unohtui, varsinkin kun se ei voinutkaan tarjota mitään uutta. Se oli tehtävänsä tehnyt, kun oli vaikuttanut hedelmöittävästi uuden runon synnyntään.

Pohjoisen runoalueen suuret laulajat olisivat olleet mainetansa huonommat, jos he ilman muuta olisivat lopettaneet kerto-

muksen Sammon taontaan tai jatkaneet sitä kotiinmenon kuvauksella tai jollain muulla. Jatko tarjoutui toisaalta; mikä olikaan houkuttelevampaa, kuin jatkaa Sammon ryöstöllä, joka tarjosi jännittäviä kohtia kuulijakunnalle. Olihan sitäpaitsi kertovaisten runojen yhdistäminen jokapäiväinen ilmiö! Etevämmät laulajat ovat ryöstöä perustelleet ja näissä perusteluissa tulee esiin eräs uusi asia: sampo jauhoi (esim. VLRI 54, 105—70; 57, 189—93). Tämä piirre viittaa toiseen alkuperään; ansiotöissä on aina puhetta »kirjokannesta».

Että Sammon ryöstö on alkuansa itsenäinen luoma, samanlainen kuin monet muut Vienan läänin runostossa tavattavat yhdysosat, saataisi analogisesti päättää, vaikka ei sitä tavattaisikaan Suomen-Karjalassa itsenäisenä runona. Ilomantsin suurten laulajain esittämänä on se erikoinen runollinen luoma, jonka aiheuttajana on ollut nyt hävinnyt tarullinen käsitys (Kalev. tois. n:t 222, 223). Siinä Kalevalan pääsankarit Väinämöinen, Ilmarinen, Joukahainen lähtevät selvälle merelle pitkän Pohjolan poveen, miehen syöjien kylään, saattavat riista-riihestä ryöstämänsä Sammon laineille ja, taisteltuansa paluumatkalla Sammon omistamisesta kökoksi muuttuneen Pohjolan emännän kanssa, voittavat tämän. Tämmöisenä esiintyy runo suurin piirtein Vienan läänissä Sammon taontaan liittyneenä. Ainoastaan paremmilla laulajilla on ryöstö erikoisesti motivoitu, kuten Arhipalla, mutta toisilla, kuten Ontrei Malisella (VLR I 79), se liittyy lyhyen kehotuksen jälkeen tai aivan mekaanisesti edelliseen, kuten Vienan läänin muissakin moniosaisissa runoissa tapahtuu. Että yhtymän on aiheuttanut Sammon taonta, on ilmeistä. Sammon ryöstö esiintyy kuitenkin muissakin yhteyksissä, kuten Laivaretken ja Kanteleen synnyn jatkona (VLR I 96, 99). On myöskin huomattava, että Sammon ryöstö ei aina muodosta taonnalle jatkoa, vaan esitys jatkuu välittömästi esim. haravan taottamisella seppo Ilmarisella, rannan raiskojen haravoimisella ja Laivaretkellä ja Kanteleen synnyllä (esim. VLR I 122) tai Kilpakosinnalla (VLR I 21) j.n.e., siis yhdysosissa samanlaisena komponenttina, kuin muutkin etelämpänä syntyneet runot.

Tutkielmamme lopputulos on, että Sampojakso ei ole mikään elävän runollisen inspiration alkuperäinen tuote, vaan valmiiden

ainesten aiheuttamaa mielikuvituksen sommittelua, jolle eteväin kansanrunoilijain tavallista voimakkaampi runollinen käsittely on antanut johdonmukaisuutta ja mielenkiintoa. Mutta semmoisenakin on sillä ollut tärkeä tehtävänsä. Mielikuvitusta eläyttävänä keskuksena on sillä kansanrunoilijoihin varmaan ollut suuri merkitys, niinkuin sillä oli Kalevalan kokoonpanijaankin, jossa se synnytti sen käsityksen, että näiden tapausten piiriin mahtui koko kertovainen kansanrunoutemme.

Tuomas Rajaleniuksen saneet »hywäfäns» ja »hyywäftäns».

Kirjoittanut

MARTTI RAPOLA.

V. 1654 painetussa Tuomas Rajaleniuksen teoksessa »Muutamia Christillijet Saarnat» on seuraava virke:

waička syndi ia Zumalattomus hetken aica maca / on äneti ja wai coſca ſe tehdyxi tullut on / ifänäns cuin coira hywäfäns: niñ cuitengin coſca ei ſynniſt aicanans lacata / waan pelkämätä ſijnä maatan / paħa oma tundo heräjä / cuin coira hyywäftäns ia wäyh-tygeſtens / ylös nouſe / waiwa ia ahdiſta ja ſaatta ihmifelle ſuuren ſydämen kiwun pelgon ja wapiſturen / niñ ettei hän cuſacan löhdä ſia eli lepo. F 1 b.

Tässä varsin eloisassa vertauksessa käytetyt muodot *hywäfäns* ja *hyywäftäns* vaikuttavat oudoilta ja pakottavat etsimään selitystä, jota kieleemme sanakirjat eivät kuitenkaan näytä tarjoavan. Äänneellisesti tulevat tosin varsin lähelle LÖNNROTIN sanakirjan *hyyvös* 'gömsle' ja lisävihon *hyyväs*: *hyyväksen* 'hål, gömsle i snön', eivätkä näiden merkityksetkään tunnu aivan mahdottomilta sovitettaviksi esitettyyn Rajaleniuksen sitaattiin, mutta identtisinä Rajaleniuksen käyttämän sanan kanssa niitä ei voida pitää.

Jos puheenaolevan sanan *v:n* käsitämme *k:n* murteelliseksi heikkoasteiseksi vaihtelupariksi, voimme konstruoida vahvan vartalon **hyykä*. Sitä sopii verrata LÖNNROTIN tunteisiin *hyykyä*: *hyyvyn* 'sammandraga sig, krympa sig' (saatu EURÉNIN sanakirjasta), »mato *hyyky*», *hyykistyä* 'komma att sammandraga sig' ja *hyyky*: *hyykyn* [!] 'hopkrumpet l. sammandraget tillstånd' (olla *hyykyssä*, mennä *hyykyyn*). Näissä esiintyvä merkitysaines tuntuu erinomaisen hyvin sopivan Rajaleniuksen sanan selittäjäksi: *koira*

on t. makaa hyy(v)ässänsä = koira makaa sille ominaisessa sykkyrään t. kippuraan painautuneessa asennossa (vrt. »on kyyryssään, kyyryllään»).

Kaikesta päättäen sekä hyyväs ja hyyvös että hyykistyä, hyykyä ja hyyky (? *hyykky), kuuluvat toistensa yhteyteen saman kantasanan, vasta olettamamme *hyykä muodon johdannaisina. Skandinaavisella taholla on sanapesä, josta suomalainen on ilmeisesti peräisin ja joka luo tähän tarpeellista lisävaloa.

Huomattakoon ensiksikin norjan (AASENIN muk.) sitja paa huk (tansk. sidde paa hug) 'sidde i sammenbøiet Stilling', huka 'bøie sig sammen, gjøre sig lav eller krum, især ved en stærk Nedbøining af Knæerne og Hofterne', hykja 'nedbøie, krumme', hykja seg 'sætte sig paa Hug' (Søndenfjelds), hykja (hykkja) 'Hytte, Skjul, lidet Huus' (Helgeland), huka 'Skjul, Smuthul' (f. Ex. om Harens Hvilested under Traer eller Buske); harehykja 'en ræd Karl, Kryster, Kujon' (Trondhjem). Edelleen (TORPIN muk.) huka 'rævens hvilested om dagen' (Telemark), liggja i huke 'ligge sammenbøiet' (Ryfylke), hÿk 'en sammenkrøpen figur' (Sunnmøre), 'bugning nedad' (Telemark).

Ruotsista, joka tässä lähinnä tulee kysymykseen, mainittakoon huk 'das Hocken, das sich-Niederhocken', sitta på huk 'sich kauern, sich niederhocken, olla kyykyllänsä l. kyyryllänsä', huka 'kyykkyä, kyykistellä', huka sig 'sich kauern, sich niederhocken, kyykistyä, kyyristyä, lyykistyä, kyykähtää, lyykähtää', sitta hukad 'zusammengkauert sitzen, istua kyykyllänsä l. lyykyllänsä l. kyyryssä'. Edelleen RIETZIN murre-sanakirjan mukaan m.m. hyka 'draga sig undan (af skrämnel)', »hyka för nået» (Småland), hykkäl 'häl' (vrt. norj. murt. hykjel 'knähas, knäled på djurens bakben' ja hykje 'huka sig ner, sätta sig på hälarne'), harahuk 'en som i likhet med haren hukar sig ned af rädsla, feg stackare' (Länsipohja). Suomen ruots. murt. VENDELLIN sanakirjan mukaan hūko 'nedhukad ställning', sit o hūko (Pyhtää), hÿk 'huka' (Nauvo, Vöyri). [Tarkemmin ks. esim. FALK & TORP Norw.-dän. etym. wörterbuch: hug, TORP Nynorsk Etym. ordbok: hūk, TAMM Etym. svensk ordbok: huk, HELLQVIST Svensk etym. ordbok: huka.]

Huomiota ei saata olla kiinnittämättä siihen, että tässä esitettyjä

sanoja on usein käytetty nimenomaan eläimistä ja niiden lepopaikoista. Tässä suhteessa valaisevina lisättäköön vielä vanh. tanskan (Mathias Moth, Torpin muk.) huge 'hænge med vingerne' ja yläsaks. (Nassau, Torp) hauchen — »om hønen som sitter over kyllingerne». Nähtävästi suomen hyväs 'hål, gömsle i snön' on alkuaan merkinnyt nimenomaan jäniksen, ketun, metsälinnun t.m.s. lepo-, piilo- t. kyyrötyspaikkaa.

Suomessa odottaisi lähinnä *hyykkä-vartaloa (huom. hyykistä, olla hyykyssä). Esimerkkejä siitä, että germ. t. nimenomaan ruots. k on suomessa joutunut $k \sim \gamma$ sarjaan, ei kuitenkaan puutu (esim. SETÄLÄ ÄH 120, STRENG Nuor. ruots. lainasanat 300, vrt. TOIVONEN FUF XVIII Anz. 48).

Kunnioitettu opettajani ja ystäväni YRJÖ WICHMANN, jolle pyydän omistaa nämä vaatimattomat huomioni hänen täyttäessään 60 vuotta, on suomen sanoille kyykky, kykky 'hockende stellung', kyykkyä 'hocken, kauern' osoittanut unkarilaisia vastineita FUF VII 36. Myöhemmin on T. E. KARSTEN teoksessaan »Germanisch-finnische Lehnwortstudien» 143 s. tahtonut epäillä tätä etymologiaa ja (tosin liittäen esitykseensä kysymysmerkin) johtaa mainitut suomen sanat äänteellisine rinnakkaismuotoineen kuukku, kuukkia edellä selostetun skandinaavisen sikermän oletettavasta kantagermaanisestä lähtömuodosta *hūk-. Laajentamatta esitystäni kosketelemaan tätä kysymystä lopetan toivoen, että olen voinut hiukan valaista lähtökohtanani ollutta Rajaleniuksen sanaa.

Osttscher. *kəzər-pijambar*.

Von

MARTTI RÄSÄNEN.

In seiner untersuchung »Beiträge zur Kenntniss der Religion und Cultus der Tscheremissen« (KSz II, s. 36) erwähnt PAASONEN, wenn er das grosse opferfest (vor beginn der heuernte, etwa anfang juli n. st.) des dorfes Kurmanaeva, Birsker kreis beschreibt, dass man jedes dritte jahr am siebenten tage des festes dem *küllö-pijambar* (*pijambar* < pers. = prophet) und dem *kəzər-pijambar* je einen stier opfert, und er fügt hinzu: »Das Wort *kəzər* konnte mir kein Tscheremisse deuten.« Auch in der schilderung des festes *aya-pajram* (im frühling kurz vor dem anfang der feldarbeiten, PAAS. *ibid.* s. 198) werden in der götterliste dieselben gottheiten angeführt. Ebenso nennt HOLMBERG (Die Religion der Tscheremissen, FFCOMMUNICATIONS Nr. 61, s. 94) unter den göttern der osttscheremissen *küllö-pijambar* und *kəzər-pijambar*, »über deren Bedeutung selbst das Volk im Unklaren ist«.

In anbetracht des grossen muhammedanischen einflusses, der in der tscheremissischen mythologie sichtbar ist und der uns insbesondere in den namen der gottheiten entgegentritt, wäre ich geneigt, die benennung des letztgenannten propheten mit einem auf türkischem boden auftretenden prophetennamen zusammenzustellen, der lautlich zu *kəzər* sehr gut passt, obgleich von den Wolga-türken keine entsprechung aufgezeichnet ist.

Erstens weise ich auf eine unklare angabe bei STARČEVSKIJ hin (Спутникъ русскаго чловѣка въ Средней Азии, Petersburg 1878, Kirgisischer teil, s. 378): *кыдырь-ата-гызрь* невидимый посѣтитель, духъ; also »unsichtbarer besucher, geist«. *ata* = vater, vorfahr; im dschagataischen wird *ata* als ehrenbezeichnung den

titeln von würdenträgern und namen der heiligen hinzugefügt, RADLOFF; ob *qīdir* und *gīzr* hier identisch sind, weiss ich nicht.

In RADLOFFS wörterbuche finden wir folgende nachrichten: kir. *qīdir* = *χīdir* (wo?) »der Prophet Chizr«, krm. *χīdir* »der Prophet Elias«, osm. *χīzīr* »der Name des Propheten, welcher die Lebensquelle auffand und aus ihr getrunken hat und deshalb in Ewigkeit leben bleibt, der Prophet Elias; *χīzīr İljās* id.

Auch in vielen anderen osmanischen quellen tritt derselbe prophetenname (entweder mit *z* oder mit *d* im wortinnern) auf. So z. b. HACKI TEWFIK, Türkisch-deutsches Wörterbuch: *خضر chyzyr* »der Prophet Elias, der nach dem muhammedanischen Glauben noch lebt und denen, die sich in Gefahr befinden, oft zu Hülfe kommt; *خضر الیاس hydyrles* »Tag des heiligen Georg« (am 23. april). Die erstgenannte bedeutung auch in DIRAN KÉLÉKIAN, Dictionnaire turc-français. Das türkische dialektwörterbuch von AHMED VEFİK-PAŞA, *Lehçe-i-Osmānī* erwähnt nur den ortsnamen *Hizir-İljās Boyazi*. Auch in meinen aufzeichnungen aus Trapezund (Eine sammlung von *māni*-liedern aus Anatolien, s. 56) wird der ort *hīdinnēbi* (*nēbi* < arab. = prophet) angeführt, wo am 7. juli der jahrmakkt mit vergnügungen gefeiert wird.

Das osmanische wort, an das sich Elias- und Georgmythen anknüpfen, ist ohne zweifel arabischen ursprungs. TALLQVIST schildert (*På helig och ohelig mark*, Helsingfors 1918, s. 311) das Eliasfest, das im karmeliterkloster auf dem Karmelberg in Palästina am 20. juli von christen, muhammedanern, drusen und juden gefeiert wird. Unterhalb des klosters ist ein heiligtum, el-Chidrs maqāma, das zunächst muhammedaner und juden besuchen und wo sie ihre frommen gelübde ablegen und dem heiligtum ihre opfergaben darbringen. Tallqvist fährt fort: »el-Chidr ist also derselbe wie Elias, indem er an anderen orten mit St. Georg und sogar mit dem heiligen geiste identifiziert wird. Der name el-Chidr, el-Chadr oder el-Chudr hängt mit dem arabischen worte für »grün« zusammen und bezeichnet eines der volkstümlichsten wesen der orientalischen vorstellung.« Eine beschreibung des el-Chidr-Eliās-kultus in Bagdad findet sich in Max von Oppenheims buche »Vom Mittelmeer zum Persischen Golf, Band II, s. 240. Über die weitere

etymologie des wortes s. Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete VII, s. 104 ff., s. 319 ff.

Was die lautliche seite betrifft, ist zu bemerken, dass arabisches ص auf türkischem boden sporadisch auf zweierlei weise substituiert wird, entweder durch *z* oder durch *d* (im osmanischen gewöhnlich durch *z*, nur selten, wie z. b. teilweise in dem betreffenden worte, durch *d*). Ein hierzu gehörendes wort, das auch ins tscheremissische eingedrungen ist, ist osttscher. *äzərläš* »fertig machen«, *kəzər* »auf einmal, sogleich« < kas. *äzirlä* »fertig machen«, *äzir* »fertig, in bereitschaft« = krm. *hadır*, osm. *hazır*, tschuw. *χavər* < arab. حاضر. Auch für die vertretung des arab. ح > tü. *χ*, *k* > tscher. *k* sind belege vorhanden (Verf. Tat. lehnw. im tscher. s. 9). Der vokalismus bereitet keine schwierigkeiten.

Über den kultus des *kəzər*-propheten bei den tscheremissen gibt es leider keine genaueren nachrichten. Ich weise nur beiläufig darauf hin, dass sich der name *kəzər* an ein fest anfang juli (der prophet Elias!) und gleicherweise an ein frühlingfest (der heilige Georg!) anschliesst.

Suomalaista kansanrunoutta 1700-luvun alkupuoliskolta.

Kirjoittanut

VÄINÖ SALMINEN.

Porthanin aikoja varhemmat runo- ja loitsumuistiinpanot ovat sangen harvinaisia. Luultavasti on vanhoista tuomiokirjoista kumminkin jonkun verran lisiä vielä saatavissa. Julkaisen tässä erään uuden lisän. Siitä on varhemmin huomauttanut TAUNO JATKOLA (Jouko I, Pohjois-pohjalaisen osakunnan kotiseutututkimuksia, 1910, s. 316), mutta loitsu ja sitä seuraava tiedonanto Väinämöisestä ja Ilmarisesta ovat jääneet julkaisematta.

Pyhäjärven pitäjän (O.l.) tuomiokirjassa 1728—39 on säilynyt tulen synnyn katkelma. Sotilasvirkatalon asukas, kersantti Bilang syytti v. 1728 Pauli (Påhl) Heikinpoika Paskojaa mainitun pitäjän Paskojan kylästä siitä, että tämä kuohariamattiaan harjoittaessaan oli lukenut loitsuja ja tuottanut hänelle vahinkoa. Kuoharin oli oikeudessa luettava loitsunsa ja myönsi hän siihen luottaneensa.

Paskojan¹ sanelema katkelma kuuluu:

— — — — —
»nieli tuon siviän siian
Tuli calanen carhi
nieli tuon lohen punaisen
Piettimpä viliätä (?)
Mies pieni merästä nousi
Wros aalosta ylöni

---

¹ Paskojan talot kuuluvat nykyään Haapaveden pitäjän Ojakylään. Tiedonanto on maist. AARNE EUROPÆUKSEN, joka on antanut tuomiokirjan kopion käytettäväkseni. Kopion on kirjoittanut ylioppilasaikanaan, nykyinen lehtori TAUNO JATKOLA.

colmen sormen corcuinen
 pysty peucalon pituinen
 hysä succa jääsä cänga
 Tuoci tännä joutucohon
 Tuopa *veti* calaisen carhin
Veti (*niehi*) lohen punaisen
 weetiinpä siviä siica
 couttiin puna-calanen
 couttin sini-kalanen
 couttin tuli *sarvinen*
 Tuosta pa sitte syndo syndy
 tuosta pa casvoi casvoi
 Cyllä tieden syntyndysä
 Tieden caiken casvondos.»

Paskojan sanelema loitsu on todennäköisesti alkanut säkeillä »Tulta iski Ilmarinen, Välahytti Väinämöinen», sillä tutkintopöytäkirja jatkuu seuraavasti:

»I anledning hvaraf rätten tillsporde hvad han egenteligen förstår med Ilmarinen och Wänämöinen då han berättade att Ilmarinen war en gudomlighet och af fordna *mängden* derföre dyrkats; men Wänämöinen war något som haft sitt tillhåld i berg liksom dess ord lydde *sanotan vuoresa asunen*. Hvarmed då Bilang mente det måtte icke wara något godt som bor och bodt i berg, sade *Påhl* det som så wara.

På frågan om han tror förenämnda ega sådan werkan att ej vidare *handgrepp wore* särdeles af nöden swarade han ja.»

Edelleen mainitaan pöytäkirjassa, että väitettiin Paskojan jättäneen tärkeimmät sanat loitsustaan lukematta, mutta Jumalan ja oman tunnon kautta tämä sanoi, että sanat olivat olleet juuri ne samat, jotka hän oikeudessa oli lukenut.

»Påhl Hindriksson Paskoja» tuomittiin taikauskoisuudesta 30 taalarin sakkoon ja sitten käymään julkisella ripillä. Ja Bilang sai myöskin hyvitystä. Pöytäkirjassa kuuluvat tuomion loppusanat:

»Så wida det är att intyga det Påhl Hindriksson Paskoja utan att ega den erfarenhet som en utskärare ega borde, åtagit sig en sådan

syssla och derigenom förorsakat Bilang skada till 6 dr Lop: bör ock Pähl Hindriksson till Bilang betala jemte 9 dr rättegångsomkostnader 5 dr kopparmynt.»

Nämä tuomiokunnan pöytäkirjan tiedonannot ovat muutamissa suhteissa tärkeät. Ne on kylläkin saatu vuonna 1728, mutta Paskoja oli varmaankin syntynyt jo 1600-luvulla ja luultavasti loitsun kuullut paljoa varhemmin kuin hän joutui tuomioistuimen eteen siitä vastaamaan. Sisällyksensäkin puolesta se poikkeaa myöhemmin muistiinkirjoitetuista Keski-Pohjanmaan loitsuista. Hän on varmaankin osannut kaikista vakuutuksistaan huolimatta tulen synnyn ja palaneen luvun paljon täydellisemmin kuin sen tuomioistuimelle luki. Mutta ken hiemankin ymmärtää runolaulajan ja loitsujen lukijan psyykeä, käsittää, ettei mies peloissaan ja hätäntyneenä »korkean oikeuden» edessä parhaimmalla tahdollakaan voinut pitää ajatuksiansa niin koossa, että olisi muistanut koko luvun. On myöskin olemassa se mahdollisuus, että Paskoja »veti nenästä» tuomaria. Sillä hän luki tulen synnystä kappaleen, vaikka oli kysymyksessä kuoharin sanat. Ehkä hän vapautuaksensa syytteestä luki katkelman, jota luuli vähemmän rikolliseksi. Mielenkiintoinen on niinkään tieto, että kansalla Haapaveden tienoilla 1600-luvulla oli se käsitys, että Ilmarinen oli jumala, jota rahvas palvoi ja Väinämöinen jonkunlainen vuorenhaltia. Tarinat vuorenhaltioista ja vuorenväestä olivat muinoin yleisiä Pohjois-Pohjanmaalla aina Lappia myöten.

Miniaturbogenfutteral aus Ostrussland.

Von

A. M. TALLGREN.

Zu den allerältesten und wichtigsten Hilfsmitteln des Menschen bei der Herbeischaffung von Nahrungsmitteln gehört der Bogen; man sieht bogenschießende Männer schon auf den paläolithischen Felsenzeichnungen oft abgebildet. Die Pfeilspitzen gehören zu den gewöhnlichsten Altertümern in verschiedenen Zeitperioden, und auch Handgelenkschutzplatten und Kapseln für die Finger des Bogenbenutzers sind verbreitet. Der Bogen hat seinen vorherrschenden Platz bei primitiven Völkern erst im vorigen Jahrhundert an die Feuerwaffen abtreten müssen.

Der Bogen war bei mehreren Völkern in früheren Zeiten ein alltäglicher Gebrauchsgegenstand, der den Mann immer begleitete. Um den Bogen gegen Feuchtigkeit zu schützen, wurden besondere Bogenbehälter verwendet. Oft war es auch üblich — in Osteuropa vorzugsweise in der skythisch-hellenistischen Zeit — eine am Bogenfutteral angenähte Tasche für die Pfeile zu benutzen (vgl. Abb. 1—2). Dieser vereinigte Bogen- und Pfeilköcher, der sog. Goryt, hatte gewöhnlich einen hölzernen Boden und Holzrahmen, die mit Leder bekleidet wurden; die Pfeiltasche bestand aus Leder, und bisweilen wurde der ganze Goryt allein aus Leder gefertigt. In der skythischen Welt kommt der Goryt schon in den archaischen Funden vor (um 600 v. Chr.), und er gehört wohl zu dem Stammesbestand der Skythen, vor ihrem Eindringen in Europa. Später, in der hellenisierenden Zeit wurde der Goryt oft mit kostbarem Silberfolium mit figuralen Darstellungen in getriebener Arbeit ausgeschmückt, die zu den aller-

prachtvollsten Gegenständen der skythischen Welt gerechnet werden müssen [vgl. z. B. Bobrinski-Festschrift, 1911, B. Farmakovskis Aufsatz Золотыя обивки налучій (горитовъ) изъ Чертомлыцкаго кургана и изъ кургана въ м. Ильинцахъ].

Vor der skythischen Zeit sind aus Osteuropa keine Originale oder Abbildungen von Bogenbehältnissen oder vom Bogen selbst bekannt. Sogar aus der skythischen Welt sind keine Original-

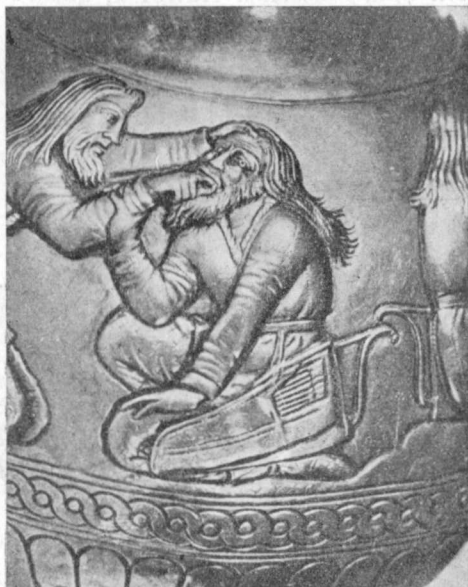

Abb. 1.

goryte übriggeblieben: der organische Stoff ist vermodert. Einen Spielzeugköcher kennt man jedoch aus Kerč. Er stammt aus der hellenistischen Zeit und ist oft abgebildet, z. B. in Eberts Reallexikon der Vorgeschichte II, Taf. 19 c. Wie aber die griechischen Darstellungen von Skythen zeigen, waren die Goryte bei den Skythen ganz allgemein, und von ihrer Form geben die Abbildungen eine sehr gute Vorstellung. Ich gebe hier ein paar Bilder von skythischen Goryten nach den berühmten Kul-Oba und Vornež-Schüsseln, Abb. 1-2. Der Goryt hängt mittels Lederriemen am Gürtel, auf der linken Seite, in der Weise dass die Seite wo die Sehne liegt, nach oben gewandt ist. Seine Ecken sind abge-

rundet. Man sieht vom Bogen ugf. ein Viertel. Er endet in Vogelköpfe. Man sieht nicht, ob er eine oder zwei Krümmungen hat. Allerdings, der Bogen in der Hand des alten Mannes, Abb. 2, ist Σ (Sigma)-förmig, wie die Handwaffen es gewöhnlich waren, und dasselbe dürfte auch von dem Bogen im Bogenetui gelten. — Diese Abbildungen datiert man in die Zeit um 300 v. Chr.

Den skythischen ähnliche Goryte kennt man aus den assyrischen, medischen und persischen Kulturen; aus Vorderasien haben

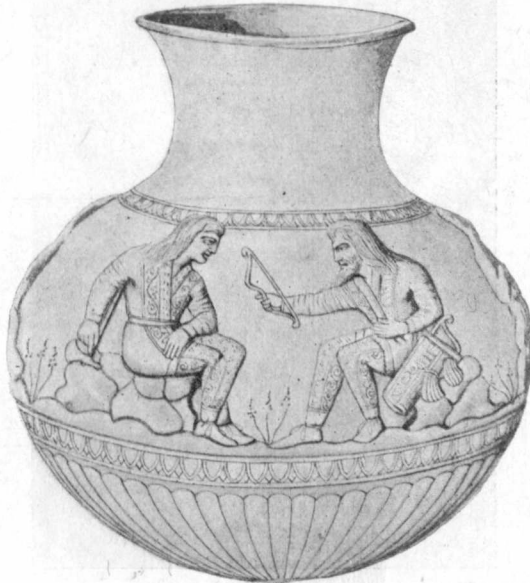

Abb. 2.

die Skythen viele Kulturelemente schon vor ihrem Eindringen in die Pontischen steppen entlehnt. Vermutlich ist das auch mit den Bogenbehältnissen der Fall.

Wenn man aus dem Steppengebiet nach der Waldzone kommt, kennt man dort die ältesten Belege für das Bogenfutteral auf einigen figuralen Darstellungen aus der skythischen Zeit. Einige von ihnen dürften sarmatisch sein (s. Abb. 3-4: Bronzeplaketten, deren 10 (12) zu einem Schatzfunde gehören, der i. J. 1900 im D. Sapogova, Kr. Šadrinsk, in Transuralien gemacht und von V. J. Tolmačov in *Записки der Uraler Gesellschaft der Naturforscher* Bd. 32:2 S. 202 veröffentlicht worden ist; dieselben Abbildungen,

nur schlechter ausgefallen, s. Отчетъ 1911, S. 87). Dagegen ist die Steinplatte, die aus dem Ananiner Gräberfeld stammt, Abb. 5, entschieden nicht sarmatisch. Man sieht hier einen Mann mit spitzer Kopfbedeckung, von welcher zwei seitliche Bändchen herab hängen, eingraviert. Er trägt einen Gürtel, an welchem auf der rechten Seite ein Dolch und ein Messer angehängt sind; auf der

Abb. 3.

Abb. 4.

linken Seite sieht man undeutliche Linien, vermutlich einen Köcher darstellend. Der Stein ist leider sehr abgenutzt. Die hier gegebene Abbildung ist die erste photographische Aufnahme von diesem Stein, der in den 1850er Jahren entdeckt wurde. Mehrere solche standen früher auf dem Gräberfeld, wurden aber vor etwa 100 Jahren zerstört. Aus den übrigen Gräberfeldern Ostrusslands kennt man solche nicht. Die Grabdenkmäler wurden wohl gewöhnlich aus Holz verfertigt.

Einen neuen, sehr wertvollen Beleg für die Existenz des Bogenbehälters bildet das Miniaturbogenfutteral, das in Abb. 6. wieder-

gegeben ist. Es ist das erste seiner Art und stammt aus dem russischen Waldgebiet. Es wurde vor Jahren von P. A. Ponomarjov im D. Omary, Kr. Mamadyž, Gouv. Kasan erworben und wird im Kasaner Museum aufbewahrt. Meine Aufmerksamkeit wurde i. J. 1920 von Herrn M. G. Chudjakov auf den Fund gelenkt. In liebenswürdigster Weise hat er mir eine photographische Aufnahme nebst Fundnachrichten zur Verfügung gestellt und mich bevollmächtigt, den Fund zu veröffentlichen.

Der Fundplatz wird die Ravine Keremet im D. Omarskij počinok genannt. Die näheren Fundumstände sind nicht bekannt. Es dürfte sich dort ein Gräberfeld befinden, das aus der Ananinozeit — d. h. aus der Mitte oder der zweiten Hälfte des 1. Jt. v. Chr. — stammt. I. J. 1913 erhielt das ehem. Kasaner Stadtmuseum (das jetztige Zentralmuseum der Tatarenrepublik) von dem Omarschen Dorfschulmeister eine dort gefundene bronzene Lanzen spitze mit kleinen Löchern im Blatt und queren Relieflinienornamenten (wie Coll. Zaouss. I, S. 15, Abb. 9 b). Sie ist für die Ananinokultur typisch. Das Kasaner Museum besitzt, aus Omary noch eine flache kupferne Dolch Klinge, zwei Tüllenäxte und eine eigentümliche Sichel.

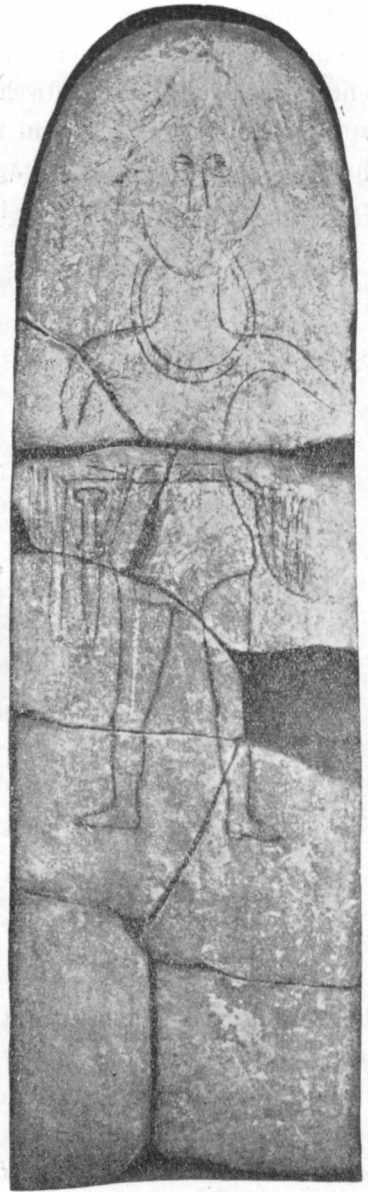

Abb. 5.

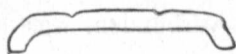

Abb. 6.

schen und skythischen Kultur oft der Fall war (vgl. z. B. D. Anučin, О древнем лукѣ и стрѣлахъ. Труды V-го археол. съѣзда въ Тифлисѣ 1881, S. 337 ff.). Man kann nicht sehen, ob der Bogen eine oder zwei Krümmungen hat, wahrscheinlich wohl zwei, da es sich gewiss um eine Handwaffe handelt.

Die obere Seite des Bogenbehälters ist in diesem Fall in der Weise abgebildet, dass sie eine Bekleidung der ledernen Unterlage mit hölzernen, knöchernen oder ledernen Schuppen vermuten lässt. (Wenn es sich nicht um Lederplastik handelt?). Schuppenpanzer kommen in der iranisch-sarmatischen Kultur oft vor (vgl. Rostovcev, Скифия и Боспоръ 1925, S. 483,

Die Länge des Gegenstandes ist 8 cm, die grösste Breite mit der Öse 3,7 cm, ohne Öse 3 cm. Der Revers ist offen, vom Bogen ist nur der obere sichtbare Teil ausgeführt, der Bogenbehälter ist leer und der Durchschnitt des Gegenstandes ist kantig, wie es in Abb. 6 sichtbar ist. Offenbar sollte er nur von der einen Seite zu sehen sein.

Der Gegenstand zeigt eine Ähnlichkeit mit den Abbildungen von Goryten, die aus der skythischen Welt bekannt sind, obwohl er keine Pfeiltasche hat und offenbar nur als Bogenbehälter dienen sollte. Der Bogenbehälter ist flach, einfach. Der Bogen steckt zu $\frac{3}{4}$ im Etui. Das Ende läuft in einen schönen Greifenkopf aus, ganz wie es in der vorderasiatischen

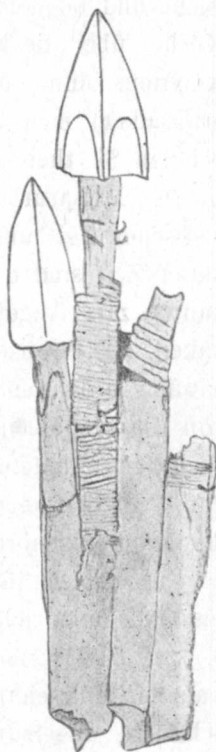

Abb. 7.

611). Belege für die Existenz der Bogenbehälter mit ähnlicher Konstruktion gibt es nicht, allerdings könnten die Knochenschuppen in einigen Gräbern vielleicht von Goryten stammen, wenn ihre Zahl klein ist. Allerdings kommen erhabene, gebogene ornamentale Linien, wie auf Abb. 6 sichtbar auf anderen Gegenständen in der Ananinozeit vor (Suom. Muinaism. Yhd. Aikakauskirja = SMYA 31, S. 173, Abb. 120:19) wobei es sich nur um Plastik, nicht um Schuppen handelt.

Der Behälter, von welchem wir die Omarysche Miniatur besitzen, wurde mit der Öse auf der Seite der Sehne am Gürtel befestigt. Dasselbe gilt ja auch von den skythischen und uralischen Goryten. Der lose Bogen aber wurde von den Griechen entweder auf dem Rücken oder über der Schulter getragen (Anučin, S. 361), und diese Methode war auch den Sarmaten bekannt. In der Mongolenzeit hing der Köcher auf dem Rücken, wobei es leicht und bequem war, die Pfeile mit der rechten Hand aus dem Köcher über die linke Schulter zu ziehen. Im Orient — Ägypten, Assyrien, China, unter den Türken und Russen — war der Köcher (sa(g)adák) nicht mit dem Bogenbehälter verbunden, was aber bei den Skythen gewöhnlich der Fall war.

Der Miniaturbogenbehälter aus Omary stammt aus der hellenistischen Zeit und ist wie gesagt ein Unikum. Die Pfeile aus dieser Zeit sind dagegen ungemein häufig. Sie waren öfters dreikantig, mit Angel oder Tülle versehen, gewöhnlich ohne Widerhaken, aus Bronze. In Sibirien sind auch knöcherne Pfeilspitzen häufig. — In den skythischen Gräbern findet man oft Hunderte von Bronzepfeilen. Nach Anučin kann man vermuten, dass die Pfeile in Bündeln aufbewahrt wurden und dass eine Gruppe von 5 Pfeilen eine gewisse Einheit bildete, die zur Ausstattung der Männer gehört.

Gussformen für dreikantige skythische Pfeilspitzen aus Ost-russland habe ich früher abgebildet (z. B. Suomen Museo 1915, S. 73). Hier gebe ich ein Bündel von Pfeilspitzen mit aufbewahrten Holzschäften wieder, an denen die Bronzespitzen mittelst Schnüren angeheftet sind (Abb. 7). Das wertvolle Bild ist mir von Herrn Chudjakov freundlichst zugeschickt worden. Der Fund

Abb. 8.

stammt aus dem Grabe B, Ponomarjovs Ausgrabung im Gräberfeld von Ananino (SMYA 31, S. 21).

Bogenbehälter von alter Form können in den ethnographischen Kulturen der Spätzeit in Zentralasien belegt werden. In Abb. 8 erscheint ein Bogenbehälter nebst dem Bogen, die i. J. 1847 von Herrn Oberst C. A. Stjernschantz dem Museum Finnlands geschenkt wurden und die aus dem Baški-
renlande stammen. Der Behälter ist aus Leder gefertigt, die Ornamente sind gepresst und mit Farben bemalt und befinden sich nur auf der oberen Seite. Der Bogen steckt beinahe vollständig im Futteral. Im Gegenteil zu den obenbeschriebenen wird dieser Behälter am Gürtel mit Riemen angehängt, die nicht von der Seite der Sehne, sondern des Bogens selbst ausgehen. Ob dies unter den Türken immer der Fall ist, ist mir nicht bekannt.

Nach Prof. U. T. Sirelius sind aus dem finnisch-ugrischen Norden keine Bogenbehälter bekannt. Sie dürften grössere Ledersäcke gewesen sein. Dr. Doz.

Y. H. Toivonen teilt mir gütigst mit, dass die ugrischen Sprachen eine gemeinsame, in den anderen Sprachen unbekanntes Benennung für den Köcher besitzen: ung. *tegez* 'Köcher', ostj. *түгәт* 'Pfeilköcher', vog. *täüt*, *tawét* 'Köcher'. (Vgl. Szinnyei, *Magyar Nyelvhasznalás*⁷, S. 146). Das Gebiet, wo das Miniaturbogenfutteral, Abb. 6, gefunden worden ist, war vielleicht in der betr. Zeit magyarisch.

Verzeichnis der Abbildungen.

- Abb. 1. Kul-Oba Vase: Skythendarstellungen.
- Abb. 2. Elektron Vase aus Voronež: zwei sitzende Skythen, der eine mit Goryt und Bogen.
- Abb. 3-4. Zwei bronzene Kriegerstatuetten mit Schwert und Köcher. Sapagova, Kr. Šadrinsk. $\frac{1}{2}$.
- Abb. 5. Grabstein. Ananino, Kr. Jelabuga. Hist. Mus. Moskau. $\frac{1}{8}$.
- Abb. 6. Miniaturbogenfutteral. Omary, Kr. Mamadyž. Museum Kasan. $\frac{1}{1}$.
- Abb. 7. Pfeilspitzen mit Resten von Holzschäften. Ananino. Museum Kasan. $\frac{1}{1}$.
- Abb. 8. Bogenfutteral. Baškirenland. Museum Helsinki, Ausl. Abt. 42: 1-3. $\frac{1}{6}$.
-

Über alter und entwicklung des ackerbaus bei den finnisch-ugrischen völkern.

Von

Y. H. TOIVONEN.

Es darf als eine ausgemachte tatsache gelten, dass die finnisch-ugrischen völker seit alten zeiten für ihren unterhalt jagd und fischfang getrieben haben. Wann diese völker oder ihre vorfahren aber den boden zu bearbeiten begonnen haben, dürfte noch nicht völlig aufgeklärt sein. Es ist daher wohl am platze, das sprachliche material, das die sache beleuchten kann, nach möglichkeit zusammenzustellen.

Finnisch-ugrische zeit.

Aus sog. 'uralischer oder finnischugrisch-samojedischer zeit ist bisher nichts vorgeführt, was mit sicherheit auf das vorhandensein des ackerbaus deutet. Dem mord. *jam* 'suppe (E); grütze, grützbrei (M)' entspricht zwar gewiss samT *jamā* 'brei aus blut, fleisch, mehl und wasser', aber hierher kann ferner samJ *jewaei* 'fischsuppe' gehören¹, und es ist nicht sicher, dass zu dieser speise ursprünglich aus getreide hergestelltes mehl verwendet worden ist. Etwas unklar ist auch die folgende wortgruppe:

fi. *jyvā* 'samenkorn; getreide, roggen', kar.-ol. *jüvä*, weps. *jüva*, wot. *iwä*, estN *iva*, S *jüvä*, *üvä* 'korn, körnchen, samenkorn' etc. | mord. *juv* 'acheln, spreu' | wotjG, J *ju*, *ju*, MU *ǰu* 'getreide (das gedroschene), saat', die schwer von samJ (Castr.) *jea*² 'mehl', (Reg., Bud.) *ja* 'liszt', (Lehtis.) *jǰ* (akk. pl. *jǰ*) 'mehl, getreide; mehlbrei', (Castr.) T *jā* (*ja*), Jn. (Ch.) *jau-ja*, (B) *jā-sa* 'mehl' zu trennen ist. Das fiugr.

¹ PAASONEN Beitr. 13, 291.

wort ist als eine entlehnung aus dem indogermanischen (< idg. **jevo-*, vgl. skr. *yáva-* 'getreide, gerste', av. *yava-* 'getreide', lit. *javai* id. usw.) betrachtet worden,¹ und auf dieselbe quelle hat man auch das wort der samojedischen sprachen zurückgeführt.² Vorläufig ist es jedoch ganz unsicher, ob in den samojedischen sprachen direkte indogermanische oder arische lehnwörter vorliegen. Sind also das fiugr. und das sam. wort aus dem indogermanischen entlehnt (wäre die umgekehrte richtung der entlehnung ganz undenkbar?), so muss das sam. wort durch vermittlung einer oder einiger fiugr. sprachen aufgenommen sein, aber auch dabei schon in recht früher zeit. Dieses wort geht auf alle fälle in die finnisch-ugrische zeit zurück, wie offenbar auch die folgenden idg. lehnwörter:

Fi. *siikanen* 'arista hordei, inde palea' | mordE *šuva, šiva* 'kaff, spreu, мякина', M *šuva, šova* 'bart an der ähre' | tscherKB, U *šu* 'kleie, spreu', B *šū* 'kleie des hafers' | syrj. *šu* 'korn, getreide, roggen', PO *šu* 'getreide' < urar. **šūka-* bzw. **sūka-*, vgl. ai. *śūka-s* 'the awn of grain; bristle, spicule, spike; species of grain', av. *sūkā-* 'aiguille'.³

Mord. *tarvas* 'sichel' < urar. *dhargas, vgl. lat. *falx* 'sichel, sense', lit. *daigis* 'sense'.⁴

Das letzterwähnte wort kann jedoch ebenso gut in das gebiet der viehzucht wie des ackerbaus gehören.

Mag es wohl schliesslich nur ein zufall sein, dass fi. *oja(s)*, lüd. (pl.) *oǰād*, weps. *adra-oad* speziell nur die deichsel des (haken-) pfluges bedeutet, d. h. dasselbe wie das diejenige idg. wortsippe vertretende skr. *iṣā*, u. a. 'deichsel am pfluge', aus deren frühhar. form **oǰas-* das osfi. wort bezogen ist?⁵

Es gibt aber auch einige echt finnisch-ugrische in das gebiet des ackerbaus gehörende wörter:

¹ PAASONEN Kiel. lis. 12-3, SETÄLÄ JSFOu. 17 4 32 u. a. Zu ostj. jem, *iēm* 'same', das SETÄLÄ Stufenw. 7 mit diesen verbindet, vgl. PAASONEN JSFOu. 34 3 5 und wog. jem, jim 'sand'.

² LEHTISALO MSFOu. 52 156.

³ PAASONEN JSFOu. 34 3 1-3.

⁴ PAASONEN FUF 8 72, JSFOu 34 3 8-9.

⁵ Vgl. JSFOu. 34 2 b 41.

Ung. **kenyér** 'brot; laib' | wotjMU *kenj̄r*, J, M *kenj̄r* 'graupen, grütze'.¹

Syrj. **pyž, piž** 'mehl' | wotjG *piž*, J *piž*, S *piž*, K *piž* 'mehl', S *pižnal-*, K *pižnal-* 'mit mehl bestreuen' | wog. **passin**, LM *pasèn* 'mehl'² < fugr. **p-šn-* od. **p-én-*.

Fi. **rokka** 'pisum sativum, inde cibus fluidus ex pisis, granis, carne etc. concoctus, hinc cibus in genere', kar. **rokka** 'suppe', ol. **rokku** 'fleischbrühe', wot. **rokka** 'kålsoppa', est. **rokk** 'mehltrank (für thiere), mehlsuppe', liv. **rok** 'suppe, brei'? | syrj. **rok** 'brei' | wotj. *džuk, žuk* 'brei, grütze' | ostjDN *rāk*, V, Vj. *rāk*, Trj. *rāk* 'mehl; brei'.³

TscherKB *šäðä·ŋgə*, M *šidə·ŋ* usw. 'weizen' | syrjI *šobdi*, V, S *šobdi*, P *šogdi* < *šodig 'weizen' | ostj. (Karj.) DN *tánt* 'gerste; getreide', Sogom *tánt* 'hafer', V *län't* 'getreide (gerste, roggen, hafer); graupen', Vj., VK *žän't* 'gerste', Trj. *žän't* 'graupen, крыпа', Ni. *tän't* 'mehl; mehlbrei', Kaz. *aq'ü't*, O *län't* 'mehl'.⁴

¹ WICHMANN FUF 14 86.

² Vgl. SETÄLÄ FUF 2 229, MUNKÁCSI KSz. 11 171.

³ Vgl. z. b. CASTRÉN Ostj. Sprachl.¹ 94, 287 fi., syrj., ostj., SETÄLÄ JSFOu. 17 4 15 fi., syrj., wotj. — Zum vokalismus (fi. o ~ ostj. á, ä) vgl. z. b. fi. *suoja* 'schutz' ~ ostj. *sái, säi*. OstjDT *ro'ž*, Trj. *rō'ž*, V *rō'ž* 'bodensatz des fettes' [= ? DN *rōk*, Kond. *rōkə*, Ni. *rōk*, Kaz. *rōk* 'bodensatz beim kochen des fischfettes', also vordervokalisches formen], mit dem SETÄLÄ Maaailmanhistoria 2 487, Suomen suku I 135-6 fi. **rokka** zu verbinden scheint, kann zu lpS *ruoka, ruokak* 'castoreum' gehören; semasiologisch vgl. samJ *jāl* 'fett, tran' > ostj. *žā'ā* usw. 'bibergeil'. Oder aber: fi. **rokka** usw. = ostj. *ro'ž* und nur syrj. **rok**, wotj. *džuk* = ostj. *rāk*?

⁴ WICHMANN FUF 14 104-7 syrj., tscher. — Tscher. *š-*, syrj. *š-*, ostj. *t-, ž-*, *ž-*, *š-* < *š, vgl. syrj. *šyr* 'maus' = ostj. *šə'ŋəər, žə'ŋəər* usw. id.; tscher. -*ð-*, syrj. -*d-*, ostj. -*nt* < *nt, vgl. tscher. *žə'ðän* 'bogensehne' = ostj. *žən'pə*, fi. *jänne*, od. tscher. *lā'ðā* 'ente' = ostj. *tu'nt* 'gans'. Tscher. -*ŋgə*, -*ŋ* sind ebenso wie syrj. **-g* offenbär suffixelemente, vgl. WICHMANN l. c. In bezug auf die bedeutungen 'weizen' ~ 'gerste'; 'hafer'; 'getreide' sei daran erinnert, dass z. b. schwed., norw., dän., anord. **korn** ausser 'getreide' besonders 'gerste', got. **kaurn**, engl. **corn** 'weizen', d. **korn** 'roggen', also die gewöhnlichste getreidesorte bezeichnen. Die bedeutung 'graupen' und 'mehl' andererseits ist im norden, wo kein ackerbau getrieben wird, sondern alles getreide gekauft wird, natürlich.

Finnisch-permische zeit.

Als sich die vorfahren der sog. ugrischen völker von dem gemeinsamen urvolk trennten — wie angenommen worden ist, um 2500 vor Chr. —, entwickelte sich die kultur beider zweige natürlich lange zeit in derselben weise. Der ugrische zweig scheint jedoch seinen ackerbau lange nicht nennenswert ausgebildet zu haben. Dass dieser erwerbszweig und seine produkte aber nicht sofort ganz in vergessenheit gerieten, beweist ausser den oben angeführten wörtern ung. *köles* 'hirse', dessen entprechung offenbar wog. *kõlås*, *kõ'lås* 'mehl; aus fleisch oder fischen in wasser mit zusatz von mehl gekochter dünner brei' ist.¹

In den finnisch-permischen sprachen finden sich aus dieser zeit wenigstens die folgenden neuen namen für getreide und getreidesorten:

MordE *norov*, M (fo¹ , *noru* 'getreide' | syrj. *nur* 'mehlzusatz zur suppe; *закуска*'.²

Mord. *rož* 'roggen' | tscherKB ³*rža*, U *urža*, M *ruža*, P *ruža* 'roggen' | syrj. *rudžeg*, *rudžeg* 'roggen' | wotj. *šišek*, *šišek*, *džisek*, *džeg* 'roggen'.³

¹ TOIVONEN FUF 17 283, SETÄLÄ Suomen suku I 134.

² WICHMANN FUF 14 96.

³ PAASONEN JSFOu. 23 24 erklärt das tscher. wort für eine entlehnung aus russ. *рожь*. Die mord. und perm. wörter hält er für ein indoiranisches lehnwort, und zwar wären sie aus der zu der betr. wortsippe gehörigen altossetischen entprechung mit *-dž-* (*-/ž-*) hergeflossen, welche durch thrak. *βολζα* vertreten ist, aus dem nach einigen forschern balt.-slav. **rugā-*, **rugī-* (lit. *rugys*, lett. *rudzis*, aruss. *рѣб*, russ. *рожь*), germ. **rugi-* (anorw. *rugr* usw.) entlehnt sind. Eine altossetische quelle nahm Paasonen darum an, weil im ossetischen ein suffix vorliegt, aus dem sich syrj. *-eg* und wotj. *-eg*, *-ek* erklären würden. Es ist jedoch zu beachten, dass das suffix *-eg*, *-ek* in dem syrj.-wotj. worte bodenständig sein kann (s. WICHMANN FUF 14 89), so dass die wörter darum nicht altossetisch zu sein brauchen. Auch thrak. *βολζα* kann kaum auf eine idg. form zurückgehen, für die ein *p a l a t a l e s g* (wie Paasonen sagt) anzusetzen wäre, sondern auf eine solche mit velarem *g* (< *gh*?, vgl. JACOBSON Arier und Ugrofinnen 133), das wohl im altossetischen nicht durch *dž* (*dž*) vertreten gewesen wäre. Die geschichte des thrakischen wortes ist jedoch vorläufig ganz unklar, es kann gut zu der sehr weit verbreiteten

MordE *suro*, M *sură* 'hirse' | syrj. *zör* 'hafer' | wotj. *zir*, *zor* 'roggen-trespe, bromus secalinus'.¹

Fi. *vehnä*, kar. *vehnä* 'weizen' | mordE *viš*, M *viš*, *višü* 'spelt' | tscher. *βištə*, *βi:štə*, *βište* 'spelt' | wotj. *važ*, *važ*, *važ* 'spelt, dinkel'.²

Mord. *tšuž*, *šuž* 'gerste' | tscher. *šož* 'gerste' | syrj. *tšuž*, *tšuž* 'malz' | wotj. *tšužjem* 'malz'.³

Neue in das gebiet der bodenbearbeitung gehörige wörter:

Tscher. *k²ra²lam*, *kuralam* 'pflügen, tief und dicht pflügen' | syrj. *gerinj* 'pflügen', *ger* 'hakenpflug' | wotj. *girinj* 'pflügen', *gerj* 'hakenpflug' (| ostj. *χ²ir*, *χerem* 'graben', *χyriem* 'graben, scharren, rechnen').⁴

wortsippe gehören, die vertreten ist durch ai. *vrihi-*, pers. *birin*⁵, *gurinj*, arm. *brinj*, kurd. *birinj*, oss. *brinj*, bel. *brinj* usw. und die nasallosen afgh. *vrižē*, gr. *θριζα* 'reis', wie z. b. HORN (Grundr. d. neupers. Etym. s. v. *birinj*) meint; über die iranischen wörter vgl. ausserdem MORGENSTIERNE AN etymological vocabulary of pashto 91. Es ist also vorderhand sehr schwer auszumachen, ob das mord.-(tscher.-)perm. wort mit dem von Paasonen angeführten idg. wort etwas zu tun hat. — Das tscher. wort hinwieder kann wegen seines ausl. *a* wohl kein russisches lehnwort sein. Dagegen entspricht es lautlich vollkommen dem mord. und syrj.-wotj. wort; gemeinsame ausgangsform z. b. **re,tšs ~ *rešs*.

¹ Mord. *suro*, *sură* ist als eine entlehnung aus lit. *sóra* 'hirse' betrachtet worden (s. z. b. THOMSEN BFB 219), aber für das lit. wort hat bisher jedenfalls keine befriedigende etymologie aufgestellt werden können (die z. b. bei SCHRADER vorkommende parallele *sóra* : *sėti* 'säen' muss, wie sie auch andere forschler auffassen, als ganz unsicher angesehen werden), weshalb das verhältnis wahrscheinlich das umgekehrte ist: mord. *suro* > lit. *sóra*. Vgl. OJANSUU *Lisiä suom.-baltt. kosk.* 60, wo die sachen jedoch stark abweichend aufgefasst sind. SETÄLÄ *Suomen suku* I 149 verbindet mit den perm. wörtern lp. *sairre* 'siemen, vilja' [= 'samen, getreide'], das lp. »dial.« (Friis) *sairro* 'samen', 'Sæd' bedeuten dürfte. Dies scheint ein ziemlich seltenes wort zu sein, die südlappischen wörterbücher von HALÁSZ und LAGERCRANTZ kennen es nicht.

² Vgl. FUF 19 200 und daselbst angeführte literatur.

³ SETÄLÄ FUF 2 241; WICHMANN FUF 11 239: »Zur bedeutung: das *malz* entsteht aus getreide-, meist *gerste* nkörnern, die künstlich zum *keime* n gebracht sind.«

⁴ WICHMANN FUF 14 83; die in Wotj. chr. 56 angeführte vergleichung der perm. wörter mit fi. *kara*, welches u. a. 'plogás, plogrist (ruodin)' bedeutet'

Fi. *kyntää* usw. 'pflügen' | tscher. *kündžem, kündžem* 'graben, hervorgraben' | (?) syrj. *kenžan* 'pflugschar'.¹

Fi. *kuokka* 'erdhacke', *kuokkia* 'hacken', kar. *kuokka*, weps. *kok* 'erdhacke', *kokta, kokin* 'picka, hacka med näbben' | syrj. (Wied.) *kokalny* 'rupfen, ausraufen; picken, aufpicken, auspicken', *kokan* 'steinhaue, mauerhammer, bicke, erdhacke', (Wichm.) I *kokōni* 'picken, auspicken', *kokan* 'erdhacke' | wotj. *kuk-, kok-*: (Munk.) *kukčal-* 'meisseln, ausmeisseln, aushauen (z. b. einen stein); picken, hacken (mit dem schnabel)', *kukčo* 'haue, hacke', (Wichm.) *kokčsal-, kuktšal-* 'hacken (mit der erdhacke)', *kuktšj-* 'auspicken, ausstechen', *kokčsan, kuktšan* 'erdhacke'.²

In das gebiet des dreschens und reinigens des getreides gehören:

Fi. *riihi* 'dörrhaus des getreides, dreschhaus', kar. *riihi* 'dörrhaus des getreides; waldhütte (metsäsauna)', ol. *riihi* 'dörrhaus', weps. *rih* 'ria', wot. *rihi* 'pörte', est. *rei* (g. *reie*), *rehi, rehe, rihi* usw. 'dresch- und darrscheune, »riege«, liv. *rī* 'riege, scheune zum darren und dreschen des getreides' | syrj. *rinjš, rymyš* 'darrscheune, riege' | wotj. *šinir, šenir, inšir* usw. 'dreschtemme'.³

Fi. *vartta, varsta* 'slaga', *riihivartta* 'tröskslaga', est. *vart* 'dresch-

ist hier weggelassen (SETÄLÄ erwähnt sie jedoch Suomen suku I 150). Wahrscheinlich ist fi. *kara* in dieser bedeutung dasselbe wort wie *kara* 'ten, dubb (i lās); pinne, dymling, spántningstapp, sinka, regel (loira), axel (t. ex. i en skottspole); hård l. torkad qvist' usw., oder aber < ? germ. **skara(n)*: ags. *sear*, engl. *share*, mnd. *schare* f., *schar* n., ahd. *scar, scaro* m., *scara* f., mhd., d. *schar* 'pflugschar'.

¹ WICHMANN FUF 16 192. Das inl. *-nž-* im syrjänischen ist befremdend, man erwartete *ž* od. *dž*, wenn man nach dem hinweis des fi. und tscher. von **-nčš-* ausgeht. Wichmann nimmt deshalb auch urspr. **-mčš-* an; auch **-nčš-* könnte in betracht kommen, wobei **-nčš-* > *dž* im syrjänischen ein älterer wandel als **-nčš-* od. **-nčš-* > *nž* wäre.

² Vgl. WICHMANN Wotj. chr. 72, ÄIMÄ Astev. 244. — Aus lautlichen gründen verbietet es sich, entlehnung von *kuokka* aus got. *hōha* 'pflug' (SETÄLÄ JSFOu. 23 I 36) anzunehmen, und die fi.-perm. verbindung kann nicht ausser betracht gelassen werden, da sowohl im lautlichen als bezüglich der bedeutung völlige übereinstimmung herrscht.

³ WICHMANN Suomen Museo 1895 91, 1898 52.

flegel' | syrj. *vartny* 'schlagen, stampfen, dreschen', *vartan* 'schlägel, klopper, dreschflegel'.¹

Fi. *pohtaa, pohtia* 'wannen, werfeln, schütteln', *pohdin* 'getreideschwinge' | mordE *pon^džavtoms*, M *poⁿd^džaftōms* 'werfeln, schwingen (korn)' | syrj. *pož* 'sieb, garnitz' | wotj. *puž, pūž* 'sieb, reuter'.²

Namen aus getreide zubereiteter speisen:

Fi. *mämmi* 'puls l. panis azymus ex secali macerato tosto et in farinam molito', est. *mämm, memm* 'flaches brot mit einem überzug von malzmehl; brötchen, semmel' | lpN *mæðmos* 'widerlich süß, vom brot, welches nicht durchgebacken ist', *meæmmå, meælmå, meæð(b)må* 'nicht genug gebacken (vom brot)' | wotj. (Munk.) *mīrīm, mēlēm* 'art pfannenkuchen aus hafermehl, oben mit butter od. grützenbrei bestrichen', (Wichm.) *mīl?m, bīl?m* 'pfannkuchen, fladen'.³

Fi. *huttu* 'gröt, mjölgröt, mjölvälling', kar. *huttu* 'mehlbrei' (?) | syrj. *šyd* 'suppe, kohlsuppe', *šydös* 'grütze', id-š. 'graupen' | wotj. *šjd* 'suppe; mahl, gastmahl'.⁴

Finnisch-wolgasche zeit.

Als sich am ende der finnisch-permischen zeit, wie vermutet, um 1000 v. Chr., die permier allmählich von den vorfahren der ostseefinnen, mordwinen und tscheremissen trennten, setzte sich die kulturentwicklung in beiden zweigen weiter fort. In den permischen sprachen haben wir z. b. das wort syrj. *id*, wotj. *jidī, d'ēdē* 'gerste', zu dem wenigstens bisher keine entsprechung aus den anderen sprachen nachgewiesen ist. Und syrj. *ameś, amōdž* usw., wotj. *amež, amēž* 'pflugschar' ist wahrscheinlich aus einer iranischen sprachform gekommen, vgl. npers. *āmāj* 'pflugsterz', arm. *mač*.⁵

Auch auf finnisch-wolgascher seite treten neue gemeinsame ackerbauwörter auf:

¹ SETÄLÄ JSFOu. 17 4 15.

² Vgl. FUF 19 112 und daselbst zitierte literatur.

³ SETÄLÄ FUF 13 312-4, TOIVONEN FUF 16 215-6.

⁴ Vgl. WICHMANN Wotj. chr. 107, FUF 14 106.

⁵ WICHMANN JSFOu. 17 4 32 fussn. 2.

EstS *kesv* (g. *kesvā*), *kešev*, *kesv*, *kešsèv*, *keživ*, *kesù* usw. 'gerste' (s. SAARESTE Leksik. vahek. 36—7) | (?) mord. *ksnav*, *snav* 'erbse'.¹

Fi. *suurimot* 'graupen, griess', *suurus* 'frühstück; mehlbrühe zur suppe' usw. | mordE *šuro*, M *šorā* 'korn, getreide' | tscherU *šū·rā*, M *šū·rā* 'suppe', KB *š·rāš*, U *šūrā·š* 'griess, graupe; grütze, brei'.²

Fi. *lemetti* 'säd och agnar tillsammans (ovannadt efter tröskning); bröd af säd med agnar; stampbröd' | mordE *nébińca* 'häckerling, häcksel', M *ńemńcā*, *ńevńcā* 'acheln'.³

Fi. *olki* 'strohalm, stroh' | mordE *olgo* 'strohalm'.⁴

Fi. *hara* 'rastrum l. occa ex ramis abietis, qua agri silvestres occantur', *harava* 'harke', wot. *aro* 'räfsa' | tscherM *šor*: *šor-šonno* 'rechen, harke'.⁵

Wot. *kokka* 'haken; erdhacke' | tscherP *kopka* 'pflug', B *kol'mq-kopka* 'blatt der schaufel' (*kol'mq* 'schaufel'), *jol-kopka* 'fussblatt' (*jol* 'fuss').⁶

Fi. *huhmar* usw. 'grosser hölzerner mörser', kar. *huuhmar*, *huumar*

¹ In dem mord. wort ist der erste vokal geschwunden: *ksnav*, *snav* < *k-snav (PAASONEN ML 53); est. *š* usw. kann auf *sn zurückgehen, das im urfinnischen zu *ss* geworden ist. Zu den bedeutungen vgl. z. b. anorw. usw. *korn* bes. 'gerste' ~ lit. *žirnis* 'erbse'. OJANSUU Lisiä suom.-baltt. kosk. 16-7 erklärt estS *kešv* als eine entlehnung aus lett. *ciezva* 'hartes gras', *ciesas* 'quecken', dessen *cie-* < balt. *kei* od. *ken*. Doch sei bemerkt, dass dieses lettische wort keine sichere etymologie hat, wie man z. b. aus einem von Ojansuu zitierten brief prof. ENDZELINS sieht, und die entlehnung kann wieder nach der anderen seite stattgefunden haben.

² Vgl. z. b. PAASONEN s-laute 64-5. Tscher. *š·rāš* erscheint auch als zweite komponente in der zusammensetzung *βiš·rāš* 'hirse', das SETÄLÄ Suomen suku I 152 mit fi. *ohra* verbindet; *βiš·rāš* < *βir* + *š·rāš*, worin *βir* = 'hirse' < tschuw. *vir*. — Über fi. *ohra* vgl. noch PAASONEN JSFOu. 34 3 3 ff., OJANSUU Lisiä suom.-baltt. kosk. 27-8.

³ PAASONEN Kiel. lis. 19.

⁴ PAASONEN Kiel. lis. 21.

⁵ Vgl. z. b. SETÄLÄ Bibl. verz. 21.

⁶ PAASONEN Vir. 1907 5; urspr. bedeutung des wortes 'haken', vgl. fi. *kokka* 'fiskkrok', *kokki* 'större fiskkrok', ostj. *χāχᶇp* 'hölzerne hechtangel' (FUF 15 76).

usw. id. | mordE *tšovar*, M *šovar* 'stampftrog, hölzerner mörser' | tscherKB *šù'er*, U *šuar* 'hölzerner mörser'.¹

Fi. *petkel*, -*li* 'scharfes stampfeisen; stößel', kar. *petel* 'stößel, stampfeisen' usw. | mordE *petkel'*, M *petkəl'* 'mörserkeule; achse' (< iran., vgl. sariq. *petgāl*).²

Fi. *jauhaa* 'mahlen' usw. | mord. *jažams* 'mahlen; zermalmen' | tscherKB *ja'ngəžəm*, U *jəŋəžəm* 'kauen, wiederkauen; mahlen'.³

Fi. *seuhtoa* 'skaka, omröra' usw. | mordE *svtēme*, M *suftəm* 'sieb' | tscherKB *ša'ktam*, U *šokta'm* 'sieben'.⁴

Fi. *lokka* 'säll med trädbotten' | lpEnont. (*vuosta*-)*loškki* 'eine aus birkenholz rund gebogene, siebförmige käseform mit hölzernem boden' (< fi. ?) | mord. *lok*: E *lokš'tēme*, M *lokštəin* 'feines sieb, haarsieb'.⁵

Fi. *kyrsä* 'bröd, kaka, bulla', ol. *kürzü* 'pfannkuchen', weps. *kürz* 'hernejahust kook (pliin)' | mord. *kši*, *kše* 'brot'.⁶

Eine erwähnung verdienen wohl schliesslich folgende dem mordwinischen und tscheremissischen gemeinsamen wörter:

MordE *pušto* 'zerstampfter hafer', M *pušta* 'eine art brei (толокно)' | tscherKB, U *pu-štə* 'brei aus gekochten und dann gedörrten (gersten-, roggen- od. weizen-)graupen (KB), brei aus gedörrtem hafermehl (U)'.⁷

MordE *patšalkše* 'pfannkuchen', M *patša* 'dünner pfannkuchen' (E *patšalgo*, M *patškalgä* 'bratpfanne') | tscherU *pù·tšəməš*, M *pù·tšə-mu-š* 'grützbrei'.⁸

¹ Vgl. z. b. SETÄLÄ JSFOU. 17 4 16.

² Vgl. z. b. PAASONEN Kiel. lis. 24.

³ Vgl. z. b. SETÄLÄ JSFOU. 17 4 14.

⁴ Siehe z. b. PAASONEN Mord. chr. 132, WICHMANN Tscher. texte 91.

⁵ PAASONEN Kiel. lis. 20, Mord. chr. 90, ITKONEN Sanav. nr. 588.

⁶ Vgl. z. b. PAASONEN Kiel. lis. 17-8; mord. *kši* < *kšsi < *kärzə.

⁷ WICHMANN Tscher. texte 86 verbindet mit dem tscher. worte fi. *paahtaa* 'braten, dörren'. Die zusammenstellung ist richtig, falls das obenerwähnte mord. *pušto*, *pušta* zu mordE *puštoms*, M *puštəms* 'rösten, braten (am feuer)' gehört, das eine sichere entsprechung von fi. *paahtaa* ist, s. PAASONEN Kiel. lis. 22.

⁸ Tscher. *-məš*, *-muš* ist wahrscheinlich ein ableitungselement. Zu den bedeutungen vgl. oben ung. *kenyér* 'brot' ~ wotj. *keŋir* 'graupen, grütze'.

MordE *videms*, M *vidəms* 'säen' | tscherKB *ü-dem*, U *βüde-m* 'säen'.

Zuletzt ein finnisch-lappisches wort:

Fi. **koksa-ri** 'treuddig gräfte (pirunkoura)', lüd. *kokš* 'ästereicher baumstamm zum aufhängen der netze', weps. *kokš* 'hacke', *kokšib* 'aufhacken' (? est. **koks** 'bootshaken') | IpI *küähčšq* 'karst (piikikuokka)'.¹

Aus den angeführten etymologien geht hervor, dass die vorfahren der finnisch-ugrischen völker schon in ihrer gemeinsamen urheimat ackerbau trieben, obwohl begreiflicherweise in recht primitiver form. Schon damals kannten sie irgendeine getreideart, möglicherweise den weizen, und verstanden dieselbe zu griess und mehl zu zerkleinern, woraus sie eine art brei oder brot zubereiteten. Von sehr grosser bedeutung war dieser erwerbszweig natürlich nicht, die haupterwerbszweige waren selbstverständlich damals und auch noch für weitere jahrtausende jagd und fischfang, aber kaum hat es sich dabei auch nur um ein von den indogermanischen nachbarn erlerntes ganz unbedeutendes experimentieren gehandelt, da ja die bodenständige nomenklatur bereits damals mindestens ebenso reichhaltig und wichtig ist wie die von den nachbarn erhaltene.

Später, während der sog. finnisch-permischen zeit sehen wir den ackerbau sich beträchtlich entwickeln: man versteht den boden mit der hacke zu bearbeiten und zu pflügen, es sind mehrere getreidesorten, wenigstens der rogggen, der weizen, der spelt und die gerste, bekannt, das getreide wird in einer besonderen darrscheune mit dem dreschflegel gedroschen und es wird durch worfeln oder sieben gereinigt.

In der folgenden periode, der finnisch-wolgaschen zeit lernt man neue ackergeräte und immer neue getreidesorten kennen, das getreide wird im mörser mit einem stössel zerstampft oder mit der handmühle zerkleinert, es werden neue methoden zur reinigung des mehls von den grannen und der spreu erfunden, und man versteht brote herzustellen und zu rösten. — In den sprachen der am ende

¹ Siehe Festschrift til Rektor J. Qvigstad 302.

der vorhergehenden periode abgewanderten permier finden sich ebenfalls diesen eigentümliche namen für getreide u. a., desgleichen haben speziell das mordwinische und tscheremissische einige wörter in der ackerbauterminologie gemeinsam. Dazu sei bemerkt, dass es in verschiedenen finnisch-ugrischen sprachen noch mehrere namen z. b. von getreidesorten gibt (fi. *nisu* 'weizen', mord. *lukše* 'buchweizen', *piinehe* 'hafer', wotj. *šabež* 'weizen' u. a.), deren ursprung bisher nicht aufgeklärt ist, die aber kaum alle ohne weiteres als lehnwörter betrachtet werden können.

Als daher z. b. die ostseefinnen nach ihren wanderungen nach westen mit den balten, germanen und slaven in berührung kamen, war ihre kultur durchaus keine blosse jäger- und fischerkultur mehr, und unter keinen umständen passt auf sie die bekannte schilderung des Tacitus von den fenni.¹ Die tatsache, dass sie aus den sprachen dieser nachbarn auch in das gebiet des ackerbaus gehörende wörter aufgenommen haben, bedeutet nicht, dass sie diesen erwerbszweig erst damals erlernt hätten; haben sie doch ausserdem auch ihrerseits wörter dargeliehen, z. b. die obenerwähnten lit. *sóra* und lett. *ciezva* (?) oder schwed. *ria*, aschwed. *kaske(land)*. Natürlich kann der umstand, dass z. b. fi. *herne* 'erbse', *kaura* 'hafer', *humala* 'hopfen', aus den sprachen der nachbarn geschöpft sind, darauf hinweisen, dass man mit den so benannten kulturpflanzen durch ihre vermittlung bekannt geworden ist, aber z. b. die aufnahme des fi. wortes *ruis* 'roggen' aus der sprache der balten oder germanen beweist durchaus nicht mit sicherheit, dass man erst damals angefangen hätte, die getreidesorte dieses namens anzubauen; oben wurde ja nämlich hervorgehoben, dass es im mordwinischen, tscheremissischen und den permischen sprachen einen gemeinsamen namen des roggens gibt, der nicht spät aus der von Paasonen angegebenen iranischen quelle geflossen sein kann. Zu der entlehnung des wortes *ruis* brauchte kein zwingenderer grund vorhanden zu sein als z. b. zu der übernahme der wörter *hammas* 'zahn', *kaula* 'hals', *napa* 'navel', *reisi* 'oberschenkel', *äiti* 'mutter', *nepaa* 'geschwisterkind', *sisar* 'schwester' aus der

¹ Über die zuverlässigkeit des taciteischen berichts siehe ausserdem FLINCK Aika 1921 238 ff.

sprache der nachbarn. Solche lehnwörter andererseits wie *aura* 'pflug', *äes* 'egge' zeigen offenbar nur, dass die so benannten ackergeräte der nachbarn von anderer art, vielleicht auch technisch höher entwickelt als die eigenen entsprechenden werkzeuge waren.

Dasselbe dürfte von den ackerbauwörtern gelten, die auch die meisten anderen finnisch-ugrischen völkern von ihren nachbarn erhalten haben. Nur die kultur solcher völker wie der wogulen und ostjaken, vielleicht auch der lappen — falls diese völker ihrer rasse nach überhaupt finnougrier sind — hat sich deutlich unter ungünstigen verhältnissen rückgebildet und ist auch deshalb später durch die nachbarvölker beeinflusst worden. Dass wir im ungarischen so wenig von bodenständiger ackerbauterminologie (*kenyér*, *köles*) antreffen, ist jedoch bemerkenswert. Offenbar haben die magyaren lange als hauptgewerbe weiterhin fischfang und jagd, die letztere vielleicht sogar zu pferd (die benennungen des pferdes und des sattels sind ja im ungarischen alt) getrieben, und erst nachdem sie nachbarn der türkischen bolgaren geworden waren, übernahmen sie von diesen zu ihrem alten hirsenbau einen vielseitigeren, mehrere getreidesorten und entwickeltere ackergeräte anwendenden ackerbau. Darauf deutet die aus der sprache der alten bolgaren in das ungarische übergegangene ackerbauterminologie.

Eräs suomen monikon genetiivin muodostus.

Kirjoittanut

T. E. UOTILA.

Suomen murteissa esiintyy verrattain harvoin monikon genetiivin vokaalinjälkeinen *-ten* päätte. OJANSUU on esittänyt joitakin jäännöksiä tyypistä *veten, hiten* (Vir. 1914 ss. 119—121) ja HAKULINEN lisää näihin (Vir. 1926 ss. 80—81). Nämä muodot ovat äänne-
laillisia samoin kuin viron *vetē* (ɔ: *veļtē*), *kāte* (ɔ: *kāļtē*) ja kuuluvat samaan yhteyteen kuin *orten, parten* pl. genetiivit, joissa *-ten* päätte on konsonantin jäljessä. Kehitys on *veten* < *veļten, *orten* < *oriten.

Rauman murrealueen eteläosassa OJANSUU mainitsee esiintyvän seuraavanlaisia muotoja: *poikkateŋ kelk*, *talompoŋate*, *silmäteŋ kans*, *loukkete*, *saerate* 'sairasten', *sāppate*, *lākkete*, *vākkete*, *oultote*, *sutteteŋ keskel* 'sutten keskellä' (Lounaismurt. äännehist. II s. 50). Samanlaisia esimerkkejä on tältä murrealueelta jo aiemmin esittänyt HAHNSSON (Suomi II, 7 ss. 294, 300 y.m. samassa tutkimuksessa). Nämä muodot ovat yleistyksen tuloksia, niinkuin OJANSUU sanoo (m.p.).

Erillään edellä mainituista on kaakkoishämäläinen pl. genetiivin muodostus, jossa niinkään *-ten* päätte on vokaalin jäljessä. Kirjallisuudessa ei siitä paljoa ole mainittu. RAPOLA on huomauttanut tyypeistä *poŋkaiŋten* (Kantasuom. pääpainott. tav. *i*-lopp. dift. ss. 15, 26) ja *puŋasiten* (m.t.ss. 199, 402), jotka tunnetaan Asikkalasta ja Koskelta, ja on maininnut ne kontaminatsioonimuodostuksiksi.

Seuraavassa on tästä murreominaisuudesta muutamia lisätietoja. (Lyhyiden vuoksi mainitaan vain tyyppejä.)

Tyyppi *maiŋten, häiten*, jossa *-ten* on pääpainollisen tavun jäljessä, esiintyy tietojeni mukaan seuraavasti: Asikkala, Koski,

Savitaipale (?) (kansankielen sanakokoelmat, Koski myös WESTERLUNDIN muk., Vir. I v. 1883 s. 201), Lammi, Luopioinen (omat muistiinpanot), Orimattila (ILMARI KAITILA, Äänneop. tutk. Orimattilan murteesta, käsik., s. 55), Heinola (A. E. LINDFORS, Tutk. Heinolan murteesta, Väh. kirjelmiä XVI s. 19), Tuulos (J. K. TYRNI, Äänneop. tutk. Tuuloksen murteesta, käsik., s. 78), Kuhmoinen, Jämsä (T. E. KARSTEN, Tutkimuskoe Kuhmoisten ja Jämsän pit. kielimurt., käsik., s. 52).

Sivupainollisen tavun jälkeisiä tapauksia mainitsen ensiksi yksivartaloisista nomineista. Tyyppiä *harakoitten, kūsistoitten* tavaan Asikkalassa, Koskella (sanak.), Lammilla, Luopioisissa (om. mp.), Kuhmoisissa, Jämsässä (KARSTEN, s. 55), Tuuloksessa (TYRNI, m.p.). Tyyppi *ahkeraitten* on tunnettu Koskelta, Asikkalasta (sanak.) ja Lammilta (es. harv.; om. mp.). Koskella ja Asikkalassa esiintyy myös tyyppi *ahkeriiten, ahlīstāiiten* (sanak.); samoin Iitissä ja Jaalassa: *hūtaīiten* (HAKULINEN, Vir. 1926 s. 80).

Painottoman tavun jäljessä yksivartaloisissa nomineissa *-ten* pääte esiintyy Koskella, Asikkalassa (sanak.), Lammilla (hyvin harv.; om. mp.): *poikkaīiten, poikīiten, pappīiten, kukkoīiten*; Heinolassa (RAPOLA, s. 126): *saunoīiten*.

Seuraavat sitten kaksivartaloiset nominit; ensiksi sivupainollisen tavun jälkeisiä tapauksia. Koskella ja Asikkalassa: *ahveniiten, sammaliiten, punasiiten* (sanak.); samoin Iitissä ja Jaalassa (HAKULINEN, m. p.): *seipāhiiten, keihāimīiten*. Koskella, Asikkalassa (sanak.), Lammilla ja Luopioisissa (om. mp.): *asukkaīiten, kappaleīiten*.

Painottoman tavun jäljessä (kaksivart. nom.): *loimīiten, sūrīiten, lapsīiten* tyypit Koskella ja Asikkalassa (sanak.); *kirveīiten, esteīiten* tyypit Koskella, Asikkalassa (sanak.; Koski myös WESTERLUNDIN muk., m.p.), Lammilla, Luopioisissa (om. mp.), Tuuloksessa (TYRNI, m.p.), Kuhmoisissa, Jämsässä (KARSTEN, s. 59).

Muodot keskittyvät siis kaakkois-Hämeeseen, ja tältä alueelta voisi epäilemättä saada lisääkin aineistoa. Varsinaisen kaakkoishämäläisen murrealueen ulkopuoleltakin, lähiseuduilta kyllä, tunnetaan puheena oleva genetiivityyppi, nim. Tuuloksesta, Luopioisista, Kuhmoisista ja Jämsästä. Mutta luulen, että nämä seudut ovat

saaneet sen lainana Lammilta ja Asikkalasta päin. Tämän käsityksen tueksi voin mainita, että Tuuloksessa ja Luopioisissa samoista sanatyypeistä tavataan toisenkinlaisia muotoja, jotka lisäksi ovat yleisempiä kuin *-ten-* loppuiset; myös Kuhmoisista ja Jämsästä tunnetaan toisenlaisia muotoja. Esim. *maïtten*: Tuulos (TYRNI, m.p.), Luopioinen (om. mp.); *päiïen*: Kuhmoinen, Jämsä (KARSTEN, s. 52). Edelleen Tuuloksessa (TYRNI, m.p.) *harakoiïtten*, *harakkaïñ*, *hampaïtten*, *rukïtten*, Kuhmoisissa ja Jämsässä *harakoiïen*, *perheïïen* (KARSTEN, ss. 55, 59). — Mikäli Savitaipaleella *-ten* päätettä lainkaan esiintyy, on se sielläkin epäilemättä kaakkoishämäläistä lainaa.

Miten on sitten genetiivimuodostuksemme selitettävä? RAPOLAN käsitykseen, että *poïkaiïten* ja *punasïten* muodot ovat kontaminationsimuodostuksia, yhdyn ja pidän kaikkia muitakin tyyppejä epä-äännelaillisina. Huomattava on, että kaakkois-Hämeessä esiintyy varsin yleisesti myös toisenlaisia pl. genetiivin muotoja, jotka ovat odotuksenmukaisia, joko ne sitten alkuaan ovat äännelaillisia tai eivät. Näitä on sellaisia, joissa δ :n jatkajana on *l* tai *r*, sellaisia, joissa δ :n sijalla on kato, ja sellaisia, joissa *-ten* päätte on konsonantin jäljessä. Tarkoitukseemme riittänee, kun esitämme vain tärkeimpien sanatyyppien pl. genetiivit.

Ensinnä $\delta > l$ resp. *r*. Tyyppi *maïlen*, *häïlen*: Koski, Hollola, Elimäki (sanak.; Elimäki myös F. A. HÄSTESKON muk., Äänneop. tutk. Elimäen murteesta, käsik., s. 49), Sippula (K. V. RYTKÖNEN, Konsonanttiseikoista Sippulan murteessa, käsik., s. 30), Heinola (LINDFORS, s. 21); *harakoiïlen*, *küsistoïlen*: Elimäki, Hollola, Koski (sanak.), Sippula (RYTKÖNEN, m.p.); *asukkaiïlen*, *kirveïlen*: Hollola, Koski (sanak.). Tyyppi *maïren*, *häïren*: Orimattila (KAITILA, s. 55), Kymi (sanak.), Haapasaari (JALMARI KEKKONEN, Äänneop. tutk. Haapasaaren murteesta, käsik., s. 23); *harakoiïren*, *küsistoïren*: Askula, Kymi (sanak.); *asukkaïren*: Askula (sanak.); *kirveïren*: Askula (sanak.), Orimattila (KAITILA, m.p.). (Kuten jo on tullut mainituksi, tämä edustus on odotuksenmukainen, δ :n jatkajanaan esiintyy kaakkois-Hämeessä toisilla seuduilla *l*, toisilla *r*. Huomauttaa tuskin tarvitsee, että **maïden* y.m. eivät alunperin ole äännelaillisia, vaan päätte on ollut ennen liittyneenä yks. varta-

loon, siis esim. *māðen, vrt. AGRICOLAN *maadhen*, *lwdhen*; ks. OJANSUU, Mikael Agricolan kielestä s. 53 aliviitta.)

Seuraa sitten tapauksia, joissa *ð*:n sijalla on kato (tämä on alk. äännelaill. vain painottoman tavun jäljessä, ks. SETÄLÄ, ÄH ss. 74—75). Ensiksi sellaisia, joissa päätte liittyy pl. vartaloon.

Painottoman tavun jälkeisiä tapauksia. Tyyppi *kalojen*: Lammi (om. mp.), Koski, Asikkala, Hollola, Askula, Kymi (sanak.), Heinola (LINDFORS, s. 20), Elimäki (HÄSTESKO, s. 53), Sippula (RYTKÖNEN, s. 30); *poikien*: Lammi (om. mp.), Hollola, Koski, Asikkala, Askula, Elimäki, Kymi (sanak.), Sippula (RYTKÖNEN, s. 30), Heinola (LINDFORS, s. 18). Kaksivartaloisista esiintyy *loimien*, *hūlien*, *sūrien*, *lapsien* tyyppejä ainakin seuraavasti: Askula, Elimäki, Hollola, Koski (sanak.), Lammi (om. mp.).

Sivupainollisen tavun jälkeisiä tapauksia. Tyyppi *harakkojen*: Askula, Hollola, Koski, Kymi (sanak.), Lammi (om. mp.); *ahkerien*: Asikkala, Hollola, Askula, Elimäki (sanak.; Elimäki myös HÄSTESKON muk., s. 53), Sippula (RYTKÖNEN, s. 30). Kaksivartaloisia: tyyppi *ahvenien*: Askula, Elimäki, Hollola, Koski (sanak.), Lammi (om. mp.); *sammalien*: sam. seud.; *punasien*: Askula, Elimäki, Hollola, Koski (sanak.), Lammi (om. mp.), Heinola (LINDFORS, s. 21); *lampahien*: Elimäki, Kymi (sanak.; Elimäki myös HÄSTESKON muk., s. 53), Sippula (RYTKÖNEN, s. 30), Haapasaari (KEKKONEN, s. 23).

* Pl. 2. genetiivi, jossa päätte on sg. vartalon jäljessä, ei ole alueellamme tavallinen. Tyyppi *poikain* tunnetaan Lammilla (om. mp.), Asikkalassa, Koskella ja Hollolassa (sanak.); *ahkerain* niinkään samoilla seuduilla, siis alueen länsiosissa.

Vielä on mainittava pl. 2. genetiivi, jossa *-ten* päätte on konsonantin jäljessä (toisten konson. jälj. äännelaillisesti, toisten jälj. analogisesti, ks. esim. OJANSUU, Vir. 1914 ss. 119—121). Tyyppi *lasten*: Hollola, Koski (sanak.), Lammi (om. mp.), Heinola (LINDFORS, s. 19), Sippula (harv.) (RYTKÖNEN, s. 30); *kirvesten*, *punasten*: Heinola (m.p.), Hollola, Koski, Asikkala (sanak.); Lammi (om. mp.) Valkeala: *puolnoja(i)sten* (RAPOLA, s. 199); *sūrten*: Koski (sanak.), Lammi (om. mp.); *sisarten*: Koski (sanak.), Lammi (om. mp.), Orimattila (KAITILA, s. 55).

Kuten edellä esitetyistä esimerkeistäkin voinee havaita, kaakkois-Häme kuuluu suurimmaksi osaksi pl. 1. genetiivin, kaakkois-suomalaisen tyyppin, puolelle, vaikka myös länsisuomalais-hämäläinen 2. genetiivi esiintyy (vrt. myös RAPOLA, ss. 199—200). Juuri tämä seikka, että pl. 1. ja 2. genetiivi ovat tällä alueella kohdanneet toisensa, selittää sellaisten pl. genetiivien synnyn, joissa *-ten* pääte on vokaalin jäljessä. Lukuisten konsonanttivartaloisten nominien *-ten* pääte sekä kontaminoitui kadon kanssa että tunkeutui *-den* päätteeseen tai sen jatkajan tilalle (tässä yhteydessä ei ole tarpeen ratkaista, oliko silloin $\delta > l$ resp. r vai ei). Sekaannus on luonnollisesti tapahtunut ensin kaksivartaloisissa sanoissa. Siis esim. *kirveiten* = **kirveiden* (< **kirvehiden*) + *kirvesten*, *seipähiten* = *seipähien* + *seivästen*, *sisariten* = *sisarien* + *sisarten*, *punasiten* = *punasien* + *punasten*, *lapsiten* = *lapsien* + *lasten*, *süriten* = *sürien* + *sürten*. Kontaminoitumista jatkui edelleen yksivartaloisissa nomineissa: *poikiten* = *poikien* + *-ten*, *saunoiten* = *saunojen* + *-ten*, *poikaiten* = *poikain* + *-ten*, *ahkeriten* = *ahkerien* + *-ten*, *ahkeraiten* = *ahkerain* + *-ten*. J.n.e. Erikseen ovat huomattavat *maiden*, *harakoiten*, *küsistoiten* tyyppit, sillä ne eivät ole kontaminatsioonimuodostuksia (esim. *küsistoien* tyyppiä ei näillä seuduilla tunneta eikä liene ennenkään ollut), vaan *-ten* pääte on niihin tullut analogisesti *-den* päätteeseen tai sen jatkajan tilalle. Arvelen, että *kirveiten* tyyppi on ollut välittäjänä. Kun kerran oli tullut *kirveiten* pro **kirveiden*, niin tuli myös *harakoiten* pro **harakoiden*, *küsistoiten* pro **küsistoiden*, *maiden* pro **maiden*. Tätä ajatusta luullakseni tukee se seikka, että *kirveiten* tyyppin ja näiden viimeksi mainittujen tyyppien leviämisaalue lienee suureksi osaksi sama.

Saattaa olla paikallaan mainita, että vanhasta kirjasuomesta tunnetaan pl. genetiivejä, jotka muistuttavat käsittelemämme kaakkoishämäläisiä muotoja. OJANSUU mainitsee AGRICOLalta (Mikael Agricolan kielestä s. 52) muotoja: *coolluten*, *ienyten*, *emberiten*, *Pacanoiten*, *Kyneliten* etc., joihin hänen käsityksensä mukaan *-ten* pääte on yleistynyt konsonanttivartaloisista sanoista, sekä seuraavanlaisia muotoja: *Pacanaiten*, *Apoftoleiten*, *Palueliaiten*, joita hän pitää kontaminatsioonimuotoina: $\delta:n$ kato + *-ten*. Kun Agricolan synnyinseudun suomenkieli kuulune juri kaakkois-

hämäläisen murreryhmään, niin saattaisi olla houkuttelevaa käsit-
tää nämä muodot tätä näkökantaa silmällä pitäen. Mutta eiköhän
t ole luettava geminaataksi? Ojansuu mainitsee Agricolalta myös
seuraavanlaisia muotoja, joissa on *tt*: domaritten, Pacanoitten,
kynelitten; Apoftoleitten, palueliaijttes (m. p.).

Etymologia lisiä.

Kirjoittanut

F. ÄIMÄ.

1. Lp. guoksa.

Sangen laaja-alainen kalamaidin nimitys on lapin kielessä Ko.¹ (Nrt.) *küöps^a* 'niska', (Köngäs) *küör^s* id., I *küöps^a* 'niskapari', pl. *kuopsah* 'niska', N **guoksa** 'lactes piscis', 'Mælke i Fisk', R LIND. **kuopsa** 'piscis lactaria pulpa', 'mjölke hos fiskarne', L *kuöpsa* 'milch eines fisches' («so wird auch das fett an irgendeiner stelle im bären, renntiere und pferde genannt»). Sen tarkka äänteellinen vastine voisi olla virP *koṕs* pl. *kopsùd* t. *kopsòd*, *koṕso* g. *koṕso*, E *koṕs* pl. *kopsù* t. *kopsu²* 'Lunge' (SAARESTE, Leksik. vahekordadest eesti murretes I, s. 94). Viron sanan on taas PAASONEN, Beitr. § 167 yhdistänyt vogKL *†khgṕsei* 'Fischblase', P *†χgṕsi*, K *†khgṕsi* 'Lunge' sanoihin ja sen lisäksi suomen sanaan ***kopsu** 'Fischblase', joka varmaankin on erehdysmuoto pro sanakirjoissa tavattava **kupsu** 'vesica piscium natatoria', 'Fischblase' (RENV.), 'fiskblåsa' (LÖNNR.); vrt. TOIVONEN, Vir. 1927, s. 50.² RENVALL merkitsee

¹ Koltanlapin muodot tri ITKOSEN suosiollisen tiedonannon mukaan.

² **kopsu** merkitsee LÖNNRORILLA 'grötsofvel af grädda och salt', Lisäv.: 'mörja', 'fradga', 'manlig säd (vulg.)'. Kansanmurteissa esiintyy — Sanakirjasäätiön kokoelmien mukaan — muitakin merkityksiä, esim. 'pienenl. laiha, keho hevonon' (Kurikka), 'huono, vanha hevonen, koni' (Veteli), 'löyhähtänyt' (Kuusamo). Nähtävästi on etymologisesti katsoen eroitettava useampia **kopsu** sanoja, joista osa varmaankin on deskriptiivistä alkuperää; niiden historia jää vielä odottamaan selvittelyään. Huomautan kuitenkin sitä mahdollisuutta, että **kopsu** merkityksessä 'semen virile' olisi lappalainen lainasana. Kysymyksen ratkaisemiseksi olisi tärkeä tietää, millä tienoin tuo merkitys esiintyy; Sanakirjasäätiön koelmat eivät toistaiseksi näytä antavan siitä mitään osviittaa.

kupsu sanan savon murteessa ja Kajaanin tienoilla käytettäväksi. Vanhin tunnettu muistiinpano on SALOMON KREANDERIN: *Kupfu, fiſkblåfa, fom gör balance åt fiſkarna.* Pald. (A. V. KOSKIMIES, Lisäyksiä Jusleniuksen Sana-Lugun Coetukseen). Sanakirjasäätiön kokoelmissa olen löytänyt tämän sanan 'kalan uimarakon' merkityksessä Etelä-Savosta (Suomenniemieltä) sekä Peräpohjanmaalta (Hailuodosta, Haukiputailla, Pudasjärveltä, Kuusamon Posiosta ja Rovaniemieltä) muistiinpanotuna; sitäpaitsi se tavataan Kuhmoniemen sanastossa merkityksessä 'särjen uimarakko'.

Suomen ja lapin sanan merkitysten erilaisuuteen nähden ('uimarakko' ~ 'maiti') huomattakoon, että samantapaista ja runsaampaakin merkityksen vaihtelua esiintyy **maukku** ja **moukku** sanoilla murteittain suomessa; sen ohella tavataan melkoista vaihtelua uimarakon ja maidin nimityksissäkin. Sanakirjasäätiön kokoelmista tekemieni poimintojen mukaan tavataan **maukku** 1) merkityksessä 'uimarakko' Tyrväällä (sen rinnalla **moukku**), Hattulassa (~ **kuula**), Vanajassa (~ **rakko**), Joutsassa, Lemillä, Virtasalmella, Karttulassa, Riistavedellä (~ **maakku**), Jaakkimassa, Kontiolahdella; 2) merkityksessä 'maiti' Pyhäjärvellä (Viip. I.), Suistamalla, Rovaniemellä (toisinaan, esim. **ahvenen, mateen maukku**; yleinen nimitys: **niska**); 3) merkityksissä 'uimarakko' ~ 'maiti' Hauholla; 4) merkityksessä 'mäti' Savitaipeella, Suomenniemiellä (vanh.; nyk. **määhnä** ja **mäti**), Sulkavalla (~ **miähnä**), Tyrisevällä (Viip. I.), 'mätipussi' Pälkäneellä; 5) merkityksessä 'kalan vatsa' Kangasalla. — **moukku** taas esiintyy 1) merkityksessä 'uimarakko' Tyrväällä (~ **maukku**), Nurmeksessa, Pyhännällä, Oulussa, 'särjen uimarakko' Paltamossa (**selkävuoli** muulla kalalla); 2) merkityksissä 'maiti' ~ 'särjen uimarakko' Pihtiputailla (muun kalan uimarakko on **kupla**; 'maidin' merkityksessä käyt. myös **niska**). Huom. myös **maukku** 'ovarium piscium, ova cuticula sua inclusa, Laich (**moukku**); al. vesica piscium intestina, Fischblase', **moukku** id. ac **maukku** RENVALLILLA, **maukku** 'romhylsa, mjölkehylsa, blåsa, påse, simblåsa, rom' LÖNNROTILLA, karjP **maukku** 'maha'. Uimarakon nimityksen siirtyminen maidille (alk. kaiketi maitipussille) voisi saada selityksensä siitä, että kalanmaiti on ollut »tabu»; metaforisiahan ovat **maito** (maiti?) ja **kalanmaito** nimityksetkin (ensinmainittu nimitys esim. Jaakki-

massa, Pertunmaassa, Kontiolahdella, *niskan* ohella Viip. I. Tyrisevällä, Savonrannassa, *maito* ~ *maiti* Sulkavalla, *kalanmaito* Korpielässä, *kalanmaito* ~ *kalanniska* Paltamossa — Sanakirjasäätiön kokoelmien muk.), samoin saks. *Milch*, *Fischmilch*, jne.

Merkillepantava on myöskin sekä itämerensuomalaisella taholla että vogulissa ilmenevä merkityksenvaihtelu 'kuuhko' ~ 'uimarakko'. Nimitys on ilmeisesti voinut siirtyä vain edelliseltä elimeltä jälkimäiselle, joka on yhteydessä hengityselinten kanssa ja jota on voitu käsittää niihin kuuluvaksi.

2. Lp. *jierek*.

Yleisin *herukan* nimitys lapin kielessä on I *jiërēh* 'viinimarja', N *FRIIS jierek* g. *jiereka*, *jerek* l. *jerit* g. -*ha* 'Ribes rubrum', R (Tysfjord) *jerek* id. (QVIGSTAD, Plantenavne n:o 167). Herukkapensasta nimitetään Inarissa *jiërēhmiestä*, Outakoskella, jossa se tosin kieliemestarini tietojen mukaan ei kasva, vaan kuitenkin »Inarissa nähtynä» tunnetaan, *jiërēmuorra*, ja samoin QVIGSTAD'n mukaan (m.p.) Ruijassa ja Tysfjordissa *jerek-muorra*; lehtiä nimitetään siellä *jierek-* resp. *jerek-lastak* (pl.), itse marjaa taas *jerek-muörjek* (vrt. QVIGSTAD, l.c.). Näyttää siltä, että lehdillä on ollut suurempi ruokataloudellinen merkitys kuin marjoilla. ITKOSEN mukaan (SUSA LI, s. 80) on Enontekiöllä keskenkasvuisia herukan (*Ribes*, lp. *jierek*) lehtiä koottu ja veden seassa keitettyinä sekä hakattuina pantu poronmaitoon, ja FRIIS mainitsee sanakirjassaan: »Ribsblad blandes med Mælk og koges som Syregræs.»

Koltanlapissa esiintyy tri ITKOSEN suosiollisen tiedonannon mukaan toinen herukan (*Ribes rubrum*'in) nimitys: Kōngäs *müör-müör-lēst*¹ (pl.), Nrt. *müör^a-muorr^a* (tri ITKOSEN arvelun mukaan ehkä alk. *muörje-muorra, o : marjapuu). *Ribes rubrum* kasvaa KIHLMANIN mukaan (Pflanzenbiologische Studien aus Russisch Lappland, s. 227) myöskin Lowoserskin ja Woroninskin rantatöyräillä, mutta kuolanlappalaista nimitystä ei tietääkseni ole muistiinpantu.

Sama sana kuin lp. *jierek* etc. on ilmeisesti sm. *herukka*, joka esiintyy jo KREANDERIN sanakirjallisissa muistiinpanoissa (A. V. KOSKIMIES, m.t.): *Herucka*. fwarta winbär. alias: *ribes alpinum*.

måbärstrå, distron, tistron. — Ostrob. sept., samoin RENVALLilla ja LÖNNROTilla: **herukka** 'ribes nigrum' (RENV.), 'vinbär (ribes)' (Lisäv.), **musta h.** 'svart vinbär', **punainen h.** 'rödt vinbär' (LÖNNR.). Etelävirossa on WIEDEMANNIN sanakirjan mukaan **heraka-**, **herako-**, **hõraka-**, **hõrako-**, **hõraga-mafja** 'Alpenjohannisbeeren', 'Ribes alpinum L.' (vir. **haraka-mafjad** id. on ilmeisesti kansanetymologinen väännös). Lapin sanan tarkkoja äänteellisiä vastineita ovat lähinnä viron **heraka-**, **herako-**, **hõraka-**, **hõrako-** muodot. Suomen u:llinen muoto voisi saada selityksensä nojautumisesta **herua** verbiin; taikka se voi myöskin olla vanha rinnakkaismuoto, **hera** sanan johdannainen, johon se suhtautuisi niinkuin **puolukka puola** sanaan.

Paitsi merkityksessä 'ribes nigrum', joka RENVALLIN mukaan esiintyy Oulun tienoilla, käytetään saman lähteen mukaan **herukka** sanaa Turun tienoilla merkityksessä 'ranunculus acris'. Viimemainittua kasvia tarkoittaa RENVALLilla myöskin **lehmän herutin**, ja **herutin** on 'palubum vaccæ, quo lac augeat', 'Milch mehrendes Futter' yleensä. **lehmänherukka** on LÖNNROTIN mukaan 'kalfleka (sammakonkukka)', o: *Caltha palustris*, **vuohenherukka** 'vitsippa', o: *Anemone nemorosa*. Lisävihossa esiintyy **herukka** myöskin merkityksessä 'tolta (mulgedium)', o: sinivalvatti (tätä kasvia käytetään Lapissa mausteena 'ruohomaitoa' valmistettaessa, vrt. ITKONEN, l.c.). — Vanhin **herukka** sanan painamattomista muistiinpanoista esiintyy GANANDERIN sanakirjassa: **Herukka**, -kan S. Svartta wijnbär — Ribes. Bothn. Sept. /it. idem qvod **Lehmän herukka**. («Kafva kevätten varhan niituifa, leviät lehdit ja kellanen kukkanen».)

Sanakirjasäätiön kokoelmissa esiintyy **herukka** merkityksessä 'Ribes' Keiteleeltä, Maaningalta, Sotkamosta, Paltamosta, Hyrynsalmelta, Utajärveltä, Puolangalta ja Kuusamosta muistiinpanotuna, yksinomaan merkityksessä 'Ribes rubrum' Muhokselta, Tervolasta ja Rovaniemeltä¹; **lehmänherukka** merkityksessä 'Caltha palustris' on muistiinpantu Mynämäeltä. **heruke** sanalla on Kempeleen-Limingan muistiinpanoissa merkityksenä 'voimakas, maitoa lisäävä lehmän ruoka', **herutusheinällä** taas Utajärven muistiinpanoissa 'paras heinärehu, jolla koetetaan poikinutta lehmää saada herumaan'.

¹ Enimmät tiedonannoista ovat peräisin yliopp. ELVI PAKARISEN eräitä kasvinnimiä koskevaan tiedusteluun saapuneista vastauksista.

Kun **herukka** sanan merkitys suomalaisella taholla näin vaihtelee (mikä osittain ilmeisesti saa selityksensä siitä, että asianomaisia kasveja on käytetty maitoa lisäävänä lehmän tai vuohen ruokana), niin ei ole ihmeteltävää, jos sanan lappalainen vastinekin olisi joutunut samanlaisen kohtalon alaiseksi. Mainitsemallamme lapin sanalla on tosin yhtäpitävä merkitys kaikkialla, mutta suomen sanalla on lapin kielessä mahdollisesti toinenkin, vanhempi vastine, ja tällä vastineella on poikkeava merkitys.

Suomen **herukka** — tai lähinnä virE *høraga* — sanan äänteelliseksi vastineeksi sopii nim. myöskin lpN *sarreg* g. *sarrega*, *sarred* g. *sarreda* 'Myrtillus nigra, L.', 'Blaabær' (*hæsta-sarreg* 'Vaccinium uliginosum, L', 'Blokkebær'), johon sen TOIVONEN, FUF XV, s. 69 yhdistää. Laajemmalle levinyt on lyhyempi vartalomuoto, jota tarkalleen vastaisi sm. *hera (huom. suhde puolukka : puola!): lpK GEN. (Kd.) †*sarre*, †*sarr*, Ko. (Nrt.) †*sørr* 'mustikka', 'Heidelbeere, Blaubeere', (Köngäs, oma muistiinp.) *sårre* pl. *såre* 'mustikka', I *sqrè* g.-a. *sqrè* id., N FRIIS *sarre*, QVIGST. (käsik.) *sårre* = *sarreg*, R Lind. *sarre* 'bacc. myrtilli nigri', 'blåbær', L (Wikl.) *sarre* 'heidelbeere', E HAL. (St.) *sirrie*, *sérrie*, (O) *širriä*, *širrie*, *šierrie* id., LAGERCR. (Vefs.) *širrie* id. Vrt. TOIVONEN, l.c.

3. Lp. *njarra*, *njare*, *njara*, *njárme*, *njarèca*.

PAASONEN yhdistää »Beiträge» teoksessaan (s. 7) GENETZIN muistiinpaneman lpK (T) †*njárme* 'reidenjuuri, näärvä', 'Schambug, Schamleiste' sanan samaamerkitseviin sm. *näärvä*, karj. *néärövä*, aun. *néärävä* sanoihin, jota yhdistelmää jo GENETZKIN näyttää, turjanlappalaisen sanan käännöksestä päättäen, ajatelleen. Lapin sanaa tuntematta on taas SAARESTE, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I, s. 103 yhdistänyt mainittuihin suomen ja karjala-aunuksen sanoihin, joihin hän lisää vepsE *nårvod* 'reiejuured', 'rauhasta' merkitsevän (monikollisen) eteläviron sanan, joka esiintyy eri murteissa muodoissa *nårme*, *nårme*², *nåre*², *nårmä*², *nårma*², *nårme*²; WIEDEMANNILLA on näitä vastaamassa vain virE *nåre*² g. *nårme* 'Halsdrüse' (*süle*-n. 'Speicheldrüse'). Vihdoin on TOIVONEN FUF XVIII, s. 192 esittänyt mainituille lapin, suomen, karjala-

aunuksen ja vepsän sanoille vastineet vogulista (*nārēm* 'schulter; hüfte') ja ostjakista (*norəm', nārəm* etc. 'schambug, schamleiste').

Ylläolevat karjala-aunuksen muodot ovat GENETZIN painetuista sanastoista saadut. Suom. Kirj. Seuran ja Sanakirjasäätiön kokoelmissa esiintyy pääasiallisesti yhtäpitävät muistiinpanot: Ilomantsi *neärävä* 'kuve' (T. LILJEBLAD), Jyväskylä *neärävä* 'alainen ohimo, mahan syrjä reiden taiveen yläpuolella', Rukajärvi *neärävö* 'reisi-verma, reiden juuri', Tverin karj. *niärtä* 'näärvä, reiden juuri' (K. F. KARJALAINEN), Suojärvi *neärävö* 'nivus' (E. V. AHTIA), Salmi *niäräv|ü* g. -än 'reiden juuri' (J. KUJOLA), Njekkula-Riipuškala *niäräv|ü* g. -än 'nivukset' (E. V. AHTIA), Sununsuu *niärä|y* pl. -vöd 'reiden juuri' (J. Kujola)¹. Mutta näiden ohella tavataan vielä Liperistä muistiinpanotuna *närä|n* g. -men 'hevosen mäsmä, takajalan juuressa oleva kosketusherkkä nahkariipake' (ILMARI MANNINEN).

Lapissa *närme* ilmeisesti myöskin kuuluu laajempaan sanaperheeseen. Kantasanaa näyttäisi edustavan

(1) lpN *njarra* (QVIGST. käsik.: *njarrä*) g. *njara* 'caro, quae os colli utrobique circumdat', 'Kjødet paa begge Sider af Halsbenet', L (WIKL., Lulelapp. Wb.) *närra-* 'das fleisch an beiden seiten des halses'.

Johdannaisia:

(2) lpL (NENSEN) *njarak* 'lende', (WIKL., Lärobok) *njära* g. *njärraka* 'halskött på ett kreatur', Arj. *nära* g. *närraka* 'teil zwischen dem hals und der schulter', E (LAGERCR.) *ñärägε* pl. n. *ñäräkχ* 'das Halsfleisch am Renntier, das in zwei Stücken abgetrennt wird'. Eteläläpin sanassa palautunee -g- ~ k- aiempaan γ:hen, Arjeplogin ja Luulajan sanassa taas on edellytettävä aikaisempaa -k ~ -γ- vaihtelua. Äänteellisesti lähinnä lienevät niin ollen karj.-aun. *neärävä, neärövä, neärävö, niärävü* jne., joissa v voi olla aiemman γ:n tilalla samoin kuin *ainavo, ainova* muodoissa on laita, miten tällainen edustus sitten lopulta selitettäneenkin.

¹ Tri TOIVosen suosiollisen tiedonannon mukaan kuuluu sana Njekkula-Muanoilan murteessa sekä Pyhäjärven lyydiläismurteessa *niärävü* 'reiden ja vatsan taive, näärvä', Mundjärven lyydiläismurteessa *niärävö* 'vatsan taive eläimellä ja ihmisellä'.

(3) lpN njare (QVIGST. käsik. njäre) g. njarran 'summa pars pedum anteriorum tarandi vel vaccae', 'det øverste av Fremfødterne paa Ren el. Ko'. Liperin *n'ärä|n*, *-men* muodon perustalla tekisi mieli olettaa, että FRIIS on merkinnyt tämän sanan muistiin sellaisesta lapin murteesta, jossa *-m* > *-n* kuten esim. Outakosken murteessa. Ellei niin ole laita, on dentaalinasaali helposti selitettävissä *-Ø* ~ *-m*- ja *-Ø* ~ *-n*- vaihtelujen sekaannuksesta. Äänteellisesti lähelle tulee myöskin virE *näre* g. *närme* y.m., jos kohta mainittu Liperin sana vokalismien puolesta tarkemmin vastaa lapin sanaa (huom. *e* ~ *a* vaihtelu lapin sanan 2. tavussa!).

(4) lpK *närme*, ks. yllä. Lähin äänteellinen vastine on sm. näärvä, Tver. karj. *niärvä*, Njekk.-Riip. *njärvä*. *-m*- ~ *-v*-vaihteluun nähden vrt. esim. PAASONEN, l.c. — Huom. myös virE *närmä*, — ellei se ole painovirhe pro **närmä*.

(5) lpKo. (Köngäs, oma muistiinp.) *näṛṛššš* g.-a. *näṛṛššš* 'vatsan alusnahka', I (i) *nēärṛššš*, (l) *närṛššš* 'vatsan alus poron taljassa t. lehmän nahkassa (käytetään lakin alareunassa, peskinkauluksen vuorina jne.)', N njarëa g. njarëa 1) 'caro tenuis, quae ventrem animalium tegit', 'det tynde Kjød under Bugen eller over Maven paa Dyr', 2) 'pars pellis tarandini pillosa, quae asperi frigoris causa circum caput et collum alligatur', 'et Stykke Skind med Haar paa (især af nyfødte Renkalve) som bindes om Hoved og Hals i streng Kulde'. — Johtoaines hämära; vrt. kuitenkin lpN gurra ~ gurššo, Ko. *koṛššš*, ks. SUSA XLV, s. 250.

Semologisessa suhteessa on merkille pantava, että sekä Obinugrilaisissa kielissä että lapissa esiintyy samantapainen merkitysvaihtelu: ostj. 'Schambug, Schamleiste' ~ vog. 'Hüfte' ~ 'Schulter' | lp. 'Schambug' ~ 'Lende' ~ 'Teil zwischen dem Hals und der Schulter', 'Halsfleisch'. Toiselta puolen tekee viimemainitun merkityksen esiintyminen lappalaisella taholla etelävirossa oletettavan merkityksenkehityksen ymmärrettäväksi; sen viimeiset vaiheet olisivat olleet: 'Halsfleisch' > 'Halsdrüse' > 'Drüse'. On tietysti muitakin kehitysmahdollisuuksia; huomattakoon esim. että kuvetaivetta murteittain suomessa (esim. Nivalassa, maist. VILKUNAN suosiollisen tiedonannon mukaan) nimitetään rauhasimeksi.

4. LpK †šijms.

Turjan murteessa esiintyy GENETZIN mukaan k u p e e n nimityksenä †šijms g. -miz? (saksaksi kääntää GENETZ sen 'die Weiche'). Tällä sanalla on todennäköisesti ostjakin kielessä vastineensa: ostjP J. ПАРАУ-БЕКЕ *sōjəm* (*soim*) 'vékonya', 'Hüfte (eig. Weichen)' | KARJALAINEN (käsikirj. ¹) ostjNi. *sūjəm*, Kaz. *sōjəm*^c 'nivuset, поясница', DN *sājəm iät* 'näärävien yläpuolella, uuma?', (Salym) *sājəm iät* 'pehmeä paikka eläimen takajalan edessä, пахъ', Kr. *sojəm iät* 'uuman etupuoli', Kam. *sujəm iät* »navasta reiden juureen», Kaz. *sōjəm iät* 'uuma (»mille vyö sidotaan)'. Alkukonsonantti on käsitykseni mukaan voinut olla joko *š* tai *ṣ̌*; lappiin nähden vrt. SUSA XLV, s. 145, ostjakkiiin nähden huom. TOIVONEN selvittämä sanansisäisen /š:n edustus, ks. Zur gesch. der fiugr. inl. affrikaten, s. 231. Vrt. myös SUSA XLV, s. 267-8.

Olisikohan mahdollista olettaa samaa alkuperää suomen ohimo 'partes laterales corporis medii' sanalle, joka niin ollen edellyttäisi aikaisempia *hohimo < *hojimo < *šojimo muotoja?? Onhan oletettava samantapaisen dissimilatsioonin tapahtuneen esim. hiha sanan mordvalaisessa vastineessa oža (vrt. lpR *sasse*).

Erillään on sitävastoin varmaankin pidettävä Juganin-ostjakin *sōjə* 'kuve' (PAASONEN-DONNER, Ostj. Wörterb.), johon PAASONEN vertaa vog. (AHLQ.) *sānk(ua)*, (SZIL.) †*sānk* 'lende', unk. *ágyék* 'lumbus, femur; renes; ilia; umbilicus' sanoja. Toisin unkarin sanasta GOMBOCZ ja MELICH, MESz. 33.

¹ Näistä muodoista on tri TOIVONEN minulle ystävällisesti huomauttanut.

Ungelöste aufgaben der fennistik.

Von
EMIL ÖHMANN.

Es sei mir, obgleich gewissermassen einem aussenstehenden auf dem gebiete der finnischen sprachforschung, erlaubt, auf ein paar dankbare aufgaben hinzuweisen, die immer noch einer eingehenderen behandlung harren.

Die eine bezieht sich auf die form der direkten anrede im finnischen. Man sagt z. b. auf finnisch *tahtoisiko tohtori ojentaa minulle kirjan* («möchten sie, herr doktor, mir das buch reichen»). In einer derartigen anredeform, die immer noch als die vorherrschende gilt, wird der angeredete nicht in zweiter person — weder im sing. noch im plur. — angesprochen, sondern in dritter und zwar nicht mit hilfe des personalpronomens der dritten person, sondern nur durch einen ihm beigelegten titel ohne jedes pronomen. Die wortgetreue übersetzung des oben angeführten satzes würde somit folgendermassen lauten: «möchte herr doktor mir das buch reichen.»

Diese form der anrede stammt aus dem schwedischen (vgl. z. b. denselben satz im schwed. *vill doktorn räcka mig boken*) und die praktische frage, ob diese form der anrede im finnischen beizubehalten wäre oder durch eine andere zu ersetzen, ist bereits gelegentlich diskutiert worden.

Es würde aber nun gelten, zeit und art der einbürgerung dieser form der indirekten anrede ins finnische genauer zu bestimmen. — Einen terminus a quo liefert selbstverständlich das schwedische. Etwa gegen ende des 16. jh:s scheint man in Schweden begonnen zu haben, unter deutschem einfluss die direkte anredeform mit hilfe eines pronomens anzuwenden; man sagte also etwa nicht mehr *vill ni* (bzw. *i*) *räcka mig boken* sondern fing an die als höflicher geltende form *vill doktorn räcka mig boken* zu gebrauchen. Auch in Dänemark bürgert sich dieser gebrauch ein, als er aber in Deutschland aus der mode gerät, wird er auch in Dänemark aufgegeben. In Schweden dagegen, wo der allerdings sehr nachhaltige deutsche

einfluss immerhin etwas weniger unmittelbar sich geltend machte als in Dänemark, lebt der alte gebrauch bis zum heutigen tage fort, wenn auch nicht unangefochten.

Wenn die oben angedeutete aufgabe eine ziemlich einfache ist, hat die andere als recht kompliziert zu gelten. Ich denke an die immer noch ausstehende behandlung der finnischen vornamengebung, die geeignet wäre, in interessanter weise einige seiten der finnischen kulturgeschichte zu beleuchten.

Der vorname, den die eltern ihrem kinde geben, enthält einen wunsch für die zukunft des neuen weltbürgers, eine richtlinie, ein vorbild, ein ideal. Aber in der wahl der vornamen sind die allerwenigsten eltern selbständig, die mehrzahl steht unter dem einfluss der umgebung, der tradition, der mode, der geistigen strömungen ihrer zeit. Gerade durch ihre aufschlüsse über art und umfang der wirkung dieser verschiedenen faktoren bieten die vornamen ein kulturgeschichtlich wertvolles material dar.

Beispielsweise seien folgende gesichtspunkte hervorgehoben. Für die katholische zeit wäre der einfluss der heiligenverehrung für die namengebung festzustellen unter berücksichtigung der spez. lokalkulte. Die ausdehnung der biblischen namen im weiteren sinne wäre chronologisch, sozial und geographisch zu untersuchen; besonders in späterer zeit wird sich dabei zeigen, inwiefern der stärkere einfluss der geistlichen auf dem flachen lande den städten gegenüber sich in der namengebung widerspiegelt.

Die nationale strömung hat in der vornamengebung deutliche spuren hinterlassen, deren umfang genauer zu bestimmen wäre. — Ferner würde das vornamenmaterial die frage beantworten: wer sind die prominenten männer und frauen der nation nach der auffassung der mitbürger (bzw. der verschiedenen schichten von mitbürgern) zu verschiedenen zeiten gewesen?

Als ein gewissermassen störendes moment wäre die macht der tradition, besonders der familientradition zu nennen, der zufolge das kind den vornamen der eltern bzw. der voreltern erhält.

Die aufgabe ist, wie gesagt, recht mühsam: es gilt zuerst ein sehr umfangreiches material zu sammeln, statistisch zu behandeln, und die ergebnisse zu deuten unter berücksichtigung verschiedener chronologischer, sozialer, geschichtlicher und geographischer gesichtspunkte. Das resultat wäre aber sicher der mühe wert.

Karjalais-vepsäläisestä Vapahtajan nimityksestä.

Kirjoittanut

JALO KALIMA.

OJANSUU on Vir. 27 18—19 käsitellyt mielenkiintoista karjalan *šüntü*, *šündü*, vepsän *sünd* 'Vapahtaja' sanaa, joka esiintyy myös Tverin-karjalaisessa *šündüruhtina*, *šündürühtinü* yhtymässä. Tämä yhdyssana, jonka jälkimäinen osa on samaa alkuperää kuin suomen ruhtinas, merkitsee sekin kokonaisuudessaan 'Vapahtajaa'. OJANSUU arvelee, että *šündü* sanan esikuva on haettava venäläiseltä taholta. Hän sanoo: »Olettamalla, että Tverin karjalaisen evankeliumin käännöksen *šuurisündü* on säilyttänyt tämän sanan alkuperäisemmän asun, pidän sitä käännöksenä vanhan venäjän (kirkkoslaavin) sanasta великородный 'von hoher, vornehmer Geburt', 'suurisyntynen'. Kun nimitystä *Šuurisündü* käytetään vastaamaan nimeä Kristus (myös Jeesus Kristus), tarkoittaa se tällöin Vapahtajaa Herrana. Nimitys *Šündüruhtina* on tämän mukaan suurisukuinen ruhtinas i. herra ruhtinas.»

OJANSUUN selitykseen on vaikea yhtyä sen vuoksi, ettei ven. великородный ole venäläiskristillisessä sanastossa tavallinen, usein esiintyvä adjektiivi, joten ei saata kuvitella sen olleen karjalaisen *šuurisündü* nimityksen esikuvana. Siinä olen kuitenkin OJANSUUN kannalla, että etsin venäjistä, kuten hänkin, tämän omituisen nimityksen mallia.

Luonnollinen lähtökohta löytyykin, jos otaksumme, että *šündü* sanan alkuperäinen merkitys on ollut 'joulu' eikä 'Vapahtaja'. Tällaista oletusta tukevat useat seikat. Mundjärven lyydiläinen kielenoppaani ilmoitti, että *sünd* = ven. сочельникъ, siis joulun ja loppiaisen aattopäivä; samalta kielenoppaalta on toht. TUNKELO

saanut tiedon, että *sündümpäiv* on 'jouluaatto; loppiaisaatto'. Tämä merkitys on KUJOLAN mukaan myös *sündümpäiv* sanalla Sununsuun lyydiläismurteessa. OJANSUU mainitsee kirjoituksessaan *sündümpäiv* sanan Šuojussa (Äänisjärven rannalla) merkitsevän 'jouluaattoa'. Samoin on KETTUSEN mukaan laita etelävepsässä ja TUNKELON mukaan Tiudiassa (*sündümpäiv*). TUNKELO on hyväntahtoisesti ilmoittanut paitsi lyydistä myös vepsästä keräämänsä muodot: äänisvepsässä (Kaskeza) on *sündum* (-as) (< *süntümä*) 'aika joulusta loppiaiseen'. Tiudiassa sanotaan *sünd vedet mänö*² 'joulu loppuu vedenristintään' (TUNKELON ilmoitus).

Jouluaaton merkitys on todennäköisesti syntynyt venäläisen esikuvan mukaan, merkitseehän ven. *рождество* (kansankielen *рожество*) 'joulu' oikeastaan 'syntymää' (täydellisenä *рождество Христово* 'Kristuksen syntymä').

Erittäin valaiseva on vepsän *sündum* 'aika joulusta loppiaiseen', se kun selvästi viittaa 'joulu' merkitykseen.

Se, että lyydiläis-vepsäläinen sana useimmiten tarkoittaa joulun aattopäivää eikä joulupäivää, johtunee siitä, ettei sitä jälkimäiseen merkitystehtävään tarvittu — olihan kielessä joulua ilmaisemassa venäläinen lainasana, karjalan *roštua*, *roštua*, aunuksen *rastavu*, *raštavu*, lyydin *rastav*, etelävepsän *raštä*, *raštvaks* jne. Loppiaisella on omakielinen nimi (karjalan *vieristä*, *vienrista*, aunuksen *vieristu*, *vieristü*, lyydin *vederist*, etelävepsän *vederistim* jne. = *водокрепление*, *водокреши*, *водокреща*), ja olisi outoa, jollei joululla olisi ollut samanlaista. Venäläisen esikuvan mukaan syntynyt 'joulua' merkitsevä sana, joka äänisvepsässä vieläkin tarkoittaa joulun aikaa (*sündum* 'aika joulusta loppiaiseen'), on osittain muuttanut merkitystään siten, että se on kohdistunut vain jouluaattoon, joulu- ja loppiaisaattoon tai vain loppiaispäivään.¹ Suojärven karjalaismurteessa (AHTIA) *sünnümpäivä* on 'joulun ja loppiaisen aatto' (*raštavä s.*, *vieristä s.*). KARJALAISEN mukaan *sünnümpäivä* Tverin-karjalassa tarkoittaa 'aattopäivää yleensä'; on kuitenkin mahdollista, että tämä selitys on käsitettävä ahtaasti, venäläiset kun eivät vietä juuri

¹ Mielenkiintoinen on etelävepsän (KETTUNEN) *sündum* 'loppiaispäivä' (»kolmekuninga-päev»), mutta *sündümpäiv* 'jouluaatto' (»joululaupäev»).

muuta aattopäiviä kuin joulun, uudenvuoden ja loppiaisen aattoa, vrt. *сочельникъ* sanaa (prof. V. J. MANSIKAN huomautus).

Aunuksen kaupungin ympäristön aunukselaismurteessa *sünnym-päivä* on АНТИАН mukaan 'päivä ennen joulua, loppiaista ja helluntaita'. АНТИАН mainitsemassa esimerkissä *sündü myqalë heittäheze sünnympäiveä vastë, viäristeä vastë lähö*^o jne. on merkitys ilmeisesti joko joulu tai jouluaatto (vrt. KUJOLA, Sununsuu: *rastavad vastë heittäzöy sünd muqal taivahaspaäi*).

'Joulu' merkitykseen viittaa myös yhdyssanalta näyttävä lyydin *sündümmuq* (Mundjärvi, Sununsuu), joka merkitsee aikaa joulusta loppiaiseen asti.¹ Toht. TUNKELOLTA saamani tiedon mukaan on Tiudian murteessa *sündümmöq* 'joulu aika (iloista »huhlakoiimista» ja proaznikkaa)' — *sünd* sanan merkitys on hänen kielenoppaalleen Jakov Isakoville l. Issakaiselle epäselvä — ja Mundjärven murteessa *sündümmuqan aig* 'kaksi viikkoa joulusta »vederistä suai», s.o. loppiaiseen'. АНТИАН mukaan on aunuksessa (Aunuksen kaupungin ympäristö) *sünnymmuqan aigü* 'aika joulun ja loppiaisen välillä'; samaa merkitsee *sünnümmuqan aiga* Suojärven karjalaismurteessa. Minun mundjärveläinen kielenoppaani ei osannut antaa mitään selitystä, miksi aika joulusta loppiaiseen on saanut *sündümmuq* nimen. Sununsuun sanastoa keränneelle Kujolalle on annettu samasta sanasta selitys, että Vapahtaja jouluksi laskeutuu maahan taivaasta (*rastavad vastë heittäzöy sünd muqal taivahaspaäi*) ja suojulainen kielenopas on OJANSTULLE ilmoittanut jouluaattona sanottavan: *sündü tuli muqalë* («Иисусъ Христосъ явился на землю») ja loppiaisaattona: *üügöž lähöy do sündü muqspiez taivahaä* 'nyt lähtee jo Jeesus maasta taivaaseen' (vrt. edellä esitettyä АНТИАН aunukselaista esimerkkiä, jossa *sündüq* kuitenkin ei ole 'Vapahtaja', vaan 'eräs mytologinen olento').

Tässähän meillä siis olisi kansan suusta saatu selitys, miksi joulun ja loppiaisen välisellä ajalla on laajoilla alueilla nimenä »synnyntmaa» (esim. lyydissä *sündümmuq*). Mutta onko se vakuuttava? Varmastikaan ei. Lyydin *sündümmuq* on kyllä myöhemmin käsitetty 'Vapahtajan maaksi', mutta sillä ei alkuaan ole mitään tekemistä

¹ Sanotaan esimerkiksi *lembennostand sündümmuas* 'lemmennosto joulun ja loppiaisen välisenä aikana' (Mundjärvi, KALIMA).

Vapahtajan maanpäällä-olon kanssa. Hyvin ihmeelliseltä tuntuukin vakuutus, että Vapahtaja lähtee loppiaisaattona taivaaseen, kun loppiainen ei ole mikään Kristuksen taivaaseen-astumisen juhla. Joka tapauksessa on ilmeistä, ettei ole kysymys yhdyssanasta, jonka edellinen osa on merkinnyt 'Vapahtajaa'. Jos *-muq* olisi käsitettävä suomen *maa* sanan vastineeksi, olisi *šündümmuq* tulkittava 'joulun seuduksi, joulun tienooksiksi', vrt. suomen joulun *maissa* 'joulun tienoissa' ja *näillä main* 'näihin aikoihin'. Todennäköinen ei tällainen tulkinta kuitenkaan ole, ja siksi panen etusijaan toht. TUNKELON mielenkiintoisen selityksen, jonka hän on muistiinpanojensa lisäksi ystävällisesti antanut käytettäväkseni ja johon katson voivani yhtyä. Tämä sana on, niin hän arvelee, vepsäläisen *šündum*, *-as*, *-aha*, *-an*, etenkin paikallissijain kansanetymologinen väärinkäsitännäinen, lainaan perustuva sana siis. Vrt. vepsän *ma*, *-n*, *-s*, *-ha* = lyyd. *mōq*, *muq* (suomen *maa*). Siis esim. vepsän inessiivi *šündumas*¹ 'joulun ja loppiaisen välisenä aikana' käsitettiin lyydiläisalueella yhdyssanaksi, jossa *mas* = suomen *maassa*, lyydin *muqs*. Sekin, että lyydin *šündümmuq* merkitsee samaa kuin äänisvepsän *šündum*, s.o. 'aikaa joulusta loppiaiseen', osoittaa mielestäni, että TUNKELON antama selitys on oikea.

Edellä on siis näytetty, että on lähdeittävä 'joulu' merkityksestä. 'Vapahtaja', johon merkitykseen OJANSUU kiinnitti päähuomion, on varmasti vasta sekundäärinen merkitys, niin laajalle kuin se onkin levinnyt — levinnästä antaa OJANSUUN kirjoitus riittävän kuvan.

Voisi esittää eräitä seikkoja, jotka ovat edistäneet tätä merkityksenkehitystä. Ainakin vepsässä on venäjän *рожество*² käännetty *šündum* sanalla (= suomen *syntymä*). Yhtymässä *sündümpäiv* (Šuoju,

¹ Odotettavaa sisäheittoa ei tässä Kaskezan-vepsäläisessä sanassa ole, siis *šündumas* eikä **šündmas* iness., samoin *šündumahassai* 'joulun ja loppiaisen väliseen aikaan saakka' jne. Tämä ilmiön syiden esittäminen ei kuulu kirjoitukseni tehtäviin.

² Aivan varmaa ei liene, että juuri *рожество* on karjalan *roštua*, *roštua*, aunuksen *rastava*, lyydin *rastav* jne. muotojen lähin originaali. SREZNEVSKIJ Материалы для слов. древне-русс. яз. tuntee myös joulua merkitsevän sanan *родьство*, joka soveltuu sekin s:llisten muotojen (*rastava* jne.) lähiteeksi.

OJANSUU; etymol. = suom. syntymäpäivä) *sündim* käsitettiin helposti *sündü* sanan genitiiviksi, samoin lyydissä kansanetymologisesti syntyneessä *šündümmuq* sanassa. Mutta jos esim. *sündümpäiv* rinnastui sellaisiin tapauksiin kuin aunuksen *spoasan-päivü*, vepsän *pedrompühä* jne., joissa genitiivi ilmaisee henkilöä, niin *sündümpäiv* tietenkin käsitettiin »*sündü*-olennon» päiväksi. Kun tämä päivä toisaalta oli Vapahtajan juhlaan, joulun, liittyvä päivä, ei saata ollenkaan ihmetellä, että *sündü* tuli merkitsemään Vapahtajaa. Näin ollen on turha etsiä venäjistä suorastaan tälle Vapahtajan nimitykselle mitään esikuvaa. Merkityksenkehitys 'joulu' > 'Vapahtaja' on siis vain vepsäläisellä (vepsäläis-karjalaisella?) pohjalla tapahtunut ilmiö.

Jos voisimme olla varmoja siitä, että joulua merkitsevä venäjän *рожество* sana on käännetty vain suomen *syntymä* sanan vastineella, kuten vepsässä on laita, eikä koskaan *synty* sanan vastineella, saattaisimme edelleen päätellä, missä kysymyksessä oleva Vapahtajan nimitys on muodostunut. Äännehistoriallisista syistä saatettiin »*syntymäpäivä*» käsittää »*synnyn päiväksi*» vain vepsässä ja lyydissä, sen sijaan ei karjala-aunuksessa. Lyydin *šündümmuq* osoittautui vepsäläiseksi lainaksi¹, minkä vuoksi lopulta ehkä vain vepsä tulisi kysymykseen puheena olevain Vapahtajan ja joulun nimitysten luojana. Kun toisaalta kuitenkin esim. lyydin *vederist* ja vepsän *vederistim* 'loppiainen' osoittavat, että sama venäläinen sana on eri tahoilla käännetty hiukan eri tavalla, voi pitää mahdollisena sitäkin, että joulua merkitsevä *рожество* on jo alunpitäen jollain taholla käännetty myös suomen *synty* sanan vastineella.² Vaikea on varmasti päättää, onko esim. Mundjärven *šünd* 'сочельникъ' ja Tiudian *šünd* tulkittava näin. Mitä vepsään tulee, näyttää ainakin toistaiseksi siltä, että joulua on merkinnyt vain *šündum* (= suomen *syn-*

¹ Ylioppilas MAIJA GUSEFFIN tiedonannon mukaan Ilomantsissakin »*rostovan*» (joulun) ja *sünnümpiän* (loppiaisen) väliä sanotaan »*sünnünmoaksi*». Näemme siis vepsäläisen sanan kulkeneen paljon lyydiä kauemmaksi.

² Olisikohan karjala-aunuksessa näin laita? Vrt. esim. aunuksen *sünnüntähti* 'luomi', Tverin-karjalan *šünnümpäivöä* 'syntymäpäivä', Suojärven karjalaismurteen *sünnüntähti* 'syntymämerkki (luomi)' ja *sünnündävuosi* 'syntymävuosi' (АҢТИА) — *sündämä näyttää olevan täällä tuntematon.

tymä) ja että *šünd* 'Vapahtaja' (= suomen synty) on lähtöisin yhdysperäisistä sanoista.

Merkityksenkehitys 'joulu' > 'Vapahtaja' olisi tuskin mahdollinen ilman edellä mainittujen yhdyssanojen (kuten *sündümpäiv*) antamaa tukea, vaikka slaavilaisella taholla tapaa esimerkkejä siitä, että juhlan nimitys myöhemmin personifioitiin, vrt. esim. ven. *коляда* 'muinainen joulujuhlan eteläslaavilainen nimitys' (= lat. *calendae*, kreikan *καλάνδαι*), ks. Новый Энцикл. словарь s. v. коляда. Vrt. myös ven. *корочунъ* sanan merkityksiä, BERNEKER, Slav. etym. Wb. s. v. *kráčún*.

Samaa kysymystä koskevasta OJANSUUN kirjoituksesta käy »synty» sanan merkitys 'Vapahtaja' sekä karjalassa että lyydissä ja vepsässä riittävästi ilmi. Mainitsen lisäksi vain, että 'Vapahtajaa' tai 'Jumalaa' *šünd* merkitsee keskivepsässä (Šimjärven Agja) yhdys-sanassa *šündunlehm*, *-eiñe* 'leppäpirkku' (vrt. Lönnr. *jumalanlehmä* 'ett slags insekt' ja Kaskežan vepsän *dumalanlehmeiñe*, *-aštš* 'leppäpirkku, божья коровка, coccinella').¹ Toht. TUNKELON huomautus.

Tekisi mieli koettaa löytää venäläinen esikuva myös yhdyssanalle *šündüruhtina*. Pidän varmana, ettei ruhtinasta merkitsevä князь tule kysymykseen, se kun varsin vähän kuuluu kirkolliseen terminologiaan. Kun karjalan *ruhtina* esiintyy vain *šündüruhtina* yhtymässä, ei meillä ole todisteita siitä, että **ruhtina* yksin on merkinnyt tarkarkalleen samaa kuin suomen ruhtinas.² Sen merkitys on saattanut olla 'herra', ja silloin tulee ajatelleeksi sitä Господь 'Gott, der Herr' sanan kuvastimena. Karjalan *šündüruhtina* (oik. 'Vapahtaja herra') olisi siis = Господь Исусъ Христосъ, s.o. kirkollisessa kielessä

¹ Ilmeisesti on tämä merkitys myös Kalevalan säkeissä (8 : 275-8): »On sulettu suuremmatki, Jalommatki jaksettuna Luojan kolmella sanalla, Syvän *synny*n säätämällä» (toisin Kalevalan Selityksissä). — Suojärveläisessä lemmennostovirressä (Ahtia) sanotaan: »*Otaa vettä Iordanaa ioves, pühää virran pühätimes, kuh oo sündü kasteitu, valdakunda valeitu.*» Tässä, omiuita kyllä, *valdakunda* esiintyy suunnilleen Vapahtajaa merkitsevän *sündü* sanan synonymina.

² Suomen *ruhtina* muodon vastine nimenomaan *sündü* sanan määräyksenä esiintyy kuitenkin aunuksesta (Rajakonnusta) muistiinpanemissani verensulkusanoissa: »*Sūri sündü ruhtinaïne, azeta veri gu aïdu, seižata veri gu seiñü*» [korehtuurillisäys].

hyvin yleinen Vapahtajan nimitys. Tämä oletus on sikäli rohkea, että missä шюндюрохтына Tverin-karjalaisessa evankeliumin käännöksessä esiintyy, sitä alkukielessä ja muissa käännöksissä on vastaamassa vain Kristus, ks. OJANSUU, main. kirj. On otettava huomioon sekin mahdollisuus, että *šündü* semmoisenaan tuntui riittä-mättömältä Vapahtaja-käsitteen ilmaisijaksi, kun sanalla, kuten heti näemme, on ollut myös muita merkityksiä, joihin 'Vapahtaja' merkityksen sekaantuminen ei ollut toivottava.

Tällainen *šündü* sanan merkitys on 'haltia', joka alkuaan on venäläisestä рожд(д)ество sanasta kokonaan riippumaton.

ЛѢСКОВ on kirjoituksessaan Святки въ Корелѣ («Joulun-ruhäät Karjalassa») Живая Старина 1894, 222—3 kuvannut joulun aikana käytettäviä taikakeinoja, joiden avulla saadaan selkoa tulevista tapahtumista. Eräs tällainen keino on, että »mennään kuuntelemaan ääniä tienristeykseen. Kokoontuu joukko nuoria, jotka salaa, nauramatta ja puhelematta menevät kotoa tienristeykseen. Ääneti asetutaan selät vastakkain ja yksi läsnäolevista kuljettaa riehtilän irtovarren kuuntelijain ympäri, jotta *sündü* ei voisi tehdä mitään pahaa heille. *Sündü* on eräänlainen haltia («особаго рода божество»), joka toimii maan päällä etupäässä joulun aikaan («о святкахъ»). Eräät karjalaiset ovat nähneet *sündü* haltijan. Heidän kuvauksensa mukaan se on liikkuvan heinäru'on näköinen, eikä ole ihmisen hyvä joutua sen kynsiin: se ehdottomasti kuristaa ihmisen. — Sitten kuuntelijat kuuntelevat tarkasti, mitä ääniä kuuluu, mitä «suuri *sündü*» («великій s.») sanoo. Eräät kuulevat kaukaisia laukauksia, mikä merkitsee, että he joutuvat sotaväkeen; jos he kuulevat aisakellon äänen tai iloisia lauluja laulettavan, niin se merkitsee häitä.»

Hiukan samaan tapaan kertoi minun mundjärveläinen kielenoppaani joulun aikana («*šündümmygs*») harjoitettavasta tulevaisuuden tutkistelusta: «Viisi henkeä — pariton luku ehdottomasti — kokoontuu tienristeykseen, sitten yksi heistä lähtee *šündüd kündeimä* (syntyä kuuntelemaan). Hän ottaa pirtistä riehtilän irtovarren («*šičman*»), pyörittää sitä joukon ympäri, sitten itse riehtilänvarsinen paneutuu pitkäkseen toisten väliin. Jokainen ummistaa silmänsä, paneutuu suulleen ja on ääneti. Mistä talosta päin kuuluu

aisakellon ääni, sinne tulee häät jne.» — Myöskin Tiudiassa on »synnyn kuunteleminen» toht. TUNKELON muistiinpanon mukaan tunnettu: *šündümpäiväd vaste* [yöllä] *šündüd kündeadau* (taikauskoinen tapa).

»Syntyä kuunnellaan» Suomen puolellakin. Ylioppilas MAIJA GUSEFF kertoo Ilomantsista:

»Sünnünmoan» aikana on tapana kuunnella »sündüö», s.o. muutamia tyttöjä menee yhdessä illalla esim. riihen ovelle kuuntelemaan. Istutaan maassa, jokaisella kuuntelijalla on suuri huivi pään peittona. Kuunnellaan vuorotellen kunkin tytön nimessä: »nüt šign nimessä kündelemma».

Jos »iüväñ kabina» kuuluu, niin »iüvie roidē», tyttö joutuu rikkaaseen taloon, jos pyyhintä kuuluu, niin köyhälle joutuu.

Edelleen voidaan kuunnella kaivonkannella ja tienhaarassa. Jos aisakellojen ääni kuuluu, niin samana vuonna joutuu naimisiin, »saqvazen viñgeh külü», köyhälle joutuu, avaimien helhetys kuuluu, kauppamiehelle joutuu jne. (Ilomantsi, Vegarus, Lyssinvaara).

Vegaruksesta kerrotaan, että siellä kuunnellaan edellisen lisäksi pihalla lumihangessa, keppi kädessä, ja avannolla.

Vegaruksessa kuunneltiin myöskin, kuuluiko kalmistosta »ves-sendeä» (= veistäntää), »lähimbäzis talojs aigaudü kuõlema».

Jos lähtee pois kuuntelemasta, ennenkuin ääni lakkaa, »kalmistos hiñgautah pokoñnika».

Saunaankin saattoi mennä kuuntelemaan; »pimięs ollah, sündü tulog vedämäh» (leik.; Ilomantsi).

Miehen piti kiertää tytöt kuuntelemaan lähtiessä, jota ei heihin mikään paha puuttuisi vedestä tai ilmasta (Vegarus).¹

Epäilemättä lyydin *šündüd kündeada*, »syntyä kuunnella», mer-

¹ Nti Guseff kertoo edelleen:

»Synnynmoan aikana saatiin monenlaisten taikojen avulla tietoja tulevasta sulhasesta. Synnynmoa oli myöskin kosinta- ja naima-aikaa.

Rostovan ja vierissä välisenä aikana oli tapana kulkea »kuhlakkoña» l. smüttoña» talosta toiseen. Kuljetaan esim. kolmi- tai viisihenkisenä joukkueena, miehet naisten vaatteisiin, naiset miesten vaatteisiin puettuina, huivit silmille vedettyinä, kasvat noettuina. (Ilom., Vegarus, Lyssinvaara).

Erään tiedon mukaan käytettiin paperisia naamareita. (Ilom).

kitsee jonkun haltiantapaisen olennon kuuntelemista, vaikkakaan sitä ei sanota. Tässä ei *šündü* voi olla joulu eikä myöskään Vapahtaja.

Siitä, että *šündü* käsitetään haltiaksi, on meillä edellisen lisäksi vielä eräs välillinen todiste, КУЛИКОВСКИН sanakirjasta Словарь областного Олонецкого нарѣчія tuntemani venäläinen murre-sana *цюнда* 'kotihaltian tapainen paha henki' («нечистый духъ, вродѣ домового»), joka tavataan sanakirjan ilmoituksen mukaan Petroskoin tienoilla. Ilmeisesti tässä on *šündü* sana venäläisessä asussa, ehkä lyydiläismurteista lainattuna. Äänteellisesti venäläinen sana on hiukan merkillinen, se kun näyttäisi edellyttävän *ts-* tai *ts'-* alkuista originaalia eikä *s-* tai *š-* alkuista; vrt. kuitenkin ven. *чубаку* 'alta nahalla peitetyt sukset' А r k. < fi. *sivakka*, ks. КАЛИМА, MSFOu. 44 240. Muuten on jo РОГОДИН Варш. Унив. Изв. 1904, s. 65 selittänyt *цюнда* sanan suomalaisperäiseksi ja verrannut sitä juuri *synty* sanaan. Kun suomalaisen sanan merkitykseksi kuitenkin ilmoitetaan «грѣхъ» (synti), on tekijä ilmeisesti tarkoittanut suomen *synty* sanaa. Venäläisen sanan lähin originaali on РОГОДИНИН mukaan ollut aunuksen *čündü. Miksi sana aunuksessa olisi *č-* alkuinen, sitä tekijä ei selitä. — Suomen *synty* 'Sünde' ei tietenkään ole venäläisen sanan kanssa missään tekemisissä.¹

Koko tämä haltiaa merkitsevä *šündü* on varmaan sekin venä-

Naamarit oli kotiin tultua poltettava tai muuten hävitettävä (Vegarus).

Selkään tehtiin «kurba» (= kyttyrä), lapset tehtiin käsivarrelle (vaatteesta y. m.; Lyssinvaara).

Kuhlakoille tarjotaan viinaa tai kahvia (Ilom., Vegarus, Lyssinv.).

Kuhlakat eivät puhu mitään, keskenään tanssivat (Vegarus).

Sünnümpiän l. loppiaisen suovattana ei saanut kehrätä eikä lattioita pestä. Likavesiä ei näihin aikoihin saanut kaataa pellolle, muuten kasvoi mustapäitä ohria. Naiset eivät ottaneet miesvieraita vastaan, muuten saivat mustapäitä perillisiä.»

Kirjailija I. HÄRKÖSEN suullisen ilmoituksen mukaan Suistamolla aika joulusta loppiaiseen on *sünnüincäli*; vrt. *sünnüinoälin taia*.

¹ Tässä yhteydessä huomautettakoon, että suomen *synty* (raudan *synty* jne.) sanan vastine Vienan Karjalan runoissa useinkin on *sünti*, *sündi*, siis *i-*loppuinen, esim. *Ongo se talossa tässä vereñ sünniñ tiedäjeä* (Kellovaara) ja *Ei ole talossa tässä raudan sünnin tietäjeä* (Tollonjoki), ks. Suomen kansan vanhat runot I, 382, 406.

läisen esikuvan mukaan luotu. Ainakin on sillä venäjässä tarkka vastine, jonka alkuperäisyyttä ei käy epäileminen. Venäjän *родъ* merkitsee DALIN mukaan »постѣнь, дѣдушка, хозяинъ, домовый (т. е. родорой, родня)», siis juuri kotihaltiaa, vrt. *родъ* 'muinainen slaavilainen jumaluusolento' («название божества древнихъ славянъ»), SREZNEVSKIJ, Мат. для слов. древне-русскаго яз. Tietenkin tällainen venäläinen haltian nimi viittaa vainajainpalvelukseen. Täytynee myöntää, että *родъ* slaavilaisella taholla tuntuu aivan luontevalta kuolleiden sukulaisten ja siitä kehittyneenä haltian nimenä, mitä ehkä ei voi sanoa samaa merkitsevästä *synty* sanasta — tämäkin seikka viittaisi lainaan.¹

Mielestäni voidaan monet *šündü* sanaan liittyvät käsitykset selittää vain siten, että merkitykset 'Vapahtaja' (alk. 'joulu', ven. рождество) ja 'haltia' (ven. родъ) ovat täydelleen sekaantuneet. Se käsitys, että Vapahtaja jouluksi laskeutuu taivaasta maan päälle ja loppiaisenä lähtee takaisin taivaaseen (ks. edellä s. 3-4) ei ole varmaankaan pelkkä »synnynmaa» (lyydin *šündümmua*) sanan selitännäinen, vaan johtuu jo alunperin *synty* nimisen haltian esiintymisaikaan liittyvästä uskomuksesta. Huomattakoon, että esim. Aunnuksen kaupungin ympäristössä *sündü -nun* АНТИАН mukaan on 'eräs mytologinen olento', mutta siitä huolimatta esiintyy täällä »synnyn» laskeutumisesta maan päälle joulun ja loppiaisen väliseksi ajaksi aivan sama käsitys kuin Sununsuussa (KUJOLA) ja Šuojussa (OJANSUU), missä »synnyllä» tällöin tarkoitetaan Vapahtajaa; tämä mytologinen *sündü külü^w šatkiž* (siis joulun ja loppiaisen välisenä aikana) ja *sündüw künelah neyližed* 'syntyä kuuntelevat tytöt' (tienristeyksissä jne.). Suojärvellä *sündü, -nün* [= *sūrisündü*, g. *sūreesünnün*] on 'joku pyhimys tai jumala, jota kuunnellaan joulun ja loppiaisen väliaikana' (*sündüg künellah*) (АНТИА) — tässäkin valaiseva esimerkki 'Vapahtaja' ja 'haltia' merkityksen sekaantumisesta. Pyhänkuvien edessä rukoillaan: »*Sūrisündü süöttäženež, läkkä miel keral kattšomah i vardoimah, i külu miylleeni,*

¹) En luulisi 'haltia' merkityksen suomalaisella taholla olevan suorastaan 'joulu' merkityksestä johdettavissa, vaikkakin ukrainan *kráčun* 'joulu', valkovenäjän *karačún* 'ein böser geist, der das Leben verkürzt' osoittanee tällaisenkin kehityksen mahdolliseksi.

midä täl vuvvel roih elosta» (samalla ristitään silmät). Sitten otetaan riehtilän irtovarsi mukaan, pysähdytään *»kolmekannan tiešqrah da künnellah sündüö; šizmal lunda välläh inehmiziz ümbäri kolme kerdoq, sanotah: »Kivizee linnaq kierrää, raudazee linnaq rakeinnan, teräksizet seibähät seizatan, vaskized viššad veännää rištikanzoiz ümbäri kaikis»*. Tämän jälkeen kaikki kyykistyvät tarhan sisään ja sanovat: *»Kulu, sūrisündü süöttäžeñi, midä meil täl vuvvel roih elaiqoq!»* Tässä *sūrisündü* tuntuu melko lailla »kristilliseltä» olennolta, rukoillaanhan sitä pyhänkuvan edessä. Suojärveltä on lisäksi tieto, että jouluaattona paistetaan jumalankuvain eteen pantava *sünnüüleibä*, loppiaisaattona taas *sünnüühattara* niminen leivonnainen (AHTIA: *»Raštavaq sünnümpeän tulö sündü moqah; sīt sünnüüleibē paissetah, pannah obrazoijn edeh, silmät rištitäh, sanotah: »Täs, sūrisündü süöttäžeñi. leibä(ñi)!» Ku tažvahah sündü lähtö, sīt paissetah val'oiida sünnüühattaraks vieristän sünnümpeän i se pannah obrazoijn edeh; sīd enāmb_ei kulu teäl moqal ni midä»*). Kun siis *sünnüühattara* on pantu obrazain eteen, on »synnytkuuntelu» lopussa, ei mitään kuulu enää. Miten yksityiskohdat, kuten *sünnüüleibä, sünnüühattara* ym., lienevätkin selitettävät, johtuu käsitys »synny» oleskelusta maan päällä joulun ja loppiaisen välisenä aikana ja »synny kuunteleminen» varmaan aivan toisesta »synty»-olennosta kuin рожд(д)ество sanan mallin mukaan luodusta »synnystä».

Luullakseni on prof. MANSIKKA selittänyt oikein karjalaisissa itkuissa tavattavan *synty, syntyset* sanan. Se ei ole tarkoittanut alunperin Vapahtajaa, ei myöskään pyhimyksiä eikä pyhänkuvia, vaan vainajain henkiä, kuolleita sukulaisia, jotka vielä haudan takana ollessaankin ovat kiinteässä suhteessa elossa oleviin. MANSIKKA MSFOu. 52 162 sanoo: — — itkijä kääntyy toisen maailman »s y n t y s i e n» puoleen pyytäen suopeaa v a s t a a n o t t o a tuohon ilmaan vaipuneelle. Vaikka näillä Tuonelassa majailevilla »syntysillä» joskus tarkoitetaankin pyhimyksiä tai jumalia kristillisessä, kreikanuskoisessa merkityksessä — samoin kuin syntysien tilalla joskus esiintyvillä »spoassoloilla» (ven. *чнacr* »Vapahtaja, Kristus») —, on aivan ilmeistä, että itkijä osoittaa pyyntönsä e n n e n k u o l l e i l l e s u k u l a i s i l l e, joiden seuraan vastavaipuneen kuvitellaan liitty-

vän. Siihen viittaavat selvästi syntysien rinnalla joskus käytetyt sanat »omakunta», »sukukunta», »kansakunta».

Samassa kirjoituksessa MANSIKKA huomauttaa (s. 178), että Venäjältä muistiinpannussa itkussa sana *родимели* esiintyy kuolleiden omaisten merkityksessä ja vastaa karjalaisten itkujen »syntysiä» (vrt. *родить* 'synnyttää', *родитель* 'synnyttäjä'), joka voi olla joko slaavilaisen sanan käänнос tai tälle omasta sanavarastosta otettu vastine.

Paitsi *родимели* sanaa on myös *родъ* merkinnyt kuolleita esi-isiä, ks. MANSIKKA, Religion der ostslaven 147. Tapaamme siis suomalaisella taholla »synty» sanalla kaksi *родъ* sanan merkitystä: 'sukulaisvainajat' ja 'kotihaltia'.

Nämä merkitykset ovat keskenään varmasti sukua. 'Sukulaisvainajat' on epäilemättä vanhempi merkitys, mutta myös 'kotihaltiaa' merkitsevä *родъ* voidaan hyvin palauttaa vainajainpalvelukseen. Kolmesta »synty» sanan merkityksestä, 'Vapahtaja', 'kotihaltia' ja 'sukulaisvainajat', jotka kaikki ovat keskenään sekoittuneet, ensimmäinen on aivan eri alkuperää kuin toiset kaksi.

Paitsi *šündü* ja *šündüruhtina* nimityksiä käytetään Vapahtajasta vielä karjalassa *šურიšündü* ja etelävepsässä (KETTUNEN) *su'sünd* nimeä. Tämä nimitys ei näytä — ainakaan myöhemmin — liittyvän yksinomaan Vapahtajaan. LĚSKOV sanoo edellämainitussa kirjoituksessaan:

»Itkuissa, sekä hää- että kuolinitkuissa, esiintyy nimitys *süred sündüd*, *süred sündüžed*; todennäköisesti ne ovat toisarvoisia, jumalaa alempia »jumalia», mutta hyvin suosittaja karjalaisten keskuudessa, kaikkien palvomia ja yksityisessä perhe-elämässä paljon merkinneitä. Minun kysymykseeni, mitä »*süred sündüžed*» ovat, ei itkijä-eukko heti osannut vastata . . . Hän rupesi miettimään ja istui joitakuuta minuutteja ääneti. Sitten hän luotuaan katseensa ympäri tupaa sanoi hiukan kiivaasti: *süred sündüžed*? Nehän ovat pyhänkuvia (ИКОНЫ).»

AHTIAN ilmoituksen mukaan *sündüžev* (mon.) aunuksessa (Aunuksen kaupungin ympäristö) merkitsee 'taivaan pyhiä olentoja' (itkuvirsissä ja rukouksissa), esim. *süret sündwžet sinü vardožttähez*

da ka¹š²o³t⁴ähez⁵ (rukous lasta maata pannessa). Merkitykset 'Vapahtaja', 'kotihaltia' ja 'sukulaisvainajat', jotka liittyvät »synty» ja »syntyiset» sanoihin, liittyvät myös »suureen syntyyn» ja »suuriin syntyisiin». Näin ollen on vaikea sanoa, miten nimitys »suuri synty» alkuaan on kehittynyt. Onko tämä attribuutti lähtöisin siitä, että kuolleiden sukulaisten joukkoa sanottiin suureksi¹, vai onko *suuri* liittynyt ensinnä toista alkuperää olevaan, Vapahtajaa merkitsevään »synty» sanaan? Jos jälkimäinen selitys on oikea, mikä on luultavampaa, on »suuri» tullut itkuihin »syntyisten» määräyssanaksi vasta sitten, kun syntyisillä jo tarkoitettiin kristillisiä jumalia. Venäjä, joka on antanut valaistusta moniin tarkastettavina oleviin kysymyksiin, ei tietääkseni tarjoa mitään »suuren synnyn» ilmeistä esikuvaa. Se seikka, että pääsiäispäivää tarkoittavan ven. *великъ-день* nimityksen vastineena on karjalassa *äijä päivä*, aunuksessa *äijü päivä* ja etelävepsässä *äijäpäiv* (»äijäpäivä»), viittaa siihen, että »suuri» on tullut »synty» sanan attribuutiksi vasta sitten, kun 'joulu' merkityksestä oli kehittynyt 'Vapahtaja' — muutenhan odottaisi »suuri» sanan sijasta »äijä» sanaa tässäkin.² KETTUNEN on suullisesti huomauttanut etelävepsäläisten satujen *surkuigaz* sanaa *suksünd* muodostuksen rinnakkaistapauksena (ks. esim. Näytteitä etelävepsästä I, s. 113—118). Miksi ei *kuigaz* ole riittänyt? Olisi hauska tietää, onko venäläisillä vastaavassa sadussa tällöin esim. *великій князь*.

Jo AHLQVIST aikoinaan koetti selittää vepsän *sünd*, *šünd* sanaa, jonka hän muuten kirjoittaa virheellisesti *sund*, gen. *sundun*. Hän yhdisti siihen sen sanaperheen, johon suomen *suntio* kuuluu, ja tämä etymologia kuvastuu myös AHLQVISTIN antamasta vepsäläisen sanan merkityksen määrittelystä: ruotsiksi 'herre (nyttjas numera mest om Frälsaren)', ks. KO 201, saksaksi 'herr, jetzt nur vom Heiland gebraucht', ks. KW 227. Merkityksenkehitys olisi siis ollut 'herra' > 'Vapahtaja'. Tällaista selitystä ei enää oteta

¹ Tämä ei kuitenkaan ole itkuissa ainoa *sündüzet* sanan attribuutti, vaan niitä on muitakin, esim. *ehtoizat*, *kuldaized*, *ixalad*, *armahad* y.m., ks. OJANSUU, *Virittäjä* 27 18.

² Etelävepsässä kuitenkin myös *surpühä*, *suipühä* (KETTUNEN) 'suur reedé'.

vakavalta kannalta. SETÄLÄ esittää vepsäläisen sanan oikeassa muodossa ja asettaa sen, kuten tuleekin, karjalaisissa Vapahtajan nimityksissä *šūri-sündü* ja *šündü-ruohtina* esiintyvän *šündü* sanan yhteyteen, ks. MIKKOLA MSFOu. 8 166. On siis kysymys suomen *synty* 'geburt' sanan vastineesta. Miksi tämä sana on joutunut karjala-aunuksessa ja vepsässä merkitsemään 'Vapahtajaa' ja 'Jumalaa', siihen koettaa vasta OJANSUU tämän kirjoitelman alussa mainitussa tutkimuksessaan vastata. Luulen edellä olevasta selviävän, että meidän on kuljettava toista tietä kuin mille OJANSUU johtaa ja että ongelma on paljon monipuolisempi kuin tähän saakka on saatettu aavistaa.

Professori V. J. MANSIKALLE, jonka kanssa olen erinäisistä ylempänä käsitellyistä kysymyksistä keskustellut, lausun lopuksi sulimmat kiitokseni hänen arvokkaista huomautuksistaan.

Referat des obigen.

Die karelische benennung des Erlösers *šüntü*, *šündü* (= weps. *sünd* id.), wörtlich 'geburt', wird von OJANSUU Virittäjä 27 18—19 als eine übersetzung aus dem russischen aufgefasst. Unter der voraussetzung, dass die zusammensetzung *šūrišündü* 'Christus' (kar. *šūri*, fi. *suuri* 'gross') in der Tver-karelischen evangelienübersetzung die ursprüngliche form bewahrt hat, sieht er hier eine wiedergabe des kirchenslavischen wortes *великородный* 'von hoher, vornehmer geburt'. Das zusammengesetzte karelische wort bezeichne also den Erlöser als den Herrn.

Diese erklärung kann nicht richtig sein. Die verbindung des karelischen wortes mit russ. *великородный* entbehrt jeder tatsächlichen stütze. Die betreffende karelisch-wepsische benennung des Erlösers ist auch meines erachtens nach einem russischen muster entstanden, dies ist aber nicht *великородный* gewesen, denn ohne zweifel ist die bedeutung 'Erlöser, Jesus Christus' bei kar. *šüntü*, *šündü*, weps. *sünd* erst sekundär. Die ursprüngliche bedeutung ist 'weihnachten', und in dieser bedeutung ist das karelisch-wepsische wort offenbar eine übersetzung von russ. *рождество* (*рождество*) 'weihnachten; geburt' (eigentl. *рождество Христово* 'Christi geburt; weihnachten'), hat doch kar. *šüntü*, *šündü*, weps. *sünd* ebenso wie fi. *synty* die bedeutung 'geburt' (vgl. fi. *syntyä* 'geboren werden' usw.). Die von mir vorausgesetzte bedeutung 'weihnachten' ist nicht unverändert erhalten, sondern hat kleine veränderungen erlitten. Im wepsischen bedeutet *šündum* (mittelwepsisch) 'die zeit von weihnachten bis epiphantias',

im lüdischen *šünd* und *šündümpäiv* 'сочельникъ', 'der heilige abend, weihnachtsabend', kar. *sünnümpäivä* id. OJANSUU, dem solche zusammensetzungen wie lüdisch *šündümpäiv* 'weihnachtsabend' (*päiv* = fi. *päivä* 'tag') bekannt waren, hat diese sicher als 'tag des Erlösers' aufgefasst. Das mir zu gebote stehende material beweist, dass weps. *šündum* (= fi. *syntymä* 'geburt') auch allein eine bestimmte zeit, die zeit von weihnachten bis epiphantias, bedeutet, ebenso wie lüd. *šünd* 'сочельникъ' (= fi. *synty* 'geburt'), und dieser umstand ist ja ausschlaggebend. Wenn man von einer nach dem russischen muster (рожество) entstandenen bedeutung 'weihnachten' ausgeht, werden die jetzigen bedeutungen wie 'weihnachtsabend, die zeit von weihnachten bis epiphantias, dreikönigstag' usw. leicht verständlich. Die verschiebung der urspr. bedeutung schreibe ich dem umstand zu, dass ein russ. lehnwort (kar. *roštava*, lüd. *rastav* < russ. *рожество*) die ursprüngliche bedeutungsfunktion von kar. *šündü* übernommen hat. Es dürfte doch kein zufall sein, dass die benennung für epiphantias im karelischen, lüdischen und wepsischen kein russ. lehnwort, sondern eine übersetzung des russ. *водокрещение* ist (lüd. *vederist* usw.), — ebenso ist nach meiner ansicht die ursprüngliche benennung für weihnachten eine übersetzung von *рожество* gewesen.

Wie man von der bedeutung 'weihnachten' zu der bedeutung 'Erlöser, Christus' gekommen ist, kann auch dargetan werden. Wir haben zwar im slavischen einige beispiele davon, dass die benennung eines festes später personifiziert wurde (so russ. *коляда* und *короѳун*), ich glaube aber nicht, dass diese fälle genügen, die betreffende bedeutungsentwicklung zu begründen. Den ausgangspunkt zu der auffassung, dass sich *šündü* und *sünd* auf eine person beziehen, haben einige zusammensetzungen leicht geben können. In fällen wie lüd. *sündümpäiv* (etymol. = fi. *syntymäpäivä*) wurde *sündüm* leicht als genitiv von *sündü* aufgefasst, standen ihnen doch zusammensetzungen wie weps. *pedrompühä* 'Peterstag' und olon. *spoasapäivä* 'tag der verklärung Christi' zur seite, in denen wirklich genitive von *pedro* und *spoasa-* vorliegen. Die folge davon war, dass *sündümpäiv* als tag oder fest eines *sündü* genannten wesens verstanden wurde, und dass man diesen *sündü* mit Christus identifizierte, ist leicht verständlich, weil sich *sündümpäiv* auf weihnachten bezieht. Aus der bedeutung 'Christus' wurde dann weiter die bedeutung 'Gott' entwickelt. So kommen z. b. für das insekt *coccinella* im wepsischen sowohl die benennung *šündunlehmeine* als *đumalanlehmeine* vor, welche dem russ. *божья коровка* genau entsprechen.

Ganz verschieden von dieser benennung für 'weihnachten; Christus, Gott' ist *sündü* resp. *šündü* in der bedeutung 'geist, den man in der zeit zwischen weihnachten und epiphantias belauscht, um die zukunft zu erfahren'

(im lüdischen *šündüd kündeda* 'in der weihnachtszeit abergläubisch auf zukunftsomen lauschen'). Aus dem ostseefinnischen (lüdischen?) stammt offenbar russ. dial. (Olon.) *цунца* »нечистый духъ вродѣ домового«, welches diese bedeutung widerspiegelt. Aber auch im karelischen und lüdischen scheint diese mythologische benennung nicht bodenständig zu sein. Auch hier sehe ich eine übersetzung und zwar des russischen wortes *родъ* 'hausgeist', vgl. DAL: »постѣнь, дѣдушка, хозяйнѣ, домовоу (т. е. родорой, родня)«, SZEZNEVSKIJ Mat. для слов. древне-русск. яз.: 'name eines gottes bei den alten slaven' (»название божества древнихъ славянъ«). Die russische benennung für 'hausgeist' geht sicher auf den ahnenkultus zurück, *sündü*, *šündü* wiederum in ungefährr derselben bedeutung scheint mir nur dann verständlich, wenn man in ihm eine wiedergabe von russ. *родъ* sieht.

In den karelischen klageliedern kommt oft das wort *synty*, gewöhnlicher *syntyset* vor, welches jetzt in der bedeutung 'Christus; ein heiliger, heiligenbild' verstanden wird, ursprünglich aber, ebenso wie *родителю* und *родъ* in russischen klageliedern, sich auf die verstorbenen verwandten bezieht. Es ist möglich, dass auch hier, wie schon prof. V. J. MANSIKKA vorausgesetzt hat, das karelische eine wiedergabe der russischen worte aufweist. In dem volksglauben sind die verschiedenen vorstellungen, die auf drei quellen, 'Erlöser, Gott', 'hausgeist' und 'die verstorbenen verwandten' zurückzuführen sind, nicht auseinandergehalten worden. So ist die bedeutung 'Erlöser, Gott' in den klageliedern an die stelle der ahnen getreten, und auf den zusammenfall von *šündü*, *sündü* 'Erlöser, Gott' (< *рождество*) und *sündü* (< *родъ*) führe ich den glauben zurück, dass der *sündü* sich zu weihnachten vom himmel auf die erde niederlässt und zu epiphantias wieder in den himmel emporsteigt, so auch die erklärung, dass *sündü* 'ein heiliger oder ein gott ist, den man in der zeit zwischen weihnachten und epiphantias belauscht' (Suojärvi). Bezeichnend ist ferner, dass nicht nur der Erlöser im christlichen sinn kar. *šärišündü* (weps. *sursünd*) genannt wird, sondern auch »der heilige oder gott, der um die weihnachtszeit über die zukunfft kunde gibt« (*särisündü*, Suojärvi).

Nachtrag: Auch die vorstellung, dass sich der Erlöser (*sündü*) zu weihnachten vom himmel auf die erde niederlässt und zu epiphantias wieder in den himmel emporsteigt, scheint von den russen zu stammen. I. KALINSKIJ Церковно-народный мѣсяцесловъ на Руси (Зап. Русск. Геогр. Общ. по отд. этн. 7) p. 355 sagt: »Nach der altrussischen vorstellung lässt sich der neugeborene Gott während der zeit von weihnachten bis zum heil. dreikönigsfest auf die erde nieder und wandert hier umher«.

Pari balttilaisperäiseltä näyttävää suomen sanaa.

Kirjoittanut

E. A. TUNKELO.

1. Suomen karsina.

Suomen **karsina** sanalla ja sen vastineilla läheisissä sukukielissä on useita eri-ikäisiä merkityksiä, joihin on luotava yleiskatsaus ja joiden keskinäiset ikäsuhteet täytyy selvittää, ennenkuin voi tehdä johtopäätöksiä sanan alkuperästä. Alottakaamme merkitysten tarkastelu idästä päin: karjala-aunuksesta, lyydiläismurteista ja vepsästä. Näissä on yleisenä merkitys

1: pirtin lattian alla oleva säiliöhuone.

I. K. INHA sanoo kuvatessaan omaansa ja matkatoverinsa asuntoa Pohjois-Karjalan Jyväskylähdessä: »Paitsi navettaa ja tanhuaa on [päärakennuksen] pohjakerroksessa karsinakin, laaja akkunaaton säilytyshuone, mutta siihen ei ole ovea muualta kuin sen päällä olevasta asuinpirtistä.»¹ SIRELIUS ulontaa tämän selityksen karsinasta paljoa laajemmalle: »Pohjois- ja Kauko-Karjalassa [pirtin] permannon alaista tilaa sanotaan karsinaksi»; siinä pidettiin »kanoja, juurikasveja, olutta ja kaljaa» (Suomen kansanomaista kulttuuria II 179). Tämän tiedon vahvistavat seuraavat painamattomat sanastonkerääjain muistoonpanot:²

Vienan-Karjalan pohjois-osista: (Vuokkiniemi) *karšina-an-og* tuvan (sillan) lattian alus. Käytetään samaan tarkoitukseen kuin kellaria. Siellä sijaitsevat jauhinkivet useimmiten. Yleinen (Yrjö

¹ INHA, Kalevalan laulumailta (Helsinki 1911), s. 14.

² Karjalais-aunukselaiset ja Sununsuun lyydiläismurretta koskevat ovat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa, muut allekirj:n omissa kokoelmissa.

Pirhonen). — (Jyväskylä) *karšina* 'pirtin alla oleva säilytysluona' (K. F. Karjalainen).

Vienan-Karjalan etelämurteista: (Rukajärvi) *karšina* 'karsina pirtin alla' (K. F. Karjalainen); *karšin*[a -an -ua -oien -oia 'huoneen sillan [= lattian] alla olevaa paikkaa kutsutaan karšinaksi' Tav. | *karšinalau*[da -van -dua -doien -doia 'irtonainen lankku, jonka kautta pääsi menemään 'karšinah': *nošša karšinalau*da da mäne käü potakku» Tav. | *karšinator*raš -dahan -rašta -dahien -dahie yksikössä: karsinaan vievään portaiden astukas, jolle poljetaan; monikossa: 'raput, jotka vievät lattian alla olevaan »karšinah» | *karšin*ov|i -en 'ovi, mistä mennään karsinaan'. (Nikolai Kiirikki).

Suomen puolelta: (Suojärvi) *karšin*(a) -an -og -oijn -oi 'kellari pirtin lattian alla, missä säilytetään ruuaksia: perunoita, lanttuja y.m.s.' | *karzinu*[ksi -ksen -sta -ksioin l. -ksiēn -ksioi ~ -ksie 'ovi joka vie lattian alaiseen karsinaan' | *karzimpordah*at -ien -ie 'karsinaan vievät portaat'. (E. V. Ahtia).

(Salmi) *karzin* -an -ua -oijn -oi 'tuvan lattian ja maan välillä oleva osa on »karzin». Esim. *Mene tuot karzinaz rötikiä* s.o. Mene, tuo karsinasta valkojuurikkaita'. Yleinen | *karzinu*[ksi -ksen -stu -ksiēn -ksii 'ovi, mikä vie »karsinaan». Esim. *Pane karzinuks*i salbah s.o. 'Pane karsinan ovi kiinni'. Yleinen. (J. Kujola).

Aunuksen-puolisista murteista: (Säämäjärven Yläleh) *karš*in -inan -inça -ino:n -inoi 'kellari (tuvan lattian alla)', esim. *karšinas piētäh kartohkqa nagrist*°, *leibčä* ... | *karšin*ikkün|ain° -aizen, -ast° 'ikkuna »karsinan» seinässä' | *karzinu*|z¹ -ksen -st° »karsinan» ovi (lattiassa t. »kolpitsassa», *karzimpordah*ad -ien -i 'portaat, jotka johtavat karsinaan'. (E. V. Ahtia).

Tverin Karjalasta: *karšina*, 'karsina, pirtin alla oleva kellari' | *karšinalauda* 'lauta, joka peittää karsinan, kun [= milloin] karsinaa varten ei ole erityistä ovea' (K. F. Karjalainen); 'uuninpenkin lauta, joka nostetaan ylös, kun mennään karsinaan' (Th. Schvindt).

Ly ydiläis-alueelta: (Sununsuu) *karšin* -an -ad -oid: k. om_pertii *lattan* ad [= karsina on pirtin lattian alla] (J. Kujola) | (Mundärvi) *karšin* -ad -ad -oid 'alus-karsina, pirtin lattian alla oleva juurikasvisäiliö'.

Vepsästä: Äänis-vepsä (Kaskeza): *karš*in -nqd -neid ~ -nüd 'alus-karsina, pirtin lattian alla oleva peruna- y.m. kellari' (jonne pirtistä menee portaat): *tain kirbož karšingha* 'taina putosi aluskarsinaan'. — Keskivepsä (Šimjärvi): *karš*in -nqd -nqd -noid 'pirtin lattian alla oleva kellari, »karsina»: — Etelävepsä: *karš*ilaud (< *karsinalauta*) 'keldriluuk' | *karš*inahine 'toaluse haljdas(?)' (L. KETTUNEN LVHA II 47).

Lattian alla olevan kellarin merkitys esiintyy, paitsi Suojärvellä ja Salmessa, joista yllä on tietoja, Suomen puolella useassa muussakin itärajaa lähellä olevassa pitäjässä, sellaisissakin, joissa ei aina-

¹ Yksikön nominatiivi näkyy olevan uusi analogiamuoto. Vrt. Suojärven ja Salmin vastaavaan muotoon.

kaan enää n.s. novgorodilainen talonrakennusjärjestelmä ole val-
lalla, esim.

Ilomantsi: *karsin|a -an -ō* '1) sillan alus, jossa potaatteja pidetään y.m.' (J. Meriläinen); 'tarkoittaa permannon alla olevaa kellaria maa-
laistuvissa' (A. Lintanen);

Pälkjärvi: 'tuvan lattian ja saunan lauteiden alus' (Aulis V. Könönen).

Parikkala: 'tuvassa ennen vanhaan sillanalus, s.o. permannon-
aluskuoppa: karsinaa mäntii kolpitsan kautta (savupirtissä uunin
vieressä olleen lavitsan, sängyn)'. 'Harvoin'. (V. Pajari).

Näiden kolmen viimeksimainitun pitäjän lisäksi mainitsee Sire-
lius (FUF XI 76) m.m. Sortavalan ja Kiteen sekä pohjoisempaa Suo-
mussalmen siihen alueeseen kuuluvina, jolta 'lattianaluskellarin'
merkitys tunnetaan. Alue on siis melkoisen laaja, mutta itse merki-
tys tuskin on vanhempi kuin novgorodilainen rakennusjärjestelmä
karjalais-vepsäläisellä asutusalueella. Lattianaluskellaria, jonne »py-
käläportaot johtivat alas pirtistä», Sirelius kansatieteen kannalta
sanoo »uudeksi» karsinaksi; »vanha» karsina on ollut itse pirtissä.
Suomen itämurteiden alueella nimitetään vieläkin laajalti 'karsi-
naksi'

2: uunin ja peräseinän välinen pirtin osa.

Esim. Nilsjä: *karsin|a -an -ō* l. -ata 2) 'eräs osa tupaa (joskus sau-
naa). Kun uuni on tuvassa tavallisesti ovensuussa, niin karsinaa on
tuvassa se osa, joka jää uunilta tähteksi sille seinämälle, jossa uuni
on, siis peräpuoli siitä puolesta tupaa, jossa uuni on. Yl[ainen]'; *karsin-
alalás -in -ija* 'akkuna, joka on karsinanpuoleisella seinällä tuvassa';
karsinanurk|ka -an -kō karsinassa (tuvan) oleva peränpuoleinen
nurkka'; *karsinasänky* 'karsinassa t. karsinanurkassa oleva sänky'
(Yrjö Väänänen).

Kuopion maaseurakunta: 'tuvan uunin ja peräseinän välinen osa'
(A. Kemiläinen).

Ilomantsi: *kars|puol, -nurkka* 'se puoli tupaa, jossa on kolppi
[eli kolpitsa uuninsivulla, »myös kanneksi sanotaan», kun siinä ole-
van kannen kautta mennään lattian alle] ja jossa naiset asuvat (mie-
het asuvat peränurkassa)' (J. Meriläinen).

Heinävesi: *karsinalattija* 'tuvassa uunin tausta lattijaa' (harvem-
min; P. Kuokkanen).

Konginkangas: *karsinalattia* 'perän puoli (naistenpuoli) tuvan lat-
tiaa'; *karsinampuol* 'naisten puoli tupaa' (Alb. Hämäläinen).

Kangasniemellä *karsinanurkka* 'tuvan peränurkan' nimityksenä
on jo 'jokseenkin harvinainen', *karsinampuol* 'tuvan uunin ja peräsei-
nän välinen alue', 'karttaamis-,kehräämis- ja kutomispuoli' oli »taval-

linen ennen» (Osk. Kuitunen), siis sekin jo syrjäytymässä. Päijänteen länsirannalla on Jämsässä vain joulunviettotavoissa muistoa tästä vanhan savolaispirtin 'karsinasta': se on 'pirtissä uunin takana naisten puoli jouluna; päreistä vuorattiin jouluksi'; *karsinampuol* 'pirtissä jouluksi päreistä vuorattu, erikoisesti naisille varattu osa' («vanhentunut» merkitys; Selma Patajoki).

»Vanhoissa suomalaisissa pirteissä jakautui permannon puoli — — — kahteen pääosaan, joista pienempää eli uuninpuolista osaa sanottiin suurimmassa osassa karjalais-savolaista kielialuetta **karsinaksi**, toisissa osissa samoja maakuntia **perämaaksi**, Hämeessä **aheneli ahjentaustaksi**, Satakunnassa ja Etelä-Pohjanmaalla **lavanalustaksi** l. **lavanpuoleksi**; suuremman puolen nimenä oli osissa Hämettä (Lempäälä) **päälattia** eli **miästenpuoli**.» »Kansanrunoudessamme — — — karsina mainitaan naisten ja lasten oleskelupaikkana», esim. karhunpeijaisrunossa: »Mi on akkoja tuvassa, Ne on kaikki karsinahan, Miehen [= karhun] tullessa tupahan, Astuessa aika poian»; tai: »Lauloi lapsi lattialla, kasvavainen karsinassa». (SIRELIUS, SKOK II 175).

Tämä merkitys näyttää olevan jonkin verran tuttu myöskin pohjoisessa Vienan Karjalassa, koska Vuokkiniemestä on muistiinpantu *karšinalšup[pu-un-puq* = 'naisien (šuppu' [= nurkka, soppi]. 'Yleinen' (Yrjö Pirhonen).

Uudenaikaisen, uloslämpivän pirtin uunin ja peräseinän välinen ala, jossa on samanlainen lattia kuin pirtin pääosassakin, on perinyt »karsinan» nimen vanhanaikaisemmasta pirttityypistä, jossa

3:ksi karsina oli = l a v a n a l u s t a

ja sijaitsi samassa osassa pirttiä. Savupirtissä oli aikaisemmin (keskiajalla) uunin ja peräseinän välillä verrattain matalalla lava, jonka »karsinaksi» sanottua alustaa on »ainakin karjalais-savolaisella pohjalla» käytetty »pikkukarjan ja juurikasvien säilytyspaikkana» (SIRELIUS SKOK II 180; FUF XI 75.)¹ Yhdistävänä aineksena ensiksi mainitun ja tämän kolmannen itäsuomalaisen merkityksen

¹ Myöskin Inarin lappalaisen (suomalaista tavoittelevassa) tuvassa on ollut karsin, jossa talvella on pidetty lampaita, ja jonka »kattona» oli lava, n. 0.45 m. korkealla maasta (SIRELIUS, main. teos, s. 174).

välillä on ollut se tehtävä, mihin kumpaakin »karsinaa» vanhemmiten on käytetty.

Kotona oleskellen ja käsitöitä tehden naiset lienevät mainitulla lavalla istuneet ja työskennelleet: se oli samalla puolella pirttiä kuin uunikin, jota he tarvitsivat leivän paistamisessa, keittämisessä y. m. ruoan laitossa ja joka kehrättäessäkin antoi tarpeellisen lämmön. Mutta lavaa eli lavoa, jonka alusta, »karsina», oli pikku vasikoille, lampaille ja kanoille sopiva, lämmin olopaikka, on käytetty vanhimmiten myöskin kylpylavona (SIRELIUS SKOK II 176), jonka vuoksi sen alusta oli palkeilla peittämättömänä maapermantona (mistä myöhemmän »karsinan» rinnakkaisnimi **perämaa** on muistona).

Kun pirttiä vanhimmiten käytettiin sekä asuin- että kylpyhuoneena (jopa riihenäkin), on kolmantena mainittua merkitystä lähellä neljäs, jonka **karsina** sai sittemmin, kun vanha pirtti jäi kylpysaunaksi ja uutta käytettiin vain asuinhuoneena, nim.

4: saunan lavon alusta,

joka merkitys Sireliuksen tietojen mukaan on tunnettu »k o k o karjalais-savolaisella kielialueella». ¹ — Näissä kahdessa merkityksessä on yhteistä se, että **karsina** kummassakin tapauksessa merkitsee uunin ja peräseinän välissä olevaa (kylpy)lavan alustaa.

Suomen etelä-Karjalassa on vanhan rakennustavan mukaan pirtin eli tuvan kiuas eli uuni rakennettu hirsistä kokoonpannulle lavalle, jonka alle jäi »melkoinen tyhjä tila». Tämä usein jätettiin »kissojen ja kanojen valtaan»; »ne siihen pyrkivät kissareiän kautta». »Mutta tavallisesti tämä tila kuitenkin järjestetään pieneksi komeron tapaiseksi suojaksi l. **karsinaksi**, joka lisäksi varustetaan lautaisilla pykälillä l. hyllyillä. Sekä sillan [= lattian] alle että karsinaan käydään nykyään [= v. 1880] samoja suuren laatikon tapaisessa kolpitsassa — — — olevia portaita myöten ja tämän kolpitsan kansi on pidettävä uuninpenkkinä (pankkona).» ² Itäsuomalaisista **karsina** sanan merkityksistä on siis viidentenä

¹ Sanakokoelmissamme tämä merkitys mainitaan m. m. Pälkjärveltä ('saunan lauteiden alus' Aulis V. Konönen), Heinävedeltä ('tavallinen'), Kuopion pitäjältä ('saunan karsina' A. Kemiläinen) ja Kangasniemeltä (Osk. Kuitunen).

² A. O. HEIKEL, Kansatiet. sanasto kuvien kanssa: Suomi II 19, s. 16, 21.

5: pirtin kiukaan alusta,

joka lienee niistä nuorimpia, sillä »karsinan asettaminen kiukaan alle» on »epäilemättä myöhemmin syntynyt» (HEIKEL).

Kun karjalais-savolaisella alueella 'karsinaksi' nimitetyn osan ja muun pirtin välillä oli »vanhoissa suomalaisissa pirteissä» rajana »uunin kulman alitse peräseinään juokseva pelsi eli **karsinahirsi** eli solkkinen» (SIRELIUS SKOK II 174), voimme päätätä, että vanhimpina aikoina karsinahirren päällä tai sijalla on täytynyt olla jotakin aidan-tapaista estämässä eläimiä tulemasta olinpaikastaan sille osalle lattiaa, joka oli varattu etupäässä ihmisiä varten. Itämurteiden alalla on vanhimpana **karsina** sanan merkityksenä siis pidettävä sitä, että se on merkinnyt jonkinlaisella aidalla muusta pirtistä erotettua pikkukarjan olinpaikkaa. »Eläinten pito pirtissä — — — yhdisti karjalais-savolaisen alueen itäiseen kulttuuripiiriin» (SIRELIUS SKOK II 180).

Täten olemme tulleet suhteellisesti lähelle merkitystä, joka suomen länsimurteissa on melkein yksinomaisena, mutta (ehkä näistä levinneenä) on laajalti tunnettu itämurteissakin, varsinkin savolais-alueella:

6: pienempiä kotieläimiä varten tehty aitaus.

Siitä mainittakoon seuraavat muistiinpanot
itämurteiden alueelta.

Nilsjä: *karsin|a -an -ō ~ -ata* 'aidaksista t. joskus laudoista tehty, pieni aitaus sioille, lampaille t. vasikoille. Lampaille ja vasikoille se tehdään navettaan, sioille tavallisesti kujaan (vrt. sikokarsina, lampok. ja vasikkak.)'. (Yrjö Väänänen.)

Kuopion maaseurakunta: 'sikokarsina, lampokarsina y.m.' (A. Kemiläinen.)

Ilomantsi: 2) 'lammaskarsina, jossa lampaat asuvat talvella; *sin out karsinassa kasvanna ja runnista ruokoa annettu*' (J. Meriläinen).

Parikkala: 'navetassa pikkukarjalle (lampaille, vasikoille) tehty aitaus. M.m. yhdyssanassa *lammaskarsina*' (V. Pajari).

Heinävesi: 'navetan nurkassa lampaille laudoilla aidattu karsina. Yleinen' (P. Kuokkanen).

Juva: *karsin|a -an -ō ~ -ata* 'läävän tai muun suojan nurkkaan aidattu pieni aitaus, jossa pidetään sikoja, lampaita, vasikoita y.m.' (V. Hytönen).

Jääski: 'lampailla, vasikoilla, sioilla [on] oma navettansa tai osa lehminavetasta = karsina'. 'Tavallinen'. (Elsa Vartiainen).

Sakkula: *karsin|a -a" oä: siank., lampo`ank.; karsinampuo? l'äväs* (A. A. Niskala).

Kangasniemi: lammäs-, saunan-, sian-, vasikan- ja varsankarsina; tavall. (Osk. Kuitunen).

Konginkangas: *karsina* = lampaita, vasikoita, sikoja j.n.e. varten erotettu osa navetasta, pahnasta j.n.e. — Ennen ja vielä paikoin nytkin karsinat rakennetaan aidaksista ja seipäistä vitsastamalla.¹ — Niiden paikka on navetan ovensuussa, perän puolella. Tavallinen. (Helmi Helminen).

Jämsä: 'lammäs- ja sikokarsina, tavallinen' (U. J. Vuorjoki).

Länsi- tai välimurteista

mainittakoon seuraavat muistiinpanot:

Suursaari: *karsina* 1) 'Joko katollinen tai katoton sianpahnän eteinen. — *Karsinashan* sika om päivät, üäks menē pahnäm mäta.' 2) 'Navetan ovinurkassa oleva, neliskulmainen alue, jota kahdelta puolelta rajoittaa navetan seinät ja kahdelta matalat, lauta[iset] seinät, joista toisessa on tavallisesti portti tai irtonainen ovi. Täällä pidetään porsasta ja pientä vasikkaa. Yleinen' (Laina Porkka).

Kymi: 'Lammaskarsina, sikok. = aituus, jossa pidetään lampaita t. sikoja: lammask. tavallisesti navetassa, sikok. jossakin katoksessa'. Tavallinen. (A. Metso.)

Lammi: 'Kesäksi siat päästettiin ulos erikoiseen, aidaksista tehtyyn *sikaiñ garsinā*, joka oli lätin yhteydessä. Karsinassa oli vielä laudoista tehty koju, johon siat sateisella säällä pääsivät suojaan' (Katri Virta).

Hausjärvi: 'lampāñk., vasikañk.' Tavallinen (Osk. Suomela).

Längelmäki: *karsina* voi olla missä isossa elukkain huoneessa tahansa: tallissa *varsanñk.*, jossa tammaa pidetään ensin yksin, sitten imevän varsansa kanssa, seuraavan talven aika varsaa yksinään, ja joka sen vuoksi on isompi kuin navetassa oleva *vasikkaññ k. t. vasikaññ k.* Navetassa on joskus myös *siañ k. t. sikok.* ja *lammask.* Taloissa kuitenkin tavallisesti on erityinen lammäsnavetta, johon vain poikkeustapauksessa tehdään tilapäinen k. Uudenaikaisessa sikalassa voi myös olla eri karsinoita, samoin kesällä sikotarhassa tai pikkueläjillä jossakin tilapäisessä katoksessa tai vajassa.

Kankaanpää: »vasikat pilettiin navetoih karsinoih. Vanhemmat ja nuoremmat pilettiin eri karsinoih, vanhemmille annettiin eri ruoka». Tav. (J. Lähteenmäki).

Kurikka: 'aitaus navetassa vasikoilla tai lampailla'. 'Toisinaan tavataan myös varsoille tehdä talliin karsina'. — 'Älä ennen karsinaa teek kuv vasikan saat' (S. Paulaharju).

Isojoki: *karsin|a -an -aa* käytetään lammasten tai vasikkain

¹ Harvennuksella on tämän kirj. tahtonut huomauttaa sikäläisen karsinan vanhemman tekotavan yhtäläisyyttä tavallisen aidan tekotavan kanssa.

aituuksista navetassa, esim. 'Meirän navetass on palijo karsinoota' (O. V. Haaramo).

Nakkila: *karsina* 'navetassa aitaus, jossa pikkueläimiä pidetään'. Tavall.

Punkalaidun: 'navettaan vasikoita t. lampaita y.m. ja talliin varsa varten erotettu nurkka-aitaus'. 'Kesääjaksi aidataan karsinoita myöskin ulos karjasuojan lähelle, takapihalle sikoja varten' (Hilja Moisio).

Pöytyä: *karsina* — — — 2) 'karsina sikoja y.m. varten': lampaan-, vasikan-, porsaank. (T. V. Lehtisalo).

Karjalan kappeli: *karsina* 'pieni, umpinainen aitaus (eläimiä varten)' (J. Antola).

Pyhäranta: *karsin(a) -a(n): lamppan_garsin* (Saini Laurikkala).

Halikko: *karsin* 'aidalla erotettu osa navetasta sikoja, lampaita, vasikoita varten. Tällainen aidattu alue erotetaan kesällä myös karjapihasta, »tarhast», esim. porsaita varten etenkin pikkueläjien ahtaan ja pienen sikoläätin eteen'. ('Mutta jos se on melko suuri alue, sanotaan sitä »sikkaje laitumeks».) Varsovalle hevoselle tai vain varsalle tehdään myös *k.* talliin tai, jos siellä ei ole tilaa, navettaan'. Yleinen. [Metaforisesti laajennettuna:] 'Lapset leikkiessään tekevät »karsinoi» = rajoitettuja alueita, joko itselleen tai kuvitelluille eläimilleen, jopa matalassa vedessä vangitsemilleen kaloille, esim. hiekasta, korsista, pelkkiä rajaviivoja vetämällä j.n.e.' (Tyyne Helve).

Nyt puheena oleva merkitys on Markkovan savakkopitäjässä, Itä-Inkerissä, yleinen ja yksinomainen (kansak. opett. J. Mustonen suullisesti tämän kirjoittajalle). Se on muistiinpantu pohjoisesta Vienan-Karjalasta saakka: *lammaškaršina* Jyväskylästä (K. F. Karjalainen), jossa se voi olla Suomen-puoleisten murteiden vaikutusta.

7: Pieni peltoaituus.

Tämä merkitys näyttää rajoittuvan osiin Varsinais-Suomea ja Ala-Satakuntaan. Tämän kirjoittajalla on siitä ollut käytettävissä seuraavat muistiinpanot:

Karinainen: *karsin|a -an -aa -ain -oi* 'pienehkö pelto, tav[allisesti] metsän keskessä'. Tavallinen (E. A. Virtanen).

Pöytyä: 'pikkunen »umpiata»¹ akkunan alla. Vanh[entunut]. Esim. »tässä meidän *karsinas* kassō kans uähä perünī» [= tässä meidän tarhasessa kasvaa myös vähän perunoita] (T. V. Lehtisalo).

Kodisjoki: *müllүнkarsin (-as -ast)* Saloetallassa, *mükikarsin* Yli-Antolassa, paikannimiä; kumpikin tarkoittaa »viljeltyä maata» (Yrjö Lindqvist: Tieteell. seurain paikannimitoimikunnan arkisto).

¹ *umpiata* 'locus l. agellus consæptus' RENVALL; 'oafbruten gärdesgård l. plank rundtomkring; rundt omkring gårdad täppa, öfverallt kringgårdad hägnad, åker l. äng'. LÖNNROT.

Eurajoki: *karsin* merkitsee pientä, erikseen aidattua peltoa, ollen jokseenkin sama kuin umpiaita ja *tahdon* (gen. *tahtmen*); esim. *färiņk. muariņk.*; on myös *rīhkarsin* = riihitarha, s.o. aitaus, joka ympäröi riihipihan. (Toht. J. Jaakkola suullisesti.)

Isojoki: *kylläpä siin on karsinoota* ('katsellessa vainiota, jossa on monta pikku aituusta'). Tavall. (O. V. Haaramo).

Nakkila: *karsina* = umpiaita. — Halikosta ilmoittaa nti Tyyne Helve *karsin* sanan yllämainitun, varsinaisen päämerkityksen lisäksi sillä tarkoitettavan 'vain pilalla erittäin pientä, umpiaidalla ympäröityä peltotilkkua. Myös halveksien'. 'Esim. »kui munt peruna tommossen karsina ny mahtu», joko pilkatun tai halveksien tai leikkillä väheksyen aidatun peltotilkun pienuutta (jos 'tilkku aiotaan perunan kasvuun'). 'Tavallisesti sanotaan sellaista, ja aina jos se on hiukan suurempi, *umpäeraks*', esim. »vasika viättin toho umpäitta». Harvoin. — Punkalaitumelta maist. Hilja Moisio: »Umpeen aidatusta peltotilkusta tai niittyyaitauksesta taas käytetään nimitystä *umpiaita*.

Nyt puheena oleva 7:s ja lähin edellinen (= 6:s) merkitys joko ovat tai ainakin ovat nähtävästi olleet lounais-Suomessa rinnakkain. Sitä osoittavat m. m. seuraavat muistiinpanot:

Karinainen: *karsinasonta* = 'lampaan-, vasikan- ja siankarsinasta saatu sonta'. Tavall. (E. A. Virtanen);

Pöytyä: *karsinasonita -nan -tä* 'saatiin lammas- ja vasikkapihatosta ja sikaläätistä; siinä oli — — hakoa ja kaskenvarpuja, se oli voimakkaampaa kuin hakosonta, mutta huonompaa kuin karjanlanta' (T. V. Lehtisalo).

8: S y d ä n k a r s i n a.

Tämän merkityksen on jo D. JUSLENIUS huomannut, todennäköisesti maamme lounaisosista. Hänen sanakirjassaan *carfina* on selitettyä lat. 'septum ovium', ruots. 'liten kätta', ja erikseen mainitaan *fydämen karfina*, jonka hän latinaksi selittää sanalla 'præcordia' (Chr. Cavallin'in mukaan = 'mellängärdet, hinnan mellan bröstet och bukcaviteten', siis oikeastaan = pallea, välilihas), ruotsiksi 'hiertehinna', mikä ei tarkoittane palleata, vaan pikemminkin samaa kuin nykyruotsin sana 'hjärtsäck'.

Toht. J. Jaakkola on kotipitäjästään, Eurajoelta, hankkinut tämän kirjoittajalle selityksen, että siellä *südāncarsin* on umpinainen »pussi», jonka sisässä (elukan) sydän on (esim. teurastettaessa se »avataan»). Sillä tarkoitetaan siis todennäköisesti samaa kuin anatomian oppisanalla *sydänkarsina* 'cavum pericardii', saks. 'Peri-

kardialhöhle', s.o. keuhko-onteloiden ja pallean välistä onteloa, jossa sydän on, — tai itse 'pericardiumia' eli 'sydänpussia' (ruots. 'hjärt-säck', saks. 'Herzbeutel' l. '-sack').

Tämä anatominen merkitys kuvastuu myöskin seuraavasta (T. V. Lehtisalonen) muistiinpanosta Pöytyältä: — — — — 3) 'bröstkavitet (karsina sydämen ympärillä)'; »ios sūrāmen karsinas oi jottaiju uikkā» arvellaan joskus esim. elukasta, joka ei ole aivan terve; ios on sūrāmes uikā, eļ luāntokappala eļ ollenkā», kon sūrāmen karsinas ou uikā, nān se kassō huānost. Tav. — Halikosta ilmoittaa nti Tyyne Helve: karsin 3) = rintaontelo. (En saanut selville, sanotaanko sydänkammiotakin samoin.) Esim. »karsinas on syrāne ja tāry (mon. nomin.) ja maks ja sap ja karsina-ait erotta ne sisālyksist (= suolistosta)». 'Yleinen vanhoilla ja teurastukseen osallistuneiden kesken.'

Punkalaitumella 'rintaontelo on tunnettu nimellä **sydänkarsina** ja rintaontelon ja vatsaontelon välillä oleva välilihas, pallea, on **sydänkarsina-aita** (Hilja Moisio).

Nakkilan sanakokoelmassa sanotaan: **syränkarsina** = rintaontelo.

Oppineiden anatomia erottaa rintaontelossa vielä **välikarsinan** 'mediastinum', s.o. keuhko-onteloiden, rintalastan, selkärangan, kylkiluunkaulain ja pallean rajoittama, kaksiosastoinen tila.

Sanakirjantekijöistä on RENVALL selittänyt **fydāmen karfinan** latinan sanoin 'cavitas pectoris' al. 'præcordia', siis rintaonteloa tai palleata merkitseväksi, — E. LÖNNROT: 'bröstkavitet (thorax rintakomo) hjertsäck (pericardium), (anat.) hjertkammare (ventriculus)'; **fydānkarsinan aita** 'mellangärdet (diaphragma)'.

Puheena olevan merkityksen synty näyttää aiheutuneen siitä havainnosta, että sydän sijaitsee ja toimii umpinaisessa ontelossa, joka teurastustilaisuuksissa on havaittu enemmän tai vähemmän »karsinaa» muistuttavaksi, siis eräänlaisesta vertaamisesta suljetuun elikon olopaikkaan.

9: L o h i p a d o n » p e s ä ».

Pohjanlahden pohjoisosaan laskevien, isojen jokien sekä pohjoisempana Ivalojoen lohenpyyntipaikoissa käytetään **karsinapadoksi** nimitettyä sulkupyyntivälinettä, jonka tärkein osa on suorankaiteen muotoinen, virtaavaan veteen tehty, tiheä- ja pystyseinäinen, toisinaan 3 slt. korkea salko- (osittain myös havas-)seinäi-

nen aitaus, **karsina**, mihin virrassa ylöspäin uiva lohi, usein »varsi» aidan (tai kahdenkin) johtamana, joutuu yhden tai kahden aukon kautta, ja joka on rakennettu niin, että karsinaan joutunut kala harvoin palaa samaa (ainoata) tietä, jota on tullutkin, tai ainakin joutuu tuloaukon eteen asetettuun verkkopyydykseen. Paikoin on **karsina** eli **porstua** niminen, pienempi aitaus poikki virran rakennettuun lohipatoon jätetyn aukon kohdalla, sen yläpuolella, ja sen täyttää havaspyydys (»pöhnä» tai »ruona»), johon virrassa ylös pyrkivä lohi joutuu vankeuteen.¹

Karsinapatoa pidetään suomalais-ugrilaisilla kansoilla kyllä ikivanhana, mutta esim. Tornio-, Simon-, Ii- ja Kalajokiin se on ilmestynyt vasta 17:nnessä vuosisadalla tai myöhemmin, oltuaan jo aikaisemmin käytännössä Kemi- ja Oulujoessa.²

Silti ei nimityksen 'karsina' tarvitse olla yhtä vanha: sen paikoittainen synonyymi **porstua**, muinaisruotsista saatu lainasana,³ osoittaa, kuten monet muut tapaukset, että ikivanhakin kulttuuriesine, jopa ruumiinosa, voi uusissa oloissa ja uudessa ympäristössä saada uuden nimen; niinpä on **ruona** nimisellä havaspyydyksellä myöskin ruotsalaisperäinen nimi **lana**.⁴ Sirelius päättelee karsinapadon karjalaisen tuomaksi näille seuduille Valkeanmeren rannikolta ja tuntemattomaksi Pohjanlahden rantamain kainuulaiselle väestölle. Kun karjalasta ei tunneta **karsina** sanan vastinetta muussa merkityksessä kuin yllä nrolla 1 merkityssä, emme voi yhtä hyvällä syyllä olettaa karjalaisia puheenalaisen padonosan nimityksen tuojiksi kuin voisimme olettaa lohipadon pesän nimittämisen »karsinaksi» johtuvan siitä, että merkitykset 6 ja 7 (navetan karsina, pelto-karsina) ovat olleet tunnetut satakuntalaisperäiselle pirkkalaisväestölle taikka jo kainuulaisille, jotka ovat Pohjanlahden pohjoispään rannikoille kulkeutuneet todennäköisesti Satakunnan rannikolta päin. Lisäksi voitaneen pitää todennäköisenä, että verraten

¹ SIRELIUS, Suomen kansanomaista kulttuuria I 194—199; Suomalaisten kalastus III 267—304; Über die sperrfischerei 208, 218, 234—5, 254—5, 259, 262, 294, 297; Tietosanakirja IV 63.

² SIRELIUS, Über die sperrfischerei 447—8; Tietosanakirja IV 63.

³ SETÄLÄ, FUF XIII 328.

⁴ SIRELIUS, SKOK I 189.

ahdasalainen 9:s merkitys, joka liittyy Suomessa suhteellisesti nuoriin teknillisiin rakenteihin, perustuu vain 6:nnen ja 7:nnen metaforiseen laajentumiseen. Asiallisena pohjana on voinut olla se, että lohpadonkin karsina oli alkuaan nelisnurkkainen, usein suorankaiteen muotoinen, puista tehty aitaus, jolla tahdottiin estää arvokasta (saalis)eläintä tai otusjoukkoa pääsemästä vapauteensa tai jossa sitä säilytettiin kuten lampaita karsinassaan.

Kalastuksen alalta on mainittava eräs toinenkin merkitys:

10: saarrettu kala-apaja,

joka on mainittuna ainakin Hailuodosta, maist. Yrjö Paasivirran sanakokoelmassa¹: *karsin|a -an -ā = 'apaja, nuotan piirittämä vesialue'*. Esim. *orhōn nītā nūt kaloja karsinasa*.

Kun tämä semeemi on merkitty »jokseenkin tavalliseksi», ei muistiinpano nähtävästi perustu tilapäiseen kuvapuheeseen, vaikka metafora onkin sen etäisenä pohjana. Sanan alkumerkityksen määräämisessä tämä merkityksenvivahdus on suhteellisesti vähäpätöinen.

Kuten jo ylempänä on mainittu, on vepsän, lyydiläismurteiden, karjala-aunuksen sekä suomen itämurteiden alueilta tavatuista *karsina* sanan merkityksistä vanhimpana pidettävä sitä, että *karsina* on ollut aidalla muusta pirtistä erotettu pienten kotieläinten olinpaikka. Suomen itä- ja länsimurteiden alueilla yhteisenä oli 6:n tenna mainittu merkitys: aidalla muusta navetasta erotettu pikkukarjan olinpaikka. Näissä merkityksissä on yhteistä *pieni aitaus, jossa pikkukarjaa pidetään*. Paljoa ahdas-alaisempi, mutta nähtävästi hyvin vanha merkitys on myös 7:s eli alasatakuntalainen: *ylympäri aidattu pikkupelto eli peltoaitaus*. Kun *vatjassakin karsina* l. *karsiñō* Mustosen mukaan (Virittäjä 1883, s. 171) merkitsee 'lammaskarsinaa' (sen ohella mainitaan *höposekarsina*, jonka alkupuoli on ilmeinen lainasana), voimme toistaiseksi olettaa, että kantasuomen *karsina* on merkinnyt pientä aitausta, aidalla joka puoleltaan ympäröityä alaa aitoineen, ainakin

¹ Sanakirjasäätiön hallussa.

navetassa olevaa pikkukarjan aitausta, ehkä myös peltoaitausta tai niittytarhaa.

Jos koetteeksi olettaisimme, että myöhäiskantasuomen *karsina* on ollut mukana ääntenmuutoksessa *ti > si*,¹ että siis sen *s* on samalla tavalla syntynyt kuin esim. *karsi*, *korsi*, *parsi*, *pursi* y.m. sanain, saisimme varhais-kantasuomeen sanan **kartina* 'aitaus'. Tämä muistuttaisi äänneasun ja merkityksen puolesta suuresti suomen sanaa *kartano* 'aula; area juxta domum; prædium', joka oletetaan saaduksi germaaniselta taholta (ks. FUF XIII 378 ja siinä mainittua kirjallisuutta). Siltä puolelta verraksi vedetyistä sanoista on esim. muin.-isl. *gardr* sellainen, minkä monissa merkityksissä tapaa eräitä, joihin verrattavia suomalaisella puolella on sanalla *karsina*: 1) 'Gjærde, Hegn'; 2) 'Fiskgjærde, Stængsel som for Fiskeriets Skyld opføres i en Elv'; 3) 'indhegnet Rum i Alm.' Huomiota kiinnittäisi jonkin verran myös gootin *garda* 'hürde, gehege', jonka eräissä kaasuksissa esiintyi *-in-*: gen. *gardins*, dat. *gardin*, eräissä taas *-an-*: yks. akkus. *gardan*, mon. nom. ja akk. *gardans*, gen. *gardané*. Mutta kun vanhimmista germaanisissa, Itämeren-suomalaisiin kieliin tulleissa lainasanoissa ei tunneta sellaista, joka olisi tullut kantasuomeen jo ennen ääntenmuutosta *ti > si*², täytyy luoda katse toisaalle. Mokšamordvan *kardā* 'Stall' sanan rinnalla on samaa merkitsevä deminutiivi *kardenä*, mutta PAASONEN (Mordw. Chrestom. s. 73) ei vertaa mordvan E. *kardo* ~ M. *kardā* sanoja suomeen, vaan tšuvaššin *karva* sanaan, johon niitä yhdistää sekä muoto että merkitys; suomessa ei ole 'tallin' merkitystä, eikä mordv. *kardenä* sanan johdintakaan vastaa suom. *-(i)na*. — Paremmalla menestyksellä voimme varhais-kantasuom. **kartina* sanalle etsiä vastinetta balttilaiselta taholta. Siihen voidaan verrata nykyliettuan substantiivia *gardinys* (genit. *gardinio*), joka merkitsee samaa kuin enemmän tunnettu *gařdas*: отгородка (в хлеве для мелких животных), огороженное место (на поле)³, s.o. aitaus (läävässä pikku elukoita

¹ Ks. SETÄLÄ, YSÄH 126—129; Tietosanakirja IX 364.

² Esim. vatjassa on *kartano* sanan rinnalla *kartino* samaa merkitsevä (Virittäjä 1883, s. 174).

³ ŠLAPELIS, J. Lietuvių ir rusų kalbų žodynas — Литовско-русский словарь (Vilno 1921). — G. H. F. NESSELMANN, Wörterbuch der Littauischen Sprache

varten), aidattu syöttömaa l. tarha. Liettuassa on eräs toinenkin äänneellisesti läheinen, karjanhoitonimistöön kuuluva substantiivi: *gārdis* 'Bucht, in welcher ein Pferd oder eine Kuh im Stalle steht', joka siis myös merkitsee eräänlaista 'aitausta, karsinaa'; ja voisi huomauttaa että muodon puolesta suom. *kartano* 'piha': liett. *gārdas* = suom. *kartina: liett. *gārdis*. Mutta ensinmainittu deminutiivi on muodoltaan ja merkitykseltään lähempänä sanaa *kartina > *karsina*.

Suomen *karsina* sanan ohella on Lönnotin Suom.-ruots. sanakirjassa viittaus venäjän sanaan *карзина*. Mutta kun tämä merkitsee 'koria, vasua, koppaa', ei tätä yhdistystä voida ottaa vakavalta kannalta, eikä esim. MIKKOLA teoksessaan »Berührungen zwischen den westfinn. u. slav. sprachen» ole sitä maininnutkaan. WESKEN yrityksen johtaa suom. *kartano* ja *karsina* (< *kartina) slaavilais-suomalaisista kosketuksista, vertaamalla näitä y.m. venäjän *городъ* y.m. sanoihin, Mikkola (s. 19—20) on osoittanut onnistumattomaksi.

Venäjässä on puheenalaisella sanalla paremmatkin vastineet: Tverin ja Pihkovan läänien *каржина* 'vorratskammer unter dem fusboden', Novgorodin läänissä 'falltür (zum eingang in die keller-räume)' sekä samain tienoiden *карзина* 'eingang in die keller-räume' ~ 'art vorbau neben dem ofen, welcher den eingang zum keller verdeckt' ~ 'zwei stufen zum besteigen des ofens im bauern-hause', Valdain seudun *карзинъ* 'kellergewölbe'. Mutta nämä on KALIMA (Die ostseefinn. lehnwörter im russischen s. 107) osoittanut lainautuneiksi Itämeren-suomalaisista kielistä venäjään.

Tässä tehtyä yhdistystä vastaan voidaan huomauttaa, että liett. *-ys* loppua tavallisesti vastaa suomen *-ias*, *-ia* tai *-jas*, *-ja* (esim. *ankerias*, *harja* y.m.)¹ eikä *-a*, että siis olisi odotettavissa **karsinia(s)* eikä *karsina*. Tämän ei kuitenkaan vielä tarvitse kumota

(Königsberg 1851), joka mainitsee vain *gārdas* sanan, selittää tämän merkitsevän: 'eine Hürde, ein offener Stall für die Schafe', siis samaa mitä Šlapelis. — A. JUŠKEVIČ, Литовскій словарь (Pietari 1904; I 412): 'отгородка (въ хлѣвѣ для мелкихъ животныхъ)'. Samaa merkitsevänä mainitaan deminutiivi *gardukas*.

¹ THOMSEN BFB 115, 116, 126.

tässä annettua selitystä. Lainahan on voinut kantasuomessa muokautua **-ina**-loppuisten nominien tyyppiin, joka oli lukuisampi (vrt. esim. **kohina, kahina, kihinä, kuhina, kähinä; pähkinä, murkina, kipinä**) ja jonka rinnalla oli muitakin **-na**-loppuisia kuten **orpana, omena**. Ja toisaalta kantasuomen **katava* (josta veps. *kadag* ja suom. *kataja* ~ *katava*) sanan *-va* loppua vastaa liett. **-gys**.¹

Kun liett. *gārdas* sanaa pidetään kantagermaanisena lainana², osoittaisi tässä annettu selitys, jos se havaitaan lopullisesti oikeaksi, muinaisliettuan saaneen kantagermaanisia lainasanoja niin varhain, että liettuasta edelleen kantasuomeen lainautunut sana on kerinnyt mukaan kantasuomessa tapahtuneeseen ääntenmuutokseen *ti > si*.

2. Suomen **luoma** 'rivus' y.m.

Suomen **luoma** sanan merkityksien joukossa on RENVALLILLA m.m. *'fossa, rivus, ejectum l. dimotum quid'* G[ermanice] 'Auswurf, Graben' ja LÖNNROTILLA (kenties edellisen mukaan) 'gräfning, bäck'. Tässä merkityksen selityksessä, joka tarkoittanee etelä- ja keskipohjalaista topografista termiä *luoma* ~ *luama*, mikä Varsinais-Suomessa syntyneelle ja kasvaneelle Renvallille — samoin myös uusmaalaiselle Lönnrotille — saattoi olla vain välillisesti tuttu, tuntuvat tekijän kursivoimat 'fossa' ja 'ejectum', kuten Lönnrotin käyttämä 'gräfning', viittaavan sellaiseen selittävään ajatteluun, että **luoma** 'rivus' on jonkinlainen kaivanto, »luomalla» aikaansaatu puro (vrt. **luon, luoda** m.m. 'jaciendo quid ago', **luon** ojaa l. **kuoppaa** 'fossam l. foveam fodio, terram palā ejiciens', **luon** vettä 'aquam exhaurio, haustro ejiciens, G. aufwerfen, auswerfen, ausschöpfen' y.m.s.). Tällöinen käsitys oli kieltämättä likellä, koska Varsinais-Suomessa oli esim. jo Jusleniuksen mainitsema sana **luoma** 'tractus retis', 'warp, notdrächt', Renvallilla **nuotta-luoma** 'jactus sagenæ,

¹ Ks. FUF IX 126—128.

² Ks. esim. KLUGE, Etym. Wbuch d. deutschen Spr. sub **garten**; FEIST, Etym. Wb. d. got. Spr. sub **gards**; FALK & TORP, Norw.-dän. etym. Wbuch sub **ǣ aard**; WALDE, Lat. etym. Wbuch sub **cohors**. — Toisin BERNEKER, Slav. etym. Wbuch I 331.

nec non *tractus maris* sagena verrendus', jahti-luoma 'tractus silvæ, quem circumdant venatores, G. etwa Zuwurf, Wurf, Netzzug', mikä sana ilmeisesti oli **luoda** (= jacere) verbin johdannainen, kuten myös toinen **luoma**: 'signum connatum', 'födelsemärcke', jonka Jusleniuskin oli maininnut **luon -oda** 'creo', 'skapar' verbin johdannaisryhmässä. Lisäaiheena saattoi olla esim. sellainen Renvallin mainitsema semeemi kuin **werkon luoma** 'initium retis', **kangasluoma** 'tela adornata, stamen convolutum', jotka teon tulosta tarkoittavina liittyivät sellaisiin **luoda** verbin merkityksiin kuin **luon verkkoa** 'primas retis maculas necto', **luon sukkaa** 'texturam tibialis adorno', **luon kangasta** 'telam adorno l. stamen convolve'.

Tarkemmat asiatiedot kuitenkin osoittavat, että eteläpohjalaisien *luoma* ~ *luqma*, jota yllä mainittu merkityksenselitys 'rivus' koskee, ei merkitse »jectum l. dimotum quid», ei ainakaan ihmiskäden työn tulosta. Tavallisimmin tämä sana Etelä-Pohjanmaalla merkitsee joen tai sen haaran **l i s ä j o k e a**, joka suuruudeltaan on ojaksi ja joeksi nimitettävään välillä. Ilmajoella kasvanut seminaarinlehtori A. H. Salmenkallio, tämän selityksen antaja, on saanut 'luomasta' sen käsityksen, että siinä partaan ja vedenpinnan välinen korkeus on huomattava, varsinkin suupuolella, joskin vedenpinta tasaisilla niitymailla korkeudeltaan saattaa usein olla melkoisen lähelläkin maanpintaa; uoma on siis suhteellisesti korkeaäyräinen. Tämä soveltuu yhteen maist. Kust. Vilkun lähettämän tiedon kanssa, jonka mukaan **luoma** Kalajoella, Ala- ja Ylivieskassa tarkoittaa »lähinnä jokeen laskevan puron levinyttä suupuolta». Esimerkkeinä Suupohjan tasangoiden lukuisista luomista, jotka saattavat myllyjäkin pyörittää, mainittakoon Kauhajoen lisäjoet **Lohi**-, **Kampin**- ja **Riitaluoma** Kurikasta, — Jalasjokeen laskevat **Mustaluoma** ja **Iivesluoma** sekä Hirvijoen lisäjoki **Saunaluoma** Jalasjärven pitäjältä, — **Juupa**-, **Koivu**- ja **Peräluoma**, jotka ovat Seinäjoen alkujuoksun lisäjokia, sekä **Teeriluoma**, **Haapaluoman** syrjäjoki, **Peräseinäjoen** pitäjältä, — **Kyrönjoen** lisäjoki **Kainastonluoma** Ylistarosta, — **Tuurin**-, **Haisu**-, **Sahan**-, **Päkin**-, **Suorsa**- ja **Suorttilanluoma**, jotka Laihialla »tuovat vettä suomailta» Laihianjokeen, kun taas saman »pitäjän läntisten soiden tulvavedet kerääntyvät **Madesjokeen**, **Sarviluomaan** ja **Pahaluomaan**, jotka ovat Maalahdenjoen

lähdejokia»¹. Jurvassa on **Tainusluoma**, johon yhtyvät **Sahaluoma** ja **Pahaluoma**, samoin Kyläjoen lisäjoet **Rauhaluoma** ja **Säläsluoma** sekä **Lintuluoma**, joka purkautuu Leväjokeen.

Kansankielen sanakirjan tähänastisissa aineskokoelmissa *luoma* ~ *luoma* selitetään tavallisesti sanalla 'puro'; esim. Kurikasta: »isonlainen puro t. pieni joki, veden kaivama; ihmiset voivat sitten luomaa aukaista, suurentaa ja oikoa; äyrään yläreunan nimi on *luomamparras*, pohjan *luomampohoja*; luomain välinen maa *luomävälä*» (opett. Samuli Paulaharju); — Kälviältä ja Vetelistä: »luoma = luonnonoja» (prof. A. V. Koskimies); — Lapualta: luoma = »puro — tai vähän suurempi» (opett. V. Latvamäki).

Suullisesti tämän kirjoittajalle annettujen lisätietojen mukaan on »luomia», jotka vain tulva-aikoina ovat enemmän tai vähemmän täynnä vettä, mutta kuivina aikoina voivat olla tyhjinä vedestä; esim. Härmässä maist. T. Kaukorannan, Ilmajoella toht. M. Airilan kertoman ja Lapualla nti E. E. Vihantolan mukaan.

Mielenkiintoista on kuulla että on olemassa aivan **k u i v i a k i n** 'luomia'. Ystävälläni, dosentti K. S. Laurilalla on syntymäpitäjäänsä, Kalajoelta, periytyneenä se käsitys, että vesi ei oleellisesti kuulu luomaan: luoma on vain ikäänkuin kuivuneen joen uoma, korkeahkojen äyräiden välinen notko, jossa ei ole puroakaan pohjalla, mutta johon tulva-aikoina saattaa keräytyä vettäkin, mikä sitten häviää pois.² Alajärvellä, joka kuuluu Etelä-Pohjanmaan savolaismurteellisiin pitäjiin, *luoma* merkitsee vain alavaa kohtaa, pehmeäpohjaista notkoa tai rotkoa, jossa voi kasvaa puitakin, mutta jossa ei vettä ole. (Jos senluontoisessa paikassa olisi vettä, niin se olisi *lampi*, sanoo tiedonantajani, fil. maist. Esteri Selkälä.³) — Keski-Pohjanmaalta, jonka joet yleensä ovat vähävetisempiä kuin Suu-pohjan, näyttää **n o t k o a** merkitsevä **luoma** lainautuneen Pohjanmaan pohjoisimpiin ruotsalaismurteisiinkin: Alavetelin *luoma*, Kok-

¹ Suomenmaa VII 132. Tästä teoksesta ovat kaikki tässä mainitut luomain nimet saadut.

² Ylistarossa tällaisen nimi on **jyrä** (A. V. Koskimies suullisesti).

³ Virtaava luonnonoja Alajärvellä sanotaan **puroksi**, ei **luomaksi**; *oja* on kaivamalla tehty, esim. maantien viereen. (Sama tiedonantaja.)

kolan murteen [†]*lommu* 'däld, dalkjusa'.¹ Notkon merkitys kuvastuu myöskin johdannaisessa *luomanne* 'däld' (*somat laaksot luomanteetkin* Lönnrot), joka ainakin Nivalassa, missä kantasanaa käyttävät vain Etelä-Pohjanmaalta tulleet isännät, on tunnettu: »Sillä ymmärretään viettävää notkelmaa, jonka pohjaa pitkin valuu tulvalla ja syyssateilla vettä — ei kuitenkaan mitään erikoista uomaa pitkin — mutta joka kesäisin on aivan kuiva» (maist. Kust. Vilkuna kirjeessä tämän kirjoittajalle).

Siitä että samalla foneemilla saatetaan toisilleen läheisillä kieli-alueilla tarkoittaa sekä vähäistä jokea että joen uoman tapaista notkelmaa, jossa toisinaan voi olla vettä, puheenalainen sana ei ole ainoa esimerkki. Suomen sanalla *jyrä* on Lönnrotin sanakirjan mukaan kolme merkitystä: 'djup dal, däld, brant' ja 'bäck med branta stränder, brådjuh kanal', vieläpä 'brunn'. Liivin *ürga* on = 'kleiner Bach; Niederung mit fließendem Wasser' (SJÖGREN & WIEDEMANN), mutta siihen yhdistetty² viron *urg* (gen. *uru*) = 'Vertiefung, Tiefe, Höhle' ja votj. *ur*, [†]*or* = 'flussbett; graben'. Joko kuivaa maata tai vedetöntä syvennystä taikka enemmän tai vähemmän veden täyttämää notkoa merkitsevistä sanoista mainittakoon vielä suom. *loima* 1) 'terra arenosa, campus aridus', 'sandiger Ort, Heide' (RENVALL), 2) 'huolain' = *huole* 'under växten bildad aflång skåra i träd, kringvuxen ingröpning (i träd); ärr, skråma, sår (på kroppen)' (LÖNNROT) | karj. *lodma* 'alho, laakso, »alava sia, kušša vezi seizov» (GENETZ), aun. *lodmu* 'alho, laakso' (GENETZ) | vir. *loim* 'Wasserpflütze, durchwachsener Bacharm' (WIEDEMANN), '(vihma) vee, vere e.m. vedela aine loik' ~ 'märg koht kase ehk lepa metsas' ~ 'madal, vesine (mitte jõeäärne) heinamaa' ~ *iärvè loim* 'laugas järve ligidal' (SAARESTE, LVEM I 15; -*im* < -*dm*³);

¹ SAXÉN, Finska länord i östsvenska dialekter, s. 169. — Vöyrin paikan-nimistöissä on *Lomby* (oikeastaan [†]*läumbjijn*) ehkä = *Luoma[n]kylä*, »Alombacken» (oik. [†]*äläm* < suom. *Ala-luoma), »östra kanten av Andiala slätten», »*Kalom*-skogen — — med *Kalom*-mossen — —» (*kālom* < suom. *Kalaluoma), sekä *Kivilom* (= [†]*tjiivilām*) niminen kyläsuu (= suom. *Kiviluoma*). KARSTEN, Svensk bygd i Österbotten I 567—568, II 160.

² SETÄLÄ, SUSA XXX, 5, s. 38.

³ Äännehist. puolelta vrt. OJANSUU: Suomi IV 14, III, s. 22.

vir. *lohk* 'madal koht, nõgu (viimastest vähema ulatusega)' ~ (Halliste) 'väike lomp, näit. tee peal' ~ (Karksi) 'veega täidetud auk, loik, tiik; madal koht' (SAARESTE LVEM I 14);

vir. *loik* (gen. *loigu*) 'Vertiefung, Niederung, Pfütze' ~ (Anseküla) 'väike loik, mis kiiresti kuivab' ~ (Halliste) 'suurem lomp, näit. heinamaal, kevadese suurveega või vihmaga' ~ (Helme) 'madal, veega kaetud niit; kus ka puid kasvab' | liiv. l^o*ik* 'lätäkkö', *luoik* ~ *loik* 'Tal, Niederung, Kluft' (Saareste LVEM I 14);

vir. *somp* (gen. *sombi*) 'Sumpf, Lache', mutta *kabja s.* 'Vertiefung hinten über dem Huf', (Helme) *kaiñclasomp* 'kaenla auk' (suom. 'kainalokuoppa') (SAARESTE LVEM I 14); — Ruotsin lapin *årgo* 'locus arenosus consitus arboribus, herbis autem carens' (LINDAHL) on yhdistetty¹ seuraaviin: suom. *orko* 'sinus prati, locus prati demissior', 'niedrige Bucht einer Wiese' (RENVALL), 'fuktig dälđ. dalsänkning, lågländt ställe, fördjupning (alanko, aro, noro, notko)', *Liisanorko* 'en bergsskrefva i Nådendal' (LÖNNROT); 'skogbeväxt kärr, ödemark (korpi); 'fåra, skåra, inskärning, ingröpfung' (LÖNNR. Lisävihko). — Lopuksi mainittakoon suomen *noro*: LÖNNROTIN mukaan = sekä 'rännil, liten bäck' että 'dälđ, lågländt ställe der vatten samlas, fuktig l. sumpig mark'.

Maastösana *luoma* mainitaan kuitenkin vielä kolmannessakin merkityksessä: 'b a n k (p e n g e r)', esim. *luoma nousee järvien välillä.*²

Siitä huolimatta, että luomat siis eivät ole kaivantoja, i h m i s-työn tuloksia, on harkittava, eikö nimi *luoma* 'rivus' kuitenkin ole alkuaan merkinnyt 'luomisen' tulosta: kenties v e s i on »luonut» itselleen uoman, väylän tai olinpaikan, samaten kuin ihminen 'luo' ojaa, hautaa l. kuoppaa. Samoin kuin varsa tai hevonen »l u o takkansa l. karvansa» (ruots. 'fälla håren'), »lammas l u o villansa»

¹ SETÄLÄ, SUSA XXX 5, s. 38.

² Lönnrotin sanakirjan Lisävihkossa, jonka tieto, lippukäsikirjoituksen mukaan, on peräisin Kuortaneelta, mutta vaatisi täydennystä ja tarkistamista; Kuortaneella syntynyt ja kasvanut prof. H. Klemetti ei muista sellaista koskaan kuulleensa. Tiedonantajaksi on merkitty »Lhm», joka tarkoittaa joko opettajakand. O. A. F. Lönnbohmia tai hänen veljeään Kaarlöa, joka oli maanmittari ja myöskin mainitaan Lisävihkon aineksien antajain luettelossa.

(ruots. 'fåret faller sin ull') ja »kärme l u o nahkansa» (ruots. 'ormen afkastar sitt skinn' Lönnrot), samoin sallii suomalaisen kielitaju elottoman pellavankin »l u o d a suomuksensa» (ruots. 'fjälla af fjälla sig'), mikä osoittaa, että »luominen» ei aina edellytä elollista subjektia. Samoin kuin verkon t. nuotan »luomisesta» (s.o. heittämisestä) veteen on kehittynyt Turun saariston **luoma** 'apaja' ja samaa merkitsevä viron **loom** 'Fischzug (mit dem grossen Netze), die Stelle da zu, Fangstelle, Einkreisung (von Wölfen und anderem Wild)', voisi ehkä ajatella, että Pöhjanmaankin 'luomat' olisivat jotakin, jonka joki tai vesi tai jokin tuntematon subjekti on »luonut».

Tätä vastaan täytyy kuitenkin huomauttaa, että joki, järvi tai »selkä» kyllä »luo», mutta vain jääpeitteensä l. jäänsä: järvi luopi jääpeitteensä 'sjön avkastar sitt istäcke', joki luopi jäänsä 'älven skjuter' (K. CANNELIN). Jäiden lähtö on joen tai järven rannalla asuvalle joka vuosi toistuva ilmiö, jonka hän saa omin silmin nähdä. Mutta jonkin joen, isohkon luonnonpuron tai notkon syntymistä saadaan harvoin vuosisatankaan kuluessa luonnossa nähdä; sen selittäminen veden »luomis»-työksi edellyttäisi geologista ajattelua tai mielikuvittelua, joka ei saa tukea ainakaan nykyisestä tai tunnetusta kielenkäytöstä ja jonka täytyisi olla vanhempaa kuin puheenalainen 'lisäjokea' merkitsevä sana **luoma**. Vaikka tämä taas jo sinään tuntuu kansanpsykologisesti vaikealta uskoa, on kuitenkin syytä tarkastaa

luoda verbin vanhempia merkityksiä.

Tällöin osoittautuu, että **luoda** verbin ja sen vastineiden merkityksistä Itämeren-suomalaisissa kielissä heittäminen (lat. 'jacere', saks. 'werfen') on katsottava pohjimmaisiksi. Sitä sisältyy esim. seuraaviin puheentapoihin:

s u o m e s t a : **luoda vettä** (veneestä) y.m.;

k a r j a l a s t a : (Jyväskylä) 'heittää, viskata': **heineä luuvah** [nim. suovaan], **keärmiä luou nahkah**; [kuvaannollisesti] 'ehättää': **luo milma poikki järven**; (Rukajärvi) **luua luon**: 'luoda (heinää, tadetta)';¹ (Suojärvi) **lūvva luon lojn : hōštettä** [= lantaa] **lūvva**,

¹ K. F. Karjalaisen sanakokoelma Suom. Kirj. Seuran arkistossa.

nagrīsta l. 's.o. nyhditään ja visketaan kasaan'; *silmād loī miuh pitkāhes kattšomah*¹; (Tverin) *луува луон луоу* '(luoda, viskata arpaa, kiveä, heinää y.m.): 'luoda esim. maata'; 'synnyttää keskonen (naisesta, eläimestä)'²;

a u n u k s e s t a: *luo-* 'luoda, heittää (heiniä pielekseen)' (GENETZ); (Njekkula-Riipuškalan) *луува луон лоін* 'panna nopeasti (johonkin)', esim. *лоі кәйі леі бүралаһ*; 'luoda silmät johonkin'; (Säämäjärven Loginselgü) 'luoda, heittää ylös t. kokoon': *nagrēheg loimmo; hōštōttu луувах*; '(panna (käsi), iskeä jhnk': *käēē loī piān* ...; *hebo loī hambāhat kädēh, vāh'is' ei purruh*; 'luoda, kääntää (silmit): *silmād loī minuu, eigo lienne tundēnuh*;

l y y d i l ä i s m u r t e i s t a: (Mundärven) *луода (луон) тәдеһт һаңгол регә* 'ajaa' (mutta lunta ei »luoda», eikä lehmä »luo»);³

v e p s ä s t ä: (Kaskezan) *лоб һерет һаңгол* = 'heittää lantaa hangolla (kuormaansa)'³;

v i r o s t a: *sitta lūa* 'Dünger auf den Wagen laden', *mune lūa* 'Eier legen', *ära lōma* 'verwerfen, abortiren (von Thieren)', *jumal lōi lund maha* 'Got hat schneien lassen', *wett laewast wälja lōma* 'das Wasser aus dem Boote schöpfen';

liivistä kuuluu tähän johdannaissubstantiivi *luomēs*, mon. nom. *luomēd* (yks. nom. alkuaan *lōma) 'ein Zug mit dem Netze', joka edellyttää verkon t. nuotan heittämistä veteen; sekä *luodēb laŋga* 'Aufschlaggarn' (vrt. vir. *lōŋga lōma* 'Garn aufscheren, aufhaspeln', jota tehdessään käsi suorittaa heittoon vivahtavia liikkeitä).

'Heittämisen' primääri o b j e k t i siirtyy eli l i i k k u u paikasta toiseen. Tästä kantamerkituksesta johtuvina voidaan pitää merkityksenvivahduksia, joiden sisällyksen RENVALL ilmaisee sanoilla 'j a c i e n d o q u i d a g o', 'etwas werfend thun'. Niitä esiintyy puhetaivoissa, joissa samalla ilmoitetaan t u l o s heittämällä teh-

¹ E. V. Ahtian sanakokoelma Suom. Kirj. Seuran arkistossa.

² K. F. Karjalaisen sanakokoelma Suom. Kirj. Seuran arkistossa. — Viimeksimainittuun tverilaiseen esimerkkiin verrattakoon suomesta: *tamma luopi varsansa* 'equa fœtum abjicit i.e. abortum facit', *luotu vasikka* 'vitulus abortivus' (RENVALL).

³ Kirjoittajan muistiinpano.

dystä työstä taikka tämän sekundääri kohde, joka teon vaikutuksesta ei muuta paikkaa. Esim.

suomesta: luoda verkkoa, kangasta, sukkaa (ks. ylempi),
l. tietä, ojaa = lapioida;

karjalasta: (Suojärvi) *kangasta lüvvah*; (Tver) 'luoda . . . kangasta'; (muualta) 'viskata, heittää — — — löylyä' (GENETZ);

aunuksesta: (Njekkula—Riipuškala) *luvva* 'luoda (kangasta, pielestä)'; ajaa (puhdistaa ja uudistaa) *oiqa muqbi* (*puhtastaw libo üdehez azu^o*); — (Säämäjärven Loginselgü) 'luoda (kangas, pieles)';

lyydiläismurteista: (Mundärvi, Tiudia) *suqbran muqin* 'tein' [heinäsuovan]; *kangaz muqday* 'kangas luodaan'¹;

vepsästä: (Kaskeza) *loda* 'luoda (kangasta, *sabrad*)'; (Šimjärvi) *kangast lob*; *palon loda* 'pudistaa kaski polton jälkeen'¹; (etelävepsä) (*loda*) *lojn* 'löin kangas'²;

vattjasta: *loob kangassa* 'luopi kangasta' (Virittäjä I, v. 1883, s. 174);

virosta: *kännast lõma* 'ein Gewebe aufscheren', *kuhja l.* 'einen Schober aufstellen', *sukka l.* 'ein Strumpf aufschlagen, anfangen'; *kütist l.*, *mäd l.* 'Rödung brennen', *tēd l.* 'den verschneiten Weg reinigen', *kaewu l.* 'einen Brunn reinigen'; *suka-lõdus* 'Rand, Anfang zu einem Strumpf, aufgeschlagener Strumpf';

liivistä: *kāngast luod* 'ein Gewebe aufschlagen', *kūje l.* 'einen Schober errichten'.

Myöskin siitä, että *luoda* verbin mordvalainen vastine *lujems M.*, *lujems E.* merkitsee kankaan luomista ja niinvirsun kutomisen aloittamista ja että *loimi* sanalla on mokšamordvassa vastineena *lühē* 'kette, aufzug'³, voi päätätä, että nähtävästi jo kantasuomessa verkkoa ja kangasta *lōtihen, '— — — luotiin', s.o. ennen olematonta pantiin alulle. Kun lisäksi esim. suomi edellytti ojan, karjala-aunus-vepsä heinäsuovan 'luomista', näyttää puheenalaiselle verbille verraten jokapäiväisissä töissä kehittyneen samalla laajempi merkitys 'initia rei pono l. facio', 'Anfang machen'

¹ Kirjoittajan muistiinpano.

² KETTUNEN LVHA § 285.

³ PAASONEN, Mordw. Chrestomathie s. 90.

(RENVALL), joka kuvastuu myös sellaisissa yhdyssanoissa kuin **verkon luoma** 'initium retis', **luomapuut** (= **loinpuut**) 'ränträ, varpa, varpstol'; **poikenluoma** 'förtrollad åkomma, onaturlig sjukdom, framkallad l. tillställd af elaka menniskor (i motsats till Jumalan tauti)', s.o. ulkopuolisten l. sivullisten aiheuttama. Täten oli kotoinen pohja olemassa kantasuomen *lōn *lōdak verbin jatkajain kolmannelle päämerkitykselle: olla olemassaolon aiheuttaja, tieteen ja tahtoen aiheuttaja jonkin olemassaolo, lat. *c r e a r e*, saks. *e r s c h a f f e n*, joka etenkin kristillisen maailmankäsityksen mukana on kirkon vaikutuksesta käännösteitse vähitellen levinnyt useihin kieliin. Esim.

suomesta: **Jumala loi taivaan ja maan** 'deus creavit coelum et terram'; **mies Jumalan luoma** 'vir a Deo creatus'; **luoja** 'creator';

karjalasta: (Jyväskylä) **Jumala loi maailman** (?); (Suojärvi) *kaḡ oo_ḡumalaa lüḡvut* [= luodut];

virosta: **jumal lōb rohtu mā sēst** 'Gott lässt Gras aus der Erde hervorspriessen'; **sē on kui lōdud** = 'das passt gerade'; **lōm** (gen. **lōma**) 'Erzeugtes (Geschöpf, Fötus, Thier, Pflanze, Jahresring der Holzgewächse'; **looja** 'luoja, Jumala';

liivistä: **luomi** 'Schöpfung, Erschaffung'; 'Geschöpf, Creatur'; **luodaks** 'Schöpfung; Geschöpf, Creatur'; **luom**, pl. **l-məd** 'Pflanze'; **luom|əs** pl. -əd 'Geschöpf, Thier'.

Merkitystä 'create', 'creatura' ei luultavasti voida osoittaa yhteissuomalaiseksi, — seikka, joka osaltaan myös voi viitata sen myöhemmyyteen kahden aikaisemmin mainitun rinnalla. Sen kanssa on läheisessä yhteydessä neljäs päämerkitys, mikä **luoda** verbin vastineilla esiintyy eräissä Itämeren-suomalaisista kielistä: **m ä ä r ä t ä** jonkun kohtalosta. Esim.

suomesta: (passiivissa) 'destino, G. bestimmen', **luotu minulle vaimoksi** 'creata l. fato destinata mihi uxor', **luotu siihen** 'creatum l. destinatum i.e. aptum ad id', **luotuni** 'fato mihi destinatum, fatum, fatale' (RENVALL);

karjalasta: (Suojärvi) 'säättää, määrätä (Jumalasta)', esim. *luḡnuh oo_ḡumala miḡu lesseks; sen oo_ḡumala miḡl_luḡnuh ozaks*¹;

¹ E. V. Ahtian sanakokoelmista.

aunuksesta: (Säämäjärven Yläleh) *onhai jumäl sinüm minül luõnnuH; minüdañi sinün täh ššakataH* (lapselle sanottu)¹;

virosta: *kuhu kellegi surm on lõdud* 'woran zu sterben Einem bestimmt ist'; *tüdruk mis lõdud on* 'ein Mädchen, das Einem bestimmt ist'; *see õn mulle ju loodud* 'das ist schon meine Bestimmung, mein Schicksal'.

Skandinavisten kielten vastaavaa verbiä *skapa* on jo pakanuuden aikana käytetty puhuttaessa korkeampain voimain määräävästä vaikutuksesta elämän kulkuun; niin esim. muin.-norjassa sanottiin nornista eli kohtalonjumalattarista *skapa aldr* 'määrätä ihmisen ikä'. Mutta vasta kristinuskon mukana tuli se käsitys, että maailma oli luotu tyhjästä kaikkivaltiaan sanalla, ja tästä tuli uusi merkitys verbille *skapa*, joka alkuaankin merkitsi jonkin muodostamista (FALK & TORP, Norw.-dän. etymol. Wbuch II 997). Jos suomalaisellakin puolella kohtalosta määrääminen on vanhempi merkitys kuin (maailman) luominen tyhjästä (jota kysymystä tällä kerralla ei tarvitse ratkaista), niin joka tapauksessa tuntuu mahdolliselta, että suomalainen verbi on nämä merkitykset saanut kahta ensinmainittua ('heittämistä' ja 'heittämällä tekemistä') myöhemmin, ehkä molemmat skandinavis-suomalaisten, henkisen elämän alalla tapahtuneiden kosketusten vaikutuksesta. Toinen mahdollisuus olisi se, että kohtalosta määrääminen on suomalaisella puolella itsenäisesti syntynyt 'create' merkityksen pohjalta, mutta tämä mahdollisuus ei tunnu yhtä suurelta kuin edellinen.

Se lapin verbi (Luulajan *†logǵn'it* y.m.: ks. WIKLUND SUST X 1, s. 310), joka on katsottu puheenalaisen Itämeren-suomalaisen vanhaksi äännevastineeksi, merkitsee kohottamista, nostamista ('heben, erheben'); merkitys 'create' on vain Norjan-lapin *luovvat* verbillä, joka »lienee merkityksensä ja ahtaan levenemisalansa vuoksi nuori laina» (ITKONEN SUSA XXXII 3, s. 21). — Tšeremissin vastaava verbi *loŋgam* (Kozmodemjansk) ~ *loŋam* (Uržum) merkitsee (viljan, hampunsiemenen) pohtamista, viskaamista ('wannen, worfeln'); 'heittämistä' sisältyy myös erääseen toiseen merkitykseen: 'den kopf zurückwerfen' (WICHMANN, Tšcherem. texte mit wörter-

¹ E. V. Ahtian sanakokoelma Suom. Kirj. Seuran arkistossa.

verzeichniss s. 70). — S y r j ä ä n i n *led-* (jossa *-d-* johdinta) merkitsee 'heittää esim. kapineita paikasta toiseen'; 'ammentaa esim. vettä astiasta'; 'kuormittaa, lastata, panna päälle, lisätä'; 'panna leipiä uuniin'; 'esittää arvoituksia' (Prof. WICHMANN luennoissaan sekä FUF XVI 196—197). — Näihin on KANNISTO (suullisesti) lisännyt *vogulista* vastineen KU *kšän-loŋžoi-* 'synnyttää keskonen (naisesta puh.; *kšän* prefiksi, merk. 'ulos)'), jonka merkityksen olemme tavanneet myös suomesta ja Tverin karjalasta.

Verbi *luoda* on nähtävästi, kuten jo WICHMANN on lausunut, suomalais-ugrilaista perua ja vanhimmat merkitykset ovat 'heitää' ja 'työntää luotaan, poistaa itsestään'.

Jos koetamme yllä esitettyä merkityksien historiallista ryhmitystä käyttää *luoma* sanan alkuperän selvittämiseen, voimme aluksi myöntää, että kolmantena mainitun päämerkityksen piiriin voidaan välillisesti sisällyttää esim. sellaiset sanat kuin *luomamerkki* l. *-pilkku* 'födslomärke', *luomavika* 'medfödt fel', jotka merkitsevät jotakin, mikä on olemassa syntymästä asti, ilman näkyvää tai tiettyä tekijää, aiheuttajaa tai aiheetta, taikka ikäänkuin »itsestään», kuten Tverin karjalan *luoma* 'ruohtuma huulessa (joka esim. kylmettymisestä tulee)'. Samoin että *luomapaikka* 'stäke (öfverfart), färjställe (lossipaikka)' mukavasti liittyy ensimmäiseen merkitysryhmään, jossa esiintyi y.m. joen tai järven ylitse 'heitäminen' eli 'ehättäminen'. Ja jo ylempänä on 'apajaa' merkitsevä lounais-suomalais-virolais-liiviläinen **löma* yhdistetty tähän ryhmään teko- paikan nimenä. Mutta puroa, notkelmaa tai pengertä merkitsevä *luoma* ei psykologisesti sovi ensimmäiseen; eihän luoman yli esim. kuljeta tai kuljeteta lautalla eikä veneellä. — Että se ei sovi toiseen merkitysryhmään, on jo ylempänä osoitettu (s. 20). Sen yhdistäminen kolmanteen herättäisi kysymyksen: miksi juuri puro, notko tai järvien välinen särkkä eli penger olisi käsitetty jonkin korkeamman käden aikaansaamaksi maastomuodostumaksi, miksi ei esim. vahvamultainen, »Jumalan viljaa» kasvava tasankomaa? Taikka miksi juuri lisäpuro olisi esim. veden 'luoma' eikä esim. itse joki? — Kun maastonimissä ei tunneta muitakaan **lö-* > *luo-* (eikä esim. *skapa-*) verbin johdannaisia, on todennäköistä, että ei myöskään *luoma* maastonimenä kuulu niihin.

Tarkastakaamme vielä eräitä

paikkannimiä, joissa luoma on aineksena.

Useassa Etelä- ja Keski-Pohjanmaan pitäjässä (esim. Jalas- ja Lappajärvellä, Kauhavalla ja Nurmossa) on Luoma- ja Luomalanimisiä taloja. Talonnimi Luoma suhtautuu appellatiiviin luoma samoin kuin esim. kaupunginimi Lahti appellatiiviin lahti tai kuten esim. kartanonnimi Koski : koski; Luomala : luoma = Järvellä : järvi = Notkola : notko jne. Myöskin talonnimi Luomanperä (Kauhavalla ja Yli-Härmässä) perustuu merkityksensiiirtoon, jonka takana on appellatiivi luoma 'rivus'.¹

Mielenkiintoisempia ovat Pohjanmaan lakeuden ulkopuolella esiintyvät Luoma-aineksiset luontonimet.

Ruovedellä on eräs järvi, nimeltään Luomajärvi, pitäjän länsiosissa, joiden luontoa kuvataan seuraavalla tavalla:

»yksitoikkoiselle ylänneelle, joka [pitäjän länsiosista] jatkuu länteen Kurun puolelle, luovat vaihtelua syvät ja jyrkkäseinäiset rakolaaksot, — — — joissa on jylhänkauniita rotkojervia. Nämä syvänejaksot ovat syntyneet vuoriperän murroskohtiin. Huomattavimmat ja syvimät niistä kulkevat Jämingselästä Kalliojärveen, Koveron kautta Luomajärveen sekä Helvetinjärvien kautta. Näiden päärotkojen usein äkkijyrkät rinteet ovat 30—40 m korkeita, — — —. Itse järvien pinnat ovat 120—130 m yl. merenp., kun taas ympärillä olevien notkojen pohjat ja lampien pinnat ovat muutamia kymmeniä metrejä korkeammalla — — —. Monin paikoin näkee lisäksi näitä päälaaksoja kohtisuoraan katkaisevia poikkinotkoja, vieläpä kuilumaisia poikkihalkeamia-kin — — —.»

Kuvauksessa mainitusta Luomajärvestä kirjoittaa yliopp. Y. J. Perkiönoja-vainaja²:

¹ Sukunimi Luoma palautuu, ainakin useissa tietyissä tapauksissa, talon-nimeen. Esim. Raahen pormestari Albert Luoma kuuluu olleen lähtöisin Oijusluoma-nimisestä talosta Kuusamosta.

² Tutkimuksessaan »Havaintoja syvänesarjasta Kalliojärvi—Kovero ja Helvetinjärvi Ruoveden länsiosissa» (s. 30—32), johon ylempänä oleva (Suomenmaan IV osan sivulta 184 lainattu) kuvaus perustuu ja jota säilytetään Helsingin yliopiston Maantiet. laitoksen kokoelmissa.

»[Koveron] Vatsinlahteen laskee luoteesta pientä puroa myöden Luomajärvi.» »Alussa on purosvänne Koveron pääuoman suoraa jatkoa, mutta keskipaikkeellaan tekee se mutkan länteen yhtyen Kalalahdesta suuntautuvaan notkoon. Samoin jatkuu Ruuhilahdesta syvänettä Luomajärveen. Eteläpäästään levenee tämä suorarantainen järvi kiilamaisesti pohjoiseen, jossa pyöreä niemi halkaisee sen kahdeksi lahdeksi. Järvi on noin 6 m Koveron pintaa korkeammalla; suurin pituus on lähes $2\frac{1}{2}$ km, ja aukeimmalta paikalta on järvi 640 m leveä. Luomajärveen laskee etelästä pieni Luomalampi ja luoteesta Kaukijärvi. Järven rantamat ovat avonaisia, karuja moreenimäkiä. Tasainen itäranta kohoaa hieman pengermäisesti, keskim. 20° rinteinä, noin 30 m korkeuteen. Vastainen ranta on jonkun verran jyrkempää. Itäosassa kulkee jyrkän rantatörmän takana järven suuntaisia syvänteitä, mutta lännempänä on korkeampaa yhtenäistä vuorimaata. Läntisessä sopukassa on eteläranta 38 m korkea ja kohoaa rinne kahtena 50° nousevana penkereenä.» »Suurin syvyys 32 m on keskellä järveä.» »Luomajärven länsipäästä jatkuu luoteeseen suoraa syvänettä. Heti järven takana kohoaa sen pohja jotenkin jyrkästi noin 8 m; tämän kannaksen takana alkaa svänne viettää länteen jatkuen suorana rotkona suuntaan $N 52^\circ W$ Helvetinjärveen.»

Lisättäköön vielä että puheenalaisesta järvestä sitä alempana olevaan Koveroon laskevalla ojalla, joka touko- ja kesäkuun vaihteessa (siis kevättulvan aikana) v. 1928 oli vain n. 5 m leveä ja »hyvin matala», mutta joka »matalista, leveistä ja pehmeistä lettorannoistaan päättäen» »on ennen ollut leveäkö j o k i»,¹ on nimenä »Luomajoki» sekä myöskin »Luoman oja»; »yli menevää siltaa», joka »on vain noin kymmenkunta metriä lähtökohdastaan, Luoman rannasta», »sanotaan Luoman sillaksi».

Mitä luoma on tässä yhdysperäisessä paikannimessä merkinnyt? — Ei ainakaan taloa, kylää eikä henkilöä, sillä järvi sijaitsee seudussa, joka vieläkin on asumatonta, ja nimi kuuluisikin tässä tapauksessa Luomanjärvi. Ei myöskään 'pengertä' näytä olleen nimen aiheena. Järven laskupurokaan ei ole voinut aiheuttaa sen nimeä, sillä laskupuro ei ole 'luoma', vaan »oja» tai »joki». Huomattava

¹ »Eikä veden nykyisestäään paljon tarvitsis paisuakaan, että oja muuttuis joeksi ja tulvis laakson pohjalla yli tienkin», lisää kasvitarihuri, herra Ahto Luutonen, joka kotiseutunsa tutkimuksen harrastajana on varta vasten käynyt paikkaa katsomassa ja tämän kirjoittajalle kirjeteitse hyväntahtoisesti antanut tässä esitetyt tiedot.

on myös, että appellatiivi **luoma** ei kuulu sikäläiseen murteeseen ja että kyseenalainen puro ei ole valtajoen lisäjoki, vaan putoaa pitkään järveen. Järvi siis ei ole voinut saada nimeään laskupuronsa mukaan, s.o. lisäjokea merkitsevästä sanasta **luoma**. Omaan ja eräiden muiden paikkakuntalaisten käsityksenä lausuu herra Ahto Luutonen tämän kirjoittajalta saamainsa kysymysten johdosta, että paikkakunnalla erisnimenä käytetty »**Luoma** tarkoittaa kyseenalaista järveä; oja on saanut nimensä järven nimen mukaan, kun järveä nimitetään paljaastaan vain **Luomaksikin**». Tätä käsitystä tukee myös nimitys **Luoman oja**, sillä »virtain, jokien, purojen ja ojain nimissä esiintyy pitkin Suomenmaata apugl[ossa]na sen järven tai lammin nimen genitiivi, joka nimenannossa on käsitetty joen, puron tai ojan lähtökohdaksi (siis suhteelliseksi, tavallisesti lähimmäksi lähdevedeksi)»; esim. **Maivianoja** Längelmäellä laskee Maivia-nimisestä pikkujärvestä.¹ Tunnetuista **luoma** sanan appellatiivisista merkityksistä jää jäljelle vain 'rotko', syväne; ja siinä onkin paikan luonteenomaisin tuntomerkki, kun järvi on syvänteiden halkoman kallioseudun syvä rotkojärvi. Sen nimi **Luomajärvi** on ollut = luomassa, s.o. rotkossa, oleva järvi, ollen siis ilmeisesti maastoaiheinen luontonimi (»**Naturname**»), kuten samaan syvänejaksoon kuuluvan **Helvetinjärven** metaforinen nimi, joka kuvastaa seudun jylhyden kammottavaa vaikutusta katselelajaan. Joennimessä **Luomajoki** alkuosa näyttää samoin merkinneen syvää laaksoa. — Lyhyempi järven nimi **Luoma** edellyttää merkityksenmuutosta: paikkakunnalla (ainakin myöhemmin) muuten tuntematon **luoma** on assosioitunut järven herättämään mielikuvaan, kun sen yhteys mielikuvan 'rotko' kanssa oli heikennyt olemattomiin: järvellä oli kalastuspaikkana tai muista syistä suurempi kiintovoima.

Samannimisiä järviä on muuallakin, esim. Vehkalahden pitäjässä (Viipurin läänissä) »luonnonihanaksi» mainittu **Luomajärvi** moreeniharjujen ja kumpujen ympäröimässä laaksovanan laajentumassa,

¹ Väite esimerkkiaineistoinen teoksessa TUNKELO, Alkusuomen genitiivi absol. nimen apuglossana, ss. 32—34. — Nimitys **Luoman silta** on nuorempi ja merkitsee siltaa, joka on lähellä Luomaa, s.o. Luomajärveä. Ks. saman teoksen ss. 26—28.

41 m korkeammalla merenpintaa.¹ Sonkajärven pitäjässä (Kuopion läänin pohjoisosassa) on muuan pitkä, kapea järvi, jolla C. W. Gyldénin luettelossa² (s. 213) ja matkailukartassa on nimenä Luomajärvi, Suomenmaa-teoksessa (VIII 158) Luomasenjärvi. Viimeksimainitun lähteen mukaan tämä järvi laskee Luomasen- eli Sahdinjoen (Gyldén: Luomajoen) kautta Nurmijokeen, joten tässä tapaamme luoman ja deminutiivin luomanen myös lisäjoen nimessä ja jäämme ymmälle siitä, tämäkö nimi vai ympäröivän maastonko laatu on ollut järvennimen aiheena. Pohjois-Satakunnassa, Kankaanpään pitäjän länsirajalla, on Luomajärvi, josta Luomapuro laskee Karvianjokeen. Kun Karvianjoki saa muitakin 'luomiksi' nimitettyjä lisäjokia (Venes-, Hopua-, Ruoko-, Palko-, Sauna-, Pahaluoma Kankaanpään pitäjältä)³, on oletettava mahdolliseksi, että laskupuron nimittäminen 'luomaksi' (läheisen Etelä-Pohjanmaan rajamurteiden vaikutuksesta) on aiheuttanut lähtöjärven nimittämisen Luomajärveksi. Tämä esimerkki osoittaa, että kaikkia 'Luomajärviä' ei voida ilman eri perustelua pitää yhtä varmoina v ä l i t t ö m i n ä maastoniminä kuin yllä mainittu ruoveteläinen nähtävästi on. Sen vuoksi täytyy Kurunkin Luomajärven nimen alkuaihe jättää vastaisuudessa selvitettäväksi.

Koska käsittelynalaista maastonimeä ei voi tyydyttävillä perusteilla pitää sen suomalaisperäisen verbin johdannaisena, josta ylempänä on ollut puhe, sallittaneen esittää sen alkuperästä toinen selitys. Sen tarjoavat balttilaiset kielet:

liettuan *lóma*, -*ós* fem. 'eine niedrige Stelle auf dem Acker' (NESSELMANN); 'ein ausgesengter Platz (auf dem Felde, auf der Wiese)' (KURSCHAT); — lätin *lahma*⁴ 'eine niedrige Stelle, Einsenkung auf dem Acker, die keinen Abfluss hat, eine Pfütze, eine Grube, eine niedrige, häufig mit Wasser bedeckte Wiese' (ULLMANN Lett. Wbuch I 131); *lāma* 'eine niedrige Stelle, Lache, Senkung auf

¹ Suomenmaa V 62. Suullisia lisätietoja toht. Väinö Krohn hyväntahtoisesti antanut.

² GYLDÉN, Suomenmaan joet ja järvet: Suomi II 1.

³ GYLDÉN, Suomenmaan joet ja järvet: Suomi II 1, ss. 93—94.

⁴ *ah* = *ā* = liett. *ô*: ks. ENDZELIN, Lett. Grammatik s. 38.

dem Felde oder auf der Wiese, eine Pfütze [Neuenburg, Prawingen, Bauske], Grube'; paikkakunnittaisia merkityksiä: 'ein Sumpf', 'ein Feld', 'eine Wiese', 'ein kleiner Teich im Walde', (Stahrhof) 'eine Wiese zwischen Feldern', (Goldingen) 'eine trockene, grasreiche Erhöhung zwischen Äckern', (Schönberg) 'eine niedrig gelegene und schlechte Wiese' (MÜHLENBACH & ENDZELIN, Lettisch-deutsches Wbuch II 438). Paitsi alavan niityn, notkon ja vettä sisältävän tai vedettömän painanteen merkitystä esiintyy balttilaisella puolella vastakohtaakin: Kuortaneelta ilmoitettua 'pengertä' muistuttava 'Erhöhung' Goldingenissa Kuurinmaalla. — Kun puron merkitystä ei mainita balttilaiselta puolelta, pyydän saada viitata ylempänä mainittuun 'puro' ja 'notko' merkityksien rinnakkaisuuteen, jolla lienee jokin perusteensa etenkin n.s. lietemaiden hydrografisissa oloissa. — Balttilaisen sanan on WALDE (Lat. etym. Wbuch² 409) yhdistänyt latinan sanaan *lāma* 'Lache, Morast, Sumpf', MÜHLENBACH & ENDZELIN (sanakirjassaan) mieluummin slaav. *лѡмъ* 'Sumpf, Bruch', bulg. *лам* 'Grube' sanoihin, joten sen sukulaiset ovat tästä päättäen indoeurooppalaisessa kielikunnassa.

Das zupfinstrument gusli bei den Wolgavölkern.

Von

A. O. VÄISÄNEN.

Die in der gegend der Wolga wohnenden »fremdstämmigen« völker — die tscheremissen, wotjaken, tschuwassen und tataren — haben bis in die jüngste zeit ein musikalisches zupfinstrument angewandt, das durch seine an einen halbmond erinnernde deckelform charakterisiert ist und in seiner konstruktion und saitenzahl ein verhältnismässig hochentwickeltes psalterium darstellt. Nach freundlichen angaben von YRJÖ WICHMANN kommen nur bei den wotjaken und bergtscheremissen eigene bezeichnungen für dieses instrument vor (wotj. *krež* u. a., bergtscher. *kärš*), während sich bei den anderen völkern namen finden, die dem russ. *gusli* entsprechen (genaueres über die benennungen weiter unten).

Solche instrumente werden aufbewahrt im Finnischen Nationalmuseum zu Helsinki (2 st.: ein 12- und ein 14-saitiges, wotjakisch), im Daškovschen Ethnographischen museum zu Moskau (2 st.: ein 14-saitiges, heimat unbekannt, und ein 34-saitiges, tschuwassisch), im Museum der Russischen Geographischen gesellschaft zu Leningrad (1 st.: 26-saitig, tschuwassisch) sowie im museum des Konservatoriums zu Paris (1 st.: 21-saitig, tscheremissisch). Ausserdem gibt es von unserem instrument bilder, die z. t. auch in die vorliegende studie aufgenommen sind, in verschiedenen werken. Von den gegenständen selbst hat der verfasser nur die im Finnischen Nationalmuseum gesehen. Das eine von diesen exemplaren (nr. 4817: 110), das U. T. SIRELIUS 1907 aus dem dorfe Buranovo im kreise Sarapu des gouv. Vjatka mitgebracht hat, ist das interessanteste in dem uns bekannten material.

Dieses *budzinkred*⁸ (abb. 1 a, b) ist seiner saitenzahl und infolgedessen seinen dimensionen nach kleiner als die anderen stücke. Ausserdem ist es dadurch einzigartig, dass seine *saiten*, 12 an der zahl, die übrigens nach der tonleiter von unten nach oben dünner werden, aus *pferdehaaren* gedreht sind. Der *schallkörper* des instrumentes wird eigentlich von fünf teilen gebildet: dem boden, drei seitenstücken und dem deckel, die durch zahlreiche holz- und eisennägel zusammengefügt sind. Der aus espenholz bestehende boden (nach seiner geringen abnutzung zu schliessen, einen älteren ersetzend) hat die form eines dreiecks; seine den wirbeln zugekehrte seite ist nach innen, die entgegengesetzte seite nach aussen geschweift. Die aus fichtenholz hergestellten seitenbretter, an deren ecken innen falzhölzer zum festnageln angebracht sind — die bretter sind nämlich alle sehr dünn —, erheben sich schräg nach aussen gegen den aus fichtenholz bestehenden deckel. Dadurch wird der deckel grösser als der boden; ausserdem gestaltet er sich, indem er nicht der richtung des den wirbeln zugekehrten seitenbrettes folgt, halbkreisförmig und erhält nur an seinen enden unbedeutende scharfe ecken. Mitten in der geraden (mit den saiten parallel laufenden) seite des instrumentes befindet sich eine flache vertiefung, die dem knie des spielers entspricht. Auf dem deckel, der durch ein zwischen ihm und dem boden angebrachtes holz aufgestützt wird, sind zwei an den oberen enden symmetrisch nach innen gebogene leisten aus wacholderholz befestigt. Durch die leiste, die von dem spieler — wenn sich die kürzeste saite ihm am nächsten befindet — nach links liegt, laufen die wirbel; andererseits sind in löcher des oberen randes der rechten, im querschnitt dreieckigen leiste die saiten geknotet, und zwar je eine in jedes loch. (Neben der rechten leiste nach dem rande zu sieht man sechs löcher, die jedoch keinem praktischen zweck gedient haben dürften; in zwei löchern stecken überschüssige wirbel, vermutlich als reserve.) — Als *schallöcher* besitzt der deckel acht runde öffnungen, die ungefähr in einem quadrat angeordnet sind, mit einem eingeschnittenen kreuz in der mitte. An dem gebogenen rand ist ein kurzer *haken* zum tragen, ein stück alter gürtel, angebracht. — Die *massen* des instrumentes sind: länge des bodens 54 cm, breite (mit vertiefungen) 19.5 cm; länge des deckels 71 cm, breite (mit ver-

tiefungen) 29.5 cm, dicke 5—7 cm; höhe des schallkörpers 14 cm. — Die *wirbel*, deren blätter unter dem deckel liegen, haben ungefähr die form einer gestielten niere: breite des blattes 2 cm, gesamtlänge 6 cm. — Die *stimmung* ist, nach der angabe eines ortsansässigen studenten aufgezeichnet, gemäss dem katalog des museums folgende: $a d^1 e^1 a^1 h^1 c i s^2 d^2 e^2 f i s^2 g^2 a^2 h^2$.

Das andere wotjakische instrument des Finnischen Nationalmuseums (nr. 2191: 25 *krödž*) ist schon von seinem finder MAX BUCH in seinem werke »Die Wotjaken« (p. 80—82) in wort und bild dargestellt worden. Es weicht nicht wesentlich von dem oben beschriebenen ab. Das instrument hatte 14 saiten, da es so viel in gebrauch gewesene wirbellöcher zeigt; auf der gegenseite finden sich in der befestigungsleiste allerdings 15 löcher, aber man sieht, dass das oberste nicht nötig gewesen ist. Was das material betrifft, waren die saiten, die alle zerrissen sind, aus darmsehnen und wurden ebenfalls der tonleiter entsprechend immer dünner. Der schallkörper ist aus sechs fichtenbrettern zusammengesetzt. Das längste seitenbrett fügt sich nicht unmittelbar, wie bei dem vorhergehenden instrument, an das mit dem deckelrand parallellaufende gebogene seitenbrett an, sondern zwischen beiden befindet sich ein dreieckiges brettstückchen (an der grenze des bodens 3 cm, an der grenze des deckels 10 cm breit). Die seitenbretter stehen hier noch schiefer als bei dem ersten instrument; der unterschied in den massverhältnissen des bodens und des deckels ist infolgedessen recht bedeutend. Die länge des bodens beträgt 43 cm, seine breite 12 cm; die länge des deckels 85 cm, seine breite (mit vertiefungen) 37.5 cm; die höhe des schallkörpers ist bei den wirbeln 10 cm, auf der gegenseite 7 cm. Der deckel hat nur eine leiste, in der die saiten festgeknotet sind. (Der erbauer hat auch hier mehrere überschüssige löcher angebracht, von denen die nach den wirbeln hin befindlichen verstopft sind.) — Als schalllöcher haben sechs runde öffnungen in einem quadrat gedient, in dessen mitte ein grösserer kreis eingeschnitten ist; da die ränder zwischen diesem und den kleinen öffnungen beim eingraben geborsten sind, hat sich eine eigentümliche figur gebildet, die in der zeichnung des obenerwähnten werkes genau wiedergegeben ist (p. 80). — Bemerkenswert sind die folgenden weiteren angaben BUCHS:

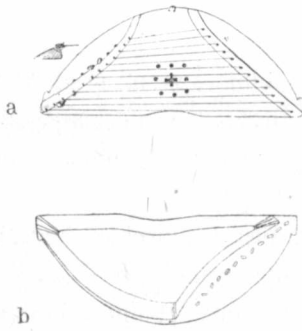

Abb. 1 a, b. Wotjakisches *budzinkredš* im Finn. Nationalmuseum. Zeichnungen nach dem Original von oben (a) und von unten (b).

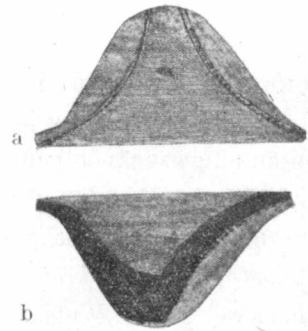

Abb. 3 a, b. Tschuwassische gusli aus dem museum der Russ. Geographischen gesellschaft. Photographien von oben (a) und von unten (b).
Nach FAMINCYN.

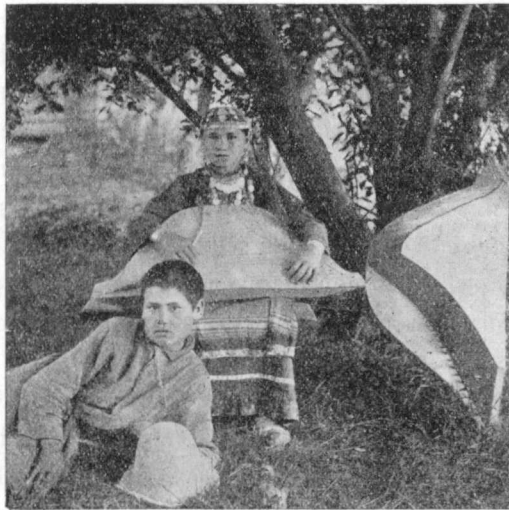

Abb. 2. Spielendes Wotjakenmädchen. Photo Y. WICHMANN.

Abb. 4. Gusli aus dem Daškowschen museum in Moskau. Nach MASLOV.

»Die Saiten sind alles Darmsaiten, *si*, im Inneren des Resonanzbodens aber sind gewöhnlich einige Metallsaiten, *tuž*, ausgespannt, wodurch nach Aussage der Wotjäken der Ton bedeutend besser werden soll. Der Ton ist voll und schön, bedeutend besser als der der finnischen Kantele, mit welcher das Instrument einige Aehnlichkeit hat. Es wird von dem Spielenden auf den Knien gehalten, und er greift mit der linken Hand die Bassaccorde, mit der rechten den Discant. Ich habe mir von einem hier in Garnison stehenden wotjäkischen Soldaten mehrere Male vorspielen lassen. Herr FALTIN hierselbst, dem ich hiermit meinen besten Dank sage, folgte auf's Bereitwilligste meiner Aufforderung und notirte die Stimmlage des Instruments, wie er auch einige Lieder aufschrieb.¹ Wie man aus den Noten ersieht, ist das Instrument sehr sonderbar gestimmt; umsomehr fiel Herrn FALTIN das vorzügliche Gehör des Mannes auf, der jede Verstimmung sofort entdeckte und abstellte. Der Spielende greift mit Daumen und Zeigefinger Accorde mit Ueberspringung immer nur einer Saite, so dass er also immer nur die 7. und 9. oder 8. und 10. oder 4. und 6. etc. Saite zu gleicher Zeit fasst. Die so entstehenden Accorde können aber, wie aus den Noten ersichtlich, bald Quinten, bald Quarten, bald Terzen, bald Octaven sein. Die Stimmung des Instruments hat also nichts gemein mit der irgend eines Culturvolkes. — Das Spiel auf dem *krödž*: *krödž šudem*, dient nie zur Begleitung von Liedern, sondern begleitet ausschliesslich nur zum Tanze, *ōktōm*. — — —»

In einer beilage zu dem werke (taf. 2) wird folgende, von RICHARD FALTIN aufgezeichnete »Stimmung des *Krödž*» mitgeteilt: G d g a h d¹ fis¹ g¹ a¹ h¹ c² d² e² g².

Das sonst vorliegende material ändert die oben gewonnene auffassung von dem bau unseres instrumentes nicht wesentlich. Ausser vom deckel her aufgenommenen photographien habe ich aufnahmen vom boden her nur zwei zur verfügung. Nach diesen zu urteilen, sind die in abbildung 2 auftretenden instrumente eines wotjakischen mädchens in ihrem bau von ähnlicher art wie das im museum der Russischen Geographischen gesellschaft aufbewahrte tschuwassische 26-saitige instrument, das aus dem kreise Vasil'-Sursk des gouv. Nižgorodsk stammt; ein unterschied besteht in der saitenzahl und darin, dass am letzteren auch bei den wirbeln eine leiste auftritt (abb. 3 a, b). In seiner kurzen beschreibung dieses instrumentes bemerkt FAMINCYN, dass auf der ethnographischen ausstellung zu Moskau 1867 eine 36-saitige tschuwassische *gusli* zu sehen war.² Die tschu-

¹ In Helsinki, wahrscheinlich i. j. 1881.

² Гусли, p. 103—04.

wassische *gusli* des Daškovschen museums aus dem kreise Jadrinsk des gouv. Kasan, die »34 sehr dünne metallsaiten« hatte, ist gleichfalls der oben beschriebenen ähnlich. In der mit einer abbildung versehenen erklärung heisst es, dass die bretter des schallkörpers dünn und aus kiefernholz sind. Als schallöcher dienen 4 runde öffnungen, die zu je zweien in den seitenflächen angebracht sind. Die länge des deckels beträgt 99 cm, seine breite 53 cm; die länge des bodens ca. 77 cm, seine breite ca. 36 cm. Von der stimmung sagt der darsteller des instrumentes nach mitteilungen von russen des gouv. Kasan, dass sie diatonisch gewesen sei.¹ — Bei diesen instrumenten ist der deckel nicht so deutlich halbmondförmig wie bei den wotjakischen des Finnischen Nationalmuseums. Die ränder des deckels biegen sich nach ihren enden zu nach aussen wie die leisten.

Das andere instrument des Daškovschen museums, das 14 metallsaiten hat, ist in seiner deckelform den gegenständen des Finnischen Nationalmuseums (besonders nr. 2191: 25) ähnlich (abb. 4). Es zeigt nur eine leiste (für die befestigung der saiten), im deckel erscheint als schalloch ein eingeschnittenes kreuz, und das mit den seiten parallelaufende seitenbrett biegt sich in der mitte entsprechend dem knie. Von den massen ist in dem katalog erwähnt: länge des schallkörpers ca. 69 cm, seine breite ca. 32 cm, seine höhe ca. 11 cm. Die heimat des instrumentes ist im katalog nicht angegeben.² Man möchte es für wotjakisch halten.

FAMINCYN teilt ohne nähere beschreibung nach einer photographie eine (nicht völlig deutliche) zeichnung von einem instrument mit, das nach ihm bei einem tscheremissen des gouv. Kostroma gefunden worden ist.³ — Von dem instrument im besitz des Pariser Konservatoriums sagt CURT SACHS in seinem »Reallexikon der Musikinstrumente«: »*kislja*, v. russ. гусли, Psalterium der Čeremissen (Wolga), vom Kanteletypus, aus einem dreieckigen Korpus, einer beträchtlich darüber herausragenden Decke und 21 Saiten von entsprechend abnehmender Länge.»

¹ A. L. MASLOV, Илл. описание музыкальных инструментовъ . . . in Извѣстія Имп. Общ. Люб. Естествознанія СХІV, p. 24^b—15.

² MASLOV, p. 215.

³ Гусли, p. 102.

Abb. 5. Tscheremissischer opferpriester und *küsle*-spieler.
Photo U. HOLMBERG.

Hier folgt eine zusammenstellung der massverhältnisse der obigen instrumente (in cm), soweit mir über dieselben angaben vorliegen:

	Deckel		Boden		Schallkörper
12-sait., wotj.:	länge 71, breite 29.5;		länge 54, breite 19.5;		höhe 14
14-sait., »	» 85, » 37.5;	»	43, » 12 ;	»	7—10
14-sait., ? :	»ca. 69, » ca. 32 ;	»	?, » ? ;	»	11
34-sait., tschuw.:	» 99, » 53;	»	77, » 36 ;	»	?

Man erwartete eine bedeutendere differenz in den dimensionen des 12- und 34-saitigen instrumentes. Dass sie nicht vorhanden ist, erklärt sich daraus, dass der spieler, der saiten hinzufügen wollte, diese lieber näher aneinander setzte, als dass er den schallkörper in dem-

selben verhältnis vergrößert hätte, wodurch das instrument schwer zu handhaben gewesen wäre.

Photographien von unserem instrument, die nicht in dieser studie wiedergegeben sind, finden sich wenigstens in zwei werken, nämlich bei JULIE WICHMANN, Beiträge zur Ethnographie der Tscheremissen, SFOu. Travaux V, p. 70, abb. 4, »Eine auf dem *kæslä* spielende Frau»; das instrument, das aus dem kreise Jaransk des gouv. Vjatka stammt scheint über 20 saiten zu haben; U. T. SIRELIUS (L'origine des Finnois, p. 31, »Votiaques») anderseits veröffentlicht eine im kreise Malmyž, gouv. Vjatka, von ALBERT HÄMÄLÄINEN aufgenommene photographie, auf der ein wotjakisches mädchen und eine wotjakische frau je ein instrument im arme halten; diese haben beide mindestens 20 saiten. Die instrumente auf den abbildungen weichen, obwohl sie verschiedene völker vertreten, in der form des deckels wenig voneinander ab; der deckel des wotjakischen ist mehr halbmondförmig als der des tscheremissischen (vgl. oben). — Von entsprechenden instrumenten der tataren habe ich weder abbildungen noch beschreibungen gefunden.

In bezug auf die stellung des instrumentes beim spielen ist zu konstatieren, dass es, wenn sitzend gespielt, nach den abbildungen und nach einer mitteilung von YRJÖ WICHMANN schräg aufrecht gegen die knie gehalten wird, wobei die arme auf den rändern des deckels ruhen. In der obenerwähnten photographie von HÄMÄLÄINEN liegen die instrumente allerdings mit dem boden auf den knien, doch hat mir H. mitgeteilt, dass die frauen bei der aufnahme nicht spielten. Wenn im stehen gespielt wird, hängt das instrument an einem um den hals gehenden tragband auf der brust (abb. 5).

Gespielt wird das instrument sowohl von männern als von frauen. — Über die gelegheiten, bei denen das instrument angewandt wird, ist zu bemerken, dass es nicht nur zur begleitung des tanzes gedient hat (vgl. die angabe BUCHS). BOGAEVSKIJ berichtet 1888 über ein fest der wotjaken des kreises Sarapul folgendes:

Wenn neue opferpriester gewählt werden sollen, wird ein *tuno* (wahrsager) aufgesucht, der gewöhnlich so weither gebracht wird, dass er keinen von den dorfbewohnern persönlich kennt. Er wird

feierlich mit klingenden schellen in einem zwei- und dreigespann zu hause abgeholt. Unterdessen werden im dorfe grosse mengen bier und kumyschka gekocht, und die bewohner bereiten sich durch ein bad in der badestube auf den empfang des verehrten gastes vor. — Der akt selbst findet, wenn es sommer ist, in der grossen *kuala* statt, zur winterzeit in einem anderen passenden raum. Nach seiner ankunft wird der *tuno* ebenfalls zunächst in die badestube geleitet, unterdessen sich das volk an dem ort der verrichtung versammelt. Wenn alle beisammen sind, tritt ein guslispieler auf und greift in die saiten seines instrumentes. Bei dieser gelegenheit wird nie ein anderes instrument angewandt, und auch die melodien sind heilige opfermelodien. — — — — Um den zauberer versammeln sich die früheren opferpriester, die ihn mit einem weissen handtuch umgürten. Nachdem er einige zeit zaubersprüche hergesagt hat, steht der zauberer auf und beginnt mit begleitung der gusli zu tanzen, indem er in der hand ein schwert und eine rute hält, deren stiel unbedingt aus spierstrauch bestehen muss, da sich der böse geist nach der auffassung der wotjaken vor diesem strauche fürchtet.¹

Im zusammenhang mit dem den naturgöttern der tsheremissen geweihten opferkult bemerkt HOLMBERG, dass in den kreisen Uržum u. a. »die schöne sitte erhalten ist, die stimmung des opferfestes durch ein saiteninstrument (*kūsle*) zu erhöhen, dessen zarte töne die andächtigen gebete der opferpriester begleiten«² (s. abb. 5). Übereinstimmend erwähnt YRJÖ WICHMANN zu der folgenden von ihm aufgezeichneten wotjakischen melodie: »N:o 13 ist eigentlich weder die melodie eines liedes noch die eines tanzes; sie wird auf den grossen opferfesten in Moschga auf der gusli (eine art harfe) gespielt, während der priester und das volk beten. Möglicherweise ist sie ein bruchstück von der melodie eines alten opfertanzes; die tanzmelodie N:o 6 aus Karlygan erinnert nämlich viel an sie.«³

Diese aufzeichnung ist ausserordentlich wertvoll. Sie ist meines wissens die einzige, die von melodien der betreffenden gusli existiert.

Moderato.

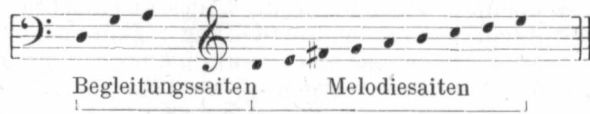
¹ UNO HOLMBERG, *Permalaiisten uskonto*, p. 205.

² *Tsheremissen uskonto*, p. 100.

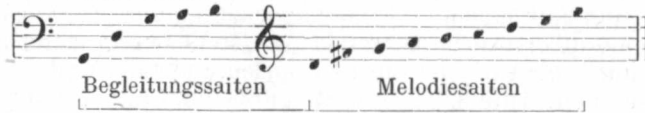
³ *Wotjakische Sprachproben*, p. XIV.

Mit ihrer hilfe und auf grund der obigen notierungen der stimmung können wir die spielweise des *krež* ungefähr erklären. In G-dur sind die stimmungsleitern folgende:

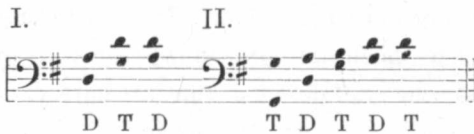
I. SIRELIUS: 12-sait.

II. BUCH: 14-sait.

Das tongeschlecht ist dur — ein umstand, der charakteristisch für die melodien der wotjaken ist. Mit der entwicklung des instrumentes sind in die leiter zu der tonika die obere oktave (g^2) sowie begleitungsaiten (h, G) hinzugekommen; als zufällige erscheinung ist es wohl zu betrachten, dass e^1 fehlt. Die begleitende linke hand, und zwar ihr daumen und zeigefinger, zupft die folgenden klänge der tonika und dominante (vgl. BUCH, oben):

Die finger der die melodie spielenden rechten hand — welcher von ihnen diese, welcher jene saite zupft, lässt sich in ermangelung von aufzeichnungen nicht ausmachen — berühren dann und wann gleichzeitig zwei saiten (terz, sekund). — Die vermutung FAMINCYNs, dass auf den zahlreich besaiteten guslis eine chromatische leiter vorkommen könne, entbehrt des tatsächlichen grundes. Man erwartete im gegenteil mit vollem recht von diesem instrument die pentatonische leiter, die in den lieder melodien der wotjaken allgemein herrscht.¹ Unsere melodieprobe ist denn auch pentatonisch, nur dass in der schlusszeile b^1 auftritt.

*

¹ ROBERT LACH, Gesänge russischer Kriegsgefangener, I, 1. Wotjatische, syrjänische und permiakische Gesänge. Wien 1926, p. 12.

Abb. 6. Russischer gusli- und gudokspieler. Nach OLEARIUS.

Das »lebende« material unseres instrumentes ist allerdings unter »fremdstämmigen«, hauptsächlich finnisch-ugrischen völkern zusammengebracht worden. Der russische musikschriftsteller A. S. FAMINCYN, der über die gusli und daneben auch über die kantele und deren baltische schwesterinstrumente eine wertvolle untersuchung verfasst hat (1890),¹ hat jedoch aus literarischen quellen überzeugende beweise dafür beigebracht, dass das instrument auch von den russen angewandt worden ist. Im 18. jahrhundert berichtet GEORGI,² dass die gusli eine mit drahtsaiten versehene liegende harfe ist, deren tonumfang etwas über zwei oktaven beträgt. Die saiten dieses instrumentes, das einem hackbrett ähnlich ist, werden nicht mit hämmerchen geschlagen, sondern mit den fingern gezupft. GEORGI fand in verschiedenen regimentern einige soldaten, die mit ziemlicher fertigkeit auf der gusli spielten.

Wenn wir aus dem obigen schliessen wollten, dass die guslspieler »fremdstämmige« soldaten gewesen seien, so erhalten wir aus denselben zeiten eine sichere nachricht speziell über die russen. G. F. MÜLLER sagt in seiner darstellung über die heidnischen völker des gouv. Kasan: »Von ihren musikinstrumenten nimmt den ersten rang die in wagrechter lage gespielte harfe von halbmondform und mit 18 saiten ein. Ein solches instrument wenden auch die russen an, die es *gusli*

¹ Гусли, Русскій народный музыкальный инструментъ.

² Bemerkungen über Russland . . . 1788. I, p. 363 (nach FAMINCYN).

Abb. 7. Musizierender könig David.
Russische Miniatur von 1542.
Nach FAMINCYN.

Abb. 8. Miniatur, initiale Д, in einem
Kirchenhandbuch des 14. Jh.
Nach FAMINCYN.

Abb. 9. Miniatur, initiale Д, in einem
handschriftl. psalter des 14. Jh.
Nach FAMINCYN.

Abb. 10. Miniatur, initiale Т
in dem eben erwähnten
psalter.

Abb. 11 a, b. Miniaturen aus dem 13.—14. jh. Nach FAMINCYN.

Abb. 12. Spielmann in einer slavischen handschrift des 13. jh.
Nach PANUM.

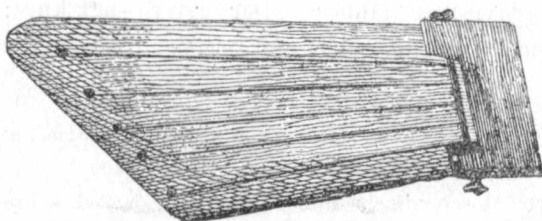

Abb. 13. 5-saitige »gously». Nach M. GUTHRIE.

nennen.»¹ M. machte seine reise i. j. 1743. — Im vorhergehenden jahrhundert berichtet OLEARIUS in seinen reisebriefen, dass auf den hochzeiten der russischen bojaren als musikinstrument das psalterium (*Psaltir*) diene²; in einer zu dem werke gehörenden zeichnung, die die lustbarkeiten russischer dorbewohner darstellt, sieht man denn auch die gusli (mit 13 saiten?) neben dem streichinstrument gudok (ein teil der zeichnung in abb. 6).

Gehen wir weiter in der zeit zurück, so finden wir in einem kirchlichen denkmal des 16. jh. zwei den nowgorodischen stil vertretende miniaturen von dem musizierenden könig David; die instrumente sind fast ganz gleich, beide 11-saitig, die stellung beim spielen ebenfalls dieselben (das eine in abb. 7). Die mit den saiten parallellaufende seite des instrumentes, die sich bei OLEARIUS nach unten biegt, ist hier nach oben geschweift. — Ferner ist diese seite in einer sehr sorgfältig ausgeführten miniatur eines kirchenhandbuchs des 14. jh. (abb. 8) gerade, wie bei den von uns beschriebenen instrumenten der museen; diese gusli hat 11 saiten. In einem psaltermanuskript desselben jahrhunderts finden sich gleichfalls zwei musikinstrumente, beide von übereinstimmendem typ, wiewohl von verschiedenen dimensionen (abb. 9, 10).³ Obschon der zeichner in bezug auf die saiten nachlässig gewesen ist, ist kaum anzunehmen, dass er auch dem deckel der instrumente ohne veranlassung eine dreieckige rahmenform gegeben hätte.

Unser bildermaterial schliesst hiermit ab, aber die erwähnungen des instrumentes, das allem anschein nach dasselbe wie das in den miniaturen dargestellte ist, gehen noch weiter in der zeit zurück. Die arabischen schriftsteller IBN-DASTA oder IBN-ROSTEN (lebte im 10. jh.) und AL-BEKRI (gestorben 1094) bieten folgende angaben über die musik des »slavischen landes«. Der erstere sagt kurz: »Sie haben verschiedenartige lauten, guslis und hörner. Die letzteren sind zwei

¹ Описание живущихъ въ Казанской губерніи языческихъ народовъ, яко то Черемись, Чувашь и Вотяковъ. 1791, p. 80.

² Vermehrte Moscovitische und Persianische Reisebeschreibung. 1656, p. 216.

³ Гусли, p. 93—5.

ellen lang, ihre laute ist 8-saitig.»¹ AL-BEKRI hinwieder berichtet: »Sie haben verschiedenartige saiten- und blasinstrumente: sie haben ein über zwei ellen langes blasinstrument und ein 8-saitiges saiteninstrument. Im innern ist dieses platt und nicht gewölbt.»²

Nach FAMINCYN findet sich in der Igorsage eine erwähnung vom musizieren mit zehn fingern, ein beweis dafür, dass es sich um ein zupf- und nicht um ein streichinstrument gehandelt hat. Der name *gusli* selbst kommt u. a. in der Nestorianischen chronik und dann und wann in den bylinen vor.

CURT SACHS führt folgende alte nachricht an, in der die gebrauchte benennung für die auffassung spricht, dass das von den arabern beschriebene 8-saitige instrument von der art der 11-saitigen gusli der miniaturen war: »Der Mönch von Ellwangen schreibt in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts an Abt Grimold von St. Gallen über das *Psalterium* der tanzenden Slaven.»³ — Ein im 7. jh. lebender byzantinischer schriftsteller berichtet, dass (i. j. 591) vor den kaiser Maurikios »drei slaven kamen, die keine anderen waffen als nur »zithern« (*κιθάραι*) bei sich hatten. Sie sprachen: saiteninstrumente haben wir darum, weil wir nicht gewöhnt sind, waffen zu tragen, . . . wir spielen auf leiern (*λύραις*), denn wir verstehen nicht, auf hörnern zu blasen.»⁴ Die art dieser musikinstrumente vermögen wir nicht mehr festzustellen. SACHS äussert denn auch, dass sie »ohne Zuhilfenahme frühmittelalterlicher Miniaturen nicht genügend bestimmt werden können».

Nachdem FAMINCYN sein beweismaterial für die uralte anwendung der gusli bei den slaven zusammengetragen hat, zieht er nicht den naheliegenden schluss, dass das instrument von demselben typ

¹ D. A. SCHWOLSON, Извѣстія о . . . славянахъ и руссахъ Ибнъ-Даста. 1869, p. 31, § 6.

² A. KUNIK—W. ROSEN, Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и славянахъ. Записки Имп. Акад. Наукъ XXXII, прилож. 2, 1876, p. 55.

³ Die litauischen Musikinstrumente in der Kgl. Sammlung für Deutsche Volkskunde zu Berlin. Intern. Arch. f. Ethnographie. 1916.

⁴ Nach FAMINCYN, l. c., p. 20.

wie das in den russischen miniaturen und bei den »fremdstämmigen« völkern vorkommende sei, sondern glaubt, dass die erwähnungen in den bylinen sowie bei den alten schriftstellern sich auf ein instrument von der art der finnischen 5-saitigen kantele beziehen, und er nimmt an, dass die finnischen völker das wort *kantele* von den slaven entlehnt haben, stamme doch auch das wort *kantele* von dem worte *gusli* her. Die baltischen völker dürften ihrerseits das wort *kankles* und das instrument von den finnen erhalten haben.¹ Als gegenständlichen beweis dafür, dass die russen in frühen zeiten ein instrument vom aussehen der 5-saitigen kantele in gebrauch hatten, hat FAMINCYN eine miniatur, die sich in einem slavischen psalter aus dem 13. oder 14. jh. findet (abb. 11 a, b). In der einen bildergruppe sieht man u. a. ein zupfinstrument, in der anderen sowohl ein zupf- als ein streichinstrument. FAMINCYN meint, dass beide zupfinstrumente die ursprüngliche form der gusli darstellen, die wiederum dieselbe wie die der 5-saitigen kantele gewesen wäre. Dass diese bilder ein unzuverlässiges material sind, ergibt sich schon aus dem stil der miniaturen; FAMINCYN gesteht denn auch zu, dass er griechisch ist, doch will er in dem urheber einen russen sehen. Betrachten wir die zupfinstrumente und ihre stellungen beim spielen. Das eine (abb. 11 a) scheint 5 saiten, das andere (abb. 11 b) 4 saiten zu haben; dies ist schon nicht sachgemäss. Das untere ende des einen instruments ist nicht so rund wie der entsprechende teil des zweiten; und diese teile befinden sich im verhältnis zum spielenden in entgegengesetzten stellungen, obwohl das musizieren gleichzeitig stattfindet. Ausserdem ist die stellung dem spiel auf der kantele (wie auch auf der in den anderen miniaturen, abb. 7—10, auftretenden richtigen gusli) ganz fremd; sie ist eher für das spiel auf der leier charakteristisch.² Wenn wir ferner

¹ l. c., p. 65—67.

² HORTENSE PANUM hat (»Middelalderens Strenginstrumenter«, p. 88) einen abdruck von einem bild aus einer slavischen handschrift des 13. jh. veröffentlicht (abb. 12). Hier erinnert das instrument, das zu den leiern gehört, an das in abb. 11 a; die stellung beim spielen ist ganz dieselbe. P. bemerkt zu dem bild: »Das instrument gehört dem 13. jahrhundert an, hat hier 3 deutliche saiten, ist aber im übrigen so schlecht dargestellt, dass man sich keine klare vorstellung von seiner einrichtung bilden kann« (original dänisch).

noch konstatieren, dass auch das streichinstrument apokryph ist und dass sich aus dem 14. jh. bilder von guslispielern erhalten haben, zu denen es in der wirklichkeit seitenstücke gibt, so sind wir vollauf berechtigt, die in rede stehende miniatur einem nichtrussen zuzuschreiben. Wir haben hierzu übrigens einen vergleichspunkt in der illustration des Kalevalas. In anderem zusammenhang habe ich gezeigt, dass diejenigen finnischen urheber von bildern des kantelespielenden Väinämöinen, denen die kantele bekannt gewesen ist, diese der hauptsache nach richtig dargestellt haben. Die ausländer dagegen, mit ausnahme von schweden, die sich in Finnland aufgehalten, haben von ihr ganz irreführende bilder hergestellt oder Väinämöinen ganz fremde instrumente in die hände gegeben.¹

Erst aus dem 18. jh. erhält FAMINCYN einen neuen beleg für die kanteleförmige *gusli*. Das ist eine dem werke »Dissertations sur les antiquités de Russie» (1795) des engländers M. GUTHRIE beigegebene zeichnung einer 5-saitigen »*gously*» (abb. 13). Dasselbe instrument ist in der musikgeschichte des franzosen FÉTIS (»Résumé philosophique de l'histoire de la musique», 1845) abgebildet; F. erhielt seine angabe von dem französischen komponisten BOIELDIEU, der 1803 in Petersburg kapellmeister war. In diesem fall dürfte eine ingrische kantele als russisch gegolten haben. Auch die bei GUTHRIE auftretende benennung überrascht nicht; E. N. SETÄLÄ hat aus Westingermanland eine ähnliche alte kantele mitgebracht, die ihr wotischer besitzer *gusli* nannte. Auch der südwepsische kantelespieler hat den ursprünglichen namen aufgegeben und spielt jetzt, wie ich i. j. 1916 konstatieren konnte, auf dem *strubnik*. Wenn die russen wirklich noch im 18. jh. ein 5-saitiges zupfinstrument gebraucht hätten, wären doch wohl in der literatur erwähnungen zu finden. Übereinstimmend beschreiben zu dieser zeit MÜLLER und GEORGI die *gusli* der russen als ein 18-saitiges instrument, das als derselbe typ auf den früheren zuverlässigen bildern sowie auch in den bei den »fremdstämmigen» völkern bewahrten instrumenten auftritt.

Ich habe hier die äusserst schwach begründete ansicht FAMINCYNs referiert, weil sie — zumal nachdem die veraltete auffassung, dass

---

¹ Väinämöisen kantele kuvissa. Kalevalaseuran vuosikirja 5, p. 216.

man die wörter *kantele* und *gusli* vereinigen könne¹, dieselbe gestützt hat — auf spätere forser eingewirkt hat. Das bild der *kantele* ist unter dem namen *gusli* durch die von GUTHRIE bezogene zeichnung in verschiedene werke gewandert.

Während FAMINCYN die halbmondförmige *gusli* von der »*kantele-gusli*« trennt (obwohl er sie als verwandt ansieht), ist CURT SACHS der meinung, dass die *kantele-kankles* und die (*wolgasche*) *gusli* zusammengehören; er sagt ja, dass die tscheremissische »*kislja*« »vom *Kanteletypus*« sei (s. oben).

Um diese frage gründlich zu erörtern, müsste man alle tatsachen des auf die *kantele* bezüglichen materials heranziehen. Hier sei nur auf einige umstände hingewiesen, die die frage beleuchten. Oben konstatierten wir, dass (abgesehen von der irreführenden miniatur abb. 11) die *gusli* in ihrem bau vom 14. jh. bis auf unsere tage die gleiche bleibt; nur die saitenzahl wechselt und damit etwas die grösse. Ja wir können beobachten, dass, während im 14. und 16. jh. die 11-saitige *gusli* auftritt, noch am ende des 19. jh. an dem wotjakischen *budzin-kred*² 12 saiten zu finden sind.

In seinem »Handbuch der Musikinstrumentenkunde« (p. 135) sagt CURT SACHS: »Das Psalterium entstammt dem islamischen Kulturkreis. Man unterscheidet dort heute den rechtwinklig-trapezförmigen, darmsaitigen *Qânûn*, der mit einem Plektrum gezupft wird, und den trapezförmigen, drahtsaitigen *Santûr*, den man mit krummen Stäbchen schlägt. Nach Europa mögen diese Formen zuerst im 12. Jahrhundert, vielleicht schon im 11. gekommen sein; ein datierbares Psalterium erscheint zuerst am Kirchenportal von S. Jago de Compostella (1184), doch werden die Darstellungen erst seit dem 14. Jahrhundert deutlicher und häufiger.»

In abb. 14 ist das vorerwähnte westeuropäische psalterium zu sehen. Vergleichen wir es mit den instrumenten der russischen miniaturen (s. oben), so konstatieren wir eine übereinstimmung der instrumente im deckel, der auch nur allein sichtbar ist. Beide erinnern an ein gleichschenkliges dreieck; die »spitze« der spanischen skulptur ist aller-

¹ Vgl. THOMSEN, *Beröringer . . .*, p. 181. — MIKKOLA, *Kannel ja sen vastaava balttilainen nimitys*. Kalevalas. vuosik. 5, p. 89.

Abb. 14. Psalteriumspieler in einer bildergruppe am kirchenportal zu S. Jago, 11.—12. jh. Nach PANUM.

Abb. 16. Spanischer *kanun* in einer handschrift der Cantingas di Santa Maria aus dem 13 jh. in Madrid. Nach PANUM.

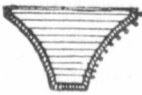

Abb. 15. *Istromento di porco* im Britischen Museum. 12. jh. Nach PANUM.

Abb. 17. Psalteriumspieler in einer handschrift des 14. jh. in Brüssel. Nach FAMINCYN.

dings nicht zu sehen. Vermutlich ist sie »abgestumpft« gewesen wie bei dem in abb. 15 wiedergegebenen, dem 12. jh. angehörigen italienischen »schweinskopf« (*istromento di porco*) sowie bei dem aus dem 13. jh. stammenden spanischen *kanun* (abb. 16). Wir sehen ferner, dass die stellung beim spielen in beiden spanischen bildern dieselbe wie in den russischen miniaturen ist; das instrument ist so placiert, dass die kürzeste saite zu oberst liegt, die linke hand befindet sich auf der seite der tieferen saiten. Aus Westeuropa liegen aus den folgenden jahrhunderten zahlreiche bilder von unserem instrument vor, das sich gemäss der zeit und heimat in untypen entwickelt.

Von interesse ist es zu konstatieren, dass sich auch seine stellung verändert, indem die längste saite zu oberst liegt. Es scheint, als hänge die bauliche entwicklung zu der schweinskopfform gerade mit der stellung beim spielen zusammen. Aus mehreren bildern von spielern ersehen wir (z. b. abb. 17), dass sich in den gegenüberliegenden seitenwänden des instrumentes vertiefungen befinden, mit denen dasselbe gegen den arm des spielenden zu liegen kommt. Es bleibt dadurch bequem ohne tragband an der brust, wenn das spielen im stehen stattfindet. Wie bei allen gebrauchsgegenständen hat das streben nach zweckmässigkeit auch auf die gestalt der musikinstrumente eingewirkt. Bei den russen erhält sich die dreiecksform, die im 14. jh. (abb. 9, 10) auch für den deckel des instrumentes kennzeichnend ist, an dem boden. Der deckel andererseits nimmt hier eine andere entwicklung; seine ränder biegen sich nach aussen, damit die unterarme, wenn die spielenden an der stellung festhalten, dass die kürzeste saite zu oberst ist, beim spielen eine bequeme ruhelage an den rändern des deckels erhalten. Dieselbe einwirkung der stellung beim spielen auf den bau des instrumentes ist auch in den verschiedenen verbreitungsgebieten der kantele zu beobachten.

Nach Westeuropa ist das in rede stehende instrument, soviel bekannt, aus seiner urheimat Vorderasien durch vermittlung der araber sowie der kreuzzüge gekommen. Wann ist es aber nach Osteuropa gewandert? In seinem »Reallexikon der Musikinstrumente« sagt CURT SACHS in dem artikel Psalterium kurz: »Es kann indessen keinem Zweifel unterliegen, dass eine Reihe von anderen Angehörigen des Typus, die im Gegensatz zu dem vornehmeren Psalterium den Volksinstrumenten zugerechnet werden müssen, mit dem Qânûn unmittelbar nichts zu tun haben, sondern bereits in bedeutend älterer Zeit von Osten her hereingekommen sind. Hierher gehören die nordeuropäische Gruppe (Scheitholt, Langleik, Zither usw.) und die osteuropäische (Gusli, Kantele usw.)«

Wenn es von der 5-saitigen gusli bilder oder noch besser exemplare gäbe, könnten wir sicherer als auf grund der vorhandenen belege sagen, ob die gusli und die kantele auf verschiedenen wegen und zu verschiedenen zeiten aus Asien nach Osteuropa gekommen sind oder

ob sie erst in Osteuropa entstandene verzweigungen desselben typs darstellen. Bei der letzteren möglichkeit ist zuerst zu konstatieren, dass sich von der kantele-kankles der ostseefinnischen und baltischen völker bis zur gegenwart primitivere exemplare als die *gusli*s unserer miniaturen und z. b. das wotjakische *budzinkred*¹ erhalten haben; nach den arabischen schriftstellern hat um das 10. jh. ein musikinstrument der slaven, das ein gegenstück der ersteren sein kann, 8 saiten (s. oben). Man braucht nur zu konstatieren, dass der schallkörper der kantele aus einem stück holz besteht und der deckel darüber (in Finnland) mit birkenrinde befestigt ist; nägel, von leim ganz zu schweigen, kommen dabei überhaupt nicht vor. Die 5 saiten, die wie an unserem wotjakischen instrument allem anschein nach aus pferdehaar waren, wurden an ein querstäbchen geknüpft, das an einer erhaltenen kantele aus holz bestand; das querstäbchen seinerseits wurde zwischen die aufragenden ränder des endes des instruments gesteckt.¹ Hier beobachtet man eine primitive befestigungsweise, zu der U. T. SIRELIUS eine entsprechung an den ältesten skiern nachgewiesen hat.² Ein unlängst bei Riihimäki gefundener ski, an dem aufragende ränder erscheinen, ist, wie VÄINÖ AUER gezeigt hat, »mindestens 3500 jahre alt».³

Wir können nicht bestimmt sagen, welches die technik des schallkörpers an den *gusli*s war, die wir in den miniaturen sehen. Jedenfalls sind zur anfertigung des wotjakischen *budzinkred*¹ (abb. 1) schon relativ entwickelte werkzeuge notwendig gewesen und auch angewandt worden. Dem saitenhalter der kantele entspricht bei diesem die am deckel befestigte leiste, in der sich für jede saite ein eigenes kleines loch befindet. Diese leiste tritt schon in den miniaturen auf (s. die abbildungen). Da das lebende material der *gusli* nicht von dem die deckelpartie des instrumentes veranschaulichenden miniaturmaterial abweicht, darf man mit vollem recht schliessen, dass zur zeit der entstehung dieser bilder auch der schallkörper selbst, wenn nicht hinsichtlich der zahl seiner teile, so doch wenigstens in seiner form dem bei den »fremdstämmigen» völkern erhaltenen entsprach.

¹ Kantele- ja jouhikkosävelmiä. Helsinki 1928, p. LXIII—LXIV.

² Suomen kansanomaista kulttuuria, II, p. 501.

³ Suomen Museo XXXV. Helsinki 1928, p. 88.

Wenn man auch annähme, dass die kantele und die gusli osteuropäische verzweigungen desselben instrumententyps sind, vertritt die letztere doch eine spätere entwicklungsstufe. Aber gegen die verzweigungstheorie sprechen gewichtige umstände. Jedes der beiden instrumente hat eine eigene grundform. Im wagrechten querschnitt erinnert der schallkörper der kantele an ein stumpfwinkliges dreieck, dessen kleinster winkel, den man sich vom stumpfen nach rechts zu denken hat, an der spitze weggeschnitten ist. An diesem ende des instruments liegt die befestigungsstelle der saiten (s. oben). Ich muss in diesem zusammenhang von einer detaillierten beweisführung absehen und mich auf die feststellung beschränken, dass mit der erhöhung der saitenzahl z. b. auf 12 sich sowohl bei den ostseefinnen als bei den baltischen völkern an den kanteles im allgemeinen der für das 5-saitige instrument charakteristische bau und dessen form erhalten haben; freilich gibt es ausnahmen. Der schallkörper der gusli hinwieder erinnert an ein gleichschenkliges dreieck; zwischen den schenkeln sind die saiten angebracht. Das instrument vertritt mithin den *santūr*-typ, der sich in der form des schallkörpers behauptet, trotzdem sich der deckel halbmondförmig gestaltet hat. Es erhebt sich also die frage: wenn die kantele und die gusli bei ihrem erscheinen in Osteuropa dasselbe 5-saitige instrument waren, weshalb hätte man dann hinsichtlich der letzteren bei der erhöhung der saitenzahl den ursprünglichen bau und die ursprüngliche form des instrumentes aufgegeben, während die hersteller der ersteren, die schon vor langer zeit aus ihrem nachbarverhältnis herausgetretene völker (litauer und finnen) repräsentierten, im lauf der zeit und bei der entwicklung des instrumentes im allgemeinen an demselben typ festhielten? In musikalischer und praktischer hinsicht, die natürlicherweise auf die entwicklung des instrumentes einwirkt, stellt z. b. das wotjakische instrument keine höhere leistung dar als eine ordentliche 12-saitige kantele. Das habe ich bei dem ausprobieren beider instrumente konstatiert, und ich kann auch sagen, dass der von Buch geäußerte vergleich zwischen dem klang des *krödž* und der kantele von einer ungenügenden auskultation des kantelespieles zeugt.

Wenn wir die oben gemachte feststellung über die entsprechung der gusli und der spanischen skulptur (abb: 14) noch einmal wieder-

holen und daran erinnern, dass beide in keinem örtlichen und zeitlichen zusammenhang miteinander stehen, so dürfen wir schliessen, erstens, dass die gusli und die kantele ihre getrennte geschichte in Osteuropa haben, und ferner, dass jene ihr vorbild schon in Vorderasien gehabt hat, von wo ihre schwester später nach Westeuropa wanderte. Weiter unten werden wir noch hierauf zurückkommen.

Wir dürfen aber nicht an der frage vorbeigehen, ob die slaven die gusli früher als die »fremdstämmigen« völker Russlands angewandt haben. Nach allem oben ausgeführten mag diese frage geradezu unnötig erscheinen. Indessen stellt sie sich aus bestimmten gründen auf.

Weder den west- noch den südslaven ist, nach den vorhandenen belegen zu schliessen, dieses musikinstrument bekannt gewesen. Die ältesten denkmäler dieser völker geben keine kunde von einem solchen, und auch in späteren zeiten ist es nicht bei ihnen angetroffen worden. Das wort *gusli* (in der jeder einzelnen sprache gemässen form) bezeichnet bei ihnen ein — mancherorts, z. b. bei den serben, sehr primitives — streichinstrument. Bei den slaven hat sich u. a. allerdings das mit hämmerchen angeschlagene hackbrett, ein abkömmling des *santür* erhalten; bei den polen erscheint dies als *cymbalki*, bei den tschechen als *cymbal*, bei den serbokroaten als *cimbalo*, bei den kleinrussen, den galiziern und grossrussen als *цимбалы*; dasselbe instrument kommt auch bei den ungarern (*cimbalom*) und rumänen (*tambala*) vor (FAMINCYN, SACHS). Mit seinem namen hat sich das instrument auch nach den gebieten der kantele verbreitet, litauisch heisst es *cimbolai*, lettisch *cimbole*. Schon der fremde ursprung der bezeichnung beweist deutlich, dass das hackbrett bei den slaven ein späterer eindringling als die gusli ist, wurde doch unter dem letzteren wort ein streich- oder zupfinstrument verstanden. Nach FAMINCYN stammen die ersten nachrichten über das vorkommen der *цимбалы* speziell in Russland aus dem 17. jh. (l. c., p. 121). SACHS gibt an, dass das hackbrett in West- und Mitteleuropa »seit dem 15. Jh.« heimisch ist (Reallexikon, Artikel Hackbrett).

Obwohl in den museen keine einzige von den russen herrührende gusli vorliegt, welche denen in unseren miniaturen entspricht, besteht kein zweifel darüber, dass das instrument von diesem volke gebraucht

worden ist, und zwar in recht alten zeiten. FAMINCYN weist nach dass in Russland seit dem 15. jh. obrigkeit und kirche die spielleute (skomoroči) zu verfolgen begannen, ja dass den bauern befohlen wurde, ihre musikinstrumente zu verbrennen. Es kann hinzugefügt werden, dass die domra und die balalaika, die bei den russen mode wurden, ebenfalls zur verdrängung der gusli beitrugen. Diese erhielt sich dagegen bei den »fremdstämmigen« völkern, die zäher als die russen an ihren heidnischen ritzen festhielten. Indem FAMINCYN nach G. F. MÜLLER konstatiert, dass die tataren dieses instrument *гусли*, die tscheremissen *кюсель*, die tschuwassen *гюсель* nennen, sagt er, dass diese völker es, wie auch die namen, »in jüngster zeit« von den russen übernommen hätten (p. 102, 104).

Mustern wir also die namen durch. Zu dem früher erwähnten haben über dieselben angaben gemacht MASLOV in seiner darstellung der musikinstrumente des Daškovschen museums, und ferner BUCH, SIRELIUS und SACHS (s. oben); für das folgende wörtermaterial ist der verfasser YRJÖ WICHMANN besten dank schuldig.

Entsprechungen des wortes *gusli* kommen vor: bei den tscheremissen: *kəslä*, *ksla* (kreis Jaransk), *küslə* (Uržum, Carevokokšajsk, Birsk), *küslə* (Malmyž); bei den Kasantataren: *göslä* 'harfenähnliches saiteninstrument' [nach BALINT]; bei den tschuwassen: *kəslə* 'ein saiteninstrument mit ungef. 14 saiten' [nach PAASONEN]. Die sog. bergtscheremissen (kreis Kozmodemjansk) haben für dasselbe instrument eine eigene bezeichnung *kärš*, mit der das mokšamordwinische *kařdzi*, *kařđzi*, 'geige, violine' verbunden werden kann. Y. H. TOIVONEN¹ stellt dazu auch wotj. *kjred'ž*, *k'rež* (Sarapul), *kěrež*, *krež* (Kasan) 'gussli; ein harfenähnliches liegendes saiteninstrument', *krež* (Ufa) 'geige', *kjrež* (Malmyž, Ufa) 'eine art ziter der wotjaken', *kjrež* (Jelabuga) 'musikinstrument', *budžin k.* (Jelabuga) = Malmyž, Ufa, *kjred'ž* (Malmyž) = Jelabuga, *budd'žin k.* (Malmyž) = Malmyž, Ufa, *kjrež* (Glazov) ton, motiv'.

Aus den namen können verschiedenerlei schlüsse gezogen werden. Zu seiner überraschung konstatiert man, dass bei den tataren und

¹ Zur geschichte, der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten, p. 191.

tschuwassen nur entsprechungen des wortes *gusli* vorkommen, überdies in formen, die den tscheremissischen näher stehen als der ursprünglichen russischen. Da von den tataren, soviel bekannt, nur die in der gegend der Wolga wohnenden das instrument angewandt haben, dürfen wir wohl den gedanken fallen lassen, dass dasselbe von diesem volk nach Osteuropa gebracht worden sei. Anders verhält es sich mit den tschuwassen. Sie sind nachkommen der alten bolgaren, und dieses volk hat, wie die forschung dargetan hat, im lauf der zeiten einen weitreichenden einfluss auf die kultur der finnischen Wolgavölker ausgeübt. Der gesangsmusik der tscheremissen, mordwinen und wotjaken sowie der tschuwassen und tataren ist die pentatonik gemeinsam (die für die völker des ostens charakteristisch ist); der melodienschatz der russen dagegen ist diatonisch wie der der syrjänen, die ihrerseits einem verhältnismässig starken russischen einfluss ausgesetzt gewesen sind. Es scheint mithin natürlich, dass die pentatonik bei den finnisch-ugrischen völkern ein erbe aus der bolgarenzeit ist und dass auch das instrument zu derselben erbschaft gehört. Gegen die letztere vermutung sprechen jedoch die auf die namen des instruments bezüglichen, oben angeführten tatsachen. Ausserdem liegen fast aus denselben zeiten, wo die bolgaren das herrschende volk in der gegend der Wolga waren, nachrichten vor, dass die slaven ein 8-saitiges instrument besaßen (s. oben); von den instrumenten der bolgaren erwähnen die arabischen schriftsteller nichts. Von den tschuwassen erzählt im 18. jh. GEORGI: »Sie tanzen nach der russischen Gusli, dem Dudelsack und der Maultrommel (Kobas).«¹

Nach TOIVONEN (s. oben) könnte man schliessen, dass in der zeit, als die tscheremissen und mordwinen sowie die wotjaken und syrjänen noch ein volk bildeten, ein instrument gebraucht wurde, dessen name das stammwort der wörter *kařdzi*, *krež* usw. und *kärš* war. Dass das wort bei den mordwinen 'geige' bedeutet, könnte man so erklären, dass das ursprünglich durch das wort bezeichnete instrument von der geige verdrängt worden ist. Andererseits liesse sich im hinblick darauf, dass zu dem wotjakischen namen ein 'gross' bedeutendes attribut *budzjn* gefügt wird, annehmen, ent-

¹ Merkwürdigkeiten, p. 320.

weder 1) dass *krež* in älterer zeit dasselbe instrument wie heute, aber von geringeren dimensionen bedeutete, oder 2) dass, während *krež* im allgemeinen die bezeichnung für 'musikinstrument' war, mit hinzufügung des wortes *budžin* die in rede stehende gusli ausgedrückt wurde. Die bedeutungen des wortes in den verschiedenen dialekten des wotjakischen sprechen für die letztere annahme. Dies sowie die tatsachen, dass in den meisten dialekten des tscheremischen entsprechungen des russischen wortes *gusli* auftreten, dass bei den mordwinen der name *kačdzi* einem streichinstrument gegeben werden konnte und dass schliesslich bei den mit den wotjaken verwandten syrjänen weder eine entsprechung des wortes *krež* noch auch des instrumentes vorkommt, führen zu dem gedanken, dass das wort früher 'musikinstrument' im allgemeinen bedeutet hat, wie das wort *gusli* in früheren zeiten bei den slaven.

Gegen die annahme hinwieder, dass die instrumente *krež* und *kantele* ein gemeinsames erbe aus permisch-finnischer zeit wären, spricht erstens, dass der name des ältesten musikinstrumentes der ostseefinnen *kantele* ist, wozu sich weder aus der wolgafinnischen noch aus der permischen sprachgruppe eine entsprechung hat nachweisen lassen, und andererseits, dass das wort *krež* nicht mit irgendeinem wort der ostseefinnischen sprachen hat verbunden werden können.

Wir kommen mithin zu der auffassung, dass die »fremdstämmigen« völker das instrument gusli von den russen erhalten und dass die tscheremissen es weiter ihren islamischen nachbarn vermittelt haben. Die datierung FAMINCYNs, dass die entlehnung »in jüngster zeit« stattgefunden hätte, ist unbegründet. Es sei erstens darauf hingewiesen, dass das instrument bei den heidnischen zeremonien der tscheremissen und wotjaken anwendung gefunden hat. Ferner: bei den wotjaken erscheinen pferdehaare als material der saiten, was als ein beweis für die langdauernde anwendung des instrumentes dienen muss; dass das exemplar des Finnischen Nationalmuseums nicht das einzige mit saiten aus pferdehaaren gewesen ist, wird dadurch bewiesen, dass das die 'saite' des instruments bezeichnende wotjakische wort *si* zugleich 'pferdehaar' bedeutet. Mit hilfe des auf die zahl der saiten bezüglichen materials vermögen wir keine genaue zeitbestimmung für die wanderungen dieses instrumentes vorzunehmen. An

fixpunkten haben wir die erwähnung der arabischen schriftsteller: 8 saiten, die miniaturen des 14. und 16. jahrhunderts: 11 saiten, und das wotjakische *budzinkred*^s: 12 saiten. An die möglichkeit, dass der entlehrende die saitenzahl des instrumentes verminderte, braucht man schwerlich zu denken. Im gegenteil ist z. b. in Finnland konstatiert, dass die karelischen kantelespieler, nachdem sie in den letzten zeiten in den städten kanteles gesehen hatten, deren saitenzahl grösser als auf ihren eigenen instrumenten war, nach diesem beispiel die saitenzahl ihrer kanteles zu erhöhen begannen, obwohl ihre melodien nicht mehr saiten als früher (etwa 10) erforderten. Dass auf der gusli an der Wolga so viele saiten zu finden sind, erklärt sich erstens aus der spielweise, für die es eigentümlich ist, dass die rechte hand die melodie spielt und die linke die begleitungsstöne greift, und zweitens daraus, dass der ambitus der melodien selbst infolge der pentatonik sehr gross ist. Gegen frühe entlehnung in dieser hinsicht könnte sprechen, dass solche innerhalb des haupttyps des instrumentes wahrnehmbare sonderzüge, wie sie z. b. an der kantele in deren verschiedenen verbreitungsgebieten angetroffen werden, an der gusli der russischen miniaturen und der »fremdstämmigen« völker nicht vorkommen.

Wenn wir also annehmen, dass die tscheremissen und wotjaken die gusli von den russen erhalten haben, bleibt die frage zu beantworten, wann und woher die letzteren sie übernommen haben. FAMINCYN ist der ansicht gewesen (1890), dass die slaven die »kantele-gusli« vor etwa 1000 jahren, wenn nicht schon früher, durch vermittlung von Byzanz bekommen hätten. Ziehen wir nur die gusli in betracht, deren material wir hier behandelt haben, so passt diese zeit- und richtungsbestimmung jedenfalls besser zu ihr als zu der kantele. Es würde natürlich erscheinen, dass dasselbe instrument, das u. a. die kreuzfahrer nach Westeuropa brachten, durch Byzanz nach Osteuropa vermittelt wurde. Indessen haben wir keine byzantinischen bilder, die diese annahme unterstützen würden; und überhaupt gibt es solche nur spärlich. Ein byzantinisches bild, auf dem spieleute mit instrumenten auftreten, hat FAMINCYN veröffentlicht; da ist aber kein gegenstück zu der gusli zu finden (p. 82). HORTENSE PANUM gibt in ihrem reich illustrierten werke »Middelalderens Strenginstrumenter« eine abbildung eines interessanten, in Jerusalem angefertigten

byzantinischen reliefs aus dem 11. jh. Das bild, eine elfenbeinschnitzerei, stellt fünf musizierende männer dar, von denen der mittlere ein etwas an eine gusli erinnerndes instrument in den händen hält (abb. 18). Die stellung desselben mit der hindurchgesteckten linken hand ist unnatürlich; in der rechten hand scheint sich ein schlaghämmerchen zu befinden, und ausserdem sind die saiten auf dem instrument paarweise angebracht, so dass es sich um ein hackbrett handeln kann. EGON WELLESZ, ein erforscher der byzantinischen musik, sagt in seinem werk »Byzantinische Musik« (1927): »Von instrumentaler Musik ist nichts überliefert, auch keine instrumentale Notenschrift bekannt« (p. 11). Da jedoch nachrichten darüber vorliegen, dass die instrumente zur begleitung des gesanges benutzt wurden (s. l. c., p. 16), dürfte der vermutung FAMINCYNs — in anbetracht der grossen bedeutung von Byzanz für das russische geistesleben — eine berechtigung nicht abgesprochen werden können.

Der verfasser ist mithin zu der auffassung gelangt, dass die finnisch-baltische kantele-kankles und die russische gusli, so nahe sie auch miteinander verwandt sind, in Europa je ihre getrennte geschichte haben. Diese frage bedarf noch weiterer aufhellung, die ihr die forschung über die kantele zuteil werden lassen muss.

Abb. 18. Byzantisches elfenbeinrelief aus dem 11. jh. Nach PANUM.

Abb. 1. Dorf Mordinskoe im tal des flusses Lökčim.

Die syrjänische wohnung in ihren ver- schiedenen entwicklungsstadien.

Eine vergleichende untersuchung.

Von

U. T. SIRELIUS.

Im syrjänischen dorfe scheint bereits vor vielen jahrzehnten eine entwicklung eingesetzt zu haben, die aus demselben in immer steigendem masse eine regelmässige, an geraden strassen oder gassen angesammelte siedelung zu machen bestrebt ist. Wie weit diese richtung, der die grossrussische dorfanordnung als muster gedient hat¹, unter den gegenwärtigen verhältnissen gediehen ist, weiss ich nicht, aber i. j. 1907, als ich gelegenheit hatte, unter den syrjänen studien zu machen, waren noch eine menge alte dörfer zu finden, in denen von diesem neuen bestreben noch keine spur zu sehen war. Kennzeichnend für das alte bausystem war, dass er die verschiedenen gehöfte neben, vor oder hinter einander placierte, ohne dass zwischen ihnen

¹ Vgl. z. b. A. O. HEIKEL, Die Gebäude der Čeremissen, Mordwinen, Esten und Finnen, JSFOu. IV, p. 28. YRJÖ BLOMSTEDT u. VICTOR SUCKSDORFF, Karelische Gebäude und Ornamentsmotive, Helsingfors 1902, p. 28. A. I. NEKRASOV, Русское народное искусство, Moskau 1924, p. 18 ff.

deutliche grenzen festzustellen waren. Bei näherer betrachtung des sachverhalts ergab sich jedoch, dass in dem scheinbaren durcheinander gewisse bestimmte grundsätze befolgt waren: 1) die fronten der gehöfte standen nach der gleichen richtung, und 2) die gebäude waren in bestimmten gruppen errichtet, die wohnhäuser in einer, die badestuben in einer zweiten, die riegen in einer dritten und bisweilen sogar die vorratshäuser in einer eigenen (abb. 1).

In Russisch-Karelien ist derselbe altertümliche dorftypus konstatiert, und spuren davon gibt es sogar auch in Ingermanland, in Finnland, ja in Schweden.¹ Das auf diese weise angeordnete dorf in dem zuletzt genannten land bezeichnet Sigurd Erixon als sippendorf, was darum von interesse ist, weil ein solches dorf in Russisch-Karelien oft tatsächlich nur von einer oder zwei bis drei verschiedenen sippen bewohnt gewesen ist. Vielleicht ist die psychologie dieses dorfes am besten gerade unter dem gesichtspunkt des aneinandergewohntseins und der verwandtschaft zu verstehen: als das stammgehöft wegen seiner engigkeit geteilt wurde, wollte man die tochtergehöfte möglichst nahe beieinander unterbringen, ebenso die riegen und die badestuben. Bei bedarf war da sowohl gesellschaft als auch hilfe in der nähe, und was insbesondere die badestube betrifft, ist zu beachten, dass es wenigstens mancherorts innerhalb der grenzen Russlands allgemeine badestuben gegeben hat, bei deren abschaffung das gesetz des beharrungsvermögens leicht dazu führte, dass die verschiedenen badestuben nebeneinander gebaut wurden, damit man sich auch weiterhin bei dem besuch der badestube treffen konnte.² In demselben sinn wirkte gewiss auch der gemeinsame wasserplatz, ein see- oder flussufer oder brunnen.

Im vorliegenden betrachten wir nur die wohngebäude genauer.

¹ BLOMSTEDT u. SUCKSDORFF, a. a. o., p. 27. VÄINÖ VOIONMAA, Suomen karjalaisen heimon historia, Helsinki 1915, p. 456. ANTERO VARELIUS, Kertomus Tyrvään pitäjämästä 1853, Suomi 1854, p. 39. SAMULI PAULAHARJU, Inkerin kertomus. Manuskript im archiv der FUG. SAARELMA, Rakennuksia Kilpeenjoelta. Manuskript im Finnischen Nationalmuseum. SIGURD ERIXON, Svensk byggnadskultur och dess geografi, Ymer 1922, H. 30. 4, p. 259.

² ALBERT HÄMÄLÄINEN, Tšeremissien ja syrjäänien saunoista. Suomen Museo 1926.

Wir berichten zuerst über ihre verschiedenen anordnungen und dann über die richtlinien, die sich in diesen anordnungen vom standpunkt der entwicklung aus zu erkennen geben.

Die syrjänen an der Lozva, der Vyčegda und dem Lökëim, deren gebäude ich hier behandeln werde, sind ackerbauer und viehzüchter, die fast alle im herbst und winter zugleich die jagd als wichtigen nebenerwerb betreiben. Hieraus folgt, dass sie ausser einer wohnung auch die gebäude des ackerbauers und viehzüchters brauchen. Eine ausnahme machen nur die eigentlichen jäger, die kein eigenes land bestellen oder eigenes vieh halten. Sie haben daher natürlich keine zu diesen erwerbszweigen erforderlichen gebäude, sondern wohnen wie die anderen grundbesitzlosen oder die alleinstehenden frauen.

1. Abb. 2 und 3 geben die wohnung eines syrjänen wieder, der keinen eigenen landbau treibt; sie ist i. j. 1891 erbaut.

In diesem wohnkomplex befindet sich das wohnhaus (*kerka*) links, der speicher (*pögreb*) rechts und der hausflur (*posvod'ž*) zwischen beiden (abb. 4). Sowohl der speicher als der hausflur sind selbständige räume, die getrennt aus runden balken gezimmert sind, aber der hausflur ist so zwischen wohnhaus und speicher angebracht, dass die balken der hinterwand in gefalzte pfeiler eingelassen sind und die türwand, ausser der tür selbst, aus vertikalen pfosten hergestellt ist. Die diele des wohnhauses besteht aus auf den erdboden gelegten bohlen (*dzodz*), die sich von der türwand nach der hinterwand erstrecken. Darunter liegt bei a eine aufbewahrungsgrube (*göböč*). Das fensterloch (*öšín*), das durch drei balken gebrochen ist, besitzt keinen rahmen, sondern nur ein fensterbrett. Die tür (*ödses*) ist in einer umrahmten öffnung angebracht. Die decke (*pötölök*) ist platt aus runden hölzern verfertigt, die von der türwand zu der hinterwand laufen. Der ofen b (*patš*), der aus backsteinen gebaut ist, steht in der rechten türecke. In alter zeit wurden die öfen aus lehm mit beimischung von sand hergestellt. An zwei wänden befanden sich bänke c (*labištš*) und über diesen eine etagere oder ein wandbrett (*džadž*). Von der tür- zur hinterwand laufen zwei horizontalbalken d (*sartas pes*), auf denen brennholz getrocknet wird. Ebenda weiter unten, zwischen dem ofen und der hinterwand, befindet sich eine pritsche f (*pölat*), auf der man während der kalten zeit schläft.

Im speicher sind zwei wandbretter g und zwei horizontalbalken h zu finden, worauf kleider und geschirr gelegt werden. Der hausflur ist offen bis zum aussendach, das auf den seitenwänden und dem firstbalken (slegá) ruht. Als untere schicht desselben dienen birkenstämme und birkenrinde (šumęd) und als deckschicht holzbretter (põv). Diese werden von einer traufrinne (šõlõb) nebst haken (kruk) getragen. Hinter dem wohnraum befindet sich eine abdachung, die als abtritt (zakod) dient.

2. Interessanter ist die in abb. 5 wiedergegebene wohnung eines grundbesitzlosen syrjänen. Da sie in einem grossen wald an der landstrasse liegt, die eine biegung der Vyčegda abschneidet, dient sie zugleich als futterstelle und herberge für vorbeiziehende wanderer.

Zu dieser behausung gehören zwei räume: eine wohnstube aus vier wänden und ein hausflur aus drei wänden, dessen seitenwände nach der wohnstube hin von pfosten gestützt werden. Neben der wand der wohnstube befindet sich eine einhegung für pferde. In der wohnstube ist an der linken seitenwand eine annähernd 1 m hohe zwischenwand (abb. 6 f) zu sehen, an die die deckbretter (gõlbečvıl) einer pritsche g stossen. Auf der pritsche steht an der türwand der aus lehm hergestellte ofen a. Der raum unter der pritsche wird als aufbewahrungsort (gõlbeč) benutzt, zu dem man durch aufheben der deckbretter gelangt. Oberhalb dieser pritsche, fast in der höhe des ofens, ist eine andere pritsche b (põlat), deren deckbretter am einen ende an der wand und am anderen auf einem horizontalbalken, den die pfosten d tragen, ruhen. Die der pritsche zugekehrte wand des ofens wird von einer bretterverschalung gestützt, die von dem einen pfosten d nach der linken seitenwand läuft. Die aus bohlen gefügte diele h der wohnstube liegt auf dem erdboden und ist auf drei seiten von bänken i umgeben. In der rechten hinteren ecke steht der tisch k, und in der nähe der rechten seitenwand läuft der horizontalbalken l (šor) hin. Die platte decke ist aus runden hölzern gemacht, die von der türwand nach der hinterwand laufen.

3. Abb. 7 und 8 veranschaulichen das altertümliche gehöft eines ackerbauers und viehzüchters, für das die vierteiligkeit typisch ist. Es ist dadurch von besonderem interesse, dass die eine hälfte von ihm abgebaut ist, so dass man es jetzt wie im aufriss sieht.

In diesem gehöft lagen links, unter der einen dachhälfte, zwei rauchstuben (*śödkerka*) einander gegenüber, und in beiden war die diele ebenso hoch, wie die auf pfoften ruhende diele des hausflurs noch heute ist. Rechts, unter der anderen dachhälfte, befand sich ein auf grosse pfoften gebauter zweiteiliger schuppen (*sarai*), von dem nur noch der eine teil oder die eine hälfte übrig ist. Unter dem sarai befanden sich ein stallraum (*karta*) und gelasse für die tiere. Die vierteiligkeit trat also wesentlich in den zwei getrennten wohnstuben und den zwei teilen des sarai hervor (vgl. abb. 10), denen unten die zwei gelasse für die tiere entsprachen (vgl. abb. 10). Interessant ist in der abbildung die verbindung zwischen dem sarai und der wohnstube: die balken des sarai, deren enden dünn zulaufen, sind in die balkenenden der wohnstube eingelassen, und als sich die verbindung aufzulösen drohte, wurde sie durch zwischenhölzer verstärkt (abb. 8).

Wir wollen das gehöft, das i. j. 1826 erbaut ist, näher nach dem hier mitgeteilten grundriss (abb. 9) beschreiben. Von dem hausflur I kommt man über eingekerbte balken hinauf in den sarai III und über andere ähnliche balken hinunter in den stallraum IV. Das stallraumgeschoss und das saraigeschoss sind verschiedene gebäude, von denen jenes wie die wohnstube auf den erdboden gegründet, dieses aber auf pfoften gesetzt ist. In dem stallraum, in dem die kühe gehalten werden, erscheint als besonderes zimmerwerk ein verschlag für die schafe V (*gid*). In den dielenraum der stube gelangt man auf stufen durch den neben dem ofen gelegenen verschlag a (*göibečviv*). Der ofen besteht aus lehm und ist mit einem offenen herd (*pečurka*) versehen. Die bohlen der diele (*džōdž*) laufen von der tür- zur hinterwand. Die bänke (*labeč*) ruhen an drei wänden auf holzklötzen. In der rechten türecke liegen die mahlsteine b (*izki*) in einem kasten (*lař*). An der ofenwand sind zwei wandbretter — das obere in der höhe des herdes — angebracht, die zwischen sich einen schrank (*zalofka*) bilden. Ferner finden sich wandbretter (*džādž*) an der tür- und der linken seitenwand. Von dem pfoften des verschlags läuft nach der linken seitenwand der horizontalbalken c (*brus*), der eine schlafpritsche d (*pölat*) trägt. Über der tür des verschlags läuft ein zweiter horizontalbalken (*śor*) nach der türwand, indem er seinerseits das nach der

ofenwand laufende brett e (öšandžādž) trägt. Fenster (öžič) sind vier vorhanden, von denen nur eins (mitten in der linken seitenwand) einen rahmen hat. Das fenster f (padčer-öžič) befindet sich höher als die anderen und lässt das licht auf das dach des verschlags fallen. Über der tür ist eine lange rauchöffnung, die mit einem schiebebrett verschlossen wird. Die decke (jirk) ist, von der tür- zur hinterwand laufend, aus dünnen runden balken hergestellt. Sie wird von einem quer durch die mitte gehenden dicken horizontalbalken (matič) getragen. Das aussendach besteht aus schindelförmig gedeckten brettern, die sich an die von traufdachhaken getragene traufrinne lehnen.

4. Das, was in dem vorhergehenden unvollständigen gebäude bezüglich des sarai und des stallraums unklar geblieben ist, erklärt abb. 10, in der ein ähnliches gebäude vollständig zu sehen ist. Ebenso wie zwei wohnstuben erscheinen hier auch zwei sarai, — richtiger ausgedrückt in form zweier verschiedener bauten. Sie ruhen auf pfosten, und innerhalb dieser befinden sich unter den sarai die gelasse für die tiere, zwischen denen an der stelle, wo sich die saraihälften vereinigen, ein in den stallraum führendes tor angebracht ist. Die gelasse für die tiere sind mit einem eigenen flachen dach versehen.

5. Dieselbe vierteiligkeit, aber noch weiter entwickelt, beobachtet man in dem gehöft in abb. 11, 12 und 13. Die wohnungsseite nebst dem hausflur ist von gleicher art wie in dem vorhergehenden, aber die seite für das vieh hat sich verändert: sachlich in der weise, dass an stelle ihrer einen hälfte die wände für eine neue wohnstube gezimmert sind, und formell so, dass auf der anderen seite sarai und kuhstall miteinander verwachsen sind. Mit anderen worten: die pfosten des sarai sind verschwunden, und der sarai hat sich auf die wände des kuhstalls gestellt.

Auch in diesem gehöft haben wir gewissermassen zwei geschosse, die in dem grundriss, abb. 14, mit A und B bezeichnet sind. Das obergeschoss besitzt zwei stuben: I eine rauchstube (šodkerka, »schwarze stube«) und II eine mit ofen und schornstein versehene stube. Die letztere ist neuer, in den fünfziger jahren des vorigen jahrhunderts erbaut. In den hausflur (posvodš) III gelangt man auf einer treppe, und von da kommt man in einen sarai V, in dem eine vorratskammer IV (kum) sowie eine noch im bau befindliche stube VI zu bemerken

sind und zu dem eine auffahrt VII führt. Zwischen hausflur und sarai steht eine aufrechte bretterwand, und darin ist eine tür.

Im untergeschoss B, in das man von aussen durch das tor X und von innen auf der treppe y gelangt, befinden sich ein schafstall VIII (gid), ein stallraum für die pferde IX (gidña) und ein ebensolcher für die kühe X (karta). Die übrigen räume des untergeschosses sind die unter der diele der stube. In den stuben war der dielenraum (göböč-pudskös) früher zwei arschin hoch, aber jetzt ist er niedriger geworden. Er hat ein kleines fenster, durch das spärliches licht fällt. Die diele (džōdž) ist aus bohlen gemacht, die von der tür- zur hinterwand laufen. Der ofen (patś) steht in der rechten hinteren ecke mit der öffnung nach der türwand. Der rauch kommt durch die mündung heraus und zieht durch ein in der rechten seitenwand befindliches, mit einer in angeln gehenden tür (öžin-pöuv) versehenes rauchloch k (dima-vöiök) ab. Seitwärts des ofens befindet sich ein bedeckter brettverschlag (göböč, wie auch das dach des verschlags genannt wird). Zu dem dach desselben, auf dem geschlafen wird, führen zwei stufen hinauf (abb. 15). In der ecke des verschlags steht ein pfosten a (stamik-šurjā), von dem nach der seitenwand ein horizontalbalken b (brus) läuft. In den verschlag führt eine tür d (göböč-ōdśes), durch die man auf stufen in den dielenraum kommt. Von dem türsturz des verschlags laufen nach der türwand zwei horizontalbalken c (śor), auf denen nutzholz getrocknet wird. Zwischen dem balken b und der hinterwand befindet sich eine schlafpritsche e (pōlat), auf die man vom dache des verschlags gelangt. Neben der tür-, der hinter- und der linken seitenwand steht je eine bank (labjś). Von diesen endet die an der türwand stehende an einem aufrechtstehenden brett, an dessen ende dieselbe verzierung wie an dem brett des herdes in abb. 15 zu sehen ist. An der rechten seitenwand sind zwei wandbretter (das obere in der höhe des herdes) angebracht, deren zwischenraum durch türen verschlossen ist, so dass eine art langer schrank f (zalafka) entsteht. In der rechten türecke liegen in einem kasten (jassik) die mahlsteine g (izki). An allen wänden erscheinen in der höhe der horizontalbalken wandbretter (džādž). Von den fenstern besitzt nur h einen rahmen, die anderen, kleineren sind nicht mit solchen versehen und sind bei der fuge zweier balken angebracht. Das fenster

i, das die aufgabe hat, licht auf das dach des verschlags und die schlafpritsche fallen zu lassen, liegt viel höher als die anderen. Die decke (**pötölök**) ist aus runden, von der tür- zur hinterwand laufenden balken zusammengesetzt und wird von einem quer durch die mitte gehenden balken getragen. — Die zweite stube, die später gebaut ist, zeigt sonst dasselbe aussehen, ist aber mit einem schornsteinofen versehen. — Im hausflur befindet sich in der rechten hinteren ecke ein fest angebrachtes holzbett (**krovat**). An dem aussendach (**vevt**) sind drei äuse (**šrega**) zu bemerken, welche die giebelbalken festhalten. Darauf sind staffelweise die dachbretter gelegt, die sich gegen die von den traufdachhaken getragenen traufrippen lehnen.

Das vorstehend beschriebene gehöft ist darum von interesse, weil dabei auf der saraiseite, unter der anderen abflachung des daches, mit dem bau einer neuen stube begonnen ist, während die älteren stuben noch an ihrem platz belassen sind. Da das aussendach des neuen gebäudes, vom hofraum und von dem durchmesser aus, den man sich durch den hausflur nach dem sarai gezogen zu denken hat, nach links abschüssig gemacht ist, hat der erbauer offenbar die absicht gehabt, auch an stelle der alten stube eine neue herzustellen und auch deren dach nach derselben richtung abfallen zu lassen. Dies wird die folge haben, dass die stallraumpartie nach rechts, unter die abflachung des anderen daches zu liegen kommt. Wir haben also in diesem gehöft ein deutliches beispiel dafür, wie in einem vierteiligen gebäudekomplex die verschiedenen teile einander und auch zu anderen zwecken bestimmten teilen platz machen können.

6. Abb. 16 bietet ein beispiel dafür, wie bei bedarf auch ein dritter teil den wohnzwecken angepasst werden kann. Das gebäude lässt sich mit dem eben beschriebenen, in abb. 11 wiedergegebenen vergleichen, aber der vierte oder neueste teil ist damit dem älteren typus des gebäudes in übereinstimmung gebracht, mit anderen worten, sein dach ist nach derselben richtung abschüssig gemacht wie das des sarai, so dass auch in dem giebel des gebäudes zwei wohnräume platz gefunden haben. Es ist klar, dass eine solche bauart selten ist und nur dann in betracht kommt, wenn die familie gross ist oder mehrere familien unter demselben dach wohnen, denn bei einer solchen anordnung bleibt wenig raum für die tiere und ihr futter.

7. Diese anordnung, die bei den Pinega-russen schon im anfang des 19. jahrhunderts bekannt war, führte zu einem neuen typus, in dem die wohnung an den einen giebel und die partie für das vieh an den anderen giebel verlegt ist. Von diesem typus gibt abb. 17 eine gute vorstellung. Man kommt vom hofraum in das gehöft hinein (abb. 18). Durch den überdeckten eingang I und die treppe II tritt man in das obergeschoss A, in dem sich zwei stuben III und IV sowie ein zwischenraum V und ein sarai VI befinden. In den letzteren fährt man über eine auffahrt (*zvōz*). In das untergeschoss B gelangt man mittels eines eingekerbten balkens a (*kartapos*) oder von aussen durch die türen b und c. In den stuben finden sich ein dielenraum (*göböč*) und neben dem ofen (*paś*) der gewöhnliche verschlag d, auf dessen dach (*göböčv*) man schläft und den man mittels bankartiger tritte (*pristuk*) (abb. 19) besteigt. Von dem pfoften des verschlags läuft nach der einen wand ein horizontalbalken e (*brus*), der eine schlafpritsche (*pölat*) trägt, und nach der anderen zwei horizontalbalken f (*śor*), auf denen holzvorräte u. a. getrocknet werden. Im untergeschoss befinden sich ein stallraum VII (*karta*) und ein verschlag VIII (*gid*). Die diele des sarai ruht auf horizontalbalken k (*kartai-jem* od. *kartai-šlega*), die von den pfoften i (*śurja*) getragen werden. Die wände g und h des hausflurs sind aus brettern. Neben dem stallraum liegt ein pferdestall IX (*gidña*).

8. In dem dielenraum versteckte sich der anstoss zur schaffung des unteren wohngeschosses. War er doch als solcher unbequem, unpraktisch und sogar oft leer. Man musste zu ihm durch den engen verschlag in der stube hindurch und brachte aus diesem grunde nicht gern grössere mengen von vorräten darin unter. Vor allem wurden da nur die gerade vorhandenen lebensmittel aufbewahrt. Das gebäude brauchte nicht sehr erhöht zu werden, da man es in ein zwei-stöckiges haus verwandeln konnte.

Ein solches zeigt abb. 20. In das untergeschoss A (abb. 21) kommt man durch den überdeckten eingang I und den hausflur II, von dem man links in die alte stube III, rechts in die neue stube IV und geradeaus in den stallraum V gelangt. Im letzteren befindet sich ein verschlag VI (*gid*) sowie ein isolierter teil VII des stallraums. Der hausflur wird von dem stallraum durch eine zwischenwand aus

brettern a getrennt, in der eine bretttertür angebracht ist. Von den beiden stuben führt eine treppe b in einen entsprechenden raum des obergeschosses. In der neuen stube findet man eine zwischenwand c (zabor), eine zu einem niedrigen dielenraum führende luke d (zapadná), einen von der zwischenwand zur seitenwand laufenden horizontalbalken e, eine auf diesem ruhende pritsche f zum aufbewahren von kleidern und zwei geschirrbretter g übereinander. In der zwischenwand befindet sich ein vertikaler spalt, durch den das licht vor den ofen fällt. Quer durch die stube gehen in der mitte zwei vierkantig behauene horizontalbalken nebeneinander. — Im obergeschoss B sind zwei wohnräume VIII und IX sowie ein sarai X. Von den stuben gelangt man unmittelbar in diese räume auf der treppe b, bei der sich im obergeschoss eine luke h zeigt. Aber in das letztere geschoss gelangt man auch auf der hausflurtreppe i, die nach der mit einem geländer versehenen öffnung k des vorplatzes des obergeschosses hinaufgeht. Durch die räume des obergeschosses steigen die schornsteine l der öfen des untergeschosses. In dem raum IX ist eine zwischenwand m, hinter der die kleider der frauen hängen, ein sofa n (divan), eine verkleidete tür o und eine komode p (kamod). Im hintergrund des vorplatzes befindet sich eine zwischenwand q aus brettern. In der anderen stube des obergeschosses sieht man eine zwischenwand r, hinter der die kinder schlafen und an der kleider platz finden, vorhänge s (zánovies) und kleine kisten (jašèik).

Wir haben hiermit die verschiedenen typen des wohnhauses in unserem untersuchungsgebiet kennen gelernt. Indem wir nun dazu schreiten, sie vom gesichtspunkt der entwicklung aus zu betrachten, müssen wir drei momente ins auge fassen:

- A) die stube mit und ohne dielenraum,
- B) stube + speicher und
- C) das wohnhaus des grundbesitzlosen und des ackerbautreibenden syrjänen.

A. Die stube mit und ohne dielenraum.

Wir haben oben wohnungen beiderlei art konstatiert. In der in punkt 1 und 2 beschriebenen fehlte nämlich der dielenraum, in den übrigen war er vorhanden. In allen besprochenen wohnungen trafen wir dagegen eine holzdiele an. Ja in punkt 1 bemerkten wir auch eine art unter der diele gelegene grube, in die man durch aufheben der dielenbohlen gelangte. Diese grube darf jedoch nicht mit dem eigentlichen dielenraum verwechselt werden, der — wie wir sahen — eine hoch über dem erdboden liegende diele voraussetzt.

Beide arten, die stube mit und ohne dielenraum, sind auch anderswo in Russland vertreten. Ja die letztere kann sogar ganz ohne diele sein. K. Rhamm nennt jene »Stockhaus« und diese »Niederhaus».¹ Nach Zelenin ist die erstere die bei den nördlichen grossrussen anzutreffende *izba* (dielenraum = *podpolje*, *podklet*, *podizbica*), die letztere die in den steppengebieten herrschende, in der Ukraine, bei den weissrussen und den südlichen grossrussen vorkommende *chata*. Nach demselben forschler hätte sich die *izba* »als Kulturwohnung schon seit langer Zeit in den Städten verbreitet und wäre von dort in die Dörfer anderer ostsl. Volksstämme gedrungen. Auch heutzutage noch verdrängt sie allmählich das Niederhaus».²

Die letzterwähnte beobachtung auf die syrjänen übertragen, würde also das verschwinden der in punkt 1 und 2 beschriebenen stube ohne dielenraum vor der grossrussischen stube mit dielenunterbau bedeuten. Da die erstere die anspruchslose wohnung der nicht ackerbautreibenden syrjänen, gewöhnlich der jäger, ist, darf man in ihr zugleich einen vertreter des alten standes und mithin wirklich einen vorgänger der mit einem dielenunterbau versehenen, jetzt schon verschwindenden stube sehen.

Das in punkt 2 beschriebene syrjänische niederhaus ist darum von besonderem interesse, weil es zwischen dem steinofen und der hinterwand eine pritsche aufweist, deren unterraum *gölbeč* als aufbe-

¹ K. RHAMM, Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde. Die altslawische Wohnung. Braunschweig 1910.

² DM. ZELENIN, Russische Volkskunde, Berlin, Leipzig, p. 261.

wahrungsort dient, wie noch heute bei den weissrussen¹ oder wie in alter zeit gewiss auch bei den letten, setukesen², ingermanländern und kareliern³, ja auch bei den mordwinen in Ostrussland.⁴ Die sache ist geschichtlich natürlich so aufzufassen, dass die primitive erdbank nach ihrer verwandlung in eine holzpritsche einen raum unter sich liess, der bequem als aufbewahrungsort, u. a. als verschlag für das junge und kleine vieh benutzt werden konnte, wie es bei den wogulen der fall war⁵ und wie es sich auch gerade bei den erwähnten anderen völkern verhielt. Die angeführten zahlreichen beispiele sprechen schon dafür, dass der in rede stehende niederhaustypus einen alten und früher weitverbreiteten zustand widerspiegelt.

Hierbei erhebt sich die frage, ob ein wesentlicher unterschied zwischen den typen mit und ohne dielenraum besteht oder ob sie möglicherweise nur verschiedene stufen eines einheitlichen entwicklungsganges repräsentieren.

Indem wir uns nach einer antwort auf diese frage umsehen, müssen wir insbesondere die partie des hauses betrachten, in der der ofen und die eben besprochene pritsche liegen. Als ausgangspunkt diene uns die in abb. 22 wiedergegebene walddhütte von der Pinega, ein typus, der auch den syrjäen bekannt ist.⁶

Beim eintritt in diese walddhütte finden wir an der rechten seitenwand eine pritsche und auf dieser in der türecke einen aus lehm hergestellten ofen, zu dessen stütze bei der rodung des platzes für die hütte ein dicker baumstumpf, der ofenpfosten, stehen gelassen worden ist. In den stumpf ist eine kerbe gemacht, die den tragbalken der pritsche hält, von dem die pritschenbretter nach der seitenwand laufen. Der ofen wird auch von den brettern gestützt, die zwischen

¹ AL. CHARUZIN, Славянское жилище въ сѣверо-западномъ краѣ. Wilna 1907, p. 184, 196, 202, 203. I. MANNINEN, Setude ehitused, Eesti rahva muuseumi, II, p. 124 ff.

² MANNINEN, a. a. o., p. 124 ff.

³ SIRELIUS, Über die primitiven wohnungen der finnischen und Ob-ugrischen völker, p. 360 ff.

⁴ HEIKEL, a. a. o., p. 34 ff.

⁵ LEPECHIN, Tagebuch der Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches in den Jahren 1768 und 1769. Altenburg 1774, II, p. 15.

⁶ SIRELIUS, Primitive wohnungen, fig. 125.

den pfosten und die seitenwand gestellt sind. Vor der mündung ist platz für einen herd gelassen. Die fläche unter der pritsche, die als aufbewahrungsort benutzt werden kann, wird von dem erdboden gebildet, der übrige fussboden aber ist mit bohlen bedeckt.

Diese einrichtung der waldhütte steht der einer badestube recht nahe. Der eigentliche unterschied besteht darin, dass der ofen auf die pritsche verlegt ist, was wohl verständlich ist, da der ofen der waldhütte ausser als wärmespender, was seine hauptaufgabe in der badestube ist, auch als lichtquelle und besonders als kochstelle dient, die schon aus gründen der bequemlichkeit über dem erdboden liegen muss. Wir gehen in diesem zusammenhang nicht auf die urgeschichte des ofens ein, sondern konstatieren bloss, dass er, in eine wohnung placiert, seinen platz naturgemäss gerade auf einer pritsche erhielt, weil eine solche vorrichtung in den mit einer offenen feuerstätte versehenen wohnungen der nördlichen waldgehenden bei der anbringung des ofens in der wohnung gewiss schon vorhanden war, wie er noch heute bei den meisten ostjaken und wogulen zu finden ist.

Eine zusammenhängende, von einer wand zur anderen laufende pritsche eignete sich jedoch wegen ihrer konstruktion nicht gut zur unterlage des schweren ofens, weil sie sich ohne weitere vorrichtungen einsenkte. Wir sehen denn auch, dass sich die pritsche wahrscheinlich aus diesem grund in zwei teile teilt: der ofen erhält eine eigene pritsche, und die frühere schlafpritsche wird jetzt zwischen den ofen und die hinterwand verlegt. Diese anordnung kennen wir aus Nordkarelien (abb. 23), aus Ingermanland (abb. 24), von den setukesen¹ und litauern², den weissrussen (abb. 25) und kleinrussen.³ Die pritsche ist jedoch wenigstens nicht mehr in allen genannten gegenden und bei allen jenen völkern dieselbe. Während sie bei den kareliern und weissrussen vielleicht noch bisweilen die breite des ofens aufweist, hat sie sich bei den meisten anderen völkern verschmälert, und zwar dermassen, dass sie nur von drei nebeneinander gelegten brettern gebildet wird. Als auch diese verschwinden, hat die pritsche,

¹ MANNINEN, a. a. o., fig. 44.

² BEZZENBERGER, Über das litauische Haus. Altpr. Monatsschrift XXIII, Königsberg 1886, p. 62.

³ MANNINEN, a. a. o., p. 124.

die als breite erdbank zur primitivsten einrichtung der wohnung gehört, ihre rolle ausgespielt. An ihre stelle ist etwas anderes getreten.

Bevor wir uns aber in diese frage vertiefen, betrachten wir die in abb. 25 wiedergegebene weissrussische pritsche, die uns blitzartig eine vorstellung von einer wichtigen seite der anordnung vermittelt, die in der alten rauchhütte herrschte. Wir sehen rechts den ofen auf einer eigenen gezimmerten unterlage, den an seiner ecke sich erhebenden »pferdepfosten« und links den sog. »pol«, dessen unterlage durch eine wand von der übrigen rauchhütte getrennt ist und unter den eine tür hinabführt. Hier unter der pritsche werden in einem teil im winter die neugeborenen haustiere oder die mutterschafe und im anderen teil die wurzelfrüchte gehalten. Das bild zeigt also eine wohnung, die nach alten überlieferungen ein aufenthalt für gewisse haustiere im winter war¹.

Nun wissen wir, dass gerade in der weissrussischen rauchhütte oft die holzdiele fehlte, oder mit anderen worten, dass diese rauchhütte hinsichtlich ihrer diele noch von der art war wie z. b. die mit einer offenen feuerstätte versehene jurte der ostjaken und wogulen, in der gerade wegen des fehlens einer holzdiele die über den erdboden hinausragenden schlafpritschen vorhanden sind.

Wenn die diele der rauchhütte mit brettern bedeckt wird, kann sie ebenfalls als schlafplatz benutzt werden. So verhielt es sich beispielsweise in Finnland, und der gebrauch, auf der diele ein bett aus stroh herzurichten, ist in abgelegenen genden unseres landes noch nicht ausgestorben. Wir irren wohl daher nicht, wenn wir das schmälwerden und schliesslich das verschwinden der eigentlichen schlafpritsche mit der einföhrung der holzdiele in der rauchhütte in verbindung bringen. Den endgültigen todesstoss dürfte der pritsche jedoch das bett gegeben haben, das in altertümlichen rauchhütten z. b. in Finnland immer noch an dem platz der früheren pritsche steht.

Wir dürfen aber auch die aufgabe der pritsche als dach der aufbewahrungsstelle nicht übergehen. Wir fragen uns, wie es dieser letzteren beim verschwinden der pritsche erging.

Als die diele in der rauchhütte erschien, eröffnete sich auch der

¹ НИКИФОРОВСКИЈ, Очерки простонароднаго житя-бытя въ Витебской Бѣлоруссии. Vitebsk 1895, p. 237.

aufbewahrungsstelle eine neue möglichkeit. Sie konnte jetzt nämlich unter die diele verlegt werden, wo zu diesem zweck eine grube gemacht wurde. Niederhäuser, in denen dies der fall ist, kennen wir von den syrjänen (abb. 4), aus Finnland, Ingermanland, Setukesien und von den weissrussen¹, und bezeichnend ist, dass die grube oft an der stelle im erdboden angebracht wurde, wo früher oben die pritsche war. Wir dürfen mithin sagen, dass sich die aufbewahrungsstelle beim hinüberwachsen der diele über die ganze fläche der rauchhütte unter dieselbe verschob; anfangs war dieselbe eine grube unter der früheren aufbewahrungsstelle; später entstand der regelrechte dielenraum. Dass es so geschah, beweist ausserdem die terminologie: das finnische wort **karsina** bedeutet ausser dem teil der rauchhütte zwischen ofen und hinterwand auch den dielenraum; ebenso auch das syrjänische **golbeč** oder **göböč** (vgl. z. b. die abb. 6, 14 und 18 und die zugehörigen erklärungen);² kennzeichnend ist ferner, dass **göböčviv** zugleich den verschlag neben dem ofen und das dach desselben bedeutet.

Der ofen wurde weiter mit einer eigenen besonderen unterlage aus balken versehen. I. MANNINEN hat meines erachtens richtig gezeigt, wie an der ofenunterlage nach dem verschwinden der pritsche zuerst eine bank eingerichtet wurde — in gewissen fällen befand sich daran sicher ein vorsprung zum stützen der pritsche (abb. 23) —, und wie dann der raum unter der bank zugebaut wurde, so dass sich schliesslich ein kasten mit deckel herausbildete (abb. 26).³ Im boden des kastens ist regelmässig eine öffnung angebracht, von der stufen in den dielenunterbau führen (abb. 34). In Finnisch-Karelien heisst dieser kasten **kolpitsa**, **kolpihta**, **koloppi**, ein russisches lehnwort,⁴ und es ist mithin wahrscheinlich, dass auch die kastenartige bank selbst entlehnt ist. Dass sie jedoch den kareliern schon lange bekannt war, beweist, dass sie auch bei den im norden des gouv. Tver wohnenden kareliern in gebrauch ist, die sie **karžina**, also ebenso wie den früheren

¹ SIRELIUS, Primitive wohnungen, p. 342. PAULAHARJU, Gebäude in Ingermanland, manuskript im archiv der FUG. MANNINEN, a. a. o., II, p. 126.

² SIRELIUS, Primitive wohnungen, p. 331, 361.

³ MANNINEN, a. a. o., II, p. 120.

⁴ SIRELIUS, Primitive wohnungen, p. 304, 331, 361.

raum unter der pritsche nennen.¹ Bekanntlich erhielt das gouv. Tver seine karelische bevölkerung vor allem nach dem frieden von Stolbova 1617. Auch die dortige *karžina* stellt eine etappe zu dem dielenraum dar. Wir konstatieren also, dass die *kolpitsa* immer dieselbe aufgabe hat und dass sie mithin ein teil des stockhauses ist.

Dass die *kolpitsa*, die kastenartige bank, wirklich noch weiter verbreitet gewesen ist, wird dadurch bewiesen, dass sie ein grundbestandteil des sog. *kosino* in Russisch-Karelien² und des *golbec* im kreise Krasnoholm im gouv. Tver ist.³ Das *kosino* ist so gebaut, dass auf den vorspringenden teil des den ofen tragenden balkenwerks aus brettern ein mit einer tür versehener schrank errichtet ist. Im kreise Krasnoholm befindet sich die tür am ende des schrankes, also auf der schmalen seite, und ebenso verhält es sich auch bei den syrjänen (abb. 15, 19), die diese vorrichtung *golbec* oder *göböö* nennen.

Jetzt müssen wir zum ausgangspunkt unserer vergleichenden übersicht zurückkehren, wo wir von den beiden haupttypen des wohngebäudes, dem niederhaus und dem stockhaus, sprachen. Indem wir die entwicklung des ersteren verfolgten, sind wir fast unemerkt zu dem stockhaus gekommen. Auf die eben gestellten fragen, ob ein wesentlicher unterschied zwischen den typen mit und ohne dielenraum besteht oder ob beide möglicherweise nur verschiedene stufen eines einheitlichen entwicklungsganges darstellen, müssen wir also auf die erste mit nein und auf die zweite mit ja antworten.

Diese antworten betreffen jedoch zunächst nur das wohngebäude der syrjänen oder überhaupt der finnisch-ugrischen völker. Wir gewinnen schon aus gewissen russischen termini den eindruck, dass das grossrussische stockhaus auch in das finnisch-ugrische gebiet eingedrungen ist, was mit der oben angeführten ansicht Zelenins über den siegeszug dieses in den städten eingebürgerten typus auf dem lande in einklang steht.

Was das grossrussische stockhaus selbst anlangt, darf die frage

¹ М. И. АРТАМОНОВ, Постройки Краснохолмского района. Верхне-Волжская этнол. экспедиция, fig. 3, 15, p. 18.

² BLOMSTEDT und SUCKSDORFF, a. a. o., p. 63 u. f.

³ АРТАМОНОВ, a. a. o., p. 18.

wohl so gestellt werden: ist es bei den grossrussen bodenständig oder beruht es auf fremdem einfluss?

Diese fragen beabsichtige ich nicht zu entscheiden. Ich weise nur auf einige tatsachen hin.

Die anwendung des dielenraums zu verschiedenartigen zwecken, wie als aufbewahrungsort (*golubec*), gelass für die tiere oder raum für das gesinde oder auch als anderweitiger wohnraum (*podklet*), ist bei den grossrussen alt.¹ Dieselbe anordnung hat sich bis auf unsere tage auch anderswo, wie z. b. in Persien, Bosnien und dem Schwarzwald erhalten.² Es ist nicht ausgeschlossen, dass sie, wie schon A. O. HEIKEL dargetan hat, auf den uralten pfahlbau zurückgeht, bei dem der raum zwischen den pfählen geschlossen leicht zu einem aufbewahrungsort oder einem gelass für tiere werden konnte, während der teil über der pritsche oder zwischendiele wohnung blieb. Dass der orientalisch-russische *sarai*, in dessen unterem teil tiere gehalten werden, in dieser weise entstand, werden wir gleich sehen. Und tatsache ist, dass in Russland wohngebäude, ja auch kirchen auf pfosten errichtet worden sind³, nicht zu reden von speichern, die in manchen fällen noch heute, besonders in den nördlichen teilen von Eurasien, in dieser weise ausgerüstet sind. In diesem fall wäre das grossrussische wohngebäude, sei es entlehnt oder bodenständig, anderen ursprungs als das der finnisch-ugrischen völker: während das letztere aus dem auf die erde gebauten vierwändigen haus (dem megaron) entsprungen wäre, stammte das erstere vom pfahlbau, oder sollen wir lieber sagen von der schattenhalle her, die in der tat besonders in den ländern des trockenen klimas das urstadium der wohnung ist.⁴

B. Stube + -speicher.

Von den oben beschriebenen wohngebäuden vertritt nur das in punkt 1 behandelte einen komplex, in dem stube und speicher einan-

¹ SUSLOV, Очерки по исторіи древне-русскаго зодчества, St. Petersburg 1889, p. 102. AL. CHARUZIN, a. a. o., p. 135. A. I. NEKRASOV, a. a. o., p. 41, 65.

² HEIKEL, a. a. o., p. XXVI.

³ NEKRASOV, a. a. o., p. 41.

⁴ FRANZ OELMANN, Haus und Hof im Altertum. I. Bd. Berlin u. Leipzig 1927, p. 13 ff., 59 ff.

der gegenüber auf verschiedene seiten eines gemeinsamen hausflurs gestellt sind.

Dieser typus repräsentiert eine anspruchslose wirtschaftsstufe und ist als solcher gewiss sehr alt. Als wohnung und zugleich als aufbewahrungsplatz des jungviehs dient ein gemeinsamer raum, neben dem ein zweiter raum als aufbewahrungsort der lebensmittel und geräte stand. Es entspricht der natur der sache, dass er in einem sehr ausgedehnten gebiet zu finden war. Aus dem Europäischen Russland ist er uns bei den gross- und kleinrussen¹ sowie ferner bei den wotjaken und tscheremissen² bekannt; in Finnland und Russisch-Karelien gehört er als wichtigster zu den grundformen des wohngebäudes³, und dasselbe gilt mit einigen ausnahmen auch von Schweden.⁴ Er kommt auch in Polen vor, wo jedoch an stelle des speichers ein pferdestall erscheint.⁵ Aber die anordnung ist noch weiter verbreitet, wie Franz Oelmann gezeigt hat.⁶

Bei den syrjänen kommt an die stelle des vorratsraums oder speichers wie im allgemeinen anderswo ein zweiter wohnraum, der in manchen fällen weiterhin als vorratsraum gebraucht wird.⁷ Der eigentliche vorratsraum muss nun an einen anderen ort verlegt werden, und wir sehen, dass er bei den syrjänen wenigstens in gewissen fällen in den sarai zu liegen kommt, um möglichst nahe zu sein (abb. 14). Meistens erhält er seinen platz auf dem hofraum.

¹ NEKRASOV, a. a. o., p. 64 ff. KYRLE, Siedelungs- und Volkskundliches aus dem wolhynischen Poljesie. Mitt. d. Anthr. Ges. in Wien, XLVIII und XLIX, p. 131. MANNINEN, a. a. o., p. 125.

² SIRELIUS, Primitive wohnungen, p. 179, 188. HEIKEL, a. a. o., p. 61 ff.

³ SIRELIUS, Kansanomaista kulttuuria, II, Helsinki 1924, p. 207 ff. BLOMSTEDT und SUCKSDORFF, a. a. o., p. 37 ff.

⁴ SIGURD ERIXON, a. a. o., p. 272. GERDA BOETHIUS, Studier i den nordiska timmerbyggnadskonsten, Stockholm 1927, p. 32.

⁵ H. GRIESEBACH, Das polnische Bauernhaus, Berlin 1917, Tafel X—XI.

⁶ FRANZ OELMANN, a. a. o., p. 65 ff.

⁷ Siehe z. b. SIRELIUS, Kansanomaista kulttuuria II, p. 208 ff. BEZZENBERGER, a. a. o., p. 62. MANNINEN, a. a. o., p. 120, 124. NEKRASOV, a. a. o., p. 68.

C. Das wohnhaus des grundbesitzlosen und des ackerbautreibenden syrjänen.

Wenn wir das vorhandensein oder fehlen des speichers nicht in betracht ziehen, fällt uns bei der betrachtung der geschilderten verschiedenen typen des syrjänischen wohngebäudes am meisten vielleicht das ins auge, dass gewisse von ihnen (punkt 1 und 2) des gelasses für tiere entbehren, während andere (punkt 3—8) damit ausgestattet sind. Diese verschiedenheit bewegt sich, wie wir schon sahen, auf einer wirtschaftlichen grenze: die einen sind wohnungen von grundbesitzlosen, d. h. von jägern und alleinstehenden frauen, die anderen wohngebäude von ackerbauern.

Die erscheinung, dass die gelasse für die tiere in die nähe der wohnung verlegt werden, ist in ganz Nordrussland zu konstatieren, weshalb man den stil, dem diese anordnung eigentümlich ist, von gewissen seiten als novgorodisch zu bezeichnen angefangen hat. Er ist ausserdem auch bei den huzulen, bojken und lemken in den Karpaten bekannt¹. Das verhältnis, in dem die eigentliche wohnung zu den gelassen für die tiere steht, wechselt in den verschiedenen gegenden beträchtlich. Drei haupttypen sind zu unterscheiden: der teil für die menschen und der teil für die tiere liegen 1) nebeneinander unter verschiedenen dächern², 2) nebeneinander unter demselben dach³ und 3) hintereinander unter demselben dach oder so, dass der teil für die menschen am einen, der für die tiere am anderen ende des komplexes zu finden ist.⁴ Die gebäude der syrjänen gehören ursprünglich zu dem zweiten der hier angeführten fälle.

Es ist klar, dass der komplex, in dem sich der teil für die menschen und der für die tiere unter einem dach befinden, eine stufe vertritt,

¹ ZELENIN, a. a. o., p. 264.

² Z. b. in Ingermanland (sammlung von PAULAHARJU im archiv der FUG) und Setukesien (MANNINEN, a. a. o., p. 58).

³ Manche gehöfte in Russisch-Karelien und Olonetz (BLOMSTEDT und SUCKSDORFF, a. a. o.; sammlung von KEKKONEN im Finnischen nationalmuseum).

⁴ Manche gehöfte in den tälern der flüsse Pinega und Onega sowie in Russisch-Karelien und Olonetz (BLOMSTEDT und SUCKSDORFF, a. a. o.; sammlungen von KEKKONEN und SIRELIUS im Finnischen nationalmuseum).

die kaum als urtümlich gelten kann. Wir sehen ja, wie die entwicklung gerade dazu führt, dass räume, die ursprünglich selbständig waren und sogar getrennt voneinander standen, näher aneinander gerückt werden, bis sie schliesslich sogar zusammengezimmert, d. h. zu gleicher zeit und innerhalb derselben ecken aufgebaut werden. Für das finnische wohnhaus lässt sich ein solcher ablauf betreffs der verschiedenen räume des wohngebäudes historisch nachweisen, und es dürfte keinem zweifel unterliegen, dass dieselbe erscheinung betreffs der entwicklung des russischen hauses auf grund von archivmaterial zu konstatieren wäre.

Um zu erklären, weshalb der teil für die menschen und der für die tiere in unmittelbare verbindung miteinander gesetzt sind, könnte man einerseits die raumenge und andererseits bequemlichkeitsgründe anführen. Dass das erste moment wirklich mitgewirkt haben kann, wird verständlich, wenn man annimmt, dass der typus seinen ausgang von den stadtgemeinden Russlands genommen hat. Oben erwähnten wir schon die angabe ZELENIŃS, dass das stockhaus, dem gerade die nahe gegenseitige verbindung der teile für die menschen und für die tiere eigentümlich ist, sich als kulturwohnung schon seit langer zeit in den städten verbreitet hat. Und ähnliche angaben macht auch NEKRASOV, indem er zeigt, wie der gehöfttypus, den sich der nordrussische bauer im 18. jh. aneignete, ursprünglich der des städters und des grossbauern war.¹ Dass die wartung der pferde für den hausherrn und der kühe für die hausfrau in einem gehöft, in dem die pfleger sowohl als die pfleglinge unter demselben dach waren, mühelos von statten ging, versteht sich von selbst.

Es wäre von interesse, genaue aufschlüsse darüber zu gewinnen, wie weit die in rede stehende bauart auf slavischem gebiet verbreitet ist. Dadurch erhielte man offenbar weiteres licht für die erforschung ihres ursprungs.

Durch das material, das für die vorliegende untersuchung zu gebote steht, kann nur die frage aufgehellt werden, wie der teil für die tiere entstanden ist.

Die primitive viehzucht scheint sich nicht viel, ja nicht einmal im

¹ NEKRASOV, a. a. o., p. 22, 59, 61, 65, 68.

winter, um die räume für das vieh bekümmert zu haben.¹ Von den nomaden Südsibiriens zu schweigen, hielten unlängst sogar noch die bewohner Nordwestsibiriens sowie die mordwinen und tscheremissen der Wolgagegend ihr vieh auch während der kalten jahreszeit in pferchen. K. F. KARJALAINEN, der beobachtungen unter den Kondastjaken machte, gibt folgendes treffende bild von deren viehwirtschaft: »Sogar im winter müssen die kühe und pferde allen witterungen ausgesetzt im pferch stehen; bei sehr strengem frost und schneegestöber werden die tiere jedoch in einen geschlossenen raum neben dem pferch getrieben, wo auch junge kälber sogar bei geringer kälte untergestellt werden. Ein eben geborenes kalb erhält sein erstes obdach in der hütte.«²

Abb. 27 gibt KARJALAINENS photographie eines solchen pferches und der von ihm erwähnten geschlossenen räume wieder. Das bild ist auch darum von interesse, weil es mehr erzählt als sein urheber selbst: wir sehen nämlich, dass das futter der kühe und pferde innerhalb des pferches auf pfoftenpritschen gesammelt ist, bei deren einigen der untere teil, d. h. die zwischenräume zwischen den pfoften geschlossen sind, wodurch eben jene geschlossenen räume entstehen. Andere pritschen sind unten offen gelassen.

Eine entsprechende anordnung konstatierte verf. i. j. 1898 an dem teil des Ob, der zwischen der stadt Narym und dem flusse Tym liegt. Von interesse ist da, dass das heu auf dieselbe weise wie unter primitiven verhältnissen im allgemeinen auch andere vorräte aufbewahrt wird, d. h. durch errichtung einer pritsche auf pfoften als vorratsraum.

Seltsam ist es festzustellen, dass dieselbe anordnung noch unlängst auch bei den Wolgavölkern, wenigstens bei den mordwinen und tscheremissen fortlebte. Interessante angaben darüber macht HEIKEL.³ »Die einfachste Form des Viehstalles«, schreibt er, »ist im

¹ A. M. NIKOLJSKIJ, Путешествіе на оз. Балкашъ. Зап. зап.-Сиб. отд. И. Р. Г. О. VII, в. I, p. 81. N. CHARUZIN, Исторія развитія жилища у кочевыхъ и полукочевыхъ. Москва 1896, p. 19, 50. SIRELIUS, Kansanomaista kulttuuria II, p. 163.

² K. F. KARJALAINEN, Ostjakkeja oppimassa, JSFOu. XVII, p. 62.

³ A. a. o., p. 92.

Bild 96 (hier 28) abgebildet; derselbe ist aus Stangen und Brettern zusammengefügt und auf dessen Dach trocknet man Gras — — —. Die Zwischenwände der Hürden sind nur aus Baumzweigen geflochtene Zäune. Die Wände des Viehstalles, so wie überhaupt der zum Hof gehörenden Schutzdächer baut man jedoch theilweise zwischen den Pfosten, welche das Dach stützen. Eine in dieser Weise zwischen Pfosten gebaute Wand des Viehstalls bringt auch den praktischen Nutzen mit sich, dass man dieselbe je nach Bedarf und zwar billig erneuern kann, ohne das ganze Gebäude herunterzureissen, und eine derartige Renovation mag recht oft vorkommen, da besonders in einem Viehstall eher als in irgend einem anderen Gebäude die unteren Balken faulen.»

Die vorratspritschen erhalten im allgemeinen ein dach, damit sie den in ihnen aufbewahrten sachen einen besseren schutz gewähren.¹ So verhält es sich auch mit den heupritschen. Ein gutes beispiel dieser erscheinung gibt HEIKEL in seiner abbildung 29, in der wir sehen, wie die zwischenräume der pfosten durch wände verschlossen sind und über die pritsche ein balkenkranz mit dach gesetzt ist. In diesem gebäude sind also zwei teile miteinander verbunden: im unterstock der viehstall und im oberstock der futterschuppen oder sarai.

Ein solches gebäude ist selbständig und getrennt bis nach Russisch-Karelien (abb. 30), Olonetz und Finnisch-Karelien (abb. 31) zu finden. Gewöhnlicher ist in ganz Nordrussland, durch Russisch-Karelien, Olonetz und Ostkarelien, dass es unmittelbar mit dem wohngebäude verbunden ist.

So kommen wir also zu dem wohnkomplex zurück, bei dem der teil für die menschen und der für die tiere unter demselben dach liegen.

Von diesen gebäudekomplexen gibt es zwei arten: solche, in denen der teil für die tiere einstöckig oder ohne sarai ist, und solche, in denen er zweistöckig oder mit einem sarai ausgestattet ist. Im letzteren fall wird der teil für die tiere ursprünglich gerade von dem in abb. 29, 30 wiedergegebenen viehstall-sarai-gebäude gebildet.

Der gebäudekomplex, in dem der teil für das vieh einstöckig ist, kommt in Westrussland bis in das gouv. Tver vor. Wir führen davon

¹ SIRELIUS, Kansanomaista kulttuuria II, p. 160 ff.

hier zwei fälle an: einen aus Weissrussland nach NIKIFOROVSKIJ und I. MANNINEN¹ und einen anderen aus dem gebiet von Krasnoholm nach M. I. ARTAMONOV.² Der grundriss des ersteren ist in abb. 32 zu sehen. Der viehstall, in dem kühe, pferde, schafe und schweine platz finden, ist unter der einen fläche des daches der wohnseite ACB gebaut, so dass seine äussere lange wand sehr niedrig, nur 2 arschin hoch ist. An eigenen wänden, die grösstenteils im ständerblockbau («въ шулахъ») errichtet sind, hat der kuhstall nur diese lange sowie die giebelwände; die vierte wand ist die des wohnhauses. In den viehstall gelangt man ausser durch zwei gattertüren auch durch den hausflur des wohngebäudes.

An diese anordnung erinnert stark der im dorfe Vygolovo des kreises Krasnoholm gezeichnete plan abb. 33. Auch in diesem gebäudekomplex sind die wände des viehstalls (Д, двор) nur in ihren ecken («в охрянку») gezimmert, ihren übrigen teilen nach aber im ständerblockbau aufgeführt. Die übrigen verhältnisse sind aus dem plane selbst zu ersehen.

Von interesse ist an einem derartigen kuhstall, wie schon MANNINEN gezeigt hat³, die konstruktion oder der umstand, dass die wände aus pfoften und zwischengelegten stangen und balken zusammengesetzt sind, weil dies deutlich darauf hinweist, dass der viehstall früher nur eine anspruchslose einzäunung gewesen ist, von der wir gerade oben wirklich beispiele anführen konnten (abb. 27, 28). Ausser auf die geschilderte konstruktion gründet MANNINEN seine schlussfolgerung auf die russischen namen des kuhstalls **obora** und **djannik** und auf den setukesischen namen **tahr**, die alle ursprünglich einen mit zaun umgebenen platz bezeichnen haben.⁴

Eine eigene sonderentwicklung hat der teil für die tiere in dem nordrussischen gebäudekomplex darum, weil er von dem mit einem sarai versehenen viehstall herstammt, wie er hier mindestens schon im 16. jh. bekannt war.⁵

¹ NIKIFOROVSKIJ, a. a. o., p. 241. MANNINEN, a. a. o., II, p. 109.

² M. I. ARTAMONOV, a. a. o., p. 46.

³ MANNINEN, a. a. o., II, p. 111, 209.

⁴ MANNINEN, a. a. o., II, p. 111.

⁵ NEKRASOV, a. a. o., p. 68.

Diese entwicklung können wir besonders an den zu anfang beschriebenen syrjänischen gebäuden verfolgen.

Wir bemerken zuerst, dass der teil für die tiere anfangs neben dem aus zwei stuben und dazwischen einem flur bestehenden wohngebäude (abb. 10), unter der einen dachfläche lag, um mit der entwicklung an den anderen giebel des gebäudekomplexes zu wandern (abb. 17). Zu dieser entwicklung trug ohne zweifel die in den russischen dörfern herrschend gewordene mode bei, den giebel nach der strasse hin zu richten.¹ Mit anderen worten: die erscheinung geht auf die ordnenden kräfte zurück, die die gebäude an regelrechte gassen oder strassen verlegten.

Ein zweites bemerkenswertes bestreben besteht darin, den teil für die tiere zusammenhängend zu machen, mit anderen worten: die selbständigen, für sich gezimmerten räume ihrer anzahl nach einzuschränken. Als eine art ausgangspunkt dieser bewegung können wir die kombination abb. 10 betrachten, in der die auf pfosten angebrachten sarais und die unter den sarais gezimmerten viehställe deutlich beweisen, dass der teil für die tiere von der pfostenpritsche her stammt. Die entwicklung ist in dieser kombination, verglichen mit dem sarainviehstall, abb. 29, schon so weit fortgeschritten, dass die pfosten nicht mehr als stütze für die wände der viehställe dienen, sondern die viehställe selbständig gezimmert sind. So aufgebaut konnte der viehstall natürlich leichter renoviert werden, als wenn er zwischen pfosten errichtet war. Die selbständigkeit der verschiedenen gebäude führte dazu, dass sie beim älterwerden und infolge der bewegungen des erdbodens in den fugen zu klaffen, ja geradezu ganz aus den fugen zu gehen anfangen, was man durch anwendung von »verbänden« wie in abb. 8 zu verhindern suchte.

Das eben geschilderte vereinheitlichungsstreben führte dazu, dass die pfosten ganz weggelassen und viehstall und sarai gleichzeitig und in dieselben wände gebaut wurden (abb. 12, 13). Aber das hauptprinzip des gebäudes, seine vierteiligkeit, blieb doch in geltung, und zwar auch in zweistöckigen gebäuden. Gewisse typen (abb. 20) sehen jedoch schon so entwickelt aus, dass man füglich annehmen darf, es

¹ NEKRASOV, a. a. o., p. 18 ff.

werde auf ihrer grundlage eine bauart zustande kommen, die den ganzen gebäudekomplex zu gleicher zeit schafft. So ist es anderswo gegangen, z. b. in Finnland, zwar im gebiet eines anderen typus, wobei aber kein grund zu der annahme besteht, dass dasselbe entwicklungs-gesetz nicht auch bei den syrjänen wirkte.

Künftigen untersuchungen muss es überlassen bleiben zu erörtern, wie in dem gebäudekomplex, in dem der teil für die menschen und der für die tiere unmittelbar miteinander zusammenhängen, die verschiedenen räume in jedem einzelnen gebiet dieses typus miteinander kombiniert sind. In dieser kombination wird die forschung, das darf wohl schon im voraus gesagt werden, örtlich gebundene züge feststellen. Oben haben wir im syrjänischen gebiet die gepflogenheit den ganzen gehöftkomplex in vier hauptteile zu teilen und sie in einem quadrat anzubringen, als so vorherrschend konstatiert, dass man versucht wäre, sie fast syrjänisch-volkstümlich zu nennen.

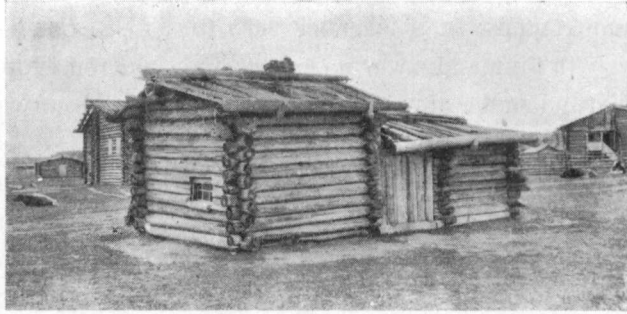

Abb. 2. Haus eines jägers im tal des flusses Lökčim.

Abb. 3. Dasselbe haus wie in abb. 2.

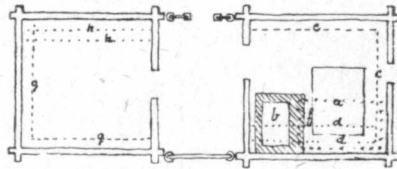

Abb. 4. Grundriss des houses
in abb. 2.

Abb. 5. Haus eines grundbesitzlosen syrjänen im tal des flusses Vyčegda.

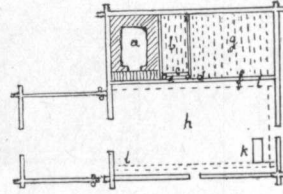

Abb. 6. Grundriss des hauses in abb. 5.

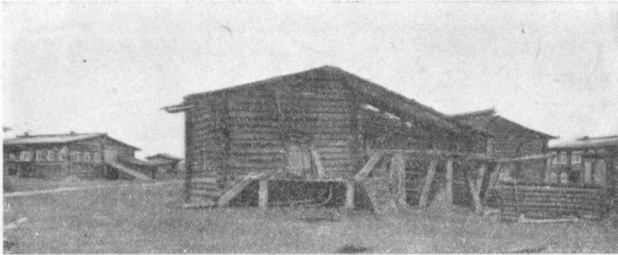

Abb. 7. Haus im tal des flusses Vyčegda.

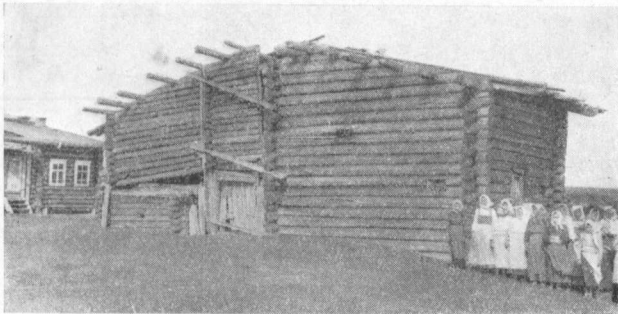

Abb. 8. Dasselbe haus wie in abb. 7.

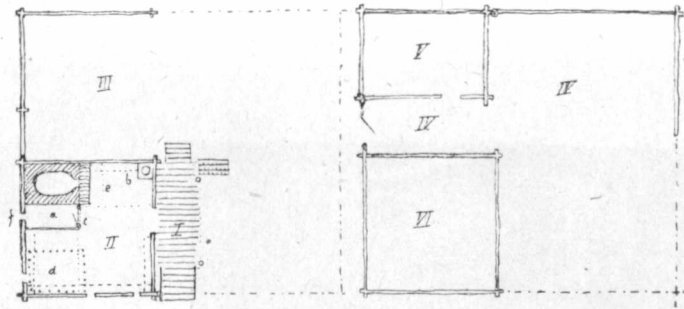

Abb. 9. Grundriss des houses in abb. 7.

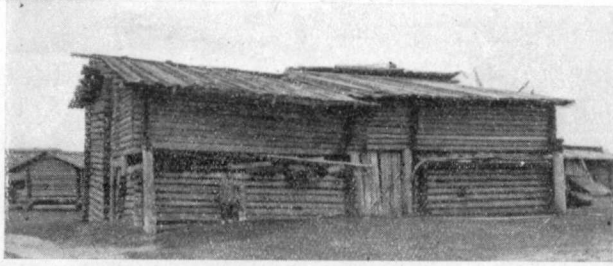

Abb. 10. Haus im tal des flusses Vyčegda.

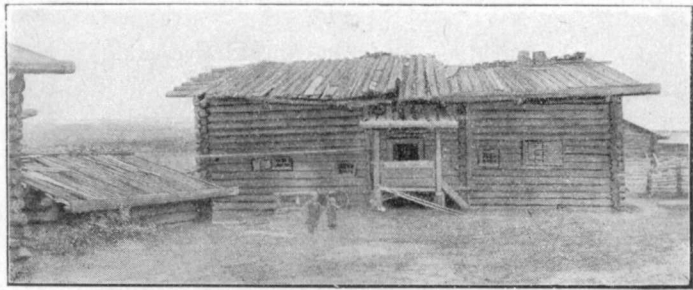

Abb. 11. Haus im tal des flusses Lökčim.

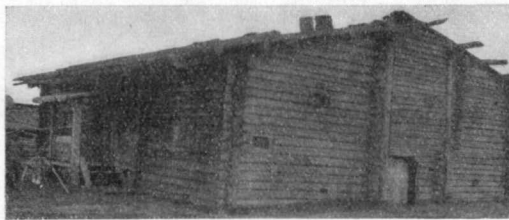

Abb. 12. Dasselbe haus wie in abb. 11.

Abb. 13. Dasselbe haus wie in abb. 11.

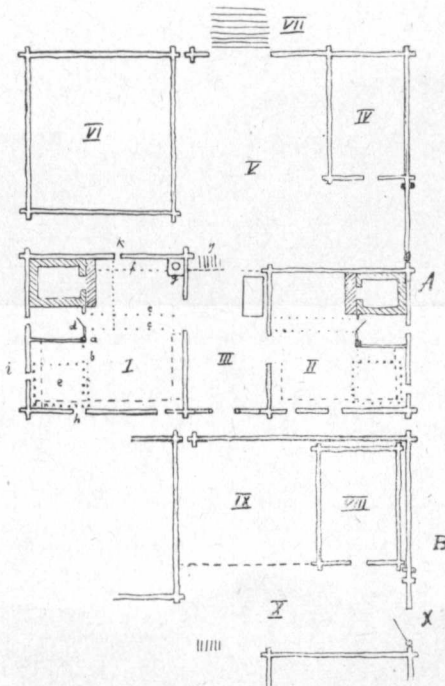

Abb. 14. Grundriss desselben hauses wie in abb. 11.

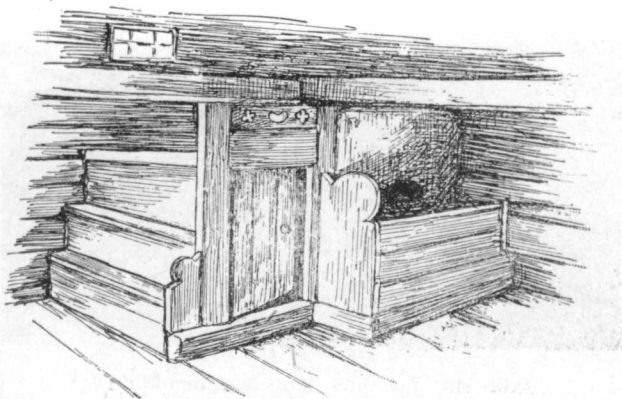

Abb. 15. Ofen mit verschlag.

Abb. 16. Haus im tal des flusses Sysola.

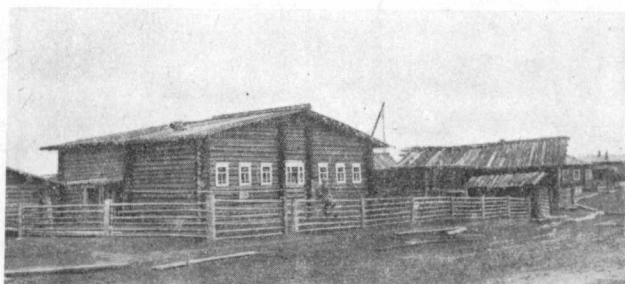

Abb. 17. Haus im tal des flusses Sysola.

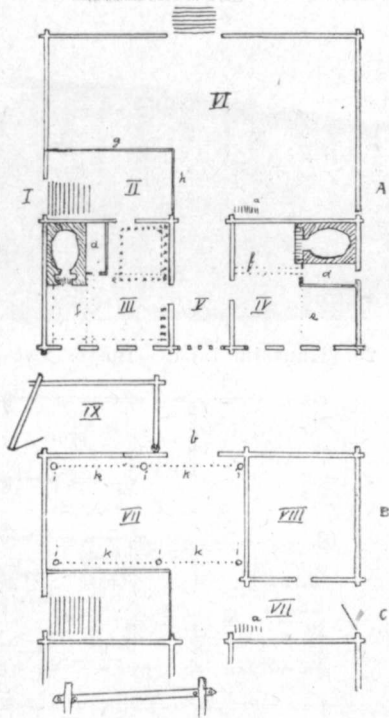

Abb. 18. Grundriss desselben
hauses wie in abb. 17.

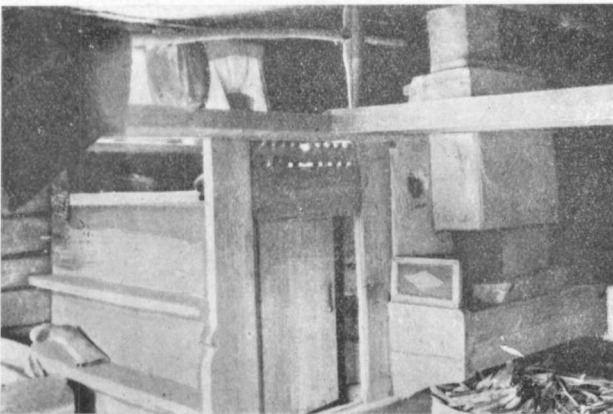

Abb. 19. Ofen mit verschlag.

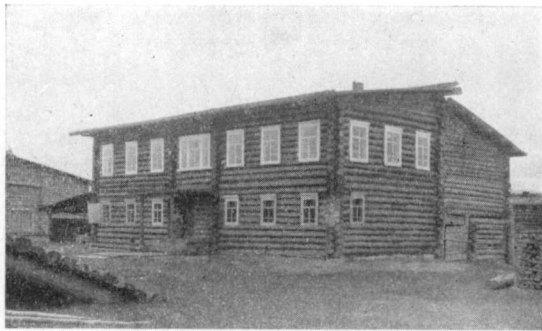

Abb. 20. Haus im tal des flusses Vyčegda.

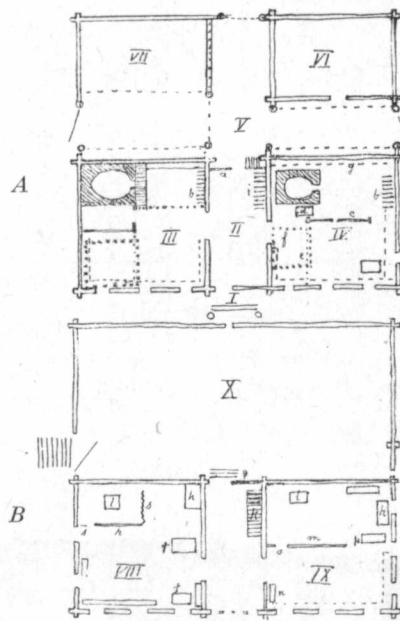

Abb. 21. Grundriss des Hauses
in Abb. 20.

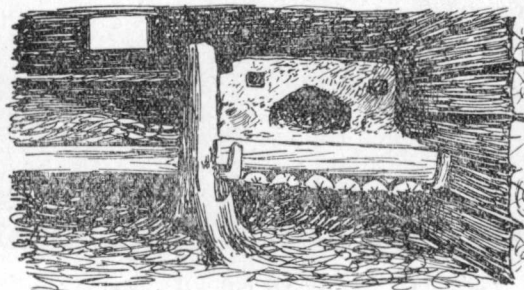

Abb. 22. Russische wäldhütte im tal des flusses Pinega.

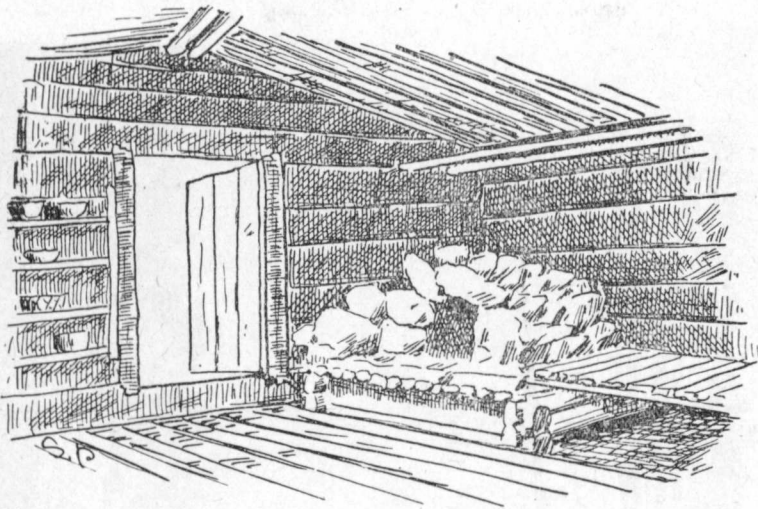

Abb. 23. Karelischer ofen mit pritsche. Nach Paulaharju.

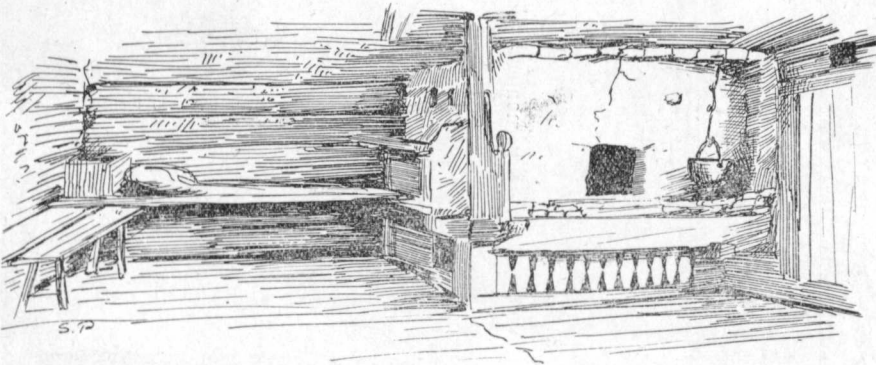

Abb. 24. Ofen mit pritsche aus Ingermanland. Nach Paulaharju.

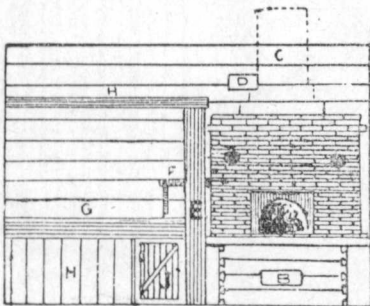

Abb. 25. Weissrussischer ofen mit pritsche.
Nach N. J. Nikiforovskij.

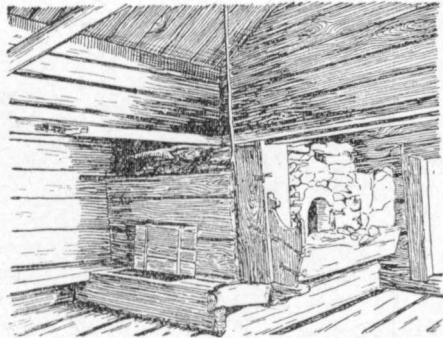

Abb. 26. Karelischer ofen mit kolpitsa.

Abb. 28. Viehstall im gouvernement Ufa. Nach Heikel.

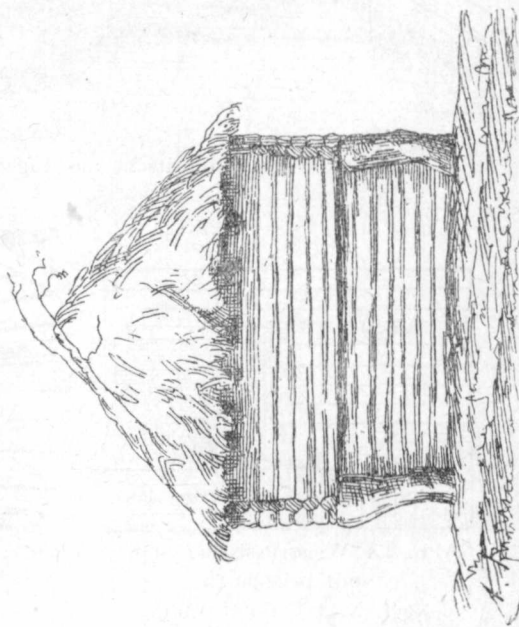

Abb. 29. Viehstall im gouvernement Kazan. Nach Heikel.

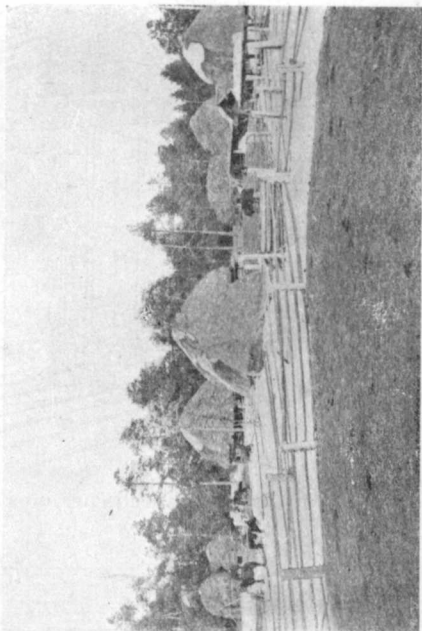

Abb. 27. Ostjakischer Viehpferch im tal des flusses Konda.
Nach Karjalainen.

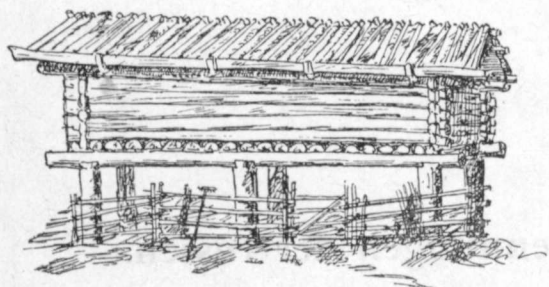

Abb. 30. Viehstall mit sarai in Südost-Osterbotten, Lentiira. Nach Blomstedt u. Sucksdorf.

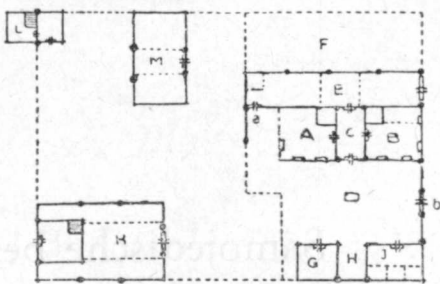

Abb. 32. Grundriss eines weissrus-sischen gehöftes. Nach Nikiforowskij.

Abb. 31. Viehstall mit sarai in Karelien, Jaakkima.

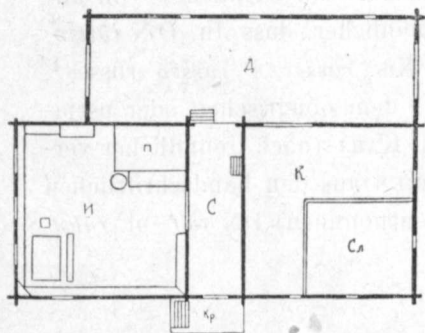

Abb. 33. Grundriss eines tverischen gehöftes. Nach Artamonov.

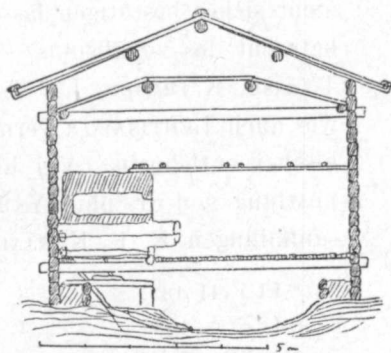

Abb. 34. Durchschnitt einer kareli-scher stube mit dielenraum.

Samojedische benennungen der russen.

Von

KAI DONNER.

Professor YRJÖ WICHMANN hat sich in seinem aufsatz Samojedisches lehnwort im syrjänischen¹ im vorbeigehen auch über samojedische benennungen der russen geäußert. »Aus dem juraksamojedischen [Ju. C *iūca*, *iūsa*, *iusa* »russe», REG. *iuca* id., das er mit fragezeichen aus syrj. *rośś* (wotj. *đžutśś*) id. herleitet], sagt er, »ist das wort ins tavgj- und jënissei-samojedische, und von da weiter bis ins tungusische gewandert: sam. T. *iuasa*, sam. Jen. *iuota*, tung. *iūca* (jüngere, wahrscheinlich durch vermittlung der obugrischen sprachen aufgenommene lehnwörter sind sam. O. *ruš*, *ruši-gup* »russe», vgl. ostj. *ruš-xo*, wog. *ruš*, *ruś*, *roś* »russe»; in einigen ostjak-samojedischen dialekten heisst »der russe« *kassak*, *kasak* und im kamassinschen *kazak*).»

Die vermutung WICHMANN'S², der sich SETÄLÄ anschliesst³, dass Ju. *iūca* usw. aus dem syrjänischen entlehnt sei, hat sich bis jetzt nicht sicher bestätigen lassen. Es scheint mir vielmehr — in an betracht des vokalismus — wahrscheinlicher, dass Ju. ON *tūtšv*, T *tūššv*, K *tūtšev*, I U-Ts. *tūtšę*, Kis. *ruššęv*, P *iušššv* »russe»⁴, wie auch LEHTISALO⁵ vermutet, aus dem obugrischen oder ostjakischen entlehnt ist. Vgl. hierzu ostj. KARJ. (nach freundlicher vermittlung von dr. phil. Y. H. TOIVONEN aus den handschriftlichen sammlungen K. F. KARJALAINENS entnommen) DN *ru't*, pl. *rūbət*,

¹ FUF II 183.

² L. c. p. 183.

³ JSFOu. XXX, 5: 28.

⁴ Bei LEHTISALO, MSFOu. LVI: 23—24.

⁵ Op. cit. p. 24.

Koš. *rùtš*, Fil. *rytš*, Ts., Sogom, Tš. *ryt*, Kr. *ru't*, V *rùt* (*rùt'ot*), Trj. *rùt* (*rùt'ot*), Ni. *rùš*, Kaz. *rùš*, O *rus* »russe«, PAAS. Ko. *rùk*, J *rùk* id.; wog. KANNISTO¹ KU *ròš*, KM *ròš*, KO *ryš*, P, VN, VS, LU *ruš*, LO *ryš*, So. *ryš* »russe, russisch«. Wie interessant es auch vom geschichtlichen und kulturhistorischen gesichtspunkt aus wäre, die obige frage endgültig zu entscheiden, müssen wir uns vorläufig auf vermutungen beschränken. Die hauptsache ist ja aber, dass wir konstatieren können, dass letzten endes das nord. aschw. wort *roþs-mæn* in die samojedischen sprachen eingedrungen ist. Durch vermittlung des jurakischen ist das wort, wie ja WICHMANN bemerkt hat, ins samT und Je. Ch. gekommen, wie auch ins tungusische² und m. e. ausserdem ins burjatische (C. *lūca* »russe«). Je. B *rusa* »russe« ist vielleicht jüngeren ursprungs, wie möglicherweise Ju. Kond. (C. M.) *russä* id. Auf jenissei-ostjakisch (bei Inbatsk) *lütse* »teufel«³, das, wie ich glaube, hierher gehört, komme ich zurück.

Eine sehr beachtenswerte bemerkung, die jedoch SETÄLÄ wahrscheinlich nicht gutgeheissen hat⁴, ist die von WICHMANN gemachte, dass OS *ruš*, *rušl-gup* »jüngere, wahrscheinlich durch vermittlung der obugrischen sprachen aufgenommene lehnwörter sind«. Darauf weist ja schon hin, dass die östlichen OS mundarten OO *ḱāzāḱ*, KeO, KeM *ḱašsar*, KeU *ḱassaḱ*, Tscha. *ḱqzaḱ* »russe« haben und dass die vertretung im OS also keine einheitliche ist. Den beweis für das relativ junge alter des wortes OS Ty. *rūš*, TaM *rūš*, Vj. *rūš*, N *rūš* »russe«, Ty. *krarūš*, *kraruš* »russischer bauer« liefert uns aber besonders die tatsache, dass wir im anlaut *r-* haben, wie nur in ganz jungen russischen lehnwörtern und in einigen onomatopoetischen wörtern. Vgl. z. b. Ty. und KeM *rīs* < russ. *рыс* »luchs«, Ty. *robō-ḱek* < russ. *работник* »arbeiter« und OO *romnaŋ* < russ. *ровный* »eben, glatt«. In älteren lehnwörtern wie auch in wörtern uralischen ursprungs mit **r-* finden wir überall nur *l-*. Gibt es

¹ MSFOu. XLVI: 125.

² Schon bei J. KLAPROTH in *Mémoires relatifs à l'Asie*, Paris 1824, p. 453, in der form *lotcha*, *loutché*, *lota*.

³ KLAPROTH, *Asia Polyglotta*, p. 179.

⁴ SETÄLÄ, *Stufenw.* p. 69, wo er OS *ruš* mit Ju. *lūca* usw. ohne weiteres zusammengestellt hat.

aber im OS vielleicht eine noch ältere benennung der russen? Ich glaube es.

Das wort, an das ich denke, ist OS Ty., TaM, KeM, KeU *lōs* »geist, dienstbarer geist des zauberers, schamanen, götze«, TaU *lōz* »dienstbarer geist des schamanen, geist, mensch der viel weiss, kluger mensch«, Vj. *lō* »dienstbarer geist des schamanen, götze, geist«, N *lōh*, OO *l'ōz*, OOS *lōs*, Tscha. *lōs* id., C MO *lōs*, KeO *lōsi*, B, Ka. *lūs* »dienstbarer geist des schamanen«. Ausserdem verdienen u. a. folgende ableitungen wegen der bedeutung beachtung: TaU *lōz-īrā* »sagenhafte person, menschenfresser, bär«, Ty. *lōs-t-gu* »taufen«, Tscha. *lōs-t-gu* id. Bei KLAPROTH¹, um ein beispiel aus der älteren literatur anzuführen, finden wir *loose* »teufel« aus der mundart der sogenannten gänse-ostjaken, die ich mit den ostjak-samojeden, die an dem fluss Turuchan leben, identifiziere. CASTRÉN² hat auf die bedeutung »teufel« bei den älteren autoren seine aufmerksamkeit gerichtet und äussert die meinung, dass die *lōs* nicht, wie die genannte übersetzung vermuten lässt, böse geister oder gegen *num* »gott« feindliche geisterwesen repräsentieren. Er erklärt, dass bei den »altaischen« völkern überhaupt gut und böse nicht als absolute gegensätze gefasst sind, sondern dass dasselbe geisterwesen gewöhnlich gute wie böse eigenschaften in/sich vereinigt. M. e. ist dies nur teilweise und bloss in gewissen fällen richtig und kann jedenfalls nicht unbedingt für *das wort *lōs* geltung haben. Die jetzige bedeutung »dienstbarer geist des schamanen« kann ebensogut den sinn »teufel, böser geist«, wie bei KLAPROTH, als den sinn »guter geist« haben, und ausserdem gibt es fälle, wo die bedeutung die CASTRÉNSCHE ist. In anbetracht dessen, was ich über die herleitung des wortes sagen werde, ist die bedeutung »teufel« bei den älteren autoren wohl richtig, obgleich nicht vollständig. Zur bedeutung des wortes komme ich aber nochmals zurück.

Früher habe ich das wort *lōs* als ein altes iranisches lehnwort betrachtet. Ich habe es — in meinen vorlesungen — mit *npers. serōš* »engel«, *aw. Sraoša-*, *phlv. Srōš*³ verbunden im hinblick darauf,

¹ Asia Polyglotta, p. 163.

² Föreläsningar i finsk mytologi, Helsingfors 1853, p. 191.

³ Vgl. z. b. PAUL HORN, Grundriss der neupersischen Etymologie, Strassburg 1893, p. 162.

dass im samoj. im anlaut nur $r > 1$ möglich gewesen ist und schwankungen im auslaut das jetzige s ermöglicht haben. Da aber das wort meines wissens nur im OS vorhanden, die lautliche seite nicht einwandfrei und die bedeutung nur »ungefähr« dieselbe ist, bin ich bereit, diese an sich sehr verlockende zusammenstellung zugunsten einer anderen und, wie ich hoffe, besseren aufzugeben.

Ich möchte nämlich OS $l\bar{o}s$ mit Ju. $l\bar{u}sa$ usw. »russe« und ostj. $ru\acute{s}$, wog. $ro\acute{s}$ id. verbinden. Entlehnung aus dem jurakischen wie aus dem obugrischen ist möglich. Es ist aber verfrüht — die nötigen untersuchungen fehlen bis jetzt — zu entscheiden, aus welcher sprache das wort entlehnt ist. Ich spreche nur als vermutung und ohne den versuch, sie zu rechtfertigen, aus, dass es durch vermittlung der obugrischen sprachen ins OS gekommen ist.

Obleich die etymologie des wortes sich aus lautlichen gründen gut verteidigen lässt, können die bedeutungen »russe« und »dienstbarer geist des schamanen« nicht ohne begründung zusammengestellt werden. Glücklicherweise haben wir aber in verschiedenen sibirischen sprachen belege, die gute analogien zu dem obigen bilden. Neulich hat V. G. BOGORAZ¹ ein paar beispiele herangezogen. Er erwähnt das wort $ka\acute{c}ak$ < russ. $казак$ bei den anadyr-tschuktschen, das begonnen hat, die bedeutung »böser geist« anzunehmen. Ausserdem nennt er als beispiel das jensisei-ostjakische C $kyn\acute{s}$ »russe« und C JO Inbatsk $kin\acute{s}$ »götze, götterbild«, die er als dasselbe wort betrachtet. Das tschuktschische $ka\acute{c}ak$ »böser geist« hat m. e. eine gute parallele in JO $l\bar{u}tse$ »teufel«, das nach meiner meinung aus samJu. $l\bar{u}ca$ usw. »russe« entlehnt ist. JO $kyn\acute{s}$ »russe« und $kin\acute{s}$ »götze« sind nach meinen aufzeichnungen ganz gleichlautend und haben die bedeutungen »russe« und »dienstbarer geist des schamanen«. Das JO wort ist ein besonders wichtiger beleg und beweis für meine vermutung, dass OS $l\bar{o}s$ mit der hauptbedeutung »dienstbarer geist des schamanen« wirklich aus den obugrischen sprachen oder aus samJu. $l\bar{u}sa$ usw. stammt. JO $kyn\acute{s}$ hinwieder ist aller wahrscheinlichkeit nach aus dem Ju. Nj. $kinn\bar{q}s$, P $kinn\bar{q}s$ »fürst«²

¹ Кастрен — человек и ученый, in Памяти М. А. Кастрена к 75-летию дня смерти, Leningrad 1927, p. 32.

² LEHTISALO in MSFOu. LVI: 26.

oder vielleicht direkt aus dem russischen князь »fürst« entlehnt, wie möglicherweise giljakisch **kins** »böser geist«. ¹

Da das christentum durch vermittlung der russen zu den ostjaksamojeden gekommen ist, und zwar wahrscheinlich ziemlich bald nach der aufnahme des wortes **lōs** »russe» > »geist« usw., versteht man gut die bildung des wortes **lōstʹgu** »taufen«, das m. e. zugleich eine stütze für die eben gegebene erklärung des wortes ist.

---

¹ Vgl. BOGORAZ, op. cit., p. 32.

Liivinkielisiä kirjeitä A. J. Sjögrenille vv. 1851—53.

Julkaissut

J. J. MIKKOLA.

A. J. Sjögrenin teoksessa *Livische Grammatik nebst Sprachproben* (Joh. Andreas Sjögrens¹ *Gesammelte Schriften* I, 1. s. 475—77, jonka F. J. Wiedemann Pietarin Tiedeakatemian toimesta laittoi painokuntoon ja julkaisi v. 1861, on kielennäytteinä myöskin kolme liiviläistä kirjettä Prinzin perheen jäseniltä. Yhden niistä on sepittänyt Jän Prinz isä, toisen hänen poikansa Jän ja kolmannen P. Prinz, Pizan kylän lasten opettaja, »Piza kula lapst opätiji». Seuraavat 7 kirjettä jäivät Wiedemannilta tuntematta, sillä Sjögren oli ne liittännyt laajaan kirjekokoelmaansa, joka sittemmin joutui Helsingin yliopiston kirjastoon. Nämä kirjeet eivät ole mielenkiintoa vailla. Ne osoittavat ensiksikin, miten hartaasti niiden kirjoittajat, Launitz Kuolkassa ja Prinzi Pizassa, olivat kiintyneet äidinkieleensä. Samalla niistä käy selville että Sjögren puolestaan oli lietsonut liiviläisissä rakkautta heidän äidinkieleensä, vieläpä toivonut liiviläisen kirjakielenkin syntyvän, mihin Wiedemannkin *Livische Grammatikin* esipuheessa s. V viittailee. Launitz on haras ja naivi, Prinzejä, varsinkin nuorempaa Jän Prinziä täytyy suorastaan ihaila heidän älykkyystään ja tarmostaan. Hyvin suuri osa Sjögrenin kielennäytteitä onkin peräisin Prinzeiltä. Wiedemannin julkaisussa Prinziä kirjeiden kieli on nähtävästi hieman normalisoitu ja niihin sovitettu Sjögrenin myöhempi transskriptsioni.

¹ Miksi Wiedemann kirjoittaa Sjögrenin etunimet tässä järjestyksessä, on minulle käsittämätöntä. Sjögren itse kirjoitti aina A. J. (Anders tai Andreas Johan) Sjögren.

Seuraavista kirjeistä näkyy, että Sjögren aikaisemmin oli ajatellut toisenlaista transskriptionia. Ihmetellä täytyy, mitenkä nuo kansanmiehet saattoivat sen ainakin pääasiassa omaksua. Käytännöllisistä syistä olen kuitenkin tehnyt seuraavat muutokset. Merkin *ey* sijasta käytän sanan ensitavussa *y* ja muissa *e*. Sen takia on täytynyt muuttaa ü-äännettä osoittava *y* ü:ksi. Muljeerausta merkitsevät Launitz ja Prinz kirjaimen alle vedetyllä viivalla. Sen sijasta on välistä täytynyt käyttää tavallista muljeerausmerkkiä kirjaimen yläpuolella. Kirjeissä ei kuitenkaan muljeerausta ole lähimainkaan aina merkitty. Kirjeissä esiintyvät isot kirjaimet keskellä lausetta olen jättänyt muuttamatta. Diftongeissa *oa*, *ua*, *ie* on viiva välistä ensimmäisen, välistä toisen kirjaimen yläpuolella, välistä molempia kirjaimia yhdistää kaariviiva. Prinziin kirjeissä on sovitettu lätiläinen oikeinkirjoitus liivinkieleen: *h* merkitsee edellisen vokaalin pituutta, *ʃ* on soinnillisen *s*-äänteen merkki, *s* ja *š* osoittavat soinnitonta *s*-äännettä, *oh* merkitsee diftongia *uo* ja *ee* diftongia *ie*.

Paikoittain epäselvän käsialan lukeminen oli hankala. Samoin niiden kääntäminen oli muutamissa kohdin vaivalloinen. Sen takia olen julkaissut myöskin Jān Prinziin itsensä liiviläisen tekstin viereen asettaman lätiläisen käännöksen. Ansio suomalaisesta sananmukaisesta käännöksestä lankeaa prof. Lauri Kettuselle ja pyydän tässä lausua hänelle kiitokseni suuresta avusta.

A. L a u n i t z i n k i r j e i t ä.

1.

Ärmas Auwy Sürizand

Ne kakž pälūd ma um ni Sōnd Pāgiñ waj ma um kül nēnd
kunž ma nēd i saj, ma poalab ku Tē wyikstu jemiñ and ku Tē
tyitist Sid um se Solg mis wōl Sie piškumus pājūs ma poalab Sie
roa Tē wyikstō Rīgās dōnig kupša kād and

Leksch gesinde

27 August 1852

Andreij Launitz

Käännös:

Rakas kunnioitettava Herra (»Suurisäntä»)

Ne kaksi pääkalloa minä olen nyt saanut. Paljon vaivaa minä kyllä olen nähnyt, kunnes ne sain; minä pyydän että te voisitte enemmän antaa kuin te lupasitte. Tässä on se solki, joka oli sen pienemmän pään luona. Minä pyydän (että) sen rahan Te voisitte Riassa antaa Dondangenin kauppiaille.

2.

Armas yldy Sūr izand

Ma pōlab aļgid wutagid wiggaks, Sieda mis ma um tyitēn Tædēn kerat, Sieda ma wel æbbō walmæks Sōnd, Ma murtēb kül Sōd ku kiewad Pæp Hilner (tullab) læb Tæd jūr.

Ma tienub Tēdi ammast Sūdāmest, Sie mis Tē ōatē Soātēnd, 7 Rubiltē 25 cop Sie ma um Sōnd

Ma pōlab Tēdi wegi armstēs, aļgid wuttagid Sieda wiggaks, koks Tē minnēn wynd Sieda æptē, Ne K^uōlkanika rous tulbēd minnūn wæggi pæl, ne týtābēd mīnda mōrab, ūl sie ku um Tædēn nēdi pælūdi Sātēn, ma pōlab koks Tē wyind mæd Pæppēn kērat las ta nēdi rīlāg pywas kōdas (vrt. *kwodas* seur. kir.), las kītēg ku ne ummat, Kēzar pierast wytēd, ku ne rykandijd Sōbēd Strōjp, Te ōatē kül kēratēnd wel ūd pōr lūdi sōd, agga ma wyiks kül sōd sieda æptied, koks ne raus æb wond wæagi jæmpid, ma kül kōlōb wontēl agga wyib sōdē, ma kül æbbō ne rauwāgs jamdist rykāndēm ma nēdi um pallēn un kītēn ku Seum Kēzar tō^ami. Ne lūd ummat wuttēd Rīgē pōl Kōlkē¹ zēn² kō^aš mycas it zēn jelud kōš Sæl ummat wanad kalnad wond Sæl iš zēn Kō^arand jūs. ma pōlab koks Te minnēn wyind kērat wu Tē wyikstē minnēn æptē agga æp. koks Tē sieda ka wyind kērat mis Tædēn wel pūtēb Siest Leksikonst.

A. Launitz

Lykš kōnds

4us (?) Dezembærkūss 1852

Pægin tierid un tienu minst un Pollmanns(t) ku Te wel ædwat mēdi jarā unnēnd æš ma nēdi lūdi wyib soad, sis Tēg nēdi Soāt las pakand las kōgin

¹ Kōlka Se um, Domenees.

² Se zēn um Sæl kus Kōriš um

Käännös:

Rakas ylhäinen Herra.

Minä pyydän, älkää panko pahaksenne («ottako viaksi»), sitä minkä olen luvannut Teille kirjoittaa, sitä minä en vielä ole valmiiksi saanut. Minä huolehdin kyllä (sen) saamisesta, kun keväällä pappi Hillner tulee Teidän luoksenne.

Minä kiitän Teitä koko sydäimestä, sen minkä Te olette lähettänyt, 7 ruplaa 25 kop., sen olen saanut.

Minä pyydän Teitä hyvin hartaasti («armaasti»), älkää panko sitä pahaksi, jos Te olisitte voinut minua siinä auttaa, (koska) ne Kuolkan ¹ kyläläiset tulevat kovasti minun kimppuuni, ne lupaavat minut lyödä kuoliaaksi, sen vuoksi, että minä olen Teille niitä pääkalloja lähettänyt. Minä pyydän, jos Te olisitte voinut meidän papillemme kirjoittaa, että hän niitä toruisi («riitelisi») kirkossa, että hän sanoisi, että ne ovat Keisaria varten otetut ja että (vastaan) puhujat saavat sakkoa. Te olette kyllä kirjoittanut (tahtovanne) saada vielä yhden parin (pää-)luita. Ehkä minä kyllä voisin saada sen tehdyksi, jos ihmiset eivät olisi olleet niin kovin hulluja. Minä kyllä koetan katsoa, voiko ehkä saada. Minä kyllä en ole niiden ihmisten kanssa pahasti (karkeasti) puhunut, minä niitä olen pyytänyt ja sanonut, että se on Keisarin tahto. Ne luut ovat otetut Riian puolelta Kuolkaa ¹, Zeen'in ² (talon) paikan metsästä, ihan Zeen'in huoneiden kohdalta. Siellä on ollut vanha kalmisto juuri siellä Zeen'in talon luona. Minä pyydän, olisitteko minulle voinut kirjoittaa, voitteko minua auttaa vai ette. Jos te sitä myös olisitte voinut kirjoittaa, mitä Teiltä vielä puuttuu, siitä leksikosta.

Lökin talossa, 4. jouluk. 1852.

Paljon terveisiä ja kiitoksia minulta ja Pollmannilta, että Te ette ole meitä vielä unohtanut. Jos minä niitä luita voin saada, niin Te ne saatte ennemmin tahi myöhemmin.

3.

Armas yldi Sürizand

Algjid wytigid wiggaks, kujen ma um wyjnd, nejenn ma ni³

¹ Kuolka, se on Domesnes.

² Se Zeen on siellä, missä Koriš on.

³ Yläpuolella kirjoitettu vielä toistamiseen *ma*.

um tiend, mūdā ni um mis ma iŝ um nāend un kūən, pāgin um Sieda mis ma munt kætə kūzəs um Sōan. Ne tēmpid mis Sie loppāndəks pūalummat mādd kielkəks (Līwiŝ) nēdi maum nej Sallis naistkætə Sōand.¹ Ku ta ni wæggi Sliktə lib keratəd, Sieda ma poalab, algid wæggi wytagid wiggaks, ma um pāikin nēdi būakstōajdi Siegən Sie pierast ku 2 pūtəbəd o_a un o_e agga ō. Nēdi līndidi, Kukkiizi, un Sēni, Nēdi ma jiecə əb wyj Sōad ku Syw, kune libəd nədəbəks, Ma muitəs əb wyj kērat ku ma Sieldu əp tieda nēdi nimmid. Siepierast um Se kēra Selli Siegamli, mikš ta um nej wait waitin kēratəd.

Kakš pəlud ni Təddən Soātəb, ykš um wyttəd Zēn jüst, Səl iŝz kus ne 2 mis ma Sōatis, un Se tuaj um Košrogəld, Sie pierast mis ma Təddən kēratīs ku ne rouz tuldbəd minnən pəl, Sie mē jietizəm ūlpə neiŝz jywa miēlkəks Pəpp pywas kwodas isz rykand, Pəpp kītīs las ma kaibəg ma kītīs mis ma kaibəb, ma mūdə əb toa ku Set ma tuadəb kədə, ku ne mīnda moāz əb rabbət, Sis ma um mierəks, Sis Pəpp kītīs takaibiji, pienə ēj ne iž wāgiŝ.

Ne rouz kül paldin rykədəbəd Sliktə minn pəl Sie pieras Ne rouz əb wōlkstə nej Sliktid koks Se brāndin əb wōnd wæggi lətə, Se nikkəb pāgin nēdi rouzti.

Ma poalab Sieda əb wyttəga wiggaks, aš Tē ədwyjtə nej lebbə Sōad Sis kucciggid mīnda Sīn Tədd jūr.

Aš Tē minnən middagid Sōatəd Se wōlks minnən parramstəs luštən, ku Te wyjtə leb Hillner andə məd kupšan Riggə ne Sak-sadəks minnən nej əb lušt.

Ma pōalab, kuj min tiēmi tüküş nilīb wyj jywist agga Sliktə, kēratid minnən Sis taggiŝ, Sieda ma ka poalab wyj mādd kiēl roantəd Sōabəd ka druktəd.

Sūr pāgin, tieridi, un tienu ammāst juwāst Syddaməst ma Təddən wēləb, Las Iummal wōlkə armlī ūl Tədd kuņč Tē kalmə lət.

Waidə kūlas

A. Launitz

25da April 1853

¹ Tarkoittaa nähtävästi Sjögrenin teokseen Livische Grammatik nebst Sprachproben (Gesammelte Schriften II, 1. s. 367—376) otettua esitystä kansanomaisista uskomuksista.

Käännös:

Rakas ylhäinen Herra.

Älkää panko pahaksi, niin paljon kuin minä olen voinut, niin paljon minä nyt olen tehnyt. Osa nyt on, mitä minä itse olen nähnyt ja kuullut, paljon on sitä minkä minä toisilta kysyen olen saanut. Ne palaset, jotka siellä loppupuolella ovat, meidän kielelämme (liiviksi), ne minä olen noin salaisesti naisilta saanut. Jos se nyt hyvin huonosti lie kirjoitettu, sitä minä pyydän, älkää kovin panko pahaksi. Minä olen paikoin (niitä) kirjaimia sekoittanut, sen vuoksi että kaksi puuttuu, o_a ja o_e eli ö. (Niitä) lintuja, hyönteisiä ja sieniä, niitä minä ennen en voi saada kuin suvella, kun ne tulevat näkyviin (nähtäviksi). Minä muuten en voi kirjoittaa, jos minä en selvään tiedä (niiden) nimiä. Sentähden on tämä kirje sellainen sekava, että se on niin aika-ajoin kirjoitettu.

Kaksi pääkalloa nyt Teille lähetän, yksi on otettu Zeen'in luota, sieltä samasta josta ne kaksi, jotka minä lähetin, ja se toinen Košrögilta. Sen vuoksi, mitä minä Teille kirjoitin, että ihmiset tulevat minun kimppuuni, sen (asian) me jätimme ylipäänsä mielihyvin sillensä. Pappi kirkossa ei puhunut, pappi sanoi, että minun pitäisi valittaa (oikeuteen). Minä sanoin, mitä minä valitan, minä muuta en tahdo kuin (että) vain minä tohdin käydä, että ne minua kuoliaaksi eivät lyö, niin minä olen tyytyväinen. Silloin pappi sanoi että hän (muka) valittaa, (mutta) hienosti (?) samaten jäi vaiti. Ihmiset kyllä nyt puhuvat pahaa minusta sen vuoksi. Ihmiset eivät olisi niin pahoja, kun viina ei olisi niin halpaa. Se turmelee paljon ihmisiä.

Minä pyydän, että sitä ette panisi pahaksi, jos Te ette voi niin saada selvää (tulla toimeen), niin kutsukaa minut sinne Teidän luoksenne

Jos Te minulle jotakin lähetätte, se olisi minulle paremmin mieliksi, jos Te voisitte Hillnerin kautta antaa meidän kauppiaallemme Riiasa. Saksalaisten kanssa minua niin ei miellytä (olla tekemisissä).

Minä pyydän, jos minun työni (tekemiseni) nyt kokonaan on (tehty), joko hyvin tahi huonosti, kirjoittakaa minulle siis takaisin. Sitä minä myös pyydän, eikö meidän kielisiä kirjoja myös paineta.

Hyvin paljon terveisiä ja kiitoksia. Kaikesta hyvästä sydäimestä minä Teille toivon olkoon Jumala Teille armollinen aina kunnes Te hautaan menette.

Vaidõn kylässä 25 p. huhtik. 1853.

A. Launitz.

4.

Ärmas yldi Sür izand.

Sür tienu ammast Südamøst, Tæddøn. Siē 8 Rubil mis Tē uât Soâtønd Sieda ma um Soând.

Armstøs ma Tēdi pōalab algid Sieda wytagid wiggāks, Sē rō wōlks kül wōnd weitē, ūl amma Siē wōaja mis ma Tædd jiestø um piddøn, Se wōl Tædd enč tyitami 8 Rubilt ūl ne pælūd, agga Siē kēratømis jūs minn wōl kōād neijemit murtø, Sieda ma tüküş iz is tiedø, Sieda wōl minnøn pægin munt kædstø Soāmist, un Sæl jūs ma Saj munda rujø Synnø, munda æbbist. Kül ne pælūd kyks min wōl ka murtø, iz ūkš iz wyta nēdi Rigø wīdø, ne rauz wægi rujist rykändist. Ärmas ūldi Sür izand, ma poalab Tēdi nej ku Se rōni um wēitø koks Tēg minnøn no tiend Sieda ku minnøn un minnøn lapstøn æbb wōlks pærødø makžamist, ma luatøb agga Tēg Sieda wyitø.

Ärmas ūldi Sür izand aš Tēg weitid wyitø Sis tiegid, unaš Tēg æd wyitø, rujø mīeldø mā wast Tēdi æppida. minn iza um enčta rekrüşøts ulzø wōstøn, (niium kualøn) un minna um enčta wōstøn, un æbb minggis tiesø jūs minna æbbua napsø Soând enč leja pæl.

Minn iza mak. 200 Dōadønt, minna mak. 300 Rubilt.

Sieda ka ma pōalab wyi mædd kiel kēra Soâb ka druktød. un aš Tæddøn wel middāgid pūtøb mis ma muaistab Sis keratigid minn jūr, ma kuløb Tēdi kujen ma wyjb. Iezøs kristøs las ūl Tædd paistag un ärmatøg Tēdi un Tædd jemant un Tædd læpši. nej ku ta iz um kītøn Se kis minn Synø piddab Sieda ma jana æbb unn un æbka Selī kaddøn.

Waidø külast

Leksche gesinde

Dezember kūs 2 pæwas

1853

Tædd

karli un küldsi rišting

A. Launitz

Käännös:

Rakas ylhäinen Herra.

Suuri kiitos koko sydäimestä Teille. Ne 8 ruplaa, jotka Te olette lähettänyt, ne minä olen saanut.

Hartaasti (armaasti) minä Teitä pyydän, älkää tätä pankko pahaksi. Se raha olisi kyllä ollut vähän kaikesta siitä vaivasta, mitä minä Teidän edestänne olen nähnyt (pitänyt). Se oli Teidän itsenne lupaus (antaa) 8 ruplaa niistä pääkalloista, mutta kirjoittamisessa minulla oli kaksin verroin niin paljon huolta. Sitä minä ollenkaan itse en tietänyt. Sitä oli minun paljon saatava muilta, ja siinä minä sain monta pahaa sanaa, monta häpeällistä. Kyllä niiden pääkallojen kanssa minulla myös oli huolta, ei yksikään ottanut niitä Riikaan viedäkseen, ihmiset hyvin pahasti puhuivat. Rakas ylhäinen Herra, minä pyydän Teitä, kun sitä rahaa nyt on vähän, että Te olisitte minulle nyt tehnyt (aikaansaanut) sen, että minulla ja minun lapsillani ei olisi veron (päärahan) maksua. Minä toivon, ehkä Te sen voitte (tehdä). Rakas ylhäinen Herra, jos Te voisitte, niin tehkää, ja jos Te ette voi, pahaa mieltä minä Teitä kohtaan en pidä. Minun isäni on itsensä sotapalveluksesta vapaaksi (ulos) ostanut (nyt on kuollut) ja minä olen itseni ostanut, enkä minkäänlaisessa oikeudessa ole saanut näpsäystäkkään ruumiilleni.

Minun isäni maksoi 200 taalaria, minä maksoin 300 ruplaa.

Sitä minä myös pyydän, että meidän kieleemme kirjoitusta myös painetaan. Ja jos Teiltä vielä jotakin puuttuu mitä minä taidan, niin kirjoittakaa minulle, minä palvelen (kuulen) Teitä niin paljon kuin voin. Jeesus Kristus Teidän ylitsenne paistakoon ja rakastakoon Teitä ja Teidän emäntääänne ja Teidän lapsianne. Niinkuin hän itse on sanonut, se ken minun sanani pitää, häntä minä en unohda eikä hän myös joudu hukkaan.

Teidän

? ja kuuliainen ristiveljenne

A. Launitz.

Waiden kylästä

Lekschen talosta 2 p. jouluk. 1853

J. Prinzin (nuoremman) kirjeitä.

1.

Pifas s^{ees} 26^{dis} Dezember 1851.

Min süddamast ahrmastut, wanna, auf Ifa.

Ma wohl, sedda ammast süddamast mütlun, ku ma well wohlks wüind Täddun mingif Iag bihbilist ulskehrat rahnda-keel päll, ja sè wohlks minnun suhrdu luschtu teend, ku ma wohlks wüind sèdda ahrmast Rahnda-keeldu kà ilma kaut ümmur sahtu, un amma jembit Täd juhr kis Teig sèdda ädpohlgugst, kà mà kà wohlks wüind tükkis bihbalad Rahnda-keel päll sakehrat un Täddun sahtu. Io mäd wanna aus Oppatiji kis mäd juhst jërra leksch un paldihn Rihgas jellab, sè minnun kihtis ku Teig sèdda wihjaks ädwuttagid. Agga mis min lijb teedu ku sè bihbulud kehratimi Rahnda-keel päll tullub wäggi lälamist, se përrast ku seest Rahnda-keelst jënna sündi puhtub, jo wanehti aigschti tà um küll jò sèldu wohnd, jo meig well wannad rowwud kädst mûnda sünnu ohm kuhlunud mis paldin nè nohrd mittu-sugu äbmohistat.

Seepërrast mà kà see bihbulud kehratimis jëttis jërra un kehratis Täddun üdd Rahnda-

Mañs sirsnigi mihlohts, wezz, Zeenigs Tehws.

Es biju to no wissas sirds dohmajis ka es buhtu warrejis well Jums kahdu Nodallu no bihbelem israkstiht uf Juhrmallas wallodu, jo tas buhtu manim leelu preeku darrijis, ka es buhtu warrejis to mihlu Juhrmallas-wallodu arri par pasauli apkahrt suhtiht, un wiss wairak pee Jums kas Juhs to nesmahdetut, kaut es arri buhtu warrejis wissu bihbeli us Juhrmallas-wallodu sarakstiht un Jums suhtiht. Jo muhsu wezzais zeenigs Mahzитайs kas no mums aifgahje un taggad Rihga dfihwo, tas mañim teize ka Juhs to par launu nenemseet. Bet ko mañim buhs darriht, kà tà bihbeles rakstischana uf Juhrmallas-wallodu nahk lohti gruhti, tapehz ka no tahs Juhrmallas-wallodas dauds wahrdi truhkst, jo wezzôs laikôs winna irr gan jo skaidra bijusi, jo mehs no wezzeem laudim wehl dafchu wahrdu essam dafirdejuschi ko taggad tee jauni nemaf nesa-proht.

Tapehz es arri to bihbeles rakstischanu pamettu, un rak-

keel rahnt. Un pahla Tehdi ku Teig wohlkst nei juwwad ku Teig sēdda wihjaks ädwutttagst, ku ma sēlli jautum pohis ohb tohdun bās Tād wehlumut Tād juhr kehrat, un well m̄a Tehdi pahla ku Teig wohlkst nei juwwad ku Teig minnun mingist teetu laskukst taggis wū Teig well tahgstu k̄a m̄a Tāddun mingis kabbal bihbilist kehratuks wū äp — Lās sē bihbulud kehratimi küll lālamist lāk un jēna p̄ää keepimise teegu, agga ku Teig sēdda tahgstu, sis ma ammast seest lāalamust äb ohlta middagi, un lās küll sē wanna Sihrak oppatug: Kis tahb kowaluks sahdu un kehridi oppu, seen lij̄b sēdda teedu isnādud ahjgal, ku tām̄un muhdu tohdu äboh un jo weitu ta muh tohnaks pikslub jo piga ta isoppub.

Kui wüib sē kowaluks sahdu kis adraks jēllab, kis juwist see sowwa wuttab ergi aijus un lam tōh juhs ülfkafab un muhdu äb middagid äbteedu k̄u üdd nohrschti ergschti rükkand. Sellisun üdd milsch süddamust um mütlimist k̄u t̄a wüib juwa wagg aiju, un tämmun lij̄b wirkssu wohlda, k̄u t̄a nohrd neemudun sōhdu ahndab.

Sē n̄i um küll tükkis tohisch, mis t̄a um oppatun, ku kis nēhdi kehridi tahb oppu, ku seen

stiju Jums weenu grahmatu uf Juhrmallas-wallodu. Un luhdfu Juhs ka Juhs buhtut tik labbi ka Juhs to pas launu nenemtut ka es tahds nabbags puisis esmu drihksteis bes Juhsu wehleschanas pee Jums rak-tiht un wehl es Juhs luhdfu ka Juhs buhtut tik labbi ka Juhs manim kahdu finnu laistut atpakkal, wai Juhs wehl gribbetut ka es Jums kahdu gabbalu no bihbelēm rakstitu wai ne — Lai ta bihbeles rakstischana gan gruhti eet un dauds galwgreeschus darra, bet ka Juhs to gribbetut, tad es par wissu scho gruhtibu nebehdatu neneeka, un lai gan tas wezzais Sihraks mahzitu: Kas gribb gudrs tapt un rakstus mahzitees, tam buhs to darriht is dewiga laika, kad winnam zitta darba newaid un jo mafak winfeh ar zitta pinnas jo drihfak winsch ifmahzi-sees.

Ka war tas gudrs tapt kas ar arklastrahda, kas labbis to speeki nem wehrfchus dfihdams un pee winna darba ufaug un zittu nefinna ka ween no jauneem wehrfcheem runnaht. Tahdam ween sawa sirdi jadohma ka winsch war labbu waggu dfiht, un winnam buhs nomohda buht ka winsch jaunām gohwim ehst dohd.

muhdu töhdu äb wohlks teemist, agga kussisammadseedawüibud, amma jembit ne jautum Tallud kis ergi aijus un adru taggan aht ülskasanud un seegid përrast kà mûnda jënnu weit kehridi tuhndub un mingif A. B. C. um ee oppan. Un seeperrast ma Tehdi nei armis pahla: älgid wuttagid jel Teig sedda wihjaks kù mà kà üksch nehsehti bäs oppalimist Tallist ohb tohdun Täd juhr kehrat, jo sëdda ma küll piga teetu sahb, lebb mäd wanna aus Oppatiji, wu miñ rahnt lijb Täddun meelpërrast wohnd, agga äp — asch tà lijb Täddun meelpërrast wohnd, sis ma kis teedub agga well wüiks mingifreid Täddun kehrat, un afch ta äb lij Täddun meelperast wohnd sis mà eeb waggis ku Ihr, kù mà mittu äb piwku, jembit. Agga well mà Tehdi pahla, asch Teig minn rahntus leedat mingif sünna sliktist sis älgid apnagrigid minda wäggi jënnu üdd, jo Teig küll teedut mis ma ohb. Ma ohb Täddun Täd amû kuhldsu pahlkali un pahla üll Täd Jumalt, läs-Jumal ahndag Täddun sees uhtsu Ahj-gastus juwwu wohñu, un ahrmast teerat. Sëdda wehlob amast eütsch süddamast Täddun Täd — pahlkali J. Prinz.

Tas nu gan wiss irr tees, ko winsch irr mahzijis, ka kas tohs rakstus gribb mahzitees, ka tam zitta darba nebuhtu jadarra, bet kur tad wissi to warr, wiss wairak tee nabbagi Semneeki, kas wehrfchus dfihdami un pakkal ahrkla irr ufauguschi, Un tatschu arri dafch daudf maf rakstus pafihst, un kahda A. B. C. irr eemahzijis. Un tapehz es Juhs tik gauichi luhdfu: nene-meet jel Juhs to par launu ka es arri weens no teem nemahziteem Semneekeem esmu drihksteis pee Jums rakstît, jo to es gan drihf finnat dabbuschu zaur muhsu Wezzu Z: Mahzitaju woi maña grahmata buhs Jums paprahtam bijusi jeb ne — ja winna buhs Jums paprahtam bijusi, tad es kas finu adder wehl waretu kahdureif Jums rakstiht un ja wiña nebuhs Jums paprahtam bijusi, tad es palikschu klussa ka Pelle, ka es nebuht wairs nepiksteschu. Bet wehl es Juhs luhdfu, ja Juhs manna grahmata atrasseet kahdu wahrdu slikti, tad neapsmeijeet manni warren daudf ween, jo Juhs gan finneet kas es esmu. Es esmu Jums Juhsu wiss paklausigs kalps un luhdfu par Jums Deewu, lai Df: dohd Jums tanni jauna gadda labbu laimi, un mihlu wesselibu. To wehle no

Willim kahrandus, Pisa kul- wissas sirds Jums Juhsu — kalps
las. J. Prinz

(Tohis Talschi päwwas:) 1851. Willum mahjas, Pifes zeema
(Ohtrās Seemas swehtkōs)
1851

Käännös:

Sydäimestä rakastettu vanha arvoisa Isäni.

Minä olin sitä koko sydäimestäni ajatellut, että minä vielä olisin voinut Teille jonkun kappaleen raamatusta (ulos) kirjoittaa rantakielellä. Kyllä se minulle olisi tehnyt suurta mielihyvää, että minä olisin voinut tätä rakasta rantakieltä myös maailman kautta ympäri lähettää, ja kaikista enimmäin Teille (lähettää), joka ette sitä halveksisi, vaikka minä olisin voinut kokonaan raamatun rantakieleen kääntää ja Teille lähettää. Sanoihan jo meidän vanha arvoisa opettajamme (pappimme), joka meidän luotamme (pois) läksi ja nyt Riiasa asuu, minulle että te ette sitä pahaksi (vihaksi) panne. Mutta mitä minun tulee tehdä, kun raamatun kirjoittaminen rantakielellä tulee hyvin vaikeaksi, sen vuoksi että tästä rantakielestä paljon sanoja puuttuu. Vanhempina aikoina se on kyllä ollut selvempää, sillä me vielä vanhoilta ihmisiltä joitakin sanoja olemme kuulleet, joita nykyisin nuoret ollenkaan eivät ymmärrä.

Senvuoksi minä myös sen raamatun kirjoittamisen jätin (pois) ja kirjoitin Teille rantakielisen kirjeen (kirjan), ja pyydän Teitä että Te olisitte niin hyvä että te ette siitä pahastuisi, että minä tällainen, mitätön (köyhä) poika, olen tohtinut Teidän toivomattanne Teille kirjoittaa, ja vielä minä Teitä pyydän, että Te olisitte niin hyvä, että Te minulle jotakin tietoa antaisitte (laskisitte takaisin), vieläkö Te tahtoisitte että minä Teille jonkin kappaleen raamatusta kirjoittaisin vai enkö. Käyköönpä raamatun kirjoittaminen kyllä vaikeastikin ja tehkөөn paljon päänvaivaa, mutta jos Te sitä tahtoisitte, niin minä kaikesta siitä vaikeudesta en välitä (huoli) mitään. Ja vaikka kyllä vanha Syrak opettaa (opettakoon): Joka tahtoo viisaaksi tulla ja kirjoituksia oppia sen on se tehtävä soveliaalla (valitulla) ajalla, kun hänellä muuta työtä ei ole, ja mitä vähemmän hän muun työn kanssa itseään vaivaa (»piekselee»), sitä pikemmin hän oppii.

Miten voi se viisaaksi tulla, joka auralla työskentelee, joka hyvin sauvan ottaa härkiä ajaen ja omaa työtään tehden (ylös) kasvaa ja muuta mitään ei tiedä kuin vain nuorista häristä puhua. Sellaisen on vain aina sydämestään ajateltava, että hän voi ajaa hyvän vaon ja (että) hän on virkkuna (valveilla), jotta hän nuorille lehmille antaa syödä.

Se nyt on kyllä aivan totta, mitä hän (Syyrak) on opettanut, että joka kirjoituksia tahtoo oppia, että sen ei pitäisi muuta työtä tehdä, mutta mitenkäpä kaikki sen voivat, kaikista vähimmin (enimmin) varattomat talonpojat, jotka härkiä ajaen ja auran takana ovat kasvaneet ja kuitenkin moni heistä enemmän tahi vähemmän kirjoituksia tuntee ja joitakin aakkosia on oppinut. Ja sen vuoksi minä Teitä niin hartaasti pyydän: älkää toki panko sitä pahaksi, että minäkin, yksi niistä opettamattomista talonpojista, olen tohtinut Teille kirjoittaa. Senhän minä kyllä pian saan tietää, meidän vanhan arvoisan pappimme kautta, onko minun kirjeeni Teitä miellyttänyt vai ei — jos se Teitä on (lienee) miellyttänyt, niin minä kenties ehkä vielä voisin jonkun kerran Teille kirjoittaa, ja jos se ei liene Teitä miellyttänyt, niin minä jään (olemaan) hiljaa kuin hiiri, että minä en hiiskahdakaan enää. Mutta vielä minä Teitä pyydän, jos te minun kirjeessäni huomaatte (löydätte) jonkin sanan olevan huonosti, niin älkää pilkatko minua kovin paljon (aina), sillä tiedättehän kyllä, mikä minä olen. Minä olen Teille Teidän kuuliaisin palvelijanne (palkkalaisenne) ja rukoilen puolestanne Jumalaa, antakoon Jumala Teille uutena vuotena hyvää onnea ja kallista (armasta) terveyttä. Sitä toivoo kaikesta sydämestään Teille Teidän — palvelijanne J. Prinz. Willim'in talossa Pisan kylässä (Toisena joulunpyhänä) 1851.

2.

Armastut Ouz Iza!

Talü, ku vanna Hilnerun (Rīga ouz Oppatijin) vuol se kyrda Peterburgy lædū, Sis ma tamküks sātis Tædun ka umü, kērad, mis ma yļ sygž vuol saķeratun.

Mihlōts zeenigs Tehws!

Seema, kad wezzam Hilneram (Riges z. mahzitajam) bija ta kahrta uf Pehterburgu eet, tad es ar Winnu aissuhtiju sawus rakstus, ko es pa ruddeni

Aga ma vel æb uo mītū mingist tētū tagiz sānd vū Teig uot ka min kerad umū kēdū sānud vū æp — sieda ma kyl uskub ku Teig nænt lit sānud, aga min luštugs ka tiedū kuj ne Tædun ka luštist, un vū Teig vyišti ka nedi lugū vū æp — Un Rīgu ouz oppatijin ma yl sie ka ūd rant uob keratun, aga Ta Tēšti midagid tieduks, aga Tæmst ma ka vel mingist tiet vel æb uo tagiz sānd. Set mæd ouz oppatiji minnun kītis: ku Rīgū ouz oppatiji æb yt æb vuoli Tæd jūs kuortilus vuond, un ku Teig ku æd vuolid kuonu vuonud, jo Teig vuolid vuonud Vīburgu brautšunud. Siest ma mytlū ku Rīgū oppatiji æb li Tædküks kŭbū sānd, un siest Ta ka minnun æb tiedū Tešti midagid tagiz kerat.

Siest min sydam mīnda aijab, læz ma kuodiz Tæd enč jūr keratug, jo Teig ūmit minnun vastū kuostut. Vel ma mingiz rāzkiš uob, kēratun, mis ma mytlub syvū Rīgu opatijiks Tædun sātū, aga jēds ma vuodlub Tešti tiety tagiz vy ma tuodub sātū vū æp —.

Paldin min āt valmuks keratut, kym Jagū bibilist, un mingist kakš kītŭkst, un mingi vej-tum siest lyiga uskst, un vel ma nei iž vuolks jembit keratun,

biju parakstijis. Bet es wel ne kahdu finnu ne esmu atpakkal dabujis wai Juhs esseet ar man-nus rakstus sawas rohkas dab-bujuschi wai ne — to es gan tizzu, ka Juhs tohs buhseet dab-bujuschi, bet man patiktu arri fiñaht ka winnās Jums arri pa-tikke, un wai Juhs tahs arri war-rejat lassiht jeb ne —

Un Riges z. Mahzitajam es pār to arri weenu grahmatu esmu rakstijis, ader Wiŋsch no Jums ko finnatu, bet no Winna es arri ne kahdu finnu ne esmu atpak-kal dabujis. Tik kai muhsu z. mahzitajs mannim sazzija: ka Riges z. mahzитайs nemaf ne essoht pee Jums kohrteli bijis, un ka Juhs arri ne essoht mahjas bijuschi, jo Juhs essoht bijuschi us Wiburgu braukuschi. Tapehz es dohmaju ka Riges mahzитайs nebuhs ar Jums satizzees, un ta-pehz Wiŋsch ar mannim nefinn no Jums ko atpakkaļ rakstiht.

Tapehz manna sirds manni dfenn, lai es teescham pee Jums pascheem rakstu, jo Juhs tatschu mannim atbildeseet. Wel es kahdu mafuminu esmu rakstijis ko es dohmaju wassara ar Riges mahzi-taju Jums suhtiht, bet papreeksch es gaidu no Jums finnu atpakkal wai es drikstu suhtiht jeb ne —.

Taggad mannim ir sarakstiti,

koks set ma tiedun ky Teig
sieks vyit leb sädü.

Älgid vytagid ni sieda pa vi-
jaks ku ma uob Tædun keratun,
jo læz Jumal pïdag Tëði ylü,
un ändag Tædun jënü vuonü, un
ärmast tierat. Sieda amast sy-
damust velub Tædun, Tæd kuläu
pälkali J. Prinz

Piza külas Vïllim kärundus.

Pizas sies tuois Leja vytam
püvas pëvas

1853.

desmit Nodallas is bihbeles, un
kahdi diwi pasakkas, un kahds
mafuminsch no tahs elku tizzi-
bas, un wel es tapat buhtu wai-
rak rakstijis, kaut tik es finnatu,
ka Juhs ar to warrat zauri tikt.

Neņemmeet nu to par launu
ka es esmu Jums rakstijis, jo lai
Deews usturr Juhs, un dohd
Jums labbu laimi, un mihļu wes-
selibu. To no wissas sirds no-
wehle Jums Juhsu paklausigs
kalps J. Prinz. Pifes zeema Wil-
lum mahjas.

Pife tai ohtra Leeldeenu
swehtku deena 1853

Käännös:

Rakastettu arvoisa Isä!

Talvella, kun vanhalla Hillnerillä (Riian arvoisalla papilla) oli tilaisuus (vuoro) Pietariin mennä, niin minä hänen kanssaan lähetin Teille kirjoitukseni, jotka minä syksyn aikana olin kirjoittanut. Mutta minä en ole vielä minkäänlaista tietoa (takaisin) saanut, oletteko myös kirjoitukseni saanut (käteenne) vai ette. Sen minä kyllä uskon, että Te ne lienette saanut, mutta minua halutaisi myös tietää, miten ne Teitä myös miellyttivät ja voitteko Te myös niitä lukea vai ette. Ja Riian arvoisalle papille minä myös siitä olen kirjeen kirjoittanut, (että) ehkä hän Teistä jotakin tietäisi, mutta häneltä minä myöskään vielä mitään tietoa takaisin en ole saanut. Vain meidän arvoisa pappimme minulle sanoi: että Riian arvoisa pastori ehkä ei olisi ollut ollenkaan luonanne kortteerissa ja että Te ette myös olisi ollut kotona, sillä Te (ehkä) olitte Viipuriin matkustanut. Siitä minä ajattelen, että Riian pappi ehkä ei ole Teitä tavannut ja senvuoksi hän ei tiedä Teistä mitään takaisin kirjoittaa.

Senvuoksi minun sydämeni minut pakoittaa (ajaa) suoraan Teille itsellenne kirjoittamaan, kyllähän te toki minulle vastaatte. Vielä minä olen jotakin vähäistä kirjoittanut, jonka minä ajattelen suvella Riian papin kanssa Teille lähettää, mutta ennen minä odotan Teiltä ilmoitusta takaisin, tohdinko lähettää vai en.

Nyt on minulla valmiiksi kirjoitettuna kymmenen kappaletta raamatusta ja jotakin kaksi juttua ja jotakin vähäistä (siitä) taikauskosta, ja vielä minä samoin olisin enemmän kirjoittanut, kun minä vaan olisin tietänyt, kuinka Te sen kanssa voitte tulla aikaan.

Älkää ottako nyt siitä pahastuaksenne (vihaksenne), että olen Teille kirjoittanut. Pitäköön Jumala Teistä huolta ja antakoon Teille paljon onnea ja kallista (armasta) terveyttä. Sitä koko sydäimestä toivoo Teille Teidän kuuliainen palvelijanne J. Prinz, Pizan kylässä, Villim'in talossa.

Pizassa toisena (lihanottamisen pyhäpäivänä) pääsiäispyhänä 1853.

J. Prinzin (vanhemman) kirje.

Aus Issand un Aarmas üls usktub Ustur.¹

Ma saatis Tädun see laaja meekugs Sernustugs 45 lestu, ma paalab Teidi wutagid sedda ensta weitu juwugs, ma kül wuiks weel ennim Tädun saat, agga ma tämkugs is usku ennim, lebb see migs ma tända juwist äb tundu — jø mundakürd äbtuntubuks: saatud assaadat jera kadunud, seeperast ma paalab wutagid seereid sedda ensta weitum juwugs, asch muureid wosub minejisün sijt tulmi ma wuib weel Tädun minejis kaal saat lesti. Paalags weel Teidi ku Teig wuigst minnün ka teetü andü kui wijt pääl teig ka kōdai saitü; wui maakautü agga pids meerda: kas Teig terrud kōdai lekschti? agga rek pääl jennu wajjü neisti, kas Täd Jemmand un lapst wolti ammad weel terra juurs Tädun kōdai läds?

¹ Voisi olla lyhennys lättiläisestä sanasta *usturētājs* (*uzturetājs*) 'elät-täjä', vaikka se ei tunnu todennäköiseltä. Luultavasti se on luettava *ustub* 'ystävä'; vanhan Prinzin kirjeen sävy on muutenkin tuttavallisempi kuin nuoremman; vrt. myös saman Prinzin kirjettä Liv. Gr.s 475, jossa tämä puhuttelee Sjögreniä sanalla *ustob*.

Jennü un suur päägün terridi Tädun ammadün ka minpölst —
ma kül leija silmaduks Teidi ennim äb nä bet min ummu jenkugs
ma Teidi nääb un ahrmastub kuns ma jelsü lijb.

Täd maddalimi ülsusktub paalkali

W¹ Joahn Prinz

1852

Sebtember kuus 14 päw.

Käännös:

Arvoisa Herra ja Rakas luotettava ystävä (?)

Minä lähetin Teille tämän laivamiehen (venemiehen) Sernusin (?) mukana 45 lesta (kampelaa). Minä pyydän Teitä ottakaa tämä vähäinen (lahja) hyväksenne. Minä voisin kyllä vielä enemmän Teille lähettää, mutta minä hänen kanssaan en uskalla enemmän (lähettää) sen vuoksi, että minä häntä hyvin en tunne — useinhan tuntemattomien kanssa lähetetyt tavarat ovat kadonneet. Sen vuoksi minä pyydän ottakaa tällä kertaa tämä vähäinen (lahjani) hyväksenne, jos toisella kertaa osuu jokin sinne täältä tulemaan, minä voin Teille vielä jonkin »kahlon» (30-määrän) lähettää lestoja. Pyytäisin vielä Teitä että Te voisitte minulle myös ilmoittaa, millä tavalla Te myös kotiin jouduitte; maanko kautta vai merta pitkin; pääsittekö (menittekö) terveenä kotiin? Vai matkalla paljon vai-
vaa näitte? Oliko Teidän rouvanne ja lapsenne kaikki vielä ter-
veinä (terveydessä) Teidän kotiin tullessanne.

Paljon ja suuri joukko terveisiä Teille kaikille minultakin —
minä kyllä ruumiillisilla silmillä Teitä enää en näe, mutta henges-
säni minä Teidät näen ja rakastan niin kauan kuin elossa olen.

Teidän alhaisin luotettava palvelijanne

W. Jaan Printz.

1852

Syyskuun 14. p.

¹ Ehkä tarkoittaa sanaa *vana* 'vanha' erotukseksi toisesta J. Prinzistä.

Jälkihuomautus. Olen »karli» sanan johdosta (s. 377-8) kysynyt myös prof. SETÄLÄN mielipidettä, joka on asiasta lausunut seuraavasti: »En voi olettaa muuta kuin että *karli* on kirjoitusvirhe pro: *karli*. Tällä sanalla, jonka merkitys oikeastaan on 'pelkäävä', 'pelokas', on tarkoitus liiviksi kääntää lätiläinen sana *guodbijigs*, joka on tarkoin sama kuin saksan *ehrfurchtsvoll*, vrt. viron *auukartus = Ehrfurcht*; sanakirjallisista lähteistä en löydä muotoa *au(u)kartlik*, vaikka luulen sen tavanneeni kirjallisuudesta. Sana *karli* olisi siis tässä käännettävä: 'kunnioittava'.» Selitys on nähtävästi oikea, sillä myöskin lätinkielessä *bijigs* 'pelkäävä' merkitsee samaa kun *guodbijigs* 'nöyrä, kunnioittava'.

Über verbale stammbildung in der sog. tschetschenischen gruppe der kaukasischen sprachen.¹

Von

GUSTAV SCHMIDT.

Ebenso wenig wie die konjugation ist die stammbildung des zeitworts im tschetschenischen (č.), inguschischen (i.) und batsischen (b.) (thuschsprache, cowathuschisch oder khistisch der älteren forser) systematisch untersucht worden. Man findet nur mehr oder weniger vollständige materialzusammenstellungen sowie andeutungen über das zustandekommen einzelner verbalen bildungen des batsischen und tschetschenischen in A. SCHIEFNERS Versuch über die Thusch-Sprache (= VTh.) (1859) und Tschetschenzische Studien (= TschSt.) (1864). Und weiter als er ist über die einschlägigen dinge auch FR. MÜLLER in seinem Grundriss der Sprachwissenschaft, III. bd., II. abt. (1887), p. 158—85, nicht gekommen, wenn man von dem versuche absieht, den zusammenhang der kaukasischen sprachen untereinander auch durch zwei parallelen zu stützen, die zwischen formen des »tschetschenzischen« (d. h. č. und b.) und des udischen bzw. abchasischen verbums gezogen werden (p. 221). Das inguschische ist in den genannten werken nicht berücksichtigt. Der bau dieser sprache wurde erst durch einige dürftige, z. t. unrichtige angaben von R. v. ERCKERT in seinem buche Die Sprachen des kaukasischen Stammes (1895) bekannt gemacht, und auch was da über das verbum der in rede stehenden gruppe ausgeführt wird

¹ Der Finnisch-ugrischen gesellschaft, die diesen ihren forschungsgebieten fremden aufsatz in vorliegende festschrift aufgenommen hat, spreche ich für ihr entgegenkommen meinen ergebensten dank aus.

(teil II, p. 245), ist höchst aphoristisch. Auf einzelne zusammenstellungen der genannten forschers wird unten eingegangen werden.

Der vorliegende aufsatz bildet eine fortsetzung der von SCHIEFNER begonnenen arbeit auf dem gebiet der verbalen stamm- und formbildung. Tempus- und modusstamm- und formbildung sind dabei ausgeschlossen, obgleich sie gelegentlich berührt werden. Die darstellung ist auf einen breiteren boden gestellt als bei SCHIEFNER, indem das inguschische als dem tschetschenischen und batsischen gleichberechtigtes glied der gruppe behandelt wird. Für diese sprache liegen jetzt die anfänge einer eigenen literatur (grösstenteils in Vladikavkaz gedruckt) vor, und sogar eine gute deskriptive formenlehre des inguschischen ist erschienen mit Z. K. MALSAGOV'S Inguškaja grammatika (1925), gekürzt unter dem titel Ghalghaj grammatik (1926), beide bücher mit inguschisch-russischem wörterverzeichnis. Lässt dieses material auch in hier wichtigen punkten des lautbestandes im stich, muss man doch sagen, dass der forschers jetzt wenigstens für das studium der grossen züge dieser sprache genügend gerüstet ist.¹ Auch das tschetschenische wird im vorliegenden ausgiebiger herangezogen, nachdem in den letzten jahren auch in dieser sprache eine eigene literatur begründet worden ist, die ausser kunstpoesie, allgemeinbildendem und anderem stoff auch wichtiges folkloristisches material und eine lexikalische arbeit, A. G. MACIJEVS Noxčiq-örsin dešniq žajna (1927) bietet. Da der dieser schriftsprache (= č. schr.) zugrunde liegende dialekt ein anderer als das tschetschenische von P. K. USLAR Čecenskij jazyk (= ČJ) (gedruckt erst 1888) und SCHIEFNER TschSt. (mit einigem neuen, einer anderen mundart entstammenden lexikalischen stoff, der hier SCH. zitiert wird) ist, erfährt unsere kenntnis der sprache nunmehr eine wesentliche bereicherung. Für das batsische ist leider keine entsprechende vermehrung unseres wissens zu verzeichnen, das hauptwerk bleibt

¹ Was v. ERCKERT a. a. o. bietet, kommt nicht mehr in betracht, und der kurze abriß des inguschischen bei DIRR Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen (= Einf.) (1928), p. 143—8, der nicht auf den eigenen forschungen des verfassers beruht, scheidet schon aus den p. 143 und 147 angegebenen gründen aus.

SCHIEFNERS VTh., zu dem nur DIRR Einf. p. 148—61 einige wichtige feststellungen bietet¹.

Was die schreibung der zitierten wörter betrifft, ist folgendes zu bemerken. Das batsische wird nach SCHIEFNER VTh. gegeben, doch sind aus typographischen gründen abweichend *t* für das »laterale« *l*, *č* usw. für *č* usw. und *γ* für *ǰ* gesetzt. Es werden also *k*, *t*, *p* (ausser in *xk*, *st* usw. = *xk*, *st*^č usw., s. SCHIEFNER TschSt. p. IV) sowie *ç* und *č* mit festem absatz gesprochen, ebenso (bzw. mit schnalz) wahrscheinlich *q*. Bei der umschreibung des tschetschenischen und

---

² Wenn DIRR und SCHIEFNER in einigen punkten, wie dem auftreten der nasalierten vokale bzw. diphthonge im auslaut u. a., voneinander abweichen, ist nicht gesagt, dass der ältere forschler immer falsch gehört hätte oder unrichtig beschrieben worden wäre (DIRR Einf. p. 148 fussn. 3 und pass.). Erstens muss wohl auch das batsische dialekte oder wenigstens dialektreminiszenzen kennen, und dann ist seit den studien SCHIEFNERS (1853) eine stattliche reihe von jahren verstrichen, in denen manches sich verändert und noch mehr sich ausgeglichen haben kann. Vgl. unten. — Es kann von interesse sein, nach Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сводки, выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР (Moskau 1928) die neuesten statistischen erhebungen über die sprache der batsen anzuführen. Am 17. XII. 1926 gab es in der sovjetrepublik Georgien 2,564 individuen, die batsisch als mutter- oder hauptsprache redeten (dazu 7 frauen in Ziskaukasien). Von diesen waren nicht weniger als 2,037 frauen und nur 527 männer. Wie sich diese ziffern zur zahl der batsen als angehöriger einer bestimmten batsischen nationalität verhalten, ist in der statistik nicht angegeben. Die verteilung der sprache auf die geschlechter zeigt aber jedenfalls, dass die männer dieser nationalität die batsische sprache grossenteils vergessen haben dürften oder, wenigstens teilweise, zweisprachig geworden sind. Und man sieht, das batsische ist auf dem wege, eine frauensprache zu werden, die sich, zumal da der volksstamm in zwei weit auseinanderliegende teile zerrissen ist, schwerlich in der konkurrenz mit der männersprache, georgischen dialekten, behaupten kann, wenn es auch bei dem konservativeren charakter der frau mit dem völligen verschwinden noch gute weile haben mag. Es wäre sehr zu wünschen, dass ein forschler, der das SCHIEFNERSche material im voraus gründlich durchgearbeitet hat und eine solide phonetische ausbildung besitzt, von dem überaus wichtigen idiom rettet, was zu retten ist. Ob russische oder georgische forschler in dieser hinsicht bereits etwas getan haben, ist mir nicht bekannt.

inguschischen sind die heutigen schriftsprachlichen alphabete angewandt, und in das tschetschenische alphabet sind auch die wörter USLAR-SCHIEFNERS (mit vorangestelltem U. bzw. SCH.) umgesetzt; die inguschischen wörter sind meist nach den grammatiken von MALSAGOV zitiert. Die lettern *y* und *h* sehen in den nationalen alphabeten etwas anders aus. Über die abweichungen der alphabete (das USLARSche originalalphabet kann hier nicht nachgebildet werden) gibt folgende tabelle aufschluss:

SCHIEFNER	<i>ç</i>	<i>č</i>	<i>γ</i>	' ¹	<i>h</i>	<i>ħ</i>	<i>k</i>	<i>ķ</i>	<i>p</i>	<i>p̄</i>	<i>q</i>	<i>t</i>	<i>t'</i>	<i>w</i>	<i>x</i>
Tschetsch.	<i>ch</i>	<i>čh</i>	<i>gh</i>	<i>y</i>	»	<i>á</i>	<i>kh</i>	<i>k</i>	<i>ph</i>	<i>p</i>	<i>qh</i>	<i>th</i>	<i>t</i>	<i>v</i>	<i>q</i>
Ingusch.	»	»	»	<i>h</i>	<i>ħ</i>	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»

Von den zeichen der schriftsprachlichen alphabete bedürfen noch folgende einer kurzen erklärung. Č. *a* ist kurz bzw. lang, in unbetonter stellung stark reduziert (es kann da statt aller urspr. vollvokale auftreten); *ä* ist ein kurzer bzw. langer offener *e*-laut, im anlaut mit *ç*-vorschlag; *e*, *o* bezeichnen kurze bzw. lange *e*, *o* (< *i*- bzw. *u*-umgelautete urspr. *a*) oder in bezug auf die zweite komponente kurze bzw. lange *ie*, *uo* (< urspr. *e*, *o*), doch setzt die schriftsprache oft *ie*, auch wo es etymologisch nicht zu erwarten ist; *ö*, *ü* (z. t. entsprechend USLAR-SCHIEFNERS *ue*, *ui* = *üe*, *üi* < *i*-umgelautete urspr. *o*, *u*, z. t. < *u*-umgelautete urspr. und jüngere *e*, *i*) haben im anlaut einen *ç*-vorschlag. Die länge der vokale bzw. der zweiten bestandteile der diphthonge wird in der č. schriftsprache nicht,

¹ Dieses zeichen bedeutet zwei laute, die SCHIEFNER TschSt. nicht auseinandergehalten hat, nämlich den stimmritzenverschluss (USLARS *ħ*, č. schr. *y*) und »ein plötzliches abbrechen der stimme« (USLARS und č. schr. ', s. ČJ p. 7, § 6). Den apostroph findet man auch in b. wörtern, teils USLARS *ħ*, teils seinem ' entsprechend, doch ist über den lautwert nichts angegeben. Dasselbe wie der USLARSche und č. schr. apostroph bedeutet der kringel über dem letzten vokal gewisser einsilbiger wörter und ihrer ableitungen, den auch SCHIEFNER TschSt. beibehalten hat (in *šii* '2', *quoa* '3', *-ii* '4', *pxii* '5', *gaa* 'schenkel', *huoa* 'sattelbogen' u. a.) sowie über *j* in *-ajar* 'töten' u. a. Im inguschischen lauten die vorstehenden wörter: *šiy*, *qoy*, *-iy*, *pxiy* (ebenso *čáxy* '1' ~ č. schr. *čáa*'), *fuy*, aber *gæ*; das č. verbum hat keine i. entprechung. Über den lautwert dieses i. *y* (über den sonstigen wert des i. *y* s. u.) ist mir nichts bekannt.

wohl aber in dem dialekt USLAR-SCHIEFNERS (s. o.) angegeben.¹ I. *æ* ist ein reduzierter *a*-laut wie *o* in russ. вода, Федор (< urspr. kurzes *a*, in unbetonter stellung wie č. *a* in solcher); *y* ein hinterer *i*-laut (< urspr. *i*, bisweilen *u*; doch s. p. 392 fussn.); *a* = *ā*, *ä* = *ǎ* (< *i*-umgelautes urspr. *ā*), *oa* = *ǎ* (< *u*-umgelautes urspr. *ā*); *e* und *o* wie im č., nach MALSAGOV Inguškaja grammatika p. 7—8 stets kurz wie auch *i* und *u*; *ij* und *w* gelten als diphthongisch. Schliesslich vertreten in beiden sprachen *z* (< urspr. *z*, *ǰ*) und *ž* (< urspr. *ž*, *ǰ*) besonders im anlaut, doch dialektisch auch in anderer stellung, zugleich *dz* und *dž* und *c* *č* *t* vor *qh* die entsprechenden fest abgesetzten *ch* *čh* *th*.

Pseudostambildung.

Suffixe zur bildung neuer — durativer, iterativer, faktitiver, reflexiver u. a. — verben aus schon vorhandenen sind unseren sprachen von haus aus unbekannt. Und auch da, wo durch verwachsung von zwei verschiedenen verben der schein einer suffixalen stambildung hervorgerufen wird, handelt es sich um prozesse, die in den einzelsprachen erst am werke sind. Auf diese fälle muss vorab eingegangen werden.

Zunächst kommt hier in betracht die mögliche, aber nicht notwendige, feste verschmelzung gewisser formen des verbums $\parallel ar$ ² mit intransitiven³ im č. und i. (č. U. $\parallel ar$ 'machen', präs. $\parallel uo$, aor. $\parallel ina$; i. $\parallel ær$ id., präs. $\parallel u$, aor. $\parallel ä$), wobei hinter dem stammauslaut des hauptverbums ein neuer vokalismus erscheint.³ SCHIEFNER TschSt. § 114 und 138 erwähnt zwar, dass č. $\parallel ar$ häufig in kompo-

¹ Vokalische längen finden sich in grosser zahl auch in den von I. МАГОМАЕВ und von T. ELDARCHANOV aufgezeichneten texten im Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племень Кавказа (= SMK), bd. 22, 28 und 29. Doch ist die quantitätsbezeichnung dort so unkonsequent, dass man die texte nicht für lautgeschichtliche zwecke heranzuziehen wagt.

² Mit dem doppelstrich wird nach DIRRS vorgang, Einf., Abkürzungen, die stelle der klassenelemente (*v*-, *j*-, *b*-, *d*-) bezeichnet.

³ Das verbum $\parallel ar$, $\parallel ær$ wird auch mit den nackten stämmen von nomina, am häufigsten adjektiven, und fremdsprachlicher verben zusammengesetzt, doch bewahrt es dabei meist seine selbständigkeit. Über das batsische s. u.

sitis auftritt, doch hat er die dabei mögliche zusammenziehung nicht besprochen; ebenso verhält es sich bei Fr. MÜLLER und DIRR aa. aa. oo. Es ist daher auf USLAR ČJ § 65 zu verweisen. Wir haben nun z. b. von dem intransitiven verbum č. U. *yāmar* 'lernen' folgende formen, von denen die hinter dem gleichheitszeichen stehenden die nichtkontrahierten sind:

Infinitiv: U. *yāmuor*, schr. *yamor* = *yāma||ar*; futurum I: U. *yāmuor*, schr. *yamor* = *yāma||ier*; partiz. präs.: U. *yāmuorig*, schr. *yamorig* = *yāma||irig*; partiz. fut.: U. *yāmuoy ||erig*, schr. *yamoy ||erig* = *yāma||iey ||erig*; gerund. präs.: U. *yāmuoš*, schr. *yamoš* = *yāma||ieš*; supinum: U. *yāmuoy*, schr. *yamoy* = *yāma||ay*.

Imperfekt: U. *yāmajy*, schr. *yamiy* = *yāma||iy*; perfekt: U. *yāmajr*, schr. *yamir* = *yāma||ir*; aorist: U. *yāmajna*, schr. *yamina* = *yāma||ina*; partiz. perf.: U. *yāmajnarig*, schr. *yaminarig* = *yāma||inarig*; gefund. perf.: U. *yāmajči*, schr. *yamiči* = *yāma||iči*.

Von den kurzen formen der partizipien bilden sich leicht die anderen gerundien. Keine kontraktion findet sich im präsens U. *āma||uo*, imperativ *yāma||ie*, den konditionalen *yāma||ax* usw. und dem konjunktiv *yāma||uojla*.

Welches ist der vorgang der kontraktion in den beiden obigen formengruppen? Was die erste anlangt, hat man in ihr von der form des präsens auszugehen, obwohl die aus *yāma||uo*, *yam||o* zusammengezogene form *yāmuo, *yamo wenigstens in den bisher bekannten dialekten nicht vorkommt (vgl. inguschisch im folgenden). Die klassenelemente in der mitte sind ausgeschaltet worden, und *-a + uo (o)* sind zu *-uo (-o)* zusammengeflossen. Die so gewonnene form *yāmuo usw. hat dann analogisch den ausgangspunkt zu allen anderen kontrahierten formen der ersten formengruppe geliefert. In der zweiten formengruppe wiederholt sich der wegfall der klassenelemente bei der kontraktion, und es findet eine addierung der betreffenden vokale statt. Doch ist in dialekten, wie in dem der schriftsprache zugrunde liegenden, der bei der zusammenziehung entstandene diphthong *aj* zu *i* reduziert worden (vgl. z. b. noch U. *śaqa* 'schwein' ~ gen. *śaqaḡḡ*, aber schr. *śaḡiḡ*), ein lautwandel, der sehr jung ist, da das *-i-* keinen umlaut bewirkt.¹

¹ Der lautwert des reduktionsvokals ist mir nicht näher bekannt.

Das hauptverbum zeigt in der nichtkontrahierten zusammensetzung stets *-a*. Diese form kann nicht von dem jetzigen partiz. präs. ausgehen, wie man vielleicht wegen der bedeutung des kompositums: *yāma||ar* 'lehren' = (etwa) 'lernend machen' annehmen möchte. Man müsste dann nämlich voraussetzen, dass die im verhältnis zu den verben mit präsens-*u* sehr spärliche gruppe von verben mit präsens-*a* das muster abgegeben habe, was nicht wahrscheinlich ist. Die form des hauptverbumbes ist vielmehr ein »zeitloses« verbalnomen auf *-a*, das mit der kurzen (sg.) imperativform identisch ist und zu dem als genitivform das supinum auf *-aŋ*¹, als inessivform das konditional präs. (s. o.), als karitiv das von SCHIEFNER TschSt. § 78 erwähnte konverbale auf *-zaŋ* u. a. sowie der sog. infinitiv auf *-ar* gehören.

Das inguschische ist nur zu einem neuen stamm gelangt, da es bei der in rede stehenden komposition nur in der ersten der vorerwähnten formengruppen kontrahiert. Das hauptverbum zeigt in der nichtkontrahierten zusammensetzung entsprechend dem č. ein *-æ*, sein stammsilbenvokal aber ist *u*-umgelautet; wo immer es möglich ist (*æ*, *a* und *y*, *i*)². Darum darf aber auch für das i. nicht angenommen werden, dass bei der form des hauptverbumbes von den zeitwörtern mit der häufigsten präsensklasse, der auf urspr. *-u*, auszugehen sei. Zu i. $\|\varepsilon r$ lautet das präsens ja $\|u$, welches ganz natürlich *u*-umlaut hervorruft. In dieser sprache ist auch das zusammengezogene präsens vorhanden. Von der behandlung der klassenelemente gilt dasselbe wie im č., und i. $\varepsilon + u$ ergibt *o* (= *uo*). Als beispiel diene die transitivbildung zu dem verbum *hamæ r* 'lernen':

Infinitiv: *hoamor* = *hoamæ||æ r*; präsens: *hoamo* = *hoamæ||u*; im-

¹ Dieses kann natürlicherweise keine genitivform des infinitivs auf *-ar* sein, wie die sache von USLAR, SCHIEFNER und DIRR dargestellt wird; der genitiv des infinitivs geht ganz regelmässig auf *-araŋ* aus, z. b. $\|\alar$ 'sterben, tod', gen. $\|\alar aŋ$; ebenso im i. supinum auf *-æ* < **an*, genitiv des infinitivs *-æ ræ* < **-aran* (s. MALSAGOV a. a. o. § 72—3 und 74, Ghalghaj grammatik § 56). Wegen des b. s. u.

² Selten ist der vokal des primären verbumbes beibehalten: *tælxæ||æ r* = *tolxæ||æ r* 'schaukeln; verderben' ~ intr. *tælxæ r*, *tærkæ||æ r* = *torkæ||æ r* 'schützen, ins schwanken bringen' ~ intr. *tærkæ r*.

perfekt: *hoamor(æ) = hoamæ||or(æ)*; imperativ: *hoamo = hoamæ||e*; kondit. präs. *hoamoj = hoamæ||ojjæ*; konjunkt. präs.: *hoamore = hoamæ||ore*; nomen verbi: *hoamolga = hoamæ||elgæ*; partiz. präs. *hoamor = hoamæ||er*; gerund. präs. *hoamoš = hoamæ||eš*.

Auch hier kommen innerhalb der formengruppe noch einige ableitungen hinzu. Schon aus dem vorstehenden ersieht man beim vergleich der kontrahierten mit den nichtkontrahierten formen, wie gründlich in bezug auf den kontraktionsvokal das präsens durchgegriffen hat. Und hinsichtlich des vokalismus des hauptverbums geht die übertragung weiter: auch die nicht kontrahierbaren formen der zusammensetzung, d. h. die der vergangenheit, weisen denselben stammsilbenvokal wie in den kontrahierten formen der obigen gruppe auf, also perfekt *hoamæ||ir*, aorist *hoamæ||ā* usw.

Im batsischen finden sich nicht einmal ansätze zu der oben behandelten verschmelzung des entsprechenden verbums *||ar* (präs. *||o*, perf. *||ie*), obwohl dieses ebenso häufig wie in den beiden anderen sprachen¹ zur komposition verwendet wird. Es bewahrt seine selbständigkeit und nimmt die klassenelemente an. Das hauptverbum zeigt dabei meist konsonantischen ausgang (die von natur vokalischen stämme, wie *xaar* 'sich setzen' ~ *xa||ar* usw. ausgenommen), selten vokalischen, wie *||aqo||ar* 'trocknen' (tr.) (vgl. č. U. *||aqa||ar* id.), das ein intr. **||aqar* voraussetzt (vgl. č. U. *||ēqhij* 'trocken'), *||egu||ar* 'mischen' = *||eg||ar* von *||egar* 'sich mischen' (intr.).² Wie es scheint fast regelmässig, tritt ein *-o-* im präs. (fut.) hierhergehöriger zusammensetzungen auf: *'amod* 'lehrt (es)' = *'amodo* (wo *-d -d-* klassenelement ist) von *'am||ar* 'lehren'. Dass es sich hier, wie SCHIEFNER VTh. § 27, 9 will, um einen »bindevokal« handelte, d. h. um etwas, das keine vergangenheit hat, ist sehr unwahrscheinlich. Vermutlich liegt eine reduktion desselben ausgangs des hauptverbums wie im č. U. und i. vor, der in dem häufigeren fall des konsonantischen

¹ Ja häufiger als wenigstens im č., wo *||ar* nur intransitiva transitiv, aber nicht wie im b. transitiva kausativ macht.

² Hierher gehört auch eine partizipialbildung wie *duyodoin* 'trompete' von *||ygar* 'rufen, schreien, brüllen'.

ausgangs durch synkope geschwunden ist.¹ Einigemal weist das transitive verbum -o- gegenüber dem intransitiven mit -a- in der stammsilbe auf (s. SCHIEFNER VTh. § 38, 1, § 206): *xaar* 'wissen' (DIRR Einf. p. 152: präs. *xe'*) ~ *xo'*||*ar* 'zu wissen geben', ||*aar* 'kommen' (DIRR p. 159: ||*a'ar*) ~ *o'*||*ar* 'führen' *laar* 'wollen' (DIRR p. 157: *la'ar*) ~ *lo'*||*ar* 'wollen machen', vielleicht mit mundartlichem übergang vor ' in geschlossener silbe. Eine dialektische wechselform mit entgegengesetztem wechsel *o* ~ *a* im hauptverbum ist wohl: ||*oxar* 'zu grunde gehen' ~ *baxbar* 'vernichten', mit anderen klassenelementen *dox*||*ar* etc., vgl. ||*obcar* 'flechten etc.' ~ *babcar*, aber *dobcar*. Solche mundartlichen wechselformen scheinen auch sonst im b. vorzukommen, vgl. ||*oxo* 'gross', das DIRR nicht angetroffen hat (s. Einf. p. 154) und ||*axo* (č. U. ||*oqquy* id. setzt ebenfalls *a* in der stammsilbe voraus), die von ||*aβxar* 'brennen' stammenden ||*aβxe* 'heiss, warm' und ||*oβxe* (č. U. ||*ovxuy*, das wiederum für ursprünglichkeit des b. -a- spricht; zu trennen ist č. U. ||*uox*||*ar* 'warm machen, wärmen', ||*uox*||*alar* 'warm werden') und ||*oβxar* 'kleiden' neben ||*aβxar*, bei denen č. U. ||*ūxar*, aor. ||*uexna*, i. ||*uvxær* auf ursprünglichkeit des -o- deuten (s. u.).

Zusammenfassend kann man konstatieren, dass die vorstehend behandelte stammbildung durch kontraktion nicht einmal da, wo sie vorkommt, im č. und i., das ganze paradigma zu durchdringen vermocht hat. Sie ist eine verhältnismässig junge erscheinung, die sich erst im sonderleben dieser beiden sprachen zu entwickeln begonnen hat.

A n m e r k u n g. Alle drei sprachen verwenden zur herstellung von passiven, reflexiven, inchoativen verben ein hilfszeitwort č. U. ||*alar*, i. ||*ælær*, b. ||*alar*, das niemals mit dem hauptverbum verschmilzt, obwohl es an häufigkeit mit ||*ar*, ||*ær* wetteifern kann. Das hauptverbum verhält sich wie bei der zusammensetzung mit letzterem, d. h.

¹ Dem č. i. supinum, das p. 7 erwähnt wurde, entspricht die von SCHIEFNER VTh. § 200 als infinitiv bezeichnete b. form auf -a. Dass auch diese auf -an zurückgeht, zeigen u. a. die belege in dem satze (ib. § 247): *wecel wain weçane lerfane o* 'wir müssen ihn lieben und achten'; denn hier handelt es sich ja nicht um einfügung eines *n* zur vermeidung eines hiatus (so SCHIEFNER ib. § 34 und 61), sondern um bewahrung des alten -n in »günstiger stellung».

der ausgang ist im č. *-a*, im i. *-æ* und im b. meist konsonant, und der stammsilbenvokal ist im i., wo möglich (s. ö.), *u*-umgelautet. Das b. hat auch hier ein paar ableitungen mit *-o-* gegenüber *-a-* beim primären verbum bzw. umgekehrt: $\|a\check{c}ar$ 'folgen etc.' $\sim \|o\check{c}\|alar$ 'nachhängen, wünschen', $\|olar$ 'eingehen, anfangen' $\sim \|al\|alar$ 'sich an etwas machen, anfangen' (bei SCHIEFNER VTh. Wörterbuch unter $\|alar$ 'halten, tragen' angeführt).

Zweitens haben wir eine nicht auf bestimmte formengruppen beschränkte bildung zum ausdruck des kausativen¹, deren kennzeichen č. *-itar*, i. *-itær*, b. *-it'ar* ist. Wir haben es dabei mit folgenden fällen zu tun.

Im b. bildet *-it'ar* kausativa von transitiven und intransitiven verben (SCHIEFNER VTh. § 174), z. b. $\|illar$ 'legen' $\sim \|illit'ar$ 'legen machen' einerseits und *et'ar* 'stehen' $\sim et'it'ar$ 'stehen machen' andererseits. Ganz entsprechend finden wir im i. z. b. *lacær* 'fangen' $\sim lacitær$ 'fangen lassen', *xylær* 'werden, sein' $\sim xylitær$ 'werden lassen, erschaffen'. Im č. U. erscheint diese bildung mit einem *a* vor *itar* in $\|axajtar$ 'wegschicken' $\sim \|axar$ 'weggehen', $\|ajtar$ 'zuschicken' $\sim \|aar$ 'kommen', *gajtar* 'sehen lassen, zeigen' $\sim gar$ 'sichtbar sein', *yajtar* 'zurücklassen' $\sim yar$ 'sitzen', *xiētajtar* 'zeigen' $\sim xiētar$ 'erscheinen' sowie in der sekundären bildung vom typus $\|uōla\|alajtar$ 'in bewegung setzen' $\sim \|uōla\|alar$ 'anfangen sich zu bewegen' (von $\|uōlar$ 'sich bewegen'), ferner in $\|axkajtar$ (plur.) 'schicken' $\sim \|axkar$ ² 'kommen' und in *ixkajtar* 'wegschicken' $\sim ixar$ ² 'weggehen'. Neben diesen ableitungen von intransitiven haben wir von transitiven č. U. *āljatar* 'sagen lassen' $\sim ālar$ 'sagen', $\|igajtar$ 'führen od. bringen lassen' $\sim \|igar$ 'führen' u. a. Statt des hier auftretenden *-ajtar* kann in der schriftsprache *-itar* erscheinen, z. b. *tasitar* 'werfen lassen' $\sim tasar$ 'werfen', *malitar* 'trinken lassen, zu trinken erlauben' usw. (vgl. oben *-aj-* $\sim$ *-i-*). Ausserdem aber gibt es eine č. U. komposition aus intransitiven mit *a*-ausgang und dem

¹ Auch der erlaubnis, eine handlung auszuführen.

² Bei USLAR-SCHIEFNER und MACIJEV nicht gebucht, aber in der literatur nicht selten (die i. entsprechungen sind $\|axkær$ bzw. *yxær*, die b. $\|axkar$ bzw. *ixar*).

mit klassenelementen versehenen $\|ajtar$, die einzige kausativbildung des č., die SCHIEFNER TschSt. § 114 (nach USLAR ČJ § 64) kennt, z. b. $\|\bar{a}ga\|ajtar$ 'anzünden lassen'.

Es ist klar, dass alle diese bildungen miteinander zusammenhängen. Die beiden ersten stellen eine entwicklungsreihe dar, in der č. U. $-ajtar < -a + itar$ die ältere und einerseits i. $-itær$, b. $-it'ar$, andererseits — aber unabhängig von i. und b. — č. schr. $-itar$ die jüngere stufe sind. Das in der č. U. komposition mit klassenelementen auftretende $\|ajtar$ schliesslich ist das auch selbständig vorkommende $\|ajtar$ 'machen lassen' (SCHIEFNER TschSt. Wörterbuch hat nur die bedeutungen 'lassen, veranlassen'): č. U. $\|\bar{a}ga\|ajtar$ ist ja a n z ü n d e n lassen', es kann also nicht unmittelbar von dem i n t r a n s i t i v e n $\|\bar{a}gar$ 'brennen' gebildet sein, sondern gehört zu dem transitiven $\|\bar{a}ga\|ar$ 'brennen, anzünden'.

Was ist aber $-itar$, $-itær$, $-it'ar$? Nach SCHIEFNER VTh. § 30, 2, § 174 hätten wir in dem i von b. $-it'ar$ einen »bindevokal» zu sehen, und $*t'ar$ ginge auf dar 'machen', das mit dem klassenelement d -versehene $\|ar$, zurück, eine auffassung, die dadurch bestätigt werden soll, dass $-it'ar$ ebenso flektiert wie $\|ar$. Was das letztere betrifft, zeigen in der tat zwei beispiele in VTh. § 262 — $wikit'ie$ 'liess (ihn) fortführen' und $dillit'inah$ 'du liessst (es) setzen' (die anderen zusammensetzungen gehören, weil denominal, nicht hierher) —, dass SCHIEFNERS beobachtung richtig ist (belege aus dem formenkreis des präsens würden, weil präs. $\|o$ und $-it'o$ gleich auslauten, nichts beweisen, und ein beleg für den imperativ wird vermisst). Indessen wird durch die beispiele doch nur wahrscheinlich gemacht, dass die flexion von $\text{verbum} + \|ar$ auf die von $\text{verbum} + it'ar$ eingewirkt hat, was bei der oft sehr nahen übereinstimmung in der bedeutung dieser bildungen wohl verständlich ist. Der wandel von $*t'ar$ zu dar aber wäre im b. ebenso unerhört, wie die versteinerung gerade des klassenelementes d von $\|ar$ seltsam wäre. Mir scheint mithin, die deutung SCHIEFNERS ist nicht haltbar, sondern wir haben in b. $-it'ar$, č. $-itar$, i. $-itær$ das verbum b. $\|\bar{i}t'ar$, č. $\|\bar{i}tar$, i. $\|\bar{y}tær$ 'lassen, belassen' zu sehen, das ebenso eine innige verbindung mit anderen verben einging wie $\|ar$, wie dieses dabei seine klassenelemente einbüsste und das hauptverbum mit denselben ausgingen

zu sich nahm wie $\|ar$.¹ Die č. U. bildung mit $\|ajtar$ ist als sekundär zu betrachten. Semasiologisch kann auf die anwendung des verbums 'lassen' z. b. in den germanischen sprachen hingewiesen werden.

Die hier besprochene kausativbildung dürfte älter sein als die verschmelzung des verbums $\|ar$, $\|ær$ mit dem hauptverbum, darauf deutet ja schon ihr vorkommen auch im batsischen. Aber immerhin haben wir es auch bei ihr nicht mit echter suffixaler stammbildung zu tun, sondern mit komposition, deren zweites glied noch erfassbar ist.

Echte stammbildung.

Von altersher verfügen unsere drei sprachen dagegen über stammbildungen, bei denen veränderungen im verbalkörper abwandlungen des primären vorstellungsinhaltes anzeigen. Es sind die bildungen von durativen² und von kollektiven oder pluralitätsverben. Die erstere ist, soweit möglich, charakterisiert durch einen wechsel des stammsilbenvokals, die zweite urspr. durch das auftreten eines labials hinter dem stammsilbenvokal. Doch hat keine der sprachen diese bildungsprinzipien rein durchgeführt aufzuweisen, sondern oft erscheint die durativbildung oder die kollektiv- oder pluralitätsbildung von dem primären, momentanen verbum verdrängt oder umgekehrt, oft sind beide bildungen miteinander kombiniert, wobei ähnliche ver-

¹ Wie fest die verbindung ist, zeigen die präsentien und von diesen abgeleiteten anderen formen der kausativa im č. schr. und i.: von č. *xilar* 'werden, sein', i. *xylær* haben wir das kaus. präsent *xilitu* bzw. *xilit(æ)*, von č. $\|agar$ 'brennen', i. $\|agær$ $\|ogitu$ bzw. $\|oagit(æ)$, wo der *u*-umlaut in der ersten silbe durch das (im i. zu *æ* reduzierte bzw. geschwundene) *-u* der dritten silbe verursacht ist; vgl. dagegen infinit. č. *xilitar*, i. *xylitær*, aor. č. *xilitina*, i. *xylita* usw. ohne *u*-umlaut.

² Wie in anderen sprachen, die aktionsarten beim verbum unterscheiden, erschöpft auch hier der name durativ nicht alle funktionen, die unter ihm zusammengefasst sind. Zu diesen funktionen gehört der ausdruck des abstrakten, virtuellen oder gewohnheitsmässigen im gegensatz zu dem konkreten einzelfall, des imperfektiven im gegensatz zum perfektiven u. a. Rein zeitliche abschattungen werden durch umschreibungen aus den gerundien bzw. partizipien mit formen des verbums 'esse' ausgedrückt.

drängungen stattgefunden haben. Da die verschiedenen sprachen hierin häufig eine verschiedene wahl getroffen haben, folgt, dass bei weitem nicht von allen verben durch sämtliche sprachen hindurchgehende serien dieser formationen aufzubringen sind. Da die verhältnisse im batsischen relativ am klarsten zutage treten, wird bei der folgenden durchsicht der stambildungen diese sprache an erster stelle erwähnt.

Durativbildung.

Wir betrachten hier die durativa in ihren beziehungen zu den momentanea; vgl. im allgemeinen SCHIEFNER VTh. § 163—4, TschSt. § 108—09.

Es sind verschiedene momentan-durative reihen zu unterscheiden. Die erste von ihnen: $a \sim e$ stellt sich in den einzelnen sprachen folgendermassen dar: b. $a \sim e$, č. U. (kurzes) $a \sim ie$ ² (mit kurzer zweiter komponente), č. schr. $a \sim e$ oder ie , i. $a \sim e$ (d. h. ϵ). Die zahl der hierhergehörigen fälle ist sehr gross. Als muster diene: b. $ha\check{c}ar$ 'blicken' $\sim he\check{c}ar$, č. U. $\acute{x}a\check{z}ar \sim \acute{x}ie\check{z}ar$, i. $\acute{x}a\check{z}ar \sim \acute{x}e\check{z}ar$. Das b. material ist bei SCHIEFNER VTh. § 163 zusammengetragen und bedarf nur folgender ergänzungen. Zu einigen momentanea mit $-a-$ bietet das Wörterbuch durativa mit $-e-$: $la\check{c}q||ar$ 'verbergen', $lah||ar$ 'sammeln', $lak||ar$ 'werfen'³, $||at^{\epsilon}xar$ 'weinen', $||hap||ar$ 'bedecken, schliessen'. Dagegen fehlt ein durativ mit $-e-$ im Wörterbuch zu $xarcar$ 'sich verändern', $||ap\check{c}ar$ 'auseinandernehmen, erraten', $||\check{h}apar$ 'winden, drehen'. Zu $t^{\epsilon}eqar$ 'beten' (i. $teqhær$ 'beten, opfern; beglückwünschen') vermisst man ebenda den § 163 erwähnten stamm $t^{\epsilon}aq$.

¹ Es scheint ausserdem eine gruppe von verben mit einem »infix« $-r-$ zu geben, dessen bedeutung bisher in ermangelung einer genügenden zahl von wechselformen ohne $-r-$ nicht genau zu erfassen ist. Auf diese bildung wird hier nicht eingegangen.

² Einigemal (USLAR ČJ § 60, p. 85) e geschrieben: $eqqar$ 'überspringen', $||ellar$ 'eröffnen' und $||estar$ 'schwellen'. MACIJEV a. a. o. hat in dem ersten und dritten verbum ie , das zweite heisst bei ihm mit klassenelement $j-$ $jellar$.

³ In diesem worte dürfte statt k^{ϵ} trotz mehrerer belege k zu lesen sein, denn es kann nicht getrennt werden von č. U. $liegar$ 'fallen', i. $legær$ id., $legæ||ær$ 'herabwerfen, abschütteln'.

zu *lewar* 'sprechen' den stamm *law* (vgl. *daklawar* = *daklewar* 'denken', eig. 'herz-sprechen'), und es ist zu vermuten, dass diese *a*-stämme ebenso wie *lalar* in § 164 neben *lelar* 'gehen' (wohl nach *lalqalar* 'spazieren' s. § 168) und *||aqar* in § 63 und 178 zu *||eqar* 'teilen' (nach *daq* 'teil') von SCHIEFNER angesetzt sind. Zwei verben sind in § 163 zusammengeraten in der angabe *||ast* (*||est*) 'binden', nämlich *||astar* 'losbinden, lösen' (nur mom.) und *||estar* 'anschwellen' (vgl. *||aste* 'dick'). Verdrückt ist schliesslich in § 163 *||abc* (*||ebc*) 'flechten, erzählen' statt *||obe* (*||ebc*).

Obwohl die belege für die reihe *a* ~ *e*, wie gesagt, sehr zahlreich sind, dürften doch nicht alle durativa mit *-e*- zu momentanen mit *-a*- im batsischen von SCHIEFNER gefunden oder erfragt worden sein, und zu manchen verben mit *-e*- mögen bei genauerem nachforschen momentanea mit *-a*- festgestellt werden. Das darf man nach gewissen č. und i. entsprechungen vermuten. So steht neben b. *xəhar* 'tragen' i. *qəxær* und *qəxær*, neben b. *xəxkar* 'galoppieren' č. *xaxkar* und *xixkar* oder neben b. *xəstar* 'umringen' i. *qəstær*, č. *qerstar*, neben b. *kək||ar* 'mischen' č. *kiega||ar*, i. *kegə||ær* usw. Absolute gewissheit ist hier freilich nicht zu erlangen, weil in den einzelnen sprachen sicher manchmal das momentane verbum das durative oder umgekehrt das durative das momentane verdrängt hat; so findet sich beispielsweise im b. nur *ak||ar* 'zittern', das, wie der satz *akwa lat'i* 'er fing an zu zittern' (VTh., texte p. 101) zeigt, seiner bedeutung nach zugleich durativ (imperfektiv) ist, aber č. U. nur (*||iega||ar*, i. *||egə||ær* id. usw.; oder es scheint im b. nur *||exkar* (perf. *||exki*) 'binden' ~ č. U. *||ixkar*, i. *||exkær* id. in allgemeinem gebrauch zu sein, während b. *axkar* (ohne klassenelemente) bloss in der partizipialform *auxk* (*žagnui auxk stak* 'buchbinder' u. a.) und dem gerund. *čuaxkuš* 'gefesselt' auftritt, u. dgl. m.

Eine untergruppe bilden in der reihe die kollektiven oder pluralitätsverben, die mit dem urspr. labialaffix in den einzelnen sprachen folgende lautgesetzliche vertretungen zeigen: b. *ab* ~ *eb*, č. *av*¹

¹ In den texten aus dem aul Gechi von T. ELDARCHANOV (SMK 28, 29) erscheint stattdessen oft *oj*, z. b. *šojdar* ~ *šadar* 'herbeilaufen', *||ojzar* 'erkennen', č. schr. *ouzar*, b. *||apçar* u. a.

(*au* usw.) ~ $\bar{i}^1$, i. *ov* ~ *uv* (auch *u* geschrieben).¹ Z. b. (mom. sg.) *t'asar* 'fällen' ~ (dur. pl.) *t'eb̄sar*, č. U. (mom. sg.) *tasar* ~ (dur. pl.) *t̄sar*, i. (mom. sg.) *tæssær* ~ (dur. sg.) *tovsær* ~ (dur. pl.) *tuvsær*; b. (mom. pl.) *ħabsar* 'blicken' ~ (dur. pl.) *ħebsar*, č. U. (mom. pl.) *ħausar* ~ (dur. pl.) *ħ̄sar*; b. (dur. pl.) *qeqqar* 'donnern' ~ č. U. (mom. pl.) *qhauvqhar*, i. (mom. pl.) *qhovqhær* ~ i. (dur. pl.) *qhuvqhær* ~ č. U. (dur. sg.) *qhiēqhar*; b. *qebswalar* 'plauderhaftigkeit' vgl. č. schr. (mom. pl.) *qhovsar* 'sich veruneinigen, streiten' ~ (dur. pl.) *qh̄sar*, i. (mom. pl.) *qhovsær* ~ (dur. pl.) *qh̄vsær* u. a.; ohne b. entsprechun- gen z. b. č. schr. *lavsar* 'sehen', i. *lovsær*² ~ i. *luvsær*; č. schr. *sovsar* 'anschwellen, gehen (v. teig)', i. *sovsær* ~ č. schr. *s̄is||ar* 'aufwerfen (z. b. maulwurf erde)'. Aus der streuung der belege ersieht man, wie gründlich das prinzip der durativbildung in dieser kombinierten reihe abbruch erlitten hat.

Scheiden wir aus dem SCHIEFNERSCHEN verzeichnis in VTh. § 163 die b. verben mit *-a-* aus, denen bildungen mit č. U. *-ie-*, i. *-e-* allein oder neben solchen mit č. U. (kurzem) *-a-*, i. *-æ-* gegenüber- stehen, so finden wir verhältnismässig zahlreiche solche *-a-*verben, denen beide hier in betracht kommende aktionsarten zugehören. Die, wie es scheint, sicheren belege sind folgende: b. *akar* 'brennen' ~ č. U. *||āgar*, i. *||agær*; *axar* 'pflügen' (SCHIEFNER TschSt. Wörter- buch) ~ č. U. *āxar*, i. *axær*; b. *ačar* 'stampfen, zerstoßen' ~ č. schr. *atar*, i. *atær*; '*am||ar* 'lehren' ~ č. U. *yāma||ar*, i. *hoamæ||ær* (auch *homæ||ær*), *ačar* 'sagen' ~ č. U. *ālar*, i. *alær*; *xačar* 'erreichen etc.' ~ č. U. *qāčar*, i. *qačær*; *xačallar* 'essen, verzehren' ~ č. U. *qāllar*, i. *qallær*; *||ayo* 'wird kommen' ~ č. U. *||ōghu*, i. *||oaghæ*; *||aqar* 'essen' vgl. i. *doaqhær* 'futter', č. schr. *doqhar*, *doqhur*; *||axar* 'herausziehen etc.' ~ č. U. *||āqqar*, i. *||aqqær*; *||axar* 'leben' ~ č. U. *||āxar*, i. *||axær*; *||axkar* (plur.) 'kommen' ~ i. *||axkær*, č. schr. *||axkar*; *||astar* 'losbin- den, lösen' ~ č. U. *||āstar*, i. *||astær*; *||ažar* 'weiden' ~ č. U. *||āžar*,

¹ Altes *eb wurde zu *ey und, da in derselben oder der folgenden silbe stehendes *u* ein *e* zu *i* wandelt, zu *iy > *i*. Im i. setzte bei *iy eine labialisierung des *i* zu *u* ein. Vgl. z. b. noch b. *tačeb* 'silber' ~ č. U. *det̄i*, gen. *datuoŋ*, i. *dotu*, gen. *doto(ŋ)* u. a.

² Der form, aber nicht der bedeutung nach stimmt hierzu b. *lavsar* 'trocknen'.

i. ||ažær; ||aržar 'sich zerstreuen, sich ausbreiten' ~ i. ||aržær (aber č. U. ||aržar); ||axar 'ziehen, retten' ~ i. ||axær (plur.) 'herausziehen'; lat^rar 'stehen' ~ č. schr. lattar, i. lattær.

Fasst man in den vorstehenden belegen die vertretung des b. -a- durch die eindeutigen längen č. U. ā (ō), i. a (oa) ins auge, so darf man wohl den schluss ziehen, dass das fehlen einer durativen e-form mit der quantität des -a- in den betreffenden verben zusammenhängt. Dieses muss urspr. ein langes ā gewesen sein, das da ebenso wenig im b. wie im č. und i. mit -e- (č. Ů. -ie-) wechselte.¹ Wir würden also die momentan-durative reihe ā ~ ā erhalten.

Andererseits gibt es im b. einige fälle, wo neben verben mit einem nach dem č. und i. vorauszusetzenden -ā- heute durativa mit b. -e-, č. U. -ie-, i. -e- stehen, nämlich: b. xatar 'fragen', č. U. xāttar, i. xattær ~ b. xetar, č. U. xiettar, i. xettær; b. lacar 'halten, ergreifen', č. U. lācar, i. lacær ~ b. lecar, č. U. liecar; oder wo nur i. langes -a-, č. U. aber kurzes -a- und beide sprachen im durativum kurzes -ie-, -e- haben: b. qastar 'sich trennen', č. U. qhastar, i. qhastær ~ b. qestar, č. U. qhiestar, i. qhestær; b. xarcar 'sich verändern', č. U. xarcar, i. xarcær ~ b. xercar, č. U. xiercuor 'verändern'; unsicherer, weil č. U. fehlt: b. ħarčar 'umschliessen etc.', č. schr. xarčor 'einwickeln', i. xarčær ~ č. schr. xierčar; b. laxkar 'jagen', č. Sch. laxkar, i. laxkær ~ b. lexkar, i. lexkær; b. lallar 'jagen', č. Sch. lallar, i. lallær ~ b. (dur. pl.) leblar; und noch unsicherer b. et||ar 'spalten etc.' ~ č. schr. ||athar, i. ||atthær 'platzen'; vgl. ausserdem b. latar 'helfen', i. loadæm 'hilfe' ~ b. letar.

Eine weitere abzweigung von der reihe stellen ein paar fälle dar, in denen das č. U. nicht -ie-, sondern -iē- aufweist, nämlich: b. axar 'bellen' ~ č. U. yiēxar (i. hexær), č. U. xādar 'zerreißen'

¹ Dies wiederum würde bestätigen, dass a im b. lang sein kann, eine beobachtung, die SCHIEFNER nach VTh. § 2 in vivo machte, obwohl er diese länge nur in drei substantiven feststellte, sie in denselben auf die einwirkung des zufällig gleichen vorangehenden konsonanten zurückführen zu dürfen glaubte und später (TschSt. § 2) erklärte, es gebe im b. «keine spur» von langen vokalen. Bei der durchsicht der b. wörter in DIRRS Einf. findet man übrigens ein paarmal (p. 154, 161) a/ mit dem längezeichen versehen, wo nach dem č. und i. tatsächlich ā vorauszusetzen ist.

(intr.), i. *xadæ*, č. U. *xāda||ar* (tr.) ~ č. U. *xiēduor* (vgl. b. *xet||ar*, *xit||ar*, s. u.), b. *ax||ar* 'täuschen, betrügen' (i. *hoaxæ* 'betrug') ~ č. U. *yiēxuor* (i. *hexæ||ær*), č. U. *qhauwqhar* 'donnern' ~ *qhiēqhar* (s. o.), sowie mit wechsel von *a* ~ *e* im b. und č.: b. *larlar* 'schätzen etc.', č. schr. *larar*, i. *larhær* ~ b. *lerlar*, č. Sch. *liērar* und b. *daq* 'teil' ~ *||eqar* 'teilen' (s. o.), č. U. *dāqha* 'teil' ~ *||iēqhar* 'teilen' (i. *daqhæ* ~ *||eqhær*). Auf das č. U. beschränkt ist (schr. pl. *||avlar* ~) U. *||ilar* von č. U. *||ālar* 'herausgehen etc.', b. *||a'ar*, i. *||alær*.

Bei allen diesen abweichungen von der reihe $\bar{a} \sim \bar{a}$ denkt man am ehesten an reihenübertragungen. In der ersten gruppe von verben wären die durativa nach der reihe *a* ~ *e* gebildet worden, in der zweiten hätte im č. U. ein übergang zu den verben mit *-iē-* in der stammsilbe stattgefunden, der durch das $\bar{a}$ - des momentanen verbuns nahegelegt wurde. Die ursachen dieser verschiebungen sind nicht aufzuspüren. Man kann nur ausschliessen, dass sie durch die konjugation veranlasst worden sind, genauer bestimmt dadurch, dass der aorist bisweilen einen *e*-laut auch bei $\bar{a}$ -verben zeigt, vgl. č. U. *lācar* ~ *lesna*, dial. *lecna*, *ālar* ~ *elle* usw. Denn auf der sprachstufe, die das b. im allgemeinen vertritt, gab es noch keinen *i*-umlaut, und für das č. U. stellt man bei genauerem hinsehen fest, dass das *-e-* in den angeführten und ähnlichen vergangenheitsformen ein anderer laut als der *e*-laut (: *-ie-*) in den durativen ist, vgl. č. U. *liēcar* ~ *liesna* usw., ein verhalten, das auch bei den č. U. verben mit *a* ~ *e* in erscheinung tritt, z. b. mom. *xadar* 'herbeilaufen' ~ aor. *xedde*, dur. *xiēdar* ~ aor. *xiēdde*. Was dann die doppelheit des stammsilbenvokals in mehreren č. U. und i. momentanea, dort (kurzes) *-a-* und hier (langes) *-ā-* betrifft, dürften ebenfalls übergänge vorliegen, und zwar vermutlich auf seiten der ersteren sprache, da nichts darauf hinweist, dass im i. eine dehnung stattgefunden hat.¹

¹ Noch zwei fälle dieser entsprechung von č. U. *-ā-* ~ i. *-a-* in verben finden wir, nämlich č. U. *axaxar* 'schmieren, bestreichen' ~ i. *axaxær* (ohne parallele im b. und nicht zu verwechseln mit č. U. *axaqar* 'reiben, glätten', i. *axæqær*, wozu b. *ħaxar*, dur. *ħæqar* gehört) und č. U. *ghattar* 'aufstehen' ~ i. *ghattær*. Auch im i. kommt ein beispiel für einen wechsel von kürze und länge des *a* vor, wie er hier für das č. vermutet wird: *hoamæ||ær* 'lehren' = *homæ||ær*, woneben kein **ħæmæ* r gebucht ist.

Anmerkung. Von b. verben, die eine urspr. *ā* verdächtig sind, solange keine č. i. entsprechongen mit eindeutiger quantität des stammsilbenvokals beigebracht werden können, seien genannt: *atar* 'schweigen' (vgl. č. schr. *yadyier* 'untätig sitzen, stillschweigen'), *abar* 'nähen', *xaħar* 'beissen', *xacar* 'aufschliessen', ||*acar* 'mähen, ernten', ||*alar* 'halten, tragen', ||*açar* 'folgen etc.' (vgl. č. SCH. ||*āzar* nebst den formen TschSt. p. 40, z. 2 und ||*adar* 'schwören').

Wie aus den verzeichnissen der b. und č. verben bei SCHIEFNER VTh. § 163 und TschSt. § 108 zu ersehen ist, gibt es zahlreiche verben mit b. *-e-*, č. U. *-ie-*, *-iē-*, die zugleich momentan und durativ sind. Dasselbe gilt von den i. entsprechongen. Da diese zeitwörter sowohl die tempora der präsensgruppe als auch die der perfektgruppe bilden, ist bei ihnen kein wechsel des stammsilbenvokals vorauszusetzen.¹ Zwar ist nicht von vornherein auszuschliessen, dass urspr. auch *-e-* von momentanea einen dur. wechsellvokal gehabt hat, etwa ein *-e-* von anderer qualität, das mit dem durativ-*e* in den oben besprochenen reihen identisch war. Aber wenn es sich auch so verhalten hat, sind jedenfalls die betreffenden qualitäten schon sehr früh zusammengefallen, und in den einzelsprachen sind keine spuren einer doppelheit zu entdecken. Ebenso können wir nicht sagen, ob wechsel eines langen *ē* mit *ē* bzw. *e* bestanden hat.² Wir

¹ Dieses kriterium hat nur für das b. geltung, weil im č. und i. heute auch die durativa vergangenheitsformen bilden können. Beim b. ist zu beachten, dass einzelne verba, die sich nach ihren č. und i. entsprechongen als urspr. durativa erweisen, doch die perfektformen haben. Da handelt es sich um zeitwörter mit vollständigem reihenübergang: *xəħar* 'tragen', perf. *xəħi*, vgl. i. *qəxær*, *ħetar* 'laufen', perf. *ħeti*, vgl. č. *ħadar*, *ħiedar*, i. *ħedær*, *xecar* 'freilassen', perf. *xeci*, vgl. č. SCH. *xiecar*, i. *xecær*, neben b. *xacar* 'los-, freilassen', ||*estar* 'anschwellen', perf. ||*esti*, č. U. ||*estar*, i. ||*estær*, neben b. ||*aste* 'dick', *iəbær* (plur.) 'schlagen', perf. *iəbxi*, b. *egar* 'sich an etwas machen etc.', perf. *egi* (ohne klassenelemente), neben ||*agar* 'sich anfügen etc.' und einige andere.

² Ob es in der ursprache unserer gruppe ein langes *ē* gegeben hat, soll hier nicht erörtert werden. Dafür sprechen im č. U. zwei umstände: das sonst unbegreifliche, willkürlich erscheinende vorkommen von *ie* in den einen und von *iē* in den anderen verben und die bald unterbleibende, bald eintretende

müssen genauere angaben über die quantitäsverhältnisse in den einzelnen sprachen und dialekten abwarten, ehe wir uns auf diesem boden weiter vorwärts wagen dürfen.

Die ansetzung einer weiteren alten reihe der momentan-durativbildung, nämlich $i \sim e$, könnte fast problematisch erscheinen, wenn man die verhältnisse im b. mit denen im č. und i. vergleicht, so gering und z. t. zweideutig sind die spuren derselben. Sicher sind jedoch die b. fälle: $t\text{ill}||ar$ 'begleiten' $\sim$ (dur. pl.) $t\text{ebl}||ar$ (klare belege SCHIEFNER VTh., texte p. 103), ferner, mit č. i. entsprechongen des ersten reihengliedes: b. $t\text{illar}$ 'setzen, stellen, legen' $\sim t\text{eblar}$, č. U. $t\text{illar}$, i. $tyllær$ und b. $||illar$ 'legen' $\sim ||eblar$, č. U. $||illar$, i. $||yllær$; dagegen mit anderem vokalismus im č. und i.: b. $||ixkar$ 'legen' $\sim ||exkar$ (klare belege SCHIEFNER ib. § 263), aber č. U. $||axkar$ 'gebären, eier legen', i. $||æxkær$ id., dur. $||exkær$; b. $xit||ar$ 'zerreißen' (keine belege) $\sim xet||ar$ (beleg SCHIEFNER ib. § 227), aber č. U. $xāda||ar$, dur. $xīēduor$, und b. $t\text{itar}$ 'schneiden etc.' $\sim t\text{etar}$ (ohne deutlichen aktionsunterschied, wie schon das vorkommen der perfektformen $t\text{ite}$ und $t\text{eti}$ nebeneinander zu zeigen scheint), aber č. U. $tiedar$, i. $tedær$. Das ist da ganze material, die übrigen i -verben behalten ihren stammsilbenvokal auch bei durativer anwendung.¹ Hat also der wechsel $i \sim e$ einmal lebendig bestanden, so ist er durch aufgabe des einen gliedes bzw. durch reihenübergänge auf schwache reste reduziert worden.

Noch spärlicher sind die belege für einen wechsel $a \sim i$. Es sind: b. $||axar$ 'gehen' $\sim ixar$, č. U. $||axar \sim$ schr. $ixar$ ²; b. $||atar$ und $||etar$

längung des ie bei der flexion der nomina. Leider bietet das i. hier kein material (s. o. p. 333), und auch aus dem b. ergibt sich bisher nur ein beleg für $\bar{e}$, bei DIRR Einf. p. 161 ($d\bar{e}xar$ 'bitten, beten', č. schr. $||iexar$, SMK 22, 28, 29 $||i\bar{e}xar$), — zu wenig, als dass darauf eine weitgehende schlussfolgerung begründet werden könnte.

¹ An langes $-i-$ ist hier nicht zu denken, da die ursprache unserer gruppe ein solches nicht gekannt haben kann: č. U. $\bar{i}$, i. ij sind in bodenständigen wörtern sämtlich sekundär.

² Mundartlich (Gechi, SMK 22, 28) ist zu č. $||axar$ ein durativum $ixar$ gebildet worden, das darin an das ältere $ixar$ erinnert, dass es keine klassen-elemente annimmt.

'laufen' ~ *itar*, č. ||*adar* ~ *idar*, i. ||*ædær* ~ *ydær*¹; sowie ohne b. i. Entsprechungen č. U. ||*axkajtar* 'zuschicken' ~ *ixkajtar*, während b. ||*axkar* 'kommen', č. schr. ||*axkar* und i. ||*axkær* zugleich das erbe von *ixkar angetreten haben; č. U. *ghattar* 'aufstehen' ~ *ghittar* (i. nur *ghattær* gebucht). Nichtsdestoweniger kann dieser wechsel, bei dem auf das verhalten der klasselemente aufmerksam zu machen ist, sehr alt sein.

In der folgenden und letzten reihe, die bei der bildung von durativa auftritt, wechselt mom. -o- mit dur. -e- : b. *o* ~ *e*, č. U. *uo* ~ *ie* (beide mit kurzer zweiter komponente), i. *o* (= *yo*) ~ *e* (= *ie*).

Beispiele für diese unkombinierte reihe finden sich nur im b. und sind auch da recht selten (s. SCHIEFNER VTh. § 163), z. b. *ořar* 'hinhalten' ~ *eřar*, *ořar* 'stehen' ~ *eřar*, ||*ořar* 'giessen' ~ ||*eřar* (vgl. *deuřu* 'giesser', *asui deuřu* 'bildgiesser'). Die beiden anderen sprachen weisen für beide aktionsarten bloss formen mit dem ersten glied der reihe auf, z. b. č. U. ||*uottar* 'giessen', i. ||*ottar*. In einem fall könnte man zwar einen beleg für das vorkommen eines wechslers auch im č. und i. sehen wollen: dem von SCHIEFNER VTh. Wörterbuch mit b. *ořar* 'stehen' verbundenen *ħaletřar* 'erbrechen' entspricht nämlich (ohne präverbales *ħal-* 'empor') č. schr. *yettařar*, i. *hettařær* id. Indessen stimmt das zu b. *ořar* 'stehen' gehörige č. U. *huottar*, i. *ottar* id. wegen des anlantes nicht, und auch eine semasiologische parallele wie d. 'hochkommen' vermag die zusammenstellung kaum zu sichern. Man dürfte also in b. *ořar* usw. und b. (*ħal*)*eřar* verschiedene wörter zu sehen haben.

Ist nun die einfache reihe *o* ~ *e* im č. und i. ausgeglichen worden, so ist doch ihre kombination mit dem element -b- erhalten, wie sie auch im b. sogar zahlreich vertreten ist. Dabei ergeben sich die parallelen: b. *ob* ~ *eb* usw., č. U. *ũ*² ~ *ĩ*, i. *uv* (*u*) ~ *uv* (*u*)². Z. b.: b. *ořar* 'ziehen' ~ *eřar* 'aufheben, ziehen', č. schr. *ořar* 'ziehen, rauchen'

¹ Hiervon sind fernzuhalten b. ||*otar* 'gehen' ~ *etar* 'fliessen', č. U. präs. ||*uede* (suppletiv zu ||*axar*), i. ||*od*(*æ*).

² Altes *ob wurde im č.-i. zu *ou und, da *o* vor *u* in derselben oder der folgenden silbe zu *u* wird, weiter zu *uu > *ũ*. Wie man sieht, sind die beiden *uv* (*u*) der i. reihe etymologisch nicht identisch.

~ *iza||ar* 'zupfen, ziehen'; b. *ɣosar* 'werfen, schiessen' ~ *ɣebsar*, č. SCH. *quossar* ~ U. *qīsar*, i. *quvsær*; b. *||oyar* 'hinstellen' ~ *||ebyar*, č. U. *||uoghar*, i. *||oghær* ~ *læ duvghær* 'horchen' (eig. 'die ohren hinhalten'), b. *||op̄xar* 'kleiden' ~ *||ep̄xar* (s. o.), č. U. *||ūxar*, i. *||uvxær*; b. *||obcar* 'flechten etc.' ~ *||ebcar*, č. schr. *||ucar*, i. *||uvçær*, wovon sich die durativform b. *||ebcar*, č. U. *||īcar*, i. *||uvçær* mit der bedeutung 'erzählen' abgezweigt hat. Weitere b. belege, zu denen *e-* und *b-* formen aus dem č. und i. fehlen, bei SCHIEFNER VTh. I. c.

Unter den verben mit *-o-* sind auch im b. mehrere, die einer durativbildung mit *-e-* entbehren (s. SCHIEFNER a. a. o.). Von diesen aber deutet keines, soweit sie auch im č. i. zu verfolgen sind, darauf, dass man bei ihnen etwa mit einem ursprünglichen **ō* zu rechnen hätte; vgl. b. (plur.) *||oxkar* 'legen', č. U. *||uoxkar* (i. *||oxkær*); b. *t'oqar* 'genügen', vgl. č. schr. *toam* 'befriedigung, genüge' (i. *toæm* 'genug')¹; b. *||oxar* 'zu grunde gehen', č. schr. *||oxar* (i. *||oxær*); b. *||hogar* 'zerbrechen', č. U. *||uor*; b. *mot'ar* 'warten, hoffen', č. U. *muottar* 'denken' (i. *mottær*), sowie b. *t'oḥar* 'schlafen' ohne č. i. entsprechung. Ja selbst die wenigen verben mit č. *-uō-*, die bei USLAR-SCHIEFNER vorkommen und die man versucht sein könnte, für ein urspr. **ō* ins treffen zu führen, haben in ihren b. entsprechungen gerade durativformen mit *-e-*: č. *tuōlar* (prä. *tuele*) 'siegen' (i. *tolær*) ~ b. (tr.) *t'ol||ar*, *t'el||ar*; č. *||uōlar* (prä. *||ūlu*)² 'eindringen, beginnen' (i. *||olær*) ~ b. *||olar*, (tr.) *||ol||ar*, *||el||ar*³; č. *||uōllar* (prä. *||ullu*) 'hineintun etc.'⁴ (i. *||ollær*) ~ b. *||ollar*, *||eblar*. Dies deutet

¹ Bei USLAR-SCHIEFNER begegnet das verbum *tuer* 'genügen'. Falls diese form authentisch und nicht nach dem prä. *tue* (< **toi*) konstruiert ist, dürfte sie mundartlich sein. Dasselbe gilt von USLARS (ČJ wörterbuch s. v.) imperat. *tua* (nur dieses auch bei SCHIEFNER TschSt. Wörterbuch), *tual||a*, kondit. prä. *tuač*; vgl. die texte aus Gechi in den erwähnten bänden des SMK, wo häufig *ua* statt U. *uo* auftritt.

² Die č. U. verben mit *-uo-*, die ihr prä. mit *-u* bilden, haben in diesem, falls einfacher ausl. stammkonsonant vorliegt, stets ein langes *ū* statt eines zu erwartenden kurzen *u*. Die herkunft dieser länge ist dunkel.

³ Dazu auch (plur.) *||eplar* 'eindringen', *||epl||ar* 'hineintun'?

⁴ In der USLARSchen originalarbeit ČJ hat dieses verbum im wörterbuch *-uō-*, aber § 62, p. 89 *-uo-*, SCHIEFNER TschSt. § 12, 108, 111 und Wörterbuch schreibt durchgehend *-uō-*.

ja entschieden darauf, dass eine reihe $\bar{o} \sim \bar{e}$ nicht existiert, sondern einerseits die reihe $o \sim e$ und andererseits eine gruppe von o -verben, in denen die momentanform auch für die durativform eingetreten ist. Die č. U. formen mit dem langen stammsilbendiphthong würden dann am ehesten aus einem dialekt stammen, in dem eine sekundäre dehnung des urspr. o stattgefunden hat, wie die mundart von Gechi einer zu sein scheint (s. o. p. 333 fussn. 1 mit dem daselbst ausgesprochenen bedenken).¹

Unter den o -verben ist noch eines zu erwähnen, das eine besonderheit aufweist. Im b. hat $o \sim e$, aber im č. schr. und i. a : b. *oxkar* 'graben' $\sim$ *exkar*, aber č. *axkar*, i. *axkær*, letztere ohne wechselform. Anzuschliessen sind hier vielleicht b. *hořar* 'zeigen' $\sim$ *hexar* und i. *čovqær* id., *čuvqær*, indem zu der ersten i. form ein mom. sg. **xagar* vorausgesetzt wird, dem im b. ein **haxar* entsprechen würde, und ohne wechsel im b. *||ohar* 'wagen' $\sim$ č. U. *||axar*, i. *||æxær*, letzteres mit dem ganz aus dem paradigma der $\bar{æ}$ -verben fallenden, den y - (< **i*-, **u*-) verben zugehörenden präsens *||uá*. In allen diesen fällen liegen wohl reihenübergänge vor. Wegen b. *||opřaxar*, *||apřaxar*, *||epřaxar* 'kleiden' s. p. 397 und 409. Schwerlich gehören schliesslich unmittelbar zusammen b. *xollar* 'bedecken' $\sim$ (dur. pl.) *xeblar* (vorausgesetzt durch *buxrey* [sic] *xeybl* 'ofendeckel' und *bališ makxeyblwin* 'kissenüberzug'), i. *qollær* id. und č. *qalar* 'vergolden', i. *qalær* (präs. *qoall*, gerund. prät. *qälla*) 'bedecken; mit gold oder silber überziehen'.

Spuren eines wechslers von $-u$ - mit einem anderen vokal sind in keiner sprache unserer gruppe zu finden.

A n m e r k u n g. Oben wurden einige verben hervorgehoben, bei denen sich die momentan- und durativformen ausser durch vokalwechsel durch die setzung oder nichtsetzung der klassenele-

¹ Längung von urspr. o bei der deklination ist in dem č. USLARS nur in einem fall, *kuog* 'fuss' $\sim$ gen. *kuōgaj* usw., nachzuweisen (doch abgesehen von lehnwörtern, in denen sie einigemal auftritt), und dieser wird ebenfalls der mundart eines der gewährsmänner angehören, die USLAR zur verfügung gehabt hat.

mente unterscheiden. Dieses verhalten begegnet in einigen weiteren fällen auch ausserhalb der durativbildung, und da nicht anzunehmen ist, dass es auf einem blossen zufall beruht, sei es kurz im zusammenhang berührt. Die in betracht kommenden parallelen sind: die drei p. 407-8 erwähnten belege für den wechsel $a \sim i$, b. $\|atar \sim itar$, $\|axar \sim ixar$ mit ihren č. i. entsprechungen und č. U. $\|axkajtar \sim ixkajtar$; ferner b. $\|otar \sim etar$ (p. 408 fussn. 1) und $\|ollar$ 'hineintun, legen etc.' bzw. $\|illar$ 'legen, stellen etc.' $\sim$ (pl.) $eblar$ (p. 409); b. $ak\|ar$ 'zittern' $\sim$ č. $i\text{ega}\|ar$ und $\|i\text{ega}\|ar$ (p. 402); b. $et\|ar$ 'spalten, zerreißen' $\sim$ č. schr. $\|athar$, i. $\|atthær$ 'platten' (p. 404); b. $\|oxkar$ (pl.) 'legen', č. U. $\|uoxkar$, i. $\|oxkær \sim$ b. $oxkar$ (pl.) 'anlegen, anstecken'; b. $\|u\gamma ar$ 'rufen etc.' $\sim$ č. schr. $u\gamma ar$; b. $ak\|ar$ 'streuen etc.' $\sim$ $\|ek\|ar$; b. (dur.) $\|eblar$ 'schöpfen' $\sim$ (mom.) $ollar$; b. $\|illar$ 'legen, stellen etc.' $\sim$ i. $yllær$ (č. U. $yillar$), und vielleicht b. $\|a\check{z}ar$ 'zernagen, zerfleischen' $\sim$ č. U. $y\check{i}\check{z}ar$ 'wund werden, brennen (von der wunde)', i. $hw\check{z}ær$. Ausserdem erwähnt noch SCHIEFNER VTh. § 178 (s. besonders § 63) das vorkommen von beweglichem (mit klassenelement versehenem) und zugleich von unbeweglichem (reinvokalischem) anlaut bei den b. basen aq 'teilen', $a\check{h}$ 'stehlen', ak 'brennen', axk 'binden' und eg 'sich anschliessen'. Zu diesen ist zu bemerken, dass man sich für aq neben $\|aq$, $\|eq$ (vgl. p. 402) vergebens nach einem beleg umsieht, und dass wir zu dem zweiten fall nur die infiniten formen $a\check{h}ar$ 'stehlen' (Wörterbuch) und $a\check{i}hno$ 'gestohlen' (auch texte p. 101) haben, während von $\|a\check{h}ar$ 'nehmen, forttragen' und $\|e\check{h}ar$ 'stehlen' auch finite formen häufig sind (vgl. z. b. § 251, § 291, texte p. 99 und 103). Die drei anderen verben sind oben berührt worden: zu b. $akar$ und $axkar$ finden sich die b. č. i. durativformen mit klassenelementen, zu $egar$ ist im č. die form mit reinvokalischem anlaut bezeugt.

Die beispiele sind ja nicht zahlreich genug, um sichere schlussfolgerungen zu gestatten. Man sieht aber, dass das problem nicht dem verhältnis von momentan zu durativ gilt, da dieses, wenn überhaupt, durch den wechsel des stammsilbenvokals zum ausdruck kommt. Der unterschied zwischen den formen mit beweglichem und unbeweglichem anlaut liegt also anderswo, und wenn man eine vermutung aussprechen darf, würde es wohl die sein,

dass durch die setzung des klassenelementes der konkrete inhalt der vorstellung im gegensatz zum abstrakten angezeigt wird und umgekehrt, funktionen, die um so leichter verblassen konnten, als sie nur im wortanlaut deutlichen ausdruck fanden. Die frage verdient eine eingehendere untersuchung an einem grösseren material, als zurzeit vorliegt, besonderes an batsischem, wobei ähnliche verhältnisse in mehreren daghestanischen sprachen, namentlich im hürkanischen (vgl. USLAR Xjurkilinskij jazyk §163, SCHIEFNER Hürkanische Studien § 80 f.), zu berücksichtigen sind.

Bildung von kollektiven oder pluralitätsverben.

Diese verben bezeichnen pluralität des handelnden subjekts (bei intransitiven) bzw. des von der handlung betroffenen objekts (bei transitiven) und zwar im weitesten sinn: rein pluralisch, kooperativ, kollektiv, iterativ. Beispiele sind oben in grosser menge angeführt worden.

Wir sahen, dass das kennzeichen dieser zeitwörter ursprünglich ein labial ist. Als diesen dürfen wir für die ursprache unserer gruppe *-b-* ansetzen, wie er im b. meistens erhalten ist: nur einigemal findet sich hier durch kontaktassimilation *-p-* (*||op̄xar* etc. 'kleiden') und *-p-* (*qepqar* 'leiden', 'donnern'¹, *||apçar* 'erraten', *lapçar* 'spielen'; *||eplar* 'eindringen', s. o., und *lepçar* 'liegen' sind unklar).² Mustert man das material durch, so stellt man für das b. SCHIEFNERS folgende konsonantenqualitäten vor dem pluralitätselement fest: die gutturalen *x* und *ɣ* (aber nicht *h*), die liquida *l*, die sibilanten *s*, *š*, *z*, *ž* und die affrikaten *c*, *ç*, *č* und *č̣*, welch letzteres zu *s* gewandelt erscheint (VTh. § 66) in *ħažar*, *ħežar* 'blicken' ~ *ħabsar*, *ħebsar* (entsprechend č. U. *xažar*, *xiežar* ~ *xavsar*, *xisar*). Dagegen vermisst man im b. vor *-b-* alle verschlusslaute ausser *q* in dem einzigen beleg *qepqar*. Im č. und i. finden wir alle erwähnten konsonanten des b. bzw.

¹ Es handelt sich um zwei verschiedene verben, die SCHIEFNER VTh. Wörterbuch unter einem artikel zusammenfasst; nur das mit der bedeutung 'donnern' ist auch im č. und i. vertreten, s. o.

² Wegen der č. i. entsprechungen vgl. oben; b. *lapçar* ~ č. U. *lovzar*, i. *lovzær*; b. *lepçar* fehlt, wie es scheint, im č. und i.

ihre lautgesetzlichen wandlungen, ausserdem öfter *qh* (z. b. i. *ǰwqħær* 'gedeihen, wuchern' ~ č. *ǰieqħar*, č. U. *laučqħar* 'sich verbergen' ~ *lačqħar*), *q* (z. b. i. *ǰovqær* 'zeigen', s. o.), *t* (z. b. č. *ghavttar* 'aufstehen' ~ č. U. *ghattar*) und *d* (z. b. č. *||ovdar* 'laufen', i. *||ovdær* ~ č. *||adar*, i. *||ædær*), aber weder *ǰ* noch *k*, *kh* noch die labialen verschlusslaute.¹ Ferner tritt das pluralitätselement nicht vor *b*, *t* und č. *y*, *h*, i. *h*, *ɣ* sowie dem vermutlichen stambildungs-*r* (s. o. p. 401 fussn. 1) auf.

Beim vergleich des verhaltens im b. und č.-i. ergibt sich wohl, dass die erstere sprache in der anwendung des pluralitätselementes vor den stammkonsonanten nicht den ursprünglichen zustand repräsentiert. Andererseits ist es möglich, dass č. und i. in derselben vor konsonantengruppen (vgl. das obige č. U. *laučqħar* und č. schr. *ǰeulǰar* 'in scharen laufen' ~ U. *ǰielǰar* id., dessen *-lx-* lautgesetzlich auf altes *-tx-* zurückgeht, s. SCHIEFNER TschSt. § 33), wo das b. keine pluralitätsbildung kennt, eine neuerwerbung aufweisen. Doch gewinnt man den eindruck, dass unsere sprachen früh, vielleicht z. t. schon zur zeit ihrer ureinheit, gewisse konsonanzzusammenstellungen mieden, wie sie bei der verbindung des pluralitäts-*b* mit den velaren verschlusslauten entstanden wären. In diesen wie in anderen fällen trat statt der pluralitätsbildung das primärverbum ein, und dieses schränkte dann allmählich, in den einzelsprachen im lauf der entwicklung verschieden weit vordringend, die zahl der pluralitätsverben ein.

Die verben, von denen wegen des stammauslauts eine pluralitätsform geduldet wurde, konnten, soweit es ihr stamm-silbenvokal gestattete, in momentaner und durativer form auftreten. Auch hierin vertritt nicht das b., sondern das č.-i. die ältere stufe. Wenn daher SCHIEFNER VTh. § 164 die »verstärkung« durch *b* mit der »schwächung« bei der durativbildung verknüpft findet, konstatiert er nur ein zufälliges, nicht ein notwendiges verhalten. Das zeigen

¹ *n* und *r* scheinen überhaupt im stammauslaut der verben zu fehlen und *m* da selten zu sein. Alte *g* und *d* schwanden meist im č.-i. in- und auslautend. Dass keine belege für die pluralitätsbildung von primären mit stammhaftem *ǰ* (b. *h*) vorkommen, beruht vielleicht auf lücken im material.

ausser den von ihm a. a. o. angeführten fällen, b. *xabžar*¹ 'sich setzen', *ħabsar* 'blicken' (über *||ibšar* 'liegen' und *||ıbsar* 'zurückbleiben' lässt sich nichts sagen, weil keine durativformen mit *-e* von ihnen vorliegen) und anderen, wie *lapçar* 'spielen', *||obšar* 'zerbröckeln', *||obcar* 'flechten etc.', die zahlreichen pluralitätsbildungen von momentanea im č. und i., deren oben eine grössere menge erwähnt worden ist. Überschaute man das ganze material an pluralitätsverben in den drei sprachen, so kann man nur feststellen, dass in keiner von ihnen das als ursprünglich zu betrachtende system der vier formen mom.-sg., dur.-sg., mom.-pl., dur.-pl. konsequent durchgeführt vorhanden ist: das b. hat es vorgezogen, die pluralitätsformen häufiger von durativen zu bilden, eine vorliebe, die soweit geht, dass einigemal ein duratives verbum von pluralitätsform die funktion eines durativen singularitätsverbums übernommen hat: *ťebsar* 'fällen, werfen' ~ (mom.) *ťasar*² u. a. (vgl. auch *ťebxar*, perf. *ťebxi* oben p. 406 fußn. 1), auch hat es pluralitätsbildungen von *i*-verben (s. o. und hier b. *||ibšar*, *||ıbsar*), die dem č. und i. ganz abgehen; das č. und i. wiederum besitzen von den letzteren nur die primären verben, aber sie haben eine grosse anzahl pluralitätsformen von momentanen *a*-verben aufzuweisen, worunter ein *ā*-verbum: č. schr. *||avlar* ~ č. U. *||ālar* (s. o. p. 405), auch sind ihnen die von durativbildungen stammenden pluralitätszeitwörter mit (č.) *-ī-*, (i.) *-uv-* nicht fremd, die vielmehr bei ihrem deutlich ausgeprägten habitus sogar einen produktiven typus abgeben könnten.

Immerhin ist das bildungssystem der pluralitätsverben in unseren sprachen gestört. Es fehlt ihm sozusagen die daseinsnotwendigkeit. Bei ihrer anwendung im satze wird ja die pluralität zweimal ausgedrückt, einmal durch das verbum und dann durch das mit ihm kongruierende, (abgesehen von wenigen kollektiven) in den

¹ Die deutung dieses verbums VTh § 165 ist wenig einleuchtend, es liegt ihm doch wohl ein primäres verbum **xažar* zugrunde, bzw., im hinblick auf č. U. *xaušar*, i. *xovšær* id., (dur.) č. schr. *xišar*, ein **xašar*.

² Diese angabe, SCHIEFNER VTh. § 165, bedarf entschieden der nachprüfung; jedenfalls sind die entsprechungen č. U. *tisar*, i. *tuvsær* pluralitätsverben. Das b. verbum *xasar*, *xesbar* 'werfen etc.', das (ib.) das pluralitätsverbum zu *ťasar*, *ťebsar* darstellen soll, ist im č. und i. nicht vertreten.

plural gesetzte nomen. Das mag denn auch neben dem oben ange-deuteten, formalen moment eine wichtige triebkraft zu dem nume-rischen rückgang dieser bildung gewesen sein.

Ausser dem pluralitätselement *-b-* wird ein *-xk-* erwähnt, das denselben zwecken dienen soll wie jenes (SCHIEFNER VTh. § 165, TschSt. § 110, FR. MÜLLER a. a. o. p. 176). In der tat gibt es zeitwortpaare, deren pluralisches glied ein *-xk-* darbietet, sie sind sogar zahlreicher, als man nach den angaben bei SCHIEFNER schliessen kann — ich erwähne noch č. U. *uollar* 'aufhängen' ~ schr. *oxkar* (i. nur *ollær*), i. *||allær* 'sich befinden, enthalten sein' ~ *||axkær* (č. nur *||ällar*), b. *ɣollar*, i. *ɣollær* (s. o. p. 410) ~ č. schr. *gozkar* 'aufschütten, aufstreuen'. Aber es handelt sich hier doch nicht um ein formans in dem sinn wie bei der oben behandelten bildung von pluralitätsverben. Sondern wir haben es bei solchen wort-paaren offenbar mit verschiedenen basen zu tun, die durch sup-pletion aneinandergelagert sind und zwar so fest, dass sie in éinem satz wie singularitäts- und pluralitätsformen von éiner basis neben-einander auftreten können. Zu der erscheinung sind entsprechende verhältnisse in anderen kaukasischen sprachen zu vergleichen (s. DIRR Einf. passim).¹

Zum schluss ein paar worte über den ursprung der durativ-bildung im allgemeinen. Diesen hat SCHIEFNER VTh. § 36, 1, § 38, 2 berührt, indem er erklärt, dass das *-e-* im b. eine »schwächung» der stammsilbenvokale (*a, o*) der momentanea sei (ähnlich DIRR Einf. p. 158). Das besagt ja freilich für die entstehung des *-e-* nichts. Leider hat aber derselbe forschler zwei späteren autoren dadurch anlass zu missdeutungen gegeben, dass er die durativ-bildung mit der präsensbildung im b. verknüpfte (VTh. § 181). Obwohl formengruppen wie (mom.) präs. *xailu* ~ imperf. *xalur*, (dur.) präs. *xeilu* ~ imperf. *xelur* von *xalar*, (dur.) *xelar* 'erlöschen' zeigten, dass das *-i-* nichts mit der durativbildung zu tun hat, er-

¹ Einen fall mit deutlich verschiedenen basen in den beiden gliedern, wobei das pluralitätsverbum kein *-xk-* zeigt, ist i. (sg.) *||aqqær* 'herausziehen' ~ (pl.) *||axær* (b. *||axar*, č. U. *||āqqar* und b. *||axar*, dieses aber nicht speziell plur.).

blickte FR. MÜLLER a. a. o. p. 176 in ihm das kennzeichen einer »Wiederholung der durch die Wurzel ausgedrückten Handlung«, und er ging nun so weit, es sogar in č. U. *áiedar* 'lange, öfter laufen' ~ *áadar* 'laufen', *xiettar* 'öfter fragen' ~ *xáttar* 'fragen' festzustellen, wo *-ie-* < *-e-*. Ähnlich fand v. ERCKERT a. a. o., teil II, p. 245, dass die bildung der frequentativa im č. »durch Einschlebung von *i*« stattfindet, wozu er in »dem gleichen verfahren im Avarischen mittels *e*« eine entsprechung konstatierte (neben *káncize* 'springen' z. b. steht hier *kančeze* 'stampfen, auf einer stelle herumspringen' usw., also nichts von »Einschiebung«).

Es ist ohne weiteres klar, dass die entstehung der durativbildung unserer sprachgruppe nicht auf diesem wege zu finden ist, d. h. in jungen lautvorgängen, die den einzelsprachen angehören.¹ Möglich-erweise hat uns ein glücklicher zufall in č. schr. *qajkar* (durch fernassimilation auch *qajqar*), i. *qejkær* (mit lautgesetzlichem übergang von *-ej-* aus *-aj-*) 'rufen' die ursprüngliche form eines durativen zeitwortes gegenüber b. *æekær* id. bewahrt. Dann läge das prinzip der durativbildung klar vor uns: ihr merkmal wäre tatsächlich ein *-i-*, freilich in ganz anderem sinne, als FR. MÜLLER und v. ERCKERT meinten. Indessen möchte man auf diese vereinzelt parallele doch keine bestimmte entscheidung gründen, sondern vorsichtigerweise wird man abwarten, was eine genauere erforschung des wortbaues in unserer gruppe mit gleichzeitiger berücksichtigung der verhältnisse in den verwandten daghestanischen sprachen eventuell auch über das werden der allem anschein nach sehr alten durativbildung vorzubringen hat.

¹ Dazu ist die sog. epenthese von *u, i* im b. zu rechnen, die genetisch nichts mit den hier öfters erwähnten umlauten des č. und i. zu tun hat, sondern, wie schon SCHIEFNER VTh. § 18, § 19, 3 vermutete, ein spät in gang gekommener prozess ist, wie es auf ihrer seite jene umlaute sind. Es besteht kein anlass, hier näher auf diese erscheinungen einzugehen.

Zur etymologie des völkernamens o s t j a k e.

Von

ARTTURI KANNISTO.

Als die vorfahren der heutigen obugrischen völker um die wende des 11. und 12. jahrhunderts im zusammenhang mit den zügen der novgoroder nach Nordosteuropa erstmals in den lichtkreis der geschichte traten, wurden von ihnen noch nicht ihre gegenwärtigen stammesnamen, sondern die von den syrjänen übernommene gemeinsame benennung **jugra** angewandt. Später dient dieser name auch zur bezeichnung des von ihnen bewohnten landes, und als name der mitglieder des stammes bildet sich **jugriči**. Das den novgorodern unter dem namen **jugra** bekannte volk dürfte jedoch nur der nördliche teil von den vorfahren der wogulen und ostjaken gewesen sein. Erst später sind, wie es scheint, ihre südlicher wohnenden stammesbrüder bekannt geworden. Dabei tritt in den russischen urkunden auch ein neuer stammesname, **wogule (vogul, vogulec)**, auf, auch dieser zunächst syrjänischen ursprungs. Zum erstenmal begegnet uns diese benennung in der um 1396 verfassten lebensbeschreibung des hl. Stephan, des apostels der permier. Aber in dem masse, wie das interesse der russen für jene wildreichen gegenden zunimmt und diese allmählich in immer grösserem umfang und immer fester mit dem machtbereich von Moskau verbunden werden, erscheinen neben den früheren neue gelände- und völkernamen: **K o d a** (gegend von Kondinsk nordwestlich von der mündung des Irtysch), **O b d o r a** (gegend um Obdorsk) und schliesslich, i. j. 1572, **o s t j a k e (ostjak)**.

Die frage nach der entstehung des namens ostjake hat die geographen, ethnographen und sprachforscher schon recht lange beschäftigt.

Zu den ersten von denen, die die frage aufzuklären versucht haben, gehört gewiss der bürgermeister von Amsterdam NICOLAES WITSEN. In seinem berühmten werke Noord en Oost Tartarye (erste auflage Amsterdam 1672) berichtet er (zweite auflage, p. 636) u. a.: »Die astakschen völker sollen aus Permien und dem land der Sirenen entsprungen sein. Sie sind vordem alle heiden gewesen, haben sich aber von einem frommen priester namens PROCOPIUS taufen lassen. Von ihm wird erzählt, dass diese leute, bevor sie das christentum annehmen wollten, ein wunder von oder an ihm zu sehen wünschten, um zu wissen, ob er heilig war, wonach sie dann die wahrheit seines vorschlags annehmen würden. Da sich dies im winter ereignete, hackten sie mehrere löcher in das eis und zogen den mann mit einem tau um die hüften so von einem loch zu dem anderen. Er blieb am leben, und indem sie so ihn und sein wort für heilig und wahr achteten, haben sie sich freiwillig unterworfen. Doch ein teil von ihnen blieb beim heidentum, entflo, sein vaterland verlassend, und liess sich an den flüssen Oby und Irtysh bei Surgut und Ketskoy nieder und blieb bei seinem unglauben, woher sie den namen Astaki erhielten, was in der landessprache so viel wie ausgewanderte barbaren bedeutet.« — Was für eine »landessprache« WITSEN meint und woher er die angabe 'ausgewanderte barbaren' für das wort Astaki erhalten hat, geht aus der darstellung nicht hervor.

Als zweiter in der reihe ist GRIGORIJ NOVICKIJ zu nennen. In seiner beschreibung des lebens der ostjaken, Краткое описание о народѣ остяцкомъ (geschrieben i. j. 1715, gedruckt erst 1884), trägt er p. 26—28, wie WITSEN, die damals, wie es scheint, gangbare auffassung vor, dass die ostjaken eigentlich in späten zeiten in ihre gegenwärtigen wohnsitze übergesiedelte permier sind. Als der bischof von Grossperm, der hl. Stephan, unter den permiern das christentum zu verbreiten begann, wären diejenigen von ihnen, welche die finsternis der abgötterei hinderte, das licht der wahrheit in der gnade des göttlichen evangeliums zu sehen, entflohen

und hätten sich in diesen mitternächtlichen gegenden versteckt, wo sie noch lebten. Dass die ostjaken aus Perm gekommen seien, zeige deutlich auch ihre sprache, die die permische sei, obgleich sie sich infolge ihrer zerstreung nach verschiedenen gegenden unter tataren, kalmücken, der scheckigen horde u. a. stark verändert habe. Sie nannten sich selbst Хондія od. Кондія und ihr land Кондымышъ. Den namen **ostjaken** hätten ihnen wahrscheinlich die russen gegeben, und das könne auf folgendem beruhen: als sie in den tagen des hl. Stephan, des bischofs von Grossperm, vor dem licht der göttlichen gnade und der heiligen taufe entflohen, nannten die russen, die die reste (останки) ihrer götzentorheit sahen, sie **ostjaki**, d. i. **ostanki**. Eine andere ursache aber könne diese sein: wie alle hiesigen völker der mitternacht gemäss ihrer sitten rohresser genannt würden — weil sie rohe nahrung verzehrten —, so auch diese nach ihrer sitte: da dieses volk fischerei treibe und ihre tägliche speise nichts mehr als fischgräten (**osti**) sei, stamme daher auch diese benennung **ostjaki**, und die hätten ihnen die russen gegeben.

Von diesen erklärungsversuchen **Novickijs** begegnet der erste in etwas umgemodelter form später bei **J. B. Müller**, *Leben und Gewohnheiten der Ostiacken* (Berlin 1720). Auch dieser verfasser, dem **Novickijs** manuskript in grossem umfang als quelle diente, spricht von dem permischen ursprung der ostjaken, und bei der erklärungen ihres heutigen namens (p. 22) sucht er zugleich nach einer ursache dazu, dass sie vermutlich ihren ursprünglichen namen aufgegeben haben: »Die Russen nennen dieses Volck **Ostiackii**, gleichsam **Ostiancki** übrig gebliebene / der Rest eines verloffenen Volcks. Sie selbst aber haben den Nahmen ihrer Vorfahren verändert / und heissen sie **Contischi** oder **Contica**, und den District welchen sie bewohnen **Gandimich**, welche wörter in ihrer Sprache nicht die geringste Bedeutung haben / dass sie aber sich nicht **Permiski** oder **Permianer** nennen / sondern ihren Nahmen verändert / möchte wohl die Furcht Ursache gewesen seyn / massen sie sich unbekandt machen wollen / dass sie auch weder nachgefragt noch aufgesucht werden möchten.»

Während **Novickij** und nach ihm **Müller** den namen ostjake mit hilfe der russischen sprache zu erklären versuchten, will ihn

J. E. FISCHER aus dem tatarischen herleiten. In seinem werke Sibirische Geschichte (St. Petersburg 1768), p. 135—38 sagt er: »Unter dem namen der **Ostiaken** werden in Sibirien allerlei völker verstanden, so einander der sprache und abkunft nach gar nicht verwandt sind. Man zehlet insgemein dreierlei, 1) die so zu beiden seiten der ströme **Irtisch** und **Ob** in deroselben untersten gegenden wohnen, und zum **Tobolischen**, **Beresowischen** und **Surgutischen** gebiet gehören; — — — [2]) Die — — — gattung der **Ostiaken** — — —, so von der stadt **Surgut** den **Ob-strom** aufwärts bis an die stadt **Narim** und an die mündungen der flüsse **Ket** und **Tom** reichen. Diese gehen in ihrer sprache von der vorigen ihrer gänzlich ab, nähern sich aber desto mehr der **Samojeden** ihrer — — —.[3]) Endlich gibt es auch im **Jeniseiskischen** gebiet an dem **Jenisei-strom** und in den obern gegenden des **Ket-flusses** **Ostiaken**, die in ansehung der sprache nicht die geringste gemeinschaft mit den vorherührten, aber wol mit andern kleinen völkern, welche sich im **Krasnojarschen** gebiet aufhalten, nemlich mit den **Arinern**, **Kotowen**, **Kaibalen** und **Assanen** haben, und also sämtlich unter eine Nation gehören.» Hiernach fährt FISCHER p. 140—41 fort: »Man kann wol erraten, warum diese 3 von einander gänzlich unterschiedene völker haben müssen **Ostiaken** heissen, und warum die andern, die doch ihre sprachverwandten sind, ihre eigene namen behalten haben. **Üschtäk** ist ein Tatarisches wort, und bedeutet eben das, was die Griechen **barbarus** hiessen, einen 'ausländer', einen 'fremdling', auch wol einen 'wilden, ungeschlachten menschen'; Wie die Tataren herren von Sibirien wurden, so bekamen sie bald die törichte, aber mit vielen andern Nationen gemeine einbildung, dass sie von Gott und von der Natur vor andern leuten was zum voraus haben müssten. Sie hielten also die überwundene völker vor sehr gering gegen sich, und belegten alle überhaupt, die nicht ihres gleichen waren, so viel sie ihrer kanten, mit dem verächtlichen namen **Üschtäk**. Ihre kenntnis gieng aber nicht weiter als vom **Ob** bis an den **Jenisei**; Daher nanten sie alle die alte einwohner der länder von dem **Ob** und **Irtisch** an bis an die westliche seite des **Jenisei**, **Üschtäk**: Die andern, so jenseit dem **Jenisei**, und weiter hin gegen **Osten** wohnten, ob sie gleich von

eben derselben Nation waren als die so genannte Ostiaken, wurden, weil man sie nicht kante, mit diesem unechten namen verschonet, und blieben also bei ihrem vorigen namen. Nach der zeit, da die Russen sich meister von dem land machten, behielten sie die namen der völker, so wie sie dieselben im anfang gehöret hatten, und bekümmerten sich wenig darum, ob es ihre wahre stamm-namen waren, oder nicht. Solcher gestalt ist der name **Ostiak** unter allerlei ganz verschiedenen Völkern aufgekommen, und so bis auf den heutigen tag geblieben.» Dieselbe auffassung von der bedeutung des wortes **ostjake** tritt auch in dem hervor, was FISCHER p. 129 über die baschkiren äussert: »Von den Baschkiren ist ohnedem bekandt, dass sie nicht Tatarischen ursprungs, ob sie gleich heut zu tag Tatarisch reden; Daher sie auch von ihren nachbarn, den Kirgisischen Kasaken **Üschtäk** (**Ostiaken**) d. i. 'fremde', genennet werden.»

Die etymologie FISCHERS erscheint dann über ein jahrhundert lang in den werken immer neuer forschers. So finden wir all das, was wir oben von den seiten 135—141 der Sibirischen Geschichte entlehnt haben, fast wörtlich auch in A. L. SCHLÖZERS Allgemeiner Nordischer Geschichte (Halle 1771), p. 423—25. Die erklärungs FISCHERS als solche übernehmend, sagt GEORGI, Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs (St. Petersburg 1776), p. 71: »Als die Tataren vor der Russischen Herrschaft Sibirien unterjochten, nannten sie die Nationalen schimpflich **Üschtäken**, d. i. 'rohe, wilde Menschen'. Diese Benennung ist von den Russen in **Ostiak**, auch **Astäk** verstelltet worden und bezeichnet jetzo drey in Abkunft und Sprache verschiedene Völker.» Auf FISCHERS Sibirische Geschichte verweist für den ursprung des namens **ostjake** ferner PALLAS, Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs III, p. 38, fussn.; und A. C. LEHRBERG, Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands (St. Petersburg 1816), p. 7, fussn., sagt, ebenso unter dem hinweis auf FISCHER: »Der allgemeine Name **Ostjaken** rührt von den Tataren her, in deren Sprache **üschtak** einen 'Fremden' oder 'Wilden' bedeutet.» KARAMZIN, История Государства Россійскаго (St. Petersburg 1818), t. I, p. 35, anm. 73, äussert: »Der name der **ostjaken** ist ein neuer, tatarischer: als die tataren im 13. jh. einen teil von Sibirien erobert hatten, nannten

sie dessen bewohner **uštjak**, d. h. 'wilde menschen'.» ДМИТРИЕВ, Пермская Старина V, p. 106 bemerkt, wahrscheinlich nach dem vorhergehenden: »Die benennung **ostjak** wird als eine tatarische anerkannt, die die russen im 13. jh. oder später übernommen haben.» Noch sei A. G. SCHRENK erwähnt, der in Reise nach dem Nordosten des europäischen Russlands (Dorpat 1854), II, p. 248 schreibt: »die Ostaken lernt man durch deren näher wohnende Nachbarn, die Tataren, kennen, — und sie tragen den tatarischen Namen **Üštäk** davon, der in **Ostäk** russificirt wird (der Ausdruck **üštäk** soll bei den Tataren, als ein genaues Analogon des griechischen *βάρβαρος*, einen Fremdländer im Allgemeinen, mit dem an einem solchen haftenden Nebenbegriff des Mangels an Bildung und feiner Sitte, bezeichnet haben).» Dieselbe erklärang billigt, seinerseits auf SCHRENK hinweisend, O. FINSCH, Reise nach West-Sibirien im Jahre 1876 (Berlin 1879), p. 506. VASILIJ ŠIŠONKO, Пермская Лѣтопись III (Perm 1884), p. 210, erklärt ebenso: »Das wort **ostjak**, **ište** od. **ušte** ist rein tatarisch und bedeutet einen menschen, der keine steuern zahlt — einen freien, wilden; aber volkstämme, die in Sibirien herumwandern, kann man noch heute mehrere besonders auf den grenzenlosen ebenen am Ob und Jenissei finden»; p. 232: »Die tataren nannten die ostjaken **uštjak**, was im tatarischen einen rohen, ungebildeten menschen bedeutet. Unter dem namen **uštjaken**, woraus die russen **ostjaken** machten, gingen sie bei der eroberung Sibiriens in die bevölkerung des Russischen reiches über.»

Aber ausser im russischen und tatarischen hat man für die benennung ostjake auch im ostjakischen selbst, in dem namen, den sich das volk in seiner eigenen sprache gibt, nach einer erklärang gesucht. Der berühmte orientalist JULIUS KLAPROTH führt in seinem werke Asia polyglotta (erste auflage Paris 1823, zweite auflage, die mir zugänglich gewesen ist, 1831), p. 192, folgendes an: »Die Ostiaken vom Ob nennen sich selbst **As-jach**, d. i. Leute vom Ob (im Singular **As-chuy**), und diese Benennung ist wahrscheinlich von ihren Nachbarn in **Ostiak** verdorben worden. Denn FISCHERS Behauptung, dass dieses Wort von dem Türkischen, in Sibirien gebräuchlichen, Ausdrücke **Üštjek** herkomme und einen Barbaren bezeichne, ist grundlos, weil, weder das Wort noch seine Bedeutung dort bekannt sind.»

Diese erklärung hat später unter den sprachforschern und ethnographen recht weitgehende beistimmung gefunden.

So schreibt P. HUNFALVY, *A vogul föld és nép*, p. 8: »Látjuk immár, hogy az *ász-jah*-bul lett az *osztják* szó», und NyK XI, p. 13: *as-jah*, azaz 'Obi nép', mert a *jah* szó népet jelent; az *asjah* szóból lett az *osztják*«. AUGUST AHLQVIST, *Unter Wogulen und Ostjaken*, p. 286, äussert: »Der andere Name, mit welchem die Ostjaken sich selber benennen, ist *as-xo*, Pl. *as-jax*, was 'Ob-Mensch' bedeutet und von dessen Pluralform bei den umwohnenden Völkern (besonders bei den Russen und Tataren) der Name *Ostjak* entstanden ist«, ähnlich Ueber die Sprache der Nord-Ostjaken, p. 66: »*as-xo* ('Ob-Mann'), Plur. *as-jax* 'Ostjake'. Der Plural *as-jax* ist der Ursprung des Namens *Ostjake*«; NIKOLAI ANDERSON, *Wandlungen der anlautenden dentalen Spirans im Ostjakischen*, p. 21, b: »Ob, ostj. *ās*, *as*, wovon *ās-jax* = 'Ostjaken'«; S. PATKANOV, *Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie*, I, p. 2: »so sind . . . die Obischen [Ostjaken] als *ās-jax* d. h. 'Ob-Volk', bekannt. Aus dem letzterwähnten Namen hat sich die russische Benennung dieses Volkes *Ostjaken* gebildet«; JÓZSEF PÁPAY, *A finnugor népek és nyelvek ismertetése (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I 4)*, p. 45: »Az *osztják* név eredetileg csak egyik törzsét jelölte, t. i. az Obmelléki *osztják*okat (*ās-iāx* = 'Obi-nép'). Így került aztán az irodalomba«. Ebenso erklärt U. T. SIRELIUS, *Tietosanakirja VI*, spalte 1658 s. v. *Östjaakit* und *Suomen suku II*, p. 351, dass sich russ. *ostjak* von dem ostjakischen worte *as-jah* herleite. K. F. KARJALAINEN, *Maailman historia III*, p. 381, äussert zu der frage: »Wahrscheinlich haben KLAPROTH und mit derselben behauptung AHLQVIST das richtige getroffen, und nach gewissen sprachlichen und geschichtlichen daten ist anzunehmen, dass die russen den namen von den südlichen ostjaken erhalten und also erst in gebrauch genommen haben, nachdem sie begannen den südlichen weg nach den jugrischen gegenden anzuwenden.«

Von den vorstehend angeführten erklärungsversuchen können wir ohne weitere begründungen die beiden von NOVICKIJ gegebenen ausschliessen, nach denen die benennung *ostjake* entweder von

russ. *ости* 'fischgräten' oder von russ. *останки* 'reste' herrühren würde. Sie besitzen nur kuriositätswert.

Was hat man dann von den erklärungen zu halten, nach denen der in rede stehende völkernamen aus dem tatarischen hergeleitet ist? Wir können nicht ohne weiteres KLAPROTH beistimmen, der zweifel darüber zu hegen scheint, dass das von FISCHER als original von ostjake angenommene tatarische wort (*üschtäk*) überhaupt vorhanden ist. Es liegen nämlich noch andere angaben ausser der FISCHERSCHEN darüber vor, dass es im tatarischen ein wort *üschtäk* gibt, welches teils den baschkiren, teils den ostjaken bedeutet. So sagt schon vor ihm der schwedische officier PH. J. VON STRAHLENBERG in seinem bekannten werke *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm 1730), p. 413: »Ostiaken werden von denen Tatern *Yschsteck* genannt», und p. 61: »Die Baschkirren, ein so genanntes Tatarisches Volck, welches anjetzo die Tatarisch-Bulgarische Sprache hat, wird von andern, welche der Sprache nach verwandt, und ihre Nachbarn sind, *Sari-Yschteck* genannt, d. i. 'die roth- oder brandgelbhäufige Ostiacken'; aus welcher Benennung man gleich sehen kan, dass diese vor Zeiten eine Sorte Hunnische Abkömmlinge gewesen, obgleich solche anjetzo unter die Tatern gezehlet werden.» N. КАТАНОВ hat (*О религиозных войнах учеников шейха Багауддина против инородцев западной Сибири*, Kasan 1904) zwei im *gouvernementsmuseum* zu Tobolsk aufbewahrte tatarische handschriften veröffentlicht, welche die tradition von einer auf die initiative des scheichs BAGAUDDIN i. j. 797 (d. h. 1394 oder 1395) nach dem Irtysch unternommenen kriegerischen bekehrungsexpedition mitteilen. Nach der darstellung kämpfte auf der seite gewisser heidnischer tatarischer stämme auch ein volk mit dem namen *ičtäk* od. *istäk*, worunter nach КАТАНОВ die ostjaken zu verstehen sind (s. KANNISTO, *Die tatarischen lehnwörter im wogulischen*, FUF 17, p. 214). Ja das wort kommt sogar bei KLAPROTH selbst vor (*Asia Polyglotta*, p. 227): Baraba *istäk* 'Ostiaken'. Ebenso kennt es RADLOFF (*Wbuch*): kir. *istäk* 'der baschkire'. Obwohl wir aber mithin an dem vorhandensein des tat. *üstäk*, *istäk*, *ičtäk* nicht zweifeln können, scheint es andererseits aus lautlichen gründen fraglich, dass dasselbe das original von

russ. ostjak ist; von dem vokalismus abgesehen erwartete man in der russischen form š oder ě statt s.¹

Von allen deutungsversuchen bleibt somit nur die erklärung KLAPROTHS übrig, dass russ. ostjak eine verdrehung von ostj. ās-jach 'leute vom Ob' ist, das ein teil des in rede stehenden volkes selbst von sich anwendet. Sehen wir nach, in wieweit diese erklärung als richtig gelten kann.

Von dem eben erwähnten ostjakischen wort finden sich bei verschiedenen forschern folgende aufzeichnungen:

ostj. Castr. ās-jax 'ostjaken', awas ās-jax 'untere ostjaken, beresowsche', num ās-jax 'obere ostjaken, surgutsche'; Ahlqv. as-xo ('Ob-mann'), plur. as-jax 'ostjake'; Patk. ās-xoi '(Ob-mann) Ob'scher ostjake', ās-jax '(Ob-volk) an den gestaden des Ob lebende ostjaken'; Pápai-Munk. as-jaχ 'az Irtis torkolata körül lakó osztják nép'.

Die fragliche benennung bezeichnet also im sprachgebrauch der ostjaken k o l l e k t i v den am Ob und, nach PÁPAI, an der mündung

¹ Der ursprung dieses offenbar verhältnismässig wenig bekannten tatarischen wortes bleibt weiterhin unklar. Sicher bezeugte bedeutungen sind 'baschkire' und 'ostjake'. Da man sich schwer denken kann, dass die tataren einen namen, der ursprünglich speziell den ostjaken bedeutet hätte, später für ihre eigenen stammverwandten, die baschkiren, in gebrauch genommen hätten, scheint es wahrscheinlicher, dass mit dem wort im gegenteil früher ein tatarischer stamm, die baschkiren oder ein anderer, gemeint gewesen ist. Die merkwürdige angabe FISCHERS, dass das fragliche wort ursprünglich 'barbar' bedeutete, scheint von anderer seite nicht bestätigt zu werden, und sie dürfte daher als zweifelhaft zu betrachten sein. Wie ist aber FISCHER zu dieser bedeutung gekommen? Oben wurde die ebenso seltsame angabe WITSENS erwähnt, dass astaki 'ausgewanderte barbaren' bedeutet. Es dürfte nicht unmöglich sein, dass FISCHER die namen üschtäk und astaki identifiziert und die für den letzteren angegebene bedeutung auch auf den ersteren übertragen hat. — Die beiläufig von HUNFALVY geäußerte vermutung (A vogul föld és nép, p. 8), dass das wort im tatarischen aus dem ostjakischen wort āsz-jah entlehnt sein könne, scheint nicht annehmbar im hinhlick auf die bedeutung 'baschkire' des tatarischen wortes, die in diesem fall schwer zu verstehen wäre. Wegen seines beträchtlichen alters (s. die angabe KATANOVs) kann das tatarische wort auch nicht als eine entlehnung aus russ. ostjak angesehen werden.

des Irtysch wohnenden teil des ostjakenstammes, aber nicht den ganzen stamm und auch nicht ein einzelnes mitglied desselben.

Der flussname hinwieder, der in diesem volksteilnamen die erste komponente bildet, ist in den verschiedenen ostjakischen und wogulischen gebieten in folgenden formen aufgezeichnet:

ostj. Castr. *ās* 'der Ob'; Ahlqv. *as* 'grosser fluss überhaupt; der fluss Ob'; Patk. *ās* 'grosser fluss, strom; der fluss Ob'; Pápai-Munk. *as* 'Ob', FO *ēs* 'Ob', *kōgh-ēs* '(Köves-Ob), Jenissei', *kateñ-es* 'Irtis' (tkp. 'tatár Ob'); Pápay-Beke *ās* 'der fluss Ob'; Paas.-Donner *ās* 'Ob'.

wog. Ahlqv. *as* 'der fluss Ob. Bei den südlichen wogulen hat Irtysch diesen namen'; *oas* = *as*; *jäni o.* 'Irtysch', *viś o.* 'Tobol'; Munk. *ās*, *oqs* 'Ob'; Kannisto KU *āō's* 'Ob', *āō'st* 'am Ob', *āō'snə* 'an den Ob', *āō'sχōlχ* 'die bevölkerung am Ob (Обской народъ)', KM *āō's*, *āō'snə*, *āō'sχōlχ* id., KO *ōqs*, LO *ās* 'Ob', *āsmāχ^{um}* 'die bevölkerung am Ob', So. *āz*, *āzt*, *ās,sn*, *āsmāχ^{um}* id.

Der in rede stehende ostj.-wog. flussname hat also folgende bedeutungen:

1) 'Ob'.

2) 'Irtysch'. Da dieser linke nebenfluss des Ob ebenso mächtig ist wie der eigentliche Ob stromaufwärts von dem vereinigungspunkt dieser flüsse, kann er mit demselben recht wie der oberlauf des eigentlichen Ob als der hauptfluss aufgefasst werden. Diese bedeutung fällt also mit 1) zusammen.

3) 'Tobol'. Dieser grosse linke nebenfluss des Irtysch und der letztere werden mancherorts als zwei quellflüsse desselben flusses aufgefasst; infolgedessen beruhen auch ihre sonderbenennungen nur auf ihrem gegenseitigen grössenverhältnis: *jäni oas* »Grosser *oas*« d. h. 'Irtysch' und *viś oas* »Kleiner *oas*« d. h. 'Tobol'. Auch diese bedeutung fällt also mit den vorhergehenden zusammen.

4) 'Jenissei'. Zum unterschied vom Ob (*ēs*) und Irtysch (»Tataren-*ēs*«) führt dieser den spezialnamen »Stein-*ēs*«. Diese bedeutung ist am besten auf grund der folgenden bedeutung zu verstehen:

5) 'Grosser fluss überhaupt'.

Was dann das entsprechende russische wort *ostjak* (ausgesprochen gewöhnlich *astják*) anlangt, wird es gegenwärtig folgendermassen gebraucht:

1) Als benennung des einzelnen mitgliedes des am Ob und Irtysch sowie an gewissen nebenflüssen derselben wohnenden finnisch-ugrischen ostjakenstammes; 2) in der benennung des einzelnen mitgliedes eines am Ob und gewissen nebenflüssen desselben wohnenden teils des samojedischen stammes: ostjaksamojede; 3) als benennung des einzelnen mitgliedes eines sprachlich von den vorhergehenden ganz verschiedenen volkes am Jenissei und Ket: jenissei-ostjake; 4) im munde der lokalen russischen bevölkerung von einem wogulen an der nördlichen Sosva und der oberen Lozva, oft auch an der Konda, seltener an der Pelymka, in Vagilsk und an der unteren Lozva.¹

Bemerkenswert ist nun, dass die in den gruppen 1), 2) und 3) genannten »ostjaken« an den vorerwähnten flüssen Ob, Irtysch, Tobol² und Jenissei, deren ostj.-wog. name *as*, *ās*, *ēs* ist, wohnen oder gewohnt haben.

In seiner form und bedeutung schliesst sich russ. *ostjak* eng an die auf *-акъ* (*-якъ*) ausgehenden russ. wörter an, die ein zu einem volk oder volksstamm gehörendes individuum oder den bewohner einer gegend ausdrücken, z. b. *полякъ* 'pole', *прусакъ* 'preusse', *словакъ* 'slovaque', *вотякъ*³ 'wotjake', *пермякъ* 'permjake', *юракъ* 'jurake', *мещерякъ* 'meschtscherjake', *корякъ* 'korjake', *гилякъ*

¹ Die benennung *vogul* od. *vogulec* gebraucht die lokale russische bevölkerung meines wissens nur an der Tavda zur bezeichnung des einzelnen mitgliedes der dortigen südlichen wogulengruppe; daneben ist *jasašnyj* d. h. 'jasaksteuerzahler' in gebrauch. Die letztere benennung ist auch an der Konda recht üblich in der bedeutung eines wogulen sowie eines ostjaken, und in der gegend von Pelym, Vagilsk und an der unteren Lozva ist es die häufigste benennung des wogulen.

² Auch am unterlauf dieses flusses haben einmal ostjaken gesessen.

³ Professor YRJÖ WICHMANN erwähnt, Tietosanakirja s. v. *Votjaakit*, dass die russen die wotjaken bis zum jahre 1489 mit dem von den tataren entlehnten namen *ary* od. *arja'ne*, danach *oti'ny* und *otjaki'* (vgl. tscher. *ōđō* 'wotjake', wotj. *ud-murt* id.) und erst später *votjaki'* nannten. — Die erklärung HUNFALVYS (*A vogul föld és nép*, p. 326), dass wotj. *ud-murt* eigentlich 'Vót (Vjatka) folyó embere' bedeutete, so dass also *ud* der name des flusses Vjatka wäre, dürfte im hinblick auf die bedeutung des tscheremisschen wortes nicht annehmbar sein.

'giljake', сибирякъ 'sibirier', тоболякъ 'bewohner der stadt Tobolsk (oder wahrscheinlich früher der gegend am Tobol)'; vgl. auch тумакъ 'spottname, mit dem die bewohner von Nerčinsk »wegen des vielen Umganges mit den Tungusen« bezeichnet werden' («Was von einem Russen und einer Tungusin gezeugt wird, heisst Tumak»; Gmelin, Reise I, p. 343). — Der ausgang -акъ, -якъ solcher benennungen ist übrigens sowohl im russischen als in gewissen anderen slavischen sprachen ein häufiger angewandtes suffix.¹

Für den namen ostjak bieten sich somit zwei erklärungs-möglichkeiten. Er kann, wie Klaproth meint, eine verdrehung von ostj. as-jach sein. Aber er kann auch mit dem echtrussischen, auch sonst viel gebrauchten suffix -акъ, -якъ aus dem ostj.-wog. namen As des flusses Ob gebildet sein; dabei stehen As und as(t)jak in demselben verhältnis zueinander wie z. b. Tobol und toboljak. Lautlich sind beide erklärungen möglich. In beiden fällen ist -t- als sekundär zu erklären. Ausserdem ist, wenn man der deutung Klaproths beistimmt, anzunehmen, dass der ausgang -jak des wortes auf volksetymologischem wege an die stelle von ostj. jach getreten ist. Auch semasiologisch erheben sich gegen beide erklärungen keine unübersteiglichen hindernisse. Stellt man sich auf den standpunkt Klaproths, so muss man allerdings annehmen, dass das wort, das im ostjakischen die kollektive bedeutung 'Ob-(ostjakisches)volk' hat, in das russische entlehnt die bedeutung 'individuum des Ob-(ostjakischen)

¹ Nach Franz Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, II (Wien 1875), p. 240 ff., bildet dieses suffix акъ primär nomina agentis, z. b. russ. черпакъ ('schöpfschaufel, wasserschaufel'), ёдакъ 'vielfrass', чодакъ ('fussgänger, der gut zu fuss ist'), косакъ 'mäher'. Als sekundäres suffix substantiviert es adjektiva, z. b. близякъ 'vicinus', четвертакъ 'art münze', чузакъ 'fremdling', крѣпакъ 'homo robustus', лёшакъ dial. für лёши ('waldgeist'), простакъ ('schlichter, einfacher, beschränkter mann'), русакъ ('guter russe; grauer hase'), рызакъ 'rothaariger mensch', своjakъ 'schwager', третьякъ 'pullus trimus', tupакъ 'culter obtusus'. Es bildet auch substantiva aus substantiven; die bedeutung des suffixes ist in diesem falle mannigfaltig; z. b. чудакъ 'wunderlicher mensch', гусакъ ('männliche gans'), полjakъ ('der pole'), прусакъ 'preusse', рыбакъ ('fischer'), смѣльчакъ ('dreister mensch').

volkes, ostjake des Oblandes' angenommen hat, aber das kann als eine folge des ebenerwähnten volksetymologischen anschlusses an die russischen wörter auf -ak, -jak erklärt werden. Ferner ist in diesem fall anzunehmen, dass die so erhaltene bedeutung 'ostjake des Oblandes' sich sehr stark erweitert hat, so dass sie auch die bedeutungen: 1) 'individuum des eigentlichen ostjakenvolkes auch aller anderen gegenden', 2) 'ostjaksamojede', 3) 'jenissei-ostjake' und 4) 'wogule gewisser gegenden' umfasst. Aber auch eine solche bedeutungserweiterung ist möglich. Da die fraglichen völker in bezug auf ihre lebensgewohnheiten und überhaupt ihre äussere kultur in bedeutendem grade auf gleicher stufe standen, konnten die russen sie trotz der sprachlichen verschiedenheiten für ein volk halten und sie mit demselben namen bezeichnen. Nennen doch auch heute die russischen kaufleute im kreise Beresov und im gebiet der Konda, obwohl sie den wogulischen sowie den ostjakischen dialekt an ihrem ort beherrschen, beide sprachen ostjakisch und die leute, die diese dialekte sprechen, ostjaken.

Doch möchte die erklärung natürlicher erscheinen, dass die russen den namen **astjak** nach eigenen mustern direkt aus dem flussnamen **As** gebildet haben. **Astjak**, **ostjak** hat dabei den ureinwohner des gebietes am **As**-fluss bedeutet, und zum bedeutungsbereich des wortes haben von anfang an die ostjaken am Ob und Irtysch sowie möglicherweise auch die (nunmehr bereits russifizierten) ostjaken am unterlauf des Tobol und die (ostjak-)samojeden am Ob gehört, vielleicht auch jenes eine ganz andere sprachgruppe vertretende volk am ufer des Jenissei, da auch dieser fluss in manchen gegenden **As (Es)** genannt worden sein dürfte. Spätere entwicklung ist in diesem fall nur die ausdehnung der benennung auf gewisse, hauptsächlich an der grenze der ostjakischen gebiete sitzende wogulengruppen.

In diesem zusammenhang dürfen wir keinesfalls an der frage vorbeigehen, welcher nationalität die »ostjaken« angehört haben, die die alten historischen urkunden westlich von dem heutigen wogulengebiet, teilweise auch im gouvernement Perm, diesseits des Urals erwähnen. Da zu einer eingehenden untersuchung, bei der

soweit möglich alle nachrichten über die westlichen »ostjaken« zu prüfen wären, hier keine gelegenheit ist, müssen wir uns mit einigen hinweisen begnügen.

Wir führen zunächst einige angaben über die wohnsitze dieser westlichen »ostjaken« an.

Nach der volkszählung von 1579 gab es in der nähe der stadt Č e r d y n ein dorf Ostjackoi und in der nähe der stadt Solikamsk ein dorf Ostjackaja; von diesen existiert das erstere noch heute unter dem namen Ostjackaja (s. verf., Über die früheren wohngebiete der wogulen im lichte der ortsnamenforschung, FUF 18, p. 65 und 79, und Zur frage nach den älteren wohnsitzen der obugrischen völker, FUF 18 Anz., p. 64). Der dorfname ist sicher seinerzeit nach der »ostjakischen« bevölkerung des ortes gebildet worden. Aus dem jahre 1661 wird erwähnt, dass die ostjaken an der S o s v a von den »ostjaken« in Č o r d y n (d. h. Č erdyn) ein kleines kind kauften, um es vor dem šaitan an der Sosva zu töten (s. Šišonko, Пермская Лѣтопись III, p. 715 und FUF 18 Anz., p. 61). I. j. 1663 trafen die ostjaken von Beresov ein übereinkommen mit den samojedem und allen »ostjaken« von Č o r d y n und P e l y m, gegen die stadt Beresov zu ziehen, sie zu nehmen und niederzubrennen und die beamten umzubringen (Šišonko a. a. o., p. 716 ff.). I. j. 1573 weiss ein brief des zaren von »ostjaken« am oberlauf der Č u s o v a j a, eines linken nebenflusses der Kama. Ganz nahe bei dem quellgebiet der Č u s o v a j a, östlich von der wasserscheide liegt der quellsee Ajat od. Ajackoje des Rež, eines quellflusses der Nica (s. FUF 18, p. 85); i. j. 1626 wird erwähnt, dass am ufer dieses sees tataren und »ostjaken« (татаровя и остяки) wohnen (Dmitriev, Пермская Старица VII, p. 173). In einem brief des zaren vom jahre 1627 an den wojwoden Gagarin von Verchoturje werden die tavidinzen, ljalinenzen, sosvičen und verchoturschen »ostjaken« (Гавдинцы, Лялинцы, Сосвичи и Верхотурские Остяки) genannt (Miller, Описание Сибирскаго Царства, zweite auflage St. Petersburg 1787, p. 275 und 277). In einem brief des zaren an die Stroganovs vom jahre 1574 wird von den in der gegend von Tachčei (d. h. von Tachtana, an der unteren Lozva) wohnenden »ostjaken« gesprochen (ibid. p. 71). Am allerbemerkenswertesten ist aber vielleicht, was sich

aus der lebensbeschreibung des hl. Trifon von Vjatka ergibt. Nach dieser haben im 16. jh. »ostjaken« auch an dem linken nebenfluss der Čusovaja, der Sylva (an derselben liegt heute die stadt Kungur), an dem linken nebenfluss der Kama, der Tulva (diese mündet etwas oberhalb der heutigen stadt Osa in die Kama), an dem linken nebenfluss der Kama namens Nižnjaja Mulljanka od. Mulovka (etwa 20 werst unterhalb der heutigen stadt Perm) sowie an dem rechten nebenfluss der Kama, der Obva, gewohnt. Die nächsten nachbarn der »ostjaken« an der Sylva, Tulva und Nižnjaja Mulljanka waren mohamedanische tataren, mit denen sie sich damals stark vermischt haben und mit denen (teilweise auch mit russen) sie später vollständig verschmolzen sind.¹ Am ufer der Nižnjaja Mulljanka hatten die »ostjaken« eine heidnische opferstätte sowie eine riesige heilige fichte, die von den wogulen und »ostjaken« hoch verehrt wurde. Hierüber berichtet der biograph Trifons: »Denn hier hatten diese heiden und viele völker eine ungöttliche opferstätte, und von allen richtungen und flüssen her, von der Pečora und Sylva und Obva und Tulva kamen ihre fürsten: der ostjake Ambal, der wogule Bebjak und viele andere völker mit allen ihren stämmen, die ostjaken und wogulen von allen ihren fangplätzen hier an einem ort zusammen. — — Denn sie, die gottlosen, hatten die sitte, nach ihrem eigenen heidnischen glauben unter dem baum heidnische opfer zu verrichten.« (Siehe A. DMITRIEV, Критическія замѣтки, p. 31 ff.) Der hl. Trifon liess den baum um 1570 fällen und verbrannte ihn sowie die opfergegenstände, »silber, gold, seide und felle«. Das ergebnis der tätig-

¹ Die tataren sind in diesen gegenden gewiss spätere bewohner als die »ostjaken«. Doch treten schon im 16. jh. an der Verchnjaja und Nižnjaja Mulljanka tatarische dörfer, die heutigen Verchnie und Nižnie Mully auf. Nach der tradition haben in diesen, nachdem Ivan der grausame 1552 Kasan erobert hatte, eigene tatarische fürsten gewohnt, brüder, deren vater ein mollah war: nach diesem haben die flüsse und dörfer angeblich ihre namen erhalten. (Siehe A. A. DMITRIEV, Критическія замѣтки по исторіи Перми Великой XVI вѣка. Труды Пермской Ученой Архивной Коммисіи. II. Perm 1893, p. 27—8.) Falls diese erklärung nicht auf einer volksetymologie beruht, ist die mit einem fragezeichen versehene deutung des dorfnamens, die ich FUF 18, p. 72 mitgeteilt habe, zu streichen.

keit Trifons war, dass »die töchter des ostjakenfürsten Ambal und die töchter des wogulenfürsten Bebjak und viele andere ostjaken an Christus glaubten und getauft wurden«, während sowohl Ambal als Bebjak selbst dem heidnischen glauben treu blieben. Von den »ostjaken« an der Mulljanka ist weiter bekannt, dass sie ihre jasksteuer auf schneeschuhen nach Čerdyn brachten, und wir dürfen annehmen, dass sie auf diesen fahrten auch mit ihren stammverwandten an der Višera und anderswo mehr im norden hin berührung gekommen sind. — Auch nach Kaiserov haben i. j. 1623 an der Sylva, Šakva und Iren »ostjaken« gewohnt (ТЕРЛОУСНОВ, Коми Му 1927, p. 73, ДМИТРИЕВ, Критическія замѣтки, p. 29 und Пермская Старина I, p. 126), und i. j. 1609 werden »ostjaken« ausser an der Sylva auch an der Iren erwähnt (ТЕРЛОУСНОВ, Следы былого пребывания угорскаго народа в смежных частях Пермской и Вятской губерний, p. 84).

Es liegen also nachrichten über die »ostjaken« wenigstens aus folgenden recht westlichen gegenden vor: Čerdyn, Čusovaja, Ajat, Verchoturje, Obva, Mulljanka, Tulva, Sylva, Šakva, Iren, Tachtana und Peļym. Wie soll man sich nun zu diesen angaben stellen?

Nach der ansicht mehrerer russischer forschers haben wir hier deutliche beweise dafür, dass eigentliche ostjaken in verhältnismässig späten zeiten auch westlich vom Ural, in mehreren fällen in der nachbarschaft der wogulen gewohnt haben. Dieser meinung sind u. a. die emsigen erforscher der vergangenheit von Perm, ALEXANDER ДМИТРИЕВ (s. z. b. Пермская Старина V, p. 44—6) und A. F. ТЕРЛОУСНОВ (Следы, p. 84). Dagegen meint z. b. А. ОКСЕНОВ, Сношенія Новгорода Великаго съ югорской землей (Литературный Сборникъ, St. Petersburg 1885), p. 434, dass sich die wohngebiete der ostjaken auf der sibirischen seite befunden haben. Er gibt zu, dass »allerdings einige dürftige angaben vorliegen, welche von alter siedlung der ostjaken auf den westlichen abhängen der Uralberge im permischen lande zeugen«, z. b. die nachrichten, nach denen der hl. Trifon die ostjaken, die in der gegend der heutigen stadt Perm wohnten, zum christentum bekehrte. Aber »aller wahrscheinlichkeit nach wohnte von ihnen dort nur eine geringe menge, und sie verschwanden allmählich, indem sie in den permjaken und

wogulen aufgingen». So gelangt OKSENOV doch schliesslich zu demselben standpunkt wie DMITRIEV. — Es gibt indessen auch forschere, die die echtheit der in rede stehenden »ostjaken» angezweifelt haben. So sagt MILLER, *Описание Сибирскаго Царства*, p. 73, mit bezug auf den brief des zaren vom jahre 1573, in dem berichtet wird, dass der bruder des saltans von Sibirien Mametkul auf seinem zuge an die Čusovaja viele jasakzahlende ostjaken Russlands getötet habe: »Unter ostjaken sind hier die woguličen zu verstehen, die im quellgebiet der Čusovaja wohnen.» Und ŠIŠONKO, *Пермская Лѣтопись III*, p. 232 äussert: »In den büchern Michail Kaisarovs aus dem jahre 1623 wird von ostjaken gesprochen; ich glaube aber, dass dieser schreiber tataren (!) ostjaken genannt hat.» In dem werke *Списокъ населенныхъ мѣсть Пермской губерніи* (St. Petersburg 1875), p. 0163, heisst es: »Bis zum jahre 1600 hatten die russen bereits orte an der Kama, Višera, Kolva, Čusovaja und teilweise an der Sylva erobert. — — Weiter südlich und nördlich von diesen gegenden sehen wir kein einziges russisches dorf; hier streifen inorodzen umher. Unter diesen inorodzen werden in den historischen urkunden die permjaken, wogulen, ostjaken und tataren erwähnt, aber soviel man schliessen kann, hatten die russen damals und auch noch später eine ziemlich verworrene vorstellung von diesen volksstämmen: bald werden sie mit einem gemeinsamen namen als tataren bezeichnet, bald werden sie getrennt genannt. So werden tataren und ostjaken an der Sylva und Iren, woguličen an der Višera, Kosva und Čusovaja, woguličen und ostjaken an der Lozva erwähnt.»

Wenn wir die betreffenden erwähnungen der ostjaken an hand anderer historischer tatsachen näher prüfen, kommen wir unbedingt zu dem schluss, dass mit ihnen nicht die ostjaken in der heutigen bedeutung gemeint sind, sondern die wogulen. Erstens gehören alle oben-erwähnten gegenden zu dem alten wogulischen wohngebiet. Das beweisen sowohl die ortsnamen (s. die zit. untersuchung und die kartenbeilage des verfassers) als auch alle die allerdings spärlichen aufzeichnungen, die über die sprache der betreffenden bevölkerung in verschiedenen gegenden des in rede stehenden gebietes gemacht worden sind; von ostjakisch findet sich in ihnen keine spur. Auch die historischen quellen nennen die bewohner dieser länderstriche ebenso oft und

sogar öfter wogulen wie ostjaken. So ist recht häufig von den wogulen bei Čerdyn und an der Višera die rede. I. j. 1662 werden als teilnehmer an einem baschkirenaufstand die wogulen von Verchoturje und Ajat (верхотурские и аятские вогуличи; s. ДМИТРИЕВ, Пермская Старина, VIII, p. 77) genannt. Und wenn in der weiter oben erwähnten nachricht von den »ostjaken« von Pelym gesprochen wird, ist es aus sachlichen gründen ganz klar, dass die wogulen gemeint sind. Pelym war noch im 17. jh. ein zentrum starker wogulischer siedlung, und seine ausdrücklich als wogulen bezeichneten fürsten traten oftmals als führer in den kämpfen gegen die russen auf. Als 1663 eine so wichtige unternehmung wie die erobrerung von Beresov in frage stand, ist es klar, dass die wogulische bevölkerung von Pelym um hilfe angegangen wurde — selbst in dem fall, dass entgegen aller wahrscheinlichkeit eine kleine menge ostjaken am orte vorhanden gewesen wäre. Auch unterliegt es keinem zweifel, dass die gegend von Tachtana einsprachig wogulisch war — auch heute noch wohnen dort ausschliesslich wogulen, von späteren russischen ankömmlingen abgesehen. Wenn also in dem brief des zaren die ortsbevölkerung erwähnt wird, sind darunter deutlich wogulen zu verstehen, obwohl sie ostjaken genannt werden.

Aber die schlussfolgerung ist auch dieselbe, wenn man die sache von einem allgemeineren standpunkt aus erwägt. Die vorfahren der gegenwärtig ausschliesslich in Sibirien wohnenden ostjaken sind allerdings ebenso wie die der sibirischen wogulen von der europäischen seite her eingewandert, aber dies ist sicher bereits in vorhistorischer zeit geschehen und in der weise, dass die erstgenannten den letzteren vorangeschritten sind. Wäre von jenen bei der übersiedlung der hauptmasse ein teil von seinem stamm getrennt westlich des Urals unter den wogulen oder hinter diesen zurückgeblieben, so wäre er gewiss im lauf der jahrhunderte mit seinen nachbarn verschmolzen oder — seine sprache hätte sich zu einer ganz neuen, von dem ostjakischen verschiedenen ugrischen sprache entwickelt. — Nehmen wir aber trotz allem an, es habe wirklich eigentliche ostjaken in den permischen landen zu der verhältnismässig späten zeit gegeben, als der neue name ostjaken hauptsäch-

lich als bezeichnung der eigentlichen ostjaken und gewisser anderer in Sibirien wohnender völker in gebrauch kam, so ist es auch dann nicht denkbar, dass dieser neue name, als er auch in den permischen landen in gebrauch genommen wurde, hier gerade d e n splittern der ugrischen bevölkerung gegeben werden konnte, die die an das sibirische ostjakisch erinnernde sprache redeten. Und was hätte veranlasst, hier zu einer solchen pedantischen unterscheidung der nationalitäten zu greifen, wo in Sibirien unter demselben namen ostjakisch viel mehr voneinander abweichende völker und sprachen einbegriffen waren! Ohne zweifel hat K. F. KARJALAINEN das richtige getroffen, wenn er, *Maailman historia* III, p. 376, allerdings ohne alle begründung, die vermutung äusserte, dass mit den europäischen »ostjaken« wogulen gemeint sind. Der umstand, dass in den historischen urkunden die bewohner der gleichen gegend bald ostjaken, bald wogulen genannt werden und dass diese bezeichnungen bisweilen in derselben urkunde auch nebeneinander auftreten können, wie wenn sie sich auf zwei verschiedene völker bezögen, beruht darauf, dass der alte name an einen ort schneller, am anderen langsamer vor dem neuen zurückwich, aber an manchem ort vielleicht sogar dauernd in anwendung blieb.

Nun erhebt sich die frage, wie diese zwei hauptsächlich als namen des westsibirischen riesenstroms bekannten wörter, **As** und **Ob**, etymologisch zu erklären sind und in welcher beziehung sie zueinander stehen.

As, das in einigermaßen abweichenden dialektformen weit über das wogulisch-ostjakische sprachgebiet hin bekannt ist, ist natürlich wogulisch-ostjakischen ursprungs. **Ob** hinwieder ist offenbar, wenigstens zunächst, syrjänisch und aus dieser sprache in das russische entlehnt. Diesen gedanken hat schon FISCHER, *Sibirische Geschichte*, p. 7, geäussert: »[Die Siränen] trieben lange vor der russischen erobrerung in den untern gegenden des Obstroms handlung, und durch sie ist auch der name in Russland bekandt worden: Sie sind es, die demjenigen strom, der sonst **Umar** hiesse, den namen **Ob** gegeben, und die gegend, welche desselben mündung am nächsten ligt, **Obdor** genennet haben; anderer namen am Ob, an der Soswa

und in denen dort herum liegenden gegenden, die offenbar Siränisch sind, zu geschweigen.»

Bei der erklärung des ursprungs der namen **As** und **Ob** ist aber auch zu beachten, dass sie als namen oder in den namen gewisser anderer, kleinerer flüsse vorkommen. So findet sich in der gemeinde Mošovskaja des kreises Čerdyn, gouv. Perm, ein fluss, der **Ob** od. **Oba** heisst (oder wenigstens geheissen hat), und im kreise Solikamsk nimmt die Kama von rechts einen nebenfluss namens **Obva** auf, dessen wurzel dieselbe und dessen ausgang das in dortigen flussnamen auch sonst häufige syrj. **va** 'wasser' ist. In der gemeinde Vagilsk des kreises Turinsk im gouv. Tobolsk, der nachbargemeinde des früheren Tačtana, erscheint ein linker nebenfluss der Tavda namens VS *asžē*, auf russisch **Osja**. Im kreise Kungur des gouv. Perm hat die von links in die Sylva mündende Barda den linken nebenfluss **Asovka**, an der das kirchdorf **Asovo**, das zentrum der gemeinde **Asovskaja** liegt (auf der obenerwähnten karte des verf. etwa in der mitte zwischen nr. 94 und 96). Im kreise Osa od. Osinsk hat der fluss Aspa einen nebenfluss **As** (s. TEPLUCHOV, a. a. o., p. 88, und verf., FUF 18 Anz., p. 68; auf den mir zugänglichen karten ist er nicht zu finden). Auch der name der von links in die Kama fließenden **Osa** od. **Osinka** (nach der die an ihr liegende stadt Osa od. Osinsk und der ebenerwähnte kreis Osa od. Osinsk genannt sind) könnte zu derselben gruppe gehören.

Der gedanke, dass die in rede stehenden namen mit den namen der westsibirischen **As** und **Ob** zusammenzustellen sind, wird dadurch gestützt, dass das ganze gebiet, aus dem diese **As**-namen bekannt sind, zu dem alten wogulischen wohngebiet gehört, wie sowohl andere ortsnamen (s. die karte des verf.) als auch alte urkunden beweisen. Die flüsse Ob od. Oba und Obva hinwieder gehören zu dem teil des gebietes, in dem eine ehemalige wogulische bevölkerung den syrjänen platz gemacht hat. Noch entscheidender spricht hierfür die ausserordentlich interessante und wertvolle beobachtung TEPLUCHOV'S (a. a. o.), dass die namen **As** und **Ob** einander auch im gouv. Perm in einem speziellen fall entsprechen. In der gemeinde Mošovskaja des kreises Čerdyn, im dorfe Vilva, werden nämlich i. j. 1579 wiesen an den flüssen Vilva und **As** erwähnt. I. j. 1623 aber heisst

es von denselben wiesen, dass sie an den flüssen Vilva und Ob od. Oba liegen. Dies ist so zu erklären, dass ebenso, wie die wogulische bevölkerung von der syrjänischen abgelöst worden ist, so auch der wog. name **As** des flusses zu dem syrj. namen **Ob** wurde. Ja es bietet sich uns zugleich ein chronologischer anhaltspunkt, nach dem wir in diesem speziellen fall die ungefähre zeit des wechsels der nationalitäten bestimmen können.¹

Die tatsache, dass **Ob** und **As** als namen so vieler flüsse angewandt werden, erweist sie als ursprüngliche appellativa. Und da **Ob** und **As** sicher untereinander keine lautlichen entsprechungen sein können, aber trotzdem als namen zweier verschiedener flüsse miteinander übereinstimmen, scheint es, als ob auch die ursprüngliche appellative bedeutung beider wörter dieselbe gewesen wäre. Wir könnten vielleicht schliessen, dass diese bedeutung den wogulen noch verhältnismässig spät klar gewesen ist und dass wohl auch die mit dem wogulischen vertrauten syrjänen, die den čerdynschen **As** in **Ob** übersetzten, diese bedeutung kannten. Eine andere möglichkeit ist jedoch, dass der name **Ob, Oba** für das betreffende flüschchen ex analogia geschaffen worden ist: die syrjänischen einwanderer, welche wussten, dass der sibirische grosse **Ob**, den sie natürlich schon früher kannten, auf wogulisch **As** hiess, nannten den kleinen **As** in Čerdyn danach **Ob** od. **Oba**.

Es seien hier einige deutungsversuche angeführt, die zu verschiedenen zeiten über die in rede stehenden namen **Ob** und **As** gegeben worden sind.

STRAHLENBERG äussert in seinem obenerwähnten werke p. 412 über den namen **Ob** folgendes: »Die Tatern nennen denselben von seiner Conjunction mit dem Irtisch-Strohm biss nach den Meer zu **U-mar**; Welches dasselbe Wort seyn möchte, wenn PLINIUS den Euphrat, nachdem solcher gross und breit worden, mit dem Nahmen

¹ Oben wurde ausgeführt, dass **astjak, ostjak** aus dem namen des sibirischen flusses **As** gebildet worden ist und ursprünglich den uferbewohner des mit dem erwähnten namen gemeinten flusses (**Ob, Irtysch, Tobol, ? Jenissei**) bezeichnet hat. Es ist nicht ausgeschlossen, dass die vielen flüsse mit dem namen **As** in dem gebiet von Perm ihrerseits der einföhrung der benennung **astjak, ostjak** im westen vorschub geleistet haben.

Omira bemercket. Es heisset aber der Obi-Strohm auch bey andern altern Autoribus **Caram-bycin**, **Cara-by**, oder **Carambucis**, vid. Plin. lib. VI. cap. 13 & 17, welches alles übel pronuncirte Worte des Nahmens **By**, sind, zumahl nur das Wort **Cara**, proprie schwarz, improprie aber wütend, grausam und terrible bemercket; Da nun **By** (so die ietzigen Türcken **Bay** pronunciren) proprie ein Fürst und grosser Herr heisset, so ist vor alten Zeiten dieser Strohm propter excellentiam und in Ansehung anderer kleinern Ströhme dieses Ortes nicht allein also zugenannt worden; Sondern es wird auch dessen Ursprung, welcher aus zweyen Haupt-Qvellen und Ströhmen entstehet, der eine von solchen annoch **By**, der andere aber **Chatun** oder **Katun** genannt, d. i. Fürst und Fürstin; Dass aber solcher anietzo **Oby** oder **Obi** genannt wird, solches kömmt her von denen Russen, nachdem solche Siberien einbekommen, welche das Wort und den Nahmen **U-by** in **Obi** verkehret; Denn wie ich oft zuvor erwehnet, so setzen die Asiatischen Völcker gemeiniglich einen vocalem vor ein nomen proprium — — — —; Also ist es eben auch mit dem Worte **U-by**; Weil aber **Ob** im Slavonischen und Russischen **Beyde**, oder conjunctio heisset, so haben die Russen vor **Uby** das Wort **Oby**, oder **Obi** genommen. Sie haben dazu auch in so weit würckliche Ursachen gehabt, indem der Katun und By-Strohm sich bey dem Flecken By-Katun conjungiren, daher von der Stelle an die Russen solchen allererst **Obi** nennen, welches also auch secundo mit dem Nahmen **Ubi** fast einerley im Dialect ist.»

Nach STRAHLENBERGS auffassung ist also der ursprung des namens **Ob (Obi)** in dem namen eines quellflusses jenes stromes zu suchen, in **By**, welches 'fürst' bedeutet. Hieraus hätten die »asiatischen völker«, indem sie wie »gemeiniglich« einen vokal vor ein nomen proprium setzten, den namen **U-by** gemacht, woraus wiederum die russen volksetymologisch zu der form **Obi** gelangt wären.

Diese erklärung weist mit vollem recht FISCHER, Sibirische Geschichte, p. 551, zurück, indem er sagt, dass sie »nichts mehr ist als die geburt einer fruchtbaren einbildung«. Seine eigene meinung über die sache teilt er auf p. 7 desselben werkes mit: »Ich habe mir sagen lassen, dass **Ob** bei den Siränen so viel sei als das Französische Tante. Wenn es wahr ist, so scheint es doch mehr ein lieb-

kosender, als wirklich eigener name dieses stroms zu sein; so wie ungefähr die Donische Kasaken den Donstrom, wenn sie sich recht liebreich ausdrücken wollen, Matuschka, d. i. Mütterlein nennen. Im Persischen heisset **Ab** wasser, und **dor** in dem namen **Obdor** ist auch Persisch, und bedeutet ein tohr oder eine mündung. Es ist nur die frage, wie Persische Wörter zu den Siränen gekommen?»

FISCHER macht also seine zusammenstellung mit starken bedenken, und der name **Ob** hat auch wohl nichts mit dem syrj. worte für 'tante' oder dem pers. worte für 'wasser' zu tun. (Vgl. KSz. XI, p. 156.)

HUNFALVY hat die namen **Ob** und **As** zusammenhängend zu erklären versucht. In seinem werke *Az éjszaki osztják nyelv* (NyK XI), p. 9 sagt er: »Der grösste fluss des ostjakischen gebietes ist der **Ob** oder **Obi**, der auch der fischreichste fluss ist. Auf ostjakisch und wogulisch heisst er **asz** ('vater'). Das volk kennt seine bedeutung und verehrt ihn, denn die ostjakischen lieder nennen ihn **jeming as**, d. h. 'heiliger vater', ferner **lanting as**, **kuling as**, d. h. 'ernährenden vater, fischreicher vater'.» In seinem werke *A vogul föld és nép*, p. 75, äussert er: »**ás** bedeutet 'alter mann, gross'; dasselbe bedeutet syrj. **aba** und wog. **abä**; die wogulen nennen **abä** insbesondere auch den bären, der dort das grösste raubtier ist. Das wort **ás** passt ausserordentlich gut für den fluss **Ob**. Sogar **Ob**, **Obi** ist nur das syrjänisch-wogulische **abä**, d. h. 'alter mann, grosser'.» Ebenda p. 84: »Wir wissen schon, dass nach der auffassung der wogulen die in den **Ob** mündenden flüsse gewissermassen dessen kleine kinder, dessen ärmel (**tajt**) sind und dass er deswegen **Ob** genannt wird, welcher name dasselbe wie **opa**, **oba**, **aba**, d. h. 'vater' und 'onkel' bedeutet; auch sein wogulisch-ostjakischer name **ász** ist dasselbe wie **ás** und **ázse**, was gleichfalls 'vater, alter vater' bedeutet.»

Hierüber ist zu bemerken, dass das wog. wort für 'vater' **ás** lautet und mithin in bezug auf seinen auslautkonsonanten nicht zu dem den **Ob** bedeutenden wort mit **-s** passt. Als original des namens **Ob** passt auch nicht wog. **opa**, und zwar erstens nicht aus lautlichen gründen, weil das erwähnte wog. wort, das übrigens aus dem tatarischen entlehnt sein dürfte (s. verf., Die tatarischen lehnwörter im

wogulischen, p. 58), eine frühere form *āpa voraussetzt; und zweitens auch nicht wegen der bedeutung, weil vom ganzen wogulisch-ostjakischen sprachgebiet für dieses wort nicht die bedeutung 'Ob' bekannt ist.

MUNKÁCSI hat KSz. XI, p. 156 und ÁKE, p. 533 den namen **As** als ein lehnwort erklärt, <|av. *āfs* 'wasser'. Die zusammenstellung ist jedoch lautlich kaum möglich, auch scheint es weniger überzeugend, den ursprung [in so weiter ferne zu suchen. — Zu erwähnen ist noch eine erklärung, die JPAASONEN in seinen vorlesungen gegeben hat: danach wäre ostj.-wog. **As** 'Ob; grosser fluss überhaupt' = tscher. *βitše* 'der fluss Bjelaja' und ung. *ügy* 'quelle'.

Über diese erklärungen wie auch über den ursprung des wortes **Ob** wäre jedoch am kompetentesten, das entscheidende wort zu sprechen, professor YRJÖ WICHMANN, der vielseitigste und tiefste kenner der finnisch-ugrischen sprachen.

Remarks on the Korean language.

By

Dr. G. J. RAMSTEDT.

In the Korean language of to-day — both as spoken, with all its different dialects — and as a literary vehicle — there are two, or rather three, elements which make up the whole.

A. The inherited old stock of words, grammatical forms and endings and the method of constructing the phrases.

B. The imported goods: Chinese loanwords and loaned expressions of earlier or later date.

The third element, which seems to play a peculiarly big rôle, consists of innovations, »neuschöpfung», of more or less onomatopoeical nature, describing sounds or movements and sometimes being just an occasional makeshift, caused by the lack of older words, especially of adverbs.

Of course, it is only the old stock of original Korean goods which has a value for comparative studies. It must be remembered that the old structure has evidently shrunk considerably under the heavy import of Chinese ideas and Chinese words, the sign of »civilisation» and »refinement». The language has therefore in many respects been deflected from its independent development and suffered losses of greatest importance. For that reason the language seems poor; in comparison with e. g. the Tungusian dialects we find that these latter are sometimes better provided with old words of their own. All Tungusian dialects have, f. i. a word for »liver», that important part of every animal and of the human body, but the Korean seems now to know only a Chinese loanword.

To give a complete summary of the past development of the Korean language is a premature undertaking, as the dialects have

not been sufficiently studied, but if we keep to the best known facts we can take under examination the following points: 1) the system of sounds, 2) the structure of the language as to its grammatical elements and 3) the etymology of primitive Korean words.

I. The sounds.

A. The vowels.

The vowels of the South-Korean standard language as spoken in Keijo (Seoul) and as used in the present day literature are *a*, *o*, *u*, *ē*, *ī* and *i*, but the Korean alphabet has one more, the »short *a*» which seems to have been a sign for a special vowel sound, a reduced back vowel, similar to English *a* in *cup* (*kap*), *one* (*wan*), *club* (*klab*). This vowel has given either *a* or *ī*: *hānān* > *hanan*, *hanīn* »doing». The vowel *ī* is a high-mixed-vowel as Turkish *y* in *qyz* »girl» or Russian *ы* (long) in *рыба* (*rī'ba*) »fish». The mid-mixed-vowel *ē* is lower or more like *ε* or *ā(ə)* in English *girl*, *world*. The vowel system seems to have been as follows:

(back)	<i>ī</i>	<i>i</i>	(front)
	<i>u</i>	<i>ē</i>	
	<i>o</i>	<i>a</i>	

As we now have in the language variations: *a* ~ *ē* as in *poatta* (< *poa + *itta*) 'I saw', 'one has seen', 'you have seen', etc. and *čugētta* (< *čugē itta*) 'has died' 'is dead' or *o* ~ *u* as in *toro* 'returning' and *turu* 'turning around', *paro* 'straightly' and *nēmu* 'exceedingly', *nalgā* (< *nāl-gai*) 'wing' and *čigē* (< *či-gēi*) 'a burden carrier, rucksack', we can to-day still find that the Korean language has had a definite vowel harmony, i. e. that certain vowels in the suffixes varied according to the nature of the stem vowel. The vowels were grouped in two classes: 1) back vowels *a*, *o* and *ā* and 2) front vowels *ē*, *u* and *ī*. This fact reveals certain facts concerning the earlier pronunciation:

A back *u seems to have given *o*, cfr. North-Korean *kagu* = South-Korean *kago* 'in going, going and . . .', North-Korean *tu* 'also' = South-Kor. *to*.

A vowel *u* as frontvowel variant to *o* goes back to earlier *u* or *ü* (*u* as in Japanese *u* or Swedish *u*); in other words, it means that a proto-Korean *ü* has moved backwards and is now *u* (*čugëtta* < *čüg-ä + *ista »dead is»).

When *ē* now corresponds to *a* (*či-gēi ~ *nal-gai), the original sound of *ē* must have been a broad *e* (*ε* or *ä*) and the evolution of this broad *e*-sound is parallel to what we find in Manchu, Goldi and Buryat, which all have a broad back *ē* (*ö*) for the original *e*.

The »short *a*», *ä* or *a*, seems to go back to short or reduced back vowels *a*, *o* or *u and has served as a substitute or nearest sound for the reduced back sound in Chinese: *sa* > *sa* 'four' = Chin. *szē*, Jap. *shi* 'four'. When *a* was the back vowel, a short *i* served as a front variant to it and there existed e. g. *saram* 'man', orig. 'living' form *sal-* 'to live' and *čugim* 'death' from *čuk-* 'to die'. The vowels were therefore originally:

1) back: long <i>a</i> , <i>o</i> , <i>u</i>	2) front: long <i>ä</i> <i>ö?</i> <i>u</i>
short <i>ä</i> , <i>ö</i> , <i>ü</i>	short <i>ä</i> — <i>ü</i> <i>i</i>

If subjected to palatalisation, owing to the influence of a following front vowel or a palatalized consonant, an original *a* turned to *ä > *ē*, an original *o to *ō* > *u* > *u*, an original *a to *i*. If subjected to labialisation, *a* gave *o*, *ε* (*ä*) gave *u*, *i* gave *u*. These changes can be found f. i. in *pal* 'foot' (cfr. mong. *alqu-* 'to step' < **qal-qu-* < **pal-qu-*), Kor. *palp-*, *polp-* 'to step', *pal s'ēn* > Nkor. *pašēn* 'stockings', *pōšēn* id., South-Kor. *pēsēn* id. The *a*-vowel sounded more or less like a short *a* and is now undistinguishable from earlier *a*: *mal* 'horse', North-Kor. *mar*, South *mal* < *mör = Mong. *mori*, *morin* 'horse' *mor-da-* 'to ride'. As to the original *ü it is now either *u* or *i* as in *mul*, dial. *mül* 'water' = Mong. *müren* 'river', *til*, dial. *tul* 'prairie' = Goldi *dul* 'prairie, wilderness'.

The diphthongs on *i* have developed into long front-vowels *ai* > *äi*; *ēi* > *ē*; *oi* > *wē* > *ō*; *ui* > *wi* > *ü*; the sounds *ä*, *e*, *ö*, *ü*, after having been out of use for centuries, are thus reappearing as a result of the influence of *i*.

B. The consonants.

Of the explosives (*k*, *t*, *p*, *č*) there existed of old two series: the stronger one or the aspirated series and the weaker or un-aspi-

rated. The non-aspirated explosives may have been voiced or voiceless, i. e. *tenues* or *mediae*, just as they are now pronounced, and they were also in special combinations pronounced as voiceless *mediae* (*G D B 5*) as heard to-day: *kada* or *kata* 'to go, goes' is *kada* or *kada* if *k* is absolutely initial, but *gada*, *gada* if the preceding sound is voiced: *tora-gada* 'to go back', *tora-gage*, *tora-gage* 'he, one may go back', where *-ge* < *gēi is written *-kēi* and corresponds to *-*kēi* in *mēkkēi* > *mēkke* 'one may eat'. The aspirated sounds were distinguished by their aspiration from the homorgan weaker sounds: thus *k^h*, *t^h*, *p^h*, *č^h*, with stronger or weaker aspiration, but in a final position, i. e. as the end of a word, they lost their aspiration and later also their explosive part and both **k* and **k^h*, **t* and **t^h*, etc. are now pronounced similarly with only their implosion left.

There now exists in Korean an interesting series of geminata explosives (*kk*, *tt*, *pp*, *čč* and *ss*) in the beginning of words. We can guess that a short or reduced vowel (*a* or *i*) has been suppressed between two consonants (explosives *k*, *t*, *p*, and also *s*) and that these consonants later were assimilated giving the second consonant as long and emphatically pronounced. Thus in *ssida* 'to use' the old writing *psida* is testified as etymologically correct and better than *ssida*, because of words like *mopsi* 'impossibly', 'badly' < **mot* + *psī* 'no use', *somssi* 'skill' < *son* 'hand' + *psī* 'use'; in *ttal* 'girl, daughter' (written *stal*, *ptal*, *ttal*) the spelling *ptal* gives us the right to connect this word with Goldi *patala* 'girl', to *ssal* 'rice, food', the original is *psal* < **pašal* (cf. mo. **bažala* 'rice'), found in *me-psal*, *čō-psal*, *ipsal*, etc.; to *tto* (< *pto*) 'again' we have an equivalent in tung. **pata* : POPPE *hatama* 'again'; to *ttä* (< *ptai*) 'time, age' we have *i-ptä* 'now' *čē-ptä* (< *tjē ptai*) 'at that time, then', *kä-ptä* 'then' and also in Tungusian dialects there exists a corresponding word: POPPE *hatapti* 'old, aged' (*-pti* is an ending and the stem is *pata*).

The gemination or lengthening of an initial consonant having got foothold in the language, other causes added to its frequency. In *namu-kkot* 'tree-flower' we have originally **namu-k-koč*, the first *k* being an assimilated old genitive suffix, originally *n̄* or nasalised *j*,

which now appears either as *-i*, *-ii* or a lengthening of the following consonant: *nunī mul*, *nunmul* 'tear', orig. »eye's water«, written in older days *nunī-mul* (*nunj-mul*). For emphasis the geminated explosives are used instead of lenes: *kēmīn* 'dark, black' (cfr. Jap. *kemuri* 'smoke'), but *kkēmīn* > *kkamīn* 'pitchblack'.

The rules concerning the final sounds have made matters difficult and disturbed the declension of the nouns. When of *t* and *t'* only the implosive part was heard and final *s*, *č'* and *č* all gave *t*, the nominative can no longer show the original value of a final *t* and we must therefore look for old case formations. We have *kat* (*ka^t*) 'a hat', locative *kasä*, *kase* (< *kas-ai, *kas-äi*) = Jap. *kasa* 'a hat'; *kkot* (*kko^t*) 'a flower', orig. *koč*, North-Kor. locat. *kkožē* = Jap. *kusa* 'grass, flower'; *nat* 'a hatchet, a sickle' (locativ. *nade*) = Jap. *nata* id.; *pat* 'a field', locat. *pa^te* = Jap. *hata*, *hatake* id.

As to the above mentioned *namu* 'tree', we have a loc. *namge* (> *naŋge*) and the original form of this word has been *nāmāγ, the *γ*-sound (a spirantic *g*) having given a vowel: *nāmā^γ* > *namō*, *nāmū*, but we still hear to-day *namaksin* 'wooden shoes' (*sin* 'shoe, boots'): There seems to have been a lot of words with final *γ*; I have met with *mū*, *muu* 'radish' = Nkor. *musu*, defin. *mukki* (< *musuγ*, defin. *musuγ-i*), *karu* defin. *kalgi* 'flour, powder' (*kalāγ* from *kal-* 'to grind'), *čaru* ~ *čalgi* 'handle', (< **č'arāγ*), *čaru* ~ *čalgi* 'a bag' (< *čarāγ*), *asu* (North-Kor. *asī* ~ *äkki*) 'younger brother', 'younger sister', *kumu* (North-Kor. *kumu*, defin. *kuŋgi*, *kumgi*) 'a hole', . . . etc.; therefore *kēru* 'boat, ship' (< *kērāγ) may well correspond to Goldi *gela*, *gella* 'a large boat', and here we have a clue in understanding the prehistoric stages of a vowel in a second syllable. But it is not the *γ*-spirant alone which can be detected; we can easily find traces of *δ* (spirantic *d*) and *β* (spirantic *b*) and besides these we can see that the language has had a special *s*-sound which has given *h* or has disappeared (cfr. above *mū* and *musu*; *kaīl* ~ *kahīl* ~ *kasīl* 'autumn'; *kēt* 'thing', accus. *kēsīl* > *kēl*, *-gēl*).

The spirant *δ* (Engl. *th* in *these*) has regularly in intervocalic position given *r*, but before an explosive a *t* (written as *s*): *mud-ta 'to ask, inquire' > now *mutta*, but *mudē* + *ista* 'has asked' > now

murëta; this corresponds to Goldi *mude-lisi*, *mude-* 'to inquire'. This $\delta > r \sim l$ explains why Chinese words on original dental show $l(r)$ as final sound: 'moon' is Jap. *g_uetu > *getsu*, Skor. *uël*, Nkor. *uēr*; 'iron' is Jap. *tetu > *tetsu*, Nkor. *t₁ēr*, Skor. *č^cēl*.

As to β (a stronger or weaker *w*) it has been an intervocalic variant to *b and has disappeared totally: f. i. *mugē* 'weight' is *mugēβi, the *i*-noun of the verb *mugēpta* 'to be heavy', *kao* 'goes, is going' (polite speech) < *kaβā*, the *a*-converb of a secondary stem *ka-β-* 'to be gone' from primary *ka-* 'to go'; this use of a secondary stem corresponds to the use of passive in Japanese when talked respectfully.

The original sounds explained above have once been:

Fortis   Lenis   Spirans

<i>k^c</i>	<i>k, g</i>	γ
<i>t^c</i>	<i>t, d</i>	δ
<i>p^c</i>	<i>p, b</i>	β
<i>č^c</i>	<i>č, š</i>	—
? <i>s</i>	<i>s</i>	<i>s > h</i>

The language has had a *j*- and a nasalised *j* (or *ñ*). We find in Tung. *māwan*, dial. *mian*, *miwan* 'heart' an equivalent to Kor. older *mājām 'heart, mind' > *māām* > *māim*, or *mām*, cfr. Tung. *sil*, *sī*, Manchu *silhi* 'the gall' with Kor. *ssilkäi*, dial. *ssilkē*, *ssilge*, *ssigē* 'the gall'.

It is interesting to note that *l* and *r* have been treated as one sound and their distinction lost; we have now in Skor. *tōl* 'stone', locat. *tōrē* 'in the stone' and in Nkor. *tōr*, *tōrē* where we can suppose that the original sound was *l* (Goldi *šollo*, *šolo* 'stone', cfr. prototurk. *tal > Turk. *taš*, or *tal > čuvassish *čul*). On the other hand, Skor. *mal* (loc. *mare*) 'horse', *mul* (loc. *mure*) 'water', = Nkor. *mar*, *mur*, may have an original *r, while *pul*, Nkor. *pur* 'fire' seems to have had *l, cfr. Kor. *pulkta* 'to be redhot', *pulgīn* 'red' = Mong. *ulagan* 'red' < *qulayan < *pulayan, Manchu *fulgīan* id. The initial *l has in Korean given *n*: Kor. *nok* 'green' (from chinese *lok) cfr.

Mong. *nogōn* id.; Kor. *nō-h'ēŋ* 'old brother' from Chin. *lao* 'old', cfr. Mong. *nojan* 'Prince, Master' < Chin. *lo-je*. But before *i* both **li-* and **ni-* have given **ji-* (*i-*), now heard as *i-*. On the other hand, the original initial **i-* has been pronounced *ji-* and *ni-* and this confusion has mixed all three of them together; therefore, we find Korean *irē nada* 'to rise and go out', written *nirē*, corresponding to Goldi *ili-* 'to rise', and Korean *i*, written and older *ni*, 'tooth' (f. i. in *amni* 'foretooth' < **alp^c + n + *i-*) corresponding to *i in Tungusian *ikte* 'tooth' — the *-kte* is a suffix — and to *igde-* 'to comb' or to *i in Mongolian *ide-* 'to eat'.

Many interesting things remain to be mentioned, but, owing to lack of space, the phonetical history of the Korean language can be sketched only as short as possible. Nevertheless, I may add that the Keijo-dialect is in many respects very ambiguous and that the North of Korea offers many valuable points for a restoration of the oldest sounds in cases like present Keijo *č- č'*. For instance:

North-Korean	<i>tiōōn</i>	'good'	=	Skor.	<i>čōhīn</i> ,	orig.	* <i>tōh-</i>
»	»	<i>čēgīn</i>	'small'	=	»	<i>čēgīn</i> ,	» * <i>čīčk-</i>
»	»	<i>tsar</i>	'well'	=	»	<i>čal</i> ,	» * <i>čal</i> .

If we compare *matta* 'to meet, to touch', preterite *mažatta* (< *mač-a itta) with *mannada* 'to meet' (< **mač-na-*), and have a verb *kēnnēda* 'to pass over a river', we have a key to the restoring of a primary verb **kēč-* and the right to think of Türk. *käč-* 'to pass over a river' and Mong. *kečegū* > kalm. *ketsü*, Khalkha *č'č' ts'ü* 'surpassing, very, difficult'. Many discoveries of greatest value await an interested researcher and it is a pity that almost nothing has been done to make the Korean language accessible to modern linguistic studies.

II. The structure of the language.

The verbal conjugation.

In the verbal conjugation one finds three old «infinitives» (this is inadequate as terminology for verbal nouns of verbal use) which

end on *-ta*, *-ti* and *-tē* respectively. The *-ta*-formation: *kada* 'to go' = 'I go', 'you go', 'he goes', 'one goes' etc., *mēkta* 'to eat', 'one eats', *itta* (< *isī-ta*) 'to be' 'is' 'are' — is a general indicative-infinitive and is too near to the Tungusian infinitive on *-ta*, *-da* to be only an accidental similarity and I think we have this same old *-ta* in old Turkish *boltači*, *körtäči* etc. The *-*ti-* formation (Skor. *-či*, *-ži*: **kadi*, **mēkti*, **isīti* > Nkor. *kadi*, *mēkti*, *itti*, Skor. *kaži*, *mēkči*, *itči* 'may go', 'may eat' 'may be' is used as a noun in connection with negations (Skor. *kaži mot hada* 'can not go') and with *man-īn* 'but' (*kaži man-īn* 'goes, but' = 'although going') and corresponds to a form for uncertainty or the future in the Tungusian dialects. The *-tē* is the suffix in *kadē-ra* 'he goes' or 'went', *mēktē* 'he eats' (< *mēktē-i*), *podēn* 'seen' (< *podē + in*) and has a sense of past tense; it corresponds closely to the past tense on *-dy*, *-di* in Turkish and *-ži*, *-žu* (*-*dī*, *-*dī*) in Mongolian.

The abundance of different verbal forms in Korean is at first sight very perplexing and difficult to master. But after a closer analysis we find that their number is nothing unheard of, most of them being only recently created contractions, where to the main verb in its different forms the auxiliary verb *i-* 'to be', *isi-* 'to be' (< ? orig. *βi*, *βi-si-*) in its special forms has been added and the stem vowel *i-* been lost. Thus *poatta* 'I saw' 'I have seen', 'to have seen' etc. is orig. *poa + itta* 'seen' + 'is', *pogetta* 'I shall see' is **pogē + itta* 'to see + to be', *poassētta* 'one had seen' < *poa + isiē + itta* 'seen + been + is'. The existing grammars written by foreigners, mostly for missionary use, have too many mistakes, owing to wrong methods or to lack of methodical thinking. We don't come anywhere if we say that in *poatta* we have an ending *-at-* for the past tense or in *pogetta* an ending *-get-* for the future tense; such suffixes or infixes have never existed, but certainly a suffix *-a ~ -ē* and a suffix *-*kai ~ -*kēi* must be accepted as historically correct.

ECKARDT, a German missionary who has lived a score of years among the Koreans, says in his large but very confusing grammar that the Korean language has 25 participles, while the Japanese has only 2, and that therefore these two languages can not be origin-

ally related. Without discussing in this short summary the question of relationship, I would like to mention that I can find in the Korean only 2 participles (= adnominal verbal formations) and in the Japanese only one. The two participles of the Korean are: 1) a present-perfect on *-n* and 2) a future-present on *-l*: *pon sarām* 'the seen man' = 'the man I saw' or 'the man who saw', *pol sarām* 'the to-see man' = 'the man one will see' or 'the man who will see, who has to see'. The participle *ponan* (the special present) is a *-n* participle of a secondary verb stem on *-nā-* (*-na-* ~ *-nī-*) which has had and still has a continuative-inchoative meaning: *k'in* 'large, big' (stem *k'ī-* 'to be big') ~ *k'inin* 'increasing, now growing' (stem *k'inū-*). An interesting parallel is to be found in the Tungusian dialects where, as POPPE recently has shown, the present tense usually is rendered by an aorist (indefinite, general form) and a special present tense is formed from a continuative stem on *-ṣa-*. As to the participles, such words as *podēn* (*podin*), *poassin*, *poannin*, *poassil*, *poattin*, *pogessin*, *pogennin*, *pogessil*, *pogettin*, *poakkessin*, *poassessin* etc. ought not to be taken as simple formations, because the contractions are here too evident: *podēn*, *podin* is = *podē in*, *poassin* is = *poa issin*, *poannin* is = *poa innin* < *poa *isinin*, etc. etc. And if we take every possible contraction as a special form, then there are many more than 25 and the Korean grammar will appear as a real chaos. As to the *-n* formation (*mēgin*, *pon*, *in*, *issin* etc.) a similar participle and gerund is known in the Tungusian dialects and also in Turkish and Mongolian. The *-l* form can be traced in all Altaic languages. The Korean does not give us anything unexpected, f. i. participles on *-k* or *-č*. The large amount of different kinds of old contractions is no hindrance to etymological identification.

The Turkish and the Mongolian languages have deverbal formations used for connecting a verb to another verb, in phrases which we in Europe usually unite by means of conjunctions. I have called them »converba» and UNDERWOOD in his grammar uses the name »connectives». The Korean has many converbial forms, but only three or four of them seem to have been originally simple forms. 1) *-ko*, Nkor. *-ku*, converbum aequitemporis, 2) *-a* ~ *-ē* converbum perfecti 3) *-ke*

(< *-*kai* ~ *-*këi*) converbum futuri and 4) *-i* in *ëpsi* 'without', *nophi* 'highly', mostly found used in adverbs.

Now, it seems to me, *-ku* can correspond to *-ku*, *-xu* in Tungusian and Manchu or *-yu* (in deverbal adjectives) in Mongolian. The *-a* ~ *-ë* is a perfect »gerund«, but can be identified with the Turkish »present gerund« on *a* ~ *ä*: Korean *tor-a odë* 'he came back' (*tol-* 'to return', *o-* < **wa-* 'to come near, to come down' = mo. *oru-*, Manchu *wa-* in *wargi* 'West') and old Turk. *jana kälti* 'he came back' (*jan-* 'to return', *käl-* 'to come'). The *-kai* ~ *-këi* (now *-kë*, *-gë*) formation has a future sense and is to be found as an ending in the old future participle in Turkish: 'he will know' osm. *biläžäk* < *bilgä* + *čäk* (dim. ending) < *bilgä*, **bilgäi*. The *-i* form can be identified with *-i* in Mongolian *büi* 'is', *ajisui* 'comes near', *darui* 'next' and is a present-participle in Tungusian. The use of the auxiliary verb *i* < **βi-* 'is' and its secondary *isi* < **βisi-* 'exists' has created many converbial expressions. Thus, I think, converbum destinationis *por'ë* 'in order to see', *mëgür'ë* 'in order to eat' is contracted *pol* + *ië* (fut.-part. + converb. on *-ë*) »being to see«; converbum contemporale *pom'ë* 'while seeing, during the seeing' is *pom* + *ië* (nomen verbi on *-m* + converb. on *-ë*) »the-seeing + being«. The noun on *-m* with the emphatical particle *-in* ~ *-nin* has given *pom'in*, *mëgim'in* 'as to seeing', 'as to eating' = 'if one sees', 'if one eats' and *pom'ën*, *mëgim'ën* (converbum conditionale) 'if one sees', 'if one eats', 'when one sees' is a combined *pom* + *ië* + *nin* 'as to being a seeing'. Converbum hypotheticum *pogëd'in* 'if one should happen to see' 'when one will see' seems to be a contraction of *poge idë nin* »to-see if it were«; besides these there are other contractions used as conditional forms: *pogosënin* 'if one sees' = »one sees and then«, contracted of *pogo is'ë nin*, and *pom'ënsë*, contracted from *pom'ën* (see above) and *is'ë*. I have counted some 20 converbial formations, but when analysed there seem to remain only four as primitive forms *-ku*, *-a*, *-kai* and *-i*. Many of these verbal formations have a noun affixed to a participle: *poni* »seen and then...« < *pon* + *i*, where *i* is a noun with the sense of »thing«, »fact«, *pol'të* 'if he sees, when one sees' < *pol* + *tai*, now *të* 'place, occasion, circumstance', *pol'ttä* 'when seeing' < *pol* + **ptai* 'seeing + time'. In converbum admissi-

vum *ponā*, *mēgīnā* we have an interjectional particle *ā*, the same as in promissive *pomā*, *mēgīmā* 'I will see' 'I promise to eat'. The same *ā* may hide in *požā*, *mēkčā* 'as soon as one sees', 'one eats and then at once . . . ' if this is **po-di-ā*, **mēk-ti-ā*. But there can have existed a verbal noun (a nomen resultativum) on **-čā*, as in Tungusian and Mongolian. The Northern Korean dialects can decide this question.

There are two verbal nouns, the *-m* ($\sim$ *-im*) formation; and the *-ki* (*-gi*) formation; both seem to have good equivalents in Turkish and Mongolian: *pom* 'the seeing', *mēgīm* 'the eating', *pogi* 'to see', *mēkki* 'to eat'. An *-m* formation of similar nature is well known to the Turcologists and Mongolists, and the *-ki* suffix is probably an original *-kwi*, identical with the Mongolian »infinitive» (*-qu* $\sim$) *-qui*, (*-kü* $\sim$) *-küi*.

The auxiliary verb *i-* and its derivative *isi-* are probably **wi-*, **wizi-* (**βi-*, **βisi-*), cfr. Tung. *bi*, *bisi* 'to be' and Jap. *iru* ($\leftarrow$ **wiru*) 'to be'. The acceptance of **wi-* would well explain the Korean »long» present tense *hadoda* (*hatōta*) besides the shorter *hada* (*hata*) 'to do', 'does' as a contraction of *hata* + *wita* »does + is».

Above has already been mentioned the special present participle *ponan*, *mēññin* ($\leftarrow$ *mēknñin*) as the past participle (aorist participle) of a secondary stem **po-na-*, **mēg-nā-*. The use of secondary verb stems is very common in Korean. The language has made wide use of a passive stem on *-βu-* $\sim$ *-bu-*, *-β-* $\sim$ *-b-* : *us-* (*utta*, past tense *usētta*) 'to laugh', passive *usub-* (*usūpta*, past tense *usuwētta*) 'to be to laugh at, to be ridiculous' : *hadēra* 'he made' $\sim$ *haptēra* '(by him) it was made'. The passive was, as reversed and impersonal, more polite and respectful than the simple and straight form: *hamnida* 'he pleases to do' is **hāβ-nñin* + **ida*; *haon* (past. part.), corresponding to simple *han*, and *haol* (fut. part.), to *hal*, go back to original **hāβān*, **hāβāl*. The converbum perfecti **hāβā* (**hāβē*) has given *hao* and been promoted to a polite and useful final present; *poo* 'he sees' 'I see' is semasiologically = Japanese *mirarete* 'having been seen'. Being originally a converb and pointing to a closing verb, it is now final with interrogative, praying and assuring meanings.

Another secondary verb is formed with the suffixes *-sa-* (*-sā*)- and *-si-*, which may have been a reflexive *-sa-* and perhaps its factitive on *-i-*. The suffixes can be piled up, i. e. from a secondary verb another can be formed and so on ad libitum, politeness demanding more and more passives and reflexives: »he goes» is rude, but »it is a going, as to him», or still more »by him, it is a being a going» »it is a happening of being gone» are polite and show due respect. »Let's see!» would in plain simple speech be optative *posē*, orig. *posai, perhaps *pō-sui, with *-sui* corresponding to Turk. *-sun*, Mong. *-su*, but one ought not to be rude or too prompt and has to say a friendly *popseda*, *popsida* 'let us see' orig. *po-β-se ida*, the optative of the passive *pob-*, *poβ-* and the auxiliary *ida*, but politely one can say *posipsida* or better *popsipsida* 'please may it be a being seen'. »He sees» = *poda*, politely *poo*, still better *posio*, and much better *popsio*, *posipsio*. The *-nā-* stem is also taken as a foundation for a passive: *parānōni* 'as I hope' *parānōra* 'I am hoping' (< *parā-nāβān* + *i*, *parānāβā* + *ra*).

As to deverbal nouns, we find f. i. *pī-gak* 'a sickle' (from *pī-* 'to mow') formed with a suffix *-*kak*; cfr. Turk. *byčaq* 'knife' (< *byč-yaq*), *qapqaq* 'lid' from *qap-* 'to close'. Many other interesting endings could be mentioned, but must be omitted for the present.

The cases of the nominal declension seem originally to have been: a nominative without ending, a subject form with a determining *-i*, a genitive with a suffix *-*in* ~ *-n*, a locative with the suffixes *-*kai* ~ *-*kēi*, *-kāi* ~ *kūi*, variant *-ai* ~ *ēi*, *āi* ~ *ūi*, now *-e* ~ *-ge*, and casus directivus on *-ru*, now Skór. *-iro*, *-ro*, *-lo*, Nkor. *-llu*, *-llū*, *-ru*, *-rū*.

The similarity of these suffixes with the Altaic cases is evident. Also the etymology of the most important part of the original words for primitive objects and ideas points in this same direction. I must leave this subject now, but may mention some words: *čēlmēgi* 'youngster, child' < *šermegi, Mong.-Turk. *šermeg (still to be found in NW of Mongolia) > Hungarian *gyermek* 'child'; *ērūsin-nē* 'the old man, the father' from *ēru-* = Turk. *örü-* 'to be old' and *nāi* 'man' 'homo' = Goldi *nai*, *ne*, *nī* 'Mensch'; *al* in locative *arā*, *arē* 'under'

and Turk. *al-* 'under', **ög, üg* in *uh > *ü-* 'over', tung. *ug-* 'over'; *agari* 'mouth' (a very rude word) = Turk. *ayыз* 'mouth', *mal* 'speech' = Mong. *mala in *kelegei-malagai* (Ordos) 'bègue' 'mute', etc.

The result of etymological researches will, as far as I can see, once for all fix the Korean language in its proper place as an old branch of a large East-Asiatic group, from which the Mongoloturcicum separated earlier, while another group, the Tungusian, remained closer to the Korean, from which it also got Chinese loanwords. The traditional and unconvincing »Uraloaltaic« theory must be removed farther away, as the center of the Altaic world locates itself on the Western and Eastern slopes of the Hingan mountain range. I hope there will be an opportunity for me to publish something concerning the etymological side later on. The above lines may be considered only as a short precursory introduction.

Helsinki, August 3, 1928.

Tehdas.

Kirjoittanut

E. N. SETÄLÄ.

1. Varmaankin suomalainen ehkä jonkinlaisella ylpeydellä ajattelee, että meillä on hyvä omaperäinen ja kielellemme varoihin hyvin liittyvä »tehdasta» merkitsevä sana, samalla kuin enimmäkseen naapurikielemme ovat tätä tarkoitusta varten saaneet lainata vierasperäisen sanan, jonka alkulähteenä on latinan *fabrica*. Sanan alkuperä näyttää läpikuultavalta: jokainen tahtomattaankin sen yhdistää verbiin *tehdä*. Tarkemmin tätä niin miellyttävältä tuntuvaa johtoa silmäillessä sen kuitenkin täytyy tuntua epäilyttävältä. Itse johtoaines on varsin outo; tuskinpa vain lienee rinnalle asetettavana toista, joka suorastaan sopisi verraksi. Edelleen on outoa, että tällainen sana olisi takavokaalinen, *a*:llinen, sen sijaan, että *tehdä* sana on selvästi etuvokaalinen.

2. Mutta kaikista suurimmat yllätykset tuottavat sanan merkitykset, ne merkitykset, jotka palautuvat nykyisen teollisuusajan takaisiin aikoihin.

Tosin tavataan jo GANANDERIN käsikirjoitetussa sanakirjassa (1787) **Tehtahat** l. **Tehtaat** (sana ilmoitetaan monikolliseksi) ruotsiksi käännettynä »wäreckstad», »et upställdt arbete; arbetsställe». Mutta käännöstä ei suorastaan oikeuta se ainoa esimerkki, joka annetaan sanan käytännöstä: *älä tule minun tehtahalleni*, joka selitetään toisella suomalaisella lauseella »älä tule minun tjelleni l. paikolleni, ruots. »kom ei för mig til hinders». Esimerkki ei siis ehdottomasti edellytä merkitystä 'verkstad', puhumattakaan merkityksestä 'fabrik'. Mutta sanakirjan käsikirjoitukseen on lisätty toisella käsialalla, todennäköisesti Porthanin kädellä: **Tehdas -htaan** »eläinden mako-paikka v. sia», mikä ilmoitetaan hämäläiseksi merkitykseksi, sekä edelleen »stället där watnet öses ur batar».

GANANDERIN sanakirjassa olevat tiedot ovat sikäli perustavaa laatua, että seuraajilla on ollut niihin varsin vähän lisättävää. Niinpä on näistä tiedoista peräisin se, mitä RENVALL mainitsee. **Tehdas** on hänen sanakirjansa mukaan 'työskentelypaikka, verstaas' ('faciendi l. fabricandi locus, ubi quid agitur, f a b r i c a'). Esimerkkinä mainitaan **älä tule tehtaalleni** 'noli venire in locum ubi ego versor et negotia mea curo'; hämäläisenä mainitaan **karjan tehdas** 'locus quietis pecudum'; vihdoin **venheen tehdas** 'sentina naviculae'.

Uuden tiedon antaa »Sanakirjassaan» (1860) hämäläinen G. E. EURÉN mainitessaan edellisten merkitysten lisäksi tiedon: »**yrttitarhan tehdas** kryddgårdsbänk, rabatt».

Tämän jälkeen ei ELIAS LÖNNROTILLA, jonka sanakirjan asianomainen vihko ilmestyi v. 1878, ollut muuta tehtävää kuin julkaista edeltäjiensä tiedot hiukan selvitettyinä ja laajennettuina; hän mainitsee merkitykset 1) 'verkstad, fabrik, arbetsställe' (lisävihdossa myös: 'bruk'); 2) 'spilta för boskap'; **karjan tehdas** 'boskapens hviloplatz (der den idislar)'; 3) **venheen t.** 'rummet emellan vrängerna i båten, båtrummet der vattnet samlas (kaarien väli)'; 4) **yrttitarhan t.** 'kryddgårdsbänk, säng i potates- och källand, rabatt'. Esimerkkinä mainitaan **älä tule tehtaalleni** 'kom mig ej i vägen'.

3. Kansankielen sanakirjaa varten tehty sanojen keräys sekä eräs Virittäjässä v. 1920 (Y. H. TOIVONEN aloitteesta) toimeenpantu kysely¹ eivät ole tosin näihin merkityksiin tuottaneet olennaisesti uutta lisää, mutta näillä tiedoilla on saatu merkitykset verrattomasti varmemmin täsmennetyiksi ja ennen kaikkea niiden alueet määräytyiksi. Näihin tietoihin, joita olen henkilökohtaisella kyselyllä hiukan voinut täydentää, perustuu seuraava sanamaantieteellinen esitys.

Jos erotamme pois **tehdas** sanan nykyään tavallisimman 'teollisuuslaitoksen' merkityksen, missä on vaikea erottaa alkuperäistä kansanomaista käytäntöä kirjallisen ja yleiskielen vaikutuksen alaisena syntyneestä, niin saatamme saatujen tietojen nojalla kansanomaiset merkitykset jaoittaa kolmeen ryhmään, joilla kullakin on oma alueensa.

4. Ensinnäkin huomataan **tehdas** (**tehas, tehlas**) merkityksessä, **l e h m ä n p a i k k a** navetassa'. Tämä merkitys on ilmoitettu

¹ Kyselyn tuloksista on lyhyesti tehty selkoa Virittäjässä 24 129.

varsin yleiseksi, osittain kuitenkin nimenomaan vanhempien ihmisten puheeseen ja vanhempiin oloihin kuuluvaksi, sillä alueella, jossa maassamme puhutaan savolaista murretta sekä tähän välittömästi liittyvällä Suomen pohjoiskarjalaisella murrealueella. Tämän ilmeisesti yhtenäisen alueen rajapitäjät, mikäli tähän asti on tietoja olemassa, ovat: lännessä etelästä pohjoiseen Laukaa, Rautalampi, Äänekoski, pohjoisessa lännestä itään Maaninka, Nilsiä, Juuka, idässä pohjoisesta etelään Ilomantsi, Korpiselkä, Tohmajärvi, Pälkjärvi, Ruskeala, Sortavalan pitäjä, etelässä Sortavalan pitäjistä itään Kerimäki, Sääminki, Puumala, Juva, Anttola, Mikkeli ja Ristiina (näiden rajapitäjien keskellä on tietoja seuraavista pitäjistä: Pieksämäeltä, Suonnejoelta, Jäppilästä, Joroisista, Leppävirroilta, Karttulanlasta, Kuopion pitäjistä, Heinävedeltä, Rääkkylästä, Liperistä, Kuusjärveltä, Kaavilta, Polvijärveltä, Kontiolahdesta). Edelleen ilmoitetaan merkitys hämäläiseltä »tehas»-alueelta Hollolasta, Hauholta, Kangasalta, Eräjärveltä. Todennäköisesti on tämän merkityksen alue yhtenäinen hämäläismurteista karjalaisiin saakka. Kaikki tiedot ovat yhtäpitäviä siinä, että **tehas**, **tehas** merkitsee lehmän paikkaa läävässä, jota vastaan eräissä tiedoissa on nimenomaan huomautettu, ettei hevosen sijaa tallissa milloinkaan nimitetä tehtaaksi.

Muutamissa tiedoissa on nimenomaan sanottu sanan merkitsevän lehmän paikkaa »m a a p e r ä s s ä» (Säämingistä, SANTERI RISSANEN), »lehmän kytkinpaikkaa pohjois-Karjalassa olevissa lantana vetöissä», »sitä kuoppapaikkaa elisyvennystä, jossa lehmä makaa navetassa, olettaen, ettei navetassa ole puupermantoa» (Kerimäki, KIVIKARI). »Jos permanto on, en tiedä, voiko enää sanoa 'tehdasta' olevan» jatkaa tiedonantaja. Mutta juuri Säämingistä ilmoittaa A. V. KOSKIMIES, jonka mukaan sanan merkitys niinkään on 'lehmän alusta navetassa', esimerkin lehmät seisovat puhtailla puutehtailla, josta näkyy, että sanan käyttöä on voitu soveltaa uusiinkin oloihin.

Sama soveltunee toiseenkin seikkaan. Aikaisemmin mainituksa Säämingin tiedonannossa sanotaan edelleen: »tehtaassa ei ole parsia, kaiteita». Mutta toisissa ja sangen useissa tiedonannoissa mainitaan, että **tehas** merkitsee lehmän 'partta' eli

'piltutta' tai 'karsinaa', 'aitiota' (tällaisia tietoja on Suonnejoelta, Joroisista, Kuopion pitäjistä, Nilsiästä, Kaavilta, Juuasta, Kuusjärveltä, Liperistä). Mutta on vaikeata tietää, perustuvatko tiedonannot todella vanhan kulttuurin elävään havaintoon. Sillä enimmäkseen tällaiset tiedonannot ovat ilman todistavia esimerkkejä, ja milloin esimerkki on, se ei sano mitään vakuuttavaa siitä, että todella tarkoitetaan 'partta'. Esimerkit ovat nimitään tämänlaatuisia: lehmälle sanotaan **mene tehtaaseesi** (Suonnejoelta); **piäsetkö siitä tehtaalles** (Joroinen); **Heluna piäsetkö tehtaasees**, (Nilsiä); **mää, mää tehtaasees**; **eläpä pakkaukset** [?] toisen tehtaaseen; **ite kullai lehmällä pittää olla oma tehtaasa** (Nilsiä, VALDEMAR HOLMSTRÖM); **mars tehtaalles** (Juuka, Kaavi), **mene tehtaallesi** (Kuusjärvi). Joku tiedonantaja mainitseekin vain vaihtoehtoisesti sanan merkitsevän 'lehmän paikkaa, partta, piltutta navetassa' (Kaavi, H. LIPPONEN) tai 'lehmän olinpaikkaa, piltutta navetassa' (Juuka, Kaavi, AATU NYKÄNEN). Vakuuttavampi voisi olla seuraava O. A. F. LÖNNBOHMIn ilmoittama esimerkki Kuopion pitäjistä: »oli pantu yhteen tehtaaseen heinät (tyhjässä navetassa)», mutta ei tämäkään ehdottomasti todista »tehtaalla» tarkoitettavan kaiteellista partta.

Eräissä tiedonannoissa nimenomaan tehostetaan, että **tehas** merkitsee 'lehmän syöntisijaa navetassa, olkaan se h i n k a l o l l a varustettu tai ilman, kuten n.s. täyvytysnavetassa on laita' (Kuusjärvi, T. VALAVIRTA). Mutta toisaalta ilmoitetaan sen merkitsevän lehmän 'h i n k a l o a' (Laukaasta, E. NÄRHI; Leppävirroilta, VÄINÖ KANSANEN), toisaalta taas joko »lehmän olinpaikkaa navetassa tai sen h i n k a l o a e l i r u u h t a, päättäen siitä, että lehmiä kytkettäessä kuulee sanottavan **mene tehtaalles**» (Hauho, J. T. Koskinen). Viimeksimainittu tiedonanto siis kuitenkin oikeastaan perustuu vain tiedonantajan päätelmään.

Mutta olipa kuinka olikin: mikäli »tehtaalla» tosiaan on 'pilttuun' tai 'hinkalon' merkitys, niin tämä merkitys ilmeisesti on myöhäsyntyinen. Verrattomasti lukuisimmat tiedonannot sanovat tehtaan ainoastaan merkitsevän **lehmän olinpaikkaa** navetassa, kytkeydessä (tällaisia tietoja on Eräjärveltä, Laukaasta, Rautalammita, Nilsiästä, Heinävedeltä, Mikkelin pitäjistä, Ristiinasta, Puumalasta,

Juvalta, Säamingistä, Pälkjärveltä, Tohmajärveltä, Kiihtelysvaara-
rasta, Korpiseliltä, Rääkkylästä, Liperistä). Toisinaan on erikoisesti
teroitettu sanan merkitsevän lehmän »nimikkopaikkaa» navetassa
(Pälkjärveltä). Toisinaan on huomautettu sanan osoittavan leh-
män »koko olinpaikkaa» (Tohmajärveltä) tai »koko sitä paikkaa,
missä lehmä navetassa seisoo» (Kontiolahti, Polvijärvi). Toisinaan
mainitaan nimenomaan tarkoitettavan lehmän »makuu- ja olin-
paikkaa» (Pieksämäellä, Liperissä) tai makuusijaa (Ruskealassa,
Sortavalan pitäjässä, Uukuniemessä); tämän sanotaan joskus muo-
dostavan »kuoppapaikan eli syvennyksen» (Kerimäellä). Liperistä
huomautetaan sanan tarkoittavan »ainoastaan kuivana pidettävää
osaa eli lehmän makuusijaa kytkyipaikalla». Muutamissa tiedoissa
sanotaan sanan osoittavan 'lehmän seisontapaikkaa navetassa' (Hol-
lola, Kontiolahti) tai 'seisonta- l. olopaikkaa navetassa' (Ilomantsi,
Kiihtelysvaara, Sääminki, Kerimäki, Anttola, Jäppilä). Esimerkki-
lauseina mainitaan paitsi sellaisia, joissa lehmiä hoputetaan mene-
mään 'tehtaallensa' eli 'tehtaaseensa' (Kangasalta: *pysy tehtaallas,
hoi tehtaalles*; Hauholta: *met tehtälles*; Rautalammilta: *käö tehta-
sees*; Puumalasta: *määppäs tehtaalles*, Kontiolahdelta ja Polvi-
järveltä: *mänkee tehtailennok siitä, va' siihen tehtaallas*), myös
seuraavanlaisia: *ojj sontinna tehtaaseesa l. tehtaalleen* (Liperistä);
tausta, Anna, lehmien tehtaat = 'luo, Anna, lannat lehmien taka-
puolen alta' (Tohmajärvi); *joko Mansikin tehtaan tasotit? Juonikki
makasi tehtaallaan* (Pälkjärvi).

Hauholainen sanoo: *lehmällähän tehläs on eikä kelläm muilla*.
Mutta sittenkin puhutaan muistakin tehtaista. Pyhäjoelta ilmoite-
taan, että *tehas* »merkitsee yleensä paikkaa, jossa jotakin tehdään:
jos esim. löydetään *h i r v e n t a p p o p a i k k a*, niin sanotaan
siellä olevan tehtaat». Tässä on ilmeisesti tiedonantajan omaa seli-
tystä mukana. Epäilemättä on oikeampi Pieksämäeltä saatu selitys:
»Kuulee sanaa käytettävän esim. *h i r v e n m a k u u s t a* metsässä,
jos se kauemmin on samaa paikkaa käyttänyt». Liperistä ilmoite-
taan sanan merkitsevän »leikillisessä puheessa myöskin ihmisen
makuu- ja olinpaikkaa». Rääkkylästä sanotaan tehdyn (myös veneen
»tehdasta» koskevan) kyselyn johdosta, että sana merkitsee »veneessä
ihmisen olinpaikkaa»; ilmoittaja lisää samalla: »mutta ihmisen olin-

paikkaa sanalla **tehas** käytetään ivallisesti sanuissa esim. että mene **tehtaalesi** (kuten tyhmä eläin ajetaan)».

Eräs tiedonantaja (HILJA NIIRANEN) mainitsee Korpiseliltä: »Täällä salon sopukassa kuulee **tehas** sanaa käytettävän muulloinkin merkityksessä 'paikka'; valitettavasti puuttuu vain esimerkkejä. Tällainen on kuitenkin Gananderin sanakirjan ja seuraajien mainitsema lause: **älä tule minun tehtahalleni** = 'älä tule minun tielleni l. paikoilleni', joka osoittaa sanan laajempaa käyttöä myös ihmisen olo- ja käyntipaikoista.

5. Toinen päämerkitys, 'k a s v i p e n k k i', on todettu maan läntisistä osista, ainakin toistaiseksi varsinaisesti **tehras**-alueelta tai **tehras**- ja **tehlas**-alueen kosketuskohdalta. Tällaisia tietoja on nimittäin Kokemäeltä, Kiikasta, Tyrväältä, Mouhijärveltä, Suoniemestä, Pirkkalasta, Kangasalta, Kylmäkoskelta, Sääksmäestä, Kalvolasta, Tyrvännöstä, Hattulasta. Tarkemmin sanoen sana merkitsee 'perunatai juurikasvakoharjaa' (Kokemäki, Tyrvää, Suoniemi), 'perunapenkkiä' (Pirkkala; Kangasala: **tehras**, **tehlas**), Kylmäkoskelta ja Kalvolasta ilmoitetaan **perunatehras**, **räätikkätehras**, **porkkanatehras**, Kalvolasta toisessa tiedossa merkitys 'peruna-, lanttu y.m. penkki' (samalla mainitaan sanan olevan häviämässä), Sääksmäestä 'kasvitarhapenkki l. sänki'; Kiikassa sanotaan n. 15 vuotta sitten sanaa käytetyn 'puutarhapenkin', harv. 'perunapenkin' merkityksessä, Mouhijärveltä ilmoitetaan esimerkki: **olin äsken puhdistamassa sipulitehtaita**. Pari tietoa on tätä jotenkin yhtenäistä aluetta kauempaa ja hiukan laajemmassa merkityksessä. Ruovedestä (**tehlas**-alueelta) ilmoitetaan sanaa käytettävän »pienistä peltotilkuista puhuen»: **kyllähän sillä niitä tehtaita siellä on**; tämän esimerkin voidaan kuitenkin katsoa tarkoittavan samaa kuin mistä edellä on ollut puhe: niin pieniä viljelyksiä, ettei niitä voi sanoa muuksi kuin kasvitarha- tai perunapenkkien veroisiksi. Toinen esimerkki on **tehas**-alueelta Pihlajavedeltä: **sillä talolla on suuremmat tehtaat sel.** »tarkoittaa viljelyksiä»; tiedonantaja (TOIVO VÄHÄMÄKI, joka ei tietoa antaessaan asunut Pihlajavedellä) lisää: »sanaa käytetään tietääkseni vain monikossa; sanaa olen kuullut käytettävän Ähtäripuoleisissa rajataloissa». Tässäkin jää tietysti epävarmaksi, onko sanaa ehkä käytetty kuvaannollisessa mielessä.

6. Kolmas merkitysryhmä, sekin jo sanakirjallisissa lähteissämme osoitettu, 'v e d e n v i s k u u p a i k k a' veneessä kuuluu annettujen tietojen mukaan Suomen pohjoisimpaan osaan. TOIVO ITKONEN (Suomen Museo 33 55) antaa sen mielenkiintoisen ilmoituksen, että **tehdas** 'vedenviskuupaikka veneen perällä' tavataan myös Turun saaristossa. Valitettavasti ei toistaiseksi ole tarkempaa tietoa, missä siellä, ei myöskään esimerkkilauseita eikä tarkempaa kansatieteellistä selitystä. Mutta peräpohjolasta on tarkempia, osittain hyvinkin tarkkoja tietoja Simosta, Alatorniosta, Ylitorniosta, Kolarista, Enontekiöltä, Kittilän pohjoisosasta, Inarista ja Kuusamosta. Mainitun TOIVO ITKOSEN tiedonannon mukaan »tehdas» on veneen **p e r ä l l ä**. Samansuuntainen tieto on saatu eri tiedonantajiltakin. Niinpä Kuusamosta (A. K. SÄRKELÄ): »**tehas** on veneessä perässä olevan jalkateljon vieressä oleva kaarten väli, josta auskarilla eli viskimellä nakataan tullut vesi pois veneestä (tavallisimmin nimitetään auskariksi)»; Simosta (J. N. JESTILÄ): »**tehas** on perässä oleva kaarien väli, josta voidaan vesi poistaa viskimellä»; Kolarista: »**vesitehas** on viimeisen kaaren peräpuolella oleva osa». Toiset sanovat ainoastaan: »**tehas**: 'veneessä se osa, josta vesi viskataan pois'» (Kuusamo, ULJAS VUORIO), »**tehtaas**: on se välinen aukko veneen pohjalla, josta auskarilla vettä nakellaan pois» (Paanajärvi, SÄLOVAARA). Mutta toiset tiedonantajat sanovat, ettei **tehas** ole ainoastaan perällä. Niinpä ilmoittaa Simosta V. KEROLA oikein piirroksin, että »**vesitehas** veneessä on tunnettu. Niitä on kaksi, toinen etu- ja toinen takapäässä venettä. Ne on tehty sitä varten, että niistä on helppo poistaa veneeseen tullut vesi. Ne sijaitsevat veneessä n.s. **teljojen** välissä. Veneessä kun on tavallisesti istumalautoitus pohjalla, ja on noita teljoja kolme, nim. **perä-, pohja- ja keulateljo**, ja näiden välissä on laudoittamaton paikka eli n.k. **vesitehas**». Että **tehas** on sekä keulassa että perässä, ilmoitetaan nimenomaan myös Simosta, jossa tunnetaan »**keulatehdas**» ja »**perätehdas**» (MARTTI RÄSÄNEN), Alatorniosta (OLLI SIKANEN), Ylitorniosta, Enontekiöltä ja Kittilän pohjoisosasta, joista ilmoitetaan **nenätehas** ja **perätehas** (K. J. HOLSTER, V. HETTA), sekä Inarista (ILMARI ITKONEN). Tähän asti mainituissa tiedoissa on pääpaino pantu siihen, että tehtaasta voi helposti veden viskata pois. Niin määrittelee merkityksen äsken-

mainitussa tiedossaan myös MARTTI RÄSÄNEN (Simo): »osa veneen pohjaa: paikka, josta vesi viskataan» tai OLLI SIIKANEN (Alatornio): »tehas on kummankin istuinpaikan edessä, josta voi vettä auskaroida (ammentaa), ensimmäinen kaarenväli istuinpaikkain edessä». Mutta eräät tiedonantajat tehostavat sitä, että **tehas** on jalkojen paikka. Niinpä sanoo K. J. HOLSTER (Ylitornio): »Nenätehas, jossa soutajan jalat ovat. Samoin perätehas lähellä veneen ohjaajan, peränpitäjän, jalkoja. Samalla vesitehas, josta vettä nakataan, viskataan pois venheestä». Edelleen: »tehas sana esiintyy Kolarissa ja merkitsee veneessä sitä kohta, johon soutuissa asetetaan jalat» (VÄINÖ GULLSTÉN); »tehas merkitsee Enontekiöllä sekä myös Kittilän pitäjän pohjoisosassa sitä veneen kaarien väliä, jossa soutuajalla ovat jalat soutuessaan joko perä- tai nenähangoilla, edellistä nimitetään myös: **perätehas**, samoin kuin jälkimäistä **nenätehthaksi**» (V. HETTA). Inarista ilmoittaa ILMARI ITKONEN, että **tehas** = »1:sen ja 2:sen kaaren (siestimiä lukuunottamatta) väli kaksihankaisissa soutuveneissä sekä keulan että perän puolella, siis ne paikat, joissa soutuajan jalat ovat». Ja vihdoin ilmoitetaan Kuusamosta: »veneessä se kohta, jossa soutuajan jalat ovat, sanotaan **soututehtaaksi**» (SIHVERI K. NIKKILÄ).

Alue jatkuu Suomen rajan toiselle puolellekin. Uhtualta ilmoittaa ANTTI VIERMA: »**vesitehtaaksi** sanotaan veneen sitä kohta, johon peränpuoleiset pohjateljoin lautain päät ulottuvat, josta vesi viskataan pois». Ja K. F. KARJALAINEN mainitsee Jyväskylästä: *tehas -htahan, vesitehas* 'se kaariväli veneen perässä, josta vettä luodaan'. GENETZ ilmoittaa Poadenesta sanan **tehas** = **tello**, varustaan kuitenkin merkityksen kysymysmerkillä. Vastaava tieto on Suomen puolelta Korpišeliltä, jossa **tehas** muuten tunnetaan 'lehmän paikan' merkityksessä: »veneessä on **tehas** sama kuin **teljo**» ja lisätään molempia merkityksiä käytettävän yleisesti. Samalta alueelta on toinen tieto Rääkkylästä, mikä jo ennen mainittiin, että **tehas** on »veneessä ihmisen olinpaikka» (ANTTI PAKARINEN). Viimeksi mainitut merkitykset alueilta, joissa tämän mukaan tunnetaan sekä »lehmän» että »veneiden **tehas**», kaipaavat tarkistamista.

Vihdoin on vielä mainittava, että Seiskarista on annettu se tieto,

että **tehas** merkitsee 'veneeseen nostettua verkkokasaa'; onko tässä merkitys aivan täsmälleen ilmaistu, ansaitsee tarkempaa selvitystä.

7. Painetussa uudessa Kalevalassa esiintyy puheenalainen sana kahdesti, kummallakin kertaa veneen yhteydessä. Niin sanotaan 17 runossa (s. 621—622) Väinämöisestä:

Niin meni venonsa luoksi,
tieokkaille tehtahille.

Ja samaan tapaan 29 runossa (s. 319—322):

Siitä veistävi venosen,
uuen purren puuhoavi,
teki tieolla venettä,
tietoisilla tehtahilla.

LÖNNROTISTA lähtöisin on se selitys, joka on Kalevalan v. 1866 ilmestyneen 3:nnen (loisto)painoksen »oudompien sanojen» luettelossa: **tehas** = 'teko paikka'. Tämä pitää yhtä sen kanssa, mitä LÖNNROT on lausunut v. 1862 julkaisemansa Kalevalan lyhennetyn laitoksen »Selityksissä» s. 359, missä tämän laitoksen 17:nnen runon 162:nteen säkeeseen »tieokkailla tehtahilla» on liitetty selitys: »Joilla tehtailta kuultiin paljo tietosanoja lausuttavan.» Minulla ei ole tällä hetkellä mahdollisuutta ottaa selvää siitä, mitkä kansanrunon säkeet ovat olleet LÖNNRORILLA näiden säkeiden lähimpänä lähteenä. Niistä Väinämöisen veneenveistoa esittävästä runosta, jotka olen tätä varten tarkastanut, olen puheenalaisen sanan löytänyt vain yhdestä Luvajärveltä muistiinpannusta (BORENIUS-LÄHTEENKORVA 1872) runosta, jossa sanotaan (Suomen kansan vanhat runot I n:o 382):

Se oli vanha Väinämöini
teki virrellä venehtä,
loadi purtta laulannalla.
Uubu kolmie sanoa
teheššähä tehtahia.
panneššaha parras-puita.

Muissa toisinoissa käytetään vastaavalla kohdalla toisia sanoja (esim. Suom. kansan vanh. run. 410, Venehjärveltä, säk. 5—8: uupu kolmie sanoa, laijan piähän peässessä, parraspuuta pannessaha,

hankoja hakiessaha j.n.e. useampia eri toisintoja). Vanhassa Kalevalassa ei puheenalaisia säkeitä ole. On mahdollista, että Lönnrotilla on ollut uuden Kalevalan kokoonpanossa tällä kohdalla käytettävänään muita lähteitä (loitsuja), ehkäpä paikkakunnalta, jossa ei puheenalaista sanaa ole ymmärretty, vaan annettu sille uusi merkitys. Mutta mahdollista on myöskin, että LÖNNROT tällä kohdalla on tehnyt tavallista tuntuvamman muutoksen runon sanoihin. Niinkuin näkyy, ei siteerattu kansanruno sisällä mitään, mistä voisi päätellä, että *tehas* olisi siinä käytetty muussa merkityksessä kuin siinä, mistä on juuri ollut puhetta; varmaankaan ei LÖNNROT siihen aikaan vielä ole tätä merkitystä tuntenut, ja tästä on voinut aiheutua sekä hänen tekemänsä oikaisu että annettu selitys.

8. Tapasimme jo *tehaš* sanan Vienan Karjalan puolelta, »veneen tehtaan» merkityksessä, ja tähän kuuluu tietysti myös äskenmainittu Luvajärven sana. Ei saata olla tähän lukematta myös erästä lyydiläistä sanaa, jonka KIJOLA (ks. Virittäjä 32 10) on löytänyt Sununsuun murteesta: *teht*: mon. *tehtod*, joka merkitsee 'kaarien välejä veneessä' (*kuqroiden_keskufšat*). Merkitys on siis aivan sama kuin veneen »tehtaalla» suomessa, vaikka sananloppu on toisenmuotoinen (lyydin muoto vastaisi suomalaista muotoa *tehto).

9. Mutta vielä paljoka kauempana, liivin kielessä, on sana, joka käy yhteen suomen *tehdas* sanan kanssa: liivin *ti'ēdaz*: mon. *ti'ēdād* 'jälki', 'spur'; 'jalka (mittana)', 'fuss (als längenmass)'. Liivin sana tosin lähinnä vastaisi suomen etuvokaalista muotoa (*tehdäs), mutta tällainen vaihtelu ei ole oudoksuttava. Mitä merkityksen yhdistämiseen tulee, siitä myöhemmin.

10. Vihdoin on vielä mainittava virosta sana *teht* gen. *tehe*. Syrjäyttäen merkitykset 'teko' ('tat, tun, machen', *hea teht* 'woltat, gefälligkeit', *töö-t*, 'werk', *pool' tehti* 'halb und halb') tulee meidän ottaa huomioon *laeva-teht* 'stapel, schiffstapel'.

11. Palataksemme suomen sanoihin, on tässä ensinnäkin varsin kaunis esimerkki siitä, mitä kansankielen sanastomme kokoelmat jo tarjoavat. Me näemme, että niiden avulla melkein voisimme piirtää kartan *tehdas* sanan vanhojen merkitysten leviämisalosta. Tuota karttaa piirtäessämme samalla kuitenkin huomaisimme yhä

edelleen olevan melkoisia aukkojakin. Niinikään teemme sen huomion, että melkoinen osa niistä tiedoista, jotka meillä on, on tuloksena 1920 toimeenpannusta erikoistiedustelusta; tästä siis näkyy erikoistiedustelujen tärkeys sanamaantieteellisessä suhteessa.¹

Eteemme astuu nyt lähinnä kysymys, voimmeko suomessa esiintyviä *tehdas* sanan suuresti eriäviä merkityksiä vain suomalaiselta kannalta katsoen johtaa toisistansa s.o. voimmeko tällä tavoin ennakkolisesti saada vastausta kysymykseen, onko edessämme tosiaankin vain yksi sana, vai etymologisesti eri alkuperää olevia sanoja. Tietenkin etymologinen johtolanka olisi omiaan helpommin johtamaan perille, mutta ilman sitäkin voimme päästä huomattavan matkan eteenpäin.

Jos siis, edelleenkin pitäen syrjässä »*tehdas*» sanan 'teollisuuslaitoksen' merkityksessä, lähdemme lehmän »*tehtaasta*», joka merkitsee lehmän sijaa (olo-, seisonta-, makuusijaa), niin on tähän merkitykseen helposti yhdistettävissä 'perunapenkin, kasvitarhapenkin' merkitys. Onhan eri kielissä varsin yleistä, että, tällaista 'penkkiä' nimitetään 'makuupaikan', 'vuoteen' nimellä. Huomattakoon vain suomen *lava* 'kasvipenkki' (*taimi lawo* 'plantlafwe, drifbänk' esiintyy jo GANANDERILLA), ruots. *säng* samassa merkityksessä (RIETZ mainitsee *krydd-sängar* 'trädgårdssängar'), tansk. *haveseng* 'puutarhapenkki', tansk. *bed* id. (mahdoll. lainattu sanasta) saks. *beet* 'stück gartenland', mikä on äänteellisesti erikoistunut muoto saks. sanaa *bett* 'vuode', jota myös käytetään samassa merkityksessä (keskiyläsaks. *bette*, muin.-yläsaks. *betti* on myös sekä 'puutarhapenkki' että 'vuode'), holl., engl. *bed* niinikään 'vuoteen' ja 'puutarhapenkin' merkityksessä. Merkitysten yhteenkuuluvaisuus tulee vielä ilmeisemmäksi, jos otamme huomioon, että germ. sana, joka esiintyy sanamuodoissa ruots. *bädd*, saks. *beet* ja *bett*, holl., engl. *bed* mahdollisesti sekin alkuperäisesti on merkinnyt 'eläimen pesää', ollen alkuyhteydessä lat. *fodio* 'kaivan' sanan kanssa (siis

¹ Käytän tätä tilaisuutta kiittääkseni kansankielen sanavarojen keruun nykyistä johtajaa maist. TOIVO KAUKORANTAA sekä muita sanakirjasäätiön toimihenkilöitä siitä, että ovat edistäneet tätä tutkielmaani etsimällä kokoelmista esille kaikki »*tehdas*»merkinnät.

indoeur. **bhōdjo-* 'kaivettu eläimen makuupaikka', vrt. samaan kantaan kuuluvaa muin. ruots. *badhul*, *bædhil* 'pesä' sanaa)¹.

Mutta miten voitaisiin tähän yhdistää veneen »tehdas»? Jos me erittäin huomaamme, että veneen »tehdas» merkitsee soutajan jalkojen sijaa, siis hänen jalkojensa »pesää», samoin »veden pesää» veneessä, niin merkitysten yhdistäminen ei tunnu oudolta.

Myös hirven »tehtaan» hirven 'makuusijan, pesän' nimenä ymmärrämme varsin hyvin; se on tietenkin käsitettävä samoin kuin lehmän 'tehdas'. Samaan tapaan kai on ymmärrettävä myös »tehdas», kun sillä tarkoitetaan ihmisen olo- ja käyntipaikkaa.

Me näemme siis, että ne vanhat suomalaiset merkitykset, jotka varmasti ovat kansanomaiset, samoin kuin näihin liittyvä lyydiläinen sana merkityksineen, ovat helposti yhdestä ja samasta alkulähteestä johdettavissa. Tietysti tämä asia kuitenkin lopullisesti on ratkaistavissa vain käsiteltävän sanan tai käsiteltävien sanojen alkuperän ratkaisun yhteydessä. Ja joka tapauksessa on kysymys liiviläisen ja virolaisen sanan merkitysten yhteydestä tai yhteenkuulumattomuudesta suomalaisen tai suomalaisten sanojen merkitysten kanssa jätettävä etymologisen johtolangan löytämisen varaan.

12. Ensimmäinen kysymys tietenkin on, onko tälle sanalle tai, siinä tapauksessa, että tässä sanassa olisikin eri lähteistä johtuneita ja sattumalta yhteenkulkeutuneita useampia eri sanoja, jollekulle tällaiselle sanalle löydettävissä vastine muista suomalais-ugrilaisista kielistä.

Tällainen yritys on tehty. JALO KALIMA on tämän vuoden Virittäjässä (32 106—107) halunnut yhdistää lyydiläisen *teht* sekä suom. veneen »tehtaan» eräihin suomalais-ugrilaisiin sanoihin; jos yhdistys olisi oikea, veisi se siihen, että veneen »tehdas» olisi eri alkuperää kuin lehmän ja kasvitarhan »tehdas».

Kysymykseen tuleva suomalais-ugrilainen sana on se, jonka jälkeläinen unkarissa esiintyy muodossa *tat* (*taty*, *toty*) ja jonka merkitys »Magyar tájszótár»in mukaan on: 1) 'yhdestä puusta kaiverretun veneen poikkipuu (keskellä ja perässä), jonka tehtävänä toisaalta on veneen vahvistaminen, toisaalta istuinpaikkana olemi-

¹ Muistettakoon, että Kerimäellä on ilmoitettu lehmän »tehtaan» nimenomaan muodostavan »kuoppapaikan» eli »syvennyksen».

nen; 2) 'veneen teljo l. istuinpaikka'; 'istuinpaikka veneen perässä'; 3) 'yksipuisen veneen keskelle veneen vahvistamiseksi siihen moilemmille puolille asetettu parraslista; veneen parraslista, jolla istuinpenkki lepää'; 4) 'vuoteen, uunin reunalista'. Unkarilainen tunnettu tutkija MUNKÁCSI¹ on tähän yhdistänyt vogulilaisen sanan *táxt, toxt*, eli niinkuin sana KANNISTON muistiinmerkintäin mukaan eri murteissa kuuluu: *táxt, táxt, táxt, táxt, táxt, táxt, táxt* (Suom.-ugr. Seuran toim. 46 74). Sana merkitsee 'veneen poikkipuuta', joka on veneeseen pantu vahvikkeeksi, jottei se kutistuisi. YRJÖ WICHMANN on eräässä niistä monista erinomaisen ansiokkaista etymologisista kirjoituksistaan, joita hän on julkaissut »Finnisch-ugrische Forschungen»issa (14 109—111) osoittanut vastaavat sanat ostjakista, syrjäänistä ja tšeremissistä: ostj. *tōgot, togot* '? querholz im boote', johdann. pohj.-ostj. *táxtəŋ, toxtəŋ*, 'poikkipuulla varustettu', tšer. *tā·ktə* 'spant, rippe', syrj. *tík* (< **tíkt-*) 'poikkipuu' (esim. tuolinjalkojen välillä, ikkunakehissä).

Mainittujen suomalais-ugrilaisen sanojen keskinäisen yhteenkuuluvaisuuden osoittaminen on kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas. Kun YRJÖ WICHMANNIN on onnistunut osoittaa sana ugrilaisen kielten ohella myös tšeremissistä 'veneen poikkipuun' merkityksessä, niin voidaan, niinkuin yhdistyksentekijä itse lausuu, sanaa katsoa suomalais-ugrilaiseksi ei ainoastaan poikkipuun, vaan myös *veneen* poikkipuun ilmaisijana. Olisi siis syytä kylläkin olettaa, että vastaavan sanan saattaisi löytää suomestakin.

Puheenalaisen suomalais-ugrilaisen sanan yhdistäminen *teht* ja suomen veneen »tehdas» sanaan ei olisi äänteellisesti mahdotonta. Mutta merkitys ei sovi. Veneen »tehdas» merkitsee niin itsepintaisesti 'kaarien välistä pesäkettä' veneessä, ettei siitä pääse; pari tiedonantoa, joiden mukaan »tehdas» tarkoittaa veneen »teljoa», ovat epävarmat, ja vaikka ne olisivat oikeatkin, ovat ne varmaan myöhemmän merkityksenkehityksen tuloksena.

13. Entä sitten tuo itsestään tarjoutuva nimenomaan suomalainen etymologia, yhdistäminen *tehdä* sanaan?

¹ Ethnographia 4 270, (aikakauskirjassa on pamovirheen johdosta sivunumero 170), NyK 25 271 ja Árja és kauk. elemek 591.

Olisiko lopulta sittenkin jokin muu kuin kansanetymologinen yhteys **tehdas** ja **tehdä** sanojen välillä oletettavissa? Siihen kysymykseen on vastattava kieltävästi sekä niiden johto-opillisten syiden perustuksella, jotka mainittiin alussa, että »tehdas» sanan kansanomaisten merkitysten vuoksi. 'Teollisuuslaitoksen' merkitys on nimittäin sanalle varsin uusi.

Eräs lähettäjä Kiihtelysvaarasta sanoo lehmän »tehtaasta» puhuen: »Tämä nimitys on kai johtunut siitä, että lehmä ja paikka, jossa se on, on tehtaan arvoinen, sillä lehmä valmistaa, kuten tehtaat muutkin, raaka-aineista maitoa ja muitakin tehdastuotteita, kuten lantaa ja uusia jälkeläisiä, joista saadaan monenlaisia tuotteita kuten tehtaista ainakin. Lehmien olinpaikkoja navetoissa on luullakseni edelläkerrotuista syistä ruvettu kutsumaan tehtaiksi.»

Tämä mietteily on todistuksena siitä, miten herkästi nykyaikuisen teollisuuslaitoksen merkitys jo luopi varjonsa taaksepäin vanhoihinkin merkityksiin. Onko tämäntapainen merkitys todellakin syntynyt kansankielessä, olisi mielenkiintoinen kysymys, mutta miltei mahdoton selville saada. Sitä vastoin tietenkin voidaan kylläkin saada selville, milloin **tehdas** 'teollisuuslaitosta' merkitsevänä on varsinaisesti vakiintunut kirjakieleen, vaikkei minulla nyt ole tilaisuutta tätä asiata tutkia. Mainitsemista ansaitsee, että ELIAS LÖNNROT julkaistessaan »Ruotsin, Suomen ja Saksan Tulkki»-nimisen kirjan v. 1847 (s. 48-50) kääntää »fabrik» sanan »laitto, valmisto, tekimö», samalla kuin »bruk» on »ruukki» sekä »verkstad» »työmaja, versta». D. E. D. EUROPÆUS sanakirjassaan v. 1853 kääntää »fabrik» sanan »vaaprikka, pajasto», »verkstad» sanan »työ-huone», »bruk» taas on »vaaprikka, pajasto, ruukki, savotta». EURRENIN sanakirjassa v:lta 1860, on kylläkin **tehdas** käännetty ensisijassa sanoilla 'verkstad, fabrik', mutta niinhän oli jo RENVALLillakin.

Huomiota ansaitsee, että Hauholla ilmoitetaan halkojen teko-
paikkaa leikillä sanottavan **halkotehtaaksi**. Lähellä on **viinatehtaan** nimen käyttäminen metsässä olevasta salapolttimosta (esim. Lapualta VIHTORI LATVAMÄKI: **viinateheras** 'viinapränni l. salapolttimo'). Tämänlaatuinen merkitys varmaankin on eräänlaisena siltana 'olopaikan', 'pesäpaikan', 'käyntipaikan' merkityksestä 'teko-

paikan' merkitykseen, minkä LÖNNROT on olettanut sanalla olevan ja mistä kansanomaisenkin kehitys 'työpajan' tai 'teollisuuslaitoksen' merkitykseen voisi olla avoinna, tietenkin yhä nojautumalla tehdä sanan äänteelliseen yhtäläisyyteen. Mitään muuta todellista etymologista yhteyttä näillä sanoilla ei voi olla, ja tämäkin yhteys ilmeisesti on syntynyt olennaisesti kirjallista tietä ja yleiskielen alaa voittaessa.

14. Olen jo kauan sitten tätä suomen sanan alkuperää harkitesani pysähtynyt erään germaanilaisen sanaryhmän eteen¹. Eräät seikat, osittain merkityksissä, osittain muodoissa, ovat minua epäilyttäneet. Mutta nämä epäilykset ovat minulta haihtuneet.

Tämä sanaryhmä on se, joka esiintyy muinaislannissa sanoissa stétt f. 'jälki' ('spor som den stigende gjør med sine skridt'); 'kivitys, minkä päällä voi käydä' ('stene som ere lagte til at træde paa'); 'astin' ('trin'); 'astian alla oleva jalka' ('fod under kar og desl.'). vrt. stéttaker l. stéttarker 'jalkojen päällä oleva astia', stéttarlauss 'jalaton' (astiasta); stétt m., joka on todettu muin.-isl. kirjallisuudessa osittain samoissa merkityksissä kuin stétt, erittäin tämän sanan henkisemmissä merkityksissä ('arvo', 'asema', s.o. alk. = 'aste'); norj. stett n. 'jalusta, minkä päällä jokin seisoo' ('fodstykke, hvorpaa noget staar'), 'astian jalka' ('fod under et kar'); stett f. 'rappu t. astin' ('en liden trappe eller forhøining at stige paa, saasom foran en dør'), 'tuki' ('en støtte, saasom under en bjælke'); stetta 'astia, jolla on jalat' ('et kar med fødder; en ballie med tre lange staver som tjene til fodstykker'); muin.-ruots. stætta yhdistyksessä kirkiu stætta l. -stætt 'käytävä kirkkomaahan', todennäk. 'pienet rappuset, jotka oli asetettu kirkkomaan porttiin', ruots. murt. stätt, stätta 'tikapuut'. RIETZIN sanakirjassa mainitaan puheentapa drikka stätt-öl, jota käytetään hänen omien sanojensa mukaan: 1) »om hästar, som äro bundna vid en stätta, men ej har något foder att äta eller något att dricka. Märta drikker stättöl. Götal.; 2) säges äfven om menniskor, som ha något arbete för sig, men försätta tiden med att stå och prata». Onko RIETZ oikein tulkinut puheentavan alkuperäisen tarkoituksen ja synnyn, en ota sanoakseni; onhan

¹ Vrt. tekijän Kielentutkimus ja oikeakielisyyks 164—5.

mahdollista, että siinä piilee jokin vanhempi *stätt*, *stätta* sanan käytäntö. Puheenalaisissa sanoissa ovat pitkä *ē* ja *tt* myöhäsnyntyisiä: alkumuodoissa on ollut lyhyen vokaalin jäljessä *ht*. Sanat edellyttävät germaanilaista alkumuotoa **stihti-*, josta (*h:n* vaikutuksesta) määrätapauksissa **steht-* muotoja, edelleen *stehtō*, **stehtōn-* f. sekä myös **stehtaz* m. Kaikkien kantana on se germaantilainen verbi, joka esim. ruotsissa kuuluu *stiga*, indoeur. »juuri» **stigh-* 'astua'.

Suomen *tehdas*, samoinkuin liivin *tī'ēdaz*, kuvastaisi tietenkin tarkoin germaanilaista **stehtaz* muotoa. Lyydiläinen *teht* (**tehto-*) germaanilaista *ō-* tai *ōn-*vartaloista muotoa **stehtō-* tai **stehtōn-*; viron *teht*: gen. *tehe*, jos se tähän kuuluu, germaanilaista **stihti-* **steht-* muotoa. Mitä merkitykseen tulee, niin liiviläisellä sanalla on varmasti todettu germaantilainen merkitys 'jälki'; ei siis merkityksenkään puolesta missään tapauksessa voi epäillä, että liivin sana *tī'ēdaz* 'jälki' on tästä sanasta alkuisin ja kuvastaa germaanilaista **stehtaz* muotoa. Mutta jos kerran näin on, ei voi suomen *tehdas* sanalle etsiä toista alkuperää. Edellämainitut germaanisesta kantasanaista polveutuvien sanojen merkitykset voidaan yhdistää yhteiseen 'alusta' merkitykseen (huomattakoon etenkin yllämainitut 'jalustan', 'alustan' merkitykset muin.-islannissa ja norjassa). 'Alustan' merkityksestä on helposti johdettavissa merkitys 'lehmän alusta', 'lehmän makuupaikka', 'hirven makuupaikka' ja myös 'soutajan jalkojen alusta', veneen 'vesipesä'. 'Kasvipenkin' merkityksen yhteyden 'makuupaikan' merkityksen kanssa olemme jo yllä nähneet. Kehitys 'alustan' merkityksestä eteenpäin on saattanut tapahtua suomalaisella pohjalla, vaikka tietysti emme milloinkaan voi tietää, mitä erikoismerkityksiä on voinut esiintyä niissä kirjaamattomissa germaanisuurteissa, joista suomen germaanisuurteiset sanat ovat kotoisin.

Edellä sanottu soveltuu myös viron sanaan *teht*, *laeva-teht* 'schiffstapel', 'telineistö, jolla laiva rakennetaan', mikäli se tähän kuuluu. Onhan huomattava, että ruots. *stapel*, muin.-ruots. *stapul*, keskialasaks. *stapel*, j.n.e. sanassa merkityksen kehitys on kulkenut aivan samanlaisia teitä kuin mistä juuri on puhuttu: muin.-yläsaksan vastaava sana *staffal(a)*, *stapfal* merkitsee 'rapunastinta, alustaa, esinettä kannattavaa jalkaa', vokaalivaihteellinen muoto

anglosaks. *stópel* merkitsee 'jälkeä', samoin kuin -1 johtopäätteetön germ. **stōpan-*, **stōpōn-*, joka esiintyy esim. muin.-saksilaisessa sanassa *stōpo* 'jälki', muin.-ylisaks. *stuoffa* 'rappunen, rapunastin', saks. *stufe*. Viron *teht* = 'tat' saattaa olla selitettävä samantapaisesta assosieerauksesta *tehdä* sanaan kuin suom. *tehdas*, ellei tässä todellakin olisi mukana myös aivan eri sana, tekemistä merkitsevä sanan johdannainen.

15. Lopputuloksena siis on: suomen *tehdas* sanan alkuna on vanha germaanilainen *stehtaz, alkumerkityksenä 'alusta'. 'Teollisuuslaitoksen' merkitys on sanalla myöhäinen, olennaisesti kirjallinen, ja tämä syntynyt kansanetymologisesta aateyhteydestä *tehdä* sanan kanssa.

Deutsches referat.

Das finn. wort *tehdas* bedeutet in der heutigen sprache allgemein 'fabrik' und assoziiert sich ungezwungen mit dem verbum *tehdä* 'machen, tun'. Diese bedeutung ist jedoch ziemlich neu und ist offenbar literarisch eingeführt worden. Als ableitung von *tehdä* wäre *tehdas* auch fast unerklärlich, man hat keine parallele zu einer solchen bildung. Die älteren, recht volkstümlichen bedeutungen sind ja auch ganz andere:

1. 'stelle, wo eine kuh im kuhstall liegt und steht'; bisweilen wird besonders hervorgehoben, dass *tehdas* (in volksdialekten *tehas*, *tehlas*) eine vertiefung, in welcher die kuh im viehstall liegt und steht, bedeutet; hierzu gehört auch die bedeutung: 'liegestelle eines elenntiers im walde';

2. 'beet, kartoffelbeet, gartenbeet';

3. 'zwischenraum zwischen den rippen eines boots; stelle im boot, wo der ruderer seine füsse hält; stelle im boot, wo das wasser sich sammelt'.

Die bedeutung 1. kommt im östl. Tavastland, Savo und finn. Nord-Karelien vor, die bedeutung 2. in einigen gegenden Westfinnlands, die bedeutung 3. in den nördlichsten teilen Finnlands, wie auch auf den inseln von Turku (Åbo).

Hierzu gehören noch: liv. *tī'ēdaz* 'fussspur; fuss (als längenmass)', welches lautlich vollkommen dem finn. *tehdas* entspricht, ebenso aus den sog. lydischen dialekten in Olonetz *teht* (stamm *tehto-*) 'zwischen-

raum zwischen den rippen eines boots', wohl auch est. *teht* (nom. urspr. *tehti, stamm *tehte-*) 'stapel, schiffsstapel'.

Ich verbinde das wort mit germ. aisl. *stétt* f. 'spur; steinpflaster, worauf man gehen kann; fuss eines gefässes', *stéttr* m. 'grad, stellung', norw. *stett* n. 'fuss, unterlage, worauf etw. steht'; *stett* f. 'treppe, stufe' usw. Die finn. form *tehdas* setzt eine form *stehtaz (im finn. mit schwund des ersten anlautenden konsonanten und mit der einreihung in den finn. stufenwechsel), die lydische form *tehto-* spiegelt eine germ. form *stehtō od. **stehtōn-*, die est. *teht* eine germ. *steht-* (aisl. *stétt* f. zu **stihti-* wieder). Die ursprüngliche bedeutung des wortes ist 'unterlage', davon 'liege- und stehplatz der kuh' und 'beet' (vgl. *beet* u. *bett*), wie es auch im boot das 'nest' für die füsse des ruderers od. für das wasser bedeutet. Ob die starke spezialisierung der bedeutung im finnischen auf einer finnischen bedeutungsentwicklung beruht oder ob sie schon ganz oder teilweise in dem altgerm. dialekt, aus welchem das wort stammt, stattgefunden hat, ist nicht zu entscheiden. Die verbindung mit *tehdä* ist rein volksetymologisch, wesentlich literarisch, jedoch mit anfängen in der volkssprache.

LES DERNIÈRES PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ FINNO- OUGRIENNE.

Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. — Journal de la Société Finno-ougrienne.

- XLI. 1925—26. 134 p. Table: *Uno Holmberg*, Über die Jagdriten der nördlichen Völker Asiens und Europas. — *Martti Räsänen*, Eine sammlung von *māni*-liedern aus Anatolien. — Otteita Suomalais-ugrilaisen Seuran keskustelemuksista — Extraits des procès-verbaux de la Société Finno-ougrienne 1924: Vuosikertomus v. 1924 — Compte-rendu annuel pour 1924. Suom.-ugr. Seuran taloudellinen tila 1923. XII. 31. Fmk 50:—.

Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. — Mémoires de la Société Finno-ougrienne.

- LV. 1926. 365 p. *Eliel Lagercrantz*, Sprachlehre des Westlappischen nach der Mundart von Arjeplog. Fmk 100:—.
- LVI. 1927. 123 p. *T. Lehtisalo*, Über den vokalismus der ersten silbe im juraksamojedischen. Anhang: Beobachtungen über den vokalismus der ersten silbe im ursamojedischen. Fmk 75:—.
- LVII. 1927. VIII + 425 p. *Eliel Lagercrantz*, Strukturtypen und Gestaltwechsel im Lappischen. Fmk 140:—.

Lexica Societatis Fenno-ugricae.

- II. 1926. XXIV + 334 p. *H. Paasonens* Ostjakisches Wörterbuch nach den dialekten an der Konda und am Jugan. Zusammengestellt, neu transskribiert und herausgegeben von Kai Donner. Fmk 160:—.

Suomalais-ugrilainen Seura — Société Finno- ougrienne.

Helsinki, Kasarminkatu 24.